رۆڵی نەوت

لە چارەنووسی گەلی کوردستاندا

کاوە نادر قادر

رۆڵی نەوت
لە چارەنووسی گەلی
کوردستاندا

(لێکدانەوەیەکی سیاسییانەی هەندێ لایەنی مێژوویی گەلی کوردستانە لە دوای یەکەمین شەڕی گەورەی دونیا لەژێر ڕۆشنایی خوێندنەوەی سیاسەتە نەوتییەکانی وڵاتانی کۆلۆنیالیست لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا)

کاوە نادر قادر

2007 ز   2707 ک

هەولێر – کوردستان

ناوی کتێب: رۆڵی نەوت لەچارەنووسی گەلی کوردستاندا

نووسەر : کاوە نادر قادر

تیراژ: (1000) دانـــە

سەرپەرشتی چاپ:

ژۆرەی چاپ : چاپی یەکەم / 2007

تایپو نەخشەسازی : کۆمپیوتەری (هیـــــوا)

چاپ: چاپخانەی ( )

ژمارەی سپاردن (769) ساڵی 2006

پێشکەشە بەوانەی :

- وێڵن بەدوای ڕاستی و دادی کۆمەڵایەتی و سەقامگیری بەها مرۆییەکانی سەردەمدا.

- خەباتی بێ وچانی گەلانی بن دەست بەرێوە دەبەن بۆ ڕزگاری یەکجارەکی و سەربەخۆیی وڵاتی خۆیان.

چەند وتەیەکی پێویست لەجیاتی پێشەکی

پەرەسەندن و قەبەبوونی پیشەسازی لە ئەوروپای رۆژئاواو ئەمریکا لە سەدەی نۆزدەهەمەوە، وای لەو ولاتانە دەخواست بە دوای سەرچاوەیەکی نوێی وزە بگەڕێن بۆ ئەوەی داخوازیەکانی ئەو قەبەبونە بەجێ بگەیەنێ.

لەوەو پێش لەرێگای گەریدەو تیم و شاندی تایبەت، زانیاری زۆر لە لایان گەڵالەببوو لەسەر بوونی نەوت لە زۆر ناوچەی دونیادا، سەرەتای هاتنە دونیای نەوت وەکو ووزە بۆ سەرەتای سەدەی بیستەم دەگەرێتەوە، کاتێ وەزیری جەنگی بەریتانی (چەرچل) فەرمانی دا بە گۆڕینی بەردی خەلوز بە نەوت بۆ کەشتیگەڵیەکانی بەریتانی. دۆزینەوەی نەوت بە فەڕی و بە چڕی لە ساڵانی نێوان هەردوو شەڕی گەورەی جیهانی و بەکار هێنانی بە فراوانی وەك سەر چاوەی وزە و لە دوای سالانی حەفتاکان وەك سەرچاوەی سەرەکی پیشەسازی کیمیایی و پترۆکیمیایی و سەر نەکەوتنی ئەلتەرناتیڤەکانی دیکەی وزە "ئەتۆم،تیشکی رۆژ، هیدرۆجین، سەهۆلی بەفرینی .....هتد"، پێگەی نەوتی لەنێوئابوری دونیادا بە هێزتر کردو لەبڕی بەهای ئابوری، ئەوا بەهایەکی سیاسیشی لێکەوتەوە، ولاتانی خاوەن نەوت، شوێن و پێگەوقورسایی نوێیان بۆ پەیدا بوو،بێجگە لەوەی بووە ماکی نەشونمای ئابوری نیشتمانی و خۆشگوزەرانی گەلەکەیان، ولاتانی کڕیارو فرۆشیاری نەوت، پەیوەندیەکی تایبەتیان لە نێوان دروست بوو، لە هەندێ کاتدا گرژی و تەنگەژەو بگرە شەڕوشۆری لێ دەکەوتەوەو ئارامی دونیای دەخستە بەر مەترسی و هەڕەشەوە. ئەم عەبدالیە بۆ ئەم ماددەیە، بووە هۆی ئەوەی مافی زۆر لە گەلانی دونیا بخورێ و زەوت بکرێ، بە تایبەتی دوای ئەوەی نەوت بووە بزوێنەرو داینەمۆی ئابوری و سیاسی، هۆشیاری بە نەوت و کێشە پەیوەستدارەکانی بە نەوت، بووە کلیلی

سەرەکی لێکدانەوەی روداوەکان و وشەی نهێنی پێشهاتەکان، هۆشیاربوون بەو کێشە و پێشهاتانە لە لایەن گەلانی دونیا، روداوو تەفسیرەکانی مێژوو باشتر دەخوێنرێتەوە، ئامانج و خواستە نیشتیمانیەکان چاکتر دەتوانرێ پێبکرێ و بە ئاگاییشەوە لە سەر مافە نەتەوەیی و نیشتمانیەکانیان، کە لەوەو پێش لێیان زەوت کرابوو، یاخود دەرگایان لە سەر داخرابوو، داخواز بکەن

ناوچەی رۆژ هەلاتی ناوەڕاست یەکێ لە ناوچە هەرە دەوڵەمەندەکانی نەوتی دونیایە، ئەگەر ئەمریکا 51٪ لە نەوتی خاوی بەکار هاتوی نێو وڵاتەکەی پشت بە نەوتی هاوردە ببەستێ، ئە وا 25٪ لەو بڕەی لە رۆژ هەلاتی ناوەڕاست بۆدەچێت.

بە گشتی وڵاتانی ئەوروپای رۆژئاواو ژاپۆن و چینی میللی، زۆر بەیان پشت بە نەوتی ئەم ناوچەیە دەبەستن بەتایبەتی، یەدەگی نەوتی دونیا 65٪ دەکەوێتە ئەو ناوچەیە وڕێژەی بەرهەم هێنانی نەوتیش پتر لەم ناوچەیەیە.هێماکانیش ئەمە نیشان دەدەن بۆ ماوەیەکی دیکەش هەر نەوت داینەمۆی ئابوری جیهانی دەبێت. بۆیە پێگەی ناوچەی رۆژهەلاتی ناوەراست بە هێزتر و قایمتر دەبێ لە سەدەی بیست و یەکدا .

هەر بۆیە دوای شەڕی ساردو زاڵبوونی تاك جەمسەری لە دونیادا، نەوت بۆتە ئامانجی سەرەکی ئەمریکا لە سەر زەوی، واشی لێ دەخوازێ کۆنترۆلی خواست و خستنەرو(عرض وطلب) ی نەوت لە ژێر دەسەڵاتی دابێ، بۆ ئەوەی ئەمریکایەکی بە هێزترو بە تواناتر لە سەدەی بیست و یەکدا هەبێت، سیاسەتی نەوتی دونیاو کلیلی ئەو سیاسەتە لەژێر دەستی خۆیدا بێت، کەسی دیکە نەبێت دەستی لە دەست هەلبدا .

ئەمریکا گرنگی زۆر بە ناوچەی رۆژهەلاتی ناوەڕاست دەدات و هەر جۆرە مەترسی و هەڕەشەیەك بۆ ئەم ناوچەیە بە مەترسی و هێرش بۆ سەر ئەمنی قەومی خۆی دەزانێ، بە تایبەتی دوای پرۆسەی ئازادی عێراق، ئەمەریکا گەرەکیەتی نمونەیەکی سیستەمی نوێ ی جیهانی پراکتیزە بکا لەم ناوچەیە. هەڵس و کەوت و هێمای پرۆژەکانی ئەمریکا لە ناوچەکە ئەوە

نیشـان دەدەن، ئـەمریكا خوازیـاری چـاو پـێ خشـاندنەوەیە بـە نەخشـەی ناوچەكە، كە بەرژەوەندی خواسـتەكانی خـۆی دابـین دەكـات، رەنگـە گـەر لێهاتوانە كار بكرێ بوارێكی ئەلماسی هاتوتە پێش بۆ چارەسـەری كێشـەی كوردستانی داگیرو دابەش كـراو بـە تایبـەتی نـەوتی كوردسـتان پێگەیـەكی گرنگی هەیە لە نێو نەوتی رۆژهەلاتی ناوەڕاست داو خاكی كوردسـتان بۆتـە شوێن پێگەی شەڕی دژە تیرۆر، كە ئەمریكا لە سەرتانسەری جیهـان جـاڕی شەڕی لە دژ داوە بە دوژمنی سەرسەختی خۆی دادەنێ .

راستیە مێژوییەكانی كوردستان، ئەوە دەردەخەن كـە نـەوت یـەكێ لـەو هۆكارانەی نەگەیشتنەی گەلی كوردستانە مافەكانی خۆی، نەك بە تـەنیا هـۆ كارە زاتیەكان وەك هەندێ كەس مەزەندەی دەكەن .

لـە مێـژوی تـازەی دوای گۆرانكاریـەكانی ئـەم دواییـەی دونیـا و عـەقلی سیاسی كوردستانی لە سەری پێویستە گرنگی پـتر بەهۆشـیاری سیاسـەتی نەوتی دونیاو ناوچەكە بداو واقیعی بوونی نەوتی كوردستان لـە نێـو پێگـەی دونیاو ناوچەكەو چوارینەی داگیر كـەران لێـی بـە ئاگـا بـێ و هێنـدەی بـۆی بكـرێ دەرفـەت نـەدا وەك سـەرەتای سـەدەی بیسـتەم بـەدواوە نـەوتی كوردستان بەم شێوەیە سـەوداو مامەلـەی لەسـەر بكـرێو سـلبیانە رەنـگ بداتـەوە بـە سەرچارەنوسـیدا وە بـەپێی توانـاو دەرفـەت لـەم رۆژگـارەدا. بیخاتــە خزمــەت بەرژەوەندیــەكانی ســتراتیژیەتی ئــازادی و ســەربەخۆیی كوردســتان ئــەم كــارەش كــۆڕای گەرەكــە پێویســتی بــە لێتوێژینــەوەو لێكۆلینــەوەی زانســتی هەیــە بــۆ لێكدانــەوە سیاســیەكان وهــەلێنجانی بەرژەوەنـدی كوردسـتان لـە هـەنگاوە سـتراتیژ یـەكانی ئـەمریكا لـە سـەر ئاستی ناوچەكە و دونیادا مامەلە كردنـی ژیرانـەو خوێندنـەوەی هیمانانـەی. گەڕەكە

ئەو ئاكامانەی نێو ئەو سیاسەتە نەوتیەی ئەمریكا لە ناوچـەكەدا كـە بـە نیازە لە مەو دوا پەیڕەوو پراكتیزەی بكا . موحەققـەق لـە بڕیـاری راسـت و دروست و بابەتیانەی كوردستان نزیك دەبێت.

ئەو بابەتەی لە بەر دەست ئێوەی بەڕێزە، كەلەكەبوی ئاكامی بابـەتێكی

دیکە (کەندێناوە لە نێوان ڕاگواستن و بە عەرەبکردندا) کە بەشێکی تایبەت بوو بە نەوتی ئەم ناوچەیە و لە ئاکامی گەڕان و کۆکردنەوەی زانیاری لەسەر نەوتی ئەم ناوچەیە، هەستم کرد ئەو ئامارو زانیاریانەی لە بەر دەستمە ئەوە دەهێنێ کەمێکی دیکە خۆی پێوە ماندوو بکەم و لە نوسینێکی ئەوهادا بیخەمە بەر دەستی خوێنەرانی کوردستانی .

ئەوەی لێی دوو دڵ بووم لەلایەك شارەزاییەکی ئەوتۆم نەبوو لە سەر زانستی نەوت، کە لێرەدا زۆر پێویست بوو، لە لایەکی تر ئەگەرچی بای خۆم لە مێژوی گەلی کوردستان بە ئاگام، بەڵام مێژونوسیش نیم، بە ناچاری بۆ لێکدانەوەی سیاسی وێستگەو وەچەرخانەکانی کە لە کوردستان روویان داوەو بەرێوەچوە خۆم لە قەرەی هەردووکان بدەم، چونکە نەدەکرا کارێکی لەو بابەتە بکرێ، گەر هاتوو باس لە نەوتی جیهانی و ناوچەیی و کوردستانیش نەکرێ، لێکدانەوە سیاسیەکانیش باش سەرکەوتوو نەدەبوون، ئەگەر ئەو وێستگەو روداوانە نەگێڕینەوە وەك خۆی هەیە، خۆلێدانیشی کارێکی هێندە ئاسان نەبوو بۆ کەسێکی نائەکادیمی لەم دوو بابەتەو گومانیشی تێدانییە وەك پێویست نابێ لەگەل ئەمەشدا باوەڕی تەواوم هەیە، هیچ بابەتێك بێ کەم وکوڕی نەبووەو ناشبێ، ئومێدەوارم شتێکم کردبێ لە وروژاندنی مەسەلەکە و بابەتەکە، کە جێگەو سەرنج و گرینگی دانی لە مەودوای خوێنەرانی بەرێزی کوردستانیان بێت، بۆ پوخت کردن و پەرەپێدانی، کە زۆر پێویستە بۆ داهاتوو چارەنوسی گەلەکەمان و لێی بە ئاگابێن و هۆشیاریمان لە سەری هەبێ بۆ دوارۆژمان و چارەنوسی کێشەی کوردستانی داگیر کراو گەلی بن دەست و زۆر لێکراو.

کاوە نادر قادر

هەولێر – کوردستان

14/ **تەمموزی**/ 2006

بەندی یەکەم

بەشی یەکەم

* مانای وشەی پترۆڵ و نەوت
* چۆنیەتی دروست بوونی نەوت !؟
* پەیدابوونی نەوت لە کوردستاندا
* گەڕان بە دوای نەوتی کوردستان، لە سەدەی هەژدەمەوە تا یەکەمین شەڕی گەورەی دونیا
* گەڕان بۆ دۆزینەوەی نەوت بە شێوەی بازرگانی لە کوردستاندا
* سەرچاوەکان

مانای پەترۆل و نەوت

وشەی پەترۆل لە سالی 1526 پەیدا بووە، یۆنانیە و لە دوو ئیدیۆم پێك هاتووە، petra یانی ((گاشە بەرد)) و oleum ((روونی خاو))[1] Petroleum((رۆنی بەرد)) لەبەر ئەوەی لەژێر زەوی لەنێو بەردێکدایە، وەك ئیسفەنجیٚ ئاوی زۆری هەڵمژیووە ، بۆیە بەو ناوە ناوزەد کراوە.

وشەی neft یاخود naft[2]، لەNaphtha هاتووە ئەویش وشەیەکی یۆنانی کۆنە ئێستا کوردو فارسو عەرەبوگریك و سلافیەکان بەکاری دەهێنن[3]

زۆر جار هەندیٚ لە بەرهەمە دەرهاتووەکانی نەوت، ناوی جودای لە شوێنی جودای پیٚ دەگوتریٚ، گازۆلین gasoline لە ئەمریکاو بەریتانیا petrol لە بەریتانیا پێدەڵێن ، ناوی (بەنزین) یش لە زۆربەی ولاتانی ئەورپاو ولاٚتانی رۆژهەلاٚتی ناوەڕاست بە کاردێت بۆ ئەو بەرهەمەی کە بۆ لێخوڕینی ئۆتۆمبێل بە کار دەهێنری، لە زۆر شوێنیش بە نەوتی سپی دەگۆتریٚ گیرۆسین kerosene لە بەریتانیا بە هەڵە پێی دەڵێن پارافین paraffin . solar oil (سۆلار) یش لە هەندیٚ ولاٚت وەك میسر بەکار دەهێنریٚ، لە کوردستانی باشور و رۆژهەلاٚت و رۆژئاوای کوردستان هەر نەوت بەکار هاتووە، کوردەکانی باکووریش پێی دەڵێن مازۆت و پترۆل.

---

(1) عبدالحميد العلوجي وخضير عباس اللامي، الاصول التأريخية للنفط، ج1، ص17–18.

(2) د. مستەفا جەواد، وامەزەندە دەکات کە وشەی نەوت قبتی یاخود یۆنانیە..

(3) عبدالحميد العلوجي وخضير عباس اللامي،الاصول التاريخية للنفط، ص17.

چۆنیەتی دروستبوونی نەوت ؟!

مەزەنـدە دەکـرێ زەوی 4.6 – 4.7 ملیـار سـاڵ دروسـت بـووە، لـە ئەنجامی ئەو پرۆسەو چالاکیانەی سەر عەردو بن عەرد (بورکان، بومەلـەرزە ..... هتـد)، " دروسـت بـوونی تۆپۆگرافیـای بـەرز و نزمـی سـەر زەوی و کۆبوونەوەی ئاو لە شێوەی گۆم لەسـەر زەوی و لـە نێـو کـەلێن و شـەقار و بۆشاییەکانی ژێر زەوی، ئەو حەوزە سەرەتاییانەی لـێ کەوتـەوە، دوای بـە سەر چوونی کات و گۆڕانی ئاوهەوای سەر زەوی وەتەکامولی غیلافی جـەوی و پلەی گەرما بەرەو بەرز و نزمبونەوە چوو، ئاسـانکاری پەیـدابوونی ژیـانی سەرەتایی لە نێو ئاوەکان سەر زەوی کرد، بە درێژایی زەمان و پەیـدابوونی گیانلەبەری گەورەو مردن و رزیبونیان لە قوڵایی ئاو لە ژێر فشارو ژێر خاکو پلـەی گـەرمای زۆر بـەردی بنچـینەی (بـەردی دایـك) کـە پاشـان نـەوتی لێ دەکەوێتەوە "(1).

"لـە ئاکـامی گۆڕانکاریـیـەکانی سـەر زەوی و لـێکتر دوورکەوتنـەوەی کشوەرەکان و هەندێ لە زەریایەکان لە هەندێ چاخی جیولۆجیدا، چـەندین زنجـیرە چـیای لێ کەوتـەوە وەك (هەمالایـە، ئـەلب، زاگـرۆس، تـۆرۆس، ....هتـد) لـە ئاکـامی وشـکایەتیو دروسـت بـوونی لـە چـەند ناوچـەیەکی دونیادا، لە رێگای شەقارو کەلێنەکانی ناو زگی زەوی نەوت پێدزەی لـەنێو حەوزەکانی ژێر زەوی کرد و لە سەر زەوی نزیك بۆوە لە زۆر شوێندا لە نێـو بـەردە پـڕ لـە کـون و کەلەبـەرەکانی (صـخور الرسـوبیة) کۆبـۆوەو لـەو شوێنانەش کە ئەرزەکانیان نەرم و سوکە"، تێکەڵ بە ئاوی سەرچاوەکانی

(1)بێوار خنسی، الملف النفطي في العراق، ، ص17.

سەر زەوی بووە[1] وەك لە هەندێك شوێنی كوردستان ئێستا هەیە بە تایبەتی لە ناوچەی مسجدیٚ سولەیمان و چیایی مەقلوبیٚ نزیك ئاكریٚ و دەرماناوای چیای بلباس (قەرەچوغ) ی نزیك شارۆچكەی مەخموور، لە دەشتی سلێڤانی زاخۆو بۆ سیرت و شەرناخ و دیاربەكر و ماردین .

نەوتی كوردستان بەشێكە لەحەوزی Geosyniclinal basin جیوسینكلینال كە دەكەوێتە نێوان زنجیرە چیاكانی زاگرۆس و تۆرۆس لە كوردستان و میزۆپۆتامیای سەرو و سەروی ئێران و لێوارەكانی دەریای قەزوین و دەریای رەش و بۆ سوریا و فەلەستین و تا لە لایەكی دیكە بۆ خواروی ئێران و بەحرێن و لێواری كەنداو دەپەڕێتەوە، بە فراوانترین حەوزی نەوتی دونیا دادەنریٚ.

زانست بەو هەموو پێشكەوتن و رادەی پەرەسەندنەیەوە هێشتا لەسەر یەك بنچینەی دروستبوونی نەوت خۆی یەكلا نەكردۆتەوە، تا ئێستا دوو بۆچوون لەم بارەیەوە هەیە و هەر بۆچوونێكیش لە لایەن دەستەیەك لە پسپۆرانی ئەو بوارەوە پشتیوانی لیٚ دەكریٚ و بە پەسەندی دەزانن! ! .

(1) ئۆرگـــانی :[2]

بە مەزەندەی ئەو تیۆرە سەرچاوەی نەوت لە ئەنجامی رزیبوونی بونەوەرانی ئاژەلی و رووەكی پەیدا دەبیٚ، كە دەكەونە قوولایی ژێر خاك (تیۆری ئۆرگانی نەوت لەنیشتنەوەی كاربۆن لەقولایی ژێر زەوی و پاشان هەڵكشانەوەی بەرەو سەرووی خۆی پەیدا بووە ئەو فەرەزییە لەسەدەی ([illegible])م لەرێگای زانای فەڕەنسی (مارسلین بێرسلۆت)و زانای رووسی

---

(1) هەمان سەرچاوە، ص18.

(2) د. عەبدوڵلا غەفوور، جوگرافیای ئابووری، نەفت لەكوردستاندا، ، ، ل13–14.

(میندالر) سەری هەڵدا لەنیوەی یەکەمی سەدەی بیستەم لەکۆڕای زانستی ئەم مەزەندە پاشە کشەی کرد بیردۆزی (The Deep Hot Biophere) کە جۆرێك لەبەکتریای (Thermophile) لەم نێوەندە دەژیو کاریگەری هەیە لەسەر گۆڕینی کاربۆهیدرات بۆ نەوت[١] کام لەم دووبونەوەرانە سەرچاوەی نەوتە؟!، دیسان بۆ سەر دوو تاقم دابەش دەبن، تاقمێکیان پێیان وایە، سەرچاوەی نەوت لاشەی ئەو ئاژەلانەیە کە لە نێو ئاوەکان یاخود لە ژێر قولایی ئاوەکانی دەریا بە کاوەخۆ لەژێر فشاری قورسایی ملیۆنان تۆن و پلەی گەرمایی زۆر رزیووە دروست دەبێ، تاقمی دووەمیش وا مەزەندە دەکەن، نەوت لە خاپەرۆکی بوونەوەری رووەکی جودا پەیدا بووە بەهەمان شێوە، هەر یەکەو نمونەی نەوتی لە شوێنە جوداکانی دونیا وەك بەلگەو مەزەندەکانی خۆیان دەهێنەوە تاقمی یەکەم نەوتی کەنداوی مەکسیك و دەریای ماراکیبۆی ڤەنزەوێلی و نەوتی کەنداوی فارس و تاقمی دووەم، نەوتی ویلایەتی پنسلڤانیای ئەمریکی بە نموونە دەهێنەوە .

(2) نا ئۆرگانی :[٢]

مادەیەکی وەك گازی ئەستلین بە سەرچاوەی نەوت دادەنێ، کە لە ئاکامی تفاعلی کەربیدی ئاسن و شێ دروست دەبێ، لە پاش بەسەرچوونی کات دەبێتە مادەیەکی چەور کە نەوتی لێ دەکەوێتەوە نەوتی دوورگەی بوکاتانی مەکسیك و هۆنشوی یابانی بە نمونە دەهێنەوە.

From Wikipedia, the free encyclopedia[1]

(2) هەمان سەرچاوە پێشوو، ل13–14،

+ د. محمد ازهر السماك /اقتصادیات النفط ص11–12.

تایبەتمەندێتی نەوت

نەوت یا بەردی چەور (پترۆل) بریتیە لە هایدرۆکاربۆناتی سادەو تێکەڵاو ((هیدرۆکاربۆنات + نیتروجین + کبریت + ئوکسجین + هەندێك کانزا وەك فانادیوم و نیکل 1٪)) .

نەوت لە سەر زەوی یاخود لە ژێر زەویدا، بۆنی هەیە، کاتێ شێوەی شلەیی وەر دەگرێت ((چەوری خاو)) Grude oil یان بە شێوەی گازی دەبێ پێی دەگوترێ گازی سروشتی Natural Gas، رۆنی خاو شلیەکی چەورە و لیچیەکەی Viscosity بۆ چرپە چەشنیەکەی Specific Gravity دەگۆرێ، بەڵام گازە سروشتیەکان لە کۆمەڵێك گاز پێك دێت میثان methane (CH_4) والأیثان ethane (C_2H_6) و پرۆپان propane (C_3H_8)، butane بیوتان (C_4H_{10})، [1].

زنجیرەکانی لە C5-7 زوو بە هەوا دەکەوێ و بۆ پاککردنەوە بەکاردهێنرێ .

$C_{12}H_{26} – C_6H_{14}$ گازولین

$C_{15} – C_{10}$ کیموسین

$C_{20} – 10$ نەوتی دیزلی لێ دەکەوێتەوە .

ئەو بەرهەمانەی کاربۆنی زۆر تێدایە، نەوتی قورسە لەوانە (قیر) بەڵام ئەوانەی ژمارەی کاربۆنی کەمترە، نەوتی سوکە لەوانە بەنزین و نەوتی سپی .

رەنگی نەوتی خاو، رەشی مەیلەو سەوزە یاخۆد قاوەیی دەمار زەردە، پلەی چری و سوك و قورسایەتی، لە پلەی تێکەل بوونی لەگەڵ مادەی دیکە ((خوێ، ئاو، شەمێ، گۆگرد)) دیاری دەکرێ، چەند پلەی چری نزم بێ بەجۆری نەوتی باش دادەنرێ بێ ئەوەندەش بەروبومەکەی سوك دەبێ و پێچەوانەکەشی قورسترە .

---

(1) عبدالحمید العلوجي، خضیر اللامي، الاصول التاریخیة للنفط العراقي، ج1، ص26–27.

پەیدا بوونی نەوت لە کوردستاندا

دوای ئەوەی ئەو ناوچە ئاوییانـەی نێـوان چـیاکانی تـۆرۆس و زاگـرۆس بووە وشکایی و ئەو زنجیرە چیایانەیان لێ پەیدا بووە، ئەویش لە نێو کەلێن و شەقەرەکانی نێو زەوی لە حەوزەکانی نێو زەویدا پێدزەی کردە نـاو ئـەو قانە عەردانەی شل و خاو و نەرم بوون، نەوت و گـازی زۆر لێ نزیـك بۆتـەوە لـە سـەر ئاسـتی زەوی وەك ناوچـەی بابـەگوڕگوڕی کـەرکوك، مەسـجدێ سـولەیمانی ناوچـەی شـوش هەنـدێ ناوچـەی خانـەقین، مەنـدەلی، تـوز خورماتو، کفری، یاخود تێکەل بە ئاواکان بووە وەك ناوچەی شێخان، گـەلی خەنسی، قیماوای نزیك چـیای مـەقلوب، دەرمانـاوەی نزیـك چـیای بلباسـی مخموور، (١) بەپێی ئەو لێکۆلینەوانەی لەو ناوچانە ئەنجام دراون، نـەوت لـە سەر ئاستی زەوی ئـەو ناوچـانە زۆر نزیکـە . ((نـەوتی کوردسـتان لـە سـەر شێوەی شەریتێکی درێژی 1000کمو پانایی 50–150 کـم هەلّکـەوتووە (٢)، لەلوڕسـتانی رۆژهـەلاّتی کوردسـتان دەسـت پێـدەکا و دەپەڕێتـەوە لوڕستانی باشووری کوردستان و دێتەوە ناوچەی گەرمیانی باشـوور (تـوز و کفری و داقوق و کەرکوك) و ناوچەی دەشتی شوان و شێخ بزێنی و کۆیێ و دەشتی هەولێر و بـەرەو گـەیارە و ناوچـەکانی میسـیل و عـین زالـە بێتمـەو دەپەڕێتەوە بۆ ناوچەکانی دێرك (قەرەچوك و رمێلانو دەرباسیە) رۆژئـاوای کوردستانو ناوچەکانی دیاربەکرو ماردین وسیرتی باکوری کوردستان.

(1) هەمان سەرچاوە ی پێشوو، ص21–22.

(2) هەمان سەرچاوە ی پێشوو، ص21–22.

ئاشنا بوونی خەڵکی کوردستان بە نەوت

شـوێنەواری نـەوت و چـۆڕاوگەکانی لـە کوردسـتان لـە دێـر زەمانـەوە هەبووە، کوردستانیان لـە کۆنـەوە مامەلـەو ئاشـنایەتیان لەگەڵدا کـردووە، باپیرانمان رەنگە بەو شێوەی ئێمە ئاشنایەتیان لەگەڵدا نەبێ نەیانتوانیـەوە کەڵکی زۆری لێ وەربگرن و هـەر هێندەشـیان هێناوەتـەدەر کـە پێویسـتیان پێ بووە لەو بوارە تەسکەدا کە کاریان پێ بووە و بەکاریان هێناوە، بە پـێ ی ئـەو ئارکیلۆژیـاو شـوێنەوار و کـەل و پەلانـەی لـە شـوێنە جوداکـانی کوردستان دۆزراوەتەوە، دەبێ پێش 6–5 هـەزار پ.ز لـە هەنـدێ ناوچـەی کوردستان بە کار هاتبێ بە تایبەتی ((قیر، بتیومین)) بـۆ لێـك قـایم کردنـی خشتی خانوو و بینا دروست کردن و نووساندنی مۆری و مـەرجان مەحکـەم کردنی دەسـکی ئامێرەکـان (تـیخ، کوتـك، کێـرد، داس ...هتـد) یـاخود بـە جۆرێك لە جۆرەکان بۆ خۆگەرم کردنەوە و رۆنـاکی بـە کـار هـاتووە، قـیر و خۆل و هەندێ (مەوادی لیفی) تێکەل بە یەکتر کراون بۆ سواق دانی کەشتی و جۆگە هەڵنان و هەندێ کاری بیناسازیدا یان بۆ بۆیـەکردنی دەورو هەنـدێ کەل و پەلی ناو مال، دوای تێکەل کردنی بە گۆگرد بـۆ چارەسـەری هەنـدێ نەخۆشی کەلکی لێ وەرگیراوە، [1]. "ئەو قیرەی لە شارەکانی ئور و لگش و بابـل بـۆ قیرتـاوی جادەکـان یـاخود (بـەرزەی بابـل) بـە کـار هـاتووە، لـە کوردستانەوە (بابـەگوڕگوڕ و نەفتخانـە) لـە رێگـای روبـاری عـوزێم بـۆ ئـەو شارانە بردراون"[2]

" لەدامێنەکانی رۆژئـاوای زاگـرۆس‌و ناوچـەکانی سـەر زەمینـی مـاد، لـە لەدێر زەماندا ئاگاداریان لەبارەی نەوتەوە هەبووە، وەلە کۆندا لەئەوروپا بە

(1) د. . عەبدوڵڵا غەفوور، جوگرافیای ئابووری، نەفت لەکوردستاندا،، ل59

(2)بێوار خنسی، الملف النفطي في العراق، ص33–46.

نەوتیان وتووە (ڕۆنی ماد)، لەڕۆژگاری کۆندا نەوت ئەهمیەتێکی پیشەسازی ئەوتۆی نەبووە، بەڵکو تەنیا بۆ سوتاندن بەکاریان هێناوە، هەروەها بۆ ئیش‌و کاری ساختومان و بیناسازی سودیان لەقیر (ئاسفالت) وەرگرتووە"[1].

تا ئێستاش پەرستگاکەی نەبوخوز نەسرو بنەوەی بەرزەی بابل شوێنەواری ماوەو بەقیر لێکتر بەستراون. هیرۆدۆتس (Herodotus) ئەوها لەسەر نەوتی شوش دەنووسێ (شوێنێك هەیە پێ ی دەلێن ئەردیکا کە 22 کم لە شوشەوە دوورە لەوێ بیر هەڵدەکەنن بەگڕگڕەو دەولك نەوتی لێ دەردەهێنن، لە قۆرتان دەکەن، پاش ماوەیەك قیرو خوێیەکە هەریەکە بە تەنیا دەنشێتەوە).[2]

(زەردەشتیەکان لەبەر پیرۆزی ڕۆناکی لە نێو ئاینەکەیان ئەو شوێنانەی نەوت و گازی لەسەر زەوی نزیك بووە ئاگردانیان لێ دروست کردووە، بۆ خواپەرستی‌و چارەسەری نەخۆشی، وەك مسجدێ سولەیمانی ناوچەی شوش و بابەگوڕگوڕی شاری کەرکووك، کە تائێستاش شوێنەواری لە ناخی خەڵکدا ماوەو شوێنی مەزارگرتنەوەن)).[3]

نەوت لە بواری سەربازیش بەکارهاتووە، هیرۆدۆتس ئابلوقەی ئاریەکان بۆ سەر شاری (ئاتن) ئەوها دەگێڕێتەوە (ئارییەکان لە پشت گردەکان تۆپلە قیری بە ئاگریان دەهاوێشتە سەنگەرەکانی یونانیان و تیرەکانیان بە نەفت دەکردو بەهێواشی دەیانهاوێشت نەوەك بکوژێتەوە).[4]

ئارییەکان بەو چەکە دوژمنەکانیان شپڕزە کردووە هەر لە ڕێگای ئەوانیشەوە ئاشوورییەکان و گریکەکان‌و فارسەکان فێری بەکارهێنانی

---

(1) میدیا- ئی- م- دیاکۆنۆف، ل132

(2). عەبدوڵڵا غەفوور، جوگرافیای ئابووری، نەفت لەکوردستاندا ، ل13-14

(3) هەمان سەرچاوە، ل59.

(4) هەمان سەرچاوە، ل59.

بوون.

نەوت بۆ پێشوازی و بەخێرهاتنی پیاوە گەورەو ماقولانو وەك داب و نەریتێکی کوردستانی بەکارهاتووە (46 ـ 120 پ. ز) پلوتارك لەو بارەوە ئەوهای لە پەرتووکی (رەوی گەورە پیاوان) parallel Lives وەسف دەکا:

"دوای گەڕانەوەی ئەسکەندەری گەورە لە بابلەوە، خەڵکی یەك لە شارەکانی ئەکباتان بۆ پێشوازی کردنی ئەسکەندەر نەفتیان بە ڕۆخی شەقامەکان داکردو ئاگریان تێبەردا بۆ ئەوەی ئەسکەندەر بەکلپەی ئاگرەکە دڵخۆش بێ".[1] عارەبەکان (ئاگری گریك – Greek fire) یان لەگریكو رۆمەکانیان وەرگرتوو لە هەندێ شەڕەکانیان بەکاریان هێناوە هەر بەم چەکەش کەعبەیان سوتاند لە کاتی گەمارۆی "ئبن نمیر بۆ عەبدوڵای بن زوبێر ساڵی 64 ك، کە پێك هاتبوو، لە قیرو کبریت و هەندێ جۆرە رونی دیکە لە نێو پارچە قوماشێکی کتانی دەخراو دەهاوێژرا بە ئاگرەوە"[2].

(عەباسیەکان تەرمی یەحیا بەرمەکیان بە نەوت سوتاندو تەواوی سجلاتی عەباسیەکان لەکاتی ناکۆکی نێوان ئەمین و مأمون بەو شلەمەنیە سوتاندوە، لە شەڕی دژ بە بابەکی خورەمیش بەکارهاتووە...بەهەمان شێوە سەلاحەدینی ئەیوبی بۆ هێرش بردنە سەر قەلاکانی دوژمنانی و کردنەوەی گەمارۆکانی سەری کەلکی لە نەوت و تۆپەقیری بە ئاگر وەرگرتووە[3].

---

(1) عبدالحمید العلوجي وخضیر عباس اللامي، الاصول التأرایخیة للنفط العراقي، ج1،،ص45-57

(2) هەمان سەرچاوە، ص52.

(3) هەمان سەرچاوە، ص54.

گەڕان بە دوای نەوتی کوردستان
لە سەدەی هەژدەمەوە تا یەکەمین شەڕی گەورەی دونیا

گــەڕان بــە دوای نــەوت و دەستنیشــانکردنی ناوچــەی نەوتەلانیــەکانی کوردستان لەناوەڕاستی سەدەی هەژدەهەمەوە دەستی پێکـردووە لەلایـەن گەریدەو پسپۆرانی ئەوروپیـەکان لـە بـواری نـەوت، " م. ئـۆتر (M. oter). سـاڵی 1743 سـەردانی بابـەگوڕگوڕی کـەرکوکی کـردووەو پـەرتووکێکی نوسـیوە بـەناوی (رحلــة في تركيــا وايــران)، لــە ســاڵی 1766 گەریـدەی دانیمارکی کارسـتن نیبـور K. Niebuhr و م. د. دانڤیـل M. D. D'anville فەڕەنسی ئەمـەی دوایـی پـەرتوکێکی نوسـیوە (عـن الفـرات ودجلـە) ج . جاکسـون J. Jackson. سـاڵی 1797 و جـیمس سـیلك بكنگهـام James Buckingham sillk /9 تەمموزی 1816 و نوسـینی پـەرتوکی (رحلاتـی في بـلاد الأشـوريين و ميـديا وفـارس) ئەمانـە هـەموویان سـەردانی ناوچـەی بابەگوڕگوڕی شاری کـەرکووکیان کـردووە لـە نزیکـەوە تێبینـی و ڕایـەکانی خۆیان نوسیووە و هەمووشیان ئاماژەیـان بـەوە کـردووە کـە ئـەم ناوچـەیە نەوتەلانییە)[1].

بە پێ ی ئەو ڕاپورت و ڕاو سەرنج و زانیاریانـەی کـە گەریـدەو پسـپۆران لەسەر ئەو ناوچەیە تۆمار کرابوو، وڵاتـانی ئـۆروپی بەتایبـەتی ئـەو ڕەوتـە سیاسیەی کە خوازیاری بەکۆلنیالکردنی ناوچەی ڕۆژهەڵات بوون، دەستیان کرد بەناردنی تیم و شـاندی پسـپۆری دیکـەی تایبـەت بـۆ گـەڕان بـە دوای دۆزینەوەی نەوت و دەست نیشـانکردنی ناوچـە نەوتەلانیـەکانی ڕۆژهـەڵاتی

---

(1) عبدالحميد العلوجي وخضير عباس اللامي،الاصول التأريخية للنفط العراقي،، ص63–66.

ناوەڕاست، بەتایبەتی کوردستان کە زۆربەیان بەناوی میزوپۆتامیا وڵاتی میدیا ناویان بردووە لە ڕاپۆرت و پەرتووکەکانیان کەلەو بارەوە نووسیویانە

لە ساڵی 1871 یەکەم شاندی (جەرمەنستان)ی سەردانی ناوچەکانی کوردستانیان کرد لەبابەگوڕوگوڕو گەرمیان و مەندەلی و بەکارهێنانی پسپۆرانی جەرمانستان لە بواری نەوت لەلایەن (مەدحەت پاشا)ی والی بەغدای دەورانی سوڵتان عەبدول عەزیزی یەکەمی کوڕی مەحمودی دووەم، بۆ پەرەپێدانی سەرچاوە نەوتیە خاوەکانی ئەو ناوچە نەوتەلانیانەی کە نەوتیان لەسەر عەردەوە نزیك بووە، بەتایبەتی ناوچەی مەندەلی کە بۆ یەکەم جار بوو مەدحەت پاشا، بڕیاری دا قیری ئەو ناوچەیە لە پرۆژەی خزمەتگوزاریەکان بەکاربهێنرێ و پاڵاوگەیەکی بۆ پاڵاوتن و دلۆپاندنی نەوت لە دێ ی یالە (دیالی) دامەزراند ساڵی (1872). ئەم تیمە ڕاپۆرتێکیان لەسەر ئەو ناوچە نەوتەلانیانەی باشووری کوردستان بەرزکردەوە بۆ حکومەتی جەرمەنستانی قەیسەری، کە تازە لەشەڕی بروسیاو فەڕەنسا تەواوببوو، ئەوکاتیش بسمارك Bismarck تەواوی هەوڵەکانی خستبوەکار بۆ یەکخستنەوەی جەرمەنستان نەك داکشان بەرەو ڕۆژهەڵاتی نەوتاوی!!"[1]، "ڕاپۆرتەکەی ئەو تیمە، سەدایەکی گەورەی دروست کرد کە سەرەتای کلپەی ئەو ململانێیە نێو دەوڵەتیەی لێ کەوتەوە[2] کە لەدوایی دەکەوینە باس کردنی، هەر لەو ساڵانەدا مۆڵکە (von moltke). کە زانایەکی سەربازی جەرمەنستانی کۆلۆنیاخوازبوو، وتارێکی نووسی و "پێشنیازی دامەزراندنی ڕێگایەکی ئاسنی بۆ ئاسیای بچوك و تخوبەکانی قەوقاس و میزۆپۆتامیاو هیند کردبوو کە بە جەرمانستانی بەستەوە ، ئەم پێشنیارە وەك خەونێکی بنەوشەیی جەرمەنستانی مایەوە تا لە ساڵی 1903 بووە ڕاستیەك و بەفەرمی مۆرکراو دەست بەکاربوون بۆ

---

(1) هەمان سەرچاوە، ص61–71.

(2)هەمان سەرچاوە، ص71

ئەنجامدانی"[1].

پێکهێنانی ویلایەتی میسل لە سنجاقی میسل و کەرکوك و سولەیمانی لەسەردەمی عبدالرحمان پاشای عوسمانی ساڵی 1879 هۆکاری نەوتی ئەو ناوچانەو ئەو ڕاپۆرتە بوو کاریگەری هێڵی ئاسنینی بەرلین – بەغداو داشکان بەرەو ڕۆژهەڵات پرۆژەیەك بوو لەناوەڕۆکدا مەبەستێکی نەوتی لەپشت دابوو.

"هەر خولیایی گەیشتن بە ناوچە نەوتەلانیەکانی مێزوپۆتامیا بوو قەیسەری جەرمەنستان ولهلمی دووەم، دوای هاتنە سەر تەختی شاهانەی لە 4 ت[2] 1889 سەردانی ئەستانەی کردو سولتان عەبدول حەمید لەسەر شۆستەکەی کۆشکی شاهانەی و لەژێر هاڕەی تۆپەکانی کۆشکەکەی بە شێوەیەکی یەگجار شکۆمەندو شایەستە بەخۆی پێشوازی لێ کرد، ئامانجی سەرەکی بەجێ گەیاندنی پرۆژەی بەرنامە کۆلۆنیالیستەکەی جەرمەنستان بوو لە داکشان بەرەو ڕۆژهەڵات Drang nach osten، (ڕێگای ئاسنینی بەرلین بەغدا) هەر لە 6 نیسانی 1890 سولڵتان عەبدولحەمید بڕیارێکی شاهانەی دیکەی دەرکرد مافی جیاوكو دۆزینەوەی نەوتی ناوچەی ویلایەتی میسل مافی خۆیەتی لەبەر ئەوەی ئەو ناوچە نەوتیانە بەموڵکی تایبەتی خۆی دادەنا".[2]

"لە 2 ی حوزەیرانی 1890 ئاهەنگێکی گەورە لە ئەستەمبۆل ئەنجامدرا بە بۆنەی بەستنەوەی ڕێگای ئاسنینی ئەستەنبۆل ـ ئەزمیت ـ ئەنکەرە و د. جورج فون سیمنس G. von siemens بەڕێوەبەری بەنکی جەرمەنستانی لەلایەن جەرمەنستان بەشداربوو لەلایەن عوسمانیەکان بەڕێوەبەری ئیشغالی گشتی (رەئوف پاشا) وتارێکی خوێندنەوە بەو بۆنەیەوەو ئاماژەی بەوەکرد دەخوازن ئەم هێڵە تا بەغداوە بچێت!! و لەو

(1) هەمان سەرچاوە، ص72

(2) هەمان سەرچاوە، ل81.

پرۆژەیە بە پانایی 20 کم بۆ ماوەی 99 ساڵ مافی گەڕان بە دوای نەوت دایە ئەو کۆمپانیایە جەرمەنستانیەو بەدرێژایی ئەو هێڵە لەویلایەتی میسل و بەغدا). [1]

"هەر لە ساڵی 1893 لەسەردەمی والی وەرزشوان (حاجی حەسەن رەفیق پاشا) دا زانای شوێنەواری فەڕەنسی J. J. de morgan (جاك — جان — دی مۆرگان) بەناوی شوێنەوارناسیەوە هاتە میزۆپۆتامیا کەچی کەوتە گەڕان بەدوای دۆزینەوەی شوێنە نەوتەلانیەکانی ئەو ناوچەیە". [2]

هەر بۆ ئەو مەبەستە چاوی بەسەرداری کرماشان کەوت و روخسەتی گەڕانی بەدوای نەوتی لێ وەرگرت و لە ساڵی 1892 ڕاپۆرتەکەی خۆی سەبارەت بە نەوتی ناوچەی قەسری شیرین و نەوتخانە بڵاوکردەوە. [3]

"لە ساڵی 1895 دا هەندێ لە ئەندازیارانی فەڕەنسی بە ڕەزامەندی سوڵتان عەبدول حەمید و بەچاودێری حاجی حەسەنی والی بەغدا هەولی پتر بەرهەمهێنانی نەوتی خاوی ناوچەی توزخورماتوو بابەگوڕگوڕ کە مولکایەتی بۆ بنەماڵەی نەفتچی زادە دەگەڕایەوە، دیارە لە هەوڵەکانیان سەرکەوتوو نەبوون بەهۆی چڕی ململانێی وڵاتانی ئەوروپا لەسەر ئەو ناوچەیە" [4].

"ئەگەرچی نفوزی جەرمەنستان لە نێو (باب العالی) پەرەی زۆری سەندبوو لەگەڵ ئەوەشدا لە هەوڵەکانی وڵاتانی دیکەی ئەوروپی بۆ ئەو

---

(1)هەمان سەرچاوە، ل83.

(2) ناوبراو چیای پشت کۆی پشکنینی مەسەللەی حامورابی دۆزیەوەو ناوبراو یەکێ بوو لەوانەی کەدەیخواست جەرمنستان نفوزی لەسەر میزۆپۆتامیا هەبێ و دەستی بەسەردابگرێ و هەر لەهەمان ساڵ حاکمی شاری کرمانشان چاوی پێکەوت بۆ گەڕان بەدوای نەوت لەو ناوچانە، ساڵی 1892 گەڕانەکەی بۆ نەوتی ناوچەی قەسری شیرین بڵاوکردەوە.

(3) عبدالحمید العلوجي وخضیر عباس اللامی، الاصول التاریخیة، للنفط،ج1، ص92..

(4) هەمان سەرچاوە، ص93.

مەبەستە دەترساو حساباتی زۆری دەکرد. هەر بۆیە بۆجاری دووەم لە ـ ت2 1898 قەیسەری جەرمەنستان سەردانی ئەستانەی کردو لەدوای گەڕانەوەی ولهلمی دووەم بۆ بەرلین، جەرمەنستەکان پڕۆژەی هێلی ئاسنینی بەڕلین ـ بەغدایان ڕاگەیاند کە پڕۆژەکە لە ناوەخندا بۆ مەبەستی نەوتی بووە". [1]

"لە 1899 دا حکومەتی ئەمریکا ئەدمیرالی خانەشینی خۆی (کۆلبی میشێل جەستەر Colby mitchel chester) ناردە ئەستانەو سەرکردایەتی باریجەی کنتێکی Kentucky دەکرد، لە ڕاستیدا ناوبراو خوازیاری پشك بەدەستهێنانی ئەمریکا بوو لە پڕۆژەی هێلی ئاسنینی بەرلین ـ بەغدا". [2]

لە 26ی ت2 1899 دا سولْتان عەبدول حەمید ڕێککەوتنامەیەکی لەگەڵ کۆمپانیای هێلی ئاسنی ئەنادۆل بەست بۆ بەستنەوەی کونیە بە بەسرا"[3].

لە ساڵی 1899 سولْتان عبدالحمید دووەم بانگی کالوست سرکیس گولبنکیان کە لاوێکی ئەرمنی بە ڕەگەز عوسمانی بە ئەقل ڕۆژئاوایی بوو، داوای لێ کرد ڕاپۆرتێك لەسەر نەوتی میزۆپۆتامیا (کوردستان) بنوسێ، ناوبراویش دوای گەڕانێکی مەیدانی بەو ناوچەیەدا لەهەمان ساڵ ڕاپۆرتێکی بۆ باب العالی بەرزکردووەو بە پێ ی ئەو ڕاپۆرتە، سولْتان زەوییە نەوتەلانییەکانی مەندەلی و توز خورماتوو و بابەگوڕگوڕی خاوەندەرایەتی گشتی گواستەوە بۆ خاوەنداریەتی تایبەت (سولْتان)[4].

لەسەرەتای ساڵانی سەدەی بیستەم (1900)، جەنەڕاڵێکی گەورەی

---

(1) هەمان سەرچاوە، ص92.

(2) هەمان سەرچاوە، ص96.

(3) هەمان سەرچاوەی، ص97.

(4)، عبدالحميد العلوجي وخضير عباس اللامي،الاصول التأريخية للنفط العراقي ج1، ص 197–198.

ئێرانی بەناوی (ئەنتوان کیتابچی خان). مـافی چـەند جیـاوکێکی نـەوتی بـۆ خۆی بەدەست هێنابوو لە هەمان سـاڵ سـەردانی پاریسـی کـردوو کالاکـەی خسـتە بـازاڕەوە ! و لـەو سـاڵە (گالۆسـت گۆلبنکیـانی)، کاڵاکـەی ناسـی و بەبڕی 15000 جونیەهی ئوستەرلینی خستە بەردەستیەوە بەڵام گالۆست ئامادەیی کڕینی تێدانەبوو، بۆیە بە ناچاری کیتابچی خستیە بەردەست دوو زانـای شوێنەوارناسـی فەڕەنسـی کـە گرنگیـان بەهونـەرەکانی ئێـران دەدا یەکێکیان دی مۆرگان بووە، ئەوانیش بە ولیـەم تـۆمس دارسـیان william knox D'arcy ناساندو بەیەکەوە مشـورەی ئـەو مەسـەلەیان سـەبارەت بـە نەوتی ئێرانو ڕۆژهـەڵاتی کوردسـتانیان خـوارد و لـە سـاڵی 1901 دارسـی ئیمتیازی نەوتی بۆ ماوەی دووساڵ لە شای قاجاری ئێران بە دەست کـەوت کە ڕوپێوەکەی (500 هەزار میل چوار گۆشە بوو) دارسی لـە هـەمان کاتـدا لە هەوڵی ئەوەی دابوو ئیمتیازی نەوتی باشـووری کوردسـتانیش بـە دەسـت بهێنـێ[1]، لـە سـەر لوتکـە بـەرزەکانی زاگـرۆس نـەوت و قـیڕی لوڕسـتانی ڕۆژهەڵاتو گڕی گازە سروشتیەکەی گەرمیانی (بابە گوڕگوڕی) دەدیـت لـە لایەك کاری لە مەیدانەکانی مسجدی سولەیمانی نزیك شاری شوشترا دەکـرد بۆ هەلکەندنی بیر و لە لایەکی دیکە لە ئەستەمبۆل هەوڵی بەدەسـت هێنـانی جیـاوکی نـەوتی باشـوری کوردسـتانی دەدا، (ا.ل.مـاریوت A.l.marriot نوێنەری بوو چەندین هەزار پاوەندی بەبێ ئەنجام لە ئەستەمبۆل خەرج کرد بۆ ئەم نیازە[2]).

"لـە سـاڵی 1902 پـاول روربـاخ Paul Rohrbch، دیراسـەتی بـاری میزوپۆتامیای بە گشتی کرد لـە بـواری جـوگرافی و ئابوریـدا، گەیشـتە ئـەو قەناعەتەی کە نـەوتی میزوپۆتامیـا گـرینگترە لـە نـەوتی روسـیا و دەریـای

---

(1) هەمان سەرچاوە، ص100–101.

(2) هەمان سەرچاوە، ص103.

قەزوین"(تۆ).

"ساڵی 1912 لە ژێر ناونیشانی ((هێڵی ئاسنی بەغدا)) کە تیایدا باس لە بۆچوونەکەی (ولهلم)ی دووەم دەکات کە دەیگووت رۆژهەڵاتی ناوەراست خەزێنەیەکە قەد قیمەتی تەواو نابێ و داهاتووی ئەلمانیا لە رۆژهەلات دەکەوێتە ئامێزی ئاسیای بچوك و سوریا و میزوپۆتامیا و فەلەستین". (یو)

"ئەو پەرتوکەیە هەستی ئینگلیستانەکانی وروژاند زۆر بە توندی کەوتنە پێشگیری ئەو بەرنامەیە و روریاخ گەرایەوە جەرمەنستان و لە 8 ی مارتی 1902 سولتان عبدالحمید رەزامەندی لەسەردانی ئیمتیازی هێلی ئاسنینی بۆ بەغدا نیشان داو مۆری کرد، ئەم رەزامەندیە لە جەرمەنستان و نەمسا بەدڵخۆشی پێشوازی لێ کراو فەرەنسیەکانیش رەزامەند بوون و روسیەکانیش لێی بێ دەنگ بوون و بەریتانیەکانیش لە رێگەی وەزیری دەرەوەی ولاتەکەیان بانگی بالوێزی جەرمەنستان و فەڕەنسایان کرد و داوایان لێکردن لەسەر بەشداری نەبوونی سەرمایەدارانی ئینگلیستانی لەو پرۆژەیەدا ناڕازین و پێویستە دەرفەتیان بۆ برەخسێنن لە پشکداریدا" (سێ).

"لە هەمان ساڵدا دارس بۆ جارێکی دیکە داخوازی ئیمتیازی وەدەرهێنانی نەوتی ناوچەکانی باشوری کوردستانی لە دەسەلات دارانی عوسمانی نوێ کردەوە، (دوای ئەوەی لە چیای سۆراخ دەستی بە بیر هەلکەندن کرد لە روپێوی (4 × 1) میل . لەگەل ئەوەشدا سولتانی عوسمانی هەر (دارس) ی دەخافلاند لە مۆر کردنی ئەو ئیمتیازانەداو لە 5 ی ئاداری 1903 بە جارێك ئیمتیاز بە جەرمەنستان درا لە راکێشانی هێلی ئاسنینی بەرلین – بەغدا دا لە لایەن عوسمانیەکان زهنی پاشا (وەزیری ئیشغال و بازرگانی) حکومەتی عوسمانی و لە لایەن جەرمەنستان د.زاندر

---

(1) هەمان سەرچاوە ، ص180.

(2) هەمان سەرچاوە، ص109.

(3) هەمان سەرچاوە،ص114.

zander (بەڕێوەبەری هێلی ئاسنی ئەنەدۆل) مۆرکرد" . [1]

"لە 14ی ئەیلولی 1908 دا کودەتایی لاوە تورکەکان بە سەر سەلتەندا سەرکەوت، هەول و کۆششی جەرمانەکانی هەژاند بەریتانیەکانیش بە خۆشحالیەوە پێشوازیان لەو گۆرانکاریانە کرد و هەر لەو ساڵەدا بە فەرمانێکی دیکەی سولّتان عەبدول حەمید ئەو زەویە بە پیتانەی میزۆپۆتامیای گێڕایەوە کە لەوەو پێش بە فەرمانێکی شاهانە لە خاوەنداریەتی گشتی یەوە بۆ خاوەنداریەتی تایبەتی سولتان گۆزرابۆوە"[2]، "بەرژەوەندیەکانی ئەمەریکا ئەمیرال جەستەر بەڕێوەی دەبرد کە لە 1908 بۆ جارێکی دیکە گەڕایەوە ئەستەنبۆل لە هەولی بەدەست هێنانی ئیمتیازاتی نەوتی میزۆپۆتامیا بوون"[3] .

لەو بگرەو بەردەیەی نێوان ئەو ولاتانە درێژەی هەبوو تاوەکو یەکەمین شەڕی گەورەی دونیا هەلگیرساو ئیمپراتۆریەتی عوسمانی ناچار کرا شەڕ بە دژی هاوپەیمانان رابگەیەنێ و ببێتە لایەنگر و هاوسەنگەری ولاتانی تەوەر کەجەرمەنستان سەرپەرشتی دەکردن . لە مایسی 1916 دا رێکەوتنێك لە نێوان نوێنەرانی بەریتانیا مارك سایکس sir.mark sykes و جۆرج بیکۆی gorje picot لەفەرەنسا مۆر کراو سەرەتا لەرێگای نامەو یاداشت لە نێوان فەرەنسا و روسیا و بەریتانیا دەگۆڕدرایەوە کە بە پێ ی ئەو رێکەوتنامەیە ناوچەی رۆژهەلاتی ناوەڕاستدا دابەش کرا لە نێوان (بەریتانیا و فەرنسا و روسیا) .

---

(1) هەمان سەرچاوە، ص115.

(2) هەمان سەرچاوە، ص115.

(3) هەمان سەرچاوە،ص124

گەڕان بۆ دۆزینەوەی نەوت
بە شێوەی بازرگانی لە کوردستان دا

دوای وەرگرتنی ئیمتیازی گەڕان و دۆزینەوەی نەوت لە چیای سۆرخی (سور) ناوچەی قەسری شیرین لەلایەن (دارسی)، لە سالی 1901 دەست بەو کارە کرا تا لە سالی 1908 یەکەم بیری نەوت بەشێوەی بەرهەمهێنانی بازرگانی بە ئەنجام گەیشت، بەم شێوەیە هەلکەندی بیر و ناردنی نەوتی بەرهەمهێنان لە کوردستان دەستی پێ کرد، ئەگەر چی لە کاتی شەڕدا، گەڕان و دۆزینەوەی نەوت لەو پەری کزیدا بوو، تاوەکو کار گەیشتە ئەوەی بە تەواوی پەکی بکەوێ .

ئەگەر چی لەکاتی شەڕدا چەندە ولاتانی هاوپەیمانان بە بەرەکانی شەڕ مژول بوون، ئەو هەندەش بە دابەش کردنی میراتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لە نێوان خۆیان سەرقال بوون ئەوە بوو لە ئاداری 1916 دا یەکەم رێکەوتن لە نێوانیان ئەنجام درا، بە رێکەوتنی سایکس – بیکۆ لە مێژوودا ناسراوە، لە نێوان فەرەنسا و بەریتانیا و روسیا، میراتەکەی پیاوە نەخۆشەکە دابەش کرا . کە بینای ئەو رێکەوتنە لە بەرژەوندیان بوو لە ناوچەکە، بەتایبەتی نەوت . ئەگەر چی ویلایەتی میسل نەوتاوی بەر فەرەنسا کەوتبوو کەچی ئینگلیستانەکان تا بۆیان کرا شێرو رێویان بۆ هێنایەوە و تا توانیان فەرەنسا رەزامەند بکەن، هۆکارەکەش نەوت بوو دوای بڕانەوەی یەکەمین شەڕی گەورەی دونیا، لە لایەك جەرمەنستان لە ململانێکە دەرهاتو لە لایەکی دیکە دەرفەتی نوێ رەخسا بۆ ئینگلیستانەکان، باشتر بکەونە خۆ بۆ ئەو مەسەلەیە وتوانیان فەرەنسا باوەڕ پێ بکەن لە دەست هەلگرتن لە ویلایەتی میسل ئەوجا کەوتنە سەر داواکاری بەکار هێنانی کارتی فشار بۆ مسۆگەر کردنی نەوتی ویلایەتی

میسـل و هــەر نــەوتیش بــوو بــووە هــۆی هەڵواســینو بەمۆڵــەق ڕاگرتنــی چارەنوسی ئەم ویلایەتە بۆ ماوەی نزیکەی 8 ساڵ و سـەر نـەگرتنی (پاشـا نشـینی کوردسـتانی خـواروو)و پاشـان لکانـدنی باشـوری کوردسـتان بـە دەوڵەتی تازە دامەزراوی عێراق، لەو گەمە سیاسیانە و سەوداکاریانە پشکی یەکەم وەبەر ئینگلیستان کەوت و ئەوەی هەرە دۆڕاویش بوو کوردسـتانیان بوون، باجەکەشی تا ئێستا هەر درێژەی هەیە .

ئەگەر چی ئەمریکا یەکێ لـە وڵاتـانی هاوپـەیمان بـوو، بـەلام لـە دابـەش کردنو ئیمتیازاتی نەوتی ناوچەکە، بێ بەش کرابوو ئەوە بووە هۆی ئەوەی نارەزایەتی ئەمریکا بگاتە لوتکە و چەندین نامەو یاداشت لەنێوان ئەمریکا و بـەریتانیا گۆڕایـەوە کـە لـەزۆر لایـەن شـێوەی مرونـەتو شـەفافیەتی لـە دبلۆماسیەت دوور بوو.

بــەپێ ی ڕاپــۆرتی ئــەمریکی لــەو ســاڵاندا ((ڕۆژهــەڵاتی ناوەڕاســت خەزێنەیەکە سروشت بۆ مێژووی بەجێ هێشتووە ...)) (1)

لە کاتی بەستنی کۆنگرەی سان ریموی 1920 دا، ئەمریکا هۆشداری بە بەریتانیا داو داوای کرد کە دەبێ دەرفەت بۆ ئەمریکا بڕەخسێ بۆ بەشداری لــە بــەکار هێنــانی نــەوتی ڕۆژهــەلاتی ناوەڕاســت تەنانــەت (ودرو ولســن) سـەرۆکی ئەوسـای ئـەمریکا نامەیـەکی رەخنـە ئـامێزی تونـدی ئاڕاسـتەی حکومەتی بەریتانیاکرد و .... (ئێوە دەخوازن پراکتیـزە لـە مۆدیـل بەسـەر چوێکی جۆرە کۆلۆنیالیزمێکی کۆن بکەن). (2)

* * *

(1) گۆڤاری صین الجدیدة china today 2003/2/7 لەئەنترنێت وەرگیراوە

(2) هەمان سەرچاوە

سەرچاوەکان

1- د. عەبدوڵڵا غەفوور، جوگرافیای ئابووری – نەفت لەکوردستاندا – چاپی دووەم 2002 سلێمانی .
2- د. بیوار خنسی، الملف النفطي في العراق الماضي وافاق الحاضر والمستقبل بحوث و دراسات 2005- مطبعة وزارة التربيه – اربيل.
3- عبدالحميد العلوجي، خضير عباس اللامي، الاصول التاريخية للنفط العراقي- ج1، مراجعة الدكتور – صاحب ذهب – وزارة الاعلام – جمهورية العراقية 1973- بغداد.
4- ئی.م دیاکۆنۆف ، میدیا- ئی.م دیاکۆنۆف- بورهان قانیع لەفارسیەوە کردوویتە کوردی- دەزگای رۆشنبیری و بڵاوکردنەوەی کوردی –چاپی یەکەم -.1978
5- china Today 7/2/2003
لەئەنتەرنێت وەرگیراوە.

بەشی دووەم

- دۆزینەوەی نەوت بەئەندازەی بازرگانی لەکوردستاندا.
- قۆناغەکانی بەرهەمهێنانی نەوتی خاو لە کوردستاندا.
- جوگرافیای مەیدانەکانی نەوتی خاولەکوردستان.
* مەیدانەکانی نەوت خاوی هەرێمی رۆژهەلاتی کوردستان.
* مەیدانەکانی نەوتی خاوی هەرێمی باشووری کوردستان.
* مەیدانەکانی نەوتی خاوی هەرێمی باکوری کوردستان.
* مەیدانەنەکانی نەوتی خاوی رۆژئاوای کوردستان.
- بەرهەمهێنانی نەوتی خاو لەکوردستان بەبەراورد لەگەڵ ولاتانی داگیرکەری کوردستان.
- پێگەی نەوتی خاوی کوردستان لەنێو بەرهەمی رۆژهەلاتی ناوەڕاست
- پێگەی نەوتی خاوی کوردستان لەئۆپێکدا.
- پێگەی نەوتی خاوی کوردستان لەسەرئاستی جیهانیدا.
- پوختەی بەش
- سەرچاوەکان

دۆزینەوەی نەوت بەئەندازەی بازرگانی

لەکوردستاندا

بەپێی ئەو زانیارییانەی کە لە سەدەی نۆزدەمو سەرەتای سەدەی بیستەم، گەریدەو شاندو پسپۆرە جیولۆجیەکانی نەفت بەدەستیان هێنابوو لەسەر نەوتی کوردستان، بەتایبەتی لەسەر نەوتی (باشورو رۆژهەلاتی) کوردستاندا، ولاتانی ئەوروپای دەستەرۆ، هێندەی بۆیان کراو دەرفەتیان بۆ هەلدەسورا لەهەولی بێ هودە دابوون بگەنە ئەوسامانە لەکوردستان، بۆ مەبەستو قازانجی خۆیان. هەلکەندنی بیرو بەرهەمهێنانی نەوتی خاو لەکوردستان کەوتە واری پراکتیکی.

دوای ئەوەی کۆمپانیای نەوتی هۆلەندی لەگەل کۆمپانیای بەریتانی کەئەمەی دوایی، مافی گەڕانو دەرهێنانی نەوتی لەنێو ئیمپراتۆریەتی عوسمانی بەفەرمی بەدەستهێنا بوو، ئەو دوو کۆمپانیایە دوای ئەوەی بوونە یەك لەسالی 1911 ناویان گۆڕا بۆ (کۆمپانیای نەوتی تورکی (TPC).

نەوتی باشوری کوردستان (ویلایەتی میسل) رۆلی سەرەکی بینی لەرەسم کردنی سنووری نێوان ولاتانی ناوچەی رۆژهەلاتی ناوەڕاست بەتایبەتی نێوان (تورکیا، عێراق، سوریا) بێگومان نەوت نەبوایە نەسنووری ولاتانی ناوچەو نەچارەنووسی گەلانی ناوچەی رۆژهەلاتی ناوەڕاست بەوشێوەیە دەبوو وەك ئێستاکە هەیە.

لەسالی 1922 بەریتانیا ئینتداب کردنی سەر عێراقی قەبول کرد لەرێگای (کۆمەلەی نەتەوەکان) بەو مەرجەی کۆمپانیای نەوتی تورکی کەپشکی شێر بۆ بەریتانیەکان بوو لەنێو ئەو کۆمپانیایە، مافی ئیمتیازاتی نەوتی عێراقی (بەسراو بەغدا)ی هەبێ ((لە سالی 1925 , دوای ئەوەی مەسەلەی ویلایەتی میسل یەکلابۆوە یاخو لە یەکلابوونەوە نزیك بۆوە ,

کۆمپانیـایی نـاوبراو گـرێ بەسـتێکی لەگـەڵ حکومـەتی عێراقـی ئەوسـا بـۆ ماوەی (75) ساڵ بەست و مـافی ئیمتیـازاتی نـەوتی لـە عێـراق ((بەسـرا , بەغدا)) و باشوری کوردستان (ویلایەتی میسل) هەبێ , ئـەو (75) سـاڵەش لەبەر ئـەوە بـوو , وا مەزەنـدە دەکـرا کـە لـە دوای ئـەو (75) سـاڵە سـاڵی (2000) نەوت لە عێراق و باشوری کوردستان کۆتایی دێـت و پشـکی تێـدا نامێنێ .

ولآتانی دەستەڕۆی ئەوسای ئەوروپا لە سەرەتای سەدەی بیستەم هەر یەکەو بە پێی ئەو زانیاری و کەشفانەی لە سـەر نـەوتی کوردسـتان لـە بـەر دەستیان دابوو، کەوتنە کاری مەیـدانی بـۆ بەرهـەمهێنانی بـە تایبـەتی لـەو ناوچانەی کە لێی مسۆگەر بوون لە نەوتەلانی ئەو ناوچانەدا ((بۆرلس)) پێ ی وابوو نەوت لە چیای سۆرخ و کەندی شیرین و بـاکوری شـاری مـەریوان و مەیدانی نەفتونی نزیك شـاری شوشـترا مسـۆگەرە، تیمێکـی نـەوت لێـدەری نارد " دوای ئەوەی ملیونێر (ولیام دارس) باوکی رۆحی پیشەسازی نـەوت، لەگـەل شـای ئێرانـی ئەوسـا، کەوتـە مفـاوزات لـە 28 ی مایسـی 1901 رێکـەوتنێکی لەگەلـدا مـۆر کـرد لـە مۆلـەت دان بـە گـەڕان و دۆزینـەوەی نـەوت[1]، (دارس)، گیـورکی بیرنـارد رینولـدزی لـە 10 ی ئـابی 1901 لـە لۆندەنەوە ناردە کوردستان لە رێگەی بەسرا و بەغدا لە 10 ی ت1 نـاوبراو لەگەڵ تیمەکەی گەیشتە کرماشـان و لەوێشـەوە بـۆ چـیای سـۆرخ لـە ت2/ 1902 یەکەم بیر بە مەبەستی دۆزینەوەی نەوت بەئەندازەی بازرگانی نـەك لە کوردستان بەڵکو لەسەر ئاستی هەموو رۆژهەلاتی ناوەراست دەسـت پـێ کرد [2]"

(دوای ئــەوەی قــولایی بیرەکــە گەیشــتە300 پــێ هیچــیان پــێ

(1) عبدالحميد العلوجي وخضير عباس اللامي،الاصول التأريخية للنفط العراقي ، ج1، ص102.

(2) د. عەبدوڵلا غەفوور، نەفت لەکوردستاندا، ل61.

نەدۆزرایەوە، لە هاوینی 1903 لە قولایی 705 پێ گەیشتە نەوت و گاز , بەلام دوای (6) مانگ ئەوبیرە ئەزمونیە چکی کرد ,لە 14 ی ک2 1904 لە قولایی 756 پێ لە بیری دووەمیش گەیشتە نەوت بە 600 پیپ لە رۆژێکدا، دۆزینەوەی نەوت بەو برە کەمە و پاشان چك کردنی لە نەوت و دوورە دەستی ناوچەکە لە کەنداوی فارس , جێگەی دلخۆشی نە رینولدزو نە کۆمپانیاکەی بوو هەر لە بەر ئەوە لە ساڵی 1905 بڕیاری راگرتنی هەلکەندنی بیری دیکە لە ناوچەکە (چیای سۆرخ) کرد و لە ناوچەی مامەتون و شاردین بیر هەڵکەندیان دەست پێ کرد، سەرەڕای ئەوەی گەیاندیانە قولایی 2173 پێ لە ساڵی 1907 پێ ئەوەی بگەنە ئاکامێك[ت] بۆیە بڕیاری گواستنەوەیان دا بۆ ناوچەی نەفتون ((مسجدی سلیمان)) , هەموو لایەك مسۆگەری بوونی نەوتی زۆریان لەو ناوچەیەدا مەزەندە دەکرد , لە بەر بوونی ئەو کەلاوە و شوێنە پیرۆزانەی ئاتشگای زەردەشتیان و بلقە بلقی قیر لە سەر ئەردی ئەو ناوچەیە، "لە مانگی ك2 1908 دەست بە یەکەم بیر کرا و دوای دوو هەفتە لە دەست بەکار بوون واتە 14 ی شوباتی ساڵی 1908 دا، نامەیەکی لەبەڕێوەبەرایەتی سەندیکای ئیمتیازەکانی نەوت لەلۆندەن پێ گەیشت کە تیایدا نووسرابوو، کارەکانی رابگرێ، ئەنجومەنی ناوبراو چیدیکە لەتواناى دانەماوە پارەت لێ خەرج بکا، لەوکاتەدا قوڵای بیرەکە گەیشتبووە (1500–1600) پێ، بێ ئەوەی گەشبینیەکی ئەوتۆ لەگۆڕێدا هەبێ، بۆیە داوات لێ دەکەین کارەکانت رابگرەو پایدۆزی بە کرێکارەکان بکەو کەرەستە بەوەجەکان بپێچەوە وبهێنە (موحەمەرە)و لەوێش باری بکە لەرێگای دەریایی بۆ لۆندەن"[پ].

(ریندولدز نەك هەر دەستی لە کارکردن و بیر هەڵکەند هەڵنەگرت،

---

(1) هەمان سەرچاوە، ل61.

(2) هەمان سەرچاوە ، ل61..

بەڵکو شەو و ڕۆژ کەوتە کار کردن سەرئەنجام لە 16 ی مایسی 1908 بۆنی گازی سروشتی ژێر خاك ئەو ناوچەیەی پڕ کردو دوای (10) رۆژ واتە 26 ی مایسی 1908 سەعات چواری بەیانی , نەوت لە قولایی 1180 پێ بە تەوژمی 100 م بۆ ئاسمان فیچقەی کردو گومێکی نەوتی گەورەی لە دەوری خۆی دروست کرد، کۆنترۆڵ کردنی زەحمەتیەکی زۆریان کێشا، دوای دە ڕۆژ لە گەیشتن بە نەوت لە بیری یەکەم، بیری دووەمیش لە قولایی 307 م گەیشتە نەوت.)[1]

(لەناوەندی ساڵی 1911 یەکەم بارە نەوتی خاوی کوردستان بۆ تەرمینالی ئابادانی سەر کەنداوی فارس ڕەوانە کرا، بە توانای 400 هەزار تۆن / ساڵێکدا یەکەم باری نەوتیش (2,2 هەزار تۆن) بوو لە ساڵی 1950 گەیشتە 32 ملیۆن تۆن / لە ساڵێکدا). [2]

(خەزێنەی ئێرانی لە ساڵی 1919 ـ 1920 نزیکەی 470 هەزار جونەیهی ئوستەرلینیان وەرگرت کە تەنیا 385 تۆن لە ساڵێکدا بوو، پشکی ئێران یەك جونیهە بۆ (5) تۆن نەوتی بەرهەمهێنراو بوو دوای کۆدەتای زاهدی بەرهەمی نەوت گەیشتە 37 ملیۆن تۆن (ساڵی 1954) و لە ساڵی 1957 دا داهاتی کۆمپانیای نەوت گەیشتە 805 ملیۆن جونیهە، پوختی قازانجەکەیان 120 ملیۆن جونیهە، بەڵام ئەوەی کەوتە دەستی ئێران تەنیا 49 ملیون جونەیە بوو واتا 6٪ . [3]

بەم شێوەیە یەکەم بیری نەوتی کوردستان و بەرهەمی نەوتی بەتاڵان براو قازانجەکەی بۆ دەوڵەتی داگیرکەری ئێرانی گەڕایەوە، لەو ڕۆژە ئیدارەی نەوتی کوردستان نەك لە دەست خەڵکی کوردستان نەبوو، بەڵکو بۆ کوردستان لەلایەن کۆمپانیای نەوتی ئینگلس ـ فارسی دەستی بەسەر

---

(1) هەمان سەرچاوە، ل62.

(2) کمال مجید، نفط والاکراد، ص20

(3) هەمان سەرچاوە، ل21.

داگیراو ئیدارەو سیاسەتی نەوتی ئەو ناوچانە کەوتە ژێر دەسەڵاتی کۆمپانیای نەوتی و حکومەتی داگیرکەری ئێران، یەکەم بیری نەوت لە ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست لە کوردستان هەلکەنراو بۆ ماوەی (15) ساڵ لەو ناوچەیە تاقانە مایەوە.

ئاسەواری ئەو شوێنە نەوتیانەی حەوزی بابەگوڕگوڕ بووە هۆی دۆزینەوەی نەوت لە باشوری کوردستاندا، کە لەسەر زەوی نزیك بوو.

(لە نیسانی 1927 دا، لەلایەن کۆمپانیای نەوتی تورکی، دەست یان ی بە هەڵکەندنی یەکەم بیر لەوناوچەیە کرد دوای نزیکەی شەش مانگ (14 ی ت1 1927، یەکەم بیری نەوت گەیشتە نەوت بە ئەندازەی بازرگانی)، دوای ئەوەی ئەو بیرە فیچقەی کرد بە بەرزایی 40 م، پاش 6 ڕۆژ ئەوجا توانرا کۆنترۆڵی ئەو نافورەیە بکرێ و ئەو گۆمە گەورەی لێ کەوتەوە پاش دوو مانگ ئەوجا هیشك بۆوە، لە مایسی 1934 دەست کرا بەناردنی نەوت بۆ دەرەوە(کەناری دەریای ناوەڕاست _حەیفاو تەرابلوس) بە بڕی (5) هەزار پیپ لە ڕۆژێکدا)[1] بەم شێوەیە لەم هەرێمەی کوردستانیش خێرو بێری نەوتی کوردستان کەوتە ژێر دەسەڵاتی حکومەتی عێراقی خۆ بە عارەب زان و کۆمپانیای نەوتی ئەوروپی (کۆمپانیای نەوتی تورکی کە پاشان گۆڕا بۆ کۆمپانیای نەوتی عێراق) بەهەمان شێوە لە ئیدارەو سیاسەتی بەڕێوەبردنی نەوت لەو هەرێمە خاوەن ماڵیان (کوردستان) لێ بێ بەش کرد و دەرفەتی پێ نەدرا توخنی بکەوێ.

دوای هەڵوەشاندنەوەی هەرێ نامەی سیڤەرو ڕێککەوتن لەسەر هەرێ نامەی (لۆزان) و دامەزراندنی تورکیای تازە بەشێکی زۆری کوردستان لەبن دەستی تورکیای تازە مایەوە، (هەوڵ دان بۆ دۆزینەوەی نەوت لە باکوری کوردستان بەشێوەیەکی بازرگانی لەدوای دامەزراندنی کۆماری تورکیا بۆ سەرەتای ساڵانی سەدەی بیستەم (1934) دەگەڕێتەوە، دوای ئەوەی

---

(1) د. عەبدوڵڵا غەفوور، جوگرافیای ئابووری، نەفت لەکوردستاندا، ل72.

دامەزراندنی ئەنستیوتی سەرچاوەکانی وزە لە تورکیا دامـەزرا، دۆزینـەوەی سێ مەیدانی نەوت لە ساڵانی 1939 ـ 1955 لە دۆڵی دیاربەکر (ئامـەد) و دوو مەیـدانیش لـە دەشـتاییەکانی مـاردین و دوو مەیـدانی نـەوت و گـاز لـە باکوری ئامەد بـە توانـای (40) هـەزار پیـپ لـە ڕۆژێکدا لـە سـاڵی 1946 کەوتـە کـار. ئـەم مەیدانـە نەوتیـەی لـە نێـوان باتمـان و قرتـەلان دایـە گەورەترین و گرنگترین مەیدانی نەوتی باکوری کوردستانە.[1]

"لە ساڵی 1934 هەوڵی هەڵکەندنی چاڵی نەوت لـە قـەزای (قـوبین) ی ویلایەتی سیرت دەستی پێکرد و یەکەمین کاری گیولوگی لە گونـدی زیڤیـك ئەنجامـدرا و دواتـر لەبـەر بـێ ئاکـامی کارەکـەیان گواسـتەوە بـۆ گـەرووی مەیمون کە (350م) لەولای ئەو شوێنەیە، بیری رامان (1) ی یان لێـداو لـە 20 ی نیسانی 1940 و لە قولایی 1048 م گەیشتە نەفت"[2].

بـەم شـێوەیە لـەم ناوچـەیەش نـەوت دۆزرایـەوەو دەسـت بـە بەرهـەم هێنانی کراو داهات و سامانی ئەو نەوتە بۆ خەزینـەی دەوڵـەتی داگیرکـەری تورکیـا گەڕایـەوە، ئـەو سـامانەش لـەلای ئـەو داگـیر کـەرە بـەتالان بـردرا، کوردسـتانیانی خـاوەن ئـەو سـامانە لێ ی دوورخرانـەوە، ئەگەرچـی بـڕی بەرهەمهێنانی نەوت لـەو هەرێمـە بـە بـەراوورد لەگـەڵ هەرێمـەکانی دیکـەی کوردستان زۆر کەمە، بەڵام لە ڕووی ڕوپێو گـەورەترین و زۆرتـرین مەیـدانی نەوتییە لە کوردستانە.

لـە هـەرێمی ڕۆژئـاوای کوردسـتان، پرۆسـەی دۆزینـەوەی نـەوت بـۆ سەرەتای سەدەی بیستەم دەگەڕێتەوە، بێ ئاکامی کارەکـانی نـابوت کـرد، (لە سـاڵی 1939 کۆمپانیـای نـەوتی عیراقـی پاشـان سـاڵی 1947 بـووە، "کۆمپانیای نەوتی سوری، گەڕانێکی خەست و چڕی بـۆ نـەوت دۆزینـەوەی

---

(1)د. بیوار خنسي، الحزام النفطي في كوردستان مقالة انترنيت، 10 نيسانى 2004، ص17.

(2) د. عەبدوڵلا غەفوور، جوگرفیای ئابوری نەفت لەکوردستاندا، ل74.

لەو هەرێمە دەست پێ کرد بە بیری نەوتی جەبەیسە (1)، تاوەکو و ساڵی 1941 چوار بیری نەوتی لەناوچە جۆراو جۆرەکانی ئەو هەرێمە (دوێر زەبیبات و شەریفەو جەبەیسە) هەڵکەند بەهۆی دووەمین شەڕی گەورەی دونیا ڕاگیراو لەدوای ساڵانی 1947 دەست بە بیر لێدان کرایەوەو تا ساڵی 1951 شەش بیری ئەزموونی دیکە لێدرا لە (بافیلون، زەلعە، توال عەبا، قوبیە، غونە، جوبەیسە (3)، لەبەر وەگیر نەهاتنی نەوت دەست لە کارەکە هەڵگیرا"[1]، "لە ساڵی 1956 نەفت لە بیری نمرە (1) کەرەچوك لەلایەن کۆمپانیای نەوتی مونهل و چەند کۆمپانیەکی نەوتی ئەمریکی بە ئەندازەی بازرگانی دۆزرایەوەو لە (1) ئەیاری 1968، بەرهەم هێنان و گواستنەوەی نەوت لەو هەرێمەش دەستی پێکرد". [2]

(مەیدانی نەوتی رمێلان (رێ ی ملان) ـ کەرەچوك، جەبەیسەو رەسافە) لە نزیك زنجیرە چیای کەرەچوکدان کە عەشیرەتە کوردەکانی کۆچەرو مللی و کیکان و سیدان و میرسینی تیایدا دەژین) [3]، بەم شێوەیە لەو هەرێمەش نەوتی کوردستان بە تاڵان بردرا لەلایەن دەوڵەتی داگیرکەری سوری، بێ ئەوەی پرس و ڕا بە خەڵکە ڕەسەنەکەی کوردستان بکەن، ئەوەی ڕاستی بێ مەیدانە نەوتیەکانی ئەو هەرێمە درێژەدەری نەوتی باشوری کوردستانە لە ڕووی چونایەتی و چەندایەتی لە نەوتی ئەو ناوچەیە دەچێ.

---

(1)د. عەبدوڵڵا غەفوور،نەفت لەکوردستاندا، ل82.

(2) هەمان سەرچاوە ، ل77

(3)د. بيوار خنسي، الملف النفطي في العراق، ص51.

قۆناغەکانی بەرهەمهێنانی نەوتی خاو لە کوردستان

بەهۆی ئەوەی کوردستان داگیرو دابەشکراوە لە نێو چوار دەوڵەتی ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و ئیدارەکردن و بەڕێوەبردنی بەرهەمهێنان و ناردنە دەرەوەو سیاسەتە نەوتیەکان لەدەست داگیرکەرانی کوردستانە، نەك خاوەنە ڕەسەنەکەی خۆی بۆیە کۆمەڵێك جیاوازی لە نێوان بڕی بەرهەمهێنان و هەناردەو بازاڕەکانی فرۆشتنی هەیە....هتد, بەڵام گومانی تێدانییە هەر چوار داگیرکەر چی بۆیان کرابێ و لوایێ ئەوا لە سەرنەوتی کوردستان وەك تالان کەرێك مامەڵەیان لەگەڵ ئەو سامانە سروشتیەی کوردستان کردووە و تا بۆیان سوڕا بێ زۆرترین بەرهەمیان لێ دەرهێناوە لە بازارەکانی نەوتی دونیا دا هەرزان فرۆشیان کردووە

، هەرچەندە تەنیا ئاماری تایبەتی بەردەستمان کە باس لە بەرهەمێنانی و هەناردنی نەوتی کوردستان دەکات (مەبەست هەرچوار پارچەی کوردستان)ە پەرتووکەکەی د. عەبدوڵا غەفوورە، ئەگەر بهاتیایە بە تەنیا باسەکەمان لەسەر باشووری کوردستان بوایە ئامارو ژمارەی دیکەمان لەبەردەست دابوو، بەڵام بەهۆی نەبوونی هەمان ئامار لەسەر پارچەکانی (ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاواو باکور) ی کوردستان بەناچاری تەنیا پەیوەستداری ئەو ئامارو خشتانەی ئەو بەڕێزە بووین

قۆناغی یەکەم (1912 – 1933)

ئەم قۆناغە بە هەناردنە دەرەوەی بەرهەمی نەوتی خاوی یەکەم بیر لە کوردستان کە (15) ساڵ لە سەر ئاستی هەموو رۆژهەلاتی ناوەڕاستدا تاقانە بوو (26 ی مایسی 1908) " یەکەم باری تەبارەی نەوتی بۆ ترمینالی ئابادان ناردرا لە ئابی 1912 کە بە 2.2 هەزار تۆن دەخەملێنرێ و بە کۆمپانیایەکی نەوتی ئاسیایی فرۆشا , ئەم بەرهەمهێنان و هەناردنە لە لایەن حکومەتی قاجاری ئێرانی دەستی بە سەر داگیرابوو ، لە لایەن کۆمپانیایی نەوتی ئینگلستانی – فارسی کە پاشان بووە کۆمپانیای نەوتی ئێران، سەرپەرشتیاری دەکرا , بە 5 هەزار پیپ لە رۆژێکدا دەستی پێ کرد"[1] بەپێی خشتەی ژمارە (1)، ئەوەمان بۆ دەر دەخات کە هەناردنی نەوتی کوردستان بە ((5 هەزار پیپ لە رۆژێکدا دەست پێ دەکا و لە ساڵی 1933 دەگاتە بڕی 151 هەزار پیپ لە رۆژێکدا))[2] لە ماوەی ئەو یازدە ساڵەدا بڕێکی کەم زیادی کردووە تاوەکو ساڵی 1933 گەیشتۆتە ئەو بڕە کەپتر لە (20) قات لە یەکەم باری تەبارەی نەوتی بووە , ئەو ماوەیە تەنیا بەرهەمهێنان و هەناردنی نەوتی کوردستان لە رۆژهەلاتی کوردستان لە مەیدانی نەفتون بووە، داهاتی نەوتەکەش لە لایەن کۆمپانیای نەوتی ئینگلستانی – فارسی بووە و (تەنیا پشکی دەسەڵاتدارانی ئێران یەك جونیە بۆ (5) تۆن نەوتی بەرهەم هێنراو بووە خەزێنەی ئێرانی تەنیا (470) هەزار جونەیهی ئوستەرلینیان وەرگرتووە لە ساڵی (1919 – 1920) کە 385 تۆن لە ساڵێکدا بووە . لە ساڵی 1954 گەیشتە 805 ملیون جونەیهی ئوستەرلینی کە پوختی قازانجەکەی 120 ملیون جونەیە

(1) د. عبدالله غەفوور – نەفت لەکوردستاندا، ل64.

(2) هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل64.

بووه و تەنیا 49 ملیون جونەیهە پشکی ئێران بووە کە دەکاتـە پـتر 5٪)) [1] هۆکاری زیاد بوونی ئەو نەوتە سالانە بۆ کۆمەلێك هۆ دەگەڕێتەوە لەوانە (دۆزینەوەی بیری زیاتر لەو مەیدانانە و باشتر بوونی کەرەستەی دەرهێنـان و گەشەسەندنی پیشەسازی رۆژئاوا و پێداویستی پتریـان بـە نـەوتی خـاو , بازاڕی تازەی بۆ پەیـد بـووە) [2] ئـەم قۆناغەبـە هـەناردنی نـەوتی باشـوری کورستان ((بابەگوڕگوڕ)) کۆتایی دێ کە لەساڵی 1934 دەستی پێ کرد.

قۆناغی دووەم (1934 – 1947)

" بەناردنی نەوتی خاوی مەیدانی (کەرکوك , سارەلو , بابـەگوڕگوڕ , هـەنجیرە) دەسـت پـێ دەکـا بـۆ سـەر دەریـای ناوەڕاسـت , (حـەیفا و تـەرابلوس) کـە لـە مایسـی 1934 مـەلیك غـازی پاشـای ئەوسـای عێـراق هەردوو بۆڕیەکە بۆ ئەو دوو بەندەرە کردەوە، یەکەم تەبارەی نەوتی خاوی ئەو هەناردەیە (5, 16) هەزار /پیپ لـە رۆژێکدا بـوو"[3]، سـاڵی 1950– 1954 (6) ملیـون تـۆن و سـاڵی 1960 – 46 ملیـون تـۆن بـۆ دەرەوە نێردراوە و لە سالانی 1945 – 1949 داهاتی عیراقی، 21 ملیون جونەیە بووە لە ساڵێکدا لە ساڵی 1950 گەیشتە 15 ملیون جونەیە, دیسـان بـڕی ئـەو پارەیـە لـە نێـوان کۆمپانیـای نـەوتی تـورکی و حکومـەتی داگیرکـەری عیراقی تـالان کـراوەو لـە نێـوان خۆیـان دابەشـکرا (پشـکی عـیراق چـارەگە فلسێك بۆ یەك گالۆن بوو)[4].

---

(1) کمال مجید، نفط والاکراد، ص20.

(2)هەمان سه رچاوه، ص20.

(3)د. عەبدوڵڵا غەفوور، جوگرافیای ئابوری کوردستان نەفت لەکوردستاندا، چاپی دووەم، سولەیمانی، 2002، ل 64,

(4)ربیوار خنسی، الحزام النفط في كوردستان، ئەنترنیت 2004/4/10.

ئەو هەناردەیە بە 175 هەزار پیپ لە ڕۆژێکدا دەست پێ دەکاو بە 527,7 هەزار پیپ کۆتایی دێت. کە دەکاتە 3 ئەوەندەی یەکەم قەبارەی نەوتی خاوی ئەو قۆناغە، ئەم هەناردەیە پێك هاتووە لە هەناردەی نەوتی ڕۆژهەلات و باشوری کوردستان لە ڕێگای دەریای ناوەڕاست و کەنداوی فارسدا بۆ دەرەوە نێردراوەو خێروخێراتەکەشی لەلایەن حکومەتی ئێران و عیراق لوش دراوە.

قۆناغی سێ یەم (1948 ـ 1967)

سەرەتای ئەو قۆناغەیە بەرهەمهێنانی نەوتی شالمۆ (سەلمۆ) لە چیای شەلمۆی باکوری کوردستان دەست پێ دەکا، کە لەلایەن چەند کۆمپانیایەکی تورکی سەرپەرشتی دەکراو خێرو بێرەکەشی بۆ خودی دەولەتی داگیرکەری تورکی دەگەڕێتەوە، بەم شێوەیە تورکیاش بووە هاوکاری ئێران و عیراق لەبەتالان بردنی نەوتی خاوی کوردستان و بێ پرسو رای (خەلکی کوردستان)" هەلبەزینی و دابەزینی ڕۆژانەی بەتایبەتی سالی 1951 بۆ 530 هەزار پیپ لە ڕۆژێکدا بۆ کێشەی کەنداوی سوێس و ململانێ ی نێوان کۆمپانیە نەوتیەکان و زیادبوونی کۆی بەرهەمیش بۆ زیادبوونی مەیدان و بیرە نەوتیەکانی کوردستان دەگەڕێتەوە"[1].

---

(1) هەمان سەرچاوە، ل64 .

خشتەی(1)

بەرهەمی نەوتی کوردستان بە پێی مەیدانەکان[*]

هەزار/پیپ/ رۆژ

ساڵ	مەیدانەکانی نەوت				کۆی بەرهەم
	ڕۆژهەڵات	باشوور	ڕۆژئاوا	باکور	
1912	-	–	–	–	–
1913	5	–	–	–	5
1914	8	–	–	–	8
1915	10	–	–	–	10
1916	12	–	–	–	12
1917	19	–	–	–	19
1918	23 ,6	–	–	–	23 ,6
1919	27 ,8	–	–	–	27 ,8
1920	33 ,4	–	–	–	33 ,4
1921	45 ,7	–	–	–	45 ,7
1922	61	–	–	–	61
1923	69 ,1	–	–	–	69 ,1
1924	88 ,5	–	–	–	88 ,5
1925	96	–	–	–	96
1926	98 ,2	–	–	–	98 ,2
1927	108 ,7	–	–	–	108 ,7
1928	118 ,7	–	–	–	121 ,4

(*)ئەم خشتەیە لە تێك هەڵكێشانی چەندین خشتە پێك هاتووە كەلە(ل63–78) نەفت لەكوردستاندا ، د.عەبدوڵڵا غەفوور داهاتووە.

ساڵ	مەیدانەکانی نەوت				کۆی بەرهەم
	ڕۆژهەڵات	باشوور	ڕۆژئاوا	باکور	
1929	115 ,5	2 ,7	–	–	118 ,5
1930	125 ,6	3	–	–	127 .6
1931	121 ,6	2	–	–	123 ,6
1932	135 ,2	1 ,4	–	–	136 ,6
1933	149	1 ,6	–	–	150 ,6
1934	158 ,5	16 ,5	–	–	175
1935	156 ,9	78 ,1	–	–	235
1936	171 ,4	85 ,7			257 ,1
1937	213 ,2	92 ,4			305 ,6
1938	214 ,7	91 ,5			306 ,2
1939	214 ,1	85 ,5			299 ,6
1940	181 ,2	55 ,9			237 ,1
1941	139 ,1	36 ,3			175 ,4
1942	189	55 ,7			253 ,7
1943	204 ,4	79 ,3			283 ,7
1944	278 ,8	92 ,5			271 ,3
1945	357 ,6	100 ,1			457 ,7
12946	402 ,2	101 ,8			504
1947	424 ,7	103			7,527
1948	520 ,2	76 ,6		0 ,2	597
1949	560 ،9	90 ,6		3	654 ,5
1950	664 ,3	139 ,6		3	806 ,9
1951	349 ,6	180 ,8		0 ,3	530 ,7

سالّ	مەیدانەکانی نەوت				کۆی بەرهەم
	ڕۆژهەلات	باشوور	ڕۆژئاوا	باکور	
1952	27 ,6	340		1	868 ,6
1953	26 ,8	608		0 ,4	635 ,2
1954	61 ,4	546		0 ,7	608 ,1
1955	328 ,9	557		3 ,5	889 ,6
1956	541 ,8	252 ,6		6 ,5	1099 ,4
1957	719 ,8	531 ,2		6 ,3	978 ,7
1958	826 ,1	569 ,3		6 ,5	368 ,8
1959	928 ,9	717 ,7		6 ,7	1504 ,2
1960	1004 ,1	779 ,7		7 ,1	1728 ,9
1961	1146 ,7	779 ,7		7 ,6	1934
1962	1247	824 ,9		9 ,3	2081 ,2
1693	1398 ,7	902 ,8		13 ,6	5315 ,1
1964	1446 ,2	884 ,3		16 ,1	2346 ,6
1965	1596 .7	912 ,2		30 ,9	2539 ,8
966	1859 ,9	939 ,8		42 ,9	2842 ,6
1967	2222 ,7	464 ,6		49 ,7	4740
1968	2400, 2	,1 1156	10	66 ,7	3624
1969	2762 ,3	,7 1177	59 ,5	69 ,7	2009 ,2
1970	3159 ,8	,4 1199	50	72 ,4	4436 ,6
1971	3880 ,4	,6 1190	129	65 ,2	5265 ,2

سالّ	مەیدانەکانی نەوت				کۆی بەرهەم
	رۆژهەڵات	باشوور	رۆژئاوا	باکور	
1972	4145 ,2	997 ,1	120	65 ,1	5327 ,4
1973	4504 ,6	502 ,2	120	64	5190 ,8
1974	4721 ,2	985 ,5	155	65 ,3	5927
1975	3920 ,6	,5 1016	169 ,1	59 ,9	5166 ,1
1976	4089 ،9	891 ,1	170	66 ,8	5217 ,8
1977	4046	,7 1017	187 ,7	67 ,7	5319 ,1
1978	3881 ,5	,6 1125	163 ,3	57 ,3	5227 ,7
1979	1753 ,8	,7 1547	154 ،3	56 ,8	3512 ,6
1980	1299 ,6	,5 1641	153 ,7	45 ,8	3140 ,6
1981	1037 ,6	375 ,2	147 ,6	45 ,3	1605, 7
1982	1028 ,7	483 ,1	164 ,6	45 ,1	1721 ,5
1983	1665 ,5	375 ,2	155 ,3	43 ,2	2339 ,2
1984	1480 ,2	540 ,3	141 ,4	39	2200 ,9
1985	1503 ,4	608 ,8	140 ,8	40 ,8	2293 ,8
1986	1376 ,9	819 ,3	143 ,9	50	2390 ,1
1987	1264	792 ,6	205 ,2	55 ,2	2317
1988	1579 ,4	,8 1106	228 ,4	52 ,9	2967 ,5
1989	1536 ,7	,7 1260	303 ,3	56	3156 ,7

ساڵ	مەیدانەکانی نەوت				کۆی بەرهەم
	ڕۆژهەڵات	باشوور	ڕۆژئاوا	باکور	
1990	1916 ,2	,7 1356	346 ,1	72 ,2	3693 ,2
1991	2296 ,6	132 ,7	426 ,4	85 ,2	22941 ,2
1992	2363 ,2	199 ,3	262	82	3106 ,5
1993	2342 ,7	210 ,1	494 ,6	75 ,1	3122 ,5
1994	2464 ,5	257 ,9	512	69 ,4	3303 ,8
1995	2470 ,6	281 ,4	540	67 ,4	3359 ,4
1996	2409 ,6	270 ,1	514	66 ,9	3360 ,6
1997	2484 ,6	537 ,9	508 ,4	66 ,2	3597 ,3

قۆناغی چوارەم (1968 - 1997)

ئەم قۆناغەیە 3624 هەزار پیپ لە ڕۆژێکدا دەست پێ دەکاو دوای ئەوەی مەیدانی (سویدییە) بەرهەمی نەوتی خاوی تیادا دەرهێنراو نێردرایە سەر دەریای ناوەڕاست لەلایەن کۆمپانیای نەوتی سوری[1]، بەم شێوەیە سوریاش هاتە سەر هێلی بەتاڵان بردنی ئەو سامانەی کوردستان وەك (ئێران، عیراق، تورکیا) .

داگیرکەران گەلی کوردستانیان لە بچوکترین مافی نەتەوەیی بێ بەش کردو بەهۆی ئەو نەوتە و بە داهاتی ئەو نەوتە شەڕێکی ناڕەوایان بەسەر خەڵکەکەی کوردستان سەپاند کە تیایدا دەیان کاری کۆمەڵ کوژیان ئەنجامدا هەندێکیان دەچێتە نێو تاوانەکانی دژ بە مرۆڤایەتی .

(1) هەمان سەرچاوە،ل64

کێرفی(1)

هەناردەی نەفتی خاو لەکوردستاندا[*]

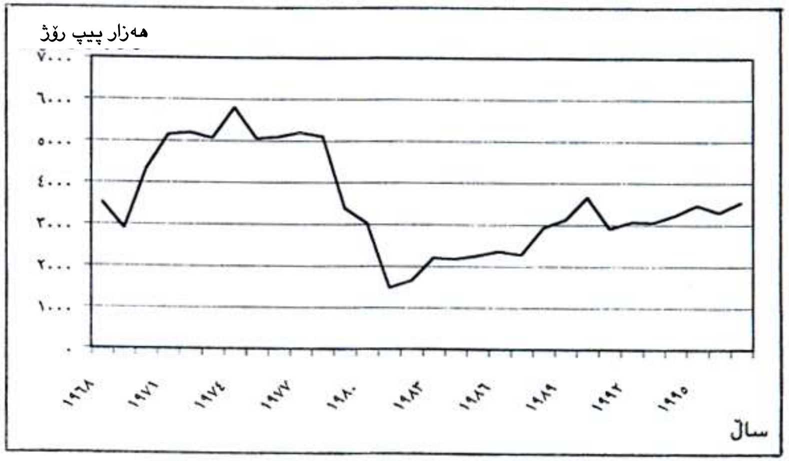

خشتەی ژمارە (2)

دۆزینەوەی نەوت لەکوردستان وهەر چوار وڵاتی داگیرکەری کوردستان[*]

وڵات	ساڵی دۆزینەوە	ساڵی هەناردنە دەرەوەی نەوت
رۆژهەڵاتی کوردستان	1908	1912
ئێران	1958	1958
باشووری کوردستان	1927	1934
ئێراق	1949	1951
باکوری کوردستان	1948	–
تورکیا	-----	–
رۆژئاوای کوردستان	1968	1968
سوریا	1975	1975

(*) ئەم کێرفە لە (ل196) نەفت لەکوردستاندا . د. عەبدوڵڵا غەفوور وەرگیراوە.

(*) ئەم خشتەیە لەلایەن نوسەر رێك خراوە

جوگرافیای مەیدانەکانی نەفتی خاو لە کوردستاندا

نەوت لە کوردستاندا "بە درێژای 1000 کم بەپانی لە نێوان 50 – 150کم "[1]، بوو شەریتێك لەو رووپێوە دا دەست پێ بەدەکا لە ((ناوچەی لوڕستانی رۆژهەلاتی کوردستان بۆ ناوچەکانی لوڕستانی باشور" خانەقین – مەندەلی" و گەرمیان" توزخورماتوو داقوق، کەرکوك" و دەشتی هەولێر، "کەندێناوە، مولکیە، قەراج، شەمامك"، دەشتی کۆیە، و بۆ ناوچەی بادینان، "زومار و عین زالە و میسل"، و لە گەلیشدا ناوچەی دێرك و رمێلان و دەرباسیە و کەرەچوك، ، پاشان بۆ دەشتەکانی ماردین و دیاربەکر ,و ئامەد و ناوچەی سیرت"[2]، لە هەندێ شوێنی کوردستاندا نەوت یان گەلەك نزیکە لە زەوی و تێکەلێ بە ئاوی کانیاو جۆگەکان دەبێ هەر وەك لە ناوچەی نەفتون و چیای مەقلوب و دەرماناوەی چیای بلباس (قەرەچوخ) یاخۆد لە سەر زەوی نزیکە وبە چەند دەیە مەتر دەگاتە نەوت وەك ناوچەی بابەگوڕگوڕ لە هەندێ شوێنی دیکە قیر و زەفت لەخۆڕا دێتەدەر، وەك ناوچەی قەندیلی سەر رووباری بادینانی باشوری کوردستان ئەوەی گرنگی و بایەخی پتری نەوتی کوردستان داوە، بڕە زۆرەکەی و فراوانی پانتایی بوونی و کەمی تێچوی بەرهەمهێنانی بە بەراود لەگەل حەوزە نەوتیەکانی دیکەی دونیا، فۆرمەلەکردنی مەیدانە نەوتیەکانی کوردستان کارێکی هێندە ئاسان نییە، لە ڕاستیدا سێ مەیدانی گەورە هەیە بەشی باکور و ناوەڕاست و خوارووی کوردستان، بەلام بەهۆی دابەش بوونی کوردستان زۆر لەو مەیدانە نەوتیانە کەوتونەتە ژێر دەسەلاتیدوو دەولەت یاخۆد سێ دەولەت

(1) د. بێوار خنسی، الحزام النفطي في كردستان، مقالة في انترنيت – سايد pdk، 2004/4/10، ص5

(2) هەمان سەرچاوە، ص4،

, وەك (نەوت شاو نەوت خانە) ی لوڕستان کە لەڕاستیدا یەك مەیدانی نەوتین، بەڵام بەهۆی دابەشبونی کوردستان لکاندنی بە ئێراق– ئێران بۆتە دوو مەیدانو مەیدانە نەوتیەکانی عین زالەی باشور و کەرەچوکی ڕۆژئاوا و ناوچەی ماردینی باکور , ئەم مەیدانە نەوتیانەش بۆتە چەند بەش , بە عەمەلی نازانرێ ئێستا وەك یەك مەیدانی نەوتی سەیری بکەین , ئەگەر چی لە واقیعیدا یەك مەیدانە , ئەگەر ئەوەی بەشێوەیەکی ڕێژەیی مەیدانەکانی نەوتی کوردستان لە رووی بارستایی و بەرهەمهێنان و قولایی چاڵەکان و خەسلەت و جۆری نەوتی جیاوازی هەیە , بۆ ئەوەی باشتر بتوانین باسی نەوتی کوردستان بکەینو دابەشبوونی سەرکەوتوو بین لە ئامار و ژمارەکانی بەردەست و خۆمان توشی خەملاندن و مەزەندە نەکەین لایەنی زانستی لەدەست نەدەین، بەباشمان زانی هەر پارچەو بەجودا هەڵبژێرین نەك وەك هەڵکەوتنی لەنێو کوردستاندا.

1- **هەرێمی ڕۆژهەڵاتی کوردستان** .

ئەم ناوچەیە لە راستیدا بەشێکە لە مەیدانە نەوتیەکانی ناوەڕاست و خواروی کوردستان , ئەگەر بە پێوەری کوردستانی فۆرمەلەی بکەین، یەکەم بیری نەوت لە ساڵی 1908 تیایدا دۆزراوەتەو بە ئەندازەی بازرگانی نەوتی تیادا بەرهەمهێنراوە ناوچەی نەوفتون ـ (مەسجدێ سولێمان)، لە نزیك دەهلەرانی لوڕستانی ڕۆژهەڵاتی کوردستان، "لە ساڵی 1912 بە بۆڕی نەوتی خاو بۆ ترمینالی ئابادانی سەرکەنداوی فارس گۆزراوەتەوە، مەیدانەکان لەزۆر لایەندا جودابیان هەیە کە یەکەم تەبارە نەوتی 5هەزار پیپ بووە، (جیاوازی لە نێوان قولایی چاڵە نەوتیەکان دەگاتە چەند هەزار پێ بۆ نموونە 1998 لە نێوان مەسجدێ سلیمان (1600 پێ)و قۆلتریان دەهلوران 11900 پێ" [1]، لە(21) مەیدانی نەوتی جودا پێك دێت کە

---

(1) د. عەبدوڵلا غەفوور، جوگرافیای کوردستان، نەفت لەکوردستاندا، ل123.

دەکاتـە 22٪ سـەرجەم مەیدانـەکانی کوردسـتان و بـە تەمـەنترینیان (مەسـجدێ سـولێمان 1908 و گـەنجتریان دەهلـوران 1972) 62 سـاڵ نێوانیانەو چڕی جۆرەکـانی نـەوتی لـە نێـوان 44,5 و 21 API دایـە واتـە 23,5 پلـە جودایـە).[1]، تـاوەکوو (15) سـاڵ تاقـە مەیـدانی نـەوتی کوردستان و ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاسـت بـووە "بـە (5) هـەزار پیـپ لـە ڕۆژێکـدا دەستی پێکردووە ساڵی 1913 و ساڵی 1994 گەیشـتە (2,465) هـەزار پیپ لە ڕۆژێکدا، ئەم زیاد بونەی نەوت بۆ باشـتری کەرەسـەی دەرهێنـان و نـاردن و فرەیـی بازاڕەکـانی نـەوت و پێداویسـتی زۆرتـری ماشـێنەی پیشەسازی ڕۆژئاواو لێدانی بیری پتر دەگەڕێتەوە بۆ نموونـە سـاڵی 1940 ئەم مەیدانە لە 75 دانە چاڵ و ساڵی 1979 گەیشتە 384 چاڵ بـەرزایی مەیدانی نـەوتی (مەسـجدێ سـلیمان) 183 ـ 205 م لەسـەر ئاسـتی ڕووی دەریایـەو پانتاییەکـەی 117 کـم2 ژمـارەی بـیرە نەوتیـەکانی لـە سـاڵی دۆزینەوەی تـاوەکوو 1951 دا گەیشـتە 246 بـیر"[2] ئەوڕۆکـە ژمارەیـان ئەوەنـدەی دیکـە زێـدەبووە ئـەم مەیدانـە نەوتیانـە لەسـەرەتا لەلایـەن کۆمپانیای نەوتی ئینگلستانی ـ فارس هەڵدەسوڕێندرێ و بـەڕێوە دەچـێ و داهاتەکەش بۆ خەزێنەی داگیرکەری ئێرانی دەچێت.

---

(1) هەمان سەرچاوە،ل123.

(2) هەمان سەرچاوە، ل72.

خشتەی (3)

مەیدانەکانی نەوتی ڕۆژهەڵاتی کوردستان(*).

ژ	مەیدانەکانی نەوت	ساڵی دۆزینەوە	قوڵایی پێ	ژمارەی بیر 1964	تێکڕای 1994 بەرهەمی نەوت	بەرهەمی کەڵەکراو 1984	چڕی
1	ئاغا جاری	1936	7440	58	243000	7460473071	34
2	بەهرە گانسار	1960	9000	4	–	–	30
3	ببی حەکیمە	1961	4571	19	125000	173836286	29 ,9
4	بیناك	1958	10 ,440	1	40000	181615025	29 ,9
5	چەشمە خوش	1967	10 ,700	2	30000	14441827	29
6	چیلینگار	1974	33 ,500	––	10000	6282095	26 ,6
7	دەهلوارن	1972	11900	5	7000	8763697	35 ,5
8	گەچساران	1977	3000	46	569000	5285575619	32
9	جفت كڵ	1927	1980	2	33000	1698148436	31 ,1
10	هەندیجان	1968	11000	3	15000	935426054	000
11	كارانج	1963	5360	7	188000	179191811	34 ,4
12	كوپاڵ	1965	10500	2	55000	68598179	32
13	لەبێ سفید	1968	4350	4	35000	54020361	35 ,3
14	لالی	1948	5500	000	4000	000	34
15	ماروون	1963	9400	55	556000	5089720168	34
16	مەسجد سلیمان	1908	1600	7	7000	1369333267	40
17	نەفت سفید	1938	5000	5	22000	327717422	44 ,5
18	نەفت شهر	1923	3000	000	15000	0000	43
19	نەورۆز	1966	8200	3	000	000	21
20	پاری سیاه	1964	4250	–	2100	160890863	31 ,7
21	پارس	1964	4670	22	54000	21775194	33 ,9
22	پازنان	1961	7250	44	60000	313350427	35
23	رەگێ سفیر	1964	7230	19	153000	694138057	28 ,8
24	رامشیر	1962	8750	–	23000	37901837	27 ,8

75 ٪ نەوتی سەرجەم کوردستان و 68٪ نەوتی ئێران پێك دەهێنــێ، هەریـەك مەیدان لە ناو (9074) کم2 دایە

(*) ئەم خشتەیە لە ل124، نەفت لەکوردستاندا، د. عەبدوڵڵا غەفوور وەرگیراوە

(ج) مەیدانە نەوتیەکانی باشوری کوردستان

لە (8) مەیدانی نەوتی پێك هاتووە نزیکەی (25 – 30 ٪)، سەرجەم نەوتی کوردستان، 64٪ یەدەگی نەوتی عێراق پێك دەهێنێ "[تر] "هەریەك لەو مەیدانانە لە ناو 10890 کم2 دایە، بەتەمەنترین مەیدان بابەگوڕگوڕی کەرکوك (1927) و گەنجترینیان سفییە(1978) جیاوازی قوڵایی چاڵەکانی جودایی زۆری هەیە (جمبور چەمی بۆر) 1250 پێ و حەمرین 2000 پێیە، چڕی نەوتی لە نێوان 30 API حەمرین و 42.5 API نەوتخانەیە"[یر] بە پەرشو بڵاوی ئەو مەیدانانە هەلکەوتوون و بە زۆری لە باشور و باشوری رۆژئاوای باشوری کوردستاندا دایە نەوتە خاوەکەی بۆ سەر دەریای ناوەڕاست دەگوێزرێتەوە، هەروەها بۆ کەنداوی فارسیش کە بە هەزاران کم دوورە , دووەم هەرێمە لە بواری بەرهەمهێنانی نەوتی کوردستان

"بە 5, 16 هەزار پیپ لە رۆژێکدا ساڵی 1934 دەستی بە هەناردنە دەرەوەی نەوت کردووە و لەساڵی 1994 گەیشتە 258 هەزار پیپ لە رۆژێکدا ".[سم]"باشترین جۆری نەوتی دونیایە لە دوای باکۆ و تێکساس "[ثم]، لە مەیدانی بابەگوڕگوڕ دایە ((کە بە یەکێ لە گەورە مەیدانەکانی دونیا دەژمێرێ "دوای غەواری سعودی و بورقانی گەورەی کوێت، ئەهوازی ئێران "[له](نزیکەی 88 و 72٪ نەوتی عێراق پێك دەهێنێ کە بۆ پاڵاوگەکان ئەو وڵاتە دەچێ و 67/96٪ تێکرای نەوتی ئەو وڵاتەپێك دەهێنێ و 34و 63٪ تێکڕای هەناردەی نەوتی دەرەوەی عێراق دروست

---

(1) هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل72.

(2) هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل120.

(3) هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل73–74.

(4) ئەمین قادر مینە ئەمنی ستراتیژی و سێ کوچکەی بەعس، ل179.

(5)تأثیره النفط على عملیات. التعریب والتهجیر، ص61.

دەکا 64٪ – 70٪ یەدەگی نـەوتی عێـراق لەکورسـتانە ئەگـەر مەزەنـدەی یەدەگی نەوتی عێراق بە (115) ملیـار پیـپ بکـەین ئـەوا ڕێـژەی باشـوری کوردستان (78) ملیار پیپە، لە نێوان ساڵی 1934 – 1990 بـە تێکـڕای (معدل) 53 ,63٪ هەناردەی نەوتی عێراق بووە، لە نێوان سـاڵانی 1934 – 1949 , ئـەوا 100٪ تـەنیا لـە باشـوری کوردسـتان ئـەو نەوتـە بەرهەمهێنراوە داهاتی نەوتەکـەی 136 ملیـون دۆلار بـووە لـە سـاڵێکدا.[تر] دووەمین مەیدانی نەوتی کوردسـتانە دوای مەیدانـە نەوتیـەکانی ڕۆژهـەڵاتی کوردستان ڕێـژەی بەرهـەمهێنانی لـە بـواری نـەوتی خـاودا و سـێیەمینە لـە بـواری ژمـارەی بیرەکـان . بـە بەشـێك لـە هـەرێمی ناوەڕاسـتی مەیدانـە نەوتیەکانی کوردستان دەژمێرێ و ڕوپێوەکەی (128کم × 80کم × 6کم)، تێ چووی یەك پیپ زۆر کەمە لە نێوان 70 سەنت تا یەك دۆلارە"[یر].

خشتەی (4)

مەیدانەکانی نەوت لە باشوری کوردستان [*] 1999

ز	مەیدانی نەوت	ساڵی دۆزینەوە	قولایی/ پێ	ژمارەی بیر 1992	تێکڕای بەرهەم هێنان 1975 ب/ب	بەرهەمی کەلەکەکراو هەزار/ پیپ/ ڕۆژ 1975	چڕی API
1	عین زالە	1939	5000 – 6 ,500	15	6003	,147 ,76 160	31ب
2	بای حەسەن	1953	4800 – 5400	56	33,675	.206 ,470 242	34
3	بتمە	1953	3 ,900	4	1 ,277	,511 , 630 33	31
4	حەمرین	1973	2000	–	–	–	30
5	جمبور	1954	5500 – 12 ,500	27	5 ,004	,645, 739 65	38

(1) هەمان سەرچاوەی پێشوو، ص113

(2)د. عەبدوڵڵا غەفور جوگرفیای ئابووری نەفت لەکوردستاندا، ل120.

(*) هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل120.

36	757 ,245 ,941 6 ,	959٫063	71	– 2800 4200	1927	کەرکوك	6
42٫5	,565 ,000 112	11 ,500	7	3500	1909	نەفتخانە	7
25			11	3900	1978	سفیە	8

خشتەی (5)

بەرهەمی نەوتی باشوری کوردستان و عێراق .(*)

ناوچه	بیرو ڕێژه	بۆ دەرەوە	بۆ پاڵاوگە	کۆی بەرهەمهێنان
باشوری	هەزار پیپ/ ڕۆژ	489	445 ,5	934ر5
کوردستان	٪ لەبەرهەمی عێراق	٪63 ,34	٪73 ,88	٪67 ,96
بەسرە	10000 پیپ / ڕۆژ	283	157 ,5	440 ,5
	٪ عێراق	٪36 ,66	٪26 ,12	٪32 ,04
عێراق	1000 پیپ / ڕۆژ	772	603	1375
	٪ بەرهەمی عێراق	٪100	٪100	٪100

خشتەی ژمارە (6) (**)

خشتەی تێچوی بەرهەمهێنانی یەك پیپ نەوتی خاو لەهەندێ وڵاتانی دونیا

دۆلار پیپ

وڵات	تێچوو/ دۆلار	وڵات	تێچوو دۆلار
کوردستان	0 ,75 – 0 ,5	مکسیك	418 – 2 ,6
عێراق	1– 0 ,5	مالیزیا	512 –2 ,3
سوریا	1 – 0 ,4	ئالاسکا	7 – 5 ,5
ئێران	5 –0 ,50	عومان	5 ,7 – 4,4
کوێت	2–1	روسیا	9,8 –8,4
قەتەر	4–2	میسر	13–9ر4
جەزائیر	5–3	دەریای باکور	15ر4 –11 ,8
ئیمارات	10 –5,1	نیروژ	17–5,12
لیبیا	5–3	وڵاتە یەکگراووەکان	21–6,16
فنزویلا	5–3	ئەلبرتا – کەندا	25 ,2 –20
نەیجیریا	6–3	ئەمریکا/ وشکایی	32 ,7 –24 ,2
ئەندونوسیا	8 ,5–5		

(*) النفط وتأثير على عمليات التهجير والتعريب في كوردستان العراق بحث من قبل عدد من طلبة جامعية كلية الاداب – قسم جغرافية، جامعة صلاح الدين، ص113، دەست نووس.

(**)د. سمير صارم، انه نفط يا (...)، ص154. بەهەندێ دەست کارییەوە.

خشتەی ژمارە (7) (*)

بڕی پارەی نەوتی نێردراوی عێراق و باشوری کوردستان 1931- 1990 .

مادە	بڕی پارەی داهاتی نەوتی عیراق بە ملیۆن دۆلار	بڕی پارەی داهاتی نەوتی باشوری کوردستان بە ملیۆن دۆلار	ڕێژەی باشوری کوردستان لە نێو نەوتی عێراق
1949 – 1931	136	136	٪100
1957 – 1950	995	800	٪80.4
1962 – 1958	1266	923	٪76.041
1867–1963	1788	1267	٪ 70 ,87
1977–1968	38267	23641	٪61 ,77
1990–1978	153736	119114	٪63 ,47
کۆی گشتی	196188	124647	٪63 ,53

ئەم مەیدانانە دەکرێنە سێ ناوچە :

1. ئەو ناوچانەی نەوتی تێدایە و بیری تیادا هەلکەنراوە و نەوت بەرهەم دەهێنێ .
2. ئەو ناوچانەی نەوتی تێدایەو بیری تێدا هەلکەنراوە و بەڵام نەوتی تیادا بەرهەم ناهێنرێ تا ئێستا .
3. ئەوناوچانەی نەوتی تێدایە بەڵام تا ئێستا بیریان تیادا هەلنەکەنراوە .

(1) ئەوناوچانەی بیرە نەوتەکانیان بەرهەمیان هەیە

ئەم ناوچانەش دەکرێنە سێ بەش :

أ– مەیدانی نەوتی کەرکوك

ب– مەیدانی نەوتی خانەقین و مەندەلی

ت– مەیدانە نەوتەکانی ناوچەی میسل

(*) کاوە نادر، کەندێناوە لەنێوان راگواستن و بەعەرەبکردندا، ل23.

أ- مەیدانە نەوتیەکانی کەرکوك

1) بابەگوڕگوڕ
2) بای حەسەن
3) زەنبور

1- چاڵگەی مەیدانی نەوتی بابەگوڕگوڕ

لە ساڵی 1927 نەوتی تێدا دۆزراوەتەوە بە ئەندازەی بازرگانی و لە ساڵی 1934 مانگی ئایار بە بڕی (5, 16 هەزار) پیپ لە رۆژێکدا نەوتە خاوەکەی نێردرا سەر دەریای سپی بە دوو بۆری نەوت ((درێژایەکەی ئەو مەیدانە 96 کم و پانیەکەی 4.5 کم لە قولایی 310 – 370م نەوتی لێ دەردەهێنرێ و ((رێژەی گۆگردی 1.5 – 2 ٪ کە بە نەوتی سوك دەناسرێ))[1] لە ساڵی 1986 لە چینی دووەمیش نەوتی تیادا دۆزرایەوە لە قولایی 1350م لە جەوەلە بۆر دەست پێ دەکا و لەسەر زێ ی بادینان نزیك شارۆچکەی گوێر تەواو دەبێ.))[2]

(نزیکەی 86کم دەکەوێتە پارێزگاری هەولێر ((ناوچەی کەندێناوە)) لە سێ چاڵگەی لاوەکی دیکە پێك دێت "بابەگوڕگوڕ، زورگەزراو، خورمەلە ، ئەمەی دوایی گازێکی سروشتی زۆری هەیە"[3] ، "بەرهەمی کەلەکراوی مەزەندەی 8 ملیار پیپ لێ دەکرێ بیرە نەوتیەکانی بەم شێوەیەی خوارەوە"[4] .

---

(1) د. عەبدوڵڵا غەفوور، نەفت لەکوردستاندا، ل122.

(2) کاوە نادر، کەندێناوە لەنێوان راگواستن بەعەربکردندا، ل24.

(3) هەمان سەرچاوە، ل24.

(4) ئەمین قادر مینە، سێ کوچکەی بەعس، ل180.

خشتەی (8)

ژمارەی بیرە نەوتیەکانی ئەستێلکی بابە گوڕگوڕ(کەرکووک) [*]

ژمارەی بیر ساڵی 1985	شوێن	ژمارەی بیر ساڵی 1985	شوێن
24	قوشقایە	54	بابەگوڕ گوڕ
18	ئاڤانە (زورگەزراو)	22	جەوەلە بۆر
14	سارەلو	32	هەنجیرە
20	سەربەشاخ	38	قوتان

"لە ساڵی 1999 گەیشتە 337 بیری نەوتدار بڕی بەرهەمی نەوتی لە ساڵی 1975 گەیشتە 959 هەزار پیپ لە رۆژێکدا , بە یەکێ لە گەورەترین مەیدانی نەوتی کوردستان و رۆژهەلاتی ناوەڕاست و جیهان دادەنرێ.[1] لیچی 36 API .[2]

2- بای حەسەن

(ئەم مەیدانە (10) کم لە خواروی رۆژئاوای مەیدانی بابەگوڕگوڕە درێژای (28کم × 3کم) لە دوو قوبە پێك دێ (کێکە و داودەگورگە) لە گوندی سلێمان بەخش سەر بە شارۆچکەی سەرگەڕان دەست پێ دەکا و تاوەکو گوندی بایحەسەن لە سەر زێ ی پردێ (زێی گچکە) 72 بیری

(*) لەلایەن نووسەر رێکخراوە

(1)د, عەبدوڵڵا غەفوور، نەفت لەکوردستاندا، ل122

(2) هەمان سەرچاوە، ل122.

تێدایه 32 بیر لـه بـای حەسـەن و 40 بـیر لـە شـەنەغە و داودە گورگـە.[تر]
ساڵی 1953 نەوتی تیادا دۆزراوەتەوە، یەدەگی ئاشکرای بە 140 ملیـۆن تۆن خەملێنراو، چینە نەوتەکەی لـە قـوڵایی 4.800 – 6.500 پـیٚ دان و بارستایی نەوتی لـە سـاڵی 1975 دەگاتـە 33.7 هـەزار پیـپ لـە رۆژێکـدا سـاڵی 1999 ژمـارەی بیرەکـانی گەیشـتە 89 بـیری نەوتـدار و لـە سـاڵی 1977 تێکڕای نەوتی هەلێنجراوی 650تۆن لـە رۆژێکـدا کەچـی لـە سـاڵی 1980 دابەزیە خـوارەوە بـۆ 200 تـۆن لـە رۆژێکـدا , یـەدەگی نـەوتی تـا ساڵی 1975 گەیشتە 242.206 هەزار پیپ .[یر]

3- جمبور ((زەمبور)) چەمی بۆر

ئەو چالگەیە لە باشوری رۆژهەلاتی کەرکوکدایـە 45کـم لێـی دوورە لـە سـاڵی 1945 نـەوتی لیٚ دۆزراوەتـەوە قولاییەکـەی 1470م دەبـیٚ جـۆری نـەوتی زۆر باشـە و درێـژی ئەسـتێلکەکەی (40× 3× 5, 3) کـمو رێـژی گـۆگردی 1.3٪[سم] " لەبەرامبـەر گونـدی علـی دهامـەوە دەسـت پـیٚ دەکـا تاوەکو زاڵگەی کەرکوك – بەغدای جاران ژمارەی چالەکانی 70 چاڵە"[شم] لــە سـاڵی 1999 ژمـارەی بیرەکـانی 50 بـیر نـەوت بـووە و نـەوتی کەلەکەکراوی دەگاتە 65.646 پیپ تا ساڵی 1975[له] نەوتی سـوکە و بـە بۆری نەوت هی هەردوو چالگەکە ((بای حەسەن و چەمی بۆر)) دەنێردرێتـە دەزگاکانی بابەگوڕگوڕ و لەوێوە بە بۆڕی نەوتی گـەورەتر بـۆ k1 , k2 , k3 دەنێردرێتە دەرەوەی کوردستان

(1)ئەمین قادر مینە، ئەمنی ستراتیژی وسیٚ کوچکەی بەعس، ل180.

(2)د. عەبدوڵلا غەفور،نەفت لەکوردستاندا، ل121.

(3)د. عەبدوڵلا غەفور، جوگرافیای کوردستان، ل363.

(4)ئەمین قادر مینە، سیٚ کوچکەی بەعس، ل180

(5)د. عەبدوڵلا غەفور، نەفت لەکوردستاندا ل121–122.

ب – مەیدانەکانی ناوچەی خانەقین

بە کۆنترین ناوچەی نەوتی ئەو هەرێمەی (باشور) دادەنرێ لە ساڵی 1872 مەدحەت پاشا هەولی وەبەرهێنانی داوە و پاڵاوگەیەکی لە دیالەدا بە هاوکاری جەرمەنەکان لە ساڵی 1872 داناوە و بڕیاری دا قیر لە بیناکردن بەکار بهێنرێ، [1] ئەستێلکی ئەم چاڵگەیە لە دوو چاڵگە پێك دێت , یەکەمیان بەناوی (نەوتخانە) کە لەگەڵ سنوری دەستکردی نێوان عێراق و ئێران هەڵدەکەوێ 32کم لە باشوری شاری خانەقین دوورە ئەم چاڵگەیە بە (13 × 2.5) کم پانتایەتی بە قوڵایی 2200م لە چەند بیرێکی نەوتی پێك هاتووە بە 37 چالە نەوت مەزەندە دەکرێ و ساڵی 1980 بەرهەمی رۆژانەی 7هەزار پیپ بووەو لە ساڵی 1994بە 44 هەزار پیپ لە رۆژێکدا و یەدەگی نەوتی ساڵی 1978 بە 168.534 هەزار پیپ و چڕی API 43 , [2] لە راستیدا یەکەم مەیدانە لەگەل نەوت شار و (نەوت شاە)ی رۆژهەلاتی جاران بەلام دابەش و داگیرکردن کردویەتیە 2 مەیدانی جودا، "دووەمین چاڵگەی (پەلخانە)یە لە بناری چیای سۆرخ 184کم لە بەغدا وە دوورە درێژیەکەی 6.4 کم و پانیەکەی 1.6 کم کە لە 5 ی نیسانی 1927 بەفەرمی کراوەتەوە" [3].

ج- مەیدانەکانی ناوچەی میسل

1) **عین زالە :**

لە بەشی باکوری رۆژئاوای هەرێمی باشوری کوردستانەولە سنورە دەستکردەکانی تورکیا و سوریا نزیکە، "ساڵی 1939 دۆزراوەتەوە و ساڵی 1999 ژمارەی بیرەکانی 29 بیری نەوتدار بووە، بارستای بەرهەمی 6000هەزار پیپ لە رۆژێکدایە ساڵی 1975 و نەوتی کەلەکەکراوی لە

---

(1)د. رێبوار خنسی، حزام النفطي في كوردستان، ئەنتەرنێت، ص7.

(2) النفط و تأثيره على عمليات..، ص12.

(3)د. عەبدوڵڵا غەفور، جوگرافیای کوردستان ، ل365.

هەمان ساڵ 160.147 پیپ مەزەندە دەکرێ و[1] (نەوتەکەی خلتی زۆرە و چڕی 31 API ئەم چاڵگەیە 65کم لە شاری میسل دوورە". [2]

2) چاڵگەی بێتمە

لە چاڵگەی عین زالە نزیکەو 5 کم لێ ی دوورە[3] و لە ساڵی 1952 نەوتی تیادا دۆزراوەتەوە (نەوتەکەی لە قوڵایی (5200 – 6500) پێ دایە , ساڵی 1975 بارستایی بەرهەمهێنانی نەوتی 10.3 هەزار پیپ لە رۆژێکدایە و ژمارەی بیرە نەوتدارەکانی ساڵی 1999 بە 15 چاڵ دەژمێردرێ و کەڵەکەبوی نەوتیشی بە 33.512 هەزار پیپ دەخەملێنرێ ساڵی 1975 بە 18 چاڵی نەوتی پێك دێت چڕی 31 API)[4] بچوکترین چاڵگەی نەوتی باشورە .

خشتەی (9)

رووپێوی هەندێ لەمەیدانە نەوتیەکانی باشور(*)

مەیدانەکانی نەوت	رووپێو	
	م2	کم2
بابەگورگۆر	750	478
بای حەسەن	500	182
جمبور (زەمبور)	500	86
عین زالە	500	45
بێتمە	500	16

(1) د. عەبدوڵلا غەفوور، نەفت لەکوردستاندا، ل121.
(2)د. عەبدوڵلا غەفوور، جوگرافیای کوردستان، ، ل362.
(3) النفط وتأثیره علی عملیات التهجیر والتعریب، ص18.
(4) د. عەبدوڵلا غەفوور، نەفت لەکوردستاندا، ل121
(*) د. احمد ازهر السماك،اقتصادیات النفط، ص126

3) **سفەییە**

((لە ساڵی 1978 نەوتی تیادا دۆزراوەتـەوە لـە قـوڵایی 3900پـێ))،[1] لـە سـنوری دەسـتکردی سـوری نزیکـە کەوتۆتـە رۆژئـاوای شارۆچـکەی مەحمودیـەی ئـەو ناوچــەیە و چـالگەیەکی هاوبەشـە لەگـەڵ مەیدانـەکانی کەرەچوکی رۆژئاوای کوردستان [2].

ج – ئەو ناوچانەی نەوتی تیادا دۆزراوەتەوە و بیریشی لێ هەڵکنراوە بەڵام بەرهەمی نەوتی تیایدا دەستی پێ نەکردووە

1–چالگەی گوێر لە سنوری شارۆچکەی گوێری پارێزگای هەولێر .

2–چالگەی قەرەچوخ (چیای بلباس)(*) بە درێژایی ئەو چیایە و لە ناوچەی بێژینگ بەسەردا (3) بیر لێدراوە و لە دارە بزمارەش چەند بیرێـك هەیـە کە نزیـك شارۆچـکەی سـەرگەڕان))ە[3]، جـۆری نـەوتی قورسـە، گـازی زۆرە و نەوتەکەش کەمـە و بەرهـەمی ((ڕۆژانـەی هـەر چـالێك 7 هـەزار پیپ))ە[4]، لەبەر ئەوەی گۆگردی زۆر تێدایە لەهەندێ سەرچاوە دەلـێن ئەم ناوچـەیە دەتـوانی خـۆی لەقـەرەی مشـراقی ناوچـەی میسـل بـدات لەبەرهەمهینانی گۆگرد دا .

3–چالگەی مەخموور :ئەم چالگەیە هەموو دەشتی قەراجی دەشتی هەولێر دەگرێتــەوە کــە دەکەوێتــە بەرامبــەر چــیای بلبــاس بــەرووی شــاری

---

(1) هەمان سەرچاوە، ص123.

(2) ئەمین قادر مینە، ئەمنی ستراتیژی عێراق، سێ کوچکەی بەعس ل181.

(*) قەرەچوخ: ناوە بەتورك کراوەکەی چیای (بلباس)ی سەرکەشەکە تائێستا لەلایەن زۆربەی بەساڵاچووەکانی ناوچەی قەراج و کەندێناوە هەرناوە رەسـەنە کوردییـە بەکار دەهێنن، چیای بلباس (785)م لەسەر ئاستی دەریا بەرزەو ناوبڕەی هەردوو دەشتی قەراج وکەندێناوەیە

(3) زانیاری تایبەتی نووسەر کەمەیدانی چۆتە ئەو ناوچەیە.

(4) نفط وتأثيرة على عمليات... ص20

مەخموور.

4-چـــالگەی جەدیـــدە .ناوچـــەی گونـــدی جدیـــدەی باشـــوری داقـــوق ((درێژیەکەی 6,5کم 2xکم پانی یە)) [1]

5-ئینجانە: دەکەوێتە سەر جادەی بەغدا- کەرکوك لەنزیك چیای حەمرین.

6-چالگەی گلابات :لەناوچەی گلابـاتی سـەربە شـاری خانـەقین ((3 چـالی تیادا دۆزراوەتەوە وپەستانی زۆر بەرزە 5760 ئەتموسفیر)) [2] .

7-چالگەی کۆرۆمور : لەناوچەی قادرکەرەم .

8-چالگەی پەلکانە :لەشاری کفری دەست پی دەکات بە دریژای (12) کـم لەوچیایەی کەپێی دەگوترێ پەلکانە .

9-چالگەی گومار :لەشارەدێی کـۆترەوەی سـەرزێ ی سـیروان تـا گونـدی یلشان درێژ دەبێتەوە یەك چـالە، مەزەنـدەی بەرهـەمی نـەوتی 3500 پیپ/ رۆژ)) [3].

10- چالگەی ((منصورية الجبـل)) دەکەویتـە بـاکوری رۆژ ئـاوای شـاری شارەبان یەك چـالێ تیـدا دۆزراوەتـەوە وبەرهـەمی مەزەنـدە کـراوی 3 هەزار پیپ / رۆژ بۆهەر چالێك [4].

11- چالگەی ناودۆمان :دەکەوێتـە ناوچـەی ناودۆمـانی باشـوری شـاری خانـــەقین لـــەرووی چـــۆنایەتی نەوتـــەوە زۆر دەوڵەمەنـــدە وژمـــارەی چاڵەکانی 3 چاڵە وپەستانی 8150 ئەتمۆسفیرە کە زۆر بەرزە [5] .

12- چـالگەی ((تـل الغـزال)) راسـتەوخۆ دەکەوێتـە خـوار چـالگەی ناودۆمان .

---

(1) هەمان سەرچاوە ل20.

(2) هەمان سەرچاوە،ل181.

(3) ئەمین قادر، ئەمنی ستراتیژی عێراق وسێکۆچکەی بەعس، مینە، ل182.

(4) هەمان سەرچاوە، ل182.

(5) نفط وتأثيره على عمليات التهجير والتعريب، ص21.

13- چالگەی دارەخورما : دەکەوێتە نزیك شارۆچکەی مەیدانی سـەر بـە قەزای خانەقین نزیك کوردستانی رۆژهەلات .

14- چالگەی چەمچەمال : دەکەوێتە رۆژ هـەلآتی شـاری چەمچـەمالەوە سێیەم جۆری نەوتی جیهانە و تائێستا بەکارنەهاتووە .

15- چـالگەی شـنگال : دەکەوێتەدەشـتی شـنگالی شـاری میسـل ئـەو ناوچەیەش باشترین جۆری نەوتی تێدایە .

16- چالگەی شاخی قەنـد : دەکەویتـە 8کـم ی باشـوری ئەلکیشا یـەك چالی تێدایە وقولترین بیری ئەو هەریمەیە .

17- چـالگەی تـەق – تـەق : چـالگەیەکی زۆر گەورەیـە دەکەویتـە ((ناوچـەی شـێوە سـور)ی 10کـم لـە رۆژ ئـاوای شـاری کۆیـە دوورە، درێـژی چـالگەکە 20کـم و پانیەکـەش 7کـم وباشـترین جـۆری نـەوتی جیهانیە و ژمارەی چالەکان 3چالە و درێژییەکەی 20 کم وپانیەکـەش 7کم) . (1)

18- چـــالگەی حـــەمرین : دەکەوێتـــە زنجیرەچـــیای حـــەمرین لەسەرهەردوولای رێگای گشـتی کـەرکوك – تکریـت و12 چالە نـەوتی تیدایە جۆری نەوتی باشە (چینە نەفتەکانی لە قولایی 2 هەزار پێیـە، سـالی 1973 نـەوتی تیـادا دۆزراوە ئـەوە لـە سـالی 1999 فۆنـدی مەیدانەکە 22 بیری نەوتداربوو چڕی پ.ی./30 . (2)

3 – ئەو ناوچە نەوتیانەی کە هێشتا بیریان تێدا هەلنەکراوە بەلآم نەوتیان تیادا هەیە .(*)

---

(1)ئەمین قادر مینە، ئەمنی ستراتیژی عێراق و سێکۆچکەی بەعس، ل183.

(2) د. عەبدوللاغەفوور، جوگرافیای ئابووری (نەفت لەکوردستاندا) ل121.

(*) ئەمین قادر مینە، ئەمنی ستراتیژی عێراق وسیکۆچەکەی بەعس، ل181–183

پشكنینی جیولۆجی و شارەزایانی نەوت گەیشتونە ئەو رایەی كەنەوت لەو ناوچانەدا هەیە.

1. لە ناوچەی قەرەداغ ((ئاوەكەڵە و دێلێژی))
2. ناوچەی شارەزوور
3. ناوچەی زاخۆ
4. هاوینەهاواری پیرمام
5. چیای ئاوەگردی نێوان كۆیێە و شەقڵاوە
6. ناوچەی دوكان
7. ناوچەی مەیدان (خانەقین)3 چالگەی تێدایە
8. ناوچەی ناحیەی قۆرەتوو 3 چالگەی تێدایە (قولەسوتاو – لۆرەتوو)
9. ناوچەی ئاوسپی
10. شاكەل
11. سەروی شاری خانەقین
12. بیستانەی نێوان هەولێر – تەق تەق – پردێ لە نزیك گوندی نێرەگین و بەردەسپی
13. بحزانی : دەستە راستی جادەی نێوان قەرەقوش و ئاكرێ
14. ساسان لە سەرەوەی شنگال
15. لە خوارووی تەلەعفەر
16. جەسان لە قەزای بەدرە

+ نفط وتأثير على عمليات التهجير والتعريب مجموعة الطلبة جامعة صلاح الدين، ل19–21 وەرگرتووە.

خشتەی ژمارە (10)(*)

داهاتی نەوتی عێراق و باشوری کوردستان

ساڵ	داهاتی نەوتی عێراق ملیون / دۆلار	داهاتی نەوتی باشوری کوردستان ملیون / دۆلار (**)	تێبینی
1985	10.685	6 ,79	
1986	9.468	6 ,01	
1991	380	24 ,15	
1992	325	20 ,65	
1993	365	23 ,18	
1994	365	23 ,18	
1995	375	23 ,82	
1996	680	29 ,376	
1997	4.590	2 ,916	

(*) د. سمير صارم، انه نفط يا(...) ص53.

(**) ئەم داهاتە لەپشکی باشوری کوردستان لەنێوی داهاتی عێراق دەرهاتووە کەتێکرای (53ر63٪ هی باشووری کوردستانە.

1998	6.790	4 ,313	
1999	13.410	8 ,519	
2000	20.862	13 ,253	

3 – مەیدانەکانی نەوتی هەرێمی باکوری کوردستان

مەیدانـەکانی نـەوتی هـەرێمی بـاکوری کوردسـتان دەکەوێتـە ((نێـوان باتمـان و قرتـەلان و حـەوزی (ئەسـتێلکی) ئامـەدو پـێ دەشـتی مـاردین و ویلایـەتی ئادیمـان – سەمسـور , سـەرەتای دۆزینـەوەی بـۆ سـاڵانی سـی سـەدەی بیسـت دەگەڕێتـەوە بـە تایبـەتی دوای دامەزرانـدنی ئەنسـتیوتی سەرچاوەی وزە لە تورکیا ساڵی 1936 و دۆزینەوەی 3 چالگە لـە سـالانی 1939 – 1955 لە ئامەد و ماردین و سەرەتای دەرهێنانی نەوت بۆ ساڵی 1946 دەگەڕێتەوە لە ناوچەی قوپین ویلایەتی سیرت لە قولایی 1048 م بە ئەندازەی 40 هەزار پیپ لە ڕۆژێکدا))(1) دەکرێ بیان کەین بە دوو قـۆل، قۆڵی سیرت و قۆڵی ئامەد، "کە مەودای دووری هەندێکی دەگاتـە 500کـم دوور لـە تـەرمینالی ئەسکەندەرۆنە , چڕی لـە نێـوان 11 API و 49 API (ناوچەی کاهتـا و ناوچـەی کاراچـالی) یـە ,, گـەورەترین پانتـایی جـوگرافی مەیدانەکانی نەوتی کوردسـتان دادەگرێ لـە رووی ژمـارە 66٪ سـەرجەمی بـیرە نەوتـەکانی کوردسـتانە , هـەر مەیـدانێك لـە نـاو 2999کـم2 بـە تەمـەنترینیان رامـان لـە سـاڵی 1940 و گـەنجترینیان کیـایولی 1999 , قولترین بیری کارا جائوگلان 11099 پێ و دەگیر مەنکۆی 3171 پـێ یـە و چڕی نەوتی لە نێوان 56 APIهامیتایـاد و 11 API کاهتایـە لـە لایـەن

(1) د. ڕێبوار خنسی، حزام النفط في كوردستان، ل17.

چوار کۆمپانیای بیانی و تورکی تاوتۆ دەکرێ" [1].

خشتەی ژمارە (11) [*]

هەندێك زانیاری سەبارەت بەمەیدانیە نەوتەکانی باکوری کوردستان

هەزار/ پیپ/ لتر

ساڵ	ژمارەی مەیدانیەکان	ژمارەی بیرەکان	بیری نەوتی بەرهەمهێنراو	بڕی نەوتی کەلەکەکراو	تێبینی
1978	23	398	57 ,3	328390	
1988	60	625	52 ,9	496160	
1998	68	831	66	----	
1999	77	850	----	---	

"لە بەرهەمهێنانی نەوتی کوردستاندا تەنیا 2٪ پێك دەهێنی و لە هەندێ ساڵ بە تایبەتی سالانی ئەم دواییە دا 1٪ , ساڵی 1977 دا 1.3٪ , و ساڵی 1987 گەیشتە 2.4٪ و ساڵی 1997/ 1.8٪ "[2] "بەرهەمی سەرەتایی بە هەزار پیپ لە رۆژێکدا و ساڵی 1988 گەیشتە 53 هەزار پیپ لە رۆژێکدا و ساڵی 1991 دا گەیشتە 85هەزار پیپ لە رۆژێکدا , وساڵی 1997 دابەزیەوە بۆ 66 هەزار پیپ/ رۆژ، نەوتی کەلەکەبووی

(1)د. عەبدوڵڵا غەفوور، نەفت لەکوردستاندا، ل75و 105.

(*)لەلایەن نورسەر رێکخراوە بە بەپێ هەندێ زانیاری لە(ل75 – 76 –105– 106– 107) نەفت لەکوردستاندا، د. عەبدوڵڵا غەفوور

(2)د. عەبدوڵڵا غەفوور، نەفت لەکوردستان– ل75.

1992 – 60.257 هەزار پیپ 1.1٪ کەلەکەبووی هەموو کوردستان"[1].

خشتەی ژمارە (12) (*)

مەیدانەکانی نەوت لە باکوری کوردستان 1999

ناوی مەیدان	ساڵ	قووڵایی بیر بە پێ	1999 ژمارەی بیر	تێکڕای بەرهەمی نەوت 1994	بەرهەمی کەلەکراوی 1992	چڕیAPI
بولگوراد	1960	5050	5	46	2535587	37 ,7
کاهتا	1958	3412	7	34	4363802	11
زەینەل	1990	4823	11	630	6133	23 ,1
باربەس	1972	7454	8	1121	17670000	29 ,7
یاربەس دەرین	1984	10827	1	209	0000	44 ,8
بایسو	1985	6398	7	271	1840000	33 ,3
یەکتاس	1985	6070	2	97	610000	33 ,7
بایکان	1964	6198	30	1886	62370000	33 ,2
کایاکۆی	1961	6834	12	1202	21150000	38 ,2
ب. کایاکۆی	1964	6188	15	2096	–	34 ,7
کورکان	1963	5318	22	1137	50570000	31 ,4
گ. کورکان	1967	6417	6	449	8040000	34 ,7
مالاتەیە	1970	5528	7	542	7620000	33 ,9
پیانکۆ	1968	8304	1	52	1570000	35 ,3
ساحابای	1966	5869	9	578	13910000	34 ,5
سەبیان	1973	6644	1	1	–	33 ,7

(1) هەمان سەرچاوە، ل76.

(*) ئەم خشتەیە لە ل106–107، نەفت لەکوردستان دا، د. عەبدوڵڵا غەفوور وەرگیراوە.

ناوی مەیدان	ساڵ	قوڵایی بیر بە پێ	1999 ژمارەی بیر	تێکرای بەرهەمی نەوت 1994	بەرهەمی کەلەکراوی 1992	چریAPI
سینجان	1980	5200	6	380	3950000	31 ,1
ئۆمورجا(س)	1984	6224	1	000	000	49
کارا دوت	1992	9514	2	9	17203	38 ,4
کارکوس	1988	8858	25	4028	23063955	30 ,1
کارتەلتەیە	1982	6563	3	186	1297781	32
کاستەرل ژ .ڤ	1990	7874	5	1982	713806	34 ,7
کار نالی ژ.ڤ	1989	9941	2	230	123308	24 ,6
ك کاراکوس	1990	8497	20	5374	10851059	29
ك. مارمارا(س)	1988	3937	5	103	–	55 ,6
ك. ئوسمانجیك	1971	3773	2	150	2398812	37 ,6
کایا یۆلو	1999	11617	1	19		24
لیلان	1997	9022	1	52		28 ,8
ماگریب	1961	5700	13	318	1568657	18 ,5
ئو. سونگورلو	1991	9186	4	184	276736	37 ,2
ئویوکتاس	1973	7628	2	32	592005	31
رامان	1954	4628	88	4996	55839227	18
ساربحاك	1973	5250	1	27	2877824	31 ,5
سیلڤانکا	1963	8202	8	678	9002073	25 ,2
س. سیتجان	1987	4265	4	60	2951972	15 ،7
ئوکاریس	1991	7900	11	1008	187024	24 ,1
یانانکۆی	1994	5741	2	105	000	14
یەنیکوی	1973	6890	14	893	12149919	33 ,1
د. یاتار	1974	5200	6	280	3950000	3 ,9
د.یەتیکۆی	1974	6516	1	130	4820000	31 ,3
بەسیلدەرە	1986	6516	5	368	1130000	34 ,5
سەلمو	1964	6562	20	1625	73109121	34 ,4

ناوی مەیدان	ساڵ	قوڵایی بیر بە پێ	1999 ژمارەی بیر	تێکرای بەرهەمی نەوت 1994	بەرهەمی کەڵەکراوی 1992	چری API
ئادایەمان	1971	5741	14	718	919930	26,7
ئاکگون	1998	6988	1	193	–	25
ئاکیتا	1986	10663	2	39	157937	31
یاتی رامان	1961	4265	194	8720	49964297	13
بەسیلکی	1990	6234	12	759	1936970	25,6
یۆزوڤا	1996	7936	5	296	–	24
یاتی فیرات	1985	8432	9	263	2235195	35,2
بانی کۆزلوجا	1984	4970	24	598	2203265	12,4
بانی سەلمۆ	1981	5971	3	42	870007	34,3
جامر لو	1976	4757	17	254	1458374	12,2
جابلەرباشی	1993	5250	3	65	–	11,8
هەلیکلی	1963	10500	8	239	4285713	35,2
جەمبەر لیتاس	1983	10499	13	774	9511825	31
جەندەرە ژ.ڤ	1989	8858	14	2927	2500205	29
دەگیرمەتکۆی	1994	3171	2	12	–	49
دۆدان ئۆساک	1965	30914	1	7	–	36
د. ەبەسیکلی	1991	610	4	503	284254	19,4
د. سیبلیڤانکا	1995	8116	1	70		22
کارزان	1951	4757	38	1167	24520896	24
گ. دینجەر	1981	5335	12	311	5401526	15,5
گ. کالاکوس	1989	7776	18	3453	1220913	26,5
گ. کایاکۆ	1976	8596	2	85	2542975	30,4
گ. ساحابان	1978	5446	6	187	3690050	33,2
گ. ساریجاک	1973	5350	10	368	4790087	31
هامینا یا د (س)	1970	9843	13	30	–	56
یکیزجە	1991	7500	7	560	6628	26,4

ناوی مەیدان	ساڵ	قوڵایی بیر بە پێ	1999 ژمارەی بیر	تێکرای بەرهەمی نەوت 1994	بەرهەمی کەلەکراوی 1992	چریAPI
کارجالی (س)	1995	7218	1	–	–	49
کاراجائوگلان(س)	1989	11099	1	1	–	49
گومرو لارس	1970	10335	1	000	000	49

چوارەم – مەیدانە نەوتییەکانی هەرێمی رۆژئاوای کوردستان

ناوچە نەوتیەکانی رۆژئاوای کوردستان دەکەوێتە نێوان باشوری کوردستان و باکوردا، بە تایبەتی لە(ناوچەی جەزیرە و سەری کانی تاوەکو شاری دێرک دا)، "سەرەتای گەڕان بە دوای نەوت لە ساڵی 1934 لە لایەن کۆمپانیای نەوتی عێراقی دەست پێ کراوە لەو ناوچانەدا و هەتاوەکو ساڵی 1941 چوار بیری ئەزموونی لێداوە لە ناوچە جیاکاندا (بافیلیون – زەلعە – توال عەبا– عونە– قوبیە – جەبەیسە) لە لایەن کۆمپانیای (المنهل) بە ئەندازەی بازرگانی نەوتی گەیشتە مەبەست و لە ئەیاری ساڵی 1968 دەستی بە گواستنەوە کرد ."[1] زۆربەی مەیدانەکانی ئەم هەرێمە کەوتۆتە رۆژهەلاتی ئەم هەرێمە و نزیك هەرێمی باشوری کوردستان و هەر لە ئەسلدا درێژە پێدەر و هاوبەشی مەیدانەکانی نەوتی (عین زالە و بێتمە)ن,[2] سنوری سیاسی بەناو سوریاو عێراق کردویەتە دوو مەیدان دەنا هەر یەك مەیدانن . (لەساڵی 1999 خاوەنی 5 مەیدانی نەوتی بووە 5٪ لە مەیدانەکانی نەوتی کوردستان پێك دەهێنی، هەر یەك مەیدان لەناو 3053کم2 , بە تەمەنترین (قەرەچوخ – 1956) و گەنجترین یان (ئالیان – 1974) و قەرەچوخ 6500 پێ کە قولترین بیریانە و ((5900پێ

(1)د. رێبوار خنسی، حزام النفط في كوردستان..، ل19، ئینتەرنێت.

(2)د. عەبدوڵڵا غەفوور، نەفت لەکوردستاندا،، ل77.

ئاليان كەمترين قوڵايتيان چڕى نەوت لە نێوان API.24 كەرەچوك و 19 API ئاليان و كۆمپانياى نەوتى سورى ئيدارەى نەوتى ئەو هەرێمە دەكات)) [1] ((بەرهەمهێنانى يەك هەزار پيپ بوو لە سەرەتادا و تا ساڵى 1997 گەيشتە 508 هەزار پيپ لە رۆژێكدا و ساڵى 1995 – 540 هەزار پيپ و نەفتى كەلەكەكراو ساڵى 1992 گەيشتە 1,702,649 هەزار پيپ كە دەكاتە 2.6٪ سەرجەم نەوتى كەلەكراوى كوردستان و تا ساڵى 1997 نزيكەى 3.3٪ ى نەوتى بەرهەمهێنراوى كوردستانى پێك هێناوە))[2] جۆرى نەوتى سوكە و چالە نەوتيەكانى كۆمەلين و دەولەتى سورى خێرو بێرەكەى بۆ خۆى دەبا و هەندێكيشى بۆ پێداويستى ناوخۆ بەكار دەهێنىٚ .

خشتەى (13)

مەيدانەكانى نەوتى رۆژئاواى كوردستان (*)

ژ	ناوى مەيدانەكانى	ساڵى دۆزينەوەى	قولايى بير (پىٚ)	ژمارەى بير 1998	تێكراى بەرهەمى نەوت 1986	كەلەكراو 1986	چڕى
1	ئاليان	1974	5900	25	990	6.130.000	19
2	كاراچوك	1956	6500	103	28900	157.240.000	20
3	روميلان	1962	6500	59	5.275	44.400.000	24
4	سويديە	1959	6500	532	106.080	695.000.000	24

(1) هەمان سەرچاوە ل77.

(2) هەمان سەرچاوە، ل133.

(*) ئەم خشتەيە لە ل133هەمان سەرچاوە وەرگيراوە

5	تشرين	1976	2.600	58	3.640	11.510.000	18

خشتەی (14)

بارستایی نەوتی خاوی بەرهەمهێنراو بە پێ ی هەرێم لە کوردستان دا(**)

هەرێمی نەوت	**ژمارەی مەیدانی نەوت**	**ژمارەی بیری نەوتدار**	**تێکرای نەوت دەرهێنان لە رۆژدا/ شەش مانگی هەولٚ**		**کۆی کەلەکراو و هەتاوەکو / تەمووزی 1975**	
			پیپ	٪	بەرمیل	٪
باکور	27	354	59.933	1.1	263.026.340	1
باشور	7	57	1.016.522	19.7	371.321.856	27.8
رۆژهەلات	21	232	3.920.600	75.9	18.691.520.391	70.3
رۆژئاوا	3	55	169.082	3.3	247.000.000	0.9
سەرجەم	58	698	5.166.138	100	26.572.868.587	100

خشتە ژمارە(15)

درامەتی کوردستان لەفرۆشتنی نەفتیدا(*).

ملیۆن/ دۆلاری ئەمریکی

سال	**چەند**	**ساڵ**	**چەند**

(*) ئەم خشتەیە لەل69 هەمان سەرچاوە وەرگیراوە

(**) ئەم خشتەیە لە ل202، نەفت لەکوردستاندا د. عەبدوڵلا غەفوور وەرگیراوە

سال	چەند	ساڵ	چەند
1967	1827	1982	18462
1968	1966	1983	18139
1969	2182	1984	15605
1970	2607	1985	4122ژ
1971	3748	1986	7523
1972	3737	1987	11771
1973	4782	1988	10995
1974	19618	1989	13810
1975	17998	1990	16756
1976	20003	1991	10948
1977	20634	1992	7718
1978	19960	1993	9946
1979	23172	1994	10320
1980	20263	1995	10437
1981	12577	1996	12398

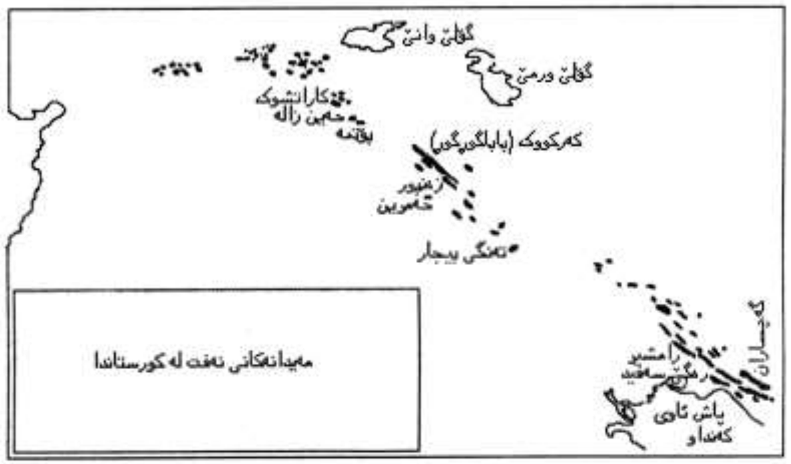

نەخشەی (1)

نەخشەی چاڵگەكانی نەوتی كوردستان(*)

گرافی (1)

پارستانی نەوتی خاوی بەرهەمهێنراو بە پێی هەرێم لەكوردستاندا 1975(*)

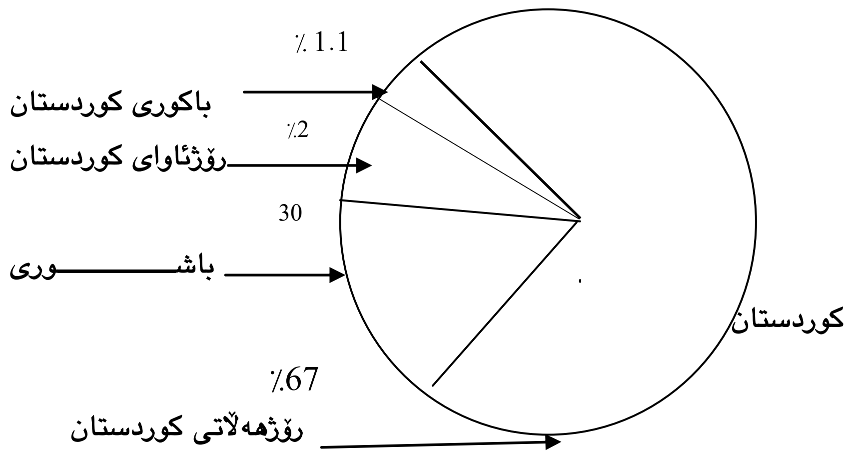

(*) ئەم نەخشەیە لە ل141 نەفت لە كوردستاندا، د. عەبدوڵڵا غەفوور وەرگێراو.

(*) ئـەم گرافـە لـەل93 نـەفت لەكوردسـتاندا . د. عەبـدوڵڵا غـەفوور بـە دەسـكاریەوە وەرگیراوە

بەرهەمهێنانی نەوت لەکوردستاندا بە بەراورد لەگەڵ وولاتانی داگیرکەری کوردستان .

یەکەم : هەرێمی رۆژهەلاتی کوردستان و ئێران

سەرەتای بەرهەم هێنانی نەوت لە رۆژهەڵاتی کوردستان بۆ1908دەگەڕێتەوە و هەناردنە دەرەوەی بۆ ئابی 1912، "کەچی لە ئێران ساڵی 1956 دۆزراوەتەوە و ساڵی 1960 بەئەندازەی بازرگانی نێردراوەتە دەرەوە، واتە 48 ساڵ ئێران پشتی بە نەوتی کوردستان بەستوە و قومی نەوتی نەبوە"[1] یەکەمین مەیدانی نەوتی رۆژهەڵاتی کوردستان (مەسجدێ سلیمان) بوو ئەما یەکەم چاڵی نەوتی ئێرانی لەمیدانی نەوتی ئەهوازدا دۆزراوەتەوە , (بارستایی نەوتی بەرهەمهێنراوی رۆژهەڵاتی کوردستان هەردەم دوو سێ کەرەت لەهی ئێران پترە بۆ نمونە، جیاوازی لەنێوان ساڵی 1997 گەیشتە 2485 هەزار/پ/ر (ساڵی 1967 –1917 هەزار پیپ / رۆژێکدا و ساڵی 1977 – 2474 هەزار پیپ /رۆژ و ساڵی 1987–680 هەزار پیپ /رۆژ، ساڵی 1967 –88٪ و ساڵی 1977 –72٪ وساڵی 1987–68٪ وساڵی، 1997–68٪ رێژەی نەوتی رۆژهەلاتی کوردستان لەنێو نەوتی ئێرانی پێك هێناوە، لەرۆژهەڵاتی کوردستاندا ژمارەی مەیدانەکانی 21 مەیدانی نەوتە، کەچی ئێران ساڵی 1997 –17 مەیدان نەوتی هەبووە) و"تا ساڵی 1978 نەوتی کەلەکەکراوی رۆژهەلاتی کوردستان 84٪ نەوتی ئێرانی پێك هێناوە"[2].

نەوتی رۆژهەلاتی کوردستان لە ماوەی 48ساڵدا بەتەنیا داهاتی ئێرانی

---

(1)، د. عەبدوڵلا غەفوور، نەفت لەکوردستاندا، ل79.

(2) هەمان سەرچاوە ، ل79.

دروست کردوە)[1] کە بە سەدان ملیون دۆلار مەزندە دەکرێ و هەروەك پارچەکانی دیکەی کوردستان داهاتی ئەو سامانە ,بەشێکی کەمی لەرۆژ هەڵاتی کوردستان خەرج کراوە و زۆربەی چۆتە تێچوی سەربازی و ئەرتەشی ئێرانی ,ئەرکی سەرەکی و گەورەی ئەو ئەرتەشە سەرکوت کردنی جوڵانەوەی نیشتمانی کوردستان بووە لەو پارچەیەدا.

خشتەی ژمارە (16)

بەرهەمی نەوتی خاو لەرۆژهەلاتی کوردستان و ئێران[*]

سالّ	رۆژهەڵاتی کوردستان	ئێران	سالّ	رۆژهەڵاتی کوردستان	ئێران
1960	1004 ,1	5 ,4	1979	1753 ,8	810 ,2
1961	1146 ,7	6 ,5	1980	1299 ,6	600 ,4
1962	1247 ,0	22 ,6	1981	1037 ,6	479 ,4
1963	1397 ,7	198 ,3	1982	1028 ,7	475 ,3
1964	1446 ,2	198 ,3	1983	1665 ,5	769 ,5
1965	1596 ,7	298 ,3	1984	1480 ,2	683 ,8
1966	2222 ,7	205 ,5	1985	1503 ,4	694 ,6
1967	2400 ,2	292 ,5	1986	1379 ,9	638 ,1
1968	2762 ,3	467 ,4	1987	1264	584
1969	2762 , 3	467 ,4	1989	1559 ,4	729 ,6

(1) هەمان سەرچاوە، ل78.

(*) ئەم خشتەیە لە ل80 نەفت لەکوردستان. د. عە بدوڵلا غەفوور وەرگیراوە

ساڵ	رۆژهەڵاتی کوردستان	ئێران	ساڵ	رۆژهەڵاتی کوردستان	ئێران
1970	3159 ,8	570 ,2	1988	1579 ,4	729 ,6
1971	3880 ,4	613 ,5	1989	1536 ,7	710
1972	4145 ,2	699 ,8	1990	1916 ,2	885 ,2
1973	4504 ,6	1209 ,8	1991	2296 ,9	1062 ,2
1974	4721 ,2	1406 ,6	1992	2363 ,2	1091 ,8
1975	3920 ,6	1524 ,6	1993	2342 ,7	1082 ,7
1976	4089 ,9	1369 ,1	1994	2464 ,5	1138 ,5
1977	4046	1571 ,9	1995	2470 ,6	1141 ,4
1978	3881 ,5	1806 ,5	1996	2508 ,9	1156 ,1
	0		1997	2484 ,8	1147 ,9

دووەم /بەرهەمی نەوتی لەهەرێمی باشوری کوردستان و عێراقدا.

دۆزینـــەوەی نـــەوت لـــە باشـــوری کوردســـتان "بـــۆ ســـاڵی 1927 دا (کەرکوک)دەگەڕێتـــەوە، (کەچـــی هـــی عێـــراق (زوبێـــر) و (نـــەهر عمـــر) ســـاڵی 1949 رومێلە 1953 رومێلەی سـەرو 1958 ,بـەم شـێوەیە 18ساڵ بـە تـــەنیا نـــەوتی باشـــوری کوردســـتان لەمەیدانەکـــەدا بـــووە"[1] "لـــەنێوان ساڵ1931 –1949 بەتەنیا داهاتی نەوتی لەسەر نەوتی کوردستان بـووە , هەرچەندە لەدواییدا لە هەڵ بەزو دابەزدابووە ,بەڵام بەردەوام بە تێکڕایـی رێـژەی نـەوتی باشـوری کوردسـتان (63,34٪ و 64–70٪ بـۆ دەرەوە یەدەگی نـەوتی ئـەو وڵاتەیـەو 67,69٪ تێکـڕای نـەوتی ئـەو وڵاتـەی پێـك

---

(1)د. عەبدوڵڵا غەفوور، نەفت لەکوردستاندا، ل79.

هێنــاوەو 73,88٪. نــەوتی بــەکاربراوی نــاوەخۆی عێــراق و باشــوری کوردســتان بــووە)[1] بەتــەنیا لــە کــەرکوك نزیکــەی 8 ملیــار پیــپ یــەدەگی نەوتی تێدایە"[2] عێراق دووەمین دەوڵەتی دونیا دادەنرێ لەیەدەگی نــەوت دوای سعودیا کە (115 ملیارپیپ)ی هەیە 11٪ تێکرای دونیایــە نزیکــەی 78,4 ملیار پیــپ بەتــەنیا لــە کوردســتانە ئەگــەر 70٪ حســاب بکــەین[3]، ئەگــەر نــەوتی باشــوری کوردســتان لــە 1934 رەوانــەی دەرەوە کرابــێ بەشێوەی بازرگانی ئەوا لە عێــراق تــا ســاڵی 1951 هــیچ بــەڕێوە نــەبووە، یانی نزیکەی (18) ساڵ بەتەنیا نەوتی باشوری کوردستان بــەکار هــاتووە، "لە باشوری کوردستان تەنیا 5 مەیدانی نــەوتی ســەرەکی هەیــە کەچــی لــە عێراق (11)مەیدان هەیە"[4] .

---

(1) تأثير نفط على عمليات التهجير والتعريب.. ص111.

(2)د.منذر عمران ،حقائق عن نفط .. 2005/4/17

(3)د. سمير صارم، انه نفط يا (...)، ص38.

(4)د. عەبدوڵڵا غەفوور، نەفت لەکوردستاندا، ل79.

خشتە (17)

بەرهەمی نەوتی خاو لەباشوری کوردستان و عێراق[*]

ساڵ	باشووری کوردستان	عێراق	ساڵ	باشووری کوردستان	عێراق
1952	340	45 ,5	1975	1016 ,5	1150
1953	608	61	1976	291 ,1	1008 ,9
1954	546	90	1977	1017 ,7	1152 .3
1955	557 ,2	143	1978	1125 ,6	1274 ,4
1956	551 ,1	173	1979	1547 ,7	1752 ,3
1957	252 ,6	186	1980	1641 ,5	1858 ,5
1958	531 ,2	225	1981	2,375	424 ,8
1959	717 ,7	245 ,6	1982	483 ,1	546 ,9
1960	717 ,7	245	1983	375 ,2	424 ,8
1961	779 ,7	191	1984	540 ,3	611 ,7
1962	824 ,9	181 ,6	1985	608 ,8	689 ,2
1963	902 ,8	208 ,1	1986	819 .3	927 ,7
1964	884 ,9	181 ,6	1497	792 ,6	897 ,4
1965	902 ,8	208 ,1	1988	11046 ,8	1253 ,2
1966	939 ,8	428 ,8	1989	1260 ,7	150 ,3
1967	464 ,6	509 ,3	1990	1358 ,7	225 ,7
1968	1156 ,1	370 ,8	1991	132 ,7	237 ,9
1969	1177 ,7	346 ,3	1992	199 ,3	292 ,1
1970	1199 ,4	349 ,9	1993	210 ,1	318 ,6
1971	1190 ,6	568 ,8	1994	257 ,9	292 ,1
1972	997 ,1	668 ,2	1995	281 ,4	318 ,6
1973	502 ,2	,5 1649	1996	1,270	305 ,9
1974	985 ,5	843 ,8	1997	9,537	609 ,1

(*) هەمان سەرچاوە ، ل 73_74

هەرێمی رۆژئاوای کوردستان و سوریا

پێکـۆری بـیر لێـدان لـە سـوریا بـۆ سـەرەتای سـەدەی بیسـتەم دەگەڕێتـەوە، "تـا سـاڵی (1938- 1941) لـە لایـەن کۆمپانیـای نـەوتی عێراقی بەلام بە هۆی دووەمین شەڕی گەورەی دونیا , لە کار وەستاوە و لە سالآنی (1947- 1951) دەست بە کار بۆوە , یەکـەمین جـار لـە سـوریا ساڵی 1975 یەکەم بیری نەوتی دۆزرایەوە کەچی لـە رۆژئـاوای کوردسـتان 1968 بـوو یـانی 7 سـالّ نێوانیـان بـووە و بارسـتایی نـەوتی رۆژئـاوای کوردستان بە دەیان کەڕەت لە هی سوریا زۆرتـرە , ئەگـەر چـی سـوریا بـە ژمارە مەیدانی نەوتی سوریا (12) مەیدان و رۆژئـاوای کوردسـتان تـەنیا 5 مەیـدانی نـەوتی هەیـە بـەلاّم بـەردەوام نـەوتی رۆژئـاوای کوردسـتان 86٪ بەرهەمهێنانی سوریای پێك هێناوە ساڵی 1977-96٪ و 1987-89٪ و 1997-89٪" [1].

---

(1)د. عەبدوڵڵا غەفوور، نەفت لەکوردستاندا، ل82.

خشتەی (18)

بەرهەمی نەوتی خاو لە (*) **ڕۆژئاوای کوردستان و سوریا** (1975 – 1997)

هەزارپیپ/ ڕۆژ

ساڵ	ڕۆژئاوای کوردستان	سوریا	ساڵ	ڕۆژئاوای کوردستان	سوریا
1975	169 ,1	5 ,2	1987	205 ,2	24 ,8
1976	170	5	1988	228 ,4	27 ,6
1977	163 ,7	8 ,3	1989	3,303	36 ,7
1978	163 ,3	7 ,8	1990	346 ,1	41 ,9
1979	154 ,3	11 ,2	1991	426 ,4	51 ,6
1980	153 ,7	11 ,3	1992	262	56
1981	147 ,6	10 ,8	1993	494 ,6	59 ,9
1982	164 ,6	10 ,4	1994	512	62 ,3
1983	155 ,3	9 ,7	1995	540	65
1984	141 ,4	20	1996	514 ,7	62 ,3
1985	140 ,8	20 .8	1997	508 ,4	61 ,6
1986	143 ,9	17 ,5			

(*) ئەم خشتەیە لەهەمان سەرچاوە ل83 وەرگیراوە.

پێگەی نەوتی خاوی کوردستان

لە نێو بەرهەمهێنانی رۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا .

رۆژهەڵاتی ناوەڕاست یەکێ لە ناوچە هەرە گرنگ و بایەخدارەکانی نەوتی جیهانە هەروەك چرچل گوتیەتی "ئەوەی نەوتی رۆژهەلاتی ناوەڕاستی لە دەست دابێ، یانی هەموو دونیا مولکێتی".[1] گرنگی رۆژهەڵاتی ناوین تەنیا لە رووی ئابووری نەوتداریەوە نییە، بە لکو بە هۆی جیوپۆلەتیکی و ستراتیژییە، ئەگەر ئەو ناوچەیە بە پتر 30٪ هەناردەی نەوتی دونیا پێك بهێنێ و 70٪ یەدەگی نەوتی دونیای تێدا بێ بە تایبەتی لە ((سعودیا و عێراق + باشوری کوردستان))، ئەوا کوردستان شوێنێکی گرنگ لە نێو بەرهەمهێنان و هەناردەی نەوتی ئەو ناوچەیە پێك دەهێنێ "ئەگەر پێداویستی دونیا 85 ملیون پیپ بێ رۆژانە لە ساڵی 2002 ئەوا ناوچەی رۆژهەلاتی ناوەراست 30٪ ئەو برە نەوتیە دابین دەکا.[2] (کوردستانیش بە 20٪ ئەو بڕەی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست بەشدارە و دووەمین وڵاتە لە بەرهەم هێنانی نەوت دوای عارەبستانی سعودیا).[3] و تەنانەت قسەیەکی وا هەیە ((دوایین پیپی نەوتی دونیا لەباشوری کوردستان و عێراق دەبێت)) .[4]چونکە کوردستان یەدەگی نەوتی یەکجار زۆرە، (رەنگە تا وەکو 250 ساڵی دیکە تەواو نەبێ)[5]ئەوروپیەکان هەر لە سەرەتای سەدەی رابوردوو (بیستەم) دا لە ناوچەی چیای سۆراخ و دالکی رۆژهەڵاتی کوردستان بە دوای نەوت گەڕان پاشان لە (مسجدێ سلێمان)

---

(1)د. سمیر صارم، انه نفط یا (...)، ص83

(2) د. سمیر صارم، انه نفط یا (...)،ص33.

(3) د. عەبدوڵلا غەفوور، نەفت لەکوردستاندا، ص84.

(4)د, سمیر صارم، ان نفط یا(...)ص98.لە وێ تە نیا ناوی عیراق هاتووە .

(5)خە بات 3 ت1، 2004، ژ: 1579.

ساڵی 1908به ئەندازەی بازرگانی نەوتیان دۆزیوەتەوە و لە ساڵی 1912 ناردیانە دەرەوە، بەم شێوەیە پیشەسازی نەوت لە رۆژهەڵاتی ناوەڕاست لە کوردستاندا دەستی پێکردوو تا(15) ساڵی رەبەق بە تاقانە ماوەتەوە .
ئەم ناوچەیە گەورەترین هەرێمی نەوتیە لە دونیا دا ساڵی 1999 – 31.5٪ و ساڵی 1988 – 31.7 ٪ و 1997 – 30.6 ٪ و 1996 – 35٪ وساڵی 1995 – 30.5 ٪ ، هۆکاری ئەو نەوتە زۆرەیە، بۆ هەڵکەوتنی فیتە حەوزی گەورە دەگەڕێتەوە لە ناوچەی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست و غەواری سعودی و بورقانی و سەقیا و خەفاچی و رومێلە و بابەگوڕگوڕ و هیدیکە لەم دواییانەدا بێجگە لەوەی پێداویستی نەوتی زۆرتر بووە لە جیهان بە تایبەتی لە رۆژئاوا و ئەمریکا و چین , ئەوا زۆر لە مەیدانە نەوتیەکانی دونیا بڕی بەرهەمهێنانیان لە کەم بوونەوەدایە و واش مەزەندە دەکرێ لە چەند ساڵی داهاتوو بە هۆی زیاد بوونی ژمارەی دانیشتوانی سەر زەوی و پێشکەوتنی پیشەسازی و نە دۆزینەوەی سەرچاوەیەکی دیکەی وزەو داخوازی و پێداویستی بۆ سەر نەوت بە شێوەیەکی سەرسوڕهێنەر لە زیادبووندا بێت ئەم زیاد بوونە وا لەو ناوچە نەوتداریانەی دونیا دەکات بایەخیان زیاتر بێ لەجاران پێگەیان موکمتربێ لە نێو هاوکێشە سیاسیەکانی دونیا دا و بە تایبەتی لە سایەی سیستەمی نوێ ی جیهانی کە ئەمەریکا رابەرایەتی دەکات و دەخوازێ تاك هێزی و زلهێزی خۆی لە رێگای دەست بەسەر داگرتنی سەرچاوەکانی نەوت درێژە پێبدات , گرینگترین رووداویش لەو سیاسەتەی ئەمەریکای ئێستا ئەوەیە خۆی دەیەوێ دەست بەسەر ناوچە نەوتیەکان دابگرێ , نەك پاسەوانی بۆ دابنێ، وەك لە سەدەی رابردوو پیادەی دەکرد و کوردستان و سەربەخۆیی کوردستان لە بەر خاتری ئەمنی قەومی "تورکیا و ئێران و عێراق و سوریا" هێلی سور بوون لە ناوچەی رۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا، بە هاتنە مەیدانی ئەمریکا بە شێوەی راستەوخۆ بۆ ناوچەکە لەپرۆسەی ئازادی عێراق، نەبوونی دەولەتی کوردستانی بە پێی پرنسیپەکانی سیستەمی نوێی جیهانی هێلی سورە نەك پێچەوانەکەی بەلام ئەمەش ئامادەکاری و بەرنامەی تایبەتی گەرەکە.

خشتەی (19)

بەرهەمی نەوتی خاو لەرۆژهەلاتی ناوەڕاستدا(*)

هەزار/ پیپ/ رۆژ

ولات	1995 بارستایی	٪	1999 بارستایی	٪
عارەبستانی سعودی	7859	41 ,7	75213	36 ,9
کوردستان	3260	17 ,3	40434	19 ,8
ئەبو زەبی	18320	9 ,7	1 ,700	8 ,4
کوێت	1792	9 ,5	16533	8 ,1
عێراق	349	1 ,9	13408	6 ,6
ئێران	1143	6	11075	5 ,4
عومان	849	4 ,5	832 ,2	4 ,1
قەتەر	454	2 ,4	647 ,7	3 ,2
ناوچەی بێ دەسەلات	430	2 ,3	590	2 ,9
یەمەن	338	1 ,8	407 ,5	2
دوبەی	322	1 ,7	300	1 ,5
بەحرین	105	6	102 ,2	0 ,5
شارقە	50	2	44	0 ,2
سوریا	65	3	79 ,4	0 ,4
رأس الخیمە	0 ,8	000	0 ,5	000
ئیسرائیل	0 ,1	000	0 ,1	000
ئوردن	0 ,1	000	000	000
رۆژهەلاتی ناوەڕاست	18849	100	2036990	100
ئۆپێك	200651		244502	
جیهان	618558		647101	

(*) د. سمير صارم ،انه نفط يا (...) ص32.

+ د. عەبدوڵلا غەفوور، نەفت لەکوردستاندا ، ل85.

پێگەی نەوتی کوردستان لە نێو ئۆپیکدا

ئۆپیك، ولاتـانی هـەناردەی نـەوت (OPEC) لـە 24ی ئـەیلولی 1960 پێـنج ولات (ئێـران — عێـراق — سـعودیە — کوێـت — فـەنزوێلا) ئـەو رێکخراوەیان راگەیاند, کۆبونەوەکە لە بەغدا و لە سەر بانگێشتی عێراقیش بـوو لـە ئاکـامی دابەزانـدنی نرخـی نـەوت لـە لایـەن کۆمپانیـە نەوتیـەکانی رۆژئاوای ئەوسا بـەم شـێوەیە بـە درێـژای سـالآنی شەسـت ئـەو کۆمپانیانـە نـەیانتوانی نرخـی پیـپ/ نـەوت دابـەزێنن .[1] کوردسـتان لەبـەر ئـەوەی دەولەتی سەربەخۆی نیە , راستەوخۆ بەشدار نییـە لـەئۆپیك بـەلام لـە بـەر ئەوەی ئێران و عێراق دوو دەولـەتی دامەزرێنـەری ئـەو رێکخـراوەن، نـەوتی کوردستان لە رێگەی ئەو دوو دەولەتە لەو رێکخراوە بەشدارە , وا مەزەنـدە دەکرێ لە بەرهەمهێناندا کوردستان بە بارستایی و رێژەی زۆرەوە بەشداری لە بەرهەمی نـەوتی ئۆپیـك دەکـا بـەلام تـەنیا لـە رێگـا نـەوتی رۆژهـەلآت و باشوری کوردستان، نەوتی رۆژئاواو باکوری کوردستان مەزەنـدەی 11.3٪ سالّی 1996 [2] و تەنیا عارەبستانی سعودیا لە پێشی کوردستاندایە .

(1) رۆژنامەی خەبات ژمارە(1566)ی رۆژی 2004/9/20

(2)د. عەبدوڵلا غەفوور، نەفت لەکوردستاندا، ل89.

خشتەی (20)

ڕێژەی نەوتی ئۆپیك لە بەرهەمهێنانی جیهانیدا (*)

ڕێژە ٪	ساڵ	ڕێژە ٪	ساڵ	ڕێژە ٪	ساڵ
56.8	2001	40.7	1995	39.9	1992
		40.2	1999	40.8	1993
		43.7	2000	41	1994

خشتەی (21)

بەرهەمی نەوتی خاو لە ئۆپیكدا (**)

هەزار / پیپ/ ڕۆژ

٪	1996	بارستایی	1992	ولات
	بارستایی	٪	بارستایی	
32 ,7	8102	34 ,9	8332	عارەبستانی سعودی
11 ,3	2806	10 ,9	2592	كوردستان
9 ,6	2381	9 ,8	2345	فنزویلا
8 ,7	2161	9 ,4	2241	میرنشینەكانی عەرەبی
8 ,1	2007	4 ,4	1057	كوێت

(*) ئەم خشتەیە لەرێگای نوسەر رێكخراوە بەپشت بەستن بە لاپەڕە (89) نەفت لەكوردستاندا و ص65 أنە نفط یا (....) د. سمیر صارم.

(**) ئەم خشتەیە لەل90- نەفت لەكوردستاندا. د. عەبدوڵڵا غەفور وەرگیراوە

ولات	1992	بارستایی	1996	٪
	بارستایی	٪	بارستایی	
نێگیریا	1957	8 ,2	1863	7 ,5
لیبیا	1433	6	1394	5 ,6
ئیندۆنیسیا	1348	5 ,7	1327	5 ,4
ئێران	1085	4 ,5	1136	4 ,6
جەزائیر	757	3 ,2	806	3 ,3
قەتەر	423	1 ,8	393	1 ,6
عێراق	280	1 ,2	393	1 ,6
ئۆپێك	23850		24769	
رۆژهەڵاتی ناوەراست	17568		18992	
جیهان	59709		61619	

–بشکی کوردستان تەنیا نەوتی خاوی (رۆژهەڵاتو باشووری) کوردستانە.

– بشکی عێراق و ئێران دوای دەرهێنانی بشکی کوردستانە (باشوور و رۆژهەڵات)

پێگەی نەوتی کوردستان لە نێو بەرهەمی نەوتی جیهاندا

لەبەر کۆمەڵێك هۆکار هێماکان وانیشان دەدەن کە "نەوت کۆڵەگەی هەستانەوەو گەشەپێدانی ئابووری جیهانە و بزوێنەری سیاسەتی دونیایەو ئەلتەرناتیڤی وزە بۆ ماوەی چەند دەیەکی دیکەی داهاتووی سەدەی بیست و یەکەم مەزەندە ناکرێت بۆیە کەم بوونی بەرهەمهێنانی نەوت کاریگەری لەسەر ئابووری هەموو جیهان دەبێت لەبەر ئەو خەسلەتە تەکنیکیە ئابوریەی‌و مرونەتی بازرگانی هەیەتی بۆ پێش خستنی کەرەسەی تەکنیکی کە دەگونجێ لەگەل ژینگەدا".[1]

روودا و پێشهاتەکانی سەردەم ئاماژە بەوە دەکەن , نەوت تەنیا کەرەسەیەکی خاوی ئاسایی نیە ((بەلکو کەرەسەیەکی ستراتیژیەیە و پەیوەندارە بە کۆمەڵێك فاکتەری (خواست و خستنەرووی) (عرض وطلب) کلاسیکی و رەهەندی ئابوری و سیاسی جۆراوجۆری هەیە[2].

"ئەو بایەخە ستراتیژیەی پێش نزیکەی نێوسەدە لەمەوبەر بۆ نەوت پەیدا بوو، کاریگەری راستەوخۆی لەسەر پەیوەندی نێوان وڵاتانی بەرهەمهێنەرو وڵاتانی پیشەسازی جیهانی دروست کرد ساڵانە لەبەرزبوونەوەدایە بەرێژەی (5ر1٪)"[3].

---

(1)د. سمیر صارم، انه نفط یا (...)، ص71.

(2) هەمان سەرچاوە، ص31–32.

(3) هەمان سەرچاوە، ل62.

خشتەی ژمارە (22)

بەرهەمی نەوتی خاو لە جیهاندا(*)

ملیۆن پیپ لە رۆژێکدا

ولات	2002م	رێژە ٪	تێبینی
سعودیا	7ر3	10	
کوردستان	4ر2	5ر8	نەوتی باشووری کوردستان 840 , 1 نەوتی رۆژهەلاتی کوردستان 2,442
کوێت	1.9		
ئیمارات	2	٪2.6	
ئیران	1.1	٪2.7	
عیراق	0.8	٪1.5	
فنزویلا	2.6	٪1.1	
لیبیا	1.3	٪3.6	
ئەندەنوسیا	1.2	٪1.8	
جەزائر	0.8	٪1.6	
قەتەر	0.6	٪1.1	
نیجریا	2.6	٪0.8	
ولاتانی دەرەوەی ئۆپیک	25.6	٪3.6	
روسیا	7.3	٪35.2	
مەکسیک	3	٪10	
نێرویژ	3.5	٪4.1	
چین	3.3	٪4.4	
کۆی دونیا	72.8	4.5	
		٪100	

(*) ئەم خشتەیە ص32– انە نفط یا (....) د. سمیر صارم وەرگیراوە بەهەندێك دەسکاری.

خشتەی (23)

خشتەی گەشەکردنی وزە لە دونیادا [*]

(ملیۆن / پیپ / رۆژ)

	2000	2005	2010	2020
ولاتانی ئۆپیك	35.1	– 40.6 42.4	– 40.6 42.4	59.8 – 45
ولاتانی دەرەوەی ئۆپیك	46.7	– 45.3 47.1	– 45.3 47.1	56.6 – 42.1
کۆی	81.8	– 85.9 89.5	– 85.9 89.5	– 87.1 116.4

به پێی ئەو ئامارەی خشتەی (21) کە مەزەندەیە و لە ئاکامی کەم کردنەوە و دەرخستنی ڕێژەیە لەناو ئامارەکاندا، ئەوە دەر دەخا کە کوردستانیش بەڕێژەیەکی بەرچاو بەشداری لە نەوتی بەرهەمهێنراوی دونیا دەکات، ((سالّی 1992 – 4.3٪ و 1996گەیشتۆتە 4.6٪ کەچی هی ئێران 1996 – 1.9 ٪ و هی عێراق 0.6))[1] بەلام 2002 هی کوردستان 4ر2 ملیون پیپ لە رۆژێکدایە کە دەکاتە 8ر5٪ بەرهەمی دونیا کەچی ڕێژەی عێراق 0.8٪ و ئێرانیش2.7 ٪ ئەوەی لە رۆژهەلاتی ناوەڕاست لە پێش کوردستانە تەنیا عارەبستانی سعودیە و لە نێو ئۆپیکدا دیسان تەنیا هەر سعودیایە و بەلام لە سەر ئاستی جیهانیدا لە دوای سعودیا و روسیایە–

* . واش مەزەندە دەکرێ ئەو ڕێژەیە لە زیاد بووندابێ , بە تایبەتی ((ئەگەر هاتوو ڕێژەی نەوتی عێراق (1.8 ملیون / پیپ لە رۆژێکدا) بگاتە 5 – 6 ملیون پیپ لە سالّی 2010 – 2015 , بە تایبەتی یەدەگی نەوتی کوردستان لە زیادبووندایە ئەگەری گەیشتن بە 300 ملیار پیپ دەکرێ)).[2] لە چەند سالّی داهاتودا بە پێچەوانەی ولاتانی دیکە، بۆ نمونە ولّاتێکی وەك عەرەبستانی سعودی، وا مەزەندە دەکرێ بڕی نەوتی لە

(*)د. سمیر صارم، ان نفط یا (.....)ل33 وەرگیراوە.

(1)د. عەبدولّلا غەفوور، نەفت لەکوردستاندا، ل89.

(2) رۆژنامەی خەبات ژمارە(1579) رۆژی 3 ت1 2004.

کورتی بدا و دوای چەند ساڵێکی دیکە ببتە ولاتێکی نەوتداری کەم و پێگـە دابەزیوە .

پوختەی بەش

بـەهۆی داگـیر و دابەشـکردنی کوردسـتان لـە نێـوان چـوار دەوڵـەتی ڕۆژهـەڵاتی ناوەڕاسـتدا و نـەبوونی دەوڵـەتێکی کوردسـتانی سـەربەخۆ، بـەڕێوەبردنی نـەوتی کوردسـتان لـە مست گـەلی کوردسـتان نـەبووەو ئـەو سـامانە پـڕ بایەخـەش، بـەکارهێنانو بـەڕێوەبردنی کەوتۆتـە دەسـتی باوەکوژی گەلی کوردستان، بوونی نەوت لە کوردستاندا، یەکێ لـەو هۆکـارە سـەرەکیانە بـووە کـە ڕێگـر بـوو لەدروسـت بـوونی دەوڵـەتی کوردسـتانی سەربەخۆ و لە لایەکی دیکە داهاتی ئەو سامانە بە تالان براوەی کوردستان، ماشینی عەسکەری و سیاسی و ئیداری و ئەمنی ... هتد.. داگیرکەرانی پـێ بـە هێـز بـووە هەڵسـوڕاندووەو خـەرجی ئـەو شـەڕە ناڕەوایـەی سـەر گـەلی کوردستانی بە زیادەوە پـێ کـراوە , بۆیـە ئەگـەر کوردسـتان سیاسـەتێکی تایبەت بەخۆی نەبووە بەڵام نەوتی کوردستان داخیلی ململانێیـە هـەرێمیو نێودەوڵەتی بووەو نەوتی کوردستان بە تایبەتی نـەوتی خـاوی ڕۆژهـەڵات و باشـوری کوردسـتان زۆر ڕووداوو وەرچـەرخان هـەبووە لـە ناوچـەکەو کوردستاندا لەو ئاکامە ڕوویداوە بۆ ململانێ لەسەر دەست بە سەر داگرتنـی ئـەو مـادە سـتراتیژیە و سەرچـاوەکانی ئـەو سـامانە بـووە , دەرئـەنجام و دەرهاوێشتی ئەو ڕووداوانـە بـەردەوام کاریگـەری خراپـی هـەبووە لـە سـەر ئایندەی کوردستان و ناوچەکەداو زۆر ململانێی خسـتۆتە نێـو کوردسـتان و ناوچـەکە ئەگـەر ئـەو سـامانەش نەبوایـە بـە هـیچ کلۆجـێ ئـەو ململانـێ و ڕووداوانـە سـەریان بـە دەرگـای ئـەو ناوچـەیە دانـەدەگرت ئەگـەر ئێسـتا (2005) ڕۆژانە نزیکەی 85 ملیون پیپ / ڕۆژ هەناردە و پێداویستی دونیـا بێ , ئەوا نزیکەی 5.8٪ ئەو هـەناردە و پێداویسـتیانە لـە کوردسـتان پێـك دەهێنرێ کە نزیکەی چـوار ملیـۆن پیـپ لەڕۆژێکدا دەبـێ و لـە داهـاتوو دا

ڕێژەکە زیاد دەکا، بە هۆی پێداویستی ئالەی پیشەسازی گەشەسەندی دونیا و زۆر بوونی ژمارەی دانیشتوانی سەر زەوی و خۆشگوزەران بوونیان و ئەوجا کەم بوونەوە و چککردنی هەندێ سەرچاوەی نەوتی چ لە ناوچەکانی دیکەی دونیا و چ لە ڕۆژهەلاتی ناوەڕاست نەدۆزینەوەی ئەلتارناتیڤی سەرچاوەیەکی دیکە وەك وزە و واش مەزەندە دەکرێ نەوتی کوردستان تاوەکو (250) سالّی دیکە بوونی بە "

خشتەی (24)

دۆزینەوەی نەوت لە کوردستان بە بەراود لەگەل ولاتانی ناوچەکە (*)

ولات	سالی دەست پیَ کردن	سالی دۆزینەوەی نەوت	سالی هەناردنە دەرەوەی نەوت	شوێنی مەیدان	تێبینی دیکە
کوردستان	1901	1908	1912	مسجدیَ سلیمان	
سعودیا	1933	1938	1928	ئەلدمامی	
کوێت	1933	1938	1938	بورکان	
ئەبوزەبی	1947	1958	1958	ئەبوزەبی	
عێراق	1949	1951	1951	ئەلزوبیر	
ئێران	1956	1958	1958	ئەهواز	
قەتەر	1938	1940	1949	دوخانی	
عومان	1956	1962–1964	1967	ناتیە– بیسا– فەهود	
دوبەی	1966	1969	1969	فاتح	
بەحرێن	1931	1934	1934	ئەلعەدالی	
سوریا	1968	1975	1968		

بەم شێوەیە دەبینین لە ناوچەکە بۆ یەکەم جار لە کوردستان پیشەسازی نەوت دەستی پێکرد و ئێستا نەوتی کوردستان بایەخیەکی زۆری هەیە لە سەر ئاستی رۆژهەلاتی ناوەڕاست و ئۆپیك و جیهاندا ، ئەگەر نەوتی رۆژهەلاتی ناوەڕاست گرینگیەکی زۆری هەیە بۆ ولاتانی دونیا ئەوا کوردستان روحی ئەو ناوچەیە نەوتی ناوچەکە پێك دەهێنیَ بە تایبەتی لە ئایندەدا .

(*) ئەم خشتەیە لەلایەن نوسەر رێکخراوە بە پێی زانیاریەکانی ل 86–87 نەوت لە کوردستاندا د. عبدالله غفوور.

خشتەی (25)

شوێن پێگەی نەوتی کوردستان لە نێو نێوەندە نەوتیەکان (**)

شوێن	رێژەی نەوتی کوردستان	ساڵ	تێبینی
رۆژهەڵاتی ناوەراست	٪19.8	1999	
ئۆپیك	٪11.3	1996	
جیهان	٪5.8	1996	

بێجگە لەوەی نەوتی خاو لە کوردستان لە نەوتە هەرە باشەکانە و چاڵە نەوتیەکانی بەرهەمی زۆرن و تێچوی دەرهێنانی نەوتی نافورەییە و هیچ جۆرە ئاستەنگێکی جیولوجی ناهێتە پێش ئەوا چوار مەیدانی گەورەی نەوتی دونیا لە کوردستاندایە کە لە دوای (6)ەمین مەیدانی گەورەی دونیا دێت . بەپێی ئەم خشتەی خوارەوە :

(*) ئەم خشتەیە لەلایەن نووسەر رێکخراوە

خشتەی (26)

فیتە مەیدانەکانی نەوتی جیهان(*)

ناوی مەیدان	ساڵ	وڵات	یەدەگێکی زانراو م، تۆن 1981	کەڵەکە بوو ملیۆن تۆن 1982/1/11	بایەی نەوتی دەرهێنراو 1981/1/1	نەوتی دەرهێنراو ملیۆن/ تۆن 1981	دەرهێنانی ساڵانەی نەفت 1981	ژمارەی بیری نەفتدار	تێکڕای نەوتی بەرهەمهێنراو لەیەک بیردا تۆن/ رۆژ
غەرار	1948	سعودیە	11400	20114	,3 27	280	,5 2	322	,382 2
بورقان	1938	کویت	9910	2340	236	38	,4 0	456	228
بولیڤار	1917	ئەنزەویلا	4280	2327	,1 53	52	,2 1	8956	16
خەفاچی	1951	سعودیە	4100	1093	,7 26	93	,3 2	312	817
رومیلە	1953	عێراق	2740	480	,5 17	–	–	–	–
ئەهواز	1958	ئێران	20400	430	,9 17	8	,3 0	75	292
مارون	1964	کوردستان	2200	620	,2 28	000	,7 0	85	516
کەرکوک	1927	کوردستان	2200	1100	50	16	000	000	000
گەجساران	1928	کوردستان	2100	663	,5 31	12	,6 0	47	700
ئاغا جاری	1936	کوردستان	1900	595	,3 52	8	,4 0	13	1686
ئەبقەیق	1940	سعودیە	40700	870	,2	32	,9	52	1686

(*) هەمان سەرچاوە، ل104

					51		1		
بەڕی	1964	سعوديه	1600	283	,6 17	24	,5 1	37	1777
زەقوم	1664	ئەبو زەبی	1600	151	9 ,4	11	,7 0	59	510
چۆكۆنتەيە	1973	مەكسيك	1600	1	000		–	40	14
مانيفاع	1957	سعوديه	1500	26	1 ,7	0 ,2	,2 0	6	1187
حاس مەسعود	1956	جەزائير	1425	414	,1 29	2 ,6	,5 1	377	160
فەريدون مەرجان	1967	ئيران– سوريا	1400	56	4	22	,3 0	10	1014
پراد خۆ – بەی	1968	امريكا	1273	284	,3 22	3 ,7	,9 5	261	787
بی بی حەكيمە	1961	كورستان	1245	214	,2 17	75	2,	23	300
خورايس	1957	سعوديه	1200	19	1 ,6	2 ,5	,3 0	33	282
قەتيف	1945	سعوديه	1200	96	8	3 ,4	,3 0	16	668
زولوف	1965	سعوديه	1200	113	9 ,4	,9 32	,7 2	40	2353
بوحاسا	1962	ئەبوزەبی	1200	287	,9 23	12	1	43	765
سەرير	1961	ليبيا	1105	120	19	13	,2 1	98	363
بەرمۆدەس	1973	مەكسيك	1100	154	14	,5 35	,3 2	83	842
رەوزەتێن	1955	كويت	1050	270	,7 25	8	,8 0	38	587
سەرجەم			64728	16609	257	,7 778	,2 1	11482	186

کوردستان (9) فیتە ئەستێلکی نەوتی تێدایە کە ڕۆژانـە پـتر لـە 100 هەزار / پیپ لە ڕۆژێکدا بەرهەم دەهێنـیێ "حـەوزی بابـە گـوڕ گـوڕ دەگاتـە یەك ملیۆن پیپ لەڕۆژێکدا، ئەگەر هاتوو نەوتی کوردستان لە نـەوتی عێـراق و ئێران و سوری و دەرخەین , پێگەی ئەو ولاتانە زۆر دادەبەزێتە خـوارەوە ئەگـەر سـەیری خشـتـەی (21)، بکـەین ئـەوە رون دەبێتـەوە حـالی حـازر کوردستان دوای سعودیا دێت لە بەرهەمهێنانی نەوت لە ناوچەکە و لـە سـەر ئاستی ئۆپیك دا و ڕۆلی بەرچاوی هەیـە لـە سـەر ئاسـتی جیهانـدا و وەك لـە سەرەوە باسمان کرد هەلسوڕانی کاروباری نەوت لـە دەسـت داگـیر کـەرانی کوردســتاندایە، ئــەوان سیاســەتی نــەوتی بــە نــەوتی کوردستانیشــەوە بەڕێوەدەبەن.

ئەوەی لە هەموو گرنگترە , بۆ ئێستا و دوارۆژ ئایـا نـەوتی کوردسـتان هــەمان کاریگــەری سـلبیانەی جـارانی دەبـێ لــە ســەر پــرس و کێشــەی کوردســتاندا؟! بــە تایبــەتی لــە دەورانــی جیهانگــەری و پرنســیپەکانی سیستەمی نۆێی جیهاندا و سیاسەتە نۆێیەکانی ئەمریکا لە بـواری نەوتـدا، بە ئیعتبار ئەمریکا زلهێزترین هێـزی دونیـای ئێسـتایە و رابـەری سیسـتەمی نوێی جیهانی دەکا و واش پـێ دەچـێ، خۆی راستەوخۆ کـۆنترۆلی سەرچـاوە نەوتیەکان دەکات بـە تایبـەتی نـەوتی ڕۆژهـەلاتی ناوەڕاسـت و بـەپێی ئـەو مبدەئەی (کارتەر) لە سالّی 1980 رایگەیاندوە، ڕۆژهـەلاتی ناوەڕاسـت بـە بەشێکی گرینگی دونیای داناوەو هەر دەست درێژی و هەڕەشـە کردنێـك بـۆ ســەر ئــەو ناوچــەیە هەرەشــەیە بــۆ ســەر بەرژەوەندیــە ئۆرگانیــەکانی ئەمریکا،ئەگەر چی ئێستا دوو جەمسەری نەماوە و بەلام ئێسـتا مەترسـی و هەڕەشـەکانی تیرۆریسـتان لـە گۆڕێدایـە، بـوونی ئـەمریکا لـە ناوچـەکە و کەنداوی فارس هەیە و جاڕی شـەڕی دژ بـەتیرۆری لـە سـەر ئاسـتی هـەموو دونیا داوە و روخانی رژێمی نـەژاد پـەرستی (سـەدام) لـە پرۆسـەی ئـازادی عێـراق و پتـەوبوونی پێگـەی دەسـتکەوتەکانی باشـوری کوردسـتان و واش

چـاوەڕوان دەكـریٚ گۆڕانكـاری گـەورە تـر لـە ناوچـەكە ڕووبـدا و ئـەو گۆڕانكاریانە ئیجابییانە بە سەر هەموو پارچـەكانی كوردسـتاندا بشـكێتەوە، داخوازییـەكانی خـەلكی كوردسـتان بهێتـە دی و زەمینـە خـۆش بكـا بـۆ یەكلاكردنـەوەی چـارەنوس لـە دروسـت بـوونی دەوڵـەتێكی كوردسـتانی سەربەخۆ .

سەرچاوەکان

1. د. عبدالله غفوور، جوگرافیای ئابووری – نەفت لە کوردستاندا , چاپی دووەم – سلێمانی 2002
2. کمال مجید، نفط و الاكراد دراسة العلاقات العراقية – الايرانية الكويتية , , دار الحكمة – 1997
3. – د. بێوار خنسی، حزام نفط في كوردستان – نشرة انترنيت – سایدی pdk رۆژی 2004/1/14.
4. د. سمير صارم ،انه نفط يا (000) !!! الأبعاد النفطية في الحرب الامريكية على العراق , دار الفكر / 2003.
5. نفط كوردستان العراق، ج2، من منشورات مكتب دراسات والبحوث المركز للحزب(pdk)1998 د. ئازاد محمد امين النقشبندي.
6. – الدكتور محمد ازهر السماك، اقتصاديات النفط، الطبعة الاولى، 1980–1981، جامعة موصل.
7. د. عەبدللا غەفوور، جوگرافیای کوردستان چاپی چوارەم 2005
8. ئەمین قادر مینە، ئەمنی ستراتیجیی عێراق و سێکوچکەی بەعسیا ن تەرحیل – تەعریب – تەبعیس /، چاپی دووەم – 1999 سلێمانی .
9. النفط و تاثيره على عمليات التهجير و التعريب في كوردستان العراق بحث مجموعة الطلبة / جامعة صلاح الدين – كلية الاداب – قسم الجغرافيا – 1999-2000 دەست نووس.
10. کاوە نادر، کەندێناوە لە نێوان راگواستن و بە عەرەبکردندا / /2001
11. رۆژنامەی خەبات / ژمارە /1579 – 2004/10/3
12. رۆژنامەی خەبات / ژمارە / 1566 – 2004/9/20
13. رۆژنامەی خەبات / ژمارە / 1578 – 2004/10/2
14. کوردستانی نوێ / ژمارە / 3455
15. منذر احمد عمران، حقائق عن النفط –مقالة انترنيت 2004/6/20

بەشی سێیەم

- پرۆسەی گواستنەوەی نەوتی خاو لە کوردستاندا .
- ئەو بەندەرانەی نەوتی خاوی کوردستانی پیادا دەنێردرێتە بازاڕەکانی دەرەوە .
- گواستنەوەی نەوتی خاوی کوردستان بۆ بازاڕەکانی داگیرکەرانی کوردستان (عێراق، ئێران، سوریا، تورکیا) .
- بازاڕەکانی فرۆشتنی نەوتی خاوی کوردستان .
- شوێنی نەوتی خاوی کوردستان لە هەناردەی نەوتی خاوی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست .
- شوێنی نەوتی خاوی کوردستان لە هەناردەی ئۆپیکدا .
- پایەی نەوتی خاوی کوردستان لە هەناردەی جیهاندا .
- پیشەسازی پاڵاوتنی نەوتی خاویکوردستان .
- پاڵاوگەکانی نەوتی خاو لە کوردستاندا .
- بەروبومی نەوتی پارزنراوی کوردستان لە سەرئاستی ناوەندە نەوتییەکان .
- شوێنی نەوتی کوردستان لەسەر ئاستی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست .
- شوێنی نەوتی کورستان لە ئوپیکدا .
- شوێنی نەوتی کوردستان لەسەر ئاستی جیهاندا .
- سەرچاوەکان

پرۆسەی گواستنەوەی نەوتی خاو لە کوردستاندا

گواستنەوەی نەوت لەسەرچاوەی بەرهەمهێنانیـەوە ((چاڵە نەوتیـەکان)) بۆ شوێنی سەرەکی کۆکردنەوەو پاشان هەناردنی بۆ بازاڕەکانی دەرەوەی وڵات و بـازاڕی نـاوخۆی، لـە ڕێگـای پرۆسـەی گواسـتنەوەی نـەوت بـەڕێوە دەچێ، یەکێ لە پرۆسە گرنگەکانی پرۆسـەی پیشەسـازی نەوتـەو لـەڕێگای بۆڕی نەوت یاخود تانکەر بەڕێوە دەچێ .

لەراستیدا هەناردنە دەرەوەی نەوت و گواستنەوەی نەوت لە کوردسـتاندا بەم شێوەیە

1- هەناردنە دەرەوەی نەوتی خاو بـۆ بازاڕەکـانی دەرەوەی ئـەوروپاو وڵاتانی دیکە بە مەبەستی فرۆشتن.

2- هەناردنە دەرەوەی نـەوت بـۆ بـازاڕی ئـەو وڵاتـەی کـە خـاکی ئـەو پارچەیەی کوردستانی داگیرکردوە .

3- هەناردنی نەوت بـۆ بـازاڕی کوردسـتان ((مەبەسـت ئـەو پارچـەیەی کوردستانە)) .

ئەم سێ پرۆسەیە لەلای ئیدارەی داگیرکەرانی کوردستان بەیەکەوە بـەڕێوە دەچێ بەپێ ی سیاسەت و پلانـی خۆیـان کەلـە پارچـەیەك بـۆ پارچـەیەکی دیکـەی کوردسـتان کتومـت وەك یـەك نییـە، بـەڵام هـەر چـوار داگیرکـەری کوردستان لەسەر مەبدەئو میتودەکە یەك و کۆکن و بەچاوی کۆلۆنیالیستی سەیری ئەو سامانە بەنرخەی کوردستان دەکەن، گرنگ زۆرتـرین قـازانج لـە زۆرترین بڕی نـەوت، زۆرجـار و دەوران هەیـە ئـەو وڵاتـە داگیرکـەرە 100٪ پشت بە نەوتی کوردسـتان دەبەسـتێ و نـەوتی خـۆی بـەکارناهێنێ بـەهۆی تێروانینی شوفینستی و کۆلۆنیالیستەوە یاخود نەوتی کوردستان بەو پـەڕی توانای بەرهەمهێنان (اقصى طاقة الانتـاج) یـانی بـەفولی بەرهـەم دەهێنـێ و

رەوانەی دەرەوە دەکات، گرنگ زیان بە سامانی کوردستان بگەیەنێ و لترێکی لێ کەم بکاتەوە تا بۆی بچێتە سەر هەرزان فرۆشی بکا، کارەساتی دووەم لەوەدایە، داهاتی ئەو سامانە بەوە ناوەستێندرێ بە تالان دەبردرێ، بەڵکو بەهێزی ئەو سامانەو داهاتە، شەڕێکی ناڕەواو نابەرابەر، بەرامبەر خەلکی کوردستان راگەیەنراوەو بەسەری سەپێنراوە، ئەگەر داهاتی ئەو سامانە نەبێ، لەشکری داگیرکەر چەك و تفاق بەچی دەکرێ؟! جاشی بەچی بۆ قەید دەکرێ؟! کێ سیخوڕی بۆ دەکا!؟ کەسایەتیو کەلتورو بەهای کوردی بەچی بۆ تێك دەشکێنرێ!؟ بونیەی ئابوری و کۆمەلایەتی کوردستانی چۆن پێ هەلدەوەشتێنرێتەوە . هەر ئەو پارەیەیە بەبۆمباو فرۆکەو تانك و تۆپ دەدرێ و بەسەر تەپلی سەری کوردستانیان دادەبارردرێ!! هەر داهاتی نەوتی کوردستانە، دەزگای سیاسی و عەسکەری و ئەمنی و ئیداری داگیرکەران بەهێزدەکا!!، هەر داهاتی نەوتە، خەلکی پێ دەکردرێ لەناوەوەو دەرەوەی کوردستان !! بەکورتی داهاتی نەوت نەبێ داگیرکەر تواناى ئەو خەرجیەی نییە لەشەڕی سەپێنراو بەسەر خەلکی کوردستاندا و ئیدارەی ئەو ململانێیە سەربازی و سیاسییەی پێ بکاو سازش و سەوداکاری لەگەل ئێرەو ئەوێدا بەرێوەبەرێ و مێژوی کوردستانیش پڕە لە دەیان کارەسات لەو بارەوە . گواستنەوەی نەوت، گەلێك کەرەسەو تەداروکاتی گەرەکە بێجگە لە بۆڕی و تانکەر، تانکی، پەمپ، هەرزانترین و عەمەلی ترین رێگاش بۆ ناردنە دەرەوەی نەوت، بۆرییە، ئەوەی پێویستە مسۆگەرکردنی ئەمنیەتی ئەو بۆرییەیانەیە و بەردەوام ئیدامەکردنی کەرەسەکانیەتی.

شێوەی سروشت و تۆپۆگرافی کوردستان، بۆرییەکان پێویستی بە تایبەتمەندیێتی خەسلەتی تایبەت بەو خاکەی هەیە، بەرزی و نزمی و شێداری و سروشتی گیولۆگی ... هتد . زۆرجار وا دەخوازێ کە تەکنیکی زۆری تیادا بەکار بهێنرێ .

تەکنیکیش یان لە رێگای کۆمپانیا نەوتیەکانی ولاتانی ئەورووپاو

ئەمریكایـە، یـان لـە ڕێگـای دەسـەڵاتی داگیركـەرانی كوردسـتانە بـەهۆی هۆكاری سیاسی و شۆڤینستی و عەقلیەتی دواكەوتوی داگیركەران دەرفـەت بە توانای كوردستانییان نادرێ، كار لەو مەیدانە دا بكەن .

هەلكەوتی كوردستان و دووری لـە قـەراخی بەنـدەرەكان، كـە لـە هەنـدێ شـوێن بـە هـەزاران كیلومـەتر دەخـەملێنرێ و تۆبۆگرافیـای كوردسـتان و پێكهاتەی گیولۆگی و نائۆقرەی ئەمنی لە كوردسـتان چـەند كێشـەیەكن لـە پرۆسەی گواستنەوەی نەوت .

"كێشانی یەكەم بۆڕی نەوت لە كوردستان لە دوای ساڵی 1908 دەست پێكراو لە حوزەیرانی 1911، ئامادە كرا بۆ گواسـتنەوەی نـەوتی خـاو لـە مەیـدانی نـەفتونی ڕۆژهـەڵاتی كوردسـتان بـۆ ترمینـالی ((ئابـادان)) ی سـەر كەناری كەنداوی فارسدا، یەكەم بـاری نـەوتی خـاوی كوردسـتان 16 هـەزار پیپ (2ر2) هەزار تەن بوو"[1].

ئـەم بـارە نەوتـە و ئـەم پرۆسـەی ناردنـە دەرەوەی نـەوت نـەك لـە كوردستان، بەڵكو لـە ڕۆژهـەڵاتی نـاوین بـۆ مـاوەی (15) سـاڵ بەتاقانـەیی مایەوە، تا دۆزینەوەو هەناردنە دەرەوەی نەوتی (بابـە گوڕگـوڕ)ی باشـوری كوردستان ساڵی 1934، ئێستا ئەو تۆڕە بۆڕیـە نـەوتی مەیدانـەكانی لالی و مسجدێ سلیمان ((نەفتون)) نەفتی سفید و حەفت كل بە بۆڕی 20 سم كـە توانای پێداهاتنی 40 هەزار تۆن / ڕۆژێكدا هەیە[2]. ..... ((لە مەیـدانی لالی دەسـت پـێ دەكـا و بـەرەو نـەفتون شـۆڕ دەبێتـەوە لـەو نـاوەدا تـیرەی بۆڕییەكـە لـە 20 سـم دەبێتـە 30 سـم بـە توانـای 400 هـەزار تـۆن لـە ڕۆژێكدا، هەر ئەو تۆڕە لە 9 بـۆڕی تـەریب بـە رووبـاری كـارون دا دەچـێتە خوارێ و ئەوەندەی پاڵاوگەكانی ئابادان لێ ی دەگێڕیتەوە، باقی دیكەی بە تانكـەران بۆسـەر كـەناری كەنـداوی فـارس كەشـتیە بارهـەڵگرەكان دەی

[1] د. عەبدولا غەفوور، نەفت لە كوردستاندا، ل 161.

(2) هەمان سەرچاوە ل 165.

گوازنەوە بۆ بازاڕەکانی جیهانی))[1].

"درێژی ئەو بۆڕیە 340 کم و تیرەکەی 8ر34 ئینجە، ئەگەرچی ئەو نەفتە لە ناوچەی بەرزایی بۆ نشێوی دێتەخوارێ و تەوژمی نەوتەکە خێرایە، بۆئەوەی لە دەشتاییەکان ئەو خێراییە کەم نەبێتەوە سێ پەمپی بە تۆربینی هەلمی کاردەکا بۆی دانراوە لە (کوت عەبدولا، دارخوین، تمیی) ، هەریەکێکیشیان فللتەری بۆ دانراوە بۆ گێرانەوەی خلت و خال"[2].

(لەمەیدانی ئاغاجاری بۆ دورگەی ((خارك)) ی سەر کەنداوی فارس بۆڕی نەوتی 76 سم دەبردرێ کە 37 کم لە ژێر ئاودایە))[3].

((لە مەیدانی کەچساران ((رۆژهەلات)) بە بۆڕیەکی 60 کم تیرە ((12ر52)) ئینج دەگەیەنێتە دورگەی ((خارك)) ی سەر کەنداوو لە وێشەوە بۆ بازاڕەکانی جیهانی))[4].

(لە مەیدانەکانی باشوری کوردستان لە مایوی 1934 دا دەست بە گواستنەوەی نەوت کراوە، کە تیرەکەی (12) ئینجە و درێژاییەکەی (851) کم، تەنیا 75 کم لە نێو خاکی کوردستاندایە، 5ر322 کم لەنێو خاکی عێراقدا و 4270 کم سوریا و 27 کم لوبنانە / بەندەری تەرابلوس و تەرتوسی سوری سەر کەناری دەریای سپی ناوەڕاست . توانای پێداهاتنی 5ر7 ملیون تۆن بوو تا ساڵی 1949، ئەم تۆڕە بە شێوەی پیتی (Y) ی ئینگلیزی لە K1 ((کەرکوك)) دەست پێ دەکا و بەرەو کەناری دەریای ناوەڕاست لەسەر روباری دیجلە لە خاکی کوردستان دەردەچێ دوای 75 کم درێژی و دەچێتە نێو خاکی عێراق و پاشان بەرەو پەمپخانەی K2 و K3 لەسەر رووباری فوڕات و لە ناوچەی تەل کلخ لێك جودا دەبنەوە، بەرەو

---

(1) هەمان سەرچاوە ل 165.

(2) هەمان سەرچاوە، ل165.

(3) هەمان سەرچاوە، ل165.

(4)هەمان سەرچاوە، ل 165 .

باشور بۆ بەندەری تەرابلوسی لوبنانی بە چوار پەمپەکەیەوە (تەرابلوس 1، 2، 3، 4) یەکەمیان لەناو خاکی عێراقەو دووەم و سێیەمیان لەناو سوریاو چوارەمی لە ناو خاکی لوبنانە، ... بۆڕییەکەی دیکە بەتیرەی 130ر32 ئینج و بەدرێژای 888 کم بۆ بەندەری بارئەلیاس توانای 13 ملیون تۆن / رۆژێکدا یە))[1]، بۆڕییەکی دیکە لە K1 دێت بە درێژای (21 × 1049) کم تیرەکەی 40 ئینجە و توانای پێداهاتنی 700 هەزار پیپ / رۆژێکدا بوو لەسەرەتادا و لەکاتی پێویست چەند هەزاری دیکە زیاد دەکرێ))[2] .

ئەم بۆڕیە کاتی خۆی بەپێی پڕۆژەی سالأنی دامەزراندنی بە ناوچەی کەندیناوەدا رەت دەبوو بەلأم لەبەر باری ئەمنی گوازرایەوە بۆ ناوچەی بیجی – میسل – باکوری کوردستان و بەندەری جیهانی .

لە هەرێمی رۆژئاوا، هەناردنە دەرەوەی نەوت لەبیرە نەوتیەکانی مەیدانی کەرەچوك و سویدییەدا راکێشراوە بۆ بەندەری تەرتوسی سوری سەر رۆخی دەریای ناوەند بەشاری (حمص) دا تێپەر دەبێ و بای پالأوگەکانی سوری لێ دەگێڕێتەوە و باقیەکەی دیکە بۆ فرۆشتن دەنێردرێ، ئەم بۆڕیە لە سالێ 1962 مانگی ئایار راکێشراوە[3] .

---

(1) هەمان سەرچاوە ل 164 .

(2) هەمان سەرچاوە ل 165 .

(3) هەمان سەرچاوە ل 180

خشتەی ژمارە (27)

بۆرییەکانی نەوتی خاوی دەرەوەی کوردستان 1994(*)

بۆڕی نەوتی خاو	خاوەن	درێژی بە میل	درێژی بە کم	تیرە بە ئینج
نەفتخانە — دورە	INOC	81	130	120
کەرکوک جیهان	=	652 2	2 1049	40
گەچساران — شیراز	=	142	229	10
مەسجدێ سلیمان — ئەهواز	=	340	547	24ر8
حەفت کەل — ئەهواز	=	74	119	12ر10
marووت — ئابادان	=	100	161	24ر12
ئاغاجاری — دورگەی خارك	=	40	64	42ر12
پازنان — دورگەی خارك	=	70	113	12
ماروت — دوورگەی خارك	=	85	137	42ر24
گەچساران — دورگەی خارك	=	36	58	52ر12
ماروت — ئیسفەهان	=	267	430	32ر30

(*)ئەم خشتەیە لە ل164، د. عەبدوڵڵا غەفور، نەفت لە کوردستان، وەرگیراوە

ئەو بەندەرانەی نەوتی خاوی کوردستانی پیادا دەبردرێتە بازاڕەکانی دەرەوە

یەکەم : بەندەری ئابادان

لە باشورو باشوری رۆژئاوای ئێران هەلکەوتووە، پانی 64 کم و درێژی لە نێوان 3 – 19 کم دایە تەواوی دەزگاکانی ئەو بەندەرە لەدەست کۆمپانیای نەوتی ئێراندایە))[1]، سالی سەدان کەشتی لێ لەنگەر دەگرێ و رۆژێ بە هەزاران پیپ نەوتی لێ باردەکرێ و یەکەم بارە نەوتی کوردستانیش لەو بەندەرە بارکرا بۆ دەرەوە، لەسەر کەنداوی فارس هەلکەوتووە نەوتی هەندێ لە مەیدانەکانی رۆژهەلاتی تیادا دەفرۆشرێ .

دووەم : بەندەری بانیاس

بەندەرێکی سورییە و 88 کم لە بەندەری تەرابلوسی لوبنانی دوورە و لەسەر دەریای سپی ناوەڕاست هەڵکەوتووە .

سێ یەم : بەندەری تەرابلوس

بەندەرێکی لوبنانیە و لەسەر دەریای ناوەڕاستەو یەکەم بارە نەوتی باشوری کوردستان بۆ ئەو دوو بەندەرە هاتووە .

چوارەم : بەندەری خارك

ئەم بەندەرە لەسەر کەنداوی فارس هەلکەوتووە، " پانتاییەکەی 25٫5 کم2، 65 کم لە بەندەری بوشەهری ئێرانی دوورە لە سالی 1957

---

(1)د. عەبدولا غەفور، نەفت لە کوردستاندا / ل 167 .

کراوەتەوە و نەوتی هەندێ لە مەیدانەکانی رۆژهەڵاتی کوردستانی بۆ دێت، بە درێژایی 160 کم بۆ ناو چەند تانکەرێکی شوێنی بەرز و بە سۆندەی ئەستور ئەو نەوتە خاوە پەمپ دەکرێتە ناو تانکەرەکان "[1]. و لە وێوە بۆ بازاڕەکانی ئەوروپاو دەرەوە)

پێنجەم : بەندەری ماهشەهر

لەسەر کەنداوی فارس هەلکەوتووە لە کەناری خۆرموسا و بەرزاییەکەی 50 م لەسەر ڕووی دەریایە، هەتاوەکوو 1966 گەورەترین بەندەری ناردەی نەوتی کوردستان بووە، توانای رۆژانەی 600 هەزار پیپ / رۆژێکدایە[2] .

شەشەم : مەرفەئی تەرتوس

((ئەم مەرفەئە سوریە و لەسەر کەنداوی دەریای ناوەڕاستە، ساڵی 1969 بەرهەمی نەوتی خاو دەنێرێتە دەرەوەو پتر بەرهەمی نەوتی مەیدانەکانی ((کەرەچوك)) و سویدییەی رۆژئاوای کوردستانی تێدا رەت دەبێت))[3] .

حەوتەم : بەندەری یومورتالیك

ئەم بەندەرە کەوتۆتە سەر دەریای ناوەڕاست لە کەناری ئەسکەندەرۆنە، نەوتی باشوری کوردستان (بەبۆڕی دێتە شارۆچکەی دۆرت یۆلی باکوری کوردستان لە وێشەوە بۆ شارۆچکەی جیهانی تورکی ئەوجا بۆ تانکیەکانی

---

(1)هەمان سەرچاوە، ل165

(2) هەمان سەرچاوە ل 167 .

(3) هەمان سەرچاوە ل 167 .

يومورتاليك، تواناى 20 هەزار تۆن لەيەك سەعاتدا هەيە[3] .

نەخشەی (2)

هێلكاری بۆریەكانی نەوتی بۆ دەرەوەی كوردستان[*]

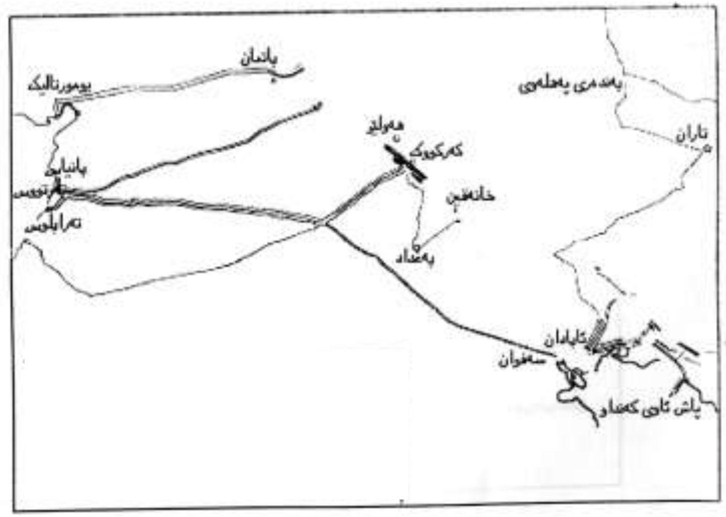

هەشتەم : بەندەری فاو

لەسەر كەنارى كەنداوى فارسە و عێراقيە، "چوار ئەسكەلەى هەيە، هەريەكەيان لە تواناى دايە (31) هەزار تۆنى لێ لەنگەر بگرێ"[2]. K1 نەوتى باشورى كوردستانى لە بۆ دەچێ بە بۆڕى .

نۆيەم : خۆر خەفەجى

بەندەرێكى عێراقيەو "تواناى 120 مليۆن تۆن نەفتى خاو/ ساڵ دا

---

(1) هەمان سەرچاوە ل167 .

(*) ئەم نەخشەيە لە ل175 نەفت لەكوردستاندا– د. عەبدوڵلا غەفوور وەرگيراوە

(2) هەمان سەرچاوە ل 168 .

هەیە، نەفتی خاوی لە ئێسگەی K3 بە بۆڕی 300کم × 28 ئینج لە مەیدانەکانی باشوری کوردستاندا بۆ دێ " [1] .

گواستنەوەی نەوتی خاوی کوردستان بۆ بازاڕەکانی داگیرکەرانی کوردستان

((عێراق، ئێران، سوریا، تورکیا))

بەشێك لە نەوتی کوردستان بۆ پێداویستی وڵاتانی داگیرکەری کوردستان دەگێڕدرێتەوە، کە زۆربەی بۆ پێداویستییە ناوخۆیەکان و پاڵاوگەکانی ئەم وڵاتانەیە، بە بۆڕی درێژو کورت و تیرەی جۆراوجۆر، بۆنمونە لە عێراقدا پتر لە 73٫74 ٪ پێداویستیە ناوخۆییەکانی عێراق لە نەوتی باشوری کوردستان پێك دێت .

نەفتخانە – دورە :

درێژی بۆڕیەکەی 130 کم × 12 ئینج و توانای ساڵانەی 1٫5 ملیون تۆن دەخەملێنرێ و لەساڵی 1963 تەواو بووە [2]، نەفتی مەیدانی لە نەفتخانەی نزیك خانەقین بۆ پاڵاوگەی دۆرەی نزیك بەغدا دەبات .

عین زالە – K2، K3

کۆمپانیای نەوتی عێراق بە مەبەستی گەیاندنی نەوتی بەرهەمهێنراوی مەیدانەکانی عێن زالە و بێتمە و ناوچەکانی دیکەی میسل بۆ ترمینالەکانی بانیاس و تەرابلوس، لەساڵی 1952 بۆڕیەکی پتر لە 134 کم × 12 ئینج کێشاوە لەو مەیدانەدا بۆ پەمپخانەی K2 لەوێشەوە بۆ K3، کە توانای

(1) هەمان سەرچاوە ل 168

(2) هەمان سەرچاوە، ل 168 .

چەند هەزار تۆن نەفتی خاوە، پێنجیکی لەسەر خاکی باشوری کوردستانەو باقی دیکەی لەسەر زگی خاکی عێراقە[1].

بازاڕەکانی فرۆشتنی نەوتی خاو ی کوردستان

نەفتی خاوی کوردستان لە زۆربەی هەرێمەکانی دەفرۆشێن، بەتایبەتی لە رۆژهەلات و باشوری کوردستاندا، فرۆشتن و هەناردنە دەرەوەیان بە هەرمێنە، کڕیاری نەوتی خاوی کوردستان بۆ دەیان ساڵ ((پتر لە 90 ساڵ)) دەگەڕێتەوە بە تایبەتی ئەوروپای رۆژئاوا، ئەوجا ئەمریکا، هەندێکیشی بۆ ئەو ساڵانەی دوایی دەگەڕێتەوە وەك ولاتانی ئۆکیانوس ساڵ بەساڵ لستی کڕیارەکانی لە درێژبووندایە[2].

خشتەی ژمارە (28)

بازاڕەکانی فرۆشتنی نەوتی خاوی کوردستان٪[*]

ت	هەرێم	1990	1991	1992	1993	1994
1	ئەوروپای رۆژئاوا	48 ,03	50 ,8	46 ,4	51 ,5	44
2	ئاسیای رۆژهەلاتی دوور	22 ,2	31 ,7	36 ,3	37 ,8	43 ,4
3	ئەوروپای رۆژهەلات	6 .4	7 ,3	7 ,2	3 ,9	7 ,5
4	ئەمریکای لاتین	5 .4	4 ,1	8 ,4	2 ,7	3
5	ئەفریکیا	2	1 ,6	1 ,8	1 ,7	2 ,3
6	رۆژهەلاتی ناوین	2	2 ,8	3 ,1	1 ,2	1 ,1

---

(1) هەمان سەرچاوە، ل 168 .

(2) هەمان سەرچاوە، ل 186.

(*) ئەم خشتەیە لە ل 187 د. عەبدولا غەفور نەفت لە کوردستاندا وەرگیراوە ..

0,3	1,1	0,3	1,7	13.7	ئەمریکای باکور	7
0,2	0,01	0,01	–	–	ئۆکیانوس	8
100	100	100	100	100	سەرجەم	9

شوێنی نەوتی خاوی کوردستان
لە هەناردەی نەوتی خاوی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست

رۆژهەڵاتی ناوەڕاست 30 ٪ هەناردەی نەوتی دونیا پێك دەهێنێ کە ساڵی (2005) ((پتر لە 85 ملیون / پیپ/ رۆژێکدا بوو))(1). ((ئەمریکا پتر لە 25٪ لەبڕی رۆژهەلاتگەرەکە))(2). ئەوروپاو ژاپۆن و چینی میللی، هەریەکە بەپێی پێداویستی خۆیان پشکی هەرەزۆری پێداویستسەکان لە رۆژهەڵاتی ناوەڕاست پەیدا دەکەن، نەوتی عێراق و ئێران پشکی هەرەزۆری نەوتی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست پێك دەهێنن لە دوای سعودیا، وەك لەوەو پێش باسمان کردووە، پشکی نەوتی کوردستان لەسەرەوەی 60 ٪ دایە لە هەردوو وڵاتدا، بۆیە بەخەملاندن دەگەینە ئەو ڕاستیەی نەوتی خاوی کوردستان بە پلە دوو دێ دوای عارەبستانی سعودی لە هەناردەی رۆژهەلاتی ناوین و لە پێش کوێت و پازدە وڵاتی دیکەیە، تەنیا ساڵی 1996 نزیکەی 23ر2 ٪ی لە برە نەوتی رۆژهەڵاتی ناوین پێك هێناوە(3). کە لەراستیدا پشکێکی زۆرە، ئەوەی لە هەمووی گرنگترە " بێجگە کەمی تێ چوی دەرهێنان و جۆری باشی نەوتەکەی، ئەوا مسۆگەر مانەوەی ئەو نەوتە خاوە بۆ چەندین ساڵی دیکە و چك کردنو کەم بوونەوەی لە وڵاتانی دیکە بە تایبەتی نەوتی خاوی سعودی وا مەزەندە دەکرێ تا 25 ساڵی دیکە لە کەمی بدات کەچی نەوتی کوردستان نەك لەئاستی خۆی دەوەستی

(1)د. سمير صارم، انه نفط يا (...) الأبعاد النفطية في الحرب الأمريكية على العراق، ص 32 .

(2) هەمان سەرچاوە، ص 55 .

(3)د. عەبدوڵڵا غەفوور، نەفت لە کوردستاندا، ل 192 .

بەڵکو لەزیادبوون دایە و ((نەوتی عێراق و باشوری کوردستان مەزەندەی 300 ملیار پیپ یەدەکی لیّ دەکریّ))[1].

خشتەی ژمارە (29)

هەناردەی نەوتی خاوی کوردستان لە رۆژهەلاتی ناوەڕاست دا[*]

هەزار/ پیپ / رۆژ

ولات	1992	1993	1994	1995	1996 ٪ چەند
عارەبستانی سعودی	6ر582	6ر292	6ر234	6ر291	6ر109 44
کوردستان(*)	2ر952	2ر981	3ر164	3ر222	3ر227 32ر2
کوێت	2060	1970	1955	1925	1943 14
میرنشینەکانی یەکگرتوو	696	1440	1264	1186	1258 9ر1
ئێران	548	666	531	522	570 4ر1
قەتەر	362	341	323	333	367 2ر6
عێراق	13	15	12	13	19 0ر1
سوریا	–	–	–	–	– –
هیدیکە	209		272	358	405 2ر9

(1) رۆژنامەی خەبات 2004 – ژمارە 1579 .

(*) هەناردەی کوردستان پێك هاتووە لەنەوتی ((رۆژهەلات + باشور + رۆژئاوا))

(**) ئەم خشتەیە لە ل192 نەفت لەکوردستاندا – د. عەبدوڵلاێ غەفوور، ص34، انە نفط یا (...) د. سمیر صارم بەتێك هەڵکێش کردنو رێکخستنی وەرگیراوە.

ڕۆژهەڵاتی نێوەند	13ر422	13ر977	13ر851	13ر877	13ر898 100
ئوپیک	17ر661	18ر270	18ر018	18ر084	18ر288
جیهان	29ر178	30ر936	31ر413	32ر244	33ر245

شوێنی نەوتی خاوی کوردستان لە هەناردەی ئۆپیك دا

ولاّتانی ئۆپیك كە لە ساڵی 1960 دروست بووە، گـەورەترین هـەناردەی نەوتی دونیا پێك دەهێنی ئەگەر لە ساڵی 2005 هـەموو دونیـا 85 ملیـون پیپ لە ڕۆژێكدا بـۆ ئـەوا ئـەو هەناردەیـە (40٫6 – 42٫4) ٪ لـە ولاّتـانی ئۆپك بووە، واش مەزندە دەكرێ لە سـالاّنی داهـاتوو لـە زیـاد بوونـدابێت و بگاتە نزیك 60 ٪ هەناردەی دونیا ساڵی 2020 [تر]. .

خشتەی (30)

ڕێژەی بەشداری ئۆپێك لەبەرهەمهێنانی نەوت جیهانیدا

سال	ڕێژە
2005	٪35 ,1
2006	٪ 42 ,6 – ٪40 ,6
2010	٪ 45 ,1 –٪ 40 ,5
2020	٪59 ,8 – 450

بەشداری نەوتی کوردستانیش لەو بڕەیەدا لە ڕێگـای نـەوتی ڕۆژهـەلاّت و باشـوری کوردسـتاندایە، چـونكە تـەنیا عێـراق و ئێـران بەشـدارن لـەو ڕێكخراوەدا سوریاو توركیا تیادا بەشدارنین، شوێن پێگـەی کوردسـتان لـەو نێوەندەدا پایەكی بەرزی هەیە، کوردستان لەنێو ئەو ولاّتانەدا بە چوارەمین ولاّت دادەنـرێ لـە دوای عارەبسـتانی سعودی و ڤـەنزوێلا و میرنشـینەكانی یەكگرتوو ساڵی 1996 نزیكەی 9٫7 ٪ ئەو بڕە نەوتەی پێك هێناوە[یر]. .

---

(1) د. سمیر صارم، انه نفط یا (...). ص 33 .

(2) د. عەبدولا غەفور، نەفت لە کوردستاندا، ل 194 .

خشتە ژمارە (31)

هەناردەی نەوتی خاو لە ئوپیکدا (*)

ملیۆن/ پیپ/ ڕۆژ

ولات	1992	1993	1994	1995	1996 چەندە	1996 ٪	م/پ/ر 2002 چەندە	م/پ/ر 2002 ٪
عارەبستانی سعودیا	6582	6292	6234	6291	6109	33 ,4	25 ,6	35 ,2
فەنزەویلا	1429	1540	1669	1820	1976	10 ,8	3,3	5,4
میرنشینەکانی عەرەبی	2060	1970	1955	1925	1943	10 ,6	2	2 ,6
کوردستان (**)	1655	1681	1855	1804	1776	9 ,7	4 ,6	11
نێجیریا	1585	1557	1590	1665	1699	3,9	2	2 ,7
کوێت	696	1440	126450	1186	1258	9,6	7 ,3	10
لیبیا	1180	1110	1125	1103	1119	6 ,1	1 ,3	1 ,8
ئەندونوسیا	652	682	793	744	707	3 ,9	1 ,2	1 ,6
ئێران	548	666	531	522	570	3 ,1	0 ,7	0 ,5
جەزائیر	279	308	329	333	391	2 ,2	0 ,8	1,1
قەتەر	362	341	323	333	367	2	0 .6	0 ,8
گابون	372	297	311	245	354	1 ,9	–	–
عێراق	13	15	12	13	19	0 ,1	0 ,2	0 ,18
ئۆپێك	17414	17900	18018	18084	18288	100	25,6	
ڕۆژهەڵاتی ناوەند	13422	13977	13851	13877	13898		35	
جیهان	29078	30396	30396	31413	32244	33345		

(*) ئەم خشتەیە لەلاپەڕە 194 / نەفت لەکوردستاندا د. عەبدوڵڵا غەفوور، ص (32) انه نفط یا(...) سمیر صارم وەرگیراوە.

(**) هەناردەی کوردستان لەهەناردەی (ڕۆژهەڵات + باشور) پێك هاتووە

پایەی هەناردەی نەوتی خاوی کوردستان

لە نێو هەناردەی دونیادا

ئەگەر هەناردەی نەفتی دونیا بە85 ملیون پیپ/ رۆژێکدا بخەملێنین، ئەوا کوردستان رۆژانە بە پتر لە 4 ملیون پیپ بەشداری لەو برە نەوتە مەزندە دەکرێ . کە پایەکی بەرچاوە، واتە 8ر5 ٪ پێك دەهێنێ بەدەرهێنانی بری هەناردەی نەوتی خاوی کوردستان نە عێراق و نە ئێران ناکەونە نێو ملیونیەکە .

خشتە (32)

توانای بەرهەمهێنانی و هەناردەی نەوتی لە دونیادا (*)

ملیۆن/ پیپ/رۆژ

ولات	2000	2005
عێراق	1 ,3	1 ,4
کوێت	2 ,6	3 ,5 – 3 ,1
سعودیا	10 ,5	13 ,6 –11
کوردستان(**)	3 ,9	4 ,2
ئیمارەتی عەرەبی	2 ,4	3 ,2 –3
لیبیا	1 ,6	1 ,9
ئیران	1 ,7	–
فەنزویلا	6 ,1	–
روسیا	6 ,3	–
ولاتە یەکگرتووەکان	5 ,8	–
نێرویژ	3 ,2	–
بەریتانیا	2ر5	–

(*) ئەم خشتەیە بەدەستکاریەوە لە ص34 (انە نفط یا (...) د. سمیر صارم

(**) رێژەی کوردستان لەبری عێراق و ئێران دەرخراوە (64٪) لەبری نەوتی عێراق و (68٪) بری نەوتی ئێران

پیشەسازی پاڵاوتنی نەوتی خاوی کوردستان

ئەگەر بەرهەمهێنانی نەوتی کوردستان بە 4ر2ملیون / پیپ لە رۆژێکدا بخەملێنین، ئەوا دەبێ بەلانی کەم ئەو رێژە زۆرەی نەوتی خاوی کوردستان پێداویستیەکانی کوردستانیان تێر بکات، بەتایبەتی لە نەوتی سپی و بەنزین و گازوایل، کەچی نە لە رووی جۆرو بڕ باشە و نە لە رووی رێکوپێکی، رێکدەخرێ، لە کۆی ئەو (4 – 5) ملیون پیپ / رۆژێکدا بەرهەمی نەوتی خاوی کوردستان[1]. تەنیا (72 هەزار پیپ / رۆژێکدا) پارزنراوە لە پاڵاوگەکان[2]، بۆ نەوتی رەش و سپی و گازوایل و گازی شل، 4ر900ر370 گالۆن لەو مادانە پێداویستی کوردستانیان بووە، ئەوەندەی بەرهەم هێنراوە 1ر088ر430 گالۆن لە ساڵێکدا، بەکەمی 3ر811ر940 گالۆن لە ساڵێکدا))[3]. یانی پتر لە 22 ٪ پێداوستیەکان بە گشتی دابین کراوە و 78 ٪ دابین نەکراوەبەپێی ئامارەکانی ساڵی 1995، ئەو رێژەیەش یەکجار زۆرە و بۆ کەمی دابین کردنی داخوازی کوردستانیان، و وڵاتانی داگیرکەر پاساوی ئەوتۆیان لەدەست دا نییە بۆ ئەو کەمتەرخەمیە، تەنیا بۆ هەلوێستی سیاسی دەگەڕێتەوەو بڕیارێکی سیاسیە بەرامبەر کوردستانیان .

---

(1) رێژەیەکە نوسەر لە بەرهەمهێنانی نەوتی عێراق دەری هێناوە . ئەوجا رێژەی بەشداری رۆژئاوا و باکوری کوردستان بۆ زیاد کردووە بەپێ ی ئەو ئامارانەی لە ص 32 انە نفط یا (...) د. سمیر صارم دەری خستوە.

(2) د. عەبدولا غەفوور نەفت لە کوردستاندا، ل 143 .

(3) هەمان سەرچاوە ل 185 .

خشتە ژمارە (33)

بەرو بومی نەفتی لە بازاڕی ناوەخۆی کوردستاندا (*)

جۆر	پێویست / گالۆن	بەرهەمهێنراو/ گالۆن	بڕی کەمی/گالۆن	ڕێژەی بەرهەمهێنراو
نەفتی ڕەش	784059	478909	– 305150	٪ 60
گازوایل	1617122	217686	– 139946	٪ 13
بەنزین	735056	195917	– 539139	٪ 27
نەفتی سپی	166126	163265	– 1502861	٪ 10
گازی شل	98007	32653	65354 –	٪ 33
سەرجەم	4900370	1088430	– 3811940	٪ 22

بۆیە پێداویستیەکانی کوردستانیان لە ڕێگای کۆبۆن و یاخود بەپێ ی سەلاحیەتی ئیداری ئەو پێداویستانە، دابەش دەکرێ لە کوردستاندا، بەشێکە لە گەمارۆی ئابوری سەر کوردستانیان، بەتایبەتی لە بواری سوتەمەنیدا . ئەمەش یەکێك لە عاجباتیەکانی داگیرکەرانی کوردستانە، گەلێك خاوەنی پتر لە (76 ملیار / پیپ) نەوتی خاوی یەدەگ بێ لە باشوری کوردستان، بەپێ ی ئەو ژمارەیەی لە ساڵی 2002 دا ڕاگەیەنراوە

(*)، د. عەبدوڵڵا غەفوور، نەفت لەکوردستاندا، ل185.

و (تەنیا لە مەیدانی بابەگوڕگوڕ دا 7٫8 ملیار هەیە)[1]. کەچی لە باشوری کوردستان تا ئێستا سوتەمەنی بە کۆبۆن بێ و بازاڕەکانی ئەو هەرێمە تێر ناکاو لەسەر حەوزێکی یەکجار گەورەدا دانیشێ، تەنیا 22 ٪ ی پێداویستی خەلکی باشوری کوردستان دابین بکاو 78 ٪ پێداویستیەکانی لە بازاڕی رەش دەست بکەوێ، گومانیشی تێدانییە پارچەکانی دیکە لە وەزعی باشوری کوردستان باشتر نییە، بە تایبەتی لەو رۆژگارەدا پێداویستی خەلکی لە زیاد بوندایە بەهۆی زیادبوونی رێژەی دانیشتوان و باش گوزەرانی خەلکی کوردستان و پتر بەکارهێنانی ئەو ئامێرو ماشینانەی بە وزەی نەوت کاردەکەن بە تایبەتی ئۆتۆمبێل . ژمارەی لە زیادبووندایە، کەچی ((رێژەی بەنزین تەنیا 27 ٪ و گازوایل 13 ٪ پەیدادەکرێ))[2]. لەکوردستاندا.

---

(1) د. سمير صارم، انه نفط يا (...) الأبعاد النفطية في الحرب الأمريكية على العراق، ص 47 .

(2) د. عەبدولا غەفور، نەفت لە کوردستاندا، ل 185 .

پاڵاوگەکانی نەوتی خاو لە کوردستاندا

یەکێ لە سیماکانی پیشەسازی نەوت لە کوردستاندا، کەمی پاڵاوگەکانە ئەمەش وەك باسمان کرد بۆ بریارو هەلوێستی سیاسی داگیرکەرانی کوردستانە دەگەرێتەوە، ((لە ساڵی 2001 تەنیا (5) پاڵاوگە لە کوردستان هەبووە و 72 هەزار پیپ / رۆژێکدا پاڵوێراوە))[1]، ئەوەی لەوەش سەیرتر ئەوەیە ئەو بەرهەمە زۆرەی کوردستان لە کوردستان ناپالێورێ، بە بۆری بۆ پاڵاوگەکانی دەرەوەی کوردستان بە تایبەتی لە باشوری کوردستان ئەو دیاردە زەقە هەیە، ((پاڵاوگەی دۆرە بەبۆری 130 کم دوانزە ئینجی لە نەفتخانەی نزیك خانەقین بۆی دێت))[2] یاخود لە K1 کەرکوك بۆ بێجی دەنێردرێ لەوێ دەپالوێرێ ئەمەش لەلایەك بێ بڕوای بە کوردستانیان دەگەیەنێ و بە ئومێدی تاسەری کوردستان نین و ناشخوازن ئابوری کوردستان بەو شادەمارە ئابوریە و پەرەپسێنێ . وڵاتێك لە بواری بەرهەمهێنان لەسەر ئاستی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست و ئۆپیك و جیهانیدا، بەو رێژەیەی بێ کەچی ژمارەی فۆندی پاڵاوگەکانی(5) دانە بێ و رێژەی 1ر8 ٪ نەوتی پاڵاوتی بەرکەوێ لەسەر ئاستی جیهانیدا، ئەمەش بەهۆی کەمی کەرەسەو بێ توانایی لەبواری تەکنیکی نییە، بەڵکو بڕیارێکی سیاسی ئەنقەستە و داگیرکەران دەخوازن شەڕێکی تایبەت لەو بوارەدا بە ڕێوەبەرن دژ بەخەڵکی کورستان.

1- پاڵاوگەی ئەلوەند

یەکەم پاڵاوگەی کوردستانە، پیشەسازی پاڵاوتن بە دامەزراندنی ئەو پاڵاوگەیە دەست پێ دەکات، کە دەکەوێتە سەر روباری ئەلوەندی نزیك

---

(1) هەمان سەرچاوە، ل 143 .

(2) هەمان سەرچاوە، ل 168 .

خانەقین، سەرەتا بۆ بەروبومی نەوتی هێزەکانی ئینگلیز دامەزرا بەتایبەتی لە رۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا، فرۆشتنی نەوت و بەنزین بە بازاڕەکانی ناوەخۆی کوردستان ((باشوری کوردستان و عێراق دوای وەرگرتنی ئیمتیازی کۆمپانیای نەوتی ئینگلیس – فارسیدا ((سالّی 1927 دا، هۆبەی ((تەکرین)) لە پاڵاوگەی ئەلوەند دامەزرا و پاشان گەشەی پێ دراو چەندین هۆبەی دیکەیان بۆ زیادکرد و تابووە پاڵاوگەیەکی تەواو، لە ساڵانی 1970 دا چەند هۆبەیەکی دیکەیان بۆ زیادکرد لە فابریکەی تەنەکە و دروست کردنی کبریت .... هتد .))[1].

ئەم پاڵاوگەیە نەفتی خاوی لە مەیدانی نەفت خانە بە بۆڕی ((37 کم و 10 گرێ ی ئەستور بۆ دێ، بەروبومی نەوتیشی بە سێ بۆریەی (8) کم درێژی 4 گرێی ئەستوری دەگەیەنرێتە وێستگەی شەمەندەفەری خانەقین لە وێندەر بە تانکەر و سیارە بۆ بازارەکانی ناوخۆی باشوری کوردستان نەفتی سپی و گازویل دەدات بە توانای 12ر5 هەزار پیپ / رۆژێکدا کە دەکاتە 17 ٪ سەرجەم نەفتی پارزنراوی کوردستان))[2].

2- پاڵاوگەی کرمانشان

((سالّی 1935 کۆمپانیای نەوتی ئینگلس – فارس دایمەزراندوە ئێستاش کۆمپانیای نەوتی ئێران هەڵیدەسوڕێنێ))[3]. ((سەرەتا بە 3 هەزار پیپ / رۆژێکدا و 42 ٪ لە نەفتی پارزنراوی کوردستان پێك دەهێنێ))[4]. و زۆربەی پێداویستیەکانی رۆژهەڵاتی کوردستان بە تایبەتی کرمانشان لەو پاڵاوگە بەدەست دەکەوێ .

---

(1)، د. عەبدولا غەفور نەفت لە کوردستاندا، ل 144 .

(2) هەمان سەرچاوە، ل145 .

(3)هەمان سەرچاوە، ل 145 .

(4) هەمان سەرچاوە ل 149 .

3- پالاوگەی باتمان

لەساڵی 1955 لە نزیك شاری باتمانی باکوری کوردستان دامەزراوە، لە لایەن کۆمپانیای نەوتی تورکی ((تورکیە پترۆللری ئەتۆنیم ئۆرتاکلفی)) هەلدەسورێ ((سەرەتا بە 7 هەزار پیپ / رۆژێکدا و لە ساڵی 1997 گەیشتۆتە 22 هەزار پیپ / رۆژێکدا))(1) .

4- پالاوگەی نارلی

لە نزیك شاری مەرعشی باکوری کوردستان دامەزراوە، بەتەمەن لە هەموو پالاوگەکانی کوردستان گەنجترە ((لە ساڵی 2001 دا 6 هەزار پیپ / رۆژ پالاوتوە، واتە 8 ٪ نەوتی خاوی کوردستانی پالاوتوو))(2) .

5- پالاوگەی نەفت شاه (نەفت شار)

لەساڵی 1935 دامەزراوە و لەلایەن کۆمپانیای نەوتی ئینگلس – فارس، پالاوگەیەکی پێشکەوتووەو زۆریش کۆنە و پێداویستی ناوەخۆی رۆژهەلاتی کوردستان پەیداو بەرهەم دەهێنێ لە بەنزین و نەفتی سپی و رەش و گازویل ((ساڵی 1955 تەنیا 1,5 هەزار پیپ / رۆژێکدا لە نەوتی پارزنراو بەرهەم هێناوە ساڵی 1971 گەیشتە 5,3 هەزار پیپ/ رۆژێکدا))(3) .

ئەمەو چەندین پالاوگەی دیکە لە کوردستاندا هەیە وەك پالاوگەی کەرکوك لە باشوری کوردستان لەسەر هێلی K1 لەناو شاری کەرکوك، پالاوگەی مسجدی سلیمان لە رۆژهەلاتی کوردستان و چەندینی دیکە .

---

(1) هەمان سەرچاوە ل 151 .

(2) هەمان سەرچاوە، ل 153 .

(3) هەمان سەرچاوە، ل 155 .

بەروبوومی نەوتی پاڵێوراوی کوردستان لەسەر ئاستی ناوەندە نەوتییەکان

شوێنی نەوتی پارزنراوی کوردستان لەسەر ئاستی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست

رێـژەی نـەوتی پـاڵاوتوو لـە کوردسـتان لـە چـاو رێـژەی بەرهـەمهێنانی یەکجار کەمەو لە چـاو ئـەو وڵاتانـەی کـە ئـەو پارچانەی کوردسـتانیان داگیرکـردووە، پایـەی کوردسـتان لـە دوای ئەوانـدا ((تـا سـاڵی 1997 4ر1٪ سـەرجەم نـەوتی پـاڵاوتوی گشـتی رۆژهـەڵاتی نـاوین پێـك دەهێنێ))[1]. تەنانەت کوردستان زۆر پایەی لـە خوارەوەدایـە لـە دوای تورکیاشە .

(1) هەمان سەرچاوە، ل 155

خشتەی (34)

نەفتی پاڵاوتوی کوردستان لە رۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا(*)

وڵات	ژمارەی پاڵاوگە	ک2 1996		ژمارەی پاڵاوگە	1ک2 2001	رێژە
		بڕ	٪		بڕ	٪
عارەبستانی سعودی	8	1656	20	8	1745	,1 29
ئێران	7	1328	,1 24	8	1454	,4 24
کوێت	3	801	,5 14	3	764	,7 12
عێراق	6	335	6 ,1	6	403	6 ,7
میرنشینەکانی عەرەبی	3	213	3 ,8	4	444	7 ,4
بەحرێن	1	250	4 ,5	1	249	4 ,1
سوریا	2	242	4 ,4	2	242	4
ئیسرائیل	1	220	4	2	220	3 ,7
یەمەن	2	120	2 ,2	2	130	2 ,2
ئوردن	1	100	1 ,8	1	90	1 ,5
عوممان	1	85	1 ,6	1	85	1 ,4
کوردستان	4	66	1 ,2	5	72	1 ,4
قەتەر	1	58	.1 10	1	58	0 ,9
لوبنان	2	38	0 ,7	2	38	0 ,6
رۆژهەڵاتی ناوەراست	43	5512	100	46	5994	100
ئۆپێك	58	7702		66	8517	

(*) د. عەبدوڵلا غەفور، نەفت لە کوردستاندا، ل155

	81252	742		74452	705	جيهان

شوێنی نەوتی پارزنراوی کوردستان لە ئۆپیک دا

((ئەگەر ئۆپیک 11 ٪ نەوتی پاڵاوتوی جیهان پێك بهێنێ ئەوا کوردستان لە نزمترین پایەدایە لە نێوان وڵاتانی ئۆپیکدایە 0ر8 ٪ ساڵی 2001 رێژەیەتی لە نێوان وڵاتانی ئۆپیکدا))(1).

خشتەی ژمارە (35)

نەوتی پاڵاوتوی کوردستان لە ئوپیکدا (*)

وڵات	ژمارەی پاڵاوگە	1996 ك1 2		ژمارەی پاڵاوگە	ك2 1 2001	
		بارستایی	٪		بارستایی	٪
عارەبستانی سعودی	8	1656	,5 21	8	1745	20 ,5
ئێران	7	1328	,2 17	8	1454	17 ,1
فنزە وێلا	6	1177	,3 15	5	1282	15 ,1
ئەندونسیا	7	805	,5 10	8	993	11 ,7
کوێت	3	801	,4 10	4	764	9
جەزائیر	5	465	6	6	503	5 ,9
عێراق	6	335	4 ,3	4	403	4 ,7
میرنشینەکانی عەرەبی	3	213	2 ,8	4	444	5 ,2
ئینگلترا	4	433	5 ,6	4	439	5 ,1
لیبیا	3	348	4 ,5	3	343	4
کوردستان	4	66	0 ,9	5	72	0 ,8
قەتەر	1	58	0 ,8	1	58	0 ,7
گابون	1	17	0 ,2	1	17	0 ,2

(1) هەمان سەرچاوە، ل156

(*) ئەم خشتەیە لەل158 – نەفت لەکوردستاندا، د. عەبدوڵڵا غفور وەرگیراوە،

ئۆپێك	58	7702	100	66	8517	100
رۆژهەلاتی ناوەراست	43	5512		46	5994	
جیهان	705	74452		742	81252	

شوێنی نەوتی پا رزنراوی کوردستان لەسەر ئاستی جیهاندا

((بەروبومی پالاْوتوی کوردستان رێژەی 0ر09 ٪ لەسەر ئاستی نەوتی پالاْوتوی تێکرای جیهان پێك دەهێنێ و سالْی 1998 خانەی چلەمینی پایە بوو لە دونیادا))[1]. .

خشتەی (36)

برِی نەوتی کوردستانی پالاْوتو بە بەراورد لەگەلْ هەندێ ولاْتانی دونیا[*]

هەزار، پیپ/رۆژ

ولاْت	**1996**	**1997**	**1998**	**2001**
ئەمریکا	–	15433	15898	16539
چین	–	–	–	4347
روسیا	–	–	–	8400
کوردستان	74452	76066	78317	81252
ژاپۆن	–	–	–	4962

(1) **هەمان سەرچاوە، ل**157.

(*) **ئەم خشتەیە لەلایەن نووسەر رێك خراوە بەپێی زانیارەکانی، ل**157–158 **هەمان سەرچاوەی پێشوو**

سەرچاوەکان :

1- د. عەبدولا غەفور، جوگرافیای ئـابوری ((نـەفت لـە کورسـتاندا / چـاپی دووەم / سلیمانی 2002 .

2- د. سمـیر صـارم، انـه نفـط یـا (...) ! !، الأبعـاد النفطیـة في الحـرب الأمریکیة علی العراق / – دمشق 2003 .

3- کاوه نادر، کەندیناوه له نێوان راگواستن و به عەرەبکردندا– 2001 .

4- النفط وتأثیره علی عملیات التهجیر و التعریـب . مجموعـة طلبـة / جامعـة صلاح الدین 1999 – 2000 دەستنووس.

5- رۆژنامەی خەبات، رۆژی 3 / 10 / 2004 . ژماره 1579 .

بەندی دووەم

بەشی یەکەم

- کاریگەری نەوت لەسەر مافی چارەی خۆنوسینی کوردستان لەدەورانی یەکەمین شەڕی گەورەی دونیا
- پاشانشینی کوردستانی خواروو بارودۆخ پێش دامەزراندن
- شێخ مەحمودی حەفید وەك حاکمداری باشوری کوردستان
- هۆکارەکانی تێك هەڵچونی شێخ مەحمود لەگەڵ بەریتانیا
- ستراتیژیەتی ئینگلستان کەوتۆتە تەنگەژە لەرۆژهەلاتی ناوەڕاستدا
- جاڕدانی پاشانشینی کوردستانی خوارو دامەزراندنی کابینەی حکومی
- هەوڵەکانی مەلیکی کوردستان بەردەوامە
- دابەشکردنی کوردستان لە نێو دابەش کردنی رۆژهەلاتی ناوەڕاستدا
-کۆنگرەی سان ریمو و سەرەتای هەڵوێست گۆڕین سەبارەت بە کوردستان
- دابەشکردنی کوردستان لە نێو وڵاتانی رۆژهەلاتی ناوەڕاستدا
- " کێشەی ویلایەتی میسل"لکاندنی باشوری کوردستان بە دەوڵەتی تازە دامەزراوی عێراقدا
- کۆماری کوردستان ئارارات
- دامەزراندنی خۆیبوون و ئامادەکاری بۆ شوڕش هەڵگیرساندن
- هۆیەکانی تێك شکانی کۆماری ئارارات
- خاڵە لاوازەکانی جولانەوەی کوردایەتی لەدوای یەکەمین شەری گەوەری دونیا.
- پوختەی باس
- سەرچاوەکان

کاریگەرییەکانی نەوت لەسەر مافی چارەی خۆنوسینی گەلی کوردستان لە دەورانی یەکەمین شەڕی گەورەی دونیا

لە تەممووزی ساڵی 1914 دا شەڕی گەورەی یەکەمی دونیا هەڵگیرسا لە نێوان وڵاتانی هاوپەیمانان (ئینگلیستان، فەرەنگستان، روسیا، ئیتالیا، لەدوایی ئەمریکا)و وڵاتانی تەوەر (ئیمپراتۆریەتی جەرمانیو ئیمپراتۆریەتی عوسمانی و ئیمپراتۆریەتی نەمساو مەجەر). هۆکاری سەرەکیش بۆ ئەوە بوو سەر لەنوێ دونیا دابەش بکەنەوە بەپێ ی خواستو ویستی خۆیان نەك خواستی گەلان یان پرس کردن بەو گەلانە.

لە 5ی تشرینی دووەم 1914 ئینگلستان بە فەرمی شەڕی لە دژی دەوڵەتی عوسمانی راگەیاندو بۆ رۆژی دواتر 6ی تشرینی دووەم هێزەکانی ئینگلستان هێرشیان کردە سەر ناوچەی فاو، دوای بەرگریەکی کەمی عوسمانی ئەو ناوچەیە داگیر کراو هێزەکانی ئینگلستان هەر لە پێشڕەوی دابوون تا لە 11ی ئاداری (1917) بەغدایان گرت.

تەواوی زلهێزەکانی دونیا چاویان بریبوە مومتەلەکاتی عوسمانی بە جەرمەنستانی دۆستیشیەوە، هەریەك لەو وڵاتانە بەپێی میتۆدی خۆی کە لەگەڵ پلانو زەوقو خواستەکانی دەگونجا چالاکیان بەڕێوە دەبرد بۆ ئەو مەبەستە.

ئەگەر چی گەلی کوردستان هیچ جۆرە بەرژەوەندییەکەی لەو شەڕەدا نەبوو لەبەر ئەوەی نەخاوەنی دەسەڵاتو نەدەوڵەتی خۆیان بوون لەگەڵ ئەوەشدا بەبێ ئاگایی ئەوتۆ راکێشی رووداوەو بەرە گەرمەکانی شەڕ کران، بەرەو ئاقاری بەشداربوونی شەڕیان بردن بە تایبەتی لە بەرەی قەوقازو میزۆپۆتامیا بەکەلك وەرگرتن لە سیماکانی دواکەوتووی کۆمەڵگای کوردەواری پەیوەستدار بوونی بە پان ئیسلامیەوە.

ئەگەر چی کوردستان وڵاتێکی سەربەخۆ نەبوو، بن دەستو داگیرکراو بوو لە لایەن هەر دوو ئمپیراتۆریەتە زلهێزەکەی ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست لەو دەوراندا (قاجاریو عوسمانی)، لەگەڵ ئەوەشدا ئەو پێگە جوگرافیە (کوردستان) بەهۆی ستراتیژیەتیو جیوپۆلەتیکیو جیۆ ئابوریەکەی، جێگەی چاو تێبڕینی ئەو وڵاتە زلهێزانەی ئەوروپا بوو، هەر یەکە لەلای خۆیەوە هەوڵی بێ پایانی خۆی خستبوە گەڕ، بۆ ئەوەی پشکی شێری لەو پێگە جوگرافیەدا بەرکەوێ.

یەکەمین شەڕی گەورەی دونیا لە ساڵی 1914 هەلگیرسا(بەهۆی تیرۆر کردنی وەلی عەهدی نەمساوی فرانس فیردیناند لەسەر دەستی کەسێکی سربی "جافریلو بریسب" بەم شێوەیە نەمسا جاڕی شەڕی بەسەر سربیا راگەیاندو جەرمانستانیش بۆ پشتیوانی نەمسا شەڕی لەدژی سرب راگەیاندو روسیاش لەسەر سربیاو بەم جۆرە، شەڕەکە هەلگیرسا) ئەوەی راست بێ، هۆکاری سەرەکی هەلگیرسانەکە، تێك چوونی تای تەرازوی هێزبوو لە ئەوروپا دوای یەکگرتنەوەی جەرمانەکان، لەم شەڕەدا نزیکەی 16 ملیۆن کەس تێیدا بوونە قوربانی(9 ملیون لەسوپاو 7 ملیۆن لەخەڵکی سڤیل)، ئەم شەڕە بەشداری سوپای زۆری تێدابوو، ئەوجا بۆ یەکەم جار بوو خەڵکی سڤیل بونە ئامانجەکانی شەڕ، یەکەم جاریش بوو چەکی کیمیاویو هێزی ئاسمانی لەشەڕدا بەکار هات.

ئەگەر چی ئەم شەڕە قوربانی زۆری لێکەوتەوە، لەگەڵ ئەوەشدا سەرەتای دونیای نوێ لەدوا داهاتو کۆتایی بەو چینە دەسەڵاتدارە ئورستکراتیە مەلەکیەی ئەوروپا هێنا کە دەگەڕایەوە بۆ دەورانی شەڕی خاچەکانو سەرەتای نەخشەی سیاسی بەشێوەیەکی مۆدێرن لە ئەوروپا هێنایە کایەوە.

لەلای روسەکان کوردستانی ناوەند(باکوری کوردستان) گرنگەیەکی زۆری هەبوو، لەبەر ئەوەی لە ناوچەی سنوریەکانی سەر وڵاتی عوسمانی نزیك بوو و وێکچوونێکی زۆریش هەبو لەگەڵ ناوچەکانی قەوقازی پێ دەشتی روسیا،

فەرەنسیەکان گرنگیان بەناوچەکانی باشوری کوردستان (ویلایـەتی میسـل) دەدا، بەهەمان شێوە ئینگلستان گرنگی بە ناوچەکانی باشـوری کوردسـتان لە کرمانشـان وسـنەو خانـەقینو مەنـدەلیو کـەرکوکو میسـل دەدا بـەهۆی دەوڵەمەنـد بـوون بەنـەوت کەوتنـە سـەر سـەرەرێیەکانی هینـد، تەنانـەت گرنگیەکی ئەوتۆی بە بێ لایەنی ئێران نەدەرا لـەو شـەرە، ئینگلسـتان دەی خواست ئەو ناوچەیە بکاتـە پێگەیـەکی سـتراتیژیو ئـابوری بـۆ ناوچـەکانی رۆژهەڵاتی ناوەراست ونزیکدا، جەرمەنستانیش گرینگیەکی زۆری بـە ناوچـە نەوتیـەکانی کوردسـتان دەداو هێڵـی ئاسـنینی نێـوان بـەرلینو بەغـدا، بـۆ مەبەسـتی گـەران بـەدوای نـەوت بـوو، گرنگـی دان بـە ناوچـەی خانـەقینو مەنـدەلیو هەنـدێ ناوچـەی باشـورو رۆژهـەڵاتی کوردسـتان، هـەربۆ ئـەو مەبەستە بووە[1].

بۆیە ململانێو رکابەری بە ئاشکراو نهێنی لەنێوان ئەو وڵاتانە هەبوو، بەشەر هەڵگیرسـاندنیش ئـەو ململانـێو رکابەریـەی تەنانـەت لـەنێوان وڵاتـانی هاوپەیمان نەبرا بـۆوە ، بۆیـە بـە قـەد گـەرمی بـەرەکانی شـەر، بـەرەکانی کەناڵە دبلۆماسیەکانی نێوان ئەو وڵاتانەش گەرمو گور بوون، بـۆ گەیشـتنو رێکـەوتن لەسـەر بەرژەوەندییـەکانی ئەووڵاتانەلـە پاشمـاوەی " پیـاوە نەخۆشەکە" کاتێ هاوپەیمانان هەستیان کـرد تـای تـەرازو بـەلای خۆیانـدا دەشـکێتەوە لەسـاڵانی سـەرە مـەرگی ئـەو (پیـاوە نەخۆشـە)، ئـەو هەوڵـە دبلۆماسیانەیان چرو پر تر کرد بەتایبـەتی لـەنێوان ئینگلسـتانو فەرەنسـاو روسـیای تـزاری لـە پەناگـە دبلۆماسـیەکاندا گـەرمتربوو ، کـە پـتر بـەناوی کێشەی رۆژهەڵات ناوزەد کرا .

---

(1) گرنگـی دان بـە عەشیرەتی سـنجاویو کـەلوورو هەنـدێ کەسـایەتی وەك مورتـەزا قولی خـان سـەرداری مـاکۆ، شـێخ محەمـەد مـەردۆخیو عـزو عەبدلمـەلیك ئـەردەلانو عـەباس خـان سـەرداری رەشـید لەلایـەن جەرمانـەکان، هـەر بـۆ ئـەو مەبەسـتە بـوو ل 154، بارودۆخی سیاسی کوردستان.

له پایزی 1915 دا مارك سایكس وەزیری دەرەوەی ئینگلستانو جۆرج پیكوێ فەرەنسی سەرەتای پلانی دابەش كردنی مومتەلەكانی عوسمانیان دارشت كە تەواوی ناوچەكانی كوردستانی بن دەسەلاتی عوسمانی گرتبووە خۆوە، لە سەرەتای ساڵی دواتر مارك سایكسو جورج پیكو گەیشتنە پترۆگراد، هەندێك دەسكاریان لەو پرۆژەیەدا ئەنجامدا بە ئاگاداریو هاوكاری هاوكوفەكەیان لە روسیا (سازانۆف) و بەپێی بەرژەوەندی هەرسێ لاو دوای ئەوەی رەزامەندی مەبدەئیانەی وەزارەتی دەرەوەی روسیایان لەو بارەوە پێ وەرگرت هەردووك لا(سایكسو پیكو) گەرانەوە لەلەندەن لە ئەیاری 1916 بەلگە نامە پێویستەكانی نێوان ئینگلستانو فەرەنسایان لەگەلْ یەكدا گۆرییووە كە پەیوەستدار بوو بەو پرۆژەیەو لە یەكی ئەیلولی هەمان ساڵدا روسیاش دوایین رەزامەندی خۆی لەسەر ئەو رێككەوتنامەیە راگەیاند، بەم شێوەیە یەكەمین رێككەوتنامەی مەترسیدار لە مێژووی دبلۆماسیەتی نهێنی بەرێوە چوو كە لەمێژوو بە رێككەوتنامەی (سایكس پیكو) ناسراوە[1]. رەنگدانەوەی سلبیانەی هەبوو بەسەر گەلانی بن دەستی عوسمانی لەدوای شەردا بەتایبەتی گەلی كوردستان.

بەم شێوەیە بێ ئەوەی حیسابێك بۆ ئیرادەی گەلانی ناوچەكە بكەنو ئەو بانگەشانەی رایان دەگەیاند جێی هیچ پانتایەكی نەدەبۆوەو لە پراكتیكدا بەتایبەتی لەنێوجغزی بەرژەوەندییە بەرتەسكەكانی ئەو ولاتە كۆلۆنیالیستانەدا، كوردستان شوێنێكی گرنگو پانتایەكی زۆری هەبووە لەنێو گفتوگۆو دانوستانە نهێنیەكانی نێوان دبلۆماتەكانی ئەو ولاتە زلهێزانەدا، ئەوەتا لەنامەی وەزیری دەرەوەی روسی ئەوسا (سازانۆف) كەناردویەتی بۆ بالوێزی فەرەنسی لە ولاتەكەی لەخاڵی دووەمی داواكاری وەزیری ناوبراو ئەوها هاتووە:

"دەبێ ناوچەكانی كوردستانی رۆژئاوای وانو بەدلیسو نێوان موشو

(1) د. **كمال مظهر**، كردستان في **سنوات حرب العالمية الاولى**، ل 306

سـيرتو روبـاری ديجلـەو جـەزيرەو ئـەو زنجـيرە چـيايەی سـەر ئاميـّدیو مەرگەوەڕ بۆ روسيا بیّو لە بەرامبەردا روسيا دان بـە ناوچـەكانی ئەلـەداخو قەيسەريە و خەربوت دەنیّ بۆ فەرنسا" [ت].

ئەگەرچی فەرەنسيەكان لەوەيان پتر دەخواست بيّجگە لەو ناوچانە چـاويان بڕيبـوە ئـەوەی كـە دەبـیّ ناوچـەكانی ژيّـر نفوزيـان بپەريّتـەوە رۆژهـەلاّتی كوردسـتانيش تـا سەردەشـت بگريّتـەوە[ير]. ئينگلسـتانيش لـەو روەوە پشتگيرييان لیّ دەكردن چونكە ئەو ناوچەيەی ژيّر نفوزی فەرەنسا دەبـووە ديواريّك لەنيّوان ناوچـەی نفـوزی خۆيـان لەگـەلّ ناوچـەكانی نفـوزی روسـيا لەكوردستاندا.

سـەرەتا روسـەكان زۆر بەتونـدی دژ بـە داواكاريـەكانی فەرەنسـا وەسـتان چونكە هەموو كوردستانی بـۆ خـۆی بـەڕەوا دەزانـی، بـەلاّم دوای كۆمـەلّيّك سازش ليّـرەو لـەویّ رازی بـوو بـەوەی بەشـيّكی گرنگـی كوردسـتان وەبـەر فەرەنساش بكەويّت.[سم].

بەهـەمان شـيّوە ئينگلسـتانيش چـاوی بڕيبـوە بەشـيّكی زۆری كوردسـتان (باشورو رۆژهەلاّت)، لەبەر مەيدانە نەوتيەكانی ئەو دوو هەريّمە.

بەم شيّوەيە هاوپەيمانان بەپیّ ی بەرژەوەندیو خواستی تايبەتيان ناوچەی رۆژهەلاّتيان دابـەش دەكـرد لـەنيّوان خۆيـان بـە پيّـی چـەندين ريّككـەوتنو پـەيمانی نهيّنی.

لە گەرمەی شەڕ، رووداويّكی كتو پـڕ لـە پيّكهاتـەی هاوپـەيمانان رووی داو شۆڕشـی ئوكتۆبـەری روسـيا هەلّگيرسـا دەسـەلاّتدارانی تـازەی ئـەو ولاّتـە بڕيـاری هاتنـە دەرەوەی خۆيـدا لـەو شـەڕە نەگريسـە دا، بەفـەرمی لەگـەلّ بەرەی تەوەر لەسەر ئەو مەسەلەيە ريّككەوتن، ئـەو رووداوە لـە حيسـاباتی

---

(1)، د. **كمال مظهر** احمد ،كردستان فى سنوات **الحرب العالمية الاولى**، ص 307

(2)**هەمان سەرچاوە ص**307

(3)**هەمان سەرچاوە ص**307

هاوپـــەیمانان دا نـــەبوو، لەهـــەمان کاتـــدا، دەســـەڵاتدارانی تـــازە ئـــەو ڕێکەوتننامەو ئەرشیفانەیان ئاشکرا کرد کە وڵاتانی هاوپەیمانان بەنهێنی لەسەری ڕێککەوتبونو مۆریان کردبوو.

ئـەم خۆکێشـانەوەی روسـیا، تـەرازوی هێـزی هاوپـەیمانانی لـەنگ کـردو کاریگـەری زۆری کـردە سـەریانو شـوێنی هێزەکـانی روسـیای بەچـۆڵی هێشتەوە،" سەرەڕای ئـەوەی ئینگلسـتان داوای لـە خـانی شـکاک (سمکۆ) کرد لەو ساڵاندا بە هاوکاری ئاشوریو ئەرمەنەکان جاڕی شەڕ بـدەن لـەدژی عوسمانیەکانو بـۆ ئـەوەی بەشـێك لـەو بۆشـاییە پڕبکەنـەوە کەچـی خـانی شکاك رازی نەبوو" (1).

هەڵگیرسانی یەکەمین شەڕی جیهانی دەوڵەتی عوسمانی پـتر لاواز کـرد بـە تایبـەتی شکسـتەکانی لـە بـەرەی میزۆپۆتامیـادا، ئـەو کێشـە سیاسـیو ئابورییەی لـەوەپێش هـەیبوو، ئـالۆز تـر کـرد، کـە گروپـی تورکـە لاوەکـان لەبواری سیاسیو ئابوری لـە وڵات دروسـتیان کردبـوو، بـواری سەربازیشـی هاتەسەر، بەم شێوەیە لە رووی عەمەلیەوە بوار باشتر پەیدا بوو بۆ گـەلانی بـن دەسـتی عوسمـانی کـە هـەوڵو چـالاکی بـە گـوڕ تـر بکـەن بـۆ پـڕۆژە نەتەوەییەکانی خۆیان لە کوردستانی بن دەستی قاجاری (ئـیران) دەوڵـەت بە تەواوەتی لاواز ببوو، باکوری کوردستانی رۆژهەڵات کەوتبووە بن دەستی روسـیاو بەشـێکی زۆری خـواروی کوردسـتانی رۆژهـەڵات (کرمانشاوسـنە) هێزەکـانی سـەربازی ئینگلسـتان دەسـتی بەسـەردا گرتبـوو، دەوڵـەتی قاجاریو عوسمانی لەسەرە مەرگی موحەقەقدا بوون.

بواری باشتر هاتە پـێش بـۆ خـەباتی جوڵانـەوەی رزگـاریخوازی نیشـتیمانی کوردستاندا، لەگەڵ ئەوەشدا شەڕو دەرهاوێشتەکانی ئەو شـەڕە کاریگـەری سلبیانیە هـەبوو لەسـەر ئـەو خەباتـەو لـە زۆر قـۆڵو هەنـدێ بـواردا پـەکی خستبووە ڕێگای لەگەشەسەندنو پەرەگرتنی گرتبوو بەڵام نـەیان توانیبـوو

(1) کریس کۆچرا، کورد لە سەدەی نۆزدەو بیستدا، ل 6

لەکاری بخەن، سەر نەکەوتنی عوسمانیەکان لەراکێشانی خەڵکی کوردستان بەلای خۆیاندا لە ناوەڕۆکدا مانـای ئەوەیـە داینـەمۆی خـەبات بـۆ رزگـاری‌و سەربەخۆی لە کارنەکەوتبوو درێژەی هەبوو، چـەندین راپـەڕین‌و راتەکانـدن بەرێوەچـوو، ئەگــەر ســەرکەوتوش نــەبوو بــەڵام نیشــانەی درێــژەدان‌و بەردەوامی بوو. شـەڕو دەرهاویشـەکانی شـەڕ ئەگەرچـی ئـەو خەباتـەی لـە قالب دابوو خستبویە نێو چوارچێوەییەکی تەسک‌و هەنـدێك وەخـت داخـراو لەگـەڵ ئـەوەش، هـەر ئـەو خەباتـە بـوو، کێشـەی کوردسـتان‌و گەلـە بـن دەسـتەکەی وەك سـەرەتایەك بـەدونیا ناسـاندو لـەئاکامی ئـەو خەباتـە، تێکەڵ‌و تەماسی لەگـەڵ دونیـای دەرەوەو رۆژئـاوە پەیـدا کـرد، لـەم مـاوە مێژوویــەی ئــەو ســاڵانە بــوو تێکەڵیــەکی بــاش بــۆ خــەباتی داهــاتووی کوردستاندا هاتە ئاراوە بەم شێوەیە لە ئاکامی شەڕی جیهانی‌و چاوتێبرینی کۆلۆنیالیستە رۆژئاواییـەکان، بازاڕەکـانی کوردسـتان بەخێراییـەکی زۆرەوە تێکـەڵ بـە بـازاڕی ئیحتیکـاری سـەرمایەدار بـۆوەو لـە شـێوازی داخـراوی فیودالی دەرزی زۆری تێدا بوو، ئەم تەکانە رەنگدانـەوەی باشـی هـەبوو لـە ســەر بــواری سیاســی‌و جولانــەوەی کوردایــەتی بــە تایبــەتی لــە بەشــی کوردستانی بن دەستی دەوڵەتی عوسمانیدا.

راستە شـەڕو پـەیمان‌و رێککەوتنـەوەکانی وڵاتـانی هاوپـەیمانان بـۆ گـەلانی ناوچەی رۆژهەڵاتی ناوین، بەتایبەتی گەلی کوردستان راستنەگۆیی بـەگفتو وتارە سیاسیەکانی ئەو وڵاتانە لەگەڵ کردارەکانیان بەروونی بۆ دەرکەوت‌و مرازو نیازی راستەقینەیان بـۆ هـەموو لایـەك ئاشکرابوو، لەگـەڵ ئەوەشـدا رەفتارو کرداری هەردوو دەوڵەتی داگیرکەر (ئێرانی‌و عوسمـانی)، بـواری بـە هـیچ جـۆرە ئەلتـەرناتیڤێکی دیکـە نـەدەدا جگـە لەدرێـژەدان لـەو تووێـژو هاوکاری لەگەڵ کۆلۆنیالیستانە بە هەوڵدان‌و کارکردن بۆ کەمترین زیـان لـەو نێوەندەدا.

راگـرتنی شـەڕی جیهـانی‌و تێـك شـکان‌و داتـەپینی دەوڵـەتی پـتر لـە 400 سـاڵەی عوسمـانی‌و پاشـان روخـانی قاجـاری‌و هاتنـە سـەرکاری رەزاشـای

پەهلەوی، لەسەرەتای سالآنی بیستی سەدەی رابردوو دەرفەتو بواری نوێی هێنا گۆڕێ بۆ پڕۆژەی نەتەوەیی گەلی کوردستان سەرەڕای چاوچنۆکیو یەکلابونەوەی ولآتانی کۆلۆنیالست لە سەر ناوچەی کوردستان، رەنگە هۆکارە ناوخۆییەکانی کوردستان لە ئاست ئەو رەوشە بابەتیانەی ئەو سەردەم بوایە، رکێفی رووداوەکان بەو ئاقارەدا نەدەچوو و زیانەکان لەم وەزعەی ئێستا کەمتر دەبوو، دەکرا هەندێك شت رزگار بکرێ.

لەگەڵ ئەوەشدا، ناکرێ لە قەدرو قیمەتی سەرکردە و شۆڕشگێڕانی ئەو سەردەم کەم بکرێتەوە یاخود بە چاوێکی ئەوتۆ سەیریان بکەین، لە ئاست پێگەو خەباتی نەبڕاوەیان نەبێ، بەراستی دلێریو جەسوریو ئازایی خۆیان بەهەموو دونیا پیشانداو چەندین نەبەردیان تۆمار کرد کە نەك جێگای شانازییە بەتەنیا بۆ گەلی کوردستان، بەڵکو بۆ تەواوی گەلانی بن دەستو خەباتو ماندووبونو خزمەتەکانی ئەو سەرکردەو کەلە پیاوانە بوو کە هەندێکیان گیانی خۆیان بەخت کرد لە پێناو کوردستاندا، مێرابو بناغەی جولانەوەی نیشتیمانی کوردستان دروست کردو ئێستا کێشەی کوردستان وەك نیشتیمانێکی داگیرو دابەشکراو گەلێکی بن دەست لە ناوچەی رۆژهەلآتی ناوەڕاست، حاشاهەڵنەگرانە ناکرێ فەراهەم بکرێو لە نێو هاوکێشەی سیاسیو سەربازییەکان خۆی لێ ببوێرن.

دیارە راگرتنی شەڕو ئاکامو دەرئەنجامەکانی، ئەو راگرتنە واقیعێکی نوێی هێنایە پێش، ئەگەر لەمەوبەر ئینگلستان بەیەکێ لە ولآتانی دەستەڕۆی هاوپەیمانان دادەنرا،" ئەوا ئێستا دوای ئەوەی پتر لە 120 هەزار سەربازی لە بەرەکانی دژ بە دەولەتی عوسمانی کوژراوەو نزیکەی (1) ملیۆن سەربازی لەسەر خاکی ئەو ولآتە بوونی هەیە" (1) لە رووی پێگەی سەربازیو تەرازوی هێزی هاوپەیماناندا، گۆڕانی بەخۆوە دیوە و ئێستا ئینگلستان بەپشكو بەشی لەوەوپێش رازی نییەو خوازیاری

(1) د. كمال مظهر احمد، كردستان في سنوات الحرب العالمية الاولي، ص324.

چاوپێداخشاندنەوەیەو لە هەمان کاتدا ئەو ململانێو رکابەرییەی لەوەوپێش بەشراوەیو نهێنی بەڕێوە دەچوو و پێشتر بە لاوەکی دادەنرا لەبەرامبەر جەرمەنستاندا ئەوا ئێستا سەرلەنوێ سەری هەڵداوەتەوە لەنێو واقیعی نوێی دوای بڕانەوەی شەڕی خۆبەدەستدانی جەرمانستانو دەوڵەتی عوسمانی وڵاتانی دیکە بۆیە ئینگلستان لەهەموان پتر خوازیاری چاوپێخشاندنەوەیە بە دەسکەوتەکانو جێگۆڕکی کردنی پشكو بەشەکانە ،ئەمەش گومانی تێدا نیە، سازشو دانیشتنو گفتوگۆو دانوستانو لێکترحاڵی بوونی وڵاتانی هاوپەیمانانی دەوێو کارێکی هێندە ئاسانو بێ کێشە نابێ، بەتایبەتی بە نەمانی روسیای قەیسەریو دروست بوونی رژێمێك لە شوێنیدا، بەریتانیاو ئەمریکاو تەواوی هاوپەیمانان بە بەرەیەکی ئایدویۆلۆژی دژ بە خۆیان دەناسنو چییان بۆ بکرێو بلۆیو لەدەست دابێ بۆ روخاندنو لەناوبردنی تەخسیری پێ ناکەن.

ئەگەر لەوەوپێش ئینگلستان خوازیاری هاوسێیەتی روسیای تزاری نەبوو، هانی فەرەنسای دەداو پشتگیری لەو شوێنەی دەکرد کەفەرەنسیەکان شوێنی نفوزو دەسەلأتیان بێت، ئەوا رێك ئێستا ئەو مەرامە نەماوەو ئینگلستان چی بۆ بکرێ بلوێو لەدەست بێ دەخوازێ لە سنورەکانی یەکێتی سۆڤیەتو شۆڕشی ئۆکتۆبەر بەخێرا نزیك بێتەوەو بەبێ پەردە کار بۆ ئەم مەسەلەیە دەکات.

ئەم مەرامە تازەیەی ئینگلستان کاریگەریەکی سلبی کردە سەر چارەنووسی گەلی کوردستانو هەندێك لە دەسکەوتو قازانجەکانی لەدەست دا کە لەوەو پێش ئەگەری هەبوو بە دەستی بهێنێ، بەلانی کەم زەرەرو زیانەکانی خواست و ویستی کوردی کەمتر لە ئێستا لێ دەکەوێتەوە، ئینگلستان چی پێ کرا بۆ ئەوەی ویلایەتی میسل بخاتە ژێر رکێفی قەلەمڕەوی خۆیو بە هەر نرخێك بێ ئامادەی سازش بوون لە گەڵ فەرەنسیەکان بۆ ئەوەی دەست لەو ناوچەیە هەڵبگرن، لەکۆتاییدا ئەو ناوچەیەش بەپێی بەرژەوەندیە تەسكو چاوچنۆکیەکانی خۆی بە دەوڵەتی نامۆو تازە

دامەزراوی عێراق بەستەوە، گەلی کوردستان باجێکی زۆری لەسەرداو بۆ خەڵکی ئەو هەرێمەش بەگران کەوت، تا ئێستا باجی ئەو رەوشە دەدەن هۆکاری، سەرەکی ئەو مەرامە نوێیەش پتر نەوتو مەیدانە نەوتیەکانی باشوری کوردستان بووە، بڕو بیانوو پڕوپاگەندەکانی دیکە رواڵەتیو هەنجەت بووە بەس کە لە ئاکامدا ئەوەی ئینگلستان خواستی بە هەر نرخو باجێك بێ بۆی چووە سەرو بەدەستی هێنا.

بەپێی ئەو واقیعە تازەیەی پاش برانەوەی یەکەمین شەڕی دونیا و پێگە نوێیەکەی ئینگلستان لەنێو ئەو واقیعەدا، کار گەیشتە ئەوەی لوید جۆرجی سەرۆك وەزیرانی ئەم کاتی ئینگلستان راشکاوانە بە رێککەوتنامەی (سایکس پیکو) بڵێ بەراستی " بەڵگەنامەیەکی تروهاتە" وتوڕەییو بێزاری سیاسەتوانانی ئینگلستان گەیشتە لوتکەو بەتوندی رەخنەی لێ دەگیراو تۆمەتباریان دەکرد کە لە ئاست ئەوە نەبووەو تەقدیراتی نادروست دەرچووە سەبارەت بە پێگەکانی ئینگلستانی دوای شەڕ"[1].

گفتو بەلێنەکانی هاوپەیمانان بە تایبەتی لۆید جۆرجی سەرۆك وەزیرانی ئەوسای ئینگلستان لەبەردەم سەندیکای کرێکارانی وڵاتەکەی لە 5ی کانونی دووەم 1918 رای گەیاند، وڵاتەکەی لە پێناو (داکۆکی لەخود)و (مافی گەلان)و (یاسا نێو دەولەتیەکان) دەجەنگێو رایگەیاند کە وڵاتەکەی رێز لە خواستی گەلانی بن دەستی جەرمەنستانو عوسمانی دەگرێو تایبەتمەندییە نەتەوەیەکانی دوورگەی عەرەب، ئەرمینیا، میزۆبۆتامیا، سوریا) بەهەند وەردەگرێ[2].

سێ رۆژ بەسەر بانگەشەی لوید جۆرج دا رەت نەبوو تاوەکو سەرۆکی ئەوسای ئەمریکا" ولسن" چواردە بەندە بەناوبانگەکەی راگەیاند، کەبەندی پێنجو دوانزەی هەمان بانگەشەی سەرەوەی لوید جۆرجی لێ دەکەوتەوە.

---

(1) هەمان سەرچاوەی پێشوو، ص 326.

(2) هەمان سەرچاوەی پێشوو، ص 319.

بەڵام ئاكامو دەرهاویشتەو رەفتارو كردەوەكانی دوای شەڕی هاوپەیمانان بێ ئومێدی زۆری بەگەلانی بن دەستی عوسمانیداو رەش بینی لە بەرامبەریاندا بووە شتێكی حاشا هەڵنەگر.

دوای سەوداو سازشێكی زۆر لەنێوان ئینگلستان، فەرەنسا، ئەمریكا، ئیتالیا یونانستان توركیای كەمالی، سەرلەنوێ رۆژهەڵاتی ناوین سنورەكانی دارێژرایەوەو لە ئاكامدا كوردستان جگە لەو بەشەی بن دەستی ئێران، وەك خۆی تەقریبەن مایەوە، ئەو بەشەی دەستی عوسمانی پێشوو لەنێوان ئینگلستانو فەرەنساو توركیا جارێكی دیكە دابەش كرایەوە بێ ئەوەی بەقەد موێكیش حساب بۆ خواست ویستی گەلی كوردستان كرابێت، بەم شێوەیە كوردستانی عوسمانی یەك بەش كرایە سێ بەشی بن دەستی هەریەك لە (عێراق، توركیا، سوریا) لەراستیدا مانای ئەوە نییە خەباتی كوردستانیان بێ هودەو بێ هیوا مایەوە، بەڵام لە ئاكامدا كوردستانیان لەبەرەی هەرە دۆڕاوەكان بوون لەناوچەكەداو هۆكاری سەرەكیش بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە ململانێو ركابەرییەكانی نێوان وڵاتانی هاوپەیمانان هێندە توندو تێك هەڵكێشو تێك ئاڵا بوو زەحمەت بوو كوردستانیان زەفەری پێ بەرنو هێندە دژوارو سەخت بوو درك كردن بە گەمەی سیاسیو خوێندنەوەی ستراتیژیەتی ئەو وڵاتانەو هەڵهێنجاندنو پەند وەرگرتن لەنێو ئەو گەمانە لەسەروی توانای عەقلی سیاسی كوردستانی ئەوسابوو، بەتایبەتی جوڵانەوەی نیشتیمانی كوردستانی ساواو تازە، كوردستان وەك نیشتمان داگیر كرابوو وەك گەلی بن دەست بوو، دام ودەزگایەكی ستراتیژو لێكۆڵینەوەی ئەو تۆی لەدەست دانەبووە كە تایبەت بێ بە خوێندنەوەی ستراتیژیەتو مەرامەكانی ئەو وڵاتانە لەكوردستاندا بۆیە عەقلی سیاسی كوردستانی ئەوسا تەنیا بانگەشەو گفتو بەڵینە رواڵەتیەكانیان دەبینی بێ ئەوەی درك بە ناوەڕۆكی ململانێیەكانی نەوت وجیو سیاسی و ستراتیژیەكی سەرزەمینەكەی رۆژهەڵاتو كوردستان كە بەئاشكراو نهێنی بەڕێوەچوو بكا.

پاشانشینی کوردستانی خواروو

یەکێ لە لاپەڕە پڕشنگدارەکانی خەباتی گەلی کوردستان پاشانشینی کوردستانی خوارووە بە رێبەرایەتی مەلیکی کوردستان شێخ مەحمودی نەمر، لەهەمان کاتدا شێوەی مامەڵەکردنو هەڵوێست لەو پاشانشینە، ڕاڕایو دوودڵی ئینگلستان بەدیار دەکەوێ لەبەرامبەر چارەسەرکردنو حەقدان بە خەڵکی کوردستانو جۆری فرتوفێلو خافلاندنو بەکارهێنانی وەك کارتی فشار بۆ یەکلاکردنەوەی ململانێو دەستەبەرکردنی بەرژەوەندیە تایبەتیەکانی لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا، بۆیە هەر کاتێ بخوازین باس لە باشوری کوردستانو مەملەکەتی کوردستانی خواروو بکەین، دەبێ لە سەین بەینەکانی ئەو وڵاتە کۆلۆنیالیستە بەئاگابین چونکە هەڵوێستی کۆتایی ئەو وڵاتە زادەی ئەو ململانێیە بەپێی ئەو ستراتیژیەی کە خۆی بۆ خۆی دای ڕشتبوو، ئاکامەکانی ئەو سیاسەتو تاکتیکانە بوو بە شێوەیەکی یەکجار سلبیانە ڕەنگی دایەوە بەسەر چارەنووسی خەڵکی کوردستان بەگشتیو باشوری کوردستان بەتایبەتی.

دەسەڵاتدارانی کولۆنیالیستی بەریتانیا، دەمێکی زۆر بوو چاویان بڕیبوە ناوچەی ڕۆژهەڵاتو کوردستان، ئەم چاو تێبڕینەو هەوڵدانە بۆ دەست بەسەرداگرتنەوە، دەرهاوێشتەو زادەی یەکەمین شەڕی گەورەی دونیا نییە، بەڵکو زادەی هەندێ حساباتی ستراتیژی خۆی بووە بۆ ماوەیەکی دوورو درێژ، چەندین گەریدەو نێردراوی تایبەتی بۆ کوردستان ناردووە بەتایبەتی هەرێمی ڕۆژهەڵاتو باشور، هەوڵی داوە هاوسۆزییان بکات لەگەڵ خۆیدا، تەنانەت لەسەرەتای شەڕ دەنگۆی وا بەرز ببۆوە لەنێو سیاسەتوانانی ئینگلستان (باولسنون) کونسوڵی گشتی ئینگلستان لەبەغدا، ڕاستەخۆی داوای لە وڵاتەکەی کرد، با میرنشینی بابان زیندو بکەینەوە بەسەرکردایەتی

دۆستی دێرینیان " ئەحمەد بابان"[1]. ئینگلستان چەندین راوێژکارو شارەزای لەبواری کۆمەڵگەی کوردەواری نارده لای ئاغاو سەرۆك عەشیرەتو کەسانی ناوداری کوردەواری، بۆ ئەوەی هاوسۆزیان بکات لەگەڵ ئەو وڵاتە، بەدرێژایی مێژووی پەیوەندی کورد لەگەڵ ئینگلستان، ئەو هاوکاریو یارمەتیانەی بە کوردیان داوە نەگەیشتە ئەو ئاستەی گەلی کوردستان بگاتە لانی کەمی داخوازییە نیشتیمانیەکانی بەتایبەتی دوای ئەوەی لە رەهەندە هەرێمیو دەولیەکانی ئەو کێشەیە حاڵی بوو، لەدوای براندنەوەی شەڕ لە پێگەی نوێ کوردستان تێ گەیشت، ئینگلستانیەکان بە زۆریو فراوانی رویان لە کوردستان کردو کارو چالاکی جۆراو جۆریان تیا دا بەڕێوە دەبرد.

یەکێ لەهۆکارە سەرەکییەکانی گرینگی دانی ئینگلستان بە کوردستانەوە، ئەو خەزینە نەوتەی ژێر خاکی کوردستان (رۆژهەڵاتو باشوور) بوو، هەر بۆیە لەگەڵ هەڵگیرساندنی یەکەمین شەڕی گەورەی دونیا، بیرۆکەی گرتنی ناوچە نەوتیەکانی باشوری کوردستان لە بیرۆکە پێشنیەکانی بوو، ئەم بیرۆکەیەش وەك لەوەو پێش باسمان کرد زادەی شەڕی جیهانی نەبووە، بەڵکو رەگو ریشەی دەگەڕێتەوە بۆ سەدەی (19)ەهەمی زاینی. تەنانەت لە ساڵی 1911دا لۆرد کیرزن Curzon لەبەردەم لۆرداتی وڵاتەکەی بە راشکاوانە رایگەیاند بەرجەستەکردنی بەرژەوەندییەکانی ئینگلستان سەروی بەغداش(باشوری کوردستان) دەگرێتەوە.[2].

گرنگی دانی ئینگلستان بە کوردستان لەسەرو بەندی یەکەمین شەڕی گەورەی دونیا لە برەوییەکی زۆر دابوو، مەبەستی سەرەکی دەست بەسەر

---

(1) د. حامد محمود عيسى، **القضية الكوردية من الاحتلال البريطاني الى الغزو الامريكي** ص 43.

(2)هەمان سەرچاوەی ص 44.

+ د. كمال مظهر احمد، كردستان **في السنوات الحرب العالمية الاولى**، ص 40.

داگرتن‌و كۆنترۆل كردنی كوردستان بوو بۆ ئه‌وه‌ی ببێته‌ پێگه‌یه‌كی گرنگ بۆ نفوزیان له‌ رۆژهه‌ڵاتی ناوه‌ڕاست‌و نزیكدا، ته‌واوی سیاسه‌توانه‌كانیان له‌سه‌ر ئه‌وه‌ كۆك بوون، جوداییان له‌سه‌ر جۆرو شێوازی ده‌سته‌به‌ر كردنیان بوو بۆ گه‌یشتن‌و مسۆگه‌ر كردنی ئه‌و مه‌رامه‌.

وه‌ك باسمان كرد لێپرسراوانی به‌ریتانی رای جودایان هه‌بوو سه‌باره‌ت به‌ چاره‌نووسی داهاتووی باشوری كوردستان، زۆربه‌یان كۆك بوون له‌سه‌ر ئه‌وه‌ كوردستانیش به‌شێك بێت له‌و ده‌وڵه‌ته‌ ده‌ستكرده‌ كه‌ سه‌ره‌تا به‌ناوی میزۆپۆتامیا بوو پاشان كرایه‌ عێراق، له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌ش هه‌ندێكی دیكه‌ رایان وابوو قه‌واره‌یه‌كی نه‌ته‌وه‌یی سه‌ربه‌خۆ له‌ باشوری كوردستان هه‌بێ، بۆ ئه‌وه‌ی نفوزی سۆڤیه‌ت سنوردار بكرێ‌و نفوزی ئینگلستان به‌ره‌و باكور هه‌ڵكشێ‌و جۆره‌ فشارێك بێت بۆ سه‌ر توركیای كه‌مالی كه‌ به‌ گه‌رم‌و گوڕی داوای ویلایه‌تی میسل ده‌كرده‌وه‌، به‌تایبه‌ت میجه‌ر نوئیل‌و لۆرد كیرزن له‌سه‌ر ئه‌و رایه‌ بوون، خه‌ریك بوو ئه‌و رایه‌ سه‌قامگیر بێ له‌نێو سیاسه‌ته‌كانی به‌ریتانیداو سیڤه‌ریش ده‌رئه‌نجامی ئه‌و رایه‌ بوو، به‌ڵام به‌هۆی زروفی نوێی هه‌رێمی‌و ده‌ولی پشت له‌و بیرۆكه‌یه‌ كراو پتر بیرۆكه‌كانی دیكه‌ هاتنه‌پێش، هۆكاری سه‌ره‌كیش نه‌وه‌ك ئه‌و ده‌وڵه‌ته‌ به‌ قازانجی كه‌مالیه‌كان‌و سۆڤیه‌تدا بگه‌ڕێته‌وه‌و به‌ریتانیه‌كانیش‌و ئه‌و سه‌رچاوه‌ نه‌وتیانه‌ی باشوری كوردستان له‌ده‌ست بده‌ن، بۆیه‌ پتر په‌سه‌ندی ئیداره‌ی خۆجێیه‌تی ده‌كرد به‌و مه‌رجه‌ی به‌ ده‌وڵه‌تی عێراقدا بلكێندرێ.

ئه‌وه‌بوو به‌پێی رێنمایه‌كانی كۆنگره‌ی قاهیره‌ی ساڵی 1922 له‌ 5ی كانونی دووه‌می هه‌مان ساڵ، به‌ریتانیاو حكومه‌تی عێراق له‌ به‌یاننامه‌یه‌كی هاوبه‌شدا پشتگیریان له‌ حكومه‌تێكی كوردستانی كرد له‌ چوارچێوه‌ی ده‌وڵه‌تی عێراقیدا.

"حكومه‌تی خاوه‌ن شكۆی پاشای به‌ریتانیای گه‌وره‌و خاوه‌ن شكۆ مه‌لیكی عێراق به‌وه‌ رازی ده‌بن كوردی عێراق، حكومه‌تێكی كوردی له‌نێو سنورێكی دیاریكراودا دابمه‌زرێنێن، گه‌لی كوردیش له‌ ماوه‌یه‌كی كورتدا، له‌نێو خۆیان

ڕێککەون ئەو حکومەتەی دەیانەوێ دایمەزرێنن نوێنـەریان بـۆ بەغـدا بنێـرن لەسەر چۆنیەتی پەیوەندییەکان لەگەڵ حکومەتی بەریتانیاو عێراق، بۆ ئـەو مەبەستە بەیەکەوە راوێژ بکەن"[1].

هەر دوای چەند مانگێك لەو بانگەوازە حکومەتی بەریتانی رای خۆی گـۆڕی، ڕێککەوتنامەی لۆزانی لە 1923/7/24 مۆر کرد کە لـە هـەموو خاڵەکانیـدا باس لە کێشەی کوردو کوردستان هەر نەکرابوو.

هۆکاری سەرەکی ئەو دوودڵیو راگۆڕینانەی بەریتانیاو پشت گـوێ خسـتنی داخوازییە رەواکانی کوردستانیو مرونەتی بەریتانیـەکان بـۆ خۆگونجانـدنو دەســتەبەرکردنی بەرژەوەندیــە سیاســیو ئابووریــەکان بــوو لـــەنێو گۆڕانکارییـــەکانی هـــەرێمیو نێـــو دەوڵەتیـــدان بـــێ متمانـــەییان بـــوو بەســەرکردەکانی کوردســتانیو نەدۆزینــەوەی کەســێکی گونجــاو، بتــوانێ بەرژەوەندییەکانیان لە کوردستان بەتایبەتی لەبواری نەوت مسۆگەر بکات.

وەك بۆمـــان دەردەکـــەوێت مامەڵـــەکردنی دەســـەڵاتدارانی ئینگلســـتان سیاسەتێکی فرتو فێـڵو تەلەکەبازانـەی بـەرێوەبردووە، بـۆ خۆسـەپاندنو بەرجەســتەکردنی بەرژەوەندیــە ســتراتیژییەکان، ئــەو سیاســەتە بــەپێی بەرنامەو پلان رێك خراوە، پێشهاتە نێودەوڵەتیو هەرێمیەکان بـەرزو نزمـی کردۆتەوە، گرنگ ئەوەیە بەرژەوەندیـەکانی بـەریتانی لەسـەر حسـابی مـافی گــەلی کوردســتان بــە دەســت هــاتووە، دیــارە سیاســەتی ســتراتیژی بەریتانیەکان خۆی لە بەرژەوەندییە ئابوریو سیاسیەکانی خۆی دیوەتە بێ ئـەوەی سـەیری نەتـەوەو مـافی نەتـەوەیی گـەلانی ناوچـە بکـا، هـەر گفتو بەلێنێـەکیش لەهـەر کاتێکدا بـە گـەلانی بـن دەسـت درابێـت ئەوامسـۆگەر لەپێناو بۆ باشتر چونە پێشو مسۆگەر کردنی ئەو بەرژەوەندییانە بووە.

لێرەشدا ناکرێ نکۆڵی لە هەندێ کەمو کوڕیو هەڵەی جوڵانەوەی سیاسـیو

---

(1) حوسـێنی مـەدەنی، کوردسـتانو سـتراتیژیەتی نێـو دەوڵـەتی، بـەرگی یەکـەم، ل 348.

پێشمەرگایەتی کوردستانی بکەین رێگای بۆ فـرتو فێـلو تەڵەکابازییـەکانی بــەریتانی خۆشــکردوەو خولْقانــدوە، بەتایبــەتی زاڵبــونی هەســتی پــان ئیسلامیزم بەسەر هەستی نەتـەوەییو سیاسـیداو بـەردەوام گەمـەکردن بـە سۆزی ئاینی کە زۆر جار رەفتارو کردەوەکانی وڵاتانی کۆلۆنیالیست رێگـای بـۆ هەسـت بزواندنـە خـۆش دەکـرد، گـرنگ بەریتانیـەکان لەهـەموان باشـتر لەورووەوە مامەڵەیان کـردوەوەو لـە هـەموان باشـتریش کێشـەی کوردیـان هەڵسەنگاندووەو کەلکیان لێ وەرگرتووە.

بارودۆخی باشووری کوردستان
پێش راگەیاندنی حاکمداریەتی شێخ مەحمود

لە 7ی نیسانی ساڵی 1918 دا هێزەکانی ئینگلستان لە درێژەی پێشرەوی خویاندا، گەیشتنە شاری کـەرکوك، شـێخ مـەحمودی بـەرزنجی دوای چـەند مشاوەرەو راگۆڕینەوە لەگەڵ ناودارانی سولەیمانی کە لـەخۆی نزیـك بـوون، بڕیارییــان دا نامەیــەك ئاڕاســتەی هێزەکــانی ئینگلیســتان بکــەن، ئەگــەر ئامادەبن حکومـەتێکی کوردسـتانی بـە سـەرۆکایەتی خـۆی لـە سـولەیمانی دامەزرێنن، ئەوا شێخ ئامادەیە شاری سـولەیمانی بـێ قەیـدو شـەرت بدەنـە دەسـت هێزەکـانی ئینگلسـتان، ئارلۆنـد ویلسـون" وەڵامـی نامـەی شـێخی دایـەوە تیایـدا ئامـاژەی پـێ کردبـوو کـە داواکـەیان قەبوڵـەو لـەم رۆژانـەدا بەیاننامەیك لەسەر ئەو بابەتە بڵاو دەکرێتەوە.
لەو سەین بەینـەدا هێزەکـانی ئینگلسـتان لەکـەرکوك کشـانەوەو هێزەکـانی عوسمانی بۆ جارێکی دیکـە ئـەو شـارەیان داگـیر کـردەوە، خـەلیل پاشـای لێپرسراوی فەیلەقی شەشـی عوسمـانی، لـە رێگـای مسـتەفا پاشـادا، داوای کردبوو کە حەز دەکا چاوی بە شێخ مەحمود بکەوێ بۆ تاوتۆکردنی هەنـدێ

بابەتی گرنگ، لەگەڵ گەیشتنی شێخ مەحمود بۆ کەرکوك یەکسەر لەژێر چاودێری توندی پاسەوانان خرایە زیندان، دوای دادگاییەکی رواڵەتی، بڕیاری خنکاندنی بەسەردا دەرچوو، بەهۆی ئەو نامەیەی کە بۆ هێزەکانی ئینگلستانی ناردبوو، بەڵام بەخت یاوەری شێخ مەحمود بوو لە پڕێکدا خەلیل پاشا گۆڕا بە" علی ئیحسان پاشا[*] ئەمەی دوایی بە باشی زانی کەلك لە شێخ وەرگرێ لەو بارودۆخە ناسکەدا، دوای لێبوردن چەندین دیاری پێشکەش بە شێخ مەحمود کردوو بە سەرکردەی موجاهیدینی خۆبەخش لە سولەیمانی دامەزراندو بەرێزەوە بەرێی کرد.

هەر لەو ساڵەوە شێخ مەحمود دەست بەکاربوو لەسەر کارەکەی‌و دەسەڵاتدارانی سوپای ئینگلستان لەو مەسەلەی شێخی نەمر ئاگاداربون‌و هەستیان کرد بە کشانەوەیان لەکەرکوك متمانەی کوردەکانیان لەدەست داوە، بۆیە بڕیاریاندا بەهەر نرخێك بێت بگەڕێنەوە کەرکوك.

بەکەلك وەرگرتن لە ئاگربەستی مودرونس 30 تشرینی یەکەم 1918 دا لە 25 تشرینی دووەمی هەمان ساڵ بۆ جارێکی دیکە گەڕانەوە شاری کەرکوك و " عەلی رەزای " موتەسەریفی سولەیمانی بۆ میسل بانگ کراوەو بڕیاردرا شێخ مەحمود بە وەکالەت کاروباری شاری سولەیمانی بەرێوە ببات لەگەڵ هێزێکی بچووکی سەربازی عوسمانی چەند پولیسێك، شێخ مەحمود بۆ جارێکی دیکە لە رێگای کفری پەیوەندی بە هێزەکانی ئینگلستان کردەوە بۆ هەمان مەبەست داواکاری پێشوی، بە واژۆی 40 سەرۆك هۆزو کەسایەتی دیار لەهێزەکانی ئینگسلتان کردەوە.، ئەوەبوو لە وەڵامدا میجەر " نوئیل" یان نارده لاو هەردوو رێکەوتن کە شێخ مەحمود بەرزنجی ببێتە حاکمداری کوردستان لەژێر چاودێری‌و ئامۆژگاری ئینگلستان.

بۆ رێکخستنی ئەم قەوارەیە مێجەر نوئیل لە تشرینی دووەمی 1918 دا

(*) ناوبراو کورد بووەو داکۆکی کەربووە لەئۆتۆنۆمی لەچوارچێوەی دەسەڵاتی عوسمانییدا.

سەردانی ناوچەکانی نێوان زێ گچکەو سیروانی کردو هەوڵی دا پێگەی شێخ مەحمود سەقامگیرتر بکاتو لەگەڵ سەرۆکی هۆزەکانو ناودارانی ئەو ناوچەیە کۆبۆوە، رونی کردەوە بۆیان کە ئەوان نایانەوێ دەزگایەکی ئیداریان بەسەردا بسەپێنن لەگەڵ ئاکارو حەزو ئارەزووکانیان دا نەگونجێو سەرۆك هۆزەکانیش هانیدا یەکێتیەك لەژێر چاودێریو رێنوێنی کاربەدەستانی بەریتانیا پێك بهێنن.[1].

شێخ مەحمودی حەفید وەك حاکمداری باشوری کوردستان

دوای رێکەوتنی شێخ مەحمود لەگەڵ کاربەدەستانی ئینگلستان لەبەغدا، لەکۆبوونەوەیەکی فراوانی جەماوەری لە شاری سولەیمانی بە ئامادەبوونی چەندین کەسایەتی دیاری باشوری کوردستان میجەر نوئیلی نوێنەری حاکمی سیاسی لە عێراق لە وتارێکی کورت ئامیزدا بە زمانی فارسی، دامەزراندنی شێخ مەحمودی بەرزنجی بە حاکمداری کوردستان(باشوری کوردستان) راگەیاندو لە ئاهەنگێکی بچکۆلانەدا لەماڵی شێخ مەحمودا، مەرسومی دامەزراندنی شێخو چەندین کەسایەتی دیکە لە چەندین پێگەدا لەو حاکمداریە راگەیەندرا[2].

ئێستا زۆربەی سەرۆك هۆزو کەسایەتی ناودار پشتوانی لە شێخ مەحمود دەکەن، تەنانەت هەندێك لە سەرۆك هۆزو کەسایەتی دیاری رۆژهەڵاتی کوردستان، داخوازن هەردوو هەرێمی کوردستان(باشورو رۆژهەڵات) لەژێر دەسەڵاتی شێخ مەحمودی بەرزنجی یەکخرێ، میجەر نوئیل یەکێ لە لێپرسراوەکانی ئینگلستانی بوو لە بەغدا خوازیاری دەوڵەتێکی کوردستانی سەربەخۆ بوو هەر بۆ ئەم مەبەستەش نامەی تایبەتی بۆ وەزارەتی

(1) دیڤید مەکداول، مێژووی هاوچەرخی کورد،ل 256.

(2)د. حامدمحمود عیسی، القضیة الکردیة في العراق، ص 209.

دەرەوەی ئینگلستان ناردبوو داوای کردبوو کە ناوی کوردان لە لیستی گەلانی ئازادیخواز نەسڕێتەوە(١). هەوڵی جدی خۆی دەدا بۆ ڕێکخستنی ئەو ئیداریەو خستنەسەری ناوچەکانی کۆیێو رانیەو پشدەرو رەواندوز بۆ ئەوەی دەسەڵاتی شێخ مەحمود لە زێ ی گچکەوە تا روباری سیروان بگرێتەوە.

هەر بۆ ئەو مەبەستەش، "ئارلوند ویلسن" یاریدەدەری کومیسەری باڵای بەریتانی لە میزۆپۆتامیا، لە 1ی تشرینی یەکەم هەمان ساڵ (1918) سەردانی سولەیمانی کردو لەگەڵ شێخ مەحمودو شەست کەسی دیکەی سەرۆك هۆزەکانی کوردستانی خوارو دانیشت(٢).

لە راستیدا ئەم کۆبوونەوەیە گرنگیەکی زۆری هەبوو بۆ چارەنووسی حاکمداریەتی باشوری کوردستان، هەر لەو کۆبوونەوەیە ویلسن لەگەڵیان ڕێك کەوت، نەگەڕانەوەی تورکانو هاوکاریو چاودێری کردنی ئینگلستان بۆ حاکمداریەتی باشوری کوردستان کۆی دەنگی کۆبوونەوەکە بوو، دەبێ باشووری کوردستان راستەخۆ لە ڕێگای ئینگلستانەوە بەڕیوە بچێ.

ویلسن بۆی بەدەرکەوت نەبوونی یەکێتی کوردانو دواکەوتوویی کۆمەڵی کوردەواریو ڕێگاو بانی خراپ، دەوڵەتێکی کوردی بەو پەلەیەیە جێ بەجێ نابێ، بەتایبەتی دوای ئەوەی سەرۆك هۆزەکانی کفریو کەرکوك بە ئاشکرا رایان گەیاند کە ناخوازن لە ژێر قەلەمڕەوی شێخ مەحمود دابن، ویلسن گەیشتە ئەو باوەڕەش کە شێخ مەحمود " مایەی ڕێزی گشت" نییە.

بۆیە لە کۆتایی کۆبونەوەکە ویلسن گەیشتە ڕێککەوتنێك لەگەڵیاندا کە سەرۆك هۆزەکانی خوارەوی کوردستان لەژێر لەژێر چاودێریو پارێزگاری دەوڵەتی خاوەن شکۆی بەرێتانی بنو ناوچەکانیشیان بەدەوڵەتی عێراقەوە بلکێندرێ" (٣).

---

(1) دیڤد ماکداول، مێژووی هاوچەرخی کورد، ل 257.

(2) د. حامد محمود عسی، القضیة الکردیة في العراق، ص 209.

(3) هەمان سەرچاوە، ص 263.

بەم شێوەیە بێجگە لە حاکمداری کوردستانی نێوان زێ ی گچکەو روباری سیروانو کاربەدەستانی کوردی دیکەش بۆ بەڕێوەبردنی بەشە جۆراو جۆرەکانی دیکە بە رێنوێنی ئینگلستانیەکان دەست بەکاربوون.
لەم هەنگاوەدا ویلسن چاوەڕوانی هاوکاریو ملکەچی کوردانی پتری بۆ ئینگلستان چاوەڕوان دەکردو پەرە بەو پەیوەندییە بداو نفوزییان لەو ناوچەیە پتر بکات.
کەچی تێگەشیتنی شێخ مەحمود بەجۆرێکی دیکەبوو، شێخ مەحمود هەر بەوەندە(ناوچەکانی نێوان زێ ی بچوكو روباری سیروان) رازی نەبوو، بەڵکو خوازیاری تەواوی باشوری کوردستان لەگەڵ هەندێك لەناوچەکانی رۆژهەڵاتی کوردستان مەزەندەی ئەوەشی دەکرد کە کاربەدەستانی ئینگلستان کەلك لە نفوزو کەسایەتی وی وەردەگرن بۆ سیاسەتەکانیانو رێکەوتنی شێخو 60 سەرۆك هۆزەکانی بەناوی هەموو کوردان بووە.
بێجگە لەوەی عەشیرەتەکانی جافو باجەلانو شێخەکانی تەریقەتی نەقشەبەندی تەوێلەو بیارەو شێخەکانی تالییان ناڕازی بوون، لە بەر ئەو هۆیەوە خەڵکی ناوچەکانی کفریو کەرکوك نەیان دەخواست بچنە ناو قەلەمڕەوی شێخ مەحمودەوە لەلایەکی دیکە بەهۆی کەم ئەزمونیو لاوازی شێخ مەحمود لە بواری سیاسیەوە، کاروباری سەرەکیەکانی ئیدارەکە بە خزمو کەسو کاری خۆی سپاردبوو، هەموو ئەوانەشی لەسەر کار لادا بە ملکەچی خۆی نەدەزانین"(1).
ئەم جوداییەو لێکتر نەگەشتنانە زوو بەدیار کەوتنو بارودۆخەکەی شێواندو بەرەو خراپی دەڕۆیشت، لە ئاداری 1919 دا " میجەر نۆئیل وەك یاریدەدەری سیاسی شێخ مەحمود گۆڕا بە " میجەرسۆن"و کەرکوك و کفریو کۆیە و رواندزو هەڵەبجەو ناوچەکانی جافەکانیش لە قەلەمڕەوی

(1) هەمان سەرچاوە، ص265.

حاكمی شێخ دەرچوون[1].

ئارلۆنـد ویلسـن" حـاكمی سیاسـی ئینگلسـتان لـە میزۆپۆتامیـا، ئاگـاداری خراپی بارودۆخەكەی كوردستان بـوو، خوازیـاربوو لـە سـەروبەندی كۆتـایی مانگ(ئـەیار) سـەردانی سـولەیمانی بكـاو، لەگـەڵ شـێخ مـەحمود لەسـەر خودموختاری پارێزراو رێك بكەوێت[2].

شـێخ مـەحمود پـێش ئـەو دیـدارە لـە 23ی ئـەیار هـەموو كارمەنـدە بەریتانەنیەكانی زیندانی كردو چەكدارەكانیش لەنێو هێـزی خـۆی دەركـردو لایەنگرانی شـێخ لەهـەموو لایـەك كۆبوونـەوەو پشـتیوانی خۆیـان بـۆ شـێخ مەحمود نیشان دا ئالآی كوردستانیان لەسەر دەزگا حكومیـەكان هـەڵكردو ئالآی بەریتانیان دابەزاند. هێزەكانی ئینگلستانیش لـە 18ی حـوزەیران لـە دەربەنـدی بازیـان هێـزە پێـنج سـەدیەكەی شـێخ مـەحمودیان تێكشـكاندو خودی شێخ مەحمودیش بە بریندار بەدیل گیرا[3].

هۆكارەكانی تێك هەڵچوون شێخ مەحمود لەگەڵ هێزەكانی بەریتانی

1–شـێخ مـەحمود بـوێریو ئازایـەتیو دلێـریو بـیٚ موبـالآتی لـەدوژمن لـە رادەبەدەربوو، كەم ئـەزمونی لـە بـواری ئیـداریو سیاسـی تووشـی هەڵـەی گەورەی دەكرد، وای لە دەسەلآتدارانی بـەریتانیا كـرد بەهەلۆێسـتی خۆیـان دابچنەوە پلان بۆ دوورخستنەوەی دابنێن، لێكتر حاڵی نەبوون ناكۆكیەكانی نێوانیانی قولتر كردو گەیاندیە ئاستی تێك هەڵچوون.

---

(1) هەمان سەرچاوە، ص262.

(2) هەمان سەرچاوە، ص265.

(3) هەمان سەرچاوە، ص265.

2–شێخ مەحمود دەی خواست لە بەندایەتی‌و ملکەچایەتی دەسەلاتدارانی ئینگلستان رزگاری بێ ودەسەلاتداریەتی خۆی بە هەر شێوەیەکی بێت بسەلمێنێت، کە پڕ بوو لە هەڵەو کەم‌و کوڕی، بۆیە کاتی دەسەلاتدارانی ئینگلستان زانیان شێخ ئیجابیانە نیە بۆ زیاد کردنی نفوزیان لە ناوچەکەدا، بڕیاری سنوردارکردنی دەسەلاتیان وەرگرت، ئەم بڕیارە تێك هەڵچوونی لێ کەوتەوە، شێخ دەی ویست دەوڵەتی کوردستانی سەربەخۆ رابگەیەنێ‌و کاربەدەستانی بەریتانیاش خوازیاری پاراستنی بەرژەوەندی‌و دەسکەوت بوون لەباشوری کوردستان بەتایبەت لە پاراستنی سەرچاوەی نەوت.

3–بەشداری کردنی ئەرمەنی‌و ئاشورییەکانی نێو کوردستان لە لەشکری لیفی ئینگلستاندا، بۆ کپ کردنەوەی کوردان ئیستفزازێکی راستەوخۆبوو، بەتایبەتی هێشتا بانگەشەی پان ئیسلامیزمی تورك لەگۆڕێ دا مابوو.

4–شێخ مەحمود خۆی بە حاکمداری هەموو باشوری کوردستان دادەنا‌و دەسەلاتدارانی بەریتانیش لە میزۆپۆتامیا تەنیا ناوچەی حوکمداری (نێوان زێ ی بچووك‌و زێ سیروان)یان پێ بە رەوا دەبینی، ئەم بێ رەواییە بۆ شێخ بەبەرتەسك کردنەوەی دەسەلاتی خۆی لێکدەدایە.

5–شێخ وای مەزەندە دەکرد خەڵکی باشوری کوردستان لەگەڵینە بۆ شۆڕش دژ بە دەسەلاتدارانی ئینگلستان، کەچی ناڕازی بوونی زۆر لە ئاغاو خان‌و سەرۆك عەشیرەتەکانی باشوری کوردستان(جاف‌و جەباری‌و شوان‌و شێخ بزێنی، هەندێك لە هەماوەندو پشدەریەکان) لە هەڵس‌و کەوتی شێخ هەبوو، نەبوونی یەك دەنگی‌و رەنگی لەنێو کوردستانیانی باشور، هانی کاربەدەستانی ئینگلستانی دا، سنورێك بۆ سەرپێچەیەکانی شێخ مەحمود دابنێن.

بەدیل گرتنی پتر لە 300 شۆڕشگێڕانی شێخ لە شەڕی دەربەندی بازیان ساڵی 1919 و لەگەڵ خۆی بە بریندار‌ی‌و چەندین کەسایەتی دیکەی ئەو ئیدارەیە کە لە شێخ نزیك بوون(حاجی سەید حەسەن) ی مامی دەفتەرداری تایبەتی (تاهیر مەحمود) و محەمەدی غەریبی زاوای (مێردی

خوشكی) چەندین ئەفسەری گەورە كە لەوەوپێش لە سوپای عوسمانی پلەداربوون" قادر ئەفەندی قەرداغی، عیزەت مەدفەعیو عەبدولقادر ئایشەخان، رەشید جودەت، رەشید غەفور، ئادەم فەندیو عەلی یاوەر سالح[1].وای كرد سوپای ئینگلستان بێ شەڕ بچێتە ناو شارو واش لە ویلسن بكات بڕیار بدات ئەو ناوچەیەی حوكمداری كوردستان، راستەخۆ لە بەغداوە بەڕێوە ببرێ بەرێگای ئەنجومەنێك بە سەرۆكایەتی لیچمنو ئەمینداریێتی میجەر سۆنو كوردن واكر"[2].

بەم شێوەیە هێزەكانی بەریتانی دوای كۆنترۆڵ كردنی شاری سولەیمانی، چەندین فەرمانبەری كوردیان دامەزراند لەژێر چاودێری خۆیاندا، هێزەكانی پۆلیسیان رێك خستەوە شێخ قادری بەرزنجی برای شێخ مەحمودییان كرد بە لێپرسراوی ئاسایشی گشتیو ئەحمەد بەگی توفیق بەگی یان كردە چاودێر بەسەر[3]، هەموو فەرمانبەرەكانی مەدەنیداو دامەزراندنی چەندین یاریدەدەری سیاسیو راوێژكاری ئینگلستانی لە ناوچەكانی باشوری كوردستاندا.

مێجەر سون(*) لەگەڵ ئەوەی كەسێكی كولۆنیالیست بوو تاسەر ئێسقان،

---

(1) د. حامد محمود عیسى، القضية الكردية في العراق من الاحتلال البريطاني الى الغزو الامريكي1914–2004، ص 218

(2) هەمان سەرچاوە، ص213

(3) هەمان سەرچاوە، ص 218

(*) فەرمانبەرێك (ژمێریار) بوو لە ئیمپراتۆریەتی ئیرانی لە گوندێكی ئیرانی(سانكی) بچووكی دەرەوەی شیراز دەژیاو بەناو هاتبووە سەر دینی ئیسلام (مەزهەبی شیعە) لە ساڵی 1905 دا و هەر لەودێیە ژنێكی ئیرانی خواست، لە ساڵی 1907 دەستی لەكاری فەرمانبەرایەتی كێشاوەتەوە دەستی كردووە بە گەڕانو سوڕان بەتایبەتی بۆ ناوچەكانی خوارووی هەرێمی رۆژهەڵاتی كوردستان لە نێوان كوردستانو میزۆپۆتامیاداو لەو ساڵانەدا ببوە بەشێك لەو شاندەی كە بۆ ناوچەی چیای سورخی نزیك قەسر شیرین رەوانە كرابوو بۆ هەڵكەندنو دۆزینەوەی نەوت لە ساڵی 1916دا=

بەڵام لەهەمان کاتیشدا بڕوای بە خودموختاری کورد هەبوو پشتگیری لەنوسین‌و خوێندنی بەزمانی کوردی دەکردو ڕۆژنامەی " پێشکەوتن" بەتیپی کوردی تازە پەیدابوو دەرکرد(تر).
میجەر سون بەهۆی ئەوەی بیرو باوەڕەکانی لەگەڵ سیاسەتی ئەوسای ئینگلستان یەکانگیر نەبوو لە ئاداری 1920دا. لەسەر کار لادرا.
دوای گواستنەوەی شێخ مەحمودو هاوڕێ کانی بۆ بەغدا درانە دادگای عورفی ئینگلستانی‌و سەرۆکی دادگا ویستی بەچەند قسەیەکی ناشیرین‌و ناشایستە هێرش بکاتە سەر شێخ مەحمود، ئەم قسانە شێخی نەمری وا توڕە کرد، تەنیا کڵاوو جەمەدانیەکەی شك بردوەو ئەویشی راوەشاندۆتە حاکم بۆ وەڵامدانەوە بێ ئوسولیەکەی، هەر لەو دادگاییەدا بڕیاری خنکاندن بەسەرشێخ درا کە بە زەردەخەنەیەك پێشوازی لە بڕیارەکە کردو زاوەکەشی(محەمەد غەریب) بۆ ماوەی 5 ساڵو دەهەزار روپیە حوکم درا، چەندین حوکمی جۆراو جۆرو غەرامەی بەسەر هاوڕێکانی درا.
ئارلوند ولسن خوازیار بوو بە زوویی بڕیاری لە سێداردانەکە بە جێ بگەیەنێ، چونکە مانەوەی شێخ، یانی هەوادارانی چاویان لەوەیە ڕۆژێك شێخ بگەڕێتەوەو بە نەمانی شێخیش ئۆقرەو ئاسایش بە جارێك دەگەڕێتەوە بۆ ناوچەکە.
دیارە ویلسن مەزەندەکانی واقیعیانە نەبوو، پشێویی‌و ئاشوبی لە هەموو

=گەیشتە بەسرا لەگەڵ چەند کەسێکی دیکەی بەریتانی، لە سەرەتای شەڕ تورکەکان گرتیان‌و پاشان ئازادیان کرد، لەگەڵ زمانی کوردی دا زۆر ئاشنا بووەو رقیشی زۆر لە شێخ مەحمود بووە بەکەسێکی ساختەچی زانیوە(ل304 دیڤید ماکداول) لەساڵی 1909 دا ماوەیەك لەسولەیمانی ژیاوە(سەفەر بۆ میزۆپۆتامیاو کوردستان بەنهێنی) نوسیوەو و زۆربە خراپی باسی شێخ سەعیدی حەفیدی باوکی شێخ مەحمود دەکاو دەڵێ! شێخ مەحمودیش هەر پشتیوانی لە زوڵمەکانی باوکی دەکرد شێخ مەحمودی بە سادە زانیوە دەڵی شێخ تەنیا بۆ ئەو ڕۆژە ژیاوە کەتێی دابووە.
(1) دیڤید ماکداول، مێژووی هاوچەرخی کورد، ل 267

باشوری کوردستاندا درێژەی هەبوو، توندو تیژی فریای دەسەڵاتداران نەکەوت بە پێچەوانەوە ئاژاوە سەرتاسەری باشوری کوردستانی گرتەوە لە زاخۆو ئامێدیو بەرواریو ناوچەی بارزانو زێبارو سورچیایەتیو رەواندزو خۆشناوەتیو پشدەروکەرکوكو شارەزور.

بەڵام بەهۆی چەند هۆکارێکی سیاسی بڕیاردرا بڕیاری لەسێدارەدانی شێخ مەحمود بەحوکمی ئەبەدی بگۆڕدرێو خۆیو زاواکەی (محەمەد غەریب) بۆ هیندستان دوور بخرێنەوە، تاوەکو بڕیاری لێبوردنی بۆ دەرچوو لە 12ی ئەیلولی 1922 بۆ بەغدا گەڕایەوەو لەوێشەوە یەکسەر بۆ سولەیمانیو بەربەیانی رۆژی 1922/9/31 گەیشتە سولەیمانی کە پێشوازیەکی جەماوەری شایستەیان بۆ بەڕێوەبرد.[1].

ستراتیژیەتی ئینگلستان لەرۆژهەڵاتی ناوەڕاست کەوتۆتە تەنگەژە!

راپەڕینو پشێویەکانی جاروباری هۆزەکانی باشوری کوردستان، دەرئەنجامو زادەی خۆسەپاندنی دەسەڵاتدارانی ئینگلستان بوو لە نێو کاروباریان، بە شێوەیەکی بنچینەیی رقیان لەو خۆتێگەیاندنە بوو کە خۆی نە دەنواند وەك ئایدیۆلۆژیایەکی ئیجابیانە بۆ داهاتووی چارەنووسی گەلی کوردستان، ئەمە راستیەکەو نابێ خۆی لێ لابدەین، بەڵام کاتێ هۆشیاری نەتەوەییو نیشتیمانی لەنێو خەڵکی کوردستان پەرەی سەندو گەشەی کرد بەتایبەتی لە نێو خەڵکی غەیرە هۆزایەتی شارەکان، بنکەیەکی ئایدیۆلۆجی باشی دروست کرد بۆ داخوازییە نەتەوەییو نیشتیمانیەکانو ئەو هۆشیاریە بنەماو بنکەی ئەوەی پەیدا کرد، کە دەکرێ کەلکی لێ وەربگیرێ بۆ

---

(1) د. حامد محمود عيسى، القضية الكردية في العراق، ص 226

داهاتووی چارەنووسی خەڵکی کوردستان.
ئەو یاخی بوونو راپەڕینانەی هۆزە کوردستانیەکانی ناوچەی هەولێرو رواندوزو ئامێدیو زاخۆو هەریرو ناوچەی سورچیایەتیو خۆشناوەتیو چەمچاڵو هەڵەبجە، بە تایبەتی لە نێوان ساڵانی 1921– 1922 دا، تەشەنەکردنی پروپاگەندەکانی تورکەکانی گەیاندبووە لوتکەو زۆربەی ناوچەکانی باشوری کوردستان، رەفتارە ناشیرینەکانی ئەفسەرو فەرمانبەرەکانی ئینگلستان لە باشور پڕوپاگەندەکانی تورکی بەهێز تر دەکردو هەردووك کەناڵ، بنکەیەکی مادیو سیاسی گەورەیان بۆ پان کوردستانیزم برەو پێ دەدا، بواری باشتری بۆ دەرەخساندن، کە لەوەوە پێش بەو شێوەیە نەبوو بەهۆی زاڵی پان ئیسلامیزمو دواکەوتویی کۆمەڵگەی کوردەواریو نەبوونی هۆشیاری سیاسی لەم نێوەندەدا.
لە لایەکی دیکە مەترسی تورکان، بەتایبەتی ئوزدەمیر " عەلی شفیق"ی رەواندوز، تێکەڵ بە یاخیبوانی هۆزەکانی باشوری کوردستان ببوو، هەڕەشەی جیدی خستبووە سەر هێزەکانی ئینگلستانو بەرژەوەندییەکانیان لەنێو ئەو پانتا جوگرافیەی کە دەسەڵاتدارانی ئینگلستان مرخی خۆیان لێ خۆشکردبوو، ئامادەبوون بەهەر نرخێك بێت ئەو بەرژەوەندییە (ناوچە نەوتیەکان)ی باشور کوردستان لەدەست نەدەن، تا گەیاندیویانە ئەو قۆناغە زۆریان سازش لەسەر کردبوو، قوربانیو زەرەری زۆریان لە خۆ دابوو، بۆ گەیشتنو هێنانە ژێر لەپی خۆیانو لەمەو دواش ئامادەن بە هەر نرخێك بێ بیپارێزن.
مەترسی ئەوەی تورك بتوانێ لەگەڵ کوردستانیانی باشور رێك بکەوێو بیخاتەوە ژێر کۆنترۆڵی خۆیان، هەڕەشەیەکی جیدی بوو بۆ سەر ئەو ستراتیژییەی کە ئینگلستان ئامادەی هەموو جۆرە قوربانیەك بوو بۆ پاراستنی، لەم راستیەدا ئەم رەوشەی کە باسمان کرد، ناڕازی بوونی ئاشکرای خەڵکی باشوری کوردستان بەگشتیو پەرەسەندنی بڵاوبوونەوەی پڕوپاگەندەی تورکەکان لەنێوانیانداو ستراتیژیەتی ئینگلستانی لەو ناوچەیە

(ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست) لە ڕاستیدا خستبووە نێو تەنگەژەو قەیرانێکی ڕاستەوخۆ، لەم نێوەندەدا دۆزینەوەی فریادرەس بۆ دەست گرتن بەو ستراتیژییە، کارێکی هێندە ئاسانو بەردەست نەبوو، پێشنیارەکانی ئینگلستانەکان فرەبوون بۆ ئەو مەرامە، هەڵبژاردنو هاوێرکردنی کاریگەریترییان ، کاتو بواری لێ دەخواستو بەکارهێنانی توندو تیژیو هێز بەعەمەلی ئەوەی سەلماند، کارێکی بێ کەلكو بێ سوودە، لە مۆلەق ڕاگرتنی بارودۆخەکەش، مسۆگەر شکستی بەدواوە بوو، لە ڕاستیدا لەنێو ئەو بارودۆخەدا هەنگاوێکی بوێرانەی گەرەك بوو، بۆ پاراستنی ستراتیژیەت لەنێو ئەو وەزعەشدا لێپرسراوانی ئینگلستان لە میزۆپۆتامیا یەك دەنگ نەبوون لە شێوەی چارەسەری ئەم وەزعەدا، کۆکس بە جدی دەگەڕا بۆ یەکێك بتوانێ یەکێتی کوردانی پێ دابین بکرێ لەهەمان کاتدا، هێنری دۆفر، جێگری کۆکس، ڕای وابوو مادام شێخ نەگیراوەو زیندوە، دەبێ لەگەڵی ڕێك کەوین (1). ئەدمۆزنیش سوربوو لەسەر دانانی سەید تەها نەهری، لە هەموو لایەکی باشوری کوردستانەوە، گەڕانەوەی شێخ داخوازی بوو، تەنانەت شێخ قادری برای شێخ مەحمودیش لەسەر ئەو ڕایە بوو، بۆیە شێخ مەحمود لێبوردنی بۆ دەرچوو لە سەرەتای مانگی ئەیلولی 1922 لە هیندەوە گەیشتە کوێتو لە 12 ی هەمان مانگدا گەیشتە بەغداو دوای ئەوەی بەلێنی دا بە کاربەدەستانی ئینگلستان، کوردان یەکدەخاوو ڕێگا لە تورکەکان دەگرێ لەو ناوچەیە دەست نەخاتە ناوچەکانی کەرکوكو هەولێر.

لە 20ی ئەیلولی هەمان ساڵدا شێخ لە ڕێگای شەمەندەفەر لە بەغدا بەرێکەوتنو لە بەرەبەیانی 21ی هەمان مانگو ساڵ گەیشتنە (کنکریان) کە 4 میل لە کفری دوورەو شێخ لەنێو شەمەندەفەرەکەدا دابەزیو هەوادارنی وەك شێری مەیدان، بەناوچەکەیاندا گێڕاو لە 30ی ئەیلول شێخ گەیشتەوە سولەیمانی لە پێشوازییەکی جەماوەری گەورەی ئەو شارە، وەك

---

(1) د. حامد محمود عیسی، القضیة الکردیة في العراق، ص 226

حاکمدارو سەرکردەیەکی کوردستانیدا [1].

شێخ بۆ ئەو تاکتیکە هێنراوەتەوە کە لەرێگای کوردەوە، رێگا لە گەڕانەوەی تورکەکان بگیرێو، مەترسیو هەڕەشە لەسەر باشوری کوردستانو عێراق دوور بخرێتەوە، نەك تەسلیم بوونی ئینگلستان بۆ داخوازیەکانی باشوری کوردستانو جەماوەری ئەو ناوچەیە، ئەم تەلەکەبازییەی دەسەڵاتدارانی ئینگلستان لە ماوەیەکی کورتدا، ئاشکرا دەبێ.

جاڕدانی پاشانشینی کوردستانی خواروو
دامەزراندنی کابینەی حکومی

"لە 10ی مانگی ت2 1922 لە پایتەختی پاشانشینی کوردستانی خوارودا،(سولەیمانی) کابینەی حکومەتی کوردستانی خواروو بە سەرۆکایەتی شێخ قادری بەرزنجی برای شێخ مەحمود کەلە هەشت وەزیر پێك هاتو راگەیەنراو لە 18ی تشرینی یەکەم 1922 دا شێخ مەحمود لە تەمەنی 44 ساڵیدا وەك مەلیکی کوردستانی خواروو خۆی ناساندو ئاڵای کوردستانی خواروو(زەمینەی سەوزی، هیلالێکی سور لەناوەڕستدا) لە 2 کانونی یەکەمی هەمان ساڵدا حکومەتی بەریتانیاو حکومەتی عێراق بەیەکەوە دانیان بەو حکومەتە نا" [2].

شێخ مەحمود لە ماوەی حکومداریدا، هەر درێژەی بەهەمان شێوەو شێوازی جارانی کردو، جاران ئەوەی لێ ی ناڕازی بوو لە دەزگاکان دەری دەکردن، ئێستا لە هەندێ حاڵەت دەگاتە تیرۆرکردنو داخستنی رۆژنامەو

---

(1) هەمان سەرچاوە، ص326.

(2) کریس کۆچرا،کورد لە سەدەی نۆزدەو بیستدا ل 76.

دوورخستنەوە (1)، شێخ لەو ماوەیەدا پتر بڕوای بە سەربەخۆیی کوردستانو هەیە خۆ ئامادە دەکات بۆ هەمووجۆرە ئەگەرێكو سوپای کوردستان دادەمەزرێنێ، برەو بە سەربەخۆیی خۆی دەدا لەکارەکانیو پتر هەڵوێستە نەتەوەییو نیشتیمانیەکان بەهێز دەکاو لە بڕیارەکانیدا کەمتر دەچێتە ژێر باری دەسەڵاتدارانی ئینگلستان، ئەو شێوە کارەی کاربەدەستە ئینگلستانەکان زۆر سەخلەت کردبوو، ئەو جارە دەسەڵاتی بەناوی حکومەتو " مەلیك" ڕاگەیاند نەك بەناوی ئیدارەو حاکمدار، دەستی کرد بە پەیوەندی دەرەوە، لەگەڵ نەیارانی بەریتانی نامەی بۆ حکومەتی سۆڤیەتو حکومەتی تورکیای کمالیزمی دەنێریو پڕوپاگەندە دژ بە ئینگلستان دەکاو سورە لەسەر گێڕانەوەی کەرکوك بۆ بن قەڵەمڕەوییدا.

ئێستا دەسەڵاتدارانی ئینگلستان کاردەکەن بۆ دژایەتی کردنی شێخ مەحمودو تێکدانی ئەو پاشانشینە، هەنوکە وەزعی سیاسی ئینگلستانیەکان لەعێراق باشترەو مەترسی تورك نەماوە بەتایبەتی دوای بەستنی پرۆتۆکۆڵی 30 نیسانی 1923 دا، گەیشتنە ئەو باوەڕەی کەلەمەودوا مەترسی لەسەر بەرژەوەندی ستراتیژیەکانیان لە گۆڕێ نەماوەو بەردەوام بوونی حکومەتی کوردستان لە سولەیمانی، ئێرانو تورکیاو عێراق سەخلەت و ئیزعاج تر دەکات ئینگلستان پتر پێویستیان بە دۆستایەتی ئەو وڵاتانە هەیە بۆ پاراستنی ستراتیژیەکەی لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا، بۆیە زەمینەی روخانی پاشانشینی کوردستانی خواروو نزیك بۆتەوە، مانەوەی لە زەهنیەتی دەسەڵاتدارانی ئینگلستاندا مانایەکی بۆ نەما بوو، ئێستا ڕاستەخۆ کار گەیشتۆتە ئەوەی کە دەبێ سولەیمانیو باقی باشوری کوردستان ڕاستەخۆ بە دەوڵەتی عێراق بلکێندرێو دەستی سوپای عێراق بۆ ئەو کارە ئاوەڵە بکرێ لەجێ بەجێ کردنیدا.

ئەو هەڵوێستەی ئینگلستان کۆك نەبوو لەگەڵ پەیمانی سیڤەرو ئەو

(1) هەمان سەرچاوە ل 77..

بەياننامەی خۆی لە بەغدا دەری كردو ئەو گفتو بەڵێنانـەی لـەوەوپێش بـە گەلانی ئازادیخواز دابیوو، لە 4ی ئاداری 1923 دا فڕۆکـەکانی ئینگلسـتان بۆردومـانی شـاری سـولەیمانیان کـردو لـە نیسـانی هـەمان سـاڵدا لەشـكرە لەرزۆکە تـازە دامەزراوەکـەی عێراقـی بـە پشـتیوانی ئینگلسـتان هێرشـیان کردە سەر رەواندوز لەوێشەوە شۆڕ بوونـەوە بـۆ گـرتنی سـولەیمانی، دوای مانەوەی نزیکەی (3) مانگ کەسێك ئامادەیی تێدا نەبوو هاوکاری عێراقیـان بکات، بۆیە بـە ناچـاری لـەو شـارە کشـانەوە لـە 23ی تـەموزی 1923 دا شـێخ مـەحمود بـەخۆو سـوپای کوردسـتاندا وەك سـەرکەوتوو گەڕانـەوە سولەیمانی بەپیێ ی رێککەوتنامەیەکی دوو قۆڵی تـا 19ی تـەموزی 1924 دا مایەوە.

هەوڵەکانی مەلیکی کوردستان بەردەوامە

دوای ئەوەی مەلیکی کوردستان (شێخ مەحمودی حەفید) لە 21ی شوباتی 1923 دا، نامەیەکی تایبەتی لـە لێپرسـراوانی ئینگلسـتان لـە میزۆپۆتامیـا بەدەسـت گەیشـت ئـەو پەیامـەی تێـدابوو" یـان بەهـەموو ئەنـدامانی دەوڵەتەکەتـەوە دێیـە بەغـدا و نیـازو مـەرامی خـۆت روون دەکەیتـەوە یـان لێدەخرێی" [1].

سـەرەڕای هـەوڵو کۆششـی مـەلیك مـەحمود بـۆ لـێكتر گەیشـتنو نـاردنی شاندێك بۆ کەرکوك(سەرۆك وەزیران مستەفا پاشـاو شـێخ قـادری حەفیـدی برای شێخ مەحمود)و بە تەلـەفۆن قسـەکردنی لەگـەڵ ئـەدمۆنز، وا دیـاربوو دەسەڵاتدارانی ئینگلستان لە میزۆپۆتامیا بڕیاری خۆیان دابوو، دەبێ مەلیك مەحمود لیێ بخرێ!!؟ و لـە 3ی ئـاداری 1923 چـەند فڕۆکەیـەکی هێـزی

---

(1) کریس کۆچرا، کورد لە سەدەی بیستەمدا، ل 82.

هـــەوایی ئینگلســـتان چـــەند بۆمبێکیـــان بەســـەر ســـولەیمانی دابەزانـــد، ســـەرلەبەیانی 1923/3/24 مـــەلیك مـــەحمود بنەگـــەی پاشـــایەتی لـــە سولەیمانی بـۆ ئەشـکەوتی جاسـانی نزیـك سـورداش دەگوازێتـەوەو لـەوێ درێـژە بـەحوکمو دەسـەلاتی مەملەکـەتی کوردسـتانی خـوارو دەداو فتـوای جیهاد لە دژی ئینگلسـتان دەردەخـاو سـوپای میللـی کوردسـتان لـە چـەند سـەد کەسـێك پێـك دێ بـە فەرمانـدەی سـالح زەکییـە، ئـەدمۆنز بـەخۆیو هێزەکەی لە 16ی ئەیاری 1923 دا گەیشتە سولەیمانی بەبێ شـەڕو دوای نزیکەی سێ مـانگ مانـەوە لـە 1923/6/20 دا لـە شـار دەردەچـن لەبـەر ئەوەی کەس ئامادەنەبوو هاوکاری یان بکاتو لە 11ی تـەمموزی 1923دا دوای رێککەوتنی مەلیکی کوردستان لەگەڵ ئەدمۆنز بەخۆیو سوپای میللی بە فەرماندەی حامد موستەفا بـۆ جـارێکی دیکـە دەگەڕێتـەوە سـولەیمانی، بـــەلام پاشـــای کوردســـتان، زۆر لـــە ناوچـــەکانی قـــەڵەمڕەوی بەرتەســـك دەکرێتەوە، لە 22ی تەمموزی هەمان ساڵ پەیمانی لۆزان مۆردەکرێ، بـەم شـێوەیە بڕیـاری لـە سـێدارەدان لەسـەر سـەربەخۆیی کوردسـتان لەلایـەن ئینگلستان ولاتانی بەشدار بوون ئـەو هەرێنامەیـە لـە رووی سیاسـیەوە بـە ئاشـکرا دەردەچـێ، لـەو ماوەیـە تـاوەکو تـەمموزی 1924 گـرژی ئـاڵۆزی لەنێوان مەلیك مەحمودو دەسەلاتدارانی ئینگلستان درێژەی دەبێو زۆر جار شاری سولەیمانی بەفڕۆکە بوردمان دەکـرێو مـەلیکی کوردسـتان لـە 19ی تـەمموزی 1923 بڕیـار دەدا بـەبێ شـەڕ لـە سـولەیمانی بکشـێتەوەو بـۆ بەرزەنجەو پاشان پێنجوینو لایەنگرانیشی تا کۆتـایی سـاڵ هـەر لـە قـەراخ شـاردا مابوونـەوە، درێـژە بـەهێرش کردنەسـەر هێزەکـانی داگیرکـەر درا بەهاوکاری عەشـیرەتی هەماوەنـد، بـە لەسـەر کـارلادانی یاسـین ئـەلهاشمی سەرۆك وەزیرانی عێراقو هاتنە سـەر کـاری " عەبدولمحسـین ئەلسـەعدون" لەمانگی تشرینی یەکەم لەساڵی 1926دا ناوبراو سەردانی سـولەیمانی کـرد لەگەڵ مستەر کیتاهـان کراتـوالس دا ئـەوەی دوایـی لەگـەڵ شـێخ مـەحمود چـاویان بەیەکـدی کـەوتو نـاوبراو داوای خۆبەدەسـتەوەدانی شـێخی کـردو

شێخیش بەتوندی وەڵامی نەرێی دایەوە، بۆیە لە 20ی ئەیاری 1927دا، شێخو دەسەڵاتدارنی ئینگلستان گەیشتنە رێككەوتن كە كرداری چەكداری بوەستێنیو لە 28/ 7/ 1927 دا سەرۆك وەزیران جەعفەر عەسكەری لەگەڵ شێخ مەحمود كۆبۆوەو وارێككەوتن كە شێخ مەحمود سەردانی بەغدا بكاو كوڕەكەی بابە عەلی وەرگرنەوە بەم شێوە كۆتایی بە دوایین هەوڵەكانی شێخ مەحمود نرا" لە كاتی كارەساتەكەی رۆژی رەشی (6) ی ئەیلول 1930 دا بۆ جارێكی دیكە شێخ مەحمود هاتەوە مەیدانو یاداشتێكی توندی دایە كۆمەڵەی گەلان داخوازی مافی كورد دەكا.

لە شەڕی ئاوباریك لە ئاداری 1931 دا شێخ مەحمود لە خۆیو هێزەكەی گەیشت كە ناتوانێ درێژە بەو جۆرە خەباتانە بدات بۆیە خۆی بەدەستەوە داو دوورخستنەوەی بۆ خوارووی عێراق قەبول كرد، لەوێ مایەوە تا مانگی ئەیاری 1941.

بەكەلك وەرگرتن لەجولانەوەی رەشید عالی گەیلانی، بۆ جارێكی دیكە شێخ هاتەوە كوردستانو داوای ناوچەیەكی حوكمی زاتی كرد بێ ئەوەی دەسەڵاتدارانی عێراقیو ئینگلستانی وەڵامێكی ئەوتۆ بدەنەوەو ئاگاداریان كردەوە كە دەست لەو كارانە هەڵگرێو هێزێكیان ناردە سەر بەفەرماندەی نورەدین مەحمود، بۆیە شێخ محمود بڕیاریدا لەگەڵیان رێككەوێو لە داری كەلی" زێدی خوی بمێنێتەوە باقی ژیانی تیادا بەسەر ببات و رۆژانی هەینیش بچێتە سولەیمانی بۆ نوێژی هەینیو وەك نیاز پاكیش شێخ لەتیفی كوڕیشی ناردە بەغدا، بەم شێوەیە كۆتایی بە هەوڵە چەكدارییەكانی شێخ مەحمود هات. (1).

ئەگەر سەرنجێكی رووداوەكانی دەورانی شێخ مەحمود بدەین هەر لەسەرەتاوە هەست دەكەین كە دەسەڵاتدارانی كولۆنیالیستی ئینگلستان مەرامیان نەبووە كوردستانێكی سەربەخۆ هەبێت، كێشەی كوردیان وەك

---

(1) هەمان سەرچاوە ل82.

کـارتی فشـار بـەکار هێنـاوە بـۆ سـازشو سـەوداکردن، بـەڵێنو گفـتو پەیمانەکانیان، رەنگدانەوەی نەبوو لە رووی عەمەلیدا، هێندەش دەرفەتیان بە شـێخ مـەحمودو کـورد داوە کـە پێشـهاتە هـەرێمیو نێـو دەوڵەتیـەکان، فشاری هێناوەتە سەر بەرژەوەندیو ستراتیژییەکەیان لە بواری نەوت" ئـەو بەڵێنو سیاسـەتانە لـە خافڵاندنو تەڵەکەبازی بـەو لاوە چـیدیکە نـەبووە، کــەمو کورپییــەکانی کوردایــەتی بڕوبیــانۆ بــوون بــۆ بەئەنقەســت خــۆ دوورخستنەوە لە راستی مەسەلەکان، ئەگینا یـەك دەنگـیو رەنگـی لـە نـاو خۆیان نەبووە تا لەناو کوردان هەبێتو یـاخۆ کەسـێکی شـیاویان بەدەست نەکـەوتووە ببێتـە جێگـای متمانـەی ئینگلسـتانو بتـوانێ یـەکێتی کـوردان مسۆگەر بکات!؟ ئەی بۆچی فەیسەلیان هێنـا بـۆ عێـراقو جگـە لـە خۆیـان کەسی دیکە پیێ ی رازی نەبوو!؟، شایستەی شتێکی ئەو تـۆش نـەبووە!؟ کەچی بە زۆر بەسەرخەڵکی عێـراقو باشـوری کوردسـتانیان دا سـەپاند بـێ ئـەوەی بتـوانێ ئـەو ئەرکـە لـە ئەسـتۆ بگـرێ یـاخود شایسـتەییو کـارایی ئەوتۆی هەبێت!!؟، چارەنووسی مەملەکەتی کوردستان ومەلیك مـەحمود، کەزۆربەی خەڵکی باشووری کوردستان پشتیوانیان لێ دەکرد، بـەودەردەی ببەن!!؟

گۆڕانی هەڵوێستی هاوپەیمانان
کوردستان لەنێو دابەشکردنی رۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا

لـەدوای ئـاگر بەسـتی " مۆدروسـی" کـە لـە 30ی تشـرینی یەکـەم 1918 ئەنجام درا یەکەم کۆنگرەی ئاشتەوایی لـە 18 ی کـانونی دووەمـی 1919 لەنزیك پاریس بەسترا لەنێو وڵاتـانی هاوپـەیمانو وڵاتـانی چـوارینەی دۆڕاو، ئەگەر چی لەم کۆنگرەیەدا پتر مەبەست لە ئاشتی لەگەڵ جەرمەنستان بوو، لەگەڵ ئەوەشدا، مەسەلەی ئاشتەوایی لەگەڵ تورکیای" عوسمانی" لـەکاتی

گفتوگۆكان هاتـه ورووژانـدن‌و بـاس كردنـدا، چـونكه هـه‌روه‌ك یـه‌ك مه‌سـه‌له به‌یه‌كـه‌وه پـه‌یوه‌سـتداربوون، بـه‌ڵام لـه بـه‌ر ئـه‌وه‌ی لـه ورده‌كارییـه‌كانی مه‌سـه‌له‌ی رۆژهـه‌ڵاتی ناوه‌ڕاسـتدا وڵاتـانی هاوپـه‌یمان نـاكۆك بـوون بۆیـه بڕیاریان دا دوای بخـه‌ن بـۆ كـاتێكی دیكـه‌و تـا لـه رێگـای دبلۆماسـیه‌ت بـه ئاكامێكی گونجاو بگـه‌ن، لـه راسـتیدا ئـه‌م كـاره دبلۆماسـیه‌ته بـۆ زۆربـه‌ی وڵاتانی هاوپه‌یمانان كارێكی قورس‌و زه‌حمه‌ت بوو، به‌ڵام له‌كۆتاییـدا تـوانرا بگه‌ن به ئاكامێك هه‌موو لایه‌كیان له‌سه‌ری كۆك بن.

لـه‌و نێوه‌نـده‌داو لـه‌كاتی بـاس كردنـی " مه‌سـه‌له‌ی رۆژهـه‌ڵات" به‌قسـه‌ی وڵاتانی هاوپه‌یمان گۆته‌نی پرس‌و مه‌سه‌له‌ی كوردستان به‌فراوانی هاتـه نێـو باسه‌كه به فراوانی هه‌ر له سـه‌ره‌تای كۆنگره‌كـه‌دا، نـاوی كوردسـتان لـه‌نێو ئه‌و بڕیاره هاتبوو كه جه‌نراڵ یا.ج. سمیس ئه‌نـدامی شـاندی بـه‌ریتانی دای رشـتبوو پێشـنیاز كرابـووه سـه‌ر ئه‌نجومـه‌نی كـۆنگره " لـه 29ی كـانونی دووه‌م،دوای ئه‌وه‌ی گه‌یشتن به‌و بڕیاره‌ی كه ده‌بێ وڵات‌و ناوچـه كۆلۆنیـال كراوه‌كـانی بـن ده‌سـتی عوسمـانی لـه‌و وڵاتـه (عوسمـانی) دابـبڕێ له‌بـه‌ر ئیعتیباراتی ستراتیژی‌و ئازادی‌و ئاسایشی گه‌لان دابڕێ:

"وڵاتـانی هاوپـه‌یمان له‌سـه‌ر ئـه‌وه رێككـه‌وتن، ده‌بـێ ئـه‌رمیناو سـوریاو میزۆپۆتامیـاو كوردسـتان‌و فه‌ڵه‌سـتین‌و دوورگـه‌ی عـه‌ره‌بی لـه‌توركیای عوسمانی جیا بكرێتـه‌وه، بـه‌هۆی مێـژوی خراپـی حوكمڕانیـه‌تی عوسمـانی له‌سـه‌ر ئـه‌و گه‌لانـه بـه‌هۆی كۆمـه‌ڵ كوژیه‌كـه‌ی ئه‌رمـه‌ن‌و گـه‌لانی دیكـه لـه رابردووی نزیكدا....." (1).

له كـاتی گفـتوگۆ فراوانـه‌كانی (ئه‌نجومـه‌نی 10 دا) كـه لـه 30ی كـانونی دووه‌مـی 1919 به‌ڕێوه‌چـوو، لۆیـد جـۆرجی سـه‌رۆك وه‌زیرانـی ئه‌وسـای ئینگلستان دیسان پێشنیازی كرد كه ناوی كوردستانیش بخرێتـه نێـو نـاوی

---

(1) د. **حامد** محمود عيسى، **القضية الكردية في العراق.منذ الاحتلال البريطاني الى.....،** ص 131

ئەو وڵاتانـەی کـە بـەنیازن لـە جەسـتەی ئیمپراتۆریـەتی عوسمـانی دابـڕێن کەلـەنێو پرۆژەکەیانیانـدا هـاتووە بـەبێ ئـیعتراز ناوەکـە خرایـە نێـو ئـەو ناوانە(1).

ئەگەر چی بڕیاری کۆتایی لەسەر وەرنـەگیرا، بـەڵام راشـکاوانەو بـەفراوانیو بەشێوەیەکی گرنگ، باس لە کێشەی کوردستان کرا لەنێو ئەو گفـتو گۆیـە پێشنیانەی کـە تـەرخان کرابـوو لەسـەر " مەسـەلەی رۆژهـەڵات"، لەلایـەن سەرکردەکانی هاوپەیمانانداو کوردستان وەك وڵاتێکـی کۆلۆنیـال کـراو لـەو دەمەدا حساب دەکرێ، وەك هـەموو ئـەو وڵاتانـەی کەلـە دواییـدا کۆلۆنیـاڵ کـران لـە بەشـەکانی دیکـەی ئیمپراتۆریـەتی عوسمـانی لـەنێو رێـڕەوی گفتوگۆکانی وڵاتانی هاوپەیمانـدا، ئینگلسـتان، لـە هـەموان پـتر گرنگـی بـە کوردستان دەدا.

دوای ئـــەوەی بەشـــێوەیەکی مەبدەئیانـــە وڵاتـــانی هاوپـــەیمان بڕیـــاری دابەشکردنی ئیمپڕاتۆریەتی عوسمانیاندا، لە چەندین دانیشـتنو کەناڵـەکانی دیبلۆماســی نێوانیـادا، ئــەم مەســەلەیە دەهاتــەوە گــۆڕێ، ئــەوەتا لــە کۆبوونەوەی نێوان لوید جۆرجی سەرۆك وەزیرانی ئینگلستانو کلیمنسـوری سەرۆك وەزیرانی فەرەنساو هاوزی ئـەمریکی کـە لـە 7ی ئاداری 1919دا، لەنێو باڵەخانـەی وەزارەتـی بـەرگری فەرەنسـادا لەوێدا بەڕاشـکاوانە لویـد جۆرج باس لە گرنگی ویلایەتی میسلی کردوەو گوتویەتی "ئێمە فەلەستینو میزۆبۆتامیاو ویلایەتی میسلمان دەوێت"(2).

هەر لەوێدا جـۆرج داوای کـرد سـەرلەنوێ کرودسـتان بـا دابـەش بکرێتـەوە، بەشی خواروی بدرێتە بەریتانیاو بەشی باکوری رۆژئاوای بدرێ بە فەرەنساو باکوریشـی هـی ویلایەتـە یـەکگرتووەکانی ئـەمریکا بێـت(3). و رۆژهـەڵاتی

---

(1) هەمان سەرچاوە، ص103.

(2) هەمان سەرچاوە، ص 106.

(3) د. حامد محمود عیسى، القضية الكردية في العراق، ص106

کوردستانیش ئەوا هەر لەبن دەستی ئێران دەمێنێتەوە.
بەم شێوەیە، هەڵوێستی وڵاتانی هاوپەیمانان گۆڕانێکی بنچینەیی بەسەرداهات لە چاو هەڵوێستەکانیان لە پێش شەڕو رێککەوتنامەی سایکس پیکۆو سەرەتای کۆبوونەکانی کۆنگرەی ئاشتەوایی فرسای.
لەدرێژەی کۆبوونەوەکانی کۆنگرەدا، شەریف پاشا یاداشتنامەیەکی ئاراستەی ئەو کۆنگرەیە کرد لە 22ی مارسی 1919 داو تیایدا داوای دەوڵەتێکی سەربەخۆی کوردستانی کردبوو بە بەشی رۆژهەڵاتی کوردستانیشەوە، لەژێر چاودێریو سایەی هاوپەیمانانـدا، بەپێی پرنسیپەکانی ماف چارەی خۆنوسین کە ولسن لە 14 بەندا جاری دابوو لە ساڵی 1918.
بەم شێوەیە یەکەم کۆنگرە "کۆنگرەی ئاشتەوایی باریس" لە سەر ئاستی دونیا ببەسترێ تیایدا باس لە کێشەی کوردستان بکات، وەك هەر کێشەیەکی دیکەی رۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا، کە ئینگلستان رۆڵی بەرچاویان هەبووە لەو نێوەندەدا، هۆکاری سەرەکێش بۆ مەرامو بەرژەوەندییە تایبەتیەکانی خۆیان بوو، نەك لەبەر رەوایی کێشەکەو ئازادای گەلان وەك بانگەشەیان بۆ دەکرد.

کۆنگرەی سان رێمونو سەرەتایی هەڵویست گۆڕین سەبارەت بە کوردستان.

ئەم کۆنگرەیە لە (18–26 ی نیسانی 1920) دا بەسترا بۆ تەواو کردنو گەیشتنە رێککەوتنێك لەسەر " مەسەلەی رۆژهەڵات" ی میراتی بەجێ ماوی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی..
لەو کۆنگرەیەدا پرۆژەی پەیمانی ئاشتەوایی لەگەڵ تورکیای عوسمانی گەڵاڵەکراو هەر لەو پرۆژەیەدا هاوپەیمانان رایانگەیاند کە دەبێ سنوری

خواروی تورکیاوە دەست نیشان بکرێ بەڕەچاوکردنی فاکتەرە ئابوریو جوگرافیەکانیەوە سەرباری فاکتەرە ئەتنیەکانیشەوە [1].

لە 19ی نیسانی 1920 دیسان لەسەر پێشنیاری لوید جۆرج کێشەی کوردستان کەوتەوە بەر گفتوگۆی کۆنگرەکە.

کیرزون، وەزیری دەرەوەی بەریتانیا بەناوی وڵاتەکەی قسەی کرد، ناوبراو شارەزایەکی زۆری هەبوو لەسەر رۆژهەڵاتی ناوەڕاست بەتایبەتی کوردستان.

کوردستان کێشەیەکی زەحمەتە،وا پێشنیاز کراوە بەشێکی بخرێتە ژێر سایەی ئێمەو لەسەر سنوری ئەرمەنستانەو ئاشوری کلدانی زۆری تیادا دەژی، بۆیە بۆهەموو وڵاتانی ئەوروپا گرنگو بەبایەخەو جێ سەرنجە، بۆ چارەسەرکردنی ئەو مەسەلە ئالۆزەیە، یان دەبێ لە ژێر چاودێری هاوپەیمانان(فەرەنساو بەریتانیا) بێت یا خود لە تورکیای عوسمانی دابڕێو خود موختارییەکیان لەژێر چاودێری ئەو وڵاتانەی پێ ببەخشرێ" [2].

"هەر لەو کۆبوونەوەیدا کیرزون رایگەیاند کێشەکە لەوەدایە کە کورد وەك پەڵکەزێڕینە وانە!!!؟، هەموو جۆرە بیروڕایەکیان تێدایە" [3] وهەڵوێستێکی یەکگرتوو لەناو کوردان بەدی ناکرێو کەسێکی شیاو لەئاست چارەسەرکردنی کێشەکەی نەدۆزیوەتەوە!، کوردەکان دەزانن بەبێ هاوپەیمانان هیچیان پێ ناکرێو بەدڵ فرەوانیەوە، پاراستنی فەرەنساو بەریتانیان قەبولە، ئەگەر هاتوو سەربەخۆیی کوردستان مەحاڵ بوو بەریتانیاو فەرەنساش ئامادەی ئەو پارێزگاریە نەبوون، ئەوان وا باشترە لە کوردان بگەڕێن با بۆخۆیان هەر لەگەڵ تورکەکان بژین چونکە لەگەڵیان لێ

---

(1) هەمان سەرچاوە، ص 110.

(2) هەمان سەرچاوە، ص 110.

(3) دیڤید ماکداول، مێژووی هاوچەرخی کوردستان، ل224.

راهاتوون.[3]

نوێنەری فەڕەنسا بیرتلون لەو کۆبونەوەدا، بە باشی زانی مەسەلەی کوردستان دوابخرێو سەرۆك وەزیرانی فەرەنساش دەیزانی مەرامی ئینگلستان ئینتیداب کردنی ویلایەتی میسلە لە لایەن بەریتانیا، بۆیە وا هێندە بەجۆشە بۆ ئەو مەسەلەیە.

تێڕوانینی فەرەنسیەکان، کۆلیانیستانەبوو، لە سۆنگەی بەرژەوەندییەکانی خۆیان نەك رەوایی‌و پێویستی مەسەلەی کوردستان، مامەڵەی لەگەڵدا دەکرد، کە ئەو ویلایەتی میسلی لەدەستدا، هەوڵی دا پشکێکی شایستەی لە نەوتی ویلایەتی میسل بەدەست بهێنێ، دوای ئەوی کلیمنسور سەرۆکی وەزیرانی فەرەنسا رەتی رێککەوتنامەی نەوتی "Bringer- long" ی 18ی نیسانی 1918 وەك رەدێكو ئاکامی هەستی بە و زیانانە کردبوو لە ئاکامی دەست هەڵگرتنی لەو ویلایەتە لێ کەوتبوو، لەو کۆنگرەیەدا لەگەڵ بەریتاینەکان رێك کەوتن لە سەر 25٪ نەوتی ویلایەتی میسل بۆ فەرەنساش بێ[4].

دوای رێککەوتنامەی " نەوتی سان رێمو" نیسانی 1920، فەرەنساو بەریتانیا دەروازەی لێکتر نزیك بونەوەیان بۆ کرایەوەو نوێنەری بەریتانیا پرۆژەی پەیمانی ئاشتەوایی سەبارەت بە کوردستان گەڵاڵە کردو خستیە بەردەم، کۆنگرەکەوە بەم شێوەی خوارەوە بوو:

1–دوای شەش مانگ لە مۆرکردنی پەیمانی ئاشتەوایی لەگەڵ تورکیا، لێژنەیەك لە بەریتانیاو فەرەنساو ئیتاڵیا پێك دێت لە ئەستەمبوڵ دادەنیشێت بۆ ئەوەی پلانی "ئیدارەی خۆجییەکان" بۆ ناوچەکانی کەوتۆتە نێوان رۆژهەڵاتی فورات تا سنوری خواروی ئەرمینیای خوارو، کە زۆربەی دانیشتوانی کوردن، دەبێ ئەو (پلانە)، رەچاوی پارێزگاری

(1) د. حامد محمود عيسى، القضية الكردية في العراق، ص 111

(2) فازل حسێن، کێشەی ویلایەتی موصل، ل 108.

مافـەکانی ئاشـوریو کلـدانو کەمـە نەتـەوەو ئـاینی دیکـەی تیـادا بکـرێو هـەروەها لیژنەیـەك لەنوێنـەرانی بـەریتانیاو فەرەنسـاو ئێـرانو کـورد پێـك بێهێنرێ بۆ چاککردنی سنوری نێوان تورکیاو ئێران.

2–حکومـەتی تورکیـا لـە ئەسـتەمبوڵ پێشـنیازەکانی ئـەو لیژنەیـە قـەبوڵ دەکات لەماوەی سێ مانگ دا دەخرێتە بەر دەستی.

3–دوای دوو ساڵ لەسەر (سریان مفعـول) ی پـەیمانی ئاشـتەوایی تورکیـا" گەلی کوردی ئەو ناوچەیە" داواکاریەك بۆ کۆمەڵـەی گـەلان بەرزدەکەنـەوەو داخوازی سەربەخۆیی خۆیان لە تورکیا نیشـان دەدەن، ئەگـەر ئەنجومـەنی کۆمەڵەی گەلان، کوردانی شایستەی ئەو خواستە دیت، تورکیـای عوسمـانی بەڵێن دەدا ئەو خواستە جێ بەجێ بکا، دوای ئـەوەی لـە هـەموو مافـەکانی خۆی لەنێو ئەو ناوچەیدا کە هەیەتی، خۆش دەبێ.

رێککـەوتنیش لەسـەر تێکڕایـی بەشـێوەیەکی سـەربەخۆ لـەنێوان تورکیـا و وڵاتـانی گـەورەی هاوپـەیمان کەلـە پـەیمانی ئاشـتەوایی مۆریـان کـردووە، ئەنجام دەدرێ.

4– لەو حاڵەتەدا وڵاتانی گەورەی هاوپەیمانان رەزامەند دەبن لەسەر چونە پـاڵی کـوردانی ناوچـەی ولایـەتی میسـل بـۆ نێـو ئـەو " دەوڵەتـە کوردییـە سەربەخۆییە" [1].

دوو جار ئەم پرۆژەیە خرایە بـەر دەسـتی کۆبوونـەوەکانی کـۆنگرە، ئەگـەر چـی ناڕەزایـەکی ئـەوتۆی لەسـەر نـەبوو، لەگـەڵ ئـەوەش فەرەنسـا لـە کۆبونـەوەی (21)ی نیسـانی 1920دا مەترسـی خـۆی لەسـەر پیشـان دا لەسـەر سـنورەکانی رۆژهـەڵاتی فـوڕات، رەنگـە زیـان بـە بەرژەوەنـدی ئابووریـەکانی فەرەنسـی بگەیـەنێ هـەر بۆیـە ئـەم دوو بڕیـارە لەسـەر ئـەو پرۆژەیە دەرچوو:

1–پرۆژەی بەریتانی قەبول دەکرێ بە مەرجێ ئاستەنگ نەخاتە پێش مافە

---

(1) د. حامد محمود عيسى، القضية الكردية في العراق، ص113–112

ئابووریـەکانی فەرەنسـا کـە لـە ڕێککەوتنامـە سـێ قوڵییەکـەی سـان ڕێموی(بەریتانیا- فەرەنسا -ئیتاڵیا) دەست نیشان کراوەو دانی پیانراوە.

2-ئەگەر "لیژنەی کوردی" نەگەیشتە ڕێککەوتن لەسەر ئەو مەسەلانە ئـەوا ئـەو مەسـەلانە دەخرێتـە بـەردەم سـەرۆکی حکومـەتی ئـەو وڵاتانـەی پەیوەستداری ئەو مەسەلەن" [1].

هەر لەو کۆبوونەوانەدا لە 23ی نیسانی هەمان ساڵ، گفتو گۆیـەکی تونـد لەنێوان بیریتلـوی نوێنـەری فەرەنسـیو کیرزونـی بـەریتانی ڕوویـدا، لەسـەر بەرژەوەندییە ئابووریەکانی فەرەنساو بـەریتانیا لـە کوردسـتانی خـواروودا، دوای ئەوە کـیرزون تـوانی نوێنـەری فەرەنسـی هێـور بکاتـەوەو بـۆی ڕوون کردەوە، کە بەریتانیا تەنیا" مەعنیە" بە ناوچەی سولەیمانی" زێ ی گچکە تا ڕووباری سیروان"، باقی بەشەکانی کوردستان لـە دەرەوەی ئەولەویـەتی ئابووری ئـەوان دایـەو لویـد جـۆرجیش ڕایگەیانـد کـە بـەریتانیا ئامادەنییـە لێپرسراویەتی ئەمنیو نیزامی لەو بەشە سەرەکیەی کوردستان لە ئەسـتۆی خۆی بگرێ. [2].

دوای ئەوە لەو کۆبونەوەیـە ڕەزامەنـدی لەسـەر ئـەو پرۆژەیـە کـرا لـەنێوان بەریتانیا- فەرەنسا- ئیتاڵیا" کە تیایـدا، بـەڵێنێك لـە لای ئـەو سـێ وڵاتـە نیشاندرا کە دان بە کوردسـتانی سـەربەخۆ بنـرێ یـاخود لـەکاتی گونجـاودا ئەنجام بدرێ!" بە خۆ دوورگرتن لە نیزامی گرتن لەنێوان وڵاتـانی گـەورەی هاوپەیمانان" بەریتانیا- فەرەنسا- ئەمریکا" هـەر لـەو سـەروبەندەدا، دان بـە بەرژەوەندیـەکانی ئیتاڵیـا لـە ئـەنادۆڵی خـواروو، بەرژەوەندییـەکانی فەرەنسـا لـە کلیکیـاو بەشـی ڕۆژئـاوای کوردسـتان نزیـك بـە سـوریا هـەتا جەزیرەو بەرژەوەندییەکانی بەریتانیا بۆ ڕۆژهەڵاتی ڕووباری دیجلـە نـرا کـە خاڵە هەراشەکانی ئەو ڕێککەوتنە بەم شێوەی خوارەوە بوو!

---

(1) هەمان سەرچاوە، ص 113.

(2) هەمان سەرچاوە، ص 113.

"دانان بەمەبدەئی یەکسانی لەکاتی دروست کردنی لێژنە نێودەوڵەتیەکان بۆ کاری یاسایی‌و ئابوری‌و پۆلیسی" [1]. (ماددەیەك).
هەروەها بۆ مسۆگەر کردنی ماڤ کەمە نەتەوەییەکان‌و ئاینی وزمانەوانی لە ماددە دوودا وا هاتووە:
ئەگەر هاتوو (حکومەتی کوردی) یاخود(عوسمانی) خواستی هاوکاری دەرەکی هەبوو لەبواری ئیداری پۆلیسی لە ناوچەی " بەرژەوەندی تایبەتیەکان" ی بەریتانیاو فەرەنسی‌و ئیتاڵیا، ئەوانەی لەسەر ئەو پەیمانە مۆریان کردبووە نابێ نارەزایی پیشان بدەن، لە ماددەی سێدا وا هاتووە:
"نابێ بەشداربوانی ئەو پەیمانە فێڵو تەڵەکەبازی لێکتر بکەن، لە ناوچەکانی " بەرژەوەندی تایبەت" و دەبێ ئازادی بازرگانی‌و ترانسیت‌و هیڵی ئاسمانی بۆیان والابێت"
لەماددەی چواردا: دەبێ ئەو ولاتانە هاوکاری دبلۆماسی لەگەڵ یەکدا بکەن لەسەر ناوچەی " بەرژەوەندە تایبەتیەکان"
لەماددە پێنجەمدا: پشکی هێڵی ئاسنی بەغدا– ئەنادۆل بۆ کۆمەڵەی دارایی بەریتانیاو فەرەنساو ئیتاڵیا دەچێت" [2].
لە راستیدا دورست نەبوونی دەوڵەتێکی ئەرمەنی لە ناوچەکەدا، هەموو کارتەکانی بەریتانی جارێکی دیکە تێکەڵ بەیەکتر کردووەوە لە رۆژهەلاتی ناوەراستدا، ئەگەرچی باس کردن لە کێشەی کوردستان لە کۆنگرەیەکی نێو دەوڵەتی ئەوهادا، زادەی هۆکاری ناوەخۆی‌و زاتیەکان نەبوو، بەڵکو ئاکامەکانی شەڕی جیهانی بوو گەیاندیە ئەو ئاستە، دەسکەوتێکی مەزن بوو بۆ کێشەی کوردستان، لەگەڵ ئەوەشدا لە سۆنگەی بەرژەوەندی تایبەتی کۆلۆنیالیستییەوە سەیر دەکرا، نەك لە روانگەی چارەسەرێکی عایدلانەی کێشەکەدا، " بۆیە رەوشی کورد لە رەوشی تورکان بەباشتر نەدەهاتە بەرچاوان بەهۆی ئەوەی کۆمەڵگای تورك لە کۆمەڵگای کورد

---

(1) هەمان سەرچاوە ص 114.
(2) هەمان سەرچاوەی پێشوو ص 114.

پێشکەوتوو تر بوو، هەندێ هێزی ئەو کۆمەڵەیە توانی پەیامی نەتەوەیی خۆی بگەیەنێ، کورد نەی توانیو بۆی نەکرا بەسەر هەورازەکە بکەوێ! ! ؟؟"

لە راستیدا پرۆژەی کۆلۆنیالیستی بۆ چارەسەری کوردستان تێکەڵو ئاڵۆزو دژبەیەك بوون، هێلێکی دیاری کراوی نەبوو چ لە وروژاندنی مەسەلەکەو چ لەجۆری چارەسەریەکانیدا ئەگەر سەیر بکرێ دەبینین حوکمی زاتیو ئیداری خۆجێیەتی پێشنیازکراوەکانی مەرجدار بووە، بەردەوام ماف دراوە بەولاتانی خاوەن بەرژەوەند لە ناوچەکەدا دەست لەو پێگە جوگرافیە وەربدەن بە بیانۆی کەمە نەتەوەییەکانو دابەشکردنی کوردستان لەسەر بنەمای ئابوریو سیاسی، بێ گوێدانە خواستی نەتەوەیی کۆمەڵگای کوردستان، کوردی بە پارچەییو پەرتەوازەیی هێشتۆتەوە، بەشێکی کۆلۆنیاڵو بەشێکی نیمچە کۆلۆنیاڵ ولاتانی باڵادەستی هاوپەیمانان بێ ئەوەی گوێ بدەن بەو بانگەشەو گفتو بەلێنانەی خۆیانو تەنانەت ناکۆك لەگەڵ روحی سەردەمدا، کردارو رەفتارەکانیان دژە بەگۆڕانکارییەکان هاوچەرخی ئەو سەردەم بوو گۆڕینی جۆری حکومو دەمامکی دەسەڵاتەکان، شتێکی نوێی بۆ چارەنووسو دوارۆژی ئەو گەلانە دانەهێنا بۆیە دەسەڵاتدارانی باڵادەستی هاوپەیمانانی خستە نێو قەیرانێکی بێ قەیدو شەرتو رێگای ئازادیو سەربەخۆیی، گفتاری دوور لەرەفتار، نیگەرانی بەریتانیا لە تۆرانیزمو بەلشەفیزم بوو، ئەرمەنەکان، یۆنانستەکان بۆ لەناو بردنی کەمالیزم، هێرشی پۆڵەندا سپیەکانو فرانکل بۆ روخاندنی سوڤیەت، گرەویان لەسەر دەکرد بۆ گۆڕانێکی بنچینەیی لەناوچەی دەریای رەشو رۆژهەلاتی ئاسایی ناوەند"

گومانی تێدا نیە کارایی کوردستانیان لە پەیداکردنی رێبەرێك کە لە ئاست داخوازییەکانی کوردستانیان بێو بگونجێ لەگەڵ هاوپەیمانان گورزێك بوو لە ئومێدەکانی هاوپەیمانان بەتایبەتی ئینگلستان، بەڵام نە کارایی گەورە تر لەوە دابوو کە هاوپەیمانان بەتایبەتی ئینگلستان، نەیانتوانی ئەلتەرنەتیڤێکی جێگیری گونجاو بهێننە مەیدان کە بتوانێ جێگرەوەی

سایکس –پیکۆ" بۆو ئایندەیەکی پرشنگداری بە هیوا بخاتە بەردەم خەڵکی کوردستان ئێستا هیوایەکان بەرەو ئەو بڕیارانەی کۆنگرەی سان ڕێمو دەچێت، کە بە نیازن لە چەند مانگی داهاتوودا بەڕێوەبچێ! !.

زیندە بەچاڵکردنی سیڤەر یان دابەش کردنی کوردستان لەنێو وڵاتانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستی دابەشکراودا!؟

هاوپەیمانان لە ڕوانگەی کۆلۆنیالیستەوە سەیری چارەنووسی گەلانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستیان دەکرد، بەهیچ جۆرێك حساب بۆ خواستو ویستیان بۆ ئایندە نەدەکرا، ئەگەر چی بە پێی پەیماننامەی سان ڕێمو، بڕیار درابوو کوردستانی بن دەسەڵاتی عوسمانی، لە جەستەی تورکیای عوسمانی بکرێتەوەو ببێتە سێ پارچە هەر پارچەیەك بدرێتە بەریتانیاو ئەمریکاو فەرەنسا، بەریتانیاش ئەوساکە بەهێزترین وڵاتی ناو هاوپەیمانان بوو، بەهیچ جۆرێك قەبولی نەبوو دەست لەبەرژەوەندیو ستراتژیەکانی لە ویلایەتی میسل (کوردستانی خواروەوە) بدرێت، مەترسی لە سەر ئەو ستراتیژیەیە لە سۆڤیەتو تورکیایی کەمالی کە ئەو کات لە قۆناغی سەرهەڵدان بوو، دەدەیت، ئەوەبوو بەریتانیا بەباشی زانی وڵاتێك هەبێت بکەوێتە سەر سنوری ویلایەتی میسلو سۆڤیەت، بەپێ ی هەلو مەرجی ئیقلیمیو نێودەڵەتی، پەیماننامەی سیڤەر لەمانگی ئابی 1920دا لەنێوان تورکیای عوسمانی لەلایەك بەریتانیا، فەرەنسا، یۆنان، ئیتالیا، ڕۆمانیا، یوگسلافیا، تیشکۆسلۆفاکیا، بولندا، بورتگال، بەلجیکا، ژاپۆنو حیجازو ئەرمینا لە لای دیکە بەسترا (+). وەك بەشێك لە پەیمانی فرسای ڕووی

---

(1) هەمان سەرچاوەی پێشوو ص114.

+ د. کمال مظهر احمد، کردستان في سنوات الحرب العالمية الاولى ص 44

یاسایی کۆنگرەی سان ریمو لەو کۆنگرەیە وەفدێکی کوردستانیش بەسەرۆکایەتی شەریف پاشا خەندان بەشداربوو، لەنێو ئەو پەیمانە مادەکانی 62–63–64 سەبارەت بە کوردستان بوو، کە تیایدا هاتبوو!

بەندەکانی سیڤەر(+)

بەندی (62) : کۆمیسۆنێك کە لەئەستەمول لە3 ئەندامو لەلایەن دەوڵەتەکانی بەریتانیا، فرانسەو ئیتاڵیاوە دانرابێت، لەدوای مێژووی بەجێهێنانی ئەم پەیمانە بەشەش مانگ خودموختارییەکی ناوچەیی ئامادە دەکاو ئەو جێگانەی کەدەکەوێتە رۆژهەڵاتی فورات وجنوبی غەربی سنورێك کەلەدواییدا دەکێشرێت بۆ ئەرمنستانو باکوری سنورێك کەتورکیا لەسوریا ومیزوپۆتامیا جیادەکاتەوەو نەژادی کوردی تیا زاڵ بێ، بەپێی تەعلیماتێك کەلەبەندەکەدا دادراوە لەکاتێکدا کەلەلایەن هەندێ مەسائیلەوە لەئارادا پێکهاتن سەرنەگرێت، ئەندامەکانی کۆمیسیۆن هەریەکە دەبێ دەنگ لەحکومەتی خۆی بگێڕێتەوە ئەم جۆرە پێکهاتنە پێویستە رێ بدایە دەرخستنی ئەوە کەنەژادە کەمەکانی قەومیو مەزەبی وەکوو نەستوریەکان وئەوانی تر کەلەم هەرێمە دائەژین بەتەواوی دڵنیا بن کەلەژێر باڵی ئەمینی وپارێزگاریدا دەبن، بۆ ئە مەبەستە کۆمیسیۆرێك لەئەندامانی بەریتانیا و فەڕەنساو ئیتاڵیاوئێران و کورد بۆ پشکنین وبرپیاردانی راست کردنەوە کە ئەگەر پێویست بوو بکرێت لەوسنورانەدا کەبەپێی ئەم پەیمانە بۆ تورکیا دانراوەو دەنوسێت بەسنووری ئێرانەوە.

بەندی 63

حکومەتی عوسمانی لەم سەعاتەوە گفت دەدا لەمێژووی راسپاردنو پێ

+ د. قاسملو کوردستانو کورد، ل 54.

(1) نەوشیروان مستەفا ئەمین، کوردو عەجەم، ل196.

وتن بەخۆی تا 3 مانگ بەڵێنی بەجێهێنانی ئەو بڕیارانە بدا کەلەلایەن ئەو کۆمیسیۆنەوە رادەسپێردرێت کەلە بەندی 62ی سەروەدا باس کرا.
بەندی 63 ئەگەر لەماوەی ساڵی دوای مێژوو دەست پێکران بەبەجێهێنانی ئەم پەیمانە، لەو هەرێمانەدا کەلەبەندی 62 ناوبراوە، قەومی کورد، موراجەعە بەکۆمەڵەی گەلان بکەنو تێیان بگەیەنن کەبەشی زۆری کوردە دانیشتوەکانی ئەم هەرێمە دەیانەوێت لەتورکیا جیابنەوەو سەربەخۆبن وەلەحاڵەتێکا کەکۆمەڵی گەلان لەو باوەڕەدا بێ کە کوردەکان هەڵدەگرن سەربەخۆیی یان بدرێتێو راسپێری ئەمەریکا تورکیا هەر لەئێستەوە بەڵێن دەدا ئەم راسپێرییە بەدانی ئیستقلال بە قەومی کوردبەدەست هەلگرتن لەهەموماف وکەلتوورێکی کەبەسەر ئەم هەرێمانەوە هەیەتی ئەم هاتنە خوارەوەی حکومەتی عوسمانی لە ماف وکەلتوورییدا خۆی بەدوروو درێژی لەگفتوگۆیەکی تایبەتیداو لەبەینی هێزی سوێندخۆرەکان وتورکیادا باس دەکرێ دوای ئەم هاتنە خوارەوە کەباسکرا هیچ جۆرە بەرهەڵستێك ناخرێتە پێشەوە بەرامبەر بەمەیلی کوردەکانی ولایتی موسل لەلایەن خستنی بەشی کوردستانی موسل بۆ سەر کوردستانی تورکیا وئەو حکومەی کورد کەلێی دروست دەکرێت"[1].
ئەم پەیمانە لە 10ی ئابی 1920 مۆرکرا لە (13) (باب)و 433 بەند پێکهاتبوو لە لایەن پێنج لێژنەی تایبەت کە لە کۆنگرەکە هەڵبژێردرابوو [2].
لە شاری سیڤەری سویسری کە بەناوبانگە بە دروست کردنی فەخفوریو مەزهەریەی جوان، لەنێو ئەو 433 بەندەدا بەشی سێیەم لە بابی سێیەم بەناونیشانی (کوردستان) سێ بەندی تایبەت بوو بەکوردستان، بەم شێوەیە ئەمە یەکەمین بەڵگەنامەی نێو دەوڵەتیە بەراشکاوانە دان بە

---

(1) ئەم سێ بەندە لەپەرتووکی (کوردو عەجەم)ی نەوشیروان مستەفا وەرگیراوەل296..
(2) د. كمال مظهر محمد، كردستان في سنوات الحرب العالمية الاولى، ص 344

هەندێ مافی گەلی کوردستان دەنێ کە لە کۆتاییدا ئەگەر سەری بگرتایە دەبووە ! سەربەخۆیی کوردستان ! ! ؟ (پەیماننامەی سیڤەر لەکاتێکدا راگەیەنرا کەسوپای سوڵتان عوسمانی ئابلۆقەی کەمالیستەکانی دابوو لەئەنقەرەو زۆری نەمابوو بەسەریاندا زاڵ بێ تەنانەت هەندێك لەنوسەران پێیان وایە ئەم راگەیاندنە لەم کاتە ناسکەدا بەفریاچونێکی کەمالیستەکان بوو، چونکە بووە ئەگەری ئەوەی رای گشتی لەتورکیا دژی سوڵتان بوروژێنێ[1]"

بەم شێوەیە ئەم پەیماننامەیە بووە فریادڕەس بۆ کەمالیستەکان ! ! ؟، رەنگە راستی تێدابێ چونکە کێشەی کەمالیستەکان هیچ ناوەڕۆکێکی دژ بەکۆلۆلونیالیست وئیمپریالیستی نەبوو وەك ئیسماعیل بێشکچی گۆتەنی، بۆ سازش‌و سەوداکانیان زۆر ئەزیەتی نەدیت لەلایەکی دیکەدا "ئینگلیزەکان پەیمانی سیڤەریان وەك پێواژۆیەك لەپێواژۆکەکانی ململانێ بەکارهێنا، چونکە خۆیان هێزێکی گەورەو سەرەکی بوون لەپەیمانەکە باوەڕیان پێ نەبوو"[2]، ئەگەر بە وردی سەیری ئەوبەندانە بکەین لێڵی ئاڵۆزی‌و ئەگەری زۆری تێدایە بۆ کێشەی کوردستان.

1–ریفراندۆمێك ئەنجامبدرێ بۆ ئەوەی بزانرێ دەخوازن سەربەخۆیی خۆیان راگەیەنن لەتورکیا.

2–ئاکامەکانی ئەو ریفراندۆمە بخرێتە بەردەست کۆمەڵەی گەلان بۆ ئەوەی بزانرێ شایەستەی ئەو سەربەخۆییەن.

3–ئەگەر کۆمەڵەی گەلاَن گەیشتە ئەو قەناعەتەی کە خەڵکی کوردستان شایستەی ئەو سەربەخۆیەن، ئەوا تورکیای عوسمانی ئاگادار دەکاتەوە لە ماوەی (6) مانگ دا ئەم بڕیارە جێ بەجێ بکات.

4–ئەگەر کوردانی باشوری کوردستان رەزامەند بوون ئەوا باشوری

---

(1) کامەران مەنتك، کوردستان لەنێوان ململانێی نێودەوڵەتی و ناوچەییدا، ل146.

(2) هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل147.

کوردستانیش بۆی هەیە بچێتە نێو ئەو سەربەخۆییەوە یەك بگرێ لەگەڵیان‌و هاوپەیمانیش لەسەر ئەو کارە رەزامەندی دەبن. [1].

" سیڤەرو بەندەکانی لە دەورو قاپە فەخفوریەکانی ئەو شارە ناسکتر بوو وەك پوانکاری سەرۆك کۆماری پێشووی فەرەنسا گۆتەنی یان ولیام نیکلتن گۆتەنی چەند پیتێك بوون هەر بە مردووی لەدایك بوو " [2].

هەروەك باسمان کرد بەریتانیاو تەواوی هاوپەیمانان لە روانگەی بەرژەوەندییەکانیان‌و بەپێی پێشهاتە هەرێمی‌و جیهانیەکان مامەڵەیان لەگەڵ چارەنوسی گەلانی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست دەکردو گفتارەکانیان لەگەڵ رەفتارەکانیان لێك دوور بوون، بۆیە دوای بەهێزبوونی جوڵانەوەی نەتەوەیی تورکی بە سەرکردایەتی " مستەفا کەمال" لە بڕی ئەوەی بەگژ ئەو جولانەوەیە دا بچێتەوە، ئەوا تا بۆی کراو لواوو لەدەستی هات خۆی لەو بەگژداچوونەوەیە پاراست، هەوڵی سازش‌و سەوداکاری لەگەڵدا کردو لە" ئەڵقەی بێ هێز" " د. کەمال مەزهەر گۆتەنی دەستی پێ کرد ئەویش بەندەکانی سەبارەت بە کوردستان بوو لەوپەیمانە " ئامادەن سەبارەت بە کوردستان" بۆ ئەوەی (لەهەموارکردنی ئەو پەیمانە بکۆڵینەوە بە پێ ی ئەو تێڕوانینی و راستیانەی رەوشی ئێستادا" [3].

هەر زوو بەریتانیا ئامادەیی خۆی نیشاندا بە چاوخشاندن بەپەیمانەکە بەهۆی ئەوسەرکەوتنانەی مستەفا کەمال بەدەستی هێنا ! ! ؟ بەسەر یۆنانستان لە هاوینی 1921 داو کۆك نەبوون‌و پەرتەوازی و کۆڵکە زێڕینەیی کوردستانیان لە نێو خۆیاندا، بەریتانیا داوای کرد با لەلەندەن کۆنگرەیەك ببەسترێ بۆ ئەو مەسەلەیە لەنێوان تورکیای عوسمانی‌و تورکیای کەماڵی‌و هاوپەیمانان، ئەوەبوو لە 12 ئاداری 1921 لە لەندەن

---

(1) د. کمال مظهر، کردستان في سنوات الحرب العالمية الاولى، ص 344

(2) هەمان سەرچاوە، ص 329.

(3) هەمان سەرچاوە ص 349.

بەڕێوەچــوو بــەهۆی ســوربوونی نوێنــەری ئەنقــەرە توركیــای كــەمالی (بەكیرسامی) ئامادەنەبوونی لە گفتوگۆكردن لەسەر هەموار كردنی پــەیمانی سیڤەر بۆ هەر بنەمایەكی رێككەوتن، ئەو كۆنگرەیە سەركەوتوو نەبوو، بـەم شـێوەیە پـەیمانی سـیڤەریش كەوتـە حاڵـەتی " تجمیـد"و نەچـووە بـواری پراكتیكی.[1].

بـەم جـۆرە سـەرەتای تێكشـكانی پـەیمانی سـیڤەری یەكـەم دەسـكەوتی مێژوویو بەڵگەنامەی نێودەوڵەتی سەبارەت بە پرسی كوردسـتان، دەسـتی پێ كردو لێرەوە بـێ چـانسو بـێ بـەختی كوردسـتانیان لـە جـاران خـراپتر سـەری هەڵدایـەوەو زەمینـەی تۆمـاركردنی كارەسـاتی نـوێ بەسـەر گـەلو نشتیمانی كوردان هاتە ئـاراوە، رووداوەكـان بـەرەو ئـەو ئاقـارە دەچـوونو بــەریتانیاو توركیــا بــەرەو قــەیرانێك دەڕۆیشــتن، تــەنیا چارەســەركردنو یەكلابوونــەوەی ئــەو قەیرانــە، بــە ســەوداێك لەســەر حیســابی مــاف گــەلی كوردسـتان تـەواو دەبـوو كـە بتـوانێ بەرژەوەنـدی هـەردوولا بـەلانی كـەم دەستەبەر بكات دوای ئەوەی روسیای سۆڤیەتیو توركیای كەمالی لە 16ی مارتی 1921 رێككەوتنێكی سەربازیان مۆركرد، لەبەر ئەوەی هەردوو لا دژ بە رۆژئاوا بوون لەو كاتەدا[2]، هاوپەیمانان بە پەسـەندیان زانـی یونانسـتان هەندێ كاری سەربازی لە ئەنادۆل ئەنجامبدات، هاوپەیمانان نەیانتوانی ئـەو یەكێتییەی خۆیان بپارێزن، بە گەڕانەوەی مەلیك كۆستەنتاین بۆ یۆنانسـتان ئـەو وڵاتـەی لـە فەڕەنسـاو بـەریتانیا دوور خسـتەوە، ئیتاڵیـا لـە بەرامبـەر هەندێ بەلێن ئەدالیای بەجێ هێشت، فەرەنسا لە 20ی تشرینی 1921 لـە ئەنقەرە پەیماننامەیەكی مۆركرد دەسـتیان لـە ئـەرمینای بچـووك (كیلیكـا، نوسەیبین، جەزرە) بـۆ توركـان هـەڵگرت، 10ی ئـابی 1921 ئەنجومـەنی باڵای هاوپەیمانان رای گەیاند كەشەڕی نێوان یۆنانستانو توركیا تایبەتە بە

---

(1) سەرچاوەی پێشو ص 122.

(2) دیڤید مەكداول، مێژووی هاوچەرخی كورد، ل234.

خۆیانو بەریتانیاو فەڕەنساو ئیتاڵیاو ژاپۆن بێ لایەنی خۆیان راگەیاند"[1]، بەم شێوەیە لە دوایین شەڕی تورکیای کەمالی لەئەیولی 1922 دا، تەواوی هێزە بیانیەکان لەتورکیای خۆیدا نەهێشت.

دوای ئەوەی هێزێکی تورکی کەماڵی چووبووە رەواندوز قایمقامێکی تورکی بۆ دامەرزاندبوو، پاشان " عەلی شەفیق" ی بە رەگەز میسری چووە ناوچەکە بەخۆیو هێزێکی 500 کەسی بەهاوکاری سمکۆی شکاکەوە، لە راستیدا کاری عەلی شەفیق (ئۆزدەمیر) بۆ گرتنەوەی ویلایەتی میسل بوو، دوای تەواو بوونی شەڕەکانی تورکیای کەمالی لەگەڵ وڵاتانی دیکە لە ناو تورکیای ئێستا هەنوکە تورکیای کەمالیزم، بەتەنیا خۆی ئامادە دەکات بۆ وەرگرتنەوەی ویلایەتی میسل، ئەم هەنگاوەش ئینگلستانی پتر شێواند کاتێ سورچیو خۆشناوەتیو زەنگەنەو هەمەوەندو پشدەرو هەولێرو کەرکوكو رانیە، تا مانگی ئەیلول لەهەموو لایەك لە دەسەڵاتدارانی ئینگلستان راپەڕیبوون بەجۆرێك لە جۆرەکان بێ زاریان دەڕبڕیو ئوزدەمیر دوای گرتنی رانیە، بە ئاشکرا هەرەشەی لە کۆیی دەکردو مەترسی کەوتبووە سەر ئاکرێ،[2]، لە کۆتایی هاوینی 1922 تورکیا توانی یۆنانستان بشکێنێو هێزەکانی بەریتانیاو هاوپەیمانان کەوتنە ئەو حاڵەتەی دەبێ شەڕ لەناو کۆڵانەکانی شاری ئەستەمبۆڵ بەڕێوە ببەن، لە کۆتایی مانگی ئەیلول دەست بە گفتو گۆ کرا لەنێوان تورکیای کەمالیو ئینگلستان[3]، لە 3ی تشرینی 1922 دا پەیمانی شەڕ راگرتن لە شاری مودانیە مۆرکرا تورکیای کەمالیش لە بەرامبەر هێزەکانی راپەڕیوی کوردستانیان بەتایبەتی لە دێرسێم، بێ هێز ببوون " هێزەکانی کوردستانیانی دێرسیم خۆی لە 40 هەزار سوار دەدا، بۆ دامرکاندنەوەی ئەو هێزە پێویستیان بە

---

(1) د. فازل حوسێن، کێشەی ویلایەتی موسل، ل 42.

(2) دیڤید مەکداول، مێژووی هاوچەرخی کورد، ل 238.

(3) هەمان سەرچاوە ل 238 .

هێزو تفاقێکی لە بارتەقای ئەوان گەورە تر هەبوو هەموو کەمالیستەکان لەو کاتو ساتدا لە دەستیان نەبوو، نیگەرانیو مەترسی یەکانی ئەنقەرەی گەیاندبووە ئاستی سەرلێشێوان[1]،

عەلی شەفیق (ئۆزدەمیر) لە بروسکەیەکیدا دەڵێ سەرەڕای ناڕەزایی خەڵکی ویلایەتی میسل لە دەسەڵاتدارانی ئینگلستانی لەگەڵ ئەوەش خەڵك هاوسۆزن لەگەڵ داخوازی نەتەوەیی خۆیانو ئەو یەکە کوردییەی لە سولەیمانی دامەزراوە کاری زۆری کردۆتە سەریان ئەوپان ئیسلامیەی کە ئەوان (کمالیزم) بانگەشەی بۆ دەکەن، بەجارێك لاواز بووە[2]، سەرۆکی حکومەتی یۆنانستان لەمانگی ئابی 1921 دا داوای لە ئەوروپا کرد هاوکاری کوردان بکەن بۆ دامەزراندنی کوردستانێکی سەربەخۆو لە لای خۆیەوە زۆربەی ئەو سوارە کوردانەی ئازاد کرد کە لەشەڕدا، لەگەڵ (کمالیستەکان) بوونو لە لایەن هێزەکانی ئەوان گیرابوون[3]،

جمو جۆلی شرناخەکانو بەدرخانیەکانو هاتنی نۆئیل بۆ ناوچەکە، کمالیستەکانی ترساندبوو لەم نێوەندەدا، ئینگلستان لەیەك نزیك بوونەوەی تورکیای کەمالیو سۆڤیەت دەترسان، بەرێککەوتنی تورکیای کەمالی لەگەڵ فەرەنسا، هێزەکانی تورکیای کەمالی گەیشتە سەر سنوری ویلایەتی میسل لە جەزرەو بۆتانو هێزێکی گەورەی لەوێ مۆڵداوە بۆ گرتنەوەی ویلایەتی میسل هەردوولا کەوتنە دووڕیانێك یان دەبێ راستەوخۆ بکەونەوە شەرێکی نوێ، یاخود سەودایەك لەگەڵ یەکدا بکەن، ئەو ئەگەرەی دوایش بەباشترین چارەسەریان دەزانی ئەوەبوو وەزارەتی هێزی ئاسمانیو شەڕی ئینگلستانی ویلایەتی میسلی لەڕووی سەربازییەوە بەمایەی ژیانی میزۆپۆتامیا دەزانیو وەزارەتی دەریایی ئینگلستان بەرژەوەندییەکانی

---

(1) هەمان سەرچاوە ل 237.

(2) هەمان سەرچاوە، ل235.

(3) هەمان سەرچاوە، ل234.

تەنیا لە ناوچە نەوتەکانیانی میسل دەدیت[1]،
بەم شێوەیە گەیشتنی بەلشەفیك بەکوردانو بە نەتەوە پەرستی تورکەکان، ئینگلستانی هەراسان کردبوو لە تشرینی یەکەم 1922 دا ئینگلستان بانگی تورکیای عوسمانیو تورکیای کەمالیو ئەمریکاو ژاپۆنو رۆمانیاو یۆکسلافیای، بۆ کۆنگرەیەك لە لۆزانی سویسرا کردو روسیاو بولگارستانیش بۆ گفتو گۆ دەربارەی دەربەندە دەریاییەکان بانگ کرد[2]،
ئەمریکا لەبەر ئەوەی جاڕی شەڕی دژ بە تورکیای نەدابوو بۆیە داواکەی رەت کردەوە و تەنیا بە چاودێرێك بەشداری کۆنگەرەکەی کرد، تورکیای عوسمانی، لە 5ی تشرینی یەکەم 1921 دا کۆتایی پێ هاتو روخا.
مەبەست لەو کۆنگرەیە رێککەوتنی ئاشتی بوو لەگەڵ تورکیای کەماڵی وەك جێگرەوەی سیڤەرو چارەسەر کردنی کێشەی نێوان تورکیاو یۆنانستان لەگەڵ هەندێ کێشەی دیکە، تراکیا، دورگەی ئیجە، ویلایەتی میسل، سیستەمی تەنگەی دەریاییەکان، کێشەی سیستەمی ئیمتیازاتی بێگانە، کێشەی ئابوریو دارایی وەکو قەرزی گشتی عوسمانیو پاراستنی بەرژەوەندی ئابووری بێگانە.[3]،
ئەوەبوو لە 20ی تشرینی 1922 یەکەم کۆبوونەوەی ئەو کۆنگرەیە کرایەوە لەلایەن تورکیای کەمالی عیسمەت ئینینۆ وەزیری دەرەوەی ئەو وڵاتەو کیرزن وەزیری دەرەوەی بەریتانیا بەشداربوون، تورکیا خۆی بەخاوەن ئیرادەو سەرکەوتوو دەزانی،و هاوپەیمانانیش بە چاوی وڵاتی دۆڕاو لەشەڕ سەیریان دەکرد، بەڵام ئەوەی سەیرە لەکۆتایی ئەو کۆنگرەیە لایەنی دۆڕاوی شەڕ "تورکیای کەمالی" مەرجەکانی خۆی بەسەر لایەنی سەرکەوتووی "هاوپەیمانان" سەپاند!!؟"

---

(1) هەمان سەرچاوە، ل 240

(2) د. فازل حوسێن، کێشەی ویلایەتی موسل، ل 44

(3) هەمان سەرچاوە ل 44– 45

ئەم کۆنگرەیە بە دووقۆناخ تەواو بوو، لە قۆناغی یەکەم لە 20ی تشرینی 1922 کۆبۆنەوە کە دەستی پێ کرد سێ لێژنەی سەرەکی تیایدا هەڵبژێردرا، لێژنەی یەکەم تایبەتی بوو بەکێشەی ناوچەیی‌و کێشەی کەمایەتییەکان‌و سیستەمی دەربەندە دەرییایەکان کە لۆرد کرزن سەرۆکی بوو[1]، هەر چەندە عیسمەت ئینینۆ هەوڵی دا، خاڵەکانی خۆی کە دەیویست لەکۆنگرەکەدا بسەلمێنرێ، بەلام لۆرد کرزن بەرانگژی دەبۆوەو عیسمەت پاشا دەیگوت هیچ هۆیەك نیە رێگا بگرێت لە گۆڕینی رێککەوتنامەی سان ریمو[2]،

لە کاتی شەڕ راگرتن تورکیای عوسمانی گەیشتە ئەو باوەڕەی ئامادەیەدەست لەو ناوچانە هەڵگرێ کە زۆرینەی تورك نین (غەیرە تورك).[3].

سەبارەت بە ویلایەتی میسل گفتوگۆ توند بوو، لەکۆتاییدا دەورەی یەکەمی کۆنگرەی بەناو ئاشتی لە لۆزان– سویسرا لە کۆبوونەوەی هاوبەشی هەرسێ لێژنەکە لە 31 کانوونی دووەم، لۆرد کرزن رایگەیاند کەحکومەتی بەریتانیا بە پشت گیری هاوپەیمانانی کێشەی سنوری میزۆپۆتامیا، تورکیا رووبەڕووی لێکۆڵینەوەو بڕیاری ئەنجومەنی نەتەوەکان دەکاتەوە، عیسمەت ئینینۆ داوای کرد (8) رۆژی مۆڵەت بدرێتی بۆ وەڵام دانەوە، بەلام ئەنجومەن تەنیا (4) رۆژی بەعسیمەت ئینینۆ دا[4].

عیسمەت ئینینۆ لە نامەی 24ی شوباتی 1923 دا رەتکردنەوەی پەیمانەکەی بۆ سەرانی وەفدەکانی بەریتانیاو فەڕەنساو ئیتاڵیا، راگەیاند " دەربارەی میسل بەگونجاوی دەزانین‌و مەبەستیشمانە ئەم کێشەیە نەبێتە

---

(1) هەمان سەرچاوە ل 47.

(2) هەمان سەرچاوە ل47.

(3) هەمان سەرچاوەل ل47.

(4) هەمان سەرچاوە ل 51.

گیروگرفت لە ڕێگەی بەستنی پەیمانی ئاشتیدا، کێشەکە لە بەرنامەی کۆنگرەوە وەلابخرێت، بۆ ئەوەی لەماوەی ساڵێکدا چارەسەر بکرێت، بە ڕێککەوتن لەنێوان بەریتانیای مەزنو تورکیا. [1]،

خەریك بوو کۆنگرە کە بەرەو شکست بچێت، "بۆیە ڕۆژی 24ی شوبات لە ژووری لۆرد کرزن لە ئۆتێلی بۆریڤاچی لە لۆزان" ڕۆژی یەکشەمە کاتژمێر 5:40 دەقیقە دوای ئێوارە کۆبوونەوەیەکی ناڕەسمی لەنێوان، بەریتانیا، فەرەنسا، ئیتاڵیا، تورکیا، ئەنجام دار، لۆرد کرزن بەهۆی هەست کردن بە گیانی ئاشتیو برایەتیەوە، ڕایگەیاند وڵاتەکەی ئامادەیە ئەنجامی پەنابردن بۆ کۆمەڵەی نەتەوەکان بۆ ماوەی ساڵێك دوابخات، بۆ ئەوەی هەردوو حکومەت (تورکیاو بەریتانیا)، بواریان هەبێت لە گفتۆگۆیەکی ڕاستەوخۆو برایانە لەکێشەکە بکۆڵنەوە، ئەم کارەش بە دوو مەرج ئەنجام دەدات:

1-ئەگەر هەردوو حکومەت نەگەیشتنە ڕێککەوتنی ڕاستەخۆ، ئەم کێشەیە بەرز دەکەنەوە بۆ کۆمەڵەی نەتەوەکان.

2-هەڵو مەرجی ناوچەکە چۆنە، لەکاتی گفتۆگۆشدا هەروا بمێنتەوە حکومەتی تورکیا بەو پێیشنیاری بەریتانیا ڕازی بوو." [2]،

یەکەمین کۆنگرەی لۆزان بەشکستی لە 4ی شوباتی 1923 دا کۆتایی بە کۆبوونەکانی خۆی هێنا لە بەر نارەزایی بوونی حکومەتی تورکیا بە پرۆژەی پەیمانی ئاشتی وە وەفدی تورکی لە 7ی شوباتی 1923 دا گەڕایەوە ئەنقەرە بەونیازەی جارێکی دیکە کۆنگەرە ببەسترێو تاکاتی گەڕانەوەی عیسمەت ئینینۆ دەگەڕێتەوە بەپێی ئاگر بڕی مودانیا کار دەکرێت[3]،

لە 6ی ئاداری 1923 دا ئەنجومەنی نیشتیمانی تورکی پەیماننامەی ئاشتی

---

(1) هەمان سەرچاوە ل 51.

(2) هەمان سەرچاوە ل 52.

(3) هەمان سەرچاوە ل 52.

رەتکـردەوە بـە بیـانۆی ئـەوەی نـەدەگونجا لەگـەڵ نـاوەڕۆکی میسـاقی نیشتیمانی، بەڵام ڕێگـای بـە حکومـەتی تورکیـا دا سـەر لـەنوێ گفتو گۆ لەگـەڵ هاوپـەیمانان بکرێتـەوە ئەگـەر چارەسـەرکردنی کێشـەی میسـل بـۆ ماوەیەکی دیاریکراو دوا بخرێ کارێکی پەسەندە"[1]،

لە 1ی نیسانی 1923 هاوپەیمانان حکومەتی تورکیای ئاگادارکردوە کە لە 23ی نیسـان کـۆنگرەی دووەمـی لـۆزان دەسـت پـێ دەکاتـەوە وەفـدی بـەریتانیا سـێرهۆراس رمێولـد نوێنـەری بـەریتانیا بـوو لـە 24ی تـەمموزی 1923 ڕێککەوتننامەی لۆزان ئیمزا کرا، بەم شـێوەیە کۆتـایی بـە پـەیمانی سیڤەر هێنا سەبارەت بە (نافذ مفعول)ی ئەو پەیمانە لە رۆژی نووسینەوەی یەکەمین کۆنووس کە مۆری لەسەر دەکەن، کاریگەرە، ئەوا بۆ ئەو وڵاتانەی دیکە لـەو کاتـەی بەڵگەنامەکـە دەگەیەنـە پـاریس بـە مـۆرکراوی ئـەو کـات پەسـەندە، یۆنانسـتان لـە 11ی شـوباتی 1924و ژاپـۆن لـە 6ی ئـابی 1924و تورکیا لە 31ی مارتی 1924دا پەسندیان کرد..

بەم شێویە پەیمانەکە لە 6ی ئاب 1924 جێ بـەجێ کـراو پرۆتۆکـۆلێکیش دەربارەی کشانەوەی هێزە دەرەکیەکان لـەخاکی تورکیـا ! ئیمـزای لەسـەر کرا"

بەم شێوەیە لە کۆی ی 143 بەندی ئەم پەیمانـە، خـۆی لـەناوو مافـەکانی کورد بە دوور گرت.

لەمادەی (38)ی هاتووە تورکیـا بـەلێین دەدا کـە ئازادییـەکی تـەواو بداتـە دانیشـتوانی تورکیـا بـەبێ جیـاوازی نەتـەوەیی‌و زمـان‌و تـوخم‌و ئـاین‌و بیروباوەڕ، ئەوانەی غەیرە ئیسلامن، مافی ئازدای جولانـەوەو گواسـتنەوەیان هەبێت[2]، مـادەی(39) ئـازدای دەداتـە تورکـەکان لـە بـەکارهێنانی زمـانی تورکی لـە ژیـانی ئاسـایی‌و بازرگـانی‌و شـعائری ئـاینی‌و بۆنـە گشـتیەکانداو

---

(1) د. حامد محمود عيس، القضية الكردية في العراق، ص 125 .

(2) د. كمال مظهر، كردستان في سنوات الحرب العالمية الاولى، ص 351.

ئەوانەی غەیرە تورکن دەتوانن زمانی زگماکی خۆیان لە دادگا بەکاربهێنن.
باس کردن لە کوردو کوردستان لە نێو مادەکانی ئەو پەیمانە نییە و تەنیا لایەنی خواستی چاکەی وڵاتانی هاوپەیمانانی نیشاندەدا، بەم شێوەیە پەیمانی سیڤەر زیندە بەچاڵ کراو لۆزانیش ئەو سنورە ستراتیژیەی ئێستای نێوپارچەکانی لێ کەوتەوە، کە بەردەوام هۆکاری نائۆقرەییو پشێوییە لەناوچەکە، ئێستابەشێکی **کێشەکانی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست کێشەی کوردستانەو کێشەی کوردستانیش لە ناوەڕۆکدا کێشەی نەوتە**. وەك جۆرج کینی گۆتەنی کە دبلۆماسییێکی ئەمریکایی گەوەربوو "کارەساتەکانی ئایندە لەنێو ئەو پەیمانانە بەدەستی شەیتان نوسراوە"(تر).

لکاندنی باشووری کوردستان بە دەوڵەتی تازە دامەزراوی عێراقیدا!

" کێشەی ویلایەتی میسل"

لە سەر بڕیاری سوڵتان عەبدولحەمید، ساڵی 1879، ئەم ویلایەتە دامەزرا، لە ویلایەتی شارەزورو سنجەقی میسل، کە ئەوسا سەر بە ویلایەتی بەغدا بوو، هۆکاری سەرەکی دروست بوونی ئەو ویلایەتەش بۆ ئاسانکاری ئیداری نەبوو، بەڵکو بۆ بەیەکەوە بەستنەوەی ناوچەکانی نەوتی" باشوری کوردستان لەویلایەتێکی ئەوهادا بوو، وەکو لە پێشەوە لە بەندی (1) باسمان کرد، پاشان سوڵتان ئەو ناوچە نەوتیانەی خستە سەر خەزینەی تایبەتی خۆیو بە ناوی خۆیو لەسەر خۆی تاپۆی کرد.
کێشەی ویلایەتی میسل لەدوای بڕوانەوەی یەکەمین شەڕی گەورەی دونیا، سەریهەڵدا، کاتێ دەوڵەتی عوسمانی هەرەسی هێناو تورکیای کەمالی

---

(1) د. حامد محمود عیسی، سەرچاوەی پێشوو، ل 244.

لەشوێنی ئەودا لە هەندێ ناوچە تورك نیشینو باكوری كوردستان، وەك دەوڵەتێكی توركی خۆیان سەپاندو بە گەرمو گوڕی داوای ئەو ویلایەتەیان دەكردەوەو بە پاشماوەیەكی نیشتیمانی خۆیانیان دەزانی! بەڵگە سیاسیو ئابووریو كۆمەڵایەتییەكانیان یەكجار لاواز بوو، تەنیا لە نێو باوەڕی ئەوان دا بوونی هەبوو، لە دەرەوەی واندا لەواقیعدا جۆرێك لە ئەندێشە دەژمێردرا، لەراستیشدا، ئەوان لە هەستی نەتەوایەتی كوردی گەشەكردووی نێو باشوری كوردستان دەترسان، ئەو كات ببوە سیمایەكی تایبەتی كۆمەڵگای ئەو هەرێمەو گرنگترین ئارەزوویان گەیشتن بە دەوڵەتی سەربەخۆی كوردستان بوو كە كاریگەریەكی یەكجار زۆری دەكردە سەر هەرێمی باكوری كوردستانو ئەو ناوچانەی كوردستان كەلە بن دەستی توركیای كەمالی مابۆوە، وای دەكرد ئەو سیاسەتانەی كە ئەوان دەیانخواست بەڕێوەی بەرن لە تورك كردنی ئەو كۆمەڵگەیە، ئەگەر شكستیان نەهێنابایە پوچەڵی نەكردبایە ئەوا مسۆگەر ئاستەنگی سەختیان رووبەڕوو دەبۆوە، وە پێشبینیشیان كرد لە ناوەڕۆكدا شكستیان هێناو ئێستا باكوری كوردستان نەك هەر پارێزگاری لە كورد بوونی خۆی كردوەو بگرە یەكێ لەكێشە هەرە سەختەكانی سەردەمی نەتەوە پەرستانی توركیە، تا ئێستاكەش بۆ بەریتانیەكان، كە ئەو كات(ویلایەتی میسل) لە ژێر قەڵەمڕەوی ئەوان بوو، داخوازی دەوڵەتی سەربەخۆی كوردستانو هەوڵەكانی مەلیك مەحمودی نەمر، نەك زۆرینەی خەڵكی ئەو هەرێمە، پشتیوانی لێدەكرد، ئەوا ئەو سنورانەی بەریتانیا دەی خواست لەنێوان ئەو ویلایەتەو توركیا بكێشێ لەسەر بنەمای نەژادی نەبوو، بەڵكو زۆر لەو هۆزانەی ئەودیو بەشێكی دەكەوێتە ئەو دیوەی ئەو سنورەی كە ئینگلستانیەكان دەیانخواست بیكێشن لەنێوان ئەو دوو وڵاتەدا، ئەم دەوڵەتە سەربەخۆیەی كوردستان لەراستیدا بۆ ئینگلستانیان مسۆگەر نەبوو بتوانێ بەرژەوەندیە ئابوورییەكانیان (نەوت) بپارێزێو لەوڵاوەش وەزارەتی شەڕو ئاسمانی بۆ ئینگلستانی حەجمانیان لێ هەڵسابوو،

راشكاوانە رایاندەگەیاند، باشوری كوردستان مەسەلەیەكی ئۆرگانیەو ژیانی (عێراق)ە لە رووی ستراتیژیەوە، لكاندنو نەلكاندنی مانای مانو نەمانی ئەو ناوچانە دەگەیەنێ لە بواری ستراتیژیدا، ئەو مەترسیە هاوبەشە بۆ سەر ئەو دووناوەندە دژ بەیەكە، هەر دوولای خستبووە نێو دووڕیانێكەوە، یان دەبێ سازشو سەودایەك لەگەڵ یەكو دوودا بكەن لەسەر ئەو مەسەلەیەو یان دەبێ هەردوولا بۆ خواستی كوردستانیان ملكەچ بكەنو خۆیان بدەن بەدەستی قەدەری دیفاكتۆیەكە، ئەوەش خۆی لەخۆیدا گورزێكی جەرگ بڕبوو بۆ هەردوولا، بۆیە ئەگەری یەكەم زیانەكانی كەمتر دەبەخشیە هەردوولاو وڵاتانی كۆلۆنیالیستی دیكەش (فەرەنساو ئەمریكا) لەژێرەوە پشتیوانیان دەكردن بۆ رێگا گرتن لەو دەوڵەتە كوردستانیە بەهۆی بەرژەوەندییە نەوتیەكانی ئەوانیش لەنێو كۆمپانیای نەوتی توركیا كە ساڵی 1929 كرایە كۆمپانیای نەوتی عێراق IPC ئەوا ئێرانیش سەرباری ئەو وڵاتانەبوو، هۆكارەكەشی لەرۆژی روناك، روناكترە.

سازشو سەودا كردن لەسەر كەوڵی كوردو مافە نەتەوەییو نیشتیمانیەكان بووە دیفاكتۆیەكی حاشا هەڵنەگر، لە كۆتایی ساڵانی 1924 دا، بێ بەش كردنی كوردستانیان لە مافە نیشتمانیەكانی خۆیانو جاڕدانی دەوڵەتێكی سەربەخۆ لەهەمووكوردستان یاخود بەشێكی كوردستان بەرژەوەندی هەموو لایەك وای لێ دەخواستن پێشگیری لێ بكەن، بە تایبەت لەلای دەستەڵاتدارانی ئینگلستانیان ئەو مەسەلەیە بڕابۆوەو یەكلاكرابۆوە، وەك هارۆڵد نیكۆلسۆنی ئینگلستانی راشكاوانە دەڵێ" ئەو رۆژەی ئێمە بەكوردەكانمان دەگوت وەرن ببنە دەوڵەت، هیچ خۆیان ماندوو نەدەكرد، كەچی لەناكاو ساڵی 1922 چاردە بەندەكەی " ویلسن" یان لێ داوا دەكردین[1]،

بەم شێویە بەپێی پەیماننامەی لۆزان هەردوو لا"توركیای كەمالیو

---

(1) د. عەبدولرەحمان قاسملو، كوردستانو كورد، ل 84

ئینگلستان" مۆڵەتی 9 مانگیان دایێ بۆ ئەوەی هەردوولا بە وتووێژی دۆستانە ئەم مەسەلەیە (ویلایەتی میسل) یەکلابکەنەوەو ئەگەر نەگەیشتن بەئەنجام ئەوا ئەو مەسەلەیە دەخەنە بەردەستی کۆمەڵەی گەلان بۆناوبژیوی کردن.

دوای ئەوەی کۆمپانیای نەوتی تورکیا 25٪ی بۆ فەڕەنسا بوو کەلەپێش جەنگ پشکی کۆمپانیای بانکی دۆچی جەرمەنستان بوو، لەبەرامبەردا ئینگلستان پشتیوانی لەفەڕەنسا کرد دژی ناڕەزایی ئەمریکا لە ئینتیداب کردنی حەلەبو شامو بەیروتو ئەسکەندەرون 25٪ یش بدرێتە کۆمپانیای " رۆیالْ شل" کە کۆمپانیایەکی هولندی ئەمریکایی بوو دوای ئەو رازی کردنەو نەگەیشتن بەهیچ ئاکامێك لە وتوێژەکانی نێوان تورکیاو ئینگلستان، ئەم کێشە لەئەیلولی 1924 خرایە بەردەست کۆمەڵەی گەلان"، بۆ یەك لاکردنەوە، لە 30 ئەیلولی 1924 لێژنەیەك لە سێ ئەندام پێکهێنرا" کۆلۆنیل ئا. یۆلس بەلژیکیو کونت تەلەکی/ سەرۆك وەزیرانی پێشووی مەجەرستانو ئی. ئاڤ. فێرسن، وەزیری حوکمی سویدی لەیەکەم دانیشتنیاندا لەجنێف کردو فیرسن یان بەسەرۆکی لیژنەکە هەڵبژارد(1).

دوای ئەوەی بەپێ ی پارسەنگی هێز بەشی ئەو وڵاتانە لە نەوتی بەتاڵان براوی کوردستان رێك خرایەوە، بۆ جارێکی دیکە دەوڵەتی سەربەخۆیی کوردستانو مافەکانی دیکەی خەڵکی کوردستان لە بیرچۆوە، هەروەکوو لە لۆزانیش لە بیر چۆوە، کۆمپانیەی نەوتی تورکیا، کە بەرژەوەندییەکانی ئینگلستانو فەرنساو، ئەمریکای بە رێژەی جۆراو جۆر، دەپاراست رێك ناڕەزایی خۆی چۆن بەرامبەر بەدروست بوونی دەوڵەتی کوردستانی

---

(1) هەمان سەرچاوە ل 74

+ د. حامد محمود عیسی، القضیة الکردیة في العراق . ص 90

+ دیڤید ماکداول، مێژووی هاوچەرخی کورد ل 243

+ فازل حوسێن، کێشەی ویلایەتی موسل.، ل 84.

سەربەخۆ، راگەیاندبوو، ئێستا بە توندی بە گژ ئەو بۆچوونانە دەچێتەوە، کە دەخوازێ باشوری کوردستان (ویلایەتی میسل) بخرێتەوە سەر تورکیا.

تورکیاش ئەو راستیەی باش دەزانی کە ناوبژیوانی کۆمەڵەی گەلان بەقازانجی دا تەواو نابێ، چونکە دەیزانی "کۆمەڵەی گەلان، کۆمەڵەی گەمەکانی وڵاتانی زلهێزە"[1]، بۆیە پێ ی لەسەر ریفراندۆم دادەگرت‌و ئینگلستانیش بەرهەڵستی ئەو پێشنیارەی دەکرد، چونکە دەیزانی خەڵکی کوردی باشوری کوردستان دەسەڵاتی تورکانیان پێ باشترە لە دەسەڵاتی عارەبان(عێراق) لە راستیشدا کورد 3/4 باشوری کوردستان پێك دەهێنن دژ بە دەسەڵاتی (تورك‌و عەرەب) بوون‌و خوازیاری دەوڵەتێکی کوردستانی سەربەخۆی ژێر ئینتیدابی بەریتانی بوون، تەنیا مولکدارانی گەورەی کورد خوازیاری دەسەڵاتدارانی عارەب بوون[2]،

بەم شێوەیە هەر لەدوای مۆرکردنی لۆزان، ئەگەری دروست بوونی دەوڵەتێکی کوردستان لەگۆڕێ نەماو لەحسابات دەرخراو ئێستا ویلایەتی میسل کەوتۆتە نێوان دووڕیانی لکاندن بەدەوڵەتی تازەدامەزراوی عێراق یان گێڕانەوەی بۆ جارێکی دیکە بۆ قەڵمڕەوی تورك (تورکیای کەمالی).

" دوای سەردانی ئەو لێژنەیە بۆ لەندەن‌و ئەنقەرە، لە 16ی کانونی دووەمی 1925 دا گەیشتنە بەغدا دوای ئەوەی حکومەتی بەریتانی لەسەر داوای لێژنەکە "ئارئێف.جاردی" وەك نوێنەری بەریتانیاو " صبیح نشاە" وەزیری رێگاو بانی عێراق وەك نوێنەری عێراق، و یاریدەدەری لێژنەکە، لە ئەنقەرەش حکومەتی ئەو وڵاتە." جەنەرال جواد" پشکنێەری گشتی سوپای ناوچەی دیاربەکرەو (کامیل بەگو نازم بەگو فەتاح بەگ)ی شارەزاو پسپۆر" وەك یاریدەدەری ئەم لێژنەیە دیاریکرد"[3]، ئەم بەرێزانە

---

(1) دیڤید ماکداول، مێژووی هاوچەرخی کورد، ل 242

(2) فازل حوسێن، کێشەی ویلایەتی موسل، ل 84

(3) سەرچاوەی پێشوو ل 85

خـەڵکی کـەرکوك بـوون بـۆ پەیوەنـدی بـە خـەڵکی باشـوری کوردسـتان دانرابوون. حکومـەتی تورکیـا داوای رای ئـازادی خـەڵکی ویلایـەتی میسـڵی دەکـرد لێژنەکـەش بـۆ هـەردوولای نـاکۆك بەیـەکی روون کـردەوە، کەئەنجومـەنی کۆمەڵـەی گـەلان، ئـازدای کـردوون" دەسـەڵاتی داونـەتێ لەدەربڕینی راو بۆچوون بۆ ئەنجومەن لە چۆنیەتی چارەسەرکردنی کێشەکە [1]، دوای گەیشتنە بەغدا رۆژی دواتـر (17ی کـانوونی دووەم) سـێر هنـری دویس، لێژنەکەی بەمەلیك فەیسەڵی یەکەمی پاشای عێراق ناساندو ئـەویش یاداشـتێکی پێشـکەش کـردن، لەوێـدا پاشـا لـە کۆتـایی یاداشـتەکەیدا رایگەیاندبوو کە ویلایەتی میسل بۆ عێراق وەك " سەر بۆ لەشی مرۆڤ وایـەو کێشەی ویلایـەتی میسـل کێشـەی هـەموو عێراقـە[2]، رۆژی 27ی کـانوونی دووەم 1925 لێژنەکە گەیشتە میسلّو لەگەڵ ئەوەی لێژنەکـە هەسـتی بـە ئاسـتەنگی پۆلیسـی عێراقـی دەکـردو دەیزانـی ئەنـدامانی تورکیـا لـەژێر چـاودێراندا، نـاڕەزایی خـۆی بـە لێپرسـراوان دا لـەنێو شـارەکانی هـەولێر- کەرکوك، میسل، بە ئازادی گەڕان دوای دابەش بوونو هەڵبژاردنی وەفـد بـۆ

---

(1)، سەرچاوەی پێشوو ل 85.

(2)، سەرچاوەی پێشوو ل 85.

*لێژنەکـە کـاری هاوبەشـی لەمیسـل ئەنجامـدا، دوای ئـەوەی بڕیاریـان دا لێکۆڵینـەوەکانیان لـەو شارە دوا بخـەن، لەبـەر هەندێ گیروگرفتو کێشـە، ئای ئیف فسـن،و جـواد پاشـای تورکیـا و ئـارئین چـاردنی بـەریتانیان لـە میسـل بمێنـەوە بـۆ درێژەدان بە لێکۆڵینەوەکانیان، کۆنت تلکی بە هاوکاری نازم بـەگ و لیونر ئەفسـەری بەریتانی لەگەڵ کرامرز(وەرگێرەر) لەهـەولێرو لـە ئایۆلس هـەکاری سـەبیح نەشئـەتو کامل بەگ لەکەرکوك لێکۆڵینەوەکانیان ئەنجام بدەن.

لـە 25ی شـوبات دا لەشـاری کـەرکوك بەیەکـەوە بگـەن. تـا کۆتـایی مـارتی 1925 لەمیسل مانەوەو لەنیسان گەیشتنەوە جنیفو یەکەم کۆبوونەوەیان لەو شارە ئەنجام دا دوای گەڕانـەوەیان بڕیاریـان دا سـەرقاڵی راپـۆرت ئامـادەکردن بـن بـۆ ئەنجومـەنی گەلان.

هەر یەك لەو شوێنانە(*) لە 1925 راپـۆرتی لێژنـەی دیـاریكراوی كۆمەڵـەی گەلان گەیشتە بەردەستو، دوای تاوتۆكردنی لە لایـەن ئەنـدامانی كۆمەڵـە، لە 16ی كانوونی یەكەم 1925، كۆمەڵەی گەلان گەیشتە ئەو بڕیـارەی كـە ویلایەتی میسڵ بخرێتە سەر عێراق، وەك ئەوەی بەریتانیا خواستی، دیاربوو لێژنەكە زۆر لە راستیەكانی خستبووە بەردەستی "كۆمەڵەی گـەلان" بـەڵام دیسان ئەم لێژنەیەش لە روانگـەی كۆلۆنیالیسـتی خـۆی نەچـووبووە دەرو، ئەنجومەنی گەلانیش هەروەك توركیا پێشبینی كردبوو گەمەی زلهێزان بـوو، بۆیە راستیە ئەتنیەكەو هۆكاری نەتەوەیی بەهیچ جۆرێك لـە بەرچـاونەگیراو حسابی بـۆ نـەكرا، تـەنیا ئـەوەی بەهەنـد هـەلگیرا خواسـتەكانی ئـەو وڵاتـە زلهێزانـەی ئەوسـای دونیـا بـوو" بـەریتانیا، فەرەنسـا،ئەمریكا" بـەكارێك سەربەخۆیی باشوری كوردستان، حوكمی ئیعدامی لەسەردا بڕاو.

بەو مەرجەش باشوری كوردسـتان خرایـە سـەر دەوڵـەتی عێراقـی "تـاوەكو 25 سـاڵ لـەژێر ئینتیـدابی بەریتانیـدا بمێنێتـەوەو بایـەخو گرنگـی بدرێتـە ویستی كوردەكان بەدانانی كاربەدەستی كورد لە پێگە ئیداریەكانی عێـراقو زمانی كوردیش زمانی رەسمی ئەو هەرێمە بێت"(1)،

لێژنەكە ئەوەشی دەربڕیبوو ئەگەر، ئەو زەمانەتە نەدرێتـە كـوردان لـەرووی بـەڕێوەبردنو تایبەتمەنـدێتی خۆیانـەوە زۆربـەیان دەسـەڵاتی توركیـان لەدەسەڵاتی عـەرەبی پـێ باشـترەو ئەگـەر ئینتیـدابیش هـەڵگیرێ لێژنەكـە رادەسپێردرێ ویلایەتەكە بدرێتە توركیا كە باری نـاوخۆی وەزعـی سیاسـی زۆر ئارامترە لەعێراق. (2)،

ئەوەبوو لە 16ی كانوونی یەكـەمی 1925 بڕیـادرا هێلـی برۆكسـل بكرێتـە هێلی سنوری بەناو"عێراق- توركیا" بەم شێوەیە ویلایەتی میسـل بەچـەند مەرجێك خرایە سەر دەوڵەتی عێراقو كورد بۆ جارێكی دیكە لە بیركرایەوە

(1) هەمان سەرچاوەی پێشوو ل 174.

(2)، سەرچاوەی پێشوو ل 174.

سەرەڕای ناڕازی بوونی تورکیا، بڕیارەکە بەم شێوەیە دەرچوو بـەڵام دوای ئەوەی مەترسی شۆڕشەکانی کورد لە زیاد بووندا بوو، قەیرانێکی ئابووری‌و ئەمنی بۆ وڵاتی تورکیای خولْقاندبوو، لـە 17ی کـانوونی یەکـەمی 1925، واتــە یــەك رۆژ دوای راگەیانــدنی بڕیــاری ئەنجومــەنی کۆمەڵــەی گــەلان، رێککەوتنامەیەکی سوڤیەتی‌و تورکیا بـڵاو کرایـەوە[1]، " کـە هـەردوولا بـێ لایـەن نـابن لـەکاتی دەسـتدرێژی کـردن بـۆ سـەر هـەر لایـەکیان" ئـەم رێککەوتنامەیە لە رۆژنامەکانی ئەوڕوپادا بە وەڵامی تورکیـا بـۆ ئەنجومـەنی کۆمەڵەی گەلان‌و وەلامی روسیا بۆ رێککەوتنامەی لۆکارنۆ لەقەڵەم درا. [2]،

لە 25ی کانوونی یەکـەم 1925 مسـتەفا کـەمال سـەرەك کۆمـاری تورکیـا سەرپـەرشتی کۆبوونەوەیەکی بەرزی سەربازی تورکیای کرد، لەسەر کێشەی میسڵ‌و پەیوەندییـەکان لەگـەڵ سۆڤیەتدا، دیـارە لـەو کۆبوونەوەیـە بڕیـار دراوە هەوڵ نەدرێت میسل بە زۆر بگێڕدرێتەوە[3]،

بەریتانیا ئامادەبوو سەوداکاریەکی گونجاو لەگەڵ تورکیا بکاو خۆی ئامـادە دەکرد زەمینیەکی لەوبارە ساز بکەن بۆ قەرەبۆکردنـەوەی تورکیـا بـۆ ئـەو مەبەستە دوو جار سەرۆك وەزیرانی بـەریتانیا (سـتانلی بۆلـدمۆفن) دیـداری سازداوە لەگەڵ سەفیری تورکیا لە وڵاتەکـەی‌و دیـارە تورکیـا نەهاتۆتـە بـن باری سەوداکان‌و داخوازی رایـەکی لێژنـەی لێکۆڵینـەوەی کۆمەڵـەی گـەلانی کردووە، کە پێشنیاری کردووە لەیەکێ لە پێشـنیاریەکانی ویلایـەتی میسـل ئەگەر هاتوو دابەشکرا ئـەوا زێـی بچـووك بکرێتـە سـنوری عێـراق‌و تورکیـاو حکومەتی تورکیا بە پێشنیارەکەی بەرەوا زانیوەو[4]، ئامـادەبووە دەسـت لــە بەشــەکانی دیکــەی ویلایــەتی میســل هــەڵبگرێ. بــەریتانیا لای خــۆی

---

(1) فازل حوسێن، کێشەی ویلایەتی موسل ل 236

(2) سەرچاوەی پێشوو، ل 236

(3) سەرچاوەی پێشوو، ل237

(4) سەرچاوەی پێشوو ل237.

کەوتبووە سیاسەتێکی دوولایەنی، چاوسوورکردنەوەو دڵ رازی کردنی تورکیا، لەلایەك ئەوەی دەگوت ئەگەر هاتوو شەڕ لەنێوان تورکیاو بەریتانیا رووبدات ئەوا ئیتاڵیاو یۆنانستانو بەلگارستان بێ لایەن نابنو بەڵکو دەبێتە هەلێکی لەبار بۆ بەدیهێنانی خواستەکانیان لەئاسیای بچووکدا[1]، لەهەمان کاتدا بەریتانیا هەوڵی دەدا دەمی تورکیا چەور بکاو قەرزێکی 20 ملیۆن دیناری بداتێو لەگەڵ کەم کردنەوەی بەرچاوی قەرزەکانی دەورانی تورکیای عوسمانیو خەملاندنی ئەو کەلو پەلانەی دائیرەکانی ویلایەتی میسلو عێراق. هەرچەندە تورکیا ئەم پێشنیارەی بە توندی رەت کردەوە، لەگەڵ ئەوەش نەیتوانی تاسەر لەو هەلۆێستە بەردەوام بێ گفتۆگیەك لەنێوان رۆناڵد لیشیو توفیق رشدی پاشای ئەنجام درا لەهەمان ساڵدا تورکیا رەزامەندبوو دەست لە ویلایەتی میسل هەلگرێو بەشێکی هەبێ لەنەوتی میسلو دەستکاریەکی بچووك لە سەرسنوری (هێلی برۆکسل) لە 5ی حوزەیرانی 1925 پەیمانێکی سێ قۆڵی لەئەنقەرە لەنێوان تورکیاو بەریتانیاو عێراق مۆرکرا.

1-هێلی برۆکسل قەبولکرا لەلایەن هەرسێ لایەنەوە بەدەست کاریەکی کەمەوە.

2-بۆ ماوەی 25 ساڵ 10٪ داهاتی نەوتی IPC دەدرێتە تورکیا[2]،

هەر لەهەمان رۆژی ئیمزاکردنی رێککەوتنامەکە نوێنەری عێراقو بەریتانیا یاداشتنامەیەکیان دایە تورکیاو ئەگەر رازی بێ ئەوا لەدوای 12 مانگی لە مۆرکردنی رێککەوتنامەکە، گەر تورکیا ئارەزوو بکا ئەوا حکومەتی عێراقی دوای 30 رۆژ لەو ئاگادارکردنەوە ئامادەیە بڕی 500 هەزار جونیهە بداتە

---

(1) سەرچاوەی پێشوو ل238.

(2) بیار مصطفى سیف الدین، السیاسة البریطانیة تجاە ترکیا واثرها علی کردستان، ص 261 -268

توركيا[1]، وەك ئەوەی نەوت گرنگترین هۆكاری رەوتی رووداوەكـان بـوو لـە رۆژهەڵاتـدا، ئـەوا بەهـەمان شـێوە نـەوت چارەسـەری بنـەڕەتی كێشـەی ویلایەتی میسل بوو، دۆڕانی باشوری كوردستان كێڵگە نەوتیەكانی ویلایەتی میسل هێندەی دۆڕانی شەڕێكی دەریای بۆ بەریتانیا بە ئێشەو مەترسیدارە، تەنانەت كار گەیشتە ئـەوەی لـەوە بترسـن لـە شـەڕی گرتنـەوەی ویلایـەتی میسلدا سۆڤیەت بێتە نێو شەڕەكەو شتەكان بـەو شـێوەیە ئـاڵۆزتر دەبـێ‌و رێگا سەرەكیەكانی بازرگانی رۆژهەڵات بۆ شام‌و بەغداو حەلەب لە میسلەوە دەكەوێتـە بـن دەسـتیان، توركیـاش لـەوە دەترسا گـەر هـاتوو سـۆڤیەت بهێنێتە نێو ئەو شەڕە، ئەوا سۆڤیەت دەخـوازێ رێگـای هیند(كەنـداو) لـە بەریتانیان ببڕێ .

بۆیە هەردوولا لەسەر ئـەوە كـۆك بـوون جـارێكی دیكـە شـەڕێكی خوێنـاوی نەخەنە ناوچەكەوە و توركیا بەو بڕیارەی كۆمەڵەی گەلان رازی بوو لـە 5ی حوزەیران مۆری كرد.

ئـەم دبلۆماسـیەتیەی بـەریتانیا، بـە كـارێكی دبلۆماسـی گـرنگ دادەنـرێ‌و شیاوی‌و لێهاتووی خۆی دەرخست‌و ئەگەری چی لێـرەو لـەوێ بـە " شـێرە پیرەكە، كەس ناترسێنێ"، نەك هەر توانی خۆی لەشـەڕێكی چاوەڕوانكراو دووربخاتـــەوەو بەرژەوەندییـــەكانی خۆشـــی لـــەو ناوچـــەیە پاراســـت‌و ئەوروپپەكانیشی لەهەموو مەترسیەكی داهاتوودا لە لایەن توركیاوە بـەدوور خستەوە، تەواوی ئەو سەوداكاری‌و سازشانەش، پتر بـەو نەوتـە كـرد كەلـە مەیدانـە نەوتیـەكانی باشـوری كوردسـتان بـوونی هـەبوو بۆیـە ئەوانـەی دەیانگوت كێشـەی ویلایـەتی میسـل لـە بنەڕەتـدا كێشـەی نەوتـە راسـتیان دەكـردو هـەر نـەوتی باشـوری كوردسـتان بـوو ململانێكـەی گەیانـدە ئـەو ئاستەوە هەر نەوتەكەش بوو لەوشەڕە مسۆگەرەی دوور خستنەوە.

وەك لوی لۆفـۆز (مامۆسـتای كۆلێـژی یاسـایی لـە پـاریس) دەڵـێ: كێشـەی

(1) د. فازل حوسێن،كێشەی ویلایەتی موسل، ل240-241

ویلایەتی میسل بەشێکی راستەقینەی کێشەی رۆژهەلاتە[1]، کە سەدەی نۆزدەهەمی شلەقاندو بووە هۆی چەند جەنگێك" بەلاّم هۆکارێکی گرنگ فەرامۆش کراوە ئەویش ئارەزووی دانیشتوانی ئەو شوێنانەیە کەململانێیان لەسەرە[2]،

لە درێژەیدا دەلٚێ پێویستە دادپەروەریو مرۆڤایەتی لەنێو ئەو رێکەوتنانەی نێوان ئەو ولاّتانە بسەپێنرێو کارنەکاتە لەناوچوونی ئەو رەگەزانە، وەك بەسەر ئەرمەنیو ئاشووریو کلدانیەکان داهاتو ویژدانی نوێو بەهەست کردن بە کەرامەتی مرۆڤایەتیو یەکسانی هەمووخەلّك[3]،لەبەردەم یاسادا ئازادی مادیو مۆرالّی دا هەیە، بەم شێوەیە هۆکارە سیاسیو ئابوورییەکان، لەسەروی ئازادی گەلانو کەرامەتی مرۆڤو دوارۆژی بەختەوەری گەلان لە چارەنووسی گەلی کوردستان لەم هەرێمەدا بڕیاری خۆیدا

ئەگەر چی کورد لەو ئاستە دانەبوو، بتوانێ کاردانەوەیەکی توند بکات لەبەرامبەر ئەو زولمە مێژووییە، لەگەلّ ئەوشەدا لەنێو کۆمەلّگای کوردەواری کەسێك نەبوو، بەو واقیعە رازی بێ تەنیا لەمەلاكو چەند بازرگانێك نەبێت کەژمارەیان یەکجار کەمبوو.

هەلّوێستی ئەوکات پتر روو لەبەریتانیا بوو دەتوانین وتارێکی عەلی عیرفان کەنوسەرێکی کوردبووەو لەرۆژنامەی ژیانەوەی سولەیمانی وەرگرتووەو بەعەرەبی لەرۆژنامەی (المفید)ی بەغدای نوسیوە هێرشی توندی کردبووە سەر فەتاح ئەفەندی بەناو پسپۆری لەناوەڕۆك سیخوڕ گوتویەتی:

"لەوانەیە تورکەکان بلّێن دەمانەوێ پارێزگاری وپەروەردەو رێکو پێکی کورد بکەین، بەلاّم ئێمە دەلّێین خۆتان بڕۆن بەدوای مامۆستایەك بگەڕێن

---

(1)، سەرچاوەی پێشوو ل 276.

(2)، سەرچاوەی پێشوو ل276.

(3)، سەرچاوەی پێشوو ل 299.

پەروەردەتان بكاتو پارێزەرێك بتانپارێزێ ئێوە پتر لەهەرنەتەوەیەكی دیكە پێویستیان بەپارێزكاری هەیە تورك لەقوتابخانەی گەورەی جیهاندا تەنها قوتابخانەیەكی ساویلكەیە و دواكەوتووترین پۆلە لەنێو رۆڵەكانی گەلانی پێشكەوتوودا"[1].

لەراستیدا ئەگەرچی سنورێكی ستراتیژی نوێ خرایە نێوان كوردستانو كوردستانی بن دەسەلاتی عوسمانی بووە سێ بەشو سەرباری بەشی بن دەستی ئێران بەدرێژایی ئەو ماوەدا كەپتر لە(80) ساڵە، ئۆقرەی لەناوچەی رۆژهەلآتی ناوەڕاست هەلگرتووە، ئەگەر چاودێرێك بخوازێ لەوشەڕو تەنگەژانەی ئەو ناوچەیە تێبگا، ئەوا ناتونێ خۆی لەكێشەی كوردستان ببورێ وگەربەسەرجەلەی ئەوكێشانەدا بگەڕێن دەبینیین هەمووی لەسەر كێشەی كوردستانە، (شەڕی عێراق ئێران، هەردووشەڕی كەنداوی دووەمو سێیەمو تەنگەژەی سوریاو توركیا، ئێران وتوركیا) تاوەكوو هۆش بەخۆدا نەهێننەوەو دان بەو راستیە مێژووییە نەبێت كە بۆ ئەوان گەلەك تفتو تاڵە ناوچەیەكی كوردستانێكی ئازادو سەربەخۆ نەبێ مەحاڵە هێمنیو ئۆقرەی لەرۆژهەلآتی ناوەڕاست سەقامگیر بێ

ئەمانەی لەگەڵ توركیا بوون لە كیشەی میسل" سۆڤیەت، جەرمەنستان، ئێران، ئەفگانستان"

ئەوانەی لەگەڵ بەریتانیا بوون ئیتاڵیا، یۆنانستان بولگاراستان ولآتانی عەرەبیش پشتگیریان لەعێراق دەكرد.

تایبەتیەكانی ولآیەتی میسل.

1–لە سایكس بیكۆ ناوچەیەكی ژێر نفوزی فەڕەنسا بوو

2– لەكاتی ئاگر بەستی مودرونس سوپای بەریتانیان نەگەیشتبوێ

3– لە ئەیلولی 1918 قەناعەت بە كلیمنسور هێنرا دەست لەویلایەتی موصلْ هەلگرێ

---

(1) هەمان سەرچاوە ل299.

کۆماری کوردستان لە ئارارات

یـەکێ لـە وێسـتگەو لاپـەڕەی پڕشـنگداری خـەبات لـەپێناو دامەزرانـدنی (کوردستانێکی سەربەخۆ)، شۆڕشی ئاراراتە کە لە خۆئامـادەکردنو شـێواز پێداویستیەکانی ئەو شۆڕشە، کەلك وەرگرتن لە رابردوو و خاڵـە لاوازەکـانی کوردسـتانیانو بـەفیکرو زهنیـەتی مـۆدێرنو هاوچـەرخانەو هەڵبـژادرنی تاکتیکی هەڵهێنجراو لە نێو ستراتیژیدا، بە هۆکاری زاتی نوێ، ئەم شۆڕشـە بـەناو هاتـە مەیـدانی خـەباتی نیشـتیمانی کوردسـتانی و لـە زۆر روانگـەدا گۆڕانکاری جەوهەری بەسەر ناوەڕكو رواڵەتی شۆڕشی کوردسـتان دا هێنـاو یەکـەم شـۆڕش بـوو، حزبێکـی سیاسـی (خۆیبـوون) هەڵیگیرسـاندو سـەرکردایەتی لەدەسـت سـەرۆك هـۆزو فیـودالیزمی کوردسـتان نـەبێتو سوپایەکی کوردستانی راهێنراو لەسەر شـەڕو چـەکی تـازەو بەسـتراتیژێکی نوێی خەبات دەست بە شۆڕش کرا، دەتـوانرێ بگـوترێ کـەمو کوڕییـەکانی هۆکاری ناوەخۆی زۆر کـەم بـوو لەچـاو شۆڕشـەکانی دیکـەی کوردسـتانیو هەنگاوی باشی پێشـکەوتنو سـەرکەوتن هاویشـتبوو ئەگـەر گەلەکۆمـەکیو گـەمارۆدانی جولانـەوەی نیشـتیمانی کوردسـتانیو ئـەو تەوقـە لەعنەتیـە نەبوایە، ئەوا سەرکەوتنی ئەو خەباتـە مسـۆگەر بـوو، هۆکـاری گـەمارۆدانو گەلـە کۆمـەکیش لـە لایـەن ئـێرانو تورکیـاو عـێراقو سـوریا، سـۆڤیەت، فەرەنسـا، بـەریتانیا، بەپلـەی یەکـەم، بـۆ ئـەوە دەگەڕایـەوە، دەوڵـەتێکی کوردسـتانی سـەربەخۆ، هەڕەشـە لـە بەرژەوەنـدیو سـتراتیژییەکانی ئـەو زلهێزانـە دەکـاو داگیرکـەرانیش، مەترسـی لەسـەر داهـاتووی یەکپارچـەیی خاکی ئەو وڵاتانە خۆیان لە گۆڕێ دابوو، بۆیە بەرەی دژ بە دورست بـوونی دەوڵـەتی کوردسـتانی سـەربەخۆ بـە ئاشـکراو نهـێنی یـەکیان گـرت بـوو پشتیگریان لێکتر دەکرد، پێش ئەو شۆڕشەش چەندین پەیمانو پرۆتۆکۆڵی دووقۆڵیو چەندقۆڵیان لەگەڵ یەکتر مۆر کردبـوو، کـە لەناوەڕۆکدا لەسـەر" کـەوڵی کـورد" بـووە گـرنگترین ئەلقـەی ئـەم سیاسـەتە، پەیماننامـەی 5ی

حوزەیرانی 1926 بوو لەنێوان عێراقو بەریتانیا لە لایەكو توركیا لە لایەكی دیكە، پەیماننامەی 29 ی ئەیلولی 1926 دۆستایەتیو پاراستی ئاسایش لەنێوان توركیاو ئێرانو 30 ئەیاری نێوان فەرەنسا، خاوەن ئینتیداب بەسەر سوریالەگەل توركیا، پەیوەندی دۆستایەتیو پەیوەندی دراوسێتی، 26ی حوزەیرانی 1929ی نێوان توركیاو سوریاو پەیمانی نێوان عێراقو ئێران(1)،سەعد ئابادیش نمونەیەكی پراكتیكی ئەوهاوكاریانە بوو.

ئەمەو چەندین پەیماننامەیو پرۆتۆكۆڵو ڕێككەوتنی دوو قوڵیو چەند قۆڵی كە تەواویان لەناوەڕۆكدا بۆ دژایەتی كردنی جوڵانەوەی نیشتیمانی كوردستانی بوو، بەردەوام تەواوی ململانێو ناكۆكیەكان، لەسەر حسابی كورد یەكلاكراوەتەوەو سەودا بەخاكو هاوكارییەتی نێوان داگیركەرانو دوژمنایەتی كوردستان، نیشانی ئەوەن، كە كێشەی كوردستانو كوردستانێكی سەربەخۆو ئازاد، چەند مەترسیو هەڕەشەیە بۆ سەر گیانی دەسەڵاتدارانی ئەو وڵاتانەو ئەو هاوپەیمانیەتە نا پیرۆزیەی (داگیركەرانی كوردستانو وڵاتانی كۆلۆنیالیست) چەندە پێشكەوتووەو چەندە ترسیان لەكوردە ! ! ؟

ئەم ڕێككەوتنو هاوپەیمانیەتەی نێوان ئەو وڵاتانە بۆ بە پیرۆز ڕاگرتنی سنورەكانی ئەو وڵاتانە بوو، دەیان خواست، هەست كردن بە یەكێتی خاكو گەلی كوردستان لە زهنیەتی خەڵكی كوردستان دەربخەنو بە جۆرێك لەجۆرەكان پێیان بڵێین" كوردستانی سەربەخۆ" مەحاڵەو جۆرێكە لەئەندێشە ! !، كەچی كورد هەرماو، زۆر لەو سەرانەی داگیر كەران جگە لە لاپەڕەیەكی ڕەش لەمێژوو چی دیكەیان بۆ نەماوەتەوە.

، لایەنێكی پڕشنگداری ئەو شۆڕشە، هاتنە مەیدانی ڕەهەندی نەتەوایەتی

---

(1) د. جەبار قادر، چەند بابەتێكی مێژووی كورد، ل 59–65

کوردستان، وەك پاڵپشتیو هاوکاری ئەو شۆڕشە، زۆر بەجوانیو ئەنجامدراوە، لەدوایی باس لەو جۆرە پشتیوانیە دەکەین، بە داخەوە ئەم خاڵە بەردەوام لەنێو عەقلی سیاسی کوردستانی بەهەند وەرنەگیراوەو پتر پشت بە کۆمەکی ساختەکارانەو رواڵەتیانەی داگیر کەران بەستراوەو لەدواییدا سەودایەکی بێ ویژدانەیان لە سەرکراوەو کۆتاییان پێ هێناوون، کەچی تا ئێستا سیاسەتێکی هاوبەشی ستراتیژیانەی ئەوتۆی بۆ رەهەندە نەتەوایەتیو کۆمەکی هێزە سیاسیەکانی پارچەکانی کوردستان، لە بۆتەی سیاسەتێکی ئەوتۆ دانەرێژراوە کە بتوانێ خزمەتی کێشەی نیشتمانی داگیرو دابەشکراوەکان بکاتو خۆلەو زەرەروزیانەی گەلەکۆمەکی بەرەی دژە کورد(داگیرکەران+ کۆنەپەرستانی ناوخۆو هەرێم وڵاتانی کۆلۆنیالیستی پێشوو)بپارێزێ، نارێکی لەم دوو جۆرە سیاسەتە، تا ئێستاش زیانی گەورەی بە شۆڕشەکانی کوردستان گەیاندووەو بەردەوامیش دەگەیەنێ، ئەوەی جێگای سەرنجیشە بەردەوامی تورکیا وەك باوەکوژی کورد پلەی یەکی هەیە لەو هاوکاریو رێککەوتنە دوو قۆڵیو چەند قۆڵییەدا!!؟.

ئامادەکاری بۆ شۆڕشی هەڵگیرساندو دامەزراندنی" خۆیبوون"

دامرکاندنەوەی شۆڕشی شێخ سەعیدی پیرانی ساڵی 1925و راگەیاندنی باری نائاسایی لەباکوری کوردستان داو هەوڵدان بۆ تاواندنەوەی کورد لەناو بۆتەی نەتەوەیی تورك لەبواری ئابوریو سیاسیو کۆمەڵایەتیو فەرهەنگی ...هتد.

هێرشە سوپاییو جەندەرمەکانی ئەو وڵاتە، بۆ سەر خەڵکی سڤیلی کوردستان، رێگای لەدرێژەدان بە خەباتو خۆ ئامادەکردنی بۆ شۆڕشێکی نوێ بەگەرمی خۆش کردو کاری بۆ دەکرا بەتایبەتی لەلای ئەوانەی هەرزوو لەترسی هێرش کردنە سەریان پەنایان بردبووە یەکێ لەو وڵاتە دراوسێیانەی

توركيا یاخۆ ئۆروپاو ئەمریکا، یان ئەوانی هێشتا لە چیاکان خۆیـان مـەلاس دابوو لە حەشارگەکان، بۆیـە کۆبوونەوەیـەکی فـراوان لـەنزیکترین دەرفـەت ببووە پێداویستێکی بەپەلەو هەنوکەیی ئەوەبوو توانیان یەکەم کۆبونـەوەی نیشـتمانی فـراوان لـە پـاریس لـە سـاڵی 1927 دا بەڕێوەببـەن، لـەوێووە بڕیـاری خۆهەڵوەشـاندنەوەی ئـەو هێـزو لایەنانـەی بەشـدار بـوون لـەو کۆبوونەوەیـەداو بڕیـاری دامەزرانـدنی رێکخراوێکـی سیاسـی دیکـەیان دا بـەناوی خۆییـوونو هـەر ئـەو کۆنگرەیـە" بحمـودن" لوبنـانی درێـژەی بـە کۆبونـەوەکانی خۆیـان دا کـە نزیکـەی 45 رۆژی بـرد لەوێـدا ئـەم چـەند بڕیارەیان دەرکرد:-

1-هەڵوەشاندنەوەی هەموو کۆمەڵە کوردییـەکان، تـا رێ خـۆش بکـات بـۆ دامەرزاندنی کۆمەڵەیەکی گەورەی سیاسی کوردی، گشـت ئەنـدامانی کـۆنو نوێ لەخۆیدا کۆ بکاتەوە.

2-درێژەدان بە خەباتو شۆڕش دژی تورك، تـا دوا سـەربازی تـورك خـاکی پاکی کوردستان بەجێ دەهێڵێ.

3-پێش دەستپێکردن بە شۆڕش ئەمانە رەچاوبکرێ:

أ-دانانی فەرماندەیەکی گشـتی بـۆ هـەموو هێـزە نیشـتیمان پـەروەرەکانی کورد.

ب-رێکخستنی هەموو شۆڕشگێڕەکان لەسەر شـێوەی سـەربازیو جـەنگیو چەکدارکردنیان بە تازەترین چەکی شەڕکردنو جەنگ.

ج-دامەزراندنی مەڵبەندێکی گشتی بۆ شۆڕشو سەرکردایەتی بـاڵا بـۆ هێـزە نیشتیمان پەروەرەکانی کورد، لەیەکێك لە چیا سەختەکانی کوردستان.

4-دروسـتکردنی پەیوەنـدی برایـەتیو هەمیشـەیی دۆسـتایەتی لەگـەڵ حکومەتی ئێرانو گەلی فارسی برا!!!؟.

5- دروسـت کردنـی پەیوەنـدی برایـەتی، دۆسـتایەتی هەمیشـەیی لەگـەڵ هەردوو حکومەتی عێراقو سوریا، لـەو سـنورانە ئـەو مافانـە بـەباش بـزانن کەلـەو دوو وڵاتـەدا هـاتووەو داوانـەکردنی هـیچ مـافێکی تـری سیاسـی

جاریٚ!!؟"[1]،

له 5ی تشرینی 1927 کۆمەڵەی خویبوونی کوردستانیان راگەیاند، ئەمانە لەماوەیەکی یەکجار کەمدا جیٚ بەجیٚ کراو لقو پۆپیان لەهەموو لایەك بڵاوکردەوە تەنانەت لە ئەوروپاش ریٚکخستنەکانیان کاریگەر بوون، فەرماندەی گشتی سوپای کوردستان ئیحسان نوری پاشاو کیٚوی ئاگری داخ(ئارارات)ی کردە مەرکەزی گشتی، سەرۆکی ئیدارەی مەدەنیش (ئیبراهیم هکۆتیلوو) لە 28ی تشرینی یەکەم 1927 دا سەربەخۆی کوردستانیان لەسەر لوتکەی زنجیرە چیاکانی ئارارات راگەیاندو ئاڵای کوردستان لەهەموو لایەك لەسەر دەشەکایەوە.[2]،

خۆیبوونو کۆماری کوردستان هەولیٚان دەداو کۆمەکو یارمەتی لەهەموو لایەك بەدەست بهیٚنن، " دوای بیٚ ئومیٚدیان لە فەرنساو بەریتانیاو سۆڤیەت، هەولیان دا یارمەتی لە یۆنانستانو ئیتالیاو ئەمریکا بەدەست بهیٚننو پسپۆرانی ئەمریکیو ئیتاڵی بەکریٚ بگرن بۆ یارمەتی دانو مەشقی سەربازی، ئەو هەوڵانەش لە ریٚگای حزبی (داشناك)ی ئەرمەنیو حزبی لایەنگرانی سلتەنەتی عوسمانی بەریٚوە دەچوو[3]،

سەرەڕای ئەوەی فەرەنساو بەریتانیا لەوە دڵنیا کرابۆوە کە خۆیبوون هانی کوردانی ژیٚر قەلمڕەوی (عیٚراقو سوریا) دەدا بۆ بەجیٚ گەیاندنی یاسا، لەگەڵ ئەوەش دوای ئەوەی تورکیا فشاری خۆی خستە سەر فەرەنساو نارەزایی توندی دەربڕی لەسەر بوونی خۆیبوون لە شامو بەیروتو حەلەب، ئەوا فەرەنسا چالاکیەکانی ئەو حزبەی لەنیٚو قەڵمڕەوی خۆی قەدەغەکرد.

لە راستیدا بۆیە ئارارات هەلبژیٚردرا، ئەوا ئەو ناوچەیە لە سنوری نیٚودەولەتی (ئیٚرانو سۆڤیەت) زۆر نزیکەو عەشایەری " جەلالی" ئەو

---

(1) د. بلەج شیٚرکۆ، کیٚشەی کورد لەمیٚژینەو ئیٚستا...، ل.90

(2) عەلائەدین سوجادی، میٚژووی راپەڕینی کورد، ل .38

(3) دیڤید ماکداول، میٚژووی هاوچەرخی کورد، ل 338.

ناوچەیە، یاخی بوونی خۆیان بەسەر تورکیا راگەیاندبوو، چەند وردە شەڕی لێرەو لەوێ ئەنجامدرابوو تورکیا تیایدا شکابوو، بەڵام لە ئەیلولی 1927دا لەگەڵی زیلان سوپای تورك بە سەختی شکاو چەكو تەقەمەنیەکی زۆری لێ بەجێ ما لە مانگی کانوونی یەکەم پاشەکشەیان بە سوپای تورك کرد، لە کانوونی دووەمی 1928 رێگای " موتکی – تبلیس"یان کۆنترۆڵ کردو لەمانگی ئاداری 1928 شەڕێکی گەورە لەنزیك بایەزید روویداو تورك دیسا خراپ تێك شکا،[1]، بۆیە تورك رووی لە مانۆری سیاسیو تەڵەکابازیو فڕوفێڵ کردو پێشنیازی دانوستاندنی لەگەڵ کۆماری کوردستان پەسەند کرد بۆ گەیشتن بە چارەسەرێکی مەعقولانە " هەر لە سەرەتایی 1928دا ئەنجومەنی میللی تورکیا(پەرلەمان)، لێژنەیەکی بۆ پێکهاتنەوە لە 12 ئەندامی ئەنجومەن لەگەڵ چەند کەساتیەکی دیاری ئەو ناوچانە پێك هێناو لەناوچەی بێ لایەنی نێوان هەردوو لا(لە شێخانی کۆبری) لەگەڵ ئیحسان نوری پاشا بەیەك گەیشتنو ئەو لێژنەیە رایگەیاند ئەگەر هاتوو خۆیان بەدەستەوە داو چەکیان فرێ دا حکومەت ئامادەیە لێبوردنێکی گشتی لە شۆڕشگێڕانی کۆمار رابگەیەنێو مەنسەبێکی گرینگیش بۆ جەنەڕاڵ ئیحسان نوری لە دەوڵەت بدات، وەفدی کۆماری کوردستانیش، پێشنیارەکەی حکومەتیان بە توندی رەتکردەوەو تاکە مەرجیان ئەوەبوو کە دەبێ سوپای تورك تەواوی خاکی کوردستان بە جێ بهێڵێن"[2]،

کاتی تورك لەمەسەلەکان گەیشتوزانی مانۆرەکانی ئاشکران، دوای ئەوەی سێ مانگ خۆی بۆ ئامادەکرد لەهەموو لایەکەوە هێرشی هێنایە سەر ئارارات، بەڵام ئەو جارە لەشکری شۆڕشگێری کوردستانی حالەتی پاراستنی لە هێرش بردنەسەر پێ باشتر بوو بۆیە رێگایان بەهێزەکانی تورك دا بە پاڵپشتی هێزی ئاسمانیو سەرزەوی لەقۆڵی وانو بەتلیسو کیوی

(1) هەمان سەرچاوە ل 339.

(2) د. حامد محمود عیسي، القضیة الکردیة في ترکیا، ص 220.

سوبحانەوە پەلاماری سوپای کۆماری کوردستانی بداو سوپای کۆماری کوردستانیش خۆی مەلاس داو دەنگی پێ نەکردن، تا ئەو هێزە گەیشتە قەدپاڵی چیاکانی ئارارات، ئەوجا لێیان هاتنە دەستو سوپای تورکیا بەو زەبلاحیەوە کە مەزەندەی (45–60) هەزار سەرباز دەکرا، لەهێرش کردن کەوتە حاڵەتی خۆپاراستن، دەرسێکی درایێ زانیان چۆن هاتوون، بەڵام نەیانزانی چارەنووسیان چی بەسەر هات، لە 11ی حوزیران بۆ 13 ی تەمموز، " 2 هەزار ئەسیر" 12 فرۆکەی جەنگی کەوتە خوارەوەو، 60 تۆپو پەنجا مەترلۆزو 150 چادر، 3 هەزار تفەنگ، 60 هەزار فیشەك، چل بار ئازوقە، 24 تورەمبێلی سەربازی [1]، زیاتر لە 4 هەزار سەربازی تورکیش هەر لە دوای ئەو تێکشاندنەدا رایان کرد، لەکۆتایی حوزەیرانی ساڵی 1930 دا تورکیا پێنج مەوالیدی بانگی سەربازی کرد، لە (1901–1905) [2]،و رۆژنامەو راگەیاندنی تورکیا دەستی بەهێرشێکی چەواشەیی کرد بۆ سەر کۆماری کوردستان لەئاراراتو وەك قسەی پێشینانیان بەسیخورو بەکرێ گیراوی بێگانەو چەتەو دزو رێگرو یاخی بوو لە یاسا تۆمەت بارکردن، بەریتانیاو فەرەنساو ئەمریکاو وڵاتانی دیکەی نێو کۆمپانیای نەوتی تورکیا پێکەوە رێککەوتن، کەنابێ دەوڵەتی سەربەخۆی کوردستان لەهیچ کام لە پارچەکانی هەبێو هەر پێشکەوتنێك، لەهەر پارچەیەکی کوردستان، دەبێتە هەڕەشە بۆ" یەکێتی خاکی تورکیا"!!و ئەمنو ئاسایشی ئەو وڵاتە!! سورياو ئێرانیش، لەبەرهەمان هۆکاری مەترسیەکانی تورکیا، یەکێتی سۆڤیەت، کە داوای ئازادی مافی چارەی خۆنووسینی تەواوی گەلانی دەکردوخۆی بەباوکی رەنجدەران دادەناو لە

---

(1) هەمان سەرچاوەی پێشوو، ص 221.
+ علائەدین سجادی، مێژووی راپەڕینەکانی کورد، ل 39.
+ بلەچ شێرکۆ، مێژووی کورد لە مێژینەو ئێستای کورد، ل 91.
(2) د. حامد محمود عیسى القضية الكردية في تركيا،ص 221.

راستیدا زۆر لەو گەلانەی بن دەستی روسیای قەیسەری بەجۆرێك لە جۆرەكان بە مافەكانی خۆیان گەیشتبوون، كەچی لەئاكامی ئەو لێكدانەوە هەڵەیەی، گوایا كمالیزم دژی كۆلۆنیالیستەكانەو دژ بە رۆژئاواییە!!و شۆڕشو دەوڵەتی كوردستانی سەربەخۆ، فیودالیەو كۆنپارێزە دەسكردی رۆژئاوایە!! هەڵوێستی سلبیانەی لە بەرامبەرنیشیان دەداو تەنانەت شۆڕشی شێخ سەعیدی پیران، رەنگە جۆرێك راستی تێدابێ، بەلام بۆ لە شۆڕشی ئارارات ئەو هەڵوێستە سلبیە!! كاتێ هاوكاریان نەكرا سەرەڕای ئەوەی نوێنەریان ناردەلای كۆنسوڵی سۆڤیەت "لە باكۆ، لە حكومەتی ئاراراتی كوردیەوە: "لەوەوپێش پەیامی ژمارە 34 مان بۆ رەوانەكردن، كەچی وەلامی نەبوو لێكدانەوەی سیاسی باری ئێستا وامان تێ دەگەیەنێ، گەلی كوردمان ناتوانێ رزگاربێو مافە نەتەوەییو سەربەخۆیی نیشتیمانی خۆی وەربگرێ بەبێ هاوكاریو یارمەتیو پشتیوانی روسیای سۆڤیەت"(1)، كەچی لە بڕی ئەو هاوسۆزیو دەست درێژ كردنە بۆ بەهانا چووندا، ئەوا سۆڤیەت گفتی بەلایەنی توركی نەژاد پەرست دابوو یارمەتیان بدات بۆ لەناوبردنی كۆماری كوردستانو ئازادیخواز. سنوری رووباری ئاراس یان لەسەر شۆڕشگێڕانی كورد داخستو هێڵی شەمەندەفەری سۆڤیەتی سوپای كمالیەكان كەلكیان لێ وەرگرتو تەنانەت لەهەندێ روایەت دەلێ (500) چەكداری سوڤیەتی بەشداری لەهێرش بۆ سەر كۆماری كوردستان لە ئارارات كردووە"(2)، ئێستا تەنیا سنوری ئێران مابوو زامنی بكات، دوای چەندین پێكدادانو شەڕی گەورە، كەبەردەوام تورك، شكستی گەورەی بەردەكەوت، لە سەرەتای تەمموزی 1930، ئەگەر هاتوو ئێران دەرگای لەسەر شۆڕشگێڕانی ئارارات دانەخاو ناوچەكانی ژێر دەسەلاتی خۆی (ئێران) قەدەغە نەكات ئەوا توركیا ناچارە " ئازادی كار" بۆ خۆی

---

(1) هەمان سەرچاوە، ص .221

(2) دیڤید ماكداول، مێژووی هاوچەرخی كورد..،ل 341.

هەڵبژێرێ، ئێستا مەترسیەکان گەیشتە ئەوەی هێزەکانی تورکیاو ئێران رووبەڕووی یەکدی ببنەوە"

هەر لەو کاتەوە هێزی سوپای کوردستان، دژەهێرشێکی لە دوو قۆڵەوە کردە سەرهێزەکانی تورکیا بۆ لێك جودا کردنەوەو تەفروتوناکردن، دوای زنجیرەیەك شەڕو پێکدادان، بەتایبەتی لە دەشتی زیلان سوپای کوردستان پاشە کشەی پێ کرا، خەڵکی نزیکی سنورو ئەو هۆزانەی لەگەڵ شۆڕشگێڕان بوون ئەوەندەی بە پڕوپاگەندەی ئاینی کاریگەربوون، ئەوەندە بەهەستو پڕوپاگەندەی نەتەوایەتی کاریگەر نەبوون[1]،

" لە کۆتایی ئابدا 3000 کورد کە لە 60 بارەگای بچووك جێگیر ببون لە ئارارات لەهەموو لایەك ئابلۆقە درابوون، چەكو زەخیرەشیان دواییی هاتبوو"[2]، ژمارەی هێزی تورکیا بەتەنیا(50) هەزار بوو، ئەوەی جێگای ئاماژەیە لێرەدا ئێران هەر لەمانگی ئەیاری 1930 رێگای بەهێزەکانی تورکیا دا بەناو خاکی ئێران، پشت لە شۆڕشگێڕانی ئارارات بگرن[3]، و هێلە لۆجستیەکان لە ئێرانو سۆڤیەت بەتەواوەتی داخرا بەسەر کۆماری ئارارات، لەگەڵ ئەوەش سوپای کوردستان لەزۆر قۆلان سوپای تورکیان شکاند، بەلام زۆری هێزو تفاقی سەربازی و پشتیوانی دەرەکی ناچاری کردن، پتر بۆ بەرزاییەکانی ئارارات، هەڵکشێنەوە، ئێستا تورکیا پەلەی نییە چونکە دەیزانی هێزی کوردستان بەرگری زستان ناگرێ، بۆیە لە تشرینی یەکەم 1930دا دەکرێ بگوترێ " ئارارات" لەرووی سەربازییەوە تەواو بوو، زۆربەیان رایانکردە ئێران بە ئیحسان نوری پاشاشاوە، چووە تاران، لەوێ نیشتەجێ بوو، سوپای تورکیاو کمالیزم بێ رەحمانە کە هەموو "دڕندەیەکی کێویش بێزیان لێ دەکەنەوە"، کەوتە تۆڵە سەندنەوە بە تەنیا

---

(1) هەمان سەرچاوە ل 241.

(2) علائەدین سجادی، **مێژووی راپەرینی کورد**،،ل 39.

(3) د. حامد محمود عیسی، **القضیة الکردیة فی ترکیا**، ص 39.

1500 دیلی کوردیان گولله باران کردو لـه دەوروبـەری ئـەرگیش‌و دەشـتی زیلان(3000) ژن‌و منـداڵ‌و پیـاوی بـێ چـەکیان شـەهید کـردو بـەگوێرەی هەندێ ئامار پتر لە 200 تا 165 گوند بەتەنیا لەناوچەی ئەرجیش تـەخت کرا 6816 خانوو تەفرو توناکراو لەناوچەی باتنوتس گوندێك نەما، هەرچی مەڕو ماڵات‌و ئولسات بەتاڵان برا(1)،

ئەمە لایەنێکی کۆماری کوردستان بـوو، بـەلام لایـەنی پـتر پڕشـنگداری لـە بەرامبـەر سیاسـەتی هاوبەشـی بـەرەی دژی کوردسـتانی سـەربەخۆو گەلـە کۆمەکیان، ئەوا رەهەندەکانی نەتەوایەتی‌و قوڵایی کوردستان کاری زۆریـان کرد لە کردنـەوەی چـەندین بـەرەی شـەڕو مـژول کردنـی سـوپایی تورکیـاو هاوکاری‌و هاریکاری کردنی خـەڵکی کوردسـتان بـەبێ قسـوری بـۆ کۆمـاری ئارارات، ئەوەی لەدەسـتیان هـاتبێ، دوای ئـەوەی لـەحوزەیرانی 1930دا، کوردەکان بەناچاری کشانەوە سەر لوتکە بەرزەکانی ئارارات، "ئەوا خەڵکی ماکۆی سەربەرز، هێنـدەی بۆیـان کـرا هاوکـاری شۆڕشـگێڕانیان کـرد لـەناو سنوورەکانی ئێـران لـەدواوەی سـوپای تورکیـا، بەرەیـەکی شـەڕی نوێیـان کردەوە، کـە بەراسـتی سـوپای تورکیـای خسـتە بەرمەترسـی‌و وروخـانێکی راسـتەقینە، بەناچـاری سـەرکردایەتی سـوپای تورکیـا، هێزێکـی گـەورەی هەنارده ئەو ناوچەیە نوێیە کە بەخێرایی تەشەنەی بـۆ سـەرای‌و ئـەرگیش‌و بانتۆش‌و وان‌و زیلان دەکـرد، هـەر لـە تـەمموزی 1930 لـەکاتی ئەوپـەڕی شـــپڕێوی وەزعـــی ســـەربازی ســـوپای کوردســـتان، (1000) چـــەکدار بەســـەرکردایەتی حـــاجۆ ئاغـــای هـــەویری لـــەدۆڵی ســـورتش، شـــەڕێکی ماقوڵانەیان کرد، هەندێ هۆزی کوردی عەلەوی لەبنەی باکوری ئـارارات لـەو کاتانـەدا پەیوەنـدیان بەشـۆڕش کـرد، کـۆر حوسـێن پاشـا" بەمەبەسـتی

(1) دیڤید ماکداول، مێژووی هاوچەرخی کورد، ل 242.
+ د. حامد محمود موسى،القضية الكردية في تركيا، ص 39.
+ د. عبدالرحمن قاسملو، کوردستان‌و کورد، ل 63.

وروژاندنی هێزە بەهێزەکانی حیدەرانلی لە سنورەکانی سوریا کەوتـەڕێ، " ئەگەرچـی خـۆی لــە ساسـۆن کەوتــە بۆسـەی هۆزەکـانی " مـوتکی" سەربەدەوڵەتو کوژرا" هاتـە هانـای شۆڕشـگێڕانی کۆمـاری کوردسـتان لـە ئارارات " [1]، شێخ ئەحمەدی بارزانی هاوکاریەکی باشی کردن لـە باشـوری کوردسـتان، بـەم شـێوەیە کۆتـایی بەیـەکێ لـە شۆڕشـە هـەرە گـەورەکانی کوردستانی هات، لەگەڵ ئـەوەش لێـرەو لـەوێ تـا سـاڵانی 1932 چـەندین دەستەی بەرگریو درێژەدان بەخەبات مابوو بەڵام هێزەکانی تورك بەتوندی کەوتبوونە وێزەی کوردو بەئاشکرا قڕانـە کوردیـان ڕاگەیانـدبوو و سـەیرکە چـۆن ڕۆژنامــەی (حـاکمیتی) تـورکی دەڕشـێتەوە ! وەك نمونەیـەکی ئـەو هزرەی تورك دەهێنینەوە:

"گومانمان نیە داوای سەربەخۆیی کوردستان لەلایەن ئەو مێگەلە وەحشو دڕەندەیە" ! ! ؟. پڕو پاگەندەیەکی بێ ناوەڕکە !، بۆگەلێك کـە فەرهـەنگی زمانی لەدووسەد ووشـە پـتر نیـە ! ! ؟ ..باشـترین شـوێن بـۆ ئـەو حکومەتـە سەربەخۆیە ! ناوەندی ئەفریقایـە ! ! ؟، یاخۆیـەکێ لـەو بیابانـەی ! ! ئـەوی نیمچە مەیمون تیایدا دەژین! ! [2] ئەمە لوتبەرزیو زهنیـەتی نەژادپەرسـتی کمالیزم بوو، کە هەندێ وڵاتو ئازادیخوازی جیهانی بینای ئومێدیان لەسـەر دروست دەکرد، غەریبە، خەبات لەپێناو ئـازادیو سـەربەخۆیی مـەزلومترین گەلو نیشتیمان، بەو شێوەیە دژایەتیو گەلەکۆمەکی لەسـەر دەکـرێو بـەو دڕندایەتیە لەناوی دەبن، جینوسایدی دەکەن، هەموو دونیـا لـە بەرامبـەری بێ دەنگـە؟ ! !، کۆکردنـەوەی 10,000 کەسـی سـیڤیل لـەژنو منـداڵ لـە چەند دۆلێکداو بە فڕۆکە بۆردومان کردنیو شەهید کردنی بێ ڕەحمانەیان!

---

(1) دیڤید ماکداول، مێژووی هاوچەرخی کورد، ل 34
+ د. حامد محمود عیسى، القضية الكردية في تركيا. ص 222
+ د. جەبار قادر، چەند بابەتێکی مێژووی کورد. ل 46
(2) د. حامد محمود عیسى، القضية الكردية في تركيا، ص 223.

چی دەگەیەنیٚ!! تێکدانو خاپووری کردنی پتر لە 110 گوند لەناوچەی ئاراراتو خستنەناو ئاوی گۆمی وان پتر لە (100) روناکبیرو نیشتیمانپەروەر بەزیندوێتی، پێنج سەد ئافرەتو منداڵی ناوچەی هەکاری(جۆلەمێرگ" بە دڕندایەترین شێوە شەهید کران،"(1)، ئەم دڕندانەتیەو بیٚ دەنگیەو پشتیوانی ئەو نەژادپەرستیە لەکویٚو لەپای چی!!؟

بانگەشەی لوید جۆرجو بەندەکانی ویلسنو کۆمەڵەی گەلان لە کویٚ؟ کاتی مرۆڤ هەست بەو مەزلومیەتو دڕندایەتیە لەبەرامبەری خۆی دەکاو دونیا لە بەرامبەری بیٚ دەنگ دەبیٚ، تەنیا بەرژەوەندی پەرستی چەند پیپە نەوتێك درەفەت بەو دڕندایەتیە دەداو هاوار و ئازاری مەزلومیەتی گەلان دەخنکێنی، زۆر لەو بیرو باوەڕو لاف لێدانی ئازادی دەبێتە ئەندێشە!!؟.

هۆیەکانی تێك شکانی کۆماری ئارارات

هۆیەکانی تێکشان زۆرن، بەلام ئەوەی خێرایی لەو تێکشاندنە کرد، هۆکارە دەرەکیەکان بوون، راستە تورك لە توانایدا بوو مناوەری سەربازی باشتر بکاو پەیوەندیەکانی لەکۆماری کوردستان باشتر بوو، خاوەن ئیدارەیەکی بە ئەزموونو چەك تفاقی سەربازی بەتایبەتی فڕۆکەی لەبەردەستدابوو، شۆڕشگێڕانی کوردستانی هەراسان کردبوو، ئەزموونو هێزی نیزامی هەبوون، کەچی سوپای کوردستان، هێشتا لە باری هۆزایەتی رزگاری نەبووبوو، هاوکاریو هاوئاهەنگی لەناو هێزەکانی سوپای کوردستان دا لە ئاست پێویست نەبوو، توانای شەڕکردنیان لەتوانای شەڕ لەگەڵ هێزەکانی

(1) بلەج شێرکۆ، مێژووی لەکورد مێژینەو ئێستای کورد ل 95.

تورکیا کـەم تـر بـووە، زۆر لـەهێزە هۆزایەتیـەکانی کوردسـتانی، بـەلای حکومـەتیان دادەشـکاندەوە، کەشـارەزاییو توانـایی زۆریـان لەناوچـەکەدا هەبوو، ئەوجا هەڵبژاردنی شەڕی بەرەیی بۆ سـوپای کوردسـتان، یـەکێ لـە هەڵـە گـەورەکانی ئـەو سـوپایە بـوو، هێشـتا سـوپای کوردسـتانو شـوڕش لـەقۆناغی سـەرەتایی دابـوو، کەچـی شـەڕی بـەرەیی، لەگـەڵ دەوڵـەتێکی خاوەن ئـەزموونو پەیوەنـدی بـەهێزی دەرەوە دەسـت پـێ کـرد، دەبوایـە شۆڕشگێران تا خۆ ئیسپات کردنو خۆ قایمکردنی لەبارەی هێز برەویان بـە پارتیزانی بدایە، هـەموو هێزەکـانی خۆیـان نەخستبایە مەیدانەکـە، ئـەوجا باڵادەستی تورکی لە ژمارەو کەرەسە بەسەر هێزەکانی کوردسـتان، شـەڕی بەرەیی، قارەمانی نیشان نادا، بـێ گومـان ئاکـامی باشـی لـێ ناکەوێتـەوە، نـەبوونی زەخـیرەو تەقەمـەنیو چـەك لەکوردسـتان، بـەردەوام لـە خاڵـە لاوازەکانی هێزە کوردستانیەکان بوو، ئەو چـەند رێگـاو دەروازانـەی دەبنـە رێگای لۆجستی شۆڕش، وڵاتانی دەوروبـەر سازشـی لەگـەڵ یەکدیـدا دەکـەن لەسەر کەوڵی کوردو لە گەرمەی رووداوەکانوململانێی سیاسیو سەربازییدا ئـەو دەرگـاو دەروازانایـە دادەخـەن، ئـەمیش دەبێتـە هۆکـاری بڕیـاری لەسـێدارەدانی شـۆڕش لـەکاتی پێویسـتدا بـەردەوامیش ئـەم خاڵـە لاوازە دووبارە بۆتەوە لەشۆرشەکانی کوردستاندا.

هاوکاری دەرەکی دژە شۆڕشی کوردستان یەکێ لەخاڵە هەرە لەپێشـەکانی تێك شـکاندنبوو، بەتایبـەتی لـە کۆمـاری کوردسـتانی ئـارارات دا، ئـارارات کەوتبووە سێ کۆچکەی سنوری بەناو" تورکیاو ئێرانوسۆڤیەت" هەر دوولا هاوکاری تورك بوون، ئیران نەك هەر دەرگـای بـۆ هێزەکـانی تورکیـا خسـتە سـەر پشـت بـۆ هاتنـە ژوورەوەی هێـزی تورکیـا بۆنـاو خـاکی ئـیرانو سوڕانەوەیان لـە پشـتەوە لـە سـوپای کوردسـتانو رێگـا گـرتنی هێلـەکانی تەموینی یان، کە ئەمە لەخۆیدا گەورەترین کارەسات بـوو، ئـەوجا هێزێکـی زۆری ئـیران لـەو ناوچـەیە مـۆڵی خواردبـوو، لەسـەر داوای تورکیـا، ئێـران کوردەکانی ناوچەی ماکۆو سـەر سـنوریان گواسـتەوە، ئـەو ناوچـەیە بـووە

ناوچەیەکی موحەڕەمەو تەنیا سەربازی، بەم شێوەیە ئەو چۆلو هۆلیەی ئەو ناوچانە بەشێکی زۆری تەمویني سوپای کوردستانی بڕی، ئەوجا، جاروباریش ئێران لەدژی کۆماری کوردستان، بەشداری شەڕیان دەکرد.

دوای مۆرکردنی پەیمانی لۆزان، ئەو وڵاتانە دەستەرۆیانەی ئەوسەردەم، بەتاییەتی ئەوانەی پشکی نەوتیان لە کۆمپانیای نەوتی تورکیا هەبوو، هەموو ئەو وڵاتانە، کۆك بوون لەسەر دروست نەبوونی دەوڵەتێکی کوردستانی سەربەخۆ، کە لەهەموو لایەکی سیاسیو سەربازی، ئابووری، لۆجستی..هتد، هێزێکی مەعنەوی گەورە بوون بۆ تورکیاو بە جدیش پشتیوانیان لێ دەکرد، هۆکاری سەرەکیش نەوتی باشوری کوردستان بوو، کە هەموو لایەکی بەستەوە لەهاوپەیمانیەتێکی ناپیرۆزی لەو چەشنە.

(داشناك)ی ئەرمەنی، بۆچی هاوکاری ئاراراتی دەکرد! ؟ داشناکەکان بۆ خۆیان لە جولەی چەکداری بەرامبەر تورکیا کەوتبوون دەیانویست لە جولانەوەی چەکداری کورد کەلك وەرگرن، بۆ رزگارکردنی ئەرمەنستانی بن دەستی تورکیا، " بەو هیوایەی پشتیوانی راپەرینەکەی کوردیان دەکرد، حکومەتی تورکیا لاواز بکاو دەرفەتێکی لەبار بۆ خەباتی داهاتووی ئەرمەنەکان پێك بێنێ، لەکاتی دروست بوونی دەوڵەتێکی (کوردی) سەربەخۆ ئاسۆیەکی نوێ بۆ خەباتی داشناکەکان لەدژی تورکیا پەیدابێ " چونکە داشناکەکان لایان وابوو، ئەگەر دەوڵەتێکی سەربەخۆی کوردی دابمەزرێ، بۆ تێکۆشانی ئەوان لە پێناو دامەزراندنی ئەرمەنستانی گەورەی سەربەخۆدا دەبێتە پێگەیەك" دەیان ویست تامەزرۆی کورد بۆ سەربەخۆییو ئازادی بکەنە بەردەبازێك بۆ گەیشتن بە نیازەکانی خۆیان، دژ بەتورکیاو یەکێتی سۆڤیەت، کاتێك لەوە نائومێدبوون ئەوا ئەو بڕە یارمەتیەیان لەکوردان بڕیو تەنانەت لەهەندێ باردا بەر هەڵستیان کردن"[1].

---

(1) د. عەبدول رەحمان قاسملو، کوردستانو کورد، ل 64.

خاڵە بەهێزەکانی کۆماری ئارارات

1–لەناوەڕۆکدا ئافراندن‌و گۆڕانکاریەکی بنچینەیی بوو لەنێو جوڵانەوەی کوردایەتی، ستراتیژێکی روون‌و ئاشکرای هەڵگرتبوو، بواری بۆ سازش کردن، گەلێك کەم کردبۆوە، ئەوجا بۆ یەکەم جار لە مێژووی کوردایەتی خەبات بۆ رزگاری کوردستان، حزبێکی سیاسی کوردستانی سەرکردایەتی شۆڕش‌و حکومەتی دەکردو رۆڵی هۆزایەتی زۆر کەم کردبۆوە، لەراستیدا شۆڕشێکی مۆدێرنی ئەو سەردەمانەی کورستان بوو.

2–هەوڵیاندا پەیوەندی دبلۆماسی پتەو لەگەڵ وڵاتانی دونیا دروست بکەن، ئەگەر چی لەرووی سیاسی واپێ ناچێ هێندە پێشکەوتوو بن، چونکە هێندە پشتیان بە ئیران بەستبوو، ئاریایەتی کاری تێ کردبوون، بە دۆستێکی نزیکی خۆیان دادەنا ! ! لەکاتێکدا لەوەو پێش ئێران رێککەوتنامەی دووقۆڵی لەگەڵ تورکیامۆرکردبوو لەگەرمەی شەڕو، جگە لەوەی ئیران دژایەتی کردن، ئەوا بە ناو خاکی ئێراندا رێگای بە سوپای تورك دا پشیتان لێ بگرێ، لەگەڵ ئەوەشدا هەوڵیان دا، پەیوەندی لەگەڵ فەرەنسا، بەریتانیا، یۆنانستان، ئیتاڵیا، ئەمریکا، عێراق، سوریا، ئیران، سۆڤیەت بکەن لەو لاشەوە لەگەڵ داشناکی ئەرمەنی‌و حزبو لایەنگرانی خەلافەت...هتد، لەوەوپێش جوڵانەوەی نیشتیمانی کوردستانی نەگەیشتبووە ئەو ئاستەو ئەر رادەیە.

3–قارەمانیەتی گەل‌و پشتیوانی پارچەکانی دیکە جێگای شانازی یە، بەشداری کوردەکانی سەر سنوری بەناو ئیران– تورکیاو کوردەکانی رۆژئاوای کوردستان، پشتیوانی شێخ ئەحمەدی بارزان لەباشووری

کوردستانو لەو کاتەدا عێراقی پاشایەتی لەسەر داوای تورکیا هێرشی کردە سەر شێخ ئەحمەد بارزانی لە بەر ئەوەی دالّدەی ئاوارەکانی ئاراراتی دەداو پشـتیوانی مرۆیـی بـۆ دەکـردن، هێزەکـانی عێـراقیش بـۆ تـەمێ کردنـی شێخ ! ! ؟، هێرشیان کردەسەری.

خاڵە لاوازەکانی جولانەوەی کوردایەتی لەدوای یەکەمین شەڕی گەورەی دونیا

گومانی تێدانییە جولانەوەی نیشتیمانی کوردستان، جولانەوەیەکی بابەتیو مێژووکردەو بەرۆژێك دروست نەبووەو لـەخۆڕاش نەگەیشـتوتە ئـەو ئاسـتە، وەك لەوەو پێش باسمان کرد، ناسیۆنالیسـتی کوردسـتانی لەسـەر دەسـتی کوردە روناکبیرەکانی کوڕە فیودالّو بەگزادەکانی کوردستان دروست بووەو سەری هەڵداوەو ئەم توێژەش نەی توانیووە، خۆی دەرباز بکا لەهۆزایەتیو پەیوەندییە عەشـایریو کـەلتوری فیـودالی، بۆیـە هێنـدەی خـزم خزمـانێو ناوچـەگەریو بەرژەوەنـدی تایبـەت، رۆڵـی هـەبووەو بۆتـە چـەند خـاڵێکی لاوازی مەترسیدار لەنێو بونیەی ئەو جولاّنەوەیە، ئەگەر زەوییە تایبەتیەکان نەبوایە نەتەهای شەمدینانو نە سمکۆی شکاك ئەو پیلانانیان وابـە ئاسـانی بەسەردا سەرکەوتوو دەبوو، زەوییە تایبەتو زراعیـەکانی شـێخ مـەحمودی حەفید کـە بـەردەوام تـی چاوی لەسـەربووە نـەدەبووە ئـەو خاڵـە لاوازەی رەنگە لەهەندێ حاڵەت دووری بخستایەوە،نەبوونی ستراتیژیەکی کوردستان راسـتو دروسـت یەکلاکـەرەوەی هەڵوێسـت تاکتیـكو سیاسـەتە هەنوکەیەکـەیان لـەو سـتراتیژە هەلبـژێرن، بـەهۆی سروشـتو زهنیـەتی چیناتیان بەردەوام وای لێکـردوون چـاویان هـەر لـە ریفۆرمخـوازی بـێ، کـە لەهەندێ حاڵەت سەری خۆیان لەسەرداناوە ئەو قسەیەشم مانای پاکانە نیە بۆ رژێمە نەژادپەرستو خوێن رێژەکانی دەسەلاّتدارانی ولاّتـانی داگیرکـەری

کوردستان بێ ئەوەی دلێری ونەبەردی ئەوسەرکردانە کەم بکەینەوە، ئەمەش راستیەکەو دەبێ دانێ پێدابنێین.
بەردەوام وەك کارتێك بەکارهاتوون، دەرفەت دان بەو حاڵەتەو زەمینە دروست کردن بۆ یاری کردنی بە کارتی کوردستان دەبوایە هۆکارە ناوخۆییەکان بەشی نەبوایە لەو مەسەلانەدا، کەچی هەوڵەکانی شێخ مەحمودی نەمرو سمکۆی شکاکی دلێر، چەند جار شکستو هەڵسانەوەی بەخۆیەوە دیووە، دەبوایە وانەو پەند لە شکستەکانی خودی خۆیان وەربگرتایە.
باش نەخوێندنەوەی واقیع، زۆر جار هەڵی لەباریان لەدەست خۆداوەو نەك هەر بەسەرخۆیان بەڵکو بەسەر تەواوی گەلی کوردستاندا شکاوەتەوە، لەکاتێکدا هاوپەیمانان زۆر پێویستیان بە هێزەکانی سمکۆی شکاك بووە لەکاتی کشانەوەی روسیا لەیەکەمین شەڕی جیهانی لەدوای شۆڕشی ئۆکتۆبەر، داوایان لە سمکۆی شکاك کردوە بەشداری شەڕبکا لەدژی دەوڵەتی عوسمانی، کەچی قەبولی نەکرد، بەلام لەدوای سالآنی 1922، کاتێ سمکۆی شکاك هەستی بە ئەستێرەی گەشاوەی رەزا شای ئێران کرد، داوای لە بەریتانیا کرد هاوکاری بکەن، ئامادەیە وانو بەتلیسو دیاربەکر تەنانەت ئەنقەرەشیان بۆ بگرێ!! ئەو کات حسابی بەریتانی شوێنی سمکۆی تێدانەدەبۆوەو پێویستیان پێ نەمابوو.
یان مەلیکی کوردستان نامە دەنوسێ بۆ " عەلی شفیق" ئۆزدەمیر لەرواندوزو داخوازی لێ دەکا کە تورکیای کەمالێ حوکمی زاتی! بدات بەکورد کەچی خۆی مەلیکی کوردستانی خوارووبوو لەساڵی 1922، 1923 مەملەکەتی کوردستانی دامەزراند بوو، یان ئارارات پەنا دەباتە بەر ئێرانو بە پشتیوانی خۆی دەناسێنێ، کەچی پێش ساڵێك (1926) ا ئێرانو تورکیا هاوپەیمانیەتی دوو قوڵی دژی کورد دەبەستنومۆردەکەن، ئەمانە نیشانەی ئەوەن کە شۆڕشگێرانی کوردستان لەکاتو ساتی خۆیدا واقیعیان وەك هەیە نەخۆێندیتەوە.

ئەو کاتانەی دەرفەت لە لایەن هێزێك بۆیان هەڵکەوتووە بەپیری نەچووینە، ئەگەر مەلیك مەحمود، باش وەزعی ئەو کاتی کوردستانیان هەڵسەنگاندایە، یاخود شێخ سەعید یان سمکۆ، ئەو شکستانەی تووش بوون رەنگە بەو شێوە تووشی نەدەهاتن.

بەهۆی ئەوەی بەرژەوەندییەکانی ئەوها تێکهەڵکێشرابووو ململانێیەکان ئەوها ئاڵۆزو سەخت بوو لەسەر پێگەی کوردستان هاوێرکردنو لێکتر جوداکردنەوەی بەرژەوەندی ئەو زلهێزانەو مەبەستو مەرامی راستیان، کارێکی هێندە ئاسان نەبووە لەراستیدا لەدەرەوەی توانای کوردبووە، درك نەکردن بە بەرژەوەندی نەوتی لەلایەن کورد، وای لێ کردووە، بە بانگەشەو بەڵێنو جاڕنامە رواڵەتیەکانیان، هەڵبەخەڵەتێو دەست نیشان نەکردی ناوەڕۆکی سیاسەتەکەیان کارێکی خراپی لێ کەوتۆتەوە.

دیسان پان ئیسلامیزمو پرۆپاگەندەکانی تورکیای عوسمانیو کەمالی کاری لە بەشێك خەڵکی کوردستان کردبوو، بەدوای ئەو پڕوپاگەندانە بکەونو پێی هەڵبخەڵەتێن، ئەوەی ئەو پڕوپاگەندانەیان لەلا سەقامگیر تر دەکردن، سلوكو رەفتاری هەندێ لەو وڵاتە زلهێزانە بوو، کە جیاوازی نە دەکرد لەنێوان موسڵمانان، هەمووی بە دوژمنو وەك دەسەڵاتدارانی تورك سەیر دەکردن، ئەگەر نا، سمکۆی شکاك بۆ وا دەکەوتە تەقە لەروسیاو شێخ مەحمود بۆ پەناو داوای هاوکاری لە ئۆزدەمیر دەکرد.

لە کۆتاییدا دەلێم ئەوەی بەسەر کوردا هاتووە مەسەلەیەکی میتافیزیکی نییە، بەڵکو لە ئاکامی بنەمایەکی مادیو سیاسی بوو بۆ بەرجەستەکردنی بەرژەوەندپەرستێتی تەسکی زلێهزانی جیهان، بە تایبەتی ئینگلستان، هەموو کوردستان باجی باشوری کوردستان دەدا لەنەفتداریو ستراتیژی بنکەی جوگرافیەکەی بۆ عێراقو باشوری کوردستانیش بووە قوربانی ئەو دەوڵەتە شازە کەپێی دەگوترێ عێراق، بێ چیاکانی باشوری کوردستان، هەردوو ویلایەتی بەغداو بەسرا لەرووی سەربازییەوە کەوتووە بەتایبەت لە بەرامبەر مەترسیەکانی کەمالیزمو بەلشەفیزمی ئەوسا لە سەر رێیە

سەرەکیەکانی هیند.

پوختەی بەش

سەرهەڵدانی بیری نەتەوەیی لەکوردستانی بن دەستی عوسمانی بەو شێوە مۆدێرنە، لەژێر کاریگەری " ئتیحادو تەرەقی" عوسمانی لەسەر دەستی کۆمەلێك رۆشنبیرو دونیادیتەی کوردستانی لەسەرەتای سەدەی بیستەم، تەوژمێکی نوێی خستە نێو کۆمەڵگای کوردەواریو لەو کەلتورە باوەی ئەوسای بەرادەیەکی باش لە پان ئیسلامیزمی راچلەکاندوو راتەکاند، بەتایبەتی بیری نەتەوەیی تورك لەژێر کاریگەری شۆڕشی فەرەنسی گەڵاڵە ببوو هاتبووە مەیدان بەدوو پەیامی سەرەکی خۆی دەبەستەوە, پەیامی دیموکراسیو دروست کردنی دەوڵەتی نەتەوەیی، ئەگەرچی تورکان لەدەوڵەتی نەتەوەیی کێشەیان نەبوو، پتر پێویستیان بە کەلتورە دیموکراسیەکەبوو، کەچی بیری نەتەوەیی کوردستان لەو ساتەی چاوی کردەوەو سەری هەڵدا، وڵاتەکەی داگیرو دابەشکرابوو، دروست بوونی دەوڵەتێکی کوردستانی سەربەخۆ لەنێو ئەو ململانێیە ئالۆزو دژوارانەی سەر زەمینەی کوردستان یەکێ لە ئەرکە سەختەکانی بووە بۆیە تەکامول بوون بۆ ئەو دوو پەیامە لەراستیدا لە سروشتی سەختی کوردستان سەختر بوو، بەڵام ئەوەی جێگای سەرەنجە،هێزو حزبە سیاسیەکانی کوردستان لەو دەمەوە بەتایبەت لەدوای یەکەمین شەڕی گەورەی دونیا پەیوەستدار بوونی خۆی بەهەردوو چەمك بە تەکامولەوە نەکردووەو تائێستاش جگە لەهەندێ حاڵەت نەبێ هەر بەو ناوەڕۆکە موتەبەلور(متبلور) نەبووە، کالی زۆر لەهەردوو چەقی بیرکردنەوەدا تا ئێستا ماکی هەیەو ماوە تەنانەت یەکێ لە سیماکانیەتی، ئەو توێژو چینەی گەلالەی بیری نەتەوەیی کورد ئاڵاهەڵگری نیشتیمانی کوردستانی بوو، بەهۆی کۆمەڵێك هۆکار، کوڕانی سەرۆك هۆزو پیاوانی ئاینو روناکبیری کەلتور فیوداڵ بوون بەهۆی ئەو داگیری و دابەشکردنەی کوردستانو خەباتی ئاڵۆزو سەختی کوردایەتی، واقیع وای لەسەر تەحکوم دەکردن، لەکەلتورە عەشایەرو فیودالیەکانی خۆیان

دانەبەزنو لەهەمان کاتدا پەیامی کوردایەتی، یانی پەیامی دیموکراسیو ئازادی دوور لەکەلتوری فیودالی، رزگار نەبوونی بیری کوردایەتی لە زهنیەتو کەلتورو شێوازی فیودالێ نیشانەی بێ هێزیو لاوازیو گرجو کالی بڕژوای نەتەوەیی کوردە بەهەموو توێژەکانیەوەیەتی، سەرەڕای قارەمانیەتیودلێریو نەبەردی فیودالو نیمچە فیودالی کوردستان، بەلام نەیان توانی لەئاست ئەو ئەرکە مێژووییە بێ، کە لە راستیدا پەیامیو ئەرکی مێژویی ئەو نەبوو، لەگەڵ ئەوەشدا شانی دایەبەر، بێ ئەوەی دەست لە سیماو فرچکی چینایەتی خۆی هەڵبگرێ، چەند نموونەیەکی قارەمانیەتیو نەبەردی یان لە مێژووی کوردستان تۆمار کرد، کەچی نەی توانی دەست لە خەسلەتە چینایەتیەکانی خۆیان هەڵگرن، بەداخەوە تا ئێستاش نەی توانیووە بە شێوەیەکی ئاشکرا خۆی لەو پەراوێزە برژوازیەی کوردستانی ژێر کاریگەری ئابووری بێگانەو هۆکاری دەرەکی هەلاوێرد بکاو نە چینی بڕژوازی کوردستانی بەو شێوە توانیویەتی لە ئاست پەیامە مێژووییەکەی بێتو جەربەزانە بێتە مەیدانی بیناکردنی ئایدیۆلۆژیەکەیو ببێتە چەقی ئەو خواستە مێژووییەی هەموو چینەکانی دیکەی کوردستانی.

لەلایەکی دیکە بیری نەتەوەیی کوردو کوردستانی بوون لەژێر چەپەڵە دوکەڵی تۆپو تەیارەو گرمەو گوژمەی یەکەمین شەڕی گەورەی دونیا، سەری هەڵداو دەرهێنا، لەکاتێکدا ململانێو ناکۆکیەکانی نێو دەوڵەتی لەو پێگە جوگرافیەی کەپێ دەگوترێ کوردستان، بە چڕو خەستی، کارەکانیان بەڕیوە دەبرد، ئەو بانگەشەو گفتو بەلێنانەی دەیانکردوو دەیاندا، بۆ رواڵەتو تەلەکەبازی بوو بۆ مەبەستی دەستەبەر کردنو پاراستنی بەرژەوەندیە تەسکەکانیان ئەو بیرە نەتەوەییە، لەو دۆخە سەختەی خۆی (کوردستانی داگیرکراو دابەشکراو)و یەکەمین شەری گەورەی دونیاو ململانێی چڕو پڕی نێوان زلهێزانی دونیا، ئەستەم بوو هێزی فیودالزمی بتوانی بەهەنگاوی پتەو بەرەوپێش بچێ، بەردەوام تائێستاش بیری

نەتەوەیی کورد ئەسیری هزری فیودالیزمە، لەنێو ئەو ململانیٚ‌و ناکۆکیانەی زلهێزانەدا، کە لەراستیدا لەسەروی تواناو ئیستعابی جولانەوەی کوردایەتی بوو، بتوانیٚ پشکی خۆی هەبیٚ لە نێو ئەو ململانێدا، یاخود سیاسەت‌و ستراتیژیەیتی زلهێزان بەواقیعی دوور لە سۆزو ئەندێشە بخوێنێتەوە، یان هەڵهێنجیٚ، بۆ ئەوەی لە بەر رۆشنایی ئەو خوێندنەوانەوە بتوانیٚ سیاسەتە ستراتیژیەکانی جوڵانەوەی نیشتیمانی کوردستان بەپێی واقیعی زاتی‌و بابەتی کوردستانی دابرِێژیٚ، برژوازی (کوور) ی کوردستان، هەر ئەسیری فیودالێزمی کوردستان بووەو تەنانەت برژوازی بچوکی، کە بەرفراوانترین توێژەکانی برژوای کوردستانە، نەتوانی خۆی لەکەلتوری فیودالیزمی کوردستانی دەرباز بکات لەبواری فیکری‌و سیاسی، تەنانەت لەبواری تەنزیمیشەوە ناوکی (حبل سری) نێو ئەو دووچینە بە عەمەلی مایەوە بەبیٚ فیودالٚ برژوای کوردستانی نەیتوانیوە خۆی لە خەبات بداو بروا بەخۆی بکات وەك هێزێکی تازە پێگەیشتوو، بێتە مەیدانی خەباتی فیکری‌و سیاسی‌و بینای تەنزیمی خۆی لەبەر ئەو رۆشنایانە دروست بکات، راستە یەکەمین شەرِی گەوەری دونیا لەرویی بابەتیەوە ئەگەر هۆکاری زاتی لەباربوایە، ئەگەری کوردستانی سەربەخۆی لەئارادا بوو، بە پێچەوانەی دووەمین شەرِی گەوەری دونیا، هۆکارە زاتیەکان لەئاستی سەرەوەتربوو لەهی یەکەمین شەرِی گەورەی دونیا بەلاٚم لەبەر ئەوەی هۆکارە بابەتیەکان، هێندەی یەکەمین شەرِی گەوەری دونیا لەبارنەبوو،بۆیە دیسان نەك هەر ئەو هەوڵانە نابووت بوون، بەلکو کارێکی ئەوتۆی کرد ستراتیژیەتی شۆرِشی رزگاریخوازی نیشتمانی کوردستان گۆرِانکاری جەوهەری بەسەر خۆیدا بهێنیٚ‌و خۆ بداتە دەستی قەدەری واقیعی پارچەبوونی کوردستان‌و دەست لەخەبات بۆ رزگاری خاك" دەوڵەتی نەتەوەیی" هەڵگریٚ پتر لە چەق‌و پەیامە دیموکراسیەکانی نێو چوارچێوە سپێنراوەکان بسورِێتەوەو تەکامولی سروشتی خۆی لەدەست بداو بەنیوەی ناوەرِۆکی بێتە مەیدان زۆر وێستگەی خەباتی کوردایەتی لەدوای یەکەمین شەرِی گەورەی دونیا

لێبوردانە هەوڵی خەباتی خۆیدا ئەو ئەرکە یاخود بەشێك لـەو ئەرکـە بـەجێ بگەیەنێ‌و کە بۆی هاتبووە مەیدان، سمکۆی شکاك، شێخ مەحمودی نـەمر، شێخ سەعیدی پـیران، شـێخ عەبدولسـەلامی بـارزان، ئـارارات، شـێخ رەزای دەرسیمی...هتد، کێشەی ویلایەتی میسل، چەند وێستگەیەکی چارەنووساز بوون بۆ خەڵکی کوردستان، کەچی تەواوی هـەوڵی ئـەو وێسـتگانە سـلبیانە بەسەر چارەنووسی گـەلی کوردسـتان داشـکایەوەو تراژیدییـەکانی سـەدەی رابردووی لێ کەوتەوە، کە لە راستیدا سەدەی بیستەم، سـەدەی مـاڵوێرانی پڕ کارەساتی کوشندەی سەر کوردسـتانیان بـوو، وەك لەسـەرەوە باسمـان کرد ئەم تێشکان‌و هەرەسانە، هی فیودالیزمی کوردستان بوو، بەشـێوەیەك لە شـێوەکان بەسـەر تـەواوی گـەلی کوردسـتان دادەشـکایەوەو لەهـەمووی سـەرنج راکـێش تـر ئـەو چـینە دەسـتیان لـەو خەباتـە بـێ هودەییـە، هەڵنـەگرتووەو سـیناریۆ تراژیدیەکـە (شکسـت، هەسـتانەوە، شکسـت)، بەردەوامەو دەکرێ بگوترێ شکست، شکستی پارچە گەرێتی‌و چارەسەرییە ریفۆرمەکانە کە فیودالّو بـرژوای کـووری کوردسـتان، هەلگریـەتی شکسـتی سەربەخۆخوازی کوردستانی نیـە، رەنگـە هـەڵاوێرد کردنـی ئـەو مەسـەلانە، کارێکی هێندە ئاسان‌و، سادە نەبێ رەگی ئەو هزرو بـیرە سازشـانە ئـەوها رووچـۆتە خـوارێ ئەسـتەمە ئـەقڵ قـەبولی بکـا, جگـە لـە پاشانشـینی کوردستانی خوارووو ئـارارات شۆرششـی دەرسـیم نـەبێ بـاقی دیکـە چـەند وێستگەی تێکشانی عەقلیەتی پارچە گەرێتی‌و ریفۆرمخوازی ناو جولانەوەی کوردایەتیە.

لە راستیدا دوای مـۆرکردنی پـەیمانی لـۆزان، دەسـت بـردن بـۆ کوردسـتانی سەربەخۆی، (دەوڵەتی نەتەوەیی کورد)ی، پانێلی رووداوەکـان، وامـان پـێ دەڵێن، تا داگیرکردنی کوێت لـە لایـەن رژێمـی " سـەدام حوسـێن" بەغداو نەمانی شەڕی سارد بەرژەوەندییە نەوتیی وسـتراتیجیەکان لەناوچـەکدا وای لێ دەخواستن، زلهێزانی ئەوسای دونیا رازی نـەبن، لەسـەر دروسـت بـوونی دەوڵەتێکی کوردسـتانی داگیرکـەرانی کوردسـتانیش پاسـەوانی‌و پـارێزەری

وڵاتانی زلهێزی دونیابن، دەنا سمکۆی شکاکو مەلیك مەحمودو ئیحسان نوری پاشاو قازی محەمەدو مستەفا بارزانی زۆر لەو شێخو ئەمیرو مەلیکانەی ناوچەکە بێ توانا ترنەبوونو کۆمەڵگاکانیشیان لە کۆمەڵگای کوردەواری پێش کەوتووتر نەبووە، بۆچی چارەنووسی ئەو سەرکردە کوردانە ئەوها بێ!!؟و گەلی کوردستانیش قەدەر ئەوها بەسەری ببڕێتەوە، مەرگەساتو کارەساتو کاولکردن بەشی بێ، ئەمە قەدەرێکی لاهوتیو میتافیزیکی نییە، بەڵکو بنەمایەکی مادی ئەو قەدەرە هەیە، رەنگە بەهۆی ئاڵۆزیو سەختیو تێك ئاڵاوی ئاکامەکان سحراوی خۆی نیشان داوە خوێندنەوەیەکی واقیعیانەی نەبووە، بۆ هاوکێشە نێو دەوڵەتیو هەرێمیەکانو جوڵانەوەی نیشتیمانی کوردستانیش ئەگەرچی جولانەوەیەکی زیندوو بەکارای ناوچەی رۆژهەڵاتەو ئاسایشو هێمنی ئەو هەرێمە بەندە بە چارەسەری بنچینەیی ئەو کێشەیە، گەر بە وردیو بنەچەی تەواوی ئەو تەنگەژەو شەڕانەی ناوچەی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست بچینەوە، دەبینین تەواوی لە بنەچەدا بە هۆی کێشەی کوردستان رووی داوەو پەیدابووە، کێشەی کوردستانیش لە ناوەڕۆکدا، ستراتیژیەتی پاراستنی بەرژەوەندی زلهێزانە لەبورای نەوت، رەنگە هی واهەبێ، بڵێ بۆ تاقمو گروپی کوردی ئەو تۆ نەبوون، بتوانن ئەو بەرژەوەندیانە، بپارێزن، لەوەڵامدا، ئەو کۆکیەو ئەو پشکانەی نەوت لە خۆڕاو هێندە بەئاسانی دروست نەبووە، دەیان سەوداکاریو سازشی لەسەر کراوە، تا گەیشتۆتە ئەو واقیعە سەقامگیرە، کەهەموو لایەك لەسەری رێککەوتن، تورکیای کەمالی گەورەترین سەودای کرد لەسەر مەسەلەی ویلایەتی میسل بۆ ئەوەی کورد لە مەسەلەکان دوور بخاتەوە نە لەو ساڵانەدا، بەڵکو بۆ ماوەیەکی دوورو درێژدا، ئەو " خواستەی کورد" بنەماو بوونی نەبێ، ئەو هاوکێشە ستراتیژیەی لەو ساوە دارێژراوە پێکهاتەی بۆ دانرا، لەسەر ئەو برە نەوتەیەی باشوری کوردستانە، کە کەسیان خاوەنی راستەقینەی نەبوون، کەچی لەسەر ئەو برە نەوتەدا، سەودایان لەسەر دەکردو یەکتریان

پیٚ رازی دەکرد، لەهەمووش غەریب تر ئەوەبوو، نەك هەر کوردیان لە دەرەوەی ئەو هاوکێشەو بەرژوەندیانە دانا، بەڵکو ژیانێکی ئەو تۆیان بۆ هەڵبژراد دۆزخەی سەر دونیابیٚ، بەهۆی ئەو مادە ستراتیژیە بوو، کە بۆ هەموو لایەك نیعمەتە تەنیا بۆ کورد بۆتە بەلا بەسەر دونیا **ئەوەی لەسەر عەردی بەسەر کورد دیٚ، بەهۆی ئەوەی بن عەردە**، ئەو رەوشە لە دوای یەکەمین‌و دوومین شەڕی گەورەی دونیاو شەڕی سارد، بەو شێوەو رواڵەتە بوو.

لێپرسراوانی بەریتانی بوون مەسەلەی کوردستانییان دەوروژاندو فایلی پرسی کوردستانیان دەخستە نێو فایلەکانی بەردەست لە کۆنگرەی فرسای، لوید جۆرجی سەرۆك وەزیرانی بەریتانی بوو، داخوازی کرد کە ناوی کوردستان، دەگەڵ، ئەرمەنستان، میسۆپۆتامیا، سوریا، لوبنان، دوورگەی عەرەب بێت.

هەر دەوڵەتی ناوبراو بوو بۆ جارێکی دیکە مەسەلەی کوردستانی وروژاند لە سان ریمۆو لە لایەن کیرزونی ئەندام شاندی بەریتانی بۆ ئەو کۆنگرەیە، گفتوگۆیەکی دوورو درێژی ئەنجام دا، هەر هەڵوێستی نەرمی بەریتانیا بوو، وای کرد لە سیڤەریش بەو شێوەیەی کە لە مادەکانی ئەو پەیمانە، ئەوسیٚ ماددەیە بەناوی (فەسلی کوردستان)، دابەزێنریٚ، هەر هەڵوێستو سەوداکانی بەریتانیا بوو، لۆزان وا بە سلبیانە بەسەر کورد دابشکێتەوە، لە ئاکامی سازش‌و سەوداکانی لەگەڵ زلهێزان‌و تورکیا ئەنجامی دا، مەبەستی ئینگلستان لەو وروژاندنانە ئازادی بۆ کوردستان نەبوو، بەڵکو بۆ بەرژەوەندی‌و ستراتیژیەتەکەی خۆی بوو، کە بۆ خۆی گەلالەی کردبوو کەمی دەدرکاندو تەنیا زلهێزەکان لێکتر حاڵی دەبوون، کەواتە، بەریتانیا بوو ململانێی لەسەر کوردستان دەکردو هەر ئەویش دەیخواست بەتەنیا یاری بە کارتی کوردستانی بکاو زیرەکانەش بۆ خواستەکانی خۆی بەکاریهێنا، توانی کەلك لەکارتی کوردستان وەرگریٚ بەبیٚ بەرامبەر، بیٚ ئەوەی کورد بتوانیٚ لە پەراوێزی ئەو بەرژەندییە شتێك بۆ خۆی دابین بکاو

پانۆرامای ڕووداوەکان ئەو قسەی ئیستامان دەسەلمێنین، تەنانـەت وای لـێ هاتبوو لـە هـەر شـوێنێك کێشـەی کـورد هەبوایـە، دەگـوترا بـەریتانیای لـە پشتە ! !، فەرەنسیەکان رایان زۆر سلبی بـوو لەسـەر کێشـەی کوردسـتانو ستراتیژیەتی بەریتانیا، ئەمریکیەکان بەهـەمان شـێوە گرنگیـان بـەو کێشـە نەدەدا، گەورەترین گورز بە چارەنووسی کورد کـەوت، کـاتێ لـە کـۆنگرەی سـان ریمـۆ، ئـەمریکا بـە ئینتیـداب کردنـی سـەر بـاکوری کوردسـتانو ئەرمەنستان، رازی نەبوو بەم شێوەیە ئەو دوو شوێنەیە بەشـی هـەرە زۆری درا بە فەڕەنساو ئەویش لەساڵی 1921 دا سازشی لەگەڵ تورکیا پێ کـرد، بەو بیانگەی ئەمریکا شەڕی لە دژی تورکیای عوسمانی جاڕنەداوە، تـاوەکو میرات بۆ خۆی بەرێ! !، لەوەوپێش شۆڕشی ئۆکتۆبـەری روسـی گـورزێکی دیکـەی بـێ قەسـتی وەشـاندبووە چارەنووسـی ئـەو گەلـە، گـەر شۆڕشـی ئۆکتۆربەر خێری بۆ گەلانی دیکەی هەبێ، ئەوا لەو کات داو لەو مەسـەلەیە، کاریگەریەکی سلبیانەی کردە سەر داهاتووی کوردستانو لەوەش کارەسات تر، هەڵوێستی سـۆڤیەتیش ئیجابیانـە نـەبوو، لـە بەرامبـەر دروسـت بـوونی دەوڵەتێکی نەتەوەیی بۆ گـەلی کوردسـتان، بـەڵکو لەبەرامبـەر لانـی کـەمی مـافی نەتـەوەیی بـەپێ ی ئـەو لێکدانـەوە هەلەیـەی، گوایـە کمـالیزم پێشـکەوتووترەو دژی کۆلۆنیالیسـتەو دەوڵـەتی کوردسـتان فیـوداڵێتی پاشـڤەڕۆیە، نـابێ تورکیـای کمـالیزم لاواز بکـرێ! ! ؟و دەوڵـەتێکی لـەو جۆرەش لەسـەر سنورەکانی سۆڤیەت هـەبێ، چـونکە رۆژئـاوا کـەلکی لـێ وەردەگرێ! ! ؟و دەبێتـە گۆرەپـانی چـاودێریو هەڕەشـەکردن سـەری! !. لەکاتێکدا ڕووداوەکان پێچـەوانەی ئـەو لێکدانـەوەی دەرخسـتو ئـەو هێـزە خوردە بورژوازیە ئەمانو زەمانی قەت نیەو نـابێ بـووە ئـەو پێگەییـەی کـە سۆڤیەت لێ ی دەترسا! ! ؟

بـەریتانیا، لـە سـۆنگەی کۆلۆنیالیسـتی خۆیـەوە، بـە نـەوتی کوردسـتان ستراتیژیەتی خۆی لە رۆژهەڵاتی ناوەڕاست سەقامگیر کـردو هـەموو لایـەکی ململانێکەی رازی کـرد بـەو بـڕە نەوتـەی باشـوری کوردسـتان، بـێ ئـەوەی

چارەنووسی ئەو گەلە ستەم لێکراوە بە هەند هەڵبگریو ویژدانی بجوڵێ و ئازاری بدا، ئەوەی دەیکاو بۆ خۆیو زلهێزان دەستەبەری دەکا، کارەسات بەسەر ژیانی گەلێك دروست دەکاتو مێژوو لێ ی نابووریێ کە تا دیواری بەرلین نەڕووخا شەڕی سارد کۆتایی پێ نەهات ئەو هاوکێشەیە، ببوە هەورازێکی سەختی پێش دەوڵەتی نەتەوەیی لە کوردستانو " ببووە دووەمین سروشتی سەختی کوردستان" راستە کەس نکۆڵی لە هەڵەو کەمو کوڕییەکانی زاتی جوڵانەوەی نیشتیمانی کوردستانی ناکا، بەڵام، ئەو خەلەلە، هێندە گەورە نەبووە، بەردەوام، ببێتە هۆکاری شکست، وڵاتانی زلهێز، بۆ ئەوەی گوناهەکە لەخۆ دوور بخەنەوەو ناویان هێندە بەت نەبێ، پتر دەیان خستە سەر هۆکاری زاتیو دەیان گووت، هەستی ئاینی کورد لە هەستی نەتەوەیی بەهێزترەو کورد پەلکە زێرینەن!! هەمووڕەنگیان تێدایەو لەسەر هیچ شتێك کۆك نیین!!و کەسێکی ئەو تۆ نیە بتوانێ، هەموویان لە دەوری خۆدا کۆبکاتەوەو جۆش بدات!!! کەچی راستیەکەی ئەوەبوو بەرژەندییەکانی بەرتەسكو کۆلۆنیالیستی بەریتانیو زلهێزان بوو، وای لەکورد دەکردو پاڵی پێوە دەنان بۆ دابەش بوون، چارەنووسی نادیارو گەمکردن بەهەستی نەتەوەییو ئایینیان، وای لێ دەکردن ئەو هەڵوێستو رەفتارانە بگرنەبەر وەك کاردانەوەیەك لە بەرامبەر ئەو رەفتارە نابودانەی ئەوان، ئەگەر رووسو فەرەنساو یونانستان، هێندە دەمارگیری دینی مەسیحی نەبوایایە بەتایبەتی روسیای قەیسەری لەتۆڵەی کۆمەڵکوژیەکەی ئەرمەنی، لەهەر شوێنێك موسڵمانێکیان بکەوتایە دەست، نەیان کوشتیایە، مسۆگەر یان ئیسلامیزم بەو شێوەیە، کاری تێ نەدەکردن، شێخ مەحمود نامەی نەدەنارد بۆ لای ئۆزدەمیر لە رواندوز، گەر دەسەڵاتدارانی بەریتانی رێزیان لە گفتو بەڵێنو مۆرەکەی خۆیان بگرتایە، یاخود سمکۆی شکاك، بەو شێوەیە نەدەکەوتە تەقە لەروسیا، گەر روسیا کوردی بە چاوی ئیسلام تەماشا نەکردبایە، سۆڤیەت دەیگوت ئارارات، شێخ سەعید، شێخ مەحمود، هێزی فیوداڵینو هەڕەشە بۆ سیستەمی سوسیالیزمی لەسەر سنوری

سۆڤیەت دروست دەکەن، ئەی ڕەزا شاو کەمال ئەتاتۆرك لەوان باشتر بوون!؟، لەکاتێکدا ئەی کرێکارانو گەلانی زۆرلێکراو لە باکۆ لە لایەن لینینی پێشەوا بەرزکرابۆوە، کەچی پراکتیزەکردنی ئەو دروشمە، کوردستانی لێ دەرهێنرابوو!!، (14)ە بەندەکەی ویلسۆنی ئەمریکیو بەیان نامەی هاوبەشی فەڕەنساو بەریتانیا ساڵی 1918و بانگەوازەکەی لوید جۆرج لەبەردەم سەندیکای کرێکارانی وڵاتەکەی، **ئەم دروشمو بانگەشەو بەلێنانە لە بەرامبەر یەك پیپ نەوت لەکوردستاندا هیچ مانایەکی نەدەما.**

سەرچاوەکان

1- دیڤید ماکدوال، مێژووی هاوچەرخی کوردستان،، ئەبوبەکر خۆشناو لەفارسیەوە کردوویەتی بە کوردی، سولەیمانی، چاپی دووەم .2005

2- د. کمال مظهر احمد، کردستان في سنوات الحرب العالمية الاولى،، ترجمة محمد الملا عبدالكريم، المجمع العلمي الكوردي، بغداد .1977

3-کریس کۆچرا، کورد لە سەدەی نۆزدەو بیستدا، وەرگێڕانی حەمە کریم عارف، سولەیمانی، چاپخانەو ئۆفیستی شڤان، چاپی یەکەم، 2003.

4- د. عەبدولرەحمان قاسملۆ، کوردو کوردستان.، بنکەی پێشەوا ..1971

5- د. فازیل حوسێن، کێشەی ویلایەتی موسل، وەرگێڕانی محەمەد شاکەلی، چاپخانەی خاك، چاپی یەکەم، سولەیمانی .1999

6- حوسێنی مەدەنی،کوردستانو ئیستراتیجیەتی نێودەوڵەتی،، بەرگی یەکەم .2001

7- عەلائەدین سەجادی، مێژووی راپەرینی کورد، چاپی دووەهەم، 1996. ئینتشاراتی محەمەدی (سەقز)

8- د. بلەچ شێرکۆ، کێشەی کورد لەمیژینەو ئێستای کورد، حەمەی حەمە باقی، چاپی دووەم 1990، چاپخانەی رەزائی، تەورێز.

9- د. جەبار قادر، چەند بابەتێکی مێژووی کورد،، سولەیمانی .1999

10- د. حامد محمود عيسى، القضية الكردية في العراق من الاحتلال البريطاني الى الغزو الامريكي 1914 -2004، مكتبة مدبولي قاهرة، طبعة الاولي، 2005،.

11- د. حامد محمود عيسى، القضية الكردية في تركيا،، مكتبة مدبولي، قاهره .2002

12- نوشێروان مستەفا ئەمین، کردستان العراق، عصر القلم والمراجعات 1928-1931،، ترجمە حمە صالح گلالی، چاپخانەی خاك، سلیمانیە، 2000.
13-یاداشتەکانی شێخ (لەتیف)ی حەفید لەسەر شۆڕشەکانی شێخ مەحمودی حەفید، چاپی یەکەم، 1995، لە بڵاوکراوەکانی ناوەندی رۆشنبیری و راگەیاندنی PDK،
14-بیرەوەریەکانی ئەحمەد تەقی(دەربارەی شۆڕشەکانی شێخ مەحمودو سمکۆ) جەلال تەقی ئامادەی کردووەو پەراوێزی بۆ نووسیوە، سولەیمانی 1998.
15-، رەفیق حیلمی، یاداشتکوردستانی عێراقو شۆڕشەکانی شێخ مەحمود، بەشی یەکەم چاپخانەی (الامانه العامه للثقافة والشباب 1998).
16- رەفیق حیلمی، یاداشت، کوردستانی عێراقو شۆڕشەکانی شێخ مەحمود، بەشی دووەم 1988.
17- رەفیق حیلمی، یاداشت، کوردستانی عێراقو شۆڕشەکانی شێخ مەحمود، بەشی سێیەم، ئامادەکردنو لێکۆڵینەوەو پیاچوونەوەی پاکیزە رەفیق حلمی، دەزگای رۆشنبیریو بڵاوکردنەوەی کوردی، بەغدا- 1992.
18- کامەران ئەحمەد ئەمین، کامەران مەنتك،کوردستان لەنێوان ململانێی نێو دەوڵەتییو ناوچەییدا 1890-1932 چاپی یەکەم (2000) دەزگای چاپو پەخشی سەردەم.

بەندی دووەم

بەشی دووەم

- شەڕانگێزی هیتلر یان لاسەنگی هێز لە ئەورووپا
- کاریگـەری رەهەنـدەکانی نـەوت لـەنێو دووەمـین شـەڕی گەورەی دونیادا.
- کاریگەری نەوتی کوردستان لە دروست نـەبوونی دەوڵـەتی کوردستانی لە کاتی دووەمین شەڕی گەورەی دونیا.
- کۆمـاری مـەهاباد...یان یەکـەی نێـو پـەراوێزی ململانێـی وڵاتە زلهێزەکان...؟!!
- هەرەس یان سەودا بە ئازادی
- پوختەی باس
- سەرچاوەکان

شەڕانگێزی هیتلر یان لاسەنگی هێز لەئەوروپا

دوومین شەڕی گەورەی دونیا(*) لەناوەڕکدا، "بەشی دووەم"ی یەکەمین

(*) دووەمین شەڕی دونیا شەڕێکی گشتیگرەو (شامل) بوو بە تێچوترین شەڕ بوو لە مێژووداو زۆرترین زیانی گیانی لەو شەڕە هەبوو(62) ملیۆن" 25) ملیۆن سەرباز + 37 ملیۆن سڤیل) کە 11 ملیۆن لەو سڤیلانە لەنێو کوورەکانی نازیەت سوتێنران(6) ملیۆن یان جولەکە بوون زیانە گیانەکانی مەدەنی بەهۆی فراوانی بەکارهێنانی فڕۆکەو موشەك بوون کە پتر هیتلر لەدژی شارو شوێنە نیشتەجێەکان بەکاری دەهێناو وەك وەڵامدانەوە بە ناچاری وڵاتانی هاوپەیمان بەهەمان شێوە بۆردومانی شارو شارۆچەکەکانی جەرمەنستانیان دەکرد 2٪ی دانیشتوانی سەر زەوی لەو شەڕە لەناو چوون 70٪ بونیەی ژێرخانی پیشەسازی تێك چوو، زیانەکان 84٪ لەوڵاتانی هاوپەیمان‌و 16٪ بەر وڵاتانی تەوەر کەوت، وڵاتانی هاوپەیمان لە بەریتانیاو فەرەنساو ئەمریکاو سۆڤیەت‌و نەمساو کەنەداو چین‌و یوگسلافیا، گریگستان،" یۆنان"..، بە شێوەی سەرەکی پێك هاتبوو لە وڵاتی تەوەر" جەرمانستان، ژاپۆن، ئیتاڵیا، رۆمانیا، هەنگاریا، بولگاریا، فینلەندا،"، لە قۆناغی یەکەم لە ئاسیا شەر دەستی پیێ کرد لە ساڵی 1937 کاتی ژاپۆن هێرشی کردە سەر چین‌و کۆریا، پاشان لەنێو ئەوروپاو لەنێو وڵاتانی ئەوروپا شەڕ دەسوڕایەوە، بۆیە بە شەری سەختەکاری " مزیف" دەناسریێ تا ساڵی 1940 ئەو کاتەی گەردەلولی شەڕ سۆڤیەت‌و ئەمریکاشی گرتەوە، شەڕ رەهەندی دیکەی بەخۆوە دیت‌و لەوێوە هیتلر شەڕی دەستەوبردی (خاطف) داهێناو جێی سەیرە لە زۆربەیا سەرکەوتوو بوو، تەنیا لە نێو خاکی سۆڤیەت نەبێ، چەکی ئەتۆمی لە کۆتایی شەڕدا لەلایەن ئەمریکا دژ بە ژاپۆن بەکارهات کەبووە کوژران‌و برینداربوونی سەدان هەزار کەس لەو وڵاتەدا ، دوای ئەوەی هاوپەیمانان سەرکەوتن بەسەر وڵاتانی تەوەر، 300 ملیۆن دۆلار خرایە سەر هنگاریاو فینلەنداو رۆمانیاو 360 ملیۆن دۆلاریش خرایەی سەر ئیتاڵیاو بەهاوبەش لەنێوان سۆڤیەت‌و یۆنان ویۆگلاسلاڤیا بەش کراو پیلانێك بۆ نویێ کردنەوەو ئاوەدان کردنەوەی ئەوڕوپا دانرا بە پلانی مارشال ناسرا.

شەڕی گەورەی دونیا بوو کەلە 31ی تشرینی یەکەم 1918 کۆتایی پێ هاتبوو، ماوەی نێوان ئەو دوو شەڕە تەنیا پشودانێك بوو" بۆ شەڕێکی دیکەی خوێناوی زیانبەخشی ماوە کورت، تیایدا زیانە مرۆییەکانی مەزەندەی (62) ملیۆن کەسی لێ دەکرێ، تانكو فڕۆکە رۆلێکی گرنگیان بینی لە وەرچەرخاندنی هێزو بۆمبی ئەتۆمی کە لە کۆتایی ئەو شەڕە لە هیرۆشیماو ناکازاکی ژاپۆن لە لایەن ئەمریکاوە بەکار هات، ئەو شەڕەی یەکلاکردەوەو کۆتایی بەو شەڕەی نایەوەو ولاٌتانی تەوەر جەرمانستان، ئیتالٌی، ژاپۆن.....) بێ قەیدو شەرت خۆیان دا بەدەستەوەی ولاٌتانی هاوپەیمانانو دابەش بوونی جەرمەنستانی لێ کەوتەوە پتر لە نیو سەدە درێژەی هەبوو، شەڕی ساردوو دوو جەمسەری لە ئاکامدا لێ پەیدابوو، تا رووخانی دیواری بەرلین لە سالٌی 1989 درێژەی هەبوو.

دووەمین شەڕی دونیا، رەگی مێژوویی خۆی هەبوو، هەولێکی کلاسیکیانەی ولاٌتە زلهێزەکانی ئەوسای سەرمایەداری بوو، وەك کۆنترۆڵکەرێکی (هاوسەنگی هێز) لەسەر تەختەی زۆرانبازی (ئەوروپا)و کەرەسەی خاوو بازاڕ لەولاٌتانی دیکەی دەرەوەی ئەوروپا بەتایبەتی لە ئاسیاو ئەمریکا. سەرەڕۆییو شەڕانگێزی هیتلر بەهۆکاری سەرەکی هەلگیرسانی ئەو شەڕە دادەنرێ، بۆیە زۆر جار دووەمین شەڕی دونیا، بە "شەڕی هیتلەر" ناوزەد دەکرێ، لەگەلٌ ئەوەشدا وەك باسمان کرد ئەو شەڕە رەگی مێژووی خۆی هەبووە.

بەردەوام شلەژانی تەرازووی هێز لە ئەوروپا، شەڕی لێکەوتۆتەوەو" لە ماوەی (500) سالٌەی رابردوودا 119 شەڕ لە ئەوروپا رووی داوە(9) یان شەڕی گەورە بوون"(1).

جیۆپۆلیتیکی جەرمەنستانو هەلٌکەوتنی لەناوەڕاستی ئەوروپادا

---

(1)د. محمد احسان، ململانێیە نێو دەولٌەتیەکان لە سەدەی بیستەمدا، ل 75.

یەکگرتووی خاکی ئەو وڵاتە، ناسەقامگیری بۆ ئەوڕوپا دروست کردووە، دوای ئەوەی (37) دەوڵەتۆکە لە ساڵی 1870 و لەسەر دەستی ئۆتۆفۆن بسمارك یەکیان گرتەوە، لەساڵی 1914 یەکەمین شەڕی جیهانی لێکەوتەوە لە ئاکامدا بەهاتنە سەر کاری ئەدۆلوف هیتلر لە ساڵی 1933 دا رەوشی جەرمەنستانو ئەوڕوپای گۆڕی بەهۆی سەرەڕۆییو شەڕانگێزی ناوبراو هەر زوو نەمسای بەهێزی سەربازی گرتو بانگەشەی ئەوەی کرد یەك دەوڵەتی جەرمەنستانی دەبێتە، دڵی ئیمپراتۆریەتی جەرمانستانی جیهانی[1] . هیتلر هەر لە سەرەتای جڵەوگرتنی دەسەڵاتی، کەوتە رەت کردنەوەی هەرێنامەی ڤیرسای لەبەر ئەوەی خاڵەکانی ئەو هەرێنامەیە بۆ جەرمەنستان زۆر زاڵمانە بوو، دەبوایە هێزی سەربازی (100) هەزار پتر نەبێو لە هێزی ئاسمانی بێ بەش کرابوو، 25 هەزار میلو 7ملیۆن کەسی لەدانیشتوانی لەدەست دابوو، لەبەر ئەوەی جەرمەنستانیان بە هەڵگیرسێنەری شەڕیان دانابوو، دەبوایە 33 ملیار دۆلار قەرەبووی وڵاتانی دیکەی سەرکەوتوو بداتەوە"[2] .

هیتلەر بە چوار قۆناغ کارەکانی گەیاندە هەڵگیرساندنی شەڕ سەرەتا زنجیرەیەك مانۆری سیاسی کارامەو لێزانی بەڕێوەبرد بۆ تێك دانی ڤیرسای ئەوەبوو لە 1933 دا جەرمەنستان لە کۆمەڵەی گەلان کشایەوەو لە ساڵی 1934 پەیمانێکی لەگەڵ پۆڵەندا مۆرکردو لە 1935 دا رایگەیاند جەرمانستان چیتر بەرگەی ئەوە ناگرێ سوپاکەی لە (100) هەزار تێنەپەڕێو لەجیاتی ئەوە سوپاکەی سێ قات زیاد کردو هێزی چەکداری ناردە ناوچەی راینو هۆکارەکەشی خستە ئەستۆی فەرەنساو هەندێك رێککاری لەگەڵ سۆڤیەت ئەنجام دا" بە راشکاویش رایگەیاند ئەگەر قبولی دەسکاری "فیرسای" بکەن ئەوا جەرمەنستان ئامادەیە بگەڕێتەوە نێو

---

(1) هەمان سەرچاوە ل 65

(2) هەمان سەرچاوە ل 116

کۆمەڵەی گەلان. [ت] .

لە قۆناغی دووەمی کارەکانی هیتلەر، چەند وڵاتێکی بچووکی هاوسێی جەرمەنستانی گرت بە بیانۆی ئەوەی جەرمان زمانن ئەوەبوو بەبێ پێشەکی پەلاماری نەمسای داو گرتیو هەر لە هەمان ساڵدا بەهەنجەتی ئەوەی 3 ملیۆن جەرمان زمان لە هەرێمی سوریتی چیکۆسلۆفاکیا دەژین، پەلاماری ئەو هەرێمەشی داو بەتەواوی دەستی بەسەردا گرتو چووە هانای فرانکۆی فاشیست لە ئیسپانیا لە دژی جوڵانەوەی کۆمۆنیزمی لەو وڵاتەو میساقی تەوەری(محور) لەگەڵ ئیتاڵیاو ژاپۆن مۆرکرد، ئەم کارو هەوڵانەی هیتلەر بەریتانیای زۆر ترساند کەنەی دەخواست شەڕ جارێکی دیکە لە ئەوروپا رووبداتەوە، بۆیە سەرۆکی وەزیرانی ئینگلستان لە ئەیلولی 1938دا چووە لای هیتلەرو لە شاری میونیخ لەگەڵ یەکدا دانیشتن، لەوێ رەزامەندی لەسەر ئەوە نیشان دا کەهیتلەر ئەو هەرێمە جەرمان زمانە سێ ملیۆنە بگرێ، بەڵام دەست بۆ هەرێمەکانی دیکەی چیکلۆسلۆفاکیا نەبا، کەچی هیتلر لەدوای شەش مانگ لەو هەرێمەوە تەواوی چیکۆسلۆفاکیای دەست بەسەر داگرت، بەریتانیاو فەرەنسا هەوڵی زۆریان دا هیتلر بسەنگرێتەوە لەگرتنی پۆلاندا، کە دەمێك بوو هیتلر مرخی خۆی لێ خۆش کردبوو، کەچی " هیتلر" لە ئابی 1939 دا پۆلەندای لەگەل ستالین لەنێوان خۆیان دابەش کرد، لە ئەیلولی 1939دا پۆلەنداشی گرت، بەم شێوەیە، هیتلر ئێستا بۆتە دەوڵەتێکی بەهێزو فراوان لە ناوەڕاستی ئەوڕوپاو هەڕەشەکانی درێژەی پێ دەدا." [ب] .

لە قۆناغی سێ یەمدا، وەك باسمان کرد ئێستا هیتلر باڵادەستی سەربازی لە نێوەڕاستی ئەورووپادا لەدەست دایەو لە دوای رێککەوتنی لەگەڵ ستالینو گرتنی پۆلەندا، ئینگلستان لەم رەوشەیە بەجدی هەستی بە مەترسیەکان

---

(1) هەمان سەرچاوە ل 137

(2) هەمان سەرچاوە ل 128

کرد، هیتلەر وای مەزەندە دەکرد ئینگلستان هەولێکی سەرلەنوێ بۆ ئاشتی دەداتـەوە، لەهـەمان کاتـدا لـەوە "ترسـا لـە بـەهاری 1940 ئینگلسـتان هێزەکانی خۆی بنێرێتە نێروژ، بۆیە هیتلـەر لـەو ترسـەوە 1940 لـە سـەر هێڵی دیفاعی سەر سنوری فەرەنسا– جەرمەنسـتان (مـاجینو) سـوڕایەوەو هۆڵەنـدەو بەلـژیکای گـرتو شـەڕ کەوتـە نێـو خـاکی فەڕەنسـا، بـەریتانیاو فەڕەنسا، سەرسام بوون بەو کـارەی هیتلـەر، بـەم شـێوەیە، هیتلـەر بـووە سەرداری کیشوەری ئەوڕوپا"[1] .

لـە قۆنـاغی چـوارەمدا هیتلـەر، وای خەملانـدبوو بـە " هێزەکـانی ئاسمـانی دەتوانێ ئینگلستان بکوتێ کە ئاسانکاری زۆر بۆ هێرشە سەر زەمینەکانی دەکا تابتوانێ ئەو وڵاتە داگیر بکا لـە کـەناڵی دەریاییـەوە، راسـتە هیتلـەر لـەرووی هێـزی ئاسمانیـەوە باڵادەسـتی بەدەسـت هێنـا، بـەڵام رادارەکـانی بەریتانیا رێگای لەو کارە گرتو نەی هێشت بەم شێوەی هیتلـەر خوازیـاری داگیرکردنی بەریتانیا بوو بـۆی بچـێتە سـەرو سـەرکەوتوو بـێ لـەکارەکانیو لەراسـتیدا تێـك شـکا"[2] . ئەگەرچـی سـتالین چـی لەدەسـەڵات بـوو بـۆ سـەنگراندنەوەی هیتلـەرو دوورخسـتنەوەی سـۆڤیەت لەشـەڕانگێزیەکانی هیتلـەر کردی.لـەوەوپێش هیتلـەر وای لێـك دەداوە شـەڕ لـە دوو بـەرەدا، تێکشـانی لـێ دەکەوێتـەوە، لەگـەڵ ئـەوەی نـەیتوانی سـەرکەوتن بەسـەر ئینگلستان دەسـت بهـێنێ کەچـی" لـەحوزەیرانی 1941 لەپڕێکدا هیتلـەر هێرشـی کـردە سـەر یـەکێتی سـۆڤیەتو هێزەکـانی بەخێرایـەکی زۆرەوە پێشرەویان لەنێو خاکی ئەو وڵاتە کـرد تـا نزیـك مۆسـکۆی پایتـەختی ئـەو وڵاتەی داگیر کردو لە کانوونی یەکەمی ئەو ساڵەدا بـەهۆی شـەڕەکانی نێـو دەریای (ئەتلەنکی) هێـزی دەریـایی جەرمەنسـتان شـەڕی فـەرمیان بەسـەر

---

(1) هەمان سەرچاوە ل 130

(2) هەمان سەرچاوە ل .13

ولاّتـه یـەکگرتووەکانی ئـەمریکاش راگەیانـد[1] . بـەم شـێوەیە هیتلـر نـەك دووبەرە، بەڵکو سێ بەرەی جەنگی گەورەی بەدەستی خۆی لەسـەر خـۆی کردەوەو سەرەتایی تێکشاندنی خۆی بۆخۆی لەو شەڕە دا تۆمار کردو نـەك هەڵەیەك لە تاکتیکەکانی شەڕ بەڵکو چـەندین هەڵـەی سـتراتیژی رووبـەڕوو بـۆوەو بـاری سـوپای جەرمەنسـتان، تـا دەهـات قورسـترو بەزەحمـەت تـر دەبوو، هێماکانی دۆڕاندن لەدوای کردنەوەی ئەو بەرانە(سۆڤیەت، ئـەمریکا) بەدیار کەوتو مسۆگەر ببوو، بـەم شـێوەیە لێزانـی هیتلـەر لـە دبلۆماتێـك‌و شەڕدا بەرەو شکست دەڕۆیشت‌و تا لە کۆتایی شـەڕەکەدا سـاڵی 1945 دا بەرلین لە لایەن هێزەکانی هاوپەیمانان‌و سۆڤیەت گیراو تـاکو 1989 ئـەم ولاّتە بە دابەشکراوی مایەوە.

ئالـەی سـەربازی جەرمەنسـتان، تەنانـەت سـوپای (6)ی هیتلـەر کاتـێ لـە سـتالینگراد خۆیــان بەدەســتەوەدا، هۆکــارێکی ســەرەکی تەنگــەژەی سوتەمەنی بوو، هەم بۆ تانك‌و ئالیە سەربازیەکانیان‌و هەمیش لە بەرامبـەر پلـەی دابـەزیوی گـەرمای روسیا، بۆیـە دەتـوانرێ بگـوترێ چـەندە بـۆمبی ئــەتۆمی کاریگــەری هــەبوو لەیــەك لاکردنــەوەی ئــەو شــەڕە، قــەیرانی سـوتەمەنیش، بـای خـۆی کاریگـەری هـەبوو لـەخێرایی کردنـی هـەرەس پێهێنانی سوپای جەرمانستان.

---

(1) هەمان سەرچاوە ل 130.

کاریگەری ڕەهەندەکانی نەوت
لەنێو دووەمین شەڕی گەورەی دونیا

زۆر جار دووەمین شەڕی دونیا بە شەڕی " هیتلەر" ناوزەد دەکرێ، بەهۆی سەرکێشی‌و فراوانخوازی‌و شەڕانگێزیەکانی ناوبراو کە گوزارشت بوو لە ئایدیۆلۆژیای حزبی سوسیالیستی نیشتیمانی جەرمانستان، بەو پێیە دەبوایە، تەواوی جەرمان زمانەکان لەنێو یەك دەوڵەتدا بن، لە دەریای ئەتلەسی تا چیای ئۆڕاڵو دەبێ لەو نێوەندەدا تەنیا ئاری نەژادی ڕەسەنی تێدا بژی کە بە جەرمانی دەدوێن، جەرمەنستان ببێتە دڵی ئەو ئیمپراتۆریەتیە کە هیتلەر بە خەیاڵو ئەندێشە خوازیاری دروست کردنی بوو، راستە ئایدیۆلۆژیای نازیەکان لەسەر بنەمای فراوانخوازی‌و شەڕانگێزی بوو، بەڵام لە راستیدا ئەو فراوانخوازیە، داخوازی ئەو جۆرە سەرمایەداریەی جەرمەنستانیە بوو، کەهیتلەرو حزبی نازی پەیڕەوییان دەکرد دەیانخواست دایمەزرێنن، بەتایبەتی بەشی سەرەوەی سەرمایەداری لەو وڵاتە هاوکاری نازییەکانیان دەکردو پشتیوانیان لێ دەکردن، لە بازرگانە سەرمایەدارەکان‌و چینە باڵادەستەکانی پیشەسازی جەرمانی، خوازیاری بازاڕی نوێ بوون بۆ ساغ کردنەوەی کەل‌و پەلی جەرمانی‌و مسۆگەرکردنی ماددە خاوەکانی کە پێشەسازو کارخانەکانی ئەو وڵاتە پێویستی پێ بوو، ئایدۆلۆژیای نازییەکان بەرجەستەی بەرژەوەندییە چیناتییەکانی ئەو چین‌و توێژانە بووکە پشتگیریان لەئەندێشەو خەیاڵەکانی ئایدیۆلۆژیای نازییەکانی دەکرد، کارخانەو ئاڵەتی پیشەسازی ئەو وڵاتەو وڵاتانی دیکەی ئەوروپای گەشەسەندوو پێویستی بە سەرچاوەی وزە هەبوو، کەتازە "نەوت" وەك سەرچاوەیەکی سەرەکی بەکار دەهات لەبواری وزە ئێستا هەریەك لە وڵاتانی پیشەسازی پێشکەووتوو خوازیاری ئەوەن سەرچاوەی وزە(نەوت)

بۆخۆکۆنترڵ بکەنو بەو پێیەش سیاسەتەکانیان لەسەر دابڕێژرێنەوە دیارە هەریەك لەوڵاتانی بەناو دیموکراسخوازی لیبڕاڵی، لە ئەوروپا، فەرەنساو بەریتانیا هەروەها ئەمریکا، سیاسەتی نەوتی تایبەت بەخۆیان هەبوو، ئەگەر چی بەرواڵەت لەگەڵ یەك کۆك بوون، بەلام لە ناوەڕۆکدا لەململانێکی ژێراوژێر دابوون، هەریەك بۆ خۆی دەیویست پشکی شێر لەو سەرچاوەیە بۆ خۆی دابین بکاو لەهەمان کاتدا یەکێتی سۆڤیەتی کۆمۆنیزمو جەرمەنستانی سوسیالیستی نەژادپەرست، ئەوانیش لەگەڵ ئەو وڵاتانە لە ململانێ و رکابەری دابوون بۆ مسۆگەر کردنی ئەو دەست بەسەر داگرتنەی سەرچاوەی نەوت بۆ ئالەی پیشەسازی وڵاتەکەیان، بەریتانیا، هەر لە دەسپێکی شەڕدا، لەگەڵ سۆڤیەتو ئێران رێککەوت، ئەوان خواروو بەشێکی رۆژئاوایی ئێران داگیربکەنو ناوچە نەوتیەکانی بپارێزن، سەر لێواری کەنداو لە سنوری جوگرافی ئێرانداو بەتەواوی کۆنترۆڵ کرد، یەکێتی سۆڤیەتیش بە سوپای سوور ، سنوری بەناو باکوری ئێرانی کۆنترۆڵ کردو زۆربەی ناوچەکانی ئەو هەرێمەی داگیرکرد، مەبەستیش پاراستنی چاڵە نەوتیەکانی ئەو ناوچەیە بوو،وەك ناوچەیەکی ستراتیژی لەرووی سەربازیش گرنگ بوو بۆ پاراستنیو هێڵی دیفاعی لە ناوچەکانی قەوقاسی دەوڵەمەند بە نەوت، هیتلەریش پلانو بەرنامەی تایبەتی خۆی هەبوو، بۆ ناوچەی رۆژهەڵاتی ناوینو قەوقاس، بەمەزەندەی خۆی دوای داگیرکردنی ناوچەکانی سۆڤیەت بەتایبەتی قەوقاسی دەڵەمەند بە نەوت، دادەکێشێتەوە خوارەوە بۆ باکوری ئێرانو رۆژهەڵاتی کوردستانو بەشێك لە باشوری کوردستانی لکێنراو بە دەوڵەتی تازە دامەزراوی عێراقی ژێر کۆنترۆڵی ئینگلستان تا دەگاتە سەر لێواری کەنداوی ئاوەگەرمەکان، کە زۆربەیان لە ژێر کۆنترۆڵی تەواوی ئینگلستان دابوو، هەر لە ناوەڕاستی 1941 دا بەتایبەتی لەکاتی گەمارۆدانی ستالینگرادو هێرش کردنە سەر ئەمریکا، سەرەتایی تەنگەژەی سوتەمەنی لە نێو ئالەتی سەربازی جەرمانستان دەستی پێ کردو تاشەڕەکانی فراوانو بەگوڕ تر دەبوون، ئەو تەنگەژەیە قولتر دەبۆوە واتا

وای لـێ هـات بـووه قـەیرانێکی راسـتەقینەی ئـەو وڵاتـەو کـاتێ وڵاتـانی هاوپەیمان درکیـان بـەو راسـتیە کـردو هەوڵیانـدا، کەلك لـەو خاڵـە لاوازەی هیتلـەر وەربگـرنو پـتر هێرشـە ئاسمانییـەکان ئاڕاسـتەی دامودەزگاکـانی پترۆلی ئەو وڵاتە کرد, لەلایەك بۆ قـوڵتر کردنـەوەی قەیرانەکـەو لـە لایـەکی دیکـە بـۆ لەجوڵەخسـتنی ئالـەتی سـەربازی بەتایبـەت تانـكو فرۆکـەکانی جەرمەنستان،" کەرۆڵێکی یـەکجار زۆری هـەبوو لـەو شـەڕەداو مـاڵوێرانیو کارەساتی زۆری بۆ وڵاتانی هاوپـەیمانی دروست کردبـوو " 76" شـەو بـە بەردەوامی لە سەرەتای هێرشەکانی ئاسمانی فرۆکە جەرمەنستانیەکان بـۆ سەر شاری لەندەن درێژەی هەبوو پتر لە 17 هـەزار کـەس، لـەو شـارە بـە تەنیا ئاوارەبوون، 1000 کەس لە یەك شەودا کوشت، تەنیا لە 10ی ئەیار 1940 کە بە رۆژی چوارشەمە ناسراوە 1436 کەس کـوژراو 2200 ئـاگر لە لەندەن بەربوو"[(1)] . بۆیە چی لە توانـای هێـزی ئاسمـانی هاوپەیمانـەتی هـەبوو ئاڕاسـتەی ئـەو دامو دەزگایـە پترۆلیانـەی جەرمانسـتان کـرد لـە راستیشدا ئەو هێرشانە کاریگەری خۆی هەبوو

لەسەر ئالەی سەربازی جەرمانستان، تەنانـەت سـوپای (6)ی هیتلـر کاتـێ لەسـتالینگراد خۆیـان بەدەسـتەوەدا، هۆکـاری سـەرەکی تەنگـەژەی سوتەمەنی بوو، هەم بۆ تانكو ئالیـە سـەربازیەکانیانو هـەمیش لەبەرامبـەر پلەی دابـەزیوی گـەرمایی روسیا. بۆیـە دەتـوانرێ بگـوترێ چـەندە بـۆمبی ئـەتۆمی کاریگـەری هـەبوو لەیـەك لاکردنـەوەی ئەوشـەڕە، قـەیرانی ستومەنیش، ئەو هەندە کاریگەری هـەبوو لـەخێرایی کردنـی هـەرەس پـێ هێنانی سوپای جەرمانستان.

گومـانی تێدانییـە ناوچـەی رۆژهـەڵاتی ناوەڕاسـت، کەبەیـەکێ لەناوچـە هەرەگرنگەکانی دونیا دەژمێردرێ لەدەوڵەمەندی بە(نەوت) هەریەك لەوسێ تەوەرە یەکێـی سۆڤیەتی کۆمۆنیزم و وڵاتانی بەناو خۆبـە دیموکراسـیخوازو

(1) هەمان سەرچاوە ل 131

نازیەتی جەرمانستان بەرنامەو پلانی تایبەت بەخۆیان هەبوو کەدەگونجا لەگەڵ سیاسەتە گشتیەکانیان، دەیان خواست لەو ناوچەیە نزیك ببنەوەو دەستی بەسەر دابگرن، وڵاتانی بەناو دیموکراسیخوازیش لەنێو خۆیاندا لەسەر ئەو ناوچەیە (رۆژهەڵاتی ناوەڕاست) لەگەڵ یەکدا کۆك نەبوون هەریەکە ئارەزوو خواستی تایبەت بەخۆی هەبوو، کەلەدواییدا لەگەڵ یەك سازش‌و سەودایان کردو هەمولایەك رازی کران.

کاریگەری نەوت لە دروست نەبوونی دەوڵەتی کوردستانی، لەکاتی دووەمین شەڕی گەورەی دونیا.

وەك لەوەوپێش باسمان کرد، دووەمین شەڕی گەورەی دونیا، تەواوکەری یەکەمین شەڕی گەورەی دونیا بووە، ماوەی ئەو بیست ساڵە تەنیا پشودانێك بوو بۆ خۆ رێکخستنەوەی هێزە سەرکەوتووەکانی یەکەمین شەڕی گەورەی دونیا، بۆ بەرژەوەندی تایبەتی خۆیان، کوردستانیان دابەشکرد بەسەر چەند وڵاتێکی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست، بێ ئەوەی گوێ بدەنە بەرژەوەندی ئەو گەلە ستەم لێکراوەو داهاتووی ناوچەکە، گرنگ بەرژەوەندییەکانیان بوو نەك چارەنووس‌و دوارۆژی گەلان، لە راستیدا لەوادەی دوو ساڵی یەکەم لە دووەمین شەڕی گەورەی دونیا، هەمان وڵاتانی جارانی یەکەمین شەڕی دونیا لەشەڕدابوون، تەنیاش لەسەر تەختەی زۆرانبازی جاران بوو (ئەوروپا) بە شەڕی ساختە"مزیف" ناوزەد دەکرێ، لەئاکامی هێرشی کت‌و پڕی هیتلەر لە1941دا، سۆڤیەتیش هاتە ناوەوە سۆڤیەت لە رووی ئایدیۆلۆژیەوە لە هیتلەرو دیموکراتخوازی ئەوروپاو ئەمریکا جودا بوو تا بۆشی کرا خۆی لە شەڕی هیتلر دوور دەخستەوەو هەندێك سازشی لەگەڵ هیتلەر کرد بۆ دورخستنەوەی بەڵام شەڕانگێزیەکانی

هیتلر دەرگای بەرماڵی گرتو سۆڤیەت رۆڵی کاریگەری

هەبوو لە یەکلاکردنەوەی شەڕەکەو کۆتایی هێنان بە نازیەتو فاشیەت کە هەڕەشەیەکی مەترسیداری سەر تەواوی مرۆڤایەتی بوو، قوربانییەکانی گەلی سۆڤیەت 28 ملیۆن (20 ملیۆن هاولاتیو 8 ملیۆن سەربان)، ئەو مەترسیەی رەواندەوە. (1) .

ئەوەی ولاتانی سەرکەوتوو لە یەکەمین شەڕی گەورەی دونیا بەسەر خەڵکی کوردستانیان هێنابوو، لە دووەمین شەڕی دونیادا، هەمان ئەو ولاتان دیسان زلهێزو سەرکەوتووی ئەو شەڕە جیهانیە بوون، ئەو سیاسەتانەی لەوەوپێش لە رۆژهەلاتی ناوەڕاست دایان رشتبوو، گۆڕانی ئەوتۆی بەسەردانەهاتبوو، بەتایبەتی لەبواری نەوتو پرۆژەی نەتەوەیی کوردا، کە هەردوکیان ئۆرگانی بەیەکەوە بەستراوبوونەوە، یەکییان کاریگەری لەسەر ئەوەی دیکە دەکرد، کاتی خۆی ئینگلستان فایلی کوردستانی هێنایە ناو فایلەکانی دیکەی رۆژهەلاتی ناوەڕاست، لە کۆنگرەو پەیمانو رێکەوتنەکانی دوای یەکەمین شەڕی گەورەی دونیا، هەر ئەویش بوو زۆر زیرەکانە کردیە کارتی گەمەکردن لە دبلۆماسیەتو سیاسەتە گشتیەکاندا لە ناوچەی رۆژهەلاتدا لەگەڵ ولاتانی دیکەی زلهێزی ئەوسادا، سەودای پێ کرد بۆ گەیشتن بەمەرامو نیازەکانی، کوردستانی گەورە، بووە قوربانی باشوری کوردستانو کوردستانی باشوریش بووە قوربانی ولاتی میزۆپۆتامیا" بەغداو بەسرە" ئەگەر نەوتی باشوری کوردستانو گرێناتکەی "مەراقی" بەریتانیا لەونەوتە نەبوایە، رەنگ بوو پارچەکانی دیکە چارەنووسیان بەو ئاقارەدا نەدەچوو، چونکە هەر دەوڵەتێکی نەتەوەیی لە هەر پارچەیەکی کوردستاندا، رەنگدانەوەی دەبوو بۆ سەر پارچەکانی دیکەو بەم شێوەیەش، بەرژەوەندی زلهێزان دەکەوتە بەر مەترسییەوە، بۆیە ئەوەی لەدەستیان هات ئەو ولاتانەیان پەرت کردوو گەلەکەیان بێ

---

(1) سایتی ئەنتەرنێت (ویلیدیا) .... (الحرب العالمية الثانية)

بەش کرد لەبچووکترین مافی نەتەوەیی، نەك هەر بەدابەشکردنو داگیرکردن وەستان، بەڵکو بە توندی بەدرێژایی پتر لە 75 ساڵ پشتیوانیان لە سیاسەتە نەژاد پەرستیە دوور لە مرۆڤایەتی داگیرکەرانی کوردستان کردو تەواوی تاوانەکانیان دەرهەق بە گەلی کوردستان، کەهەندێکی لە ریزی تاوانە دژ بەمرۆڤایەتیەکانە، دیزە بە دەرخۆنەکرا، بێ دەنگی رای گشتیو سەکۆو مینبەرە نێودەوڵەتیەکان بۆ ئەو وڵاتانە دەگەڕێتەوە کەبوونە هۆکاری دابەشو داگیرو لکاندنی کوردستان بەدەوڵەتانی دیکەی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست، ئەگەر نازییەکی وەك هتلر دەیگۆت" گرنگ نیە گەلانی دونیا چۆن دەژین گرنگ ئەوەیە بەندەی شارستانیەتی ئێمە بن، ئەوا رێك وڵاتانی کۆلۆنیالیستی دیکە لەهەمبەر کوردستان بەپراکتیکی پەیڕەوی ئەم قسەیان کرد "(1) .

کاتێ وڵاتێکیان داگیر دەکرد ئەوا هەمان مامەڵەی سورپێستەکانی ئەمریکایان لەگەڵدا دەکردن، گەر بە هەڵوێستو رەفتارو کردەوەکانی ئەو زلهێزانەش دابچینەوە، ئەوە هەمان مامەڵەو تێروانییان هەبووە، ئەوەندەیە، نازی و فاشیستەکان خستبوویانە نێو بونیەیەکی ئایدۆلۆژیو بانگەشی بێ شەرمانەیان بۆ دەکرد، وڵاتانی دیکەی کۆلۆنیالیست ، بە بەچەواشەکاری ئەو سیاسەتەیان ئەنجام دەدا.

سیاسەتەکانی هاوپەیمانی لەبەرامبەر گەلی کوردستان، هێمای ئەو راستیە حاشا هەڵنەگرەن، ئەو سیاسەتانەشیان بەرجەستەکردنو گوزارشت کردنی ئەو ستراتیژەیان بوو کە ئامانجی سەرەکیان پاراستنی بەرژەوەندیەکانیان بوو، بەتایبەتی لە بواری نەوتیدا، کوردستانیش بەتایبەتی، باشوری کوردستان، ژێر زەوییەکی دەوڵەمەندی بەو مادە ستراتیژییە(پترۆل)ە هەیە، بۆیە دەیان خواست وەك کارتێکی هەڕەشە بەکاری بهێنن تاوەکو بەرژەوەندیو خواستەکانیان لەو ناوچەیە، پارێزراو بێت، چاو نوقاندنو بێ

(1)براین بوند، الحرب والمجتمع في اوروبا، ص 20

دەنگی لە بەرامبەر تراژیدییە بەردەوامەکانی گەلی کوردستان دەرهاویشتەی ئەو پرۆسەیە بووە.
ئەوەی جێگای لێکدانەوەو پتر قسە هەڵگرتنە، هاتنی یەکێتی سۆڤیەت بوو، بۆ ئەو نێوەندەو رۆڵێکی ئیجابیانەی لەو دەورانەدا نەبینی بۆ چارەسەرێکی عادیلانەی کێشەی کوردستان، بگرە لە مەسەلەی کۆماری مەهاباد، ئەو هەڵوێستو رەفتارانەی لەگەڵ چارەنووسی ئەو کۆمارە ئەنجامیان دا، نەدەگونجاو نەدەشیا لەگەڵ ئەو فەلسەفەی کە بانگەشەی بۆ دەکردو خۆی بە هەڵگری دەزانی، لەراستیدا مارکسیزمو سۆسیالیزم فەلسەفەی رزگاریو پشتیوانی راستەقینەی گەلانی بن دەستە، ئەوەی لەگەڵ کۆماری مەهاباد رەفتارکرا، ئەوا ناکرێ بە رەفتارو ئاکاری شوعیانەی دابنێین، سەبارەت بە پشت تێ کردن لەکۆماری مهاباد لەراستیدا خۆ دزینەوەو چاو بەستنەوەیە بەسو چونکە گەر راستیش بێت دەکرا چارەسەرو مامەڵەیەکی دیکەی لەگەڵدا بکرایە نەك وەك ئەوەی بەتەنیا بۆ هەندێ مەبەستی تایبەت ئازادی گەلان هێندە هەرزان فرۆش بکرێو بە نەوتی بگۆڕنەوە.
ئەگەر لەیەکەمین شەڕی دونیادا، هۆکارە زاتیەکانی کوردستان لەئاست رووداوەکان نەبوو، ئەوا لە دووەمین شەڕی دونیا،هۆکارە زاتیەکان باش گەشەی کردبوو بەڵام هۆکارە بابەتیەکانی بواری بە هەوڵو خەباتی هۆکارە زاتیەکان نەدا بۆ بەرجەستە کردنی پرۆژەی نەتەوەیی کوردستانی، راستە کەشو هەوایەکی نوێی نێودەوڵەتی هاتە ئاراوە بەهەندێك جیهانبینیو چەمکی نوێشەوە، لەگەڵ ئەوەش کوردستانیان بەتایبەتی لە کۆماری مهاباد هەوڵیان دا سودی لێ وەربگرن، بەڵام فاکتەرە نێو دەوڵەتیەکان لە دژی خواستو ویستی ئەو هەوڵە رەوایانە بوو، نەك هەر ئەو ئایدیۆلۆژیانە(..کۆمۆنیزم، دیموکراسیزم) پشتیوانیان لێ نەکردن، بەڵکو بەبێ ئابڕوانە رێگرییان لێ کرد ئەو ئایدیۆلۆژیانە لەچوارچێوەی کێشەی کوردستانی داگیرو دابەشکراو گەلی کوردستانی بن دەستدا، تەرجەمەی

سەر واقیعی نەبوو، بە پێچەوانەی ئەو تێزانە، مامەڵەو کرداری لەگەڵدا کرا.

ئەو قسانەشمان ئەوە ناگەیەنێ لە دەورانی ئەو شەڕەدا فاکتەرە زاتیەکە بێ کەم و کورِیو بێ عەیب بوو، گومانی تێدانیە، واقیعی سیاسی، رەنگدانەوەی واقیعی ئابووریو کۆمەلایەتیەو عەقلی سیاسیو سەرکردایەتیش ناتوانێ خۆ لە واقیعی کۆمەڵگاکەیان بەدوور بگرێ دیسان یەکێ لە فاکتەرە هەرە سلبیەکانی جولانەوەی کوردایەتی لەو سەردەمەش، خەسلەتە سلبیەکانی عەقلیەتی دەربەگایەتیو هۆزایەتی (فیودالی) بوو، زۆر بەخەستو چڕی خۆی خزاندبووە نێو واقیعی سیاسیو کاریگەری خراپی لەسەر چارەنووسی ئەو قەوارە سیاسیانە (حزبو لایەنە سیاسیەکان)هەبوو، لێرەدا دیسان ئەوە دەسەلمێنێ کە بزوێنەری مێژوو ململانێی چیناتییەو هەرچینەك لەخەباتی نەتەوەییو دیموکراسیو نیشتیمانیشدا هەوڵ دەدا، بەرژەوەندییە چینایەتیەکانی خۆی بەرجەستە بکاو تێڕوانینی بۆ ئەو مەسەلانە، لە روانگەی چینایەتییە نەك بەرژەوەندی گشتی وەك بانگەشەی بۆ دەکا.

کۆماری مهاباد ..
یان یەکەیەکی نێو پەراوێزی ململانێی وڵاتە زلهێزەکان!؟

لەحوزەیرانی 1941 هیتلەری نازی لەختو خۆڕایی، هێرشێکی بەرفراوانی کردە سەر وڵاتی یەکێتی سوڤیەت، لە راستیدا لە سەرەتادا پێشڕەوییەکی زۆری کرد بۆ ناو قوڵایی سۆڤیەتو مۆسکۆ کەوتە بەرهێرشو مەترسی جیدی، بەم شێوەیە سۆڤیەتیش لەو شەڕە نەگریسەیە وەردراو هیچ ڕێگایەکی لەبەردەم نەما، غەیری بەرەڤانی لەخۆکردن نەبێ، ئەگەر چی سۆڤیەتیش لەنێو بەرنامەی خۆیدا هەندێك بەرنامەی تایبەت بەخۆی هەبوو،

هەندێکی جێ بەجێ کرابوو، گرتنی فلەندا ساڵی 1939، بەشێکیشی مابوو جێ بەجێ بکرێو " خۆی بۆ هێرشێکی بەرفراوان رەوەو تورکیا ئامادەکردبوو.. بۆ گرتنی بسفۆرو دەردەنیل، سەر دەریای رەش" و سیستەمێکی ئەوتۆ لە ئەنقەرە دامەزرێنێ هاورێو هاورپیبازی خۆی بێت"[تر].

"تورکیاش بەملیۆنێك سەرباز دەیخواست بە" ستالین" نیشان بدات کە سەر سەختانە پارێزگاری لە سەروەری خۆی دەکات!!!"[یر].

هێرشە چاوەڕوانەکراوەکەی هیتلەر بۆ سەر رۆژئاوایی سۆڤیەت وەك باسمان کرد هیچ رێگایەك لەبەردەمی ستالینی نەهێشتەوە بەناچاری خستیە رێزی هاوپەیمانانو هەڵو مەرجی نوێ لێ کەوتەوە دەبوایە ئەو جۆرە بیرکردنەوانە لە بیر خۆی بەرێتەوەو بیر لە سنورەکانی بە ناو باکوری ئێران بکاتەوە.

لە 25ی ئابی 1941 دا، دوای دوو مانگ لە پێشڕەوی سوپای جەرمەنستان بۆ ناو خاکی یەکێتی سۆڤیەت، سوڤیەتیەکانیش پێشڕەویان کرد بۆ ناو خاکی ئێرانو لەلای باکورەوەو بەریتانیاو ئەمریکاش لە تارانەوە تا دەگاتە سنورەکانی رۆژئاوای سەرکەنداوی فارس،" دوای سێ رۆژ لە بەرگریەکی یەکجار کەم، رەزا شا ڕای کردە ئەسفەهانو دەست لەکارکێشانەوەی خۆی بۆ " عەلی فروغی سەرۆك وەزیرانی ئێرانی ئەوسا" بەجێ هێشتبوو کوڕەکەی (حەمە رەزا)ی کردبووە" شا" لە شوێنی خۆی، دوایی رەزا شا گیراو رەوانەی باشوری ئەفریکیا کرا، (رید بۆلاردی) باڵیۆزی ئینگلستان لە تاران بەشێوەیەکی یاسایی ئەم هاتنە ناوەوەی سوپای بەریتانی و سۆڤیەتی رێك خست کە بووە پەیمانێکی سێ قوڵی لە بە29ی

---

(1)موجتەبا بورووزی، **بارودۆخی سیاسی کوردستان**، 1946–18801، ل 395

(2)عومەر نوردەینی، **سیستەمی نوێ جیهانیو دۆزی کورد**، ل 94.

یەنایەری 1942 هەرسێ لا لەسەر ئەو رێککەوتنەیان مۆر کرد[1] .
بەندەکانی 5-6ی ئەو پەیمانە باس ئەوەی کردووە:
"-چوارچێوەی خاکی ئێران بپارێزرێت‌و هیچ کارێك نەکەن بە پێچەوانەی ئەوەبێ.
-شەش مانگ دوای کۆتایی بەشەڕ ئەو هێزانە لە ئێران بکشێنەوە"[2] .
داگیرکردنی ئەو ناوچانەی (باکوری‌ئیران) بێجگە لە هەڵکەوتە ستراتیژییەکان ئەوا بۆ پاراستنی بەرژەوەندی نەوتی بوو، چ لە باکور چ لە باشورو رۆژئاوای ئیران، ئەمریکا، جەرمانستان، سۆڤیەت، دەیانخواست بگەن بە ئاوی کەنداوو ئۆقیانیوسی هیند، هەر یەکە لە ئاستی خۆیەوە کاری بۆ دەکرد،" ئەوا هیتلەر کاتێ ئۆکرانیەی داگیر کرد لەئابی 1942 لەدورایی 1500 کم لەجەرمەنستان هزری ئەوەی دەکرد بەغداو تاران لەئایندەیەکی نزیکدا داگیر بکات‌و کەنداوی فارسی بکەوێتە دەست"[3] .
ئەم خەیاڵەش سەقامگیر تر بوو دوای ئەوەی زرێپۆشەکانی هیتلەر بە قولایی 1200 کم خزیبوونە نێو خاکی یەکێتی سۆڤیەت‌و بەنیازبوون شۆڕببنەوە بۆ بەشی ئاسیای سۆڤیەتی‌و قەوقاس‌و باکۆ پاشان ئیران‌و عێراق‌و کەنداو، بەهەمان شێوە ئەمریکا چاوی لەوەبوو لەگەڵ بەریتانیا لەدوای شەڕیش ناوچەی کەنداوی فارس‌و دەوربەری لەژێر کۆنترۆڵی خۆیان بهێڵنەوە ئەوەتا جۆرج کینان George Kenan کارگێڕی سیاسی باڵیۆزخانەی ئەمریکا لەمۆسکۆ لەو رۆژاندا بۆ وڵاتەکەی نووسیوە" کرملین بۆ پاراستنی ئاسایشی سۆڤیەت دەچێتە نێو ئێران... نابێ هیچ زلهێزێکی

---

(1)موجتەبا بوورزونی، بارودۆخی سیاسی کوردستان، 1880-1941،، ل 395
- د. حامد محمود عیسی، المشکلة الکردیة في شرق الاوسط..، ص 395.
(2)جەلیل گادانی، 50 ساڵ خەبات، ل 19
(3) کریس کۆچرا، کورد لە سەدەی نۆزدەو بیست دا، ل 204

دەرەکی شانسی بەدەست هێنانی جێ پێیەکی لە باکوری ئێرانداهەبێ(3).،

کارڵ هارد وەزیری دەرەوەی ئەمریکا ئەوها بە رۆزفلت رادەگەیەنێ "ئەگەر رووداوەکان هیچ لەمپەرێکی نەیەتە پێش بە رەوتی ئاسایی خۆی بڕوا، وا دێتە پێش چاو سۆڤیەت یان بەریتانیا یان هەردوو کیان بەیەکەوە،کۆمەڵە هەنگاوێك هەڵنێن،" سەربەخۆی ئێران بخاتە ژێر مەترسیەوە..بەرژەوەندییەکانی ئێمەش وا دەخوازێ هیچ زلهێزێکی دیکەی دونیا لەکەنداوی فارسدا لە بەرامبەر دامەزراوە قەبەکانی نەوتی ئەمریکا لە عارەبستانی سعودیا جێ ی پێ ی خۆش نەکات."(2) .

سۆڤیەتیش بەشێك بوو لەئامانجە ستراتیژیە مەزنەکەی لە تەواوی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست، مەبەستی داگیرکردنی ئێرانو دامەزراندنی حکومەتێکی گەلی لە تاران بوو تا پابەندبێ بە مۆسکۆو بەرژەوەندییە نەوتیەکانی سۆڤیەتو رێ بەمانەوەی سۆڤیەت بدات کەلك لە چاڵە نەوتیەکانی ئێران وەربگرێ"(3) .

بەم شێوەیە بەشێکی زۆری رۆژهەڵاتی کوردستان، راستەخۆ کەوتە ژێر دەسەڵاتی مۆسکۆو بەشێکی دیکەی (رۆژئاوای کوردستانی جنوبی) لە رۆژهەڵاتی کوردستان، کەوتە ژێر دەسەڵاتی ئینگلیز (سنەو کرمانشانو لوڕستان)، بەشێکی دیکەی دەسەڵاتی داگیرکەری ئێرانی تێدا نەمابوو، بەڵام پتر لە ژێر چاودێری یەکێتی سۆڤیەت یان ئینگلستان بوو.

بەم شێوەیە ناوچە بەناو ناوبڕەکان" ببووە دووبەش بەشێکی پتر لە ژێر چاودێر سوپای بەریتانیا بوو(کرمانشانو قەسری شیرین... هتد) بەشێکی دیکەی ئەگەر چی سوپای سووری سۆڤیەتی تێدانەبوو، بەلام بە عەمەلی لە ژێر دەسەڵاتیان دابوو(مەهاباد، بۆکان، نەغەدە، سەردەشت،.. هتد).

---

(1)موجتەبا بورزوونی، بارودۆخی سیاسی کوردستان، ل 446.

(2) هەمان سەرچاوەی ل 452.

(3)عومەر نورەدینی، سیستەمی نوێ ی جیهانو دۆزی کورد، ل 94.

سۆڤیەتیەکان لە ئیران دڵنیانەبوون، لەوە دەترسان هەوڵەکانی " ساعد" سەرۆك وەزیرانی ئەوسای ئێران سەرلەنوێ نوێ ببێتەوەو ئەمریکا بگاتە سەر سنوری خوارووی سۆڤیەتو چاڵە نەوتیەکانی بە ناو" باکوری ئیران" بکەوێتە دەستی ئەمریکا، ئیرانیەکانیش بە مەزەندەی خۆیان بەو رێگایە دەتوانن فراوانخوازی سوڤیەتیەکان سنوردار بکەن، بۆیە لەو دەورانەدا سوڤیەتیەکان سیاسەتێکی روونو جێگیریان نەبوو لە بەرامبەر ئەو ناوچانەی کە لەهێلی تەماسی ئەوان نزیك بوو، بۆیە هەر لە سەرەتاوە، پشتگیریان لێ نەکردن لەهیچ کارێك، دوای ئەوەی " ساعد" رەتی داخوازیەکانی سوڤیەتی کردەوە لە ئیستسمارو دۆزینەوەی نەوت لەو ناوچانەدا بۆیە بەکارهێنانی کارتی کوردی بەرامبەر بە خواستەکانی تورکیا بۆ گرتنی ناوچەی قەوقاس گەرهاتوو سوپای هیتلەر لەو ناوچانە نزیك بوونەوە، ئەمەش بەشێك بوو لە یۆتۆپاخوازیەکی کمالیزم، سەبارەت بە " تۆرانیەت"

سۆڤیەت ئەوکات هانی کوردو ئازەری دا، بۆ راگەیاندنی یەك کۆمار پاشان کە کوردو قازی پێشەوا نەچوونە ژێر باری ئەو سیاسەتەی سۆڤیەت دوو کۆمار راگەیەنرا و سۆڤیەت هاوکاریو پشتیوانی لێ کردن هەریەکە لەو کۆمارانە، کەوتە خۆ ئامادەکردنو خۆ رێکخستنو سازدان، بۆ ئەو مەبەستە، "ئەم کارەش هەر زوو تورکیای ترساندو یاداشتێکو سکاڵانامەیکی ئاراستەی بەریتانیەکان کرد لە 1941/12/2، سۆڤیەت کوردان هاندەدات لەسەر دامەزراندنی دەوڵەتێکی سەربەخۆی کوردستانی"[1] .

"لە راستیدا سۆڤیەت لەمەش دەترسا کەبەریتانیەکان جارِی دەوڵەتێکی کوردستانی لە ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی خۆیان بدەن"[2] .

(1)کریس کۆچرا، کورد لە سەدەی نۆزدەو بستدا، ل 203.

(2) هەمان سەرچاوە ل 208.

بەتایبەتی هەوڵەکەی رەشید عالی گەیلانی لەبەغدا کاریگەری هەبوو بۆ سەر ئێران" هەندێ ئەو قەناعەتەی پتر لە لای سوڤیەتیەکان جێگیر تر کردبوو سەبارەت بەو مەسەلەیە" پەیوەندی گەرمو گوڕو پتەوی نێوان حزبی هیواو کۆمەڵەی ژ.ك.و بەریتانیەکان بەتایبەتی ئەفسەرەکانی خوارەوە لە نێو سوپاکەیان دەیان خواست هەمان گەمانی کاتی یەکەمین شەڕی جیهانی بکەن، لەگەڵ کێشەی کوردستان بۆیە حکومەتی بەریتانی لە یاداشتێکە کە بۆ سوپاکەیان ناردبوو وەك رێنمایەك دەڵێ " ئامانجی دەوڵەتی ئینگلستان پشتیوانیە لە دەوڵەتی مەرکەزی ئێران، جوڵانەوەی کورد پاشکەوتووەو ناتوانرێ کۆنتڕۆڵی بکرێ و دەبێتە هۆی گیرۆدەکردنی هێزەکانی بەریتانی بە زنجیرە ململانێیەکی عەشایەری‌و شەخسی بێ پایان..ئەو جولانەوەیەش بە قازانجی کوردی ئیراق‌و تورکیاو ئەوجا سۆڤیەت دا دەشکێتەوە"، [1] . ئینگلستان وای نیشان دەدا، کە ئەوان بەهۆی فاکتەری ستراتیژی ئەو ناوچەیەو بۆ دابین کردن‌و پاراستنی رێگای بەغدا، خانەقین، کرمانشان، هەمەدان، تاران، یارمەتیە لوجستی‌و سەربازیەکانی بگاتە یەکێتی سوڤیەت بەبێ کۆسپ "[2] .

لە راستیدا بەریتانیەکان ئەگەرچی وا خۆیان نیشاندەدا، بەلام لە ناوەڕۆکدا مەبەستیان" پترۆلی کوردستان‌وئێران بوو، هەر بۆیەش نەیان دەخواست هیچ هێزێکی ناسیۆنالیزمی کوردستانی هەبێ، نەبادا کاریگەری بکاتە سەر سیاسەتە نەوتی‌و ستراتیژییەکانی لە ناوچەی رۆژهەلاتی ناوەڕاست، و بە تایبەتی لەعێراق"[3] .، مەبەست باشوری کوردستانە لە لایەن خۆیانەوە زۆر بە ساردو سوڕیەوە پشتیوانیان لە"داخوزایەکانی کوردستانیانی ئەو هەرێمە دەکردو ئەو هەولانەشیان بەوە دادەنا، کوردستانیان بەتایبەتی

---

(1) هەمان سەرچاوە ل 199.

(2) هەمان سەرچاوە ل199 .

(3)رۆبرت ئولسن، مەسەلەی کورد پەیوەندی نێوان تورکیاو ئێران، ل 63 .

هەوڵەکانی " قازی محەمەد" بۆ ئەوەی سۆڤیەتیەکان بترسێنیٚ"[تر] . هەر ئەو هەڵوێستە ساردو سڕانەی کاربەدەستانی ئینگلستان " وای لە قازی محەمەد کرد بکەوێتە ئامێزی سۆڤیەت"[یر] . هەڵوێستو رەفتاری ئەمریکیەکان لە ئیران، دەرهاوێشتەی ئامانجە ستراتیژییەکانیان بوو لە ناوچەی رۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا، ئەوەتا لە نامەیەکدا وەزیری دەرەوەی ئەمریکای ئەوسا، داوا لە وەزیری بەرگری ئەمریکای ئەوسا دەکات" دەبیٚ ئەو وڵاتە "ئیران" بەهێز بکەین تا بتوانیٚ ئاسایشی ناوخۆی بپارێزیٚ"[سم] .

دەوڵەتی کوردستانی سەربەخۆی لە 30٪ ناوچەکانی رۆژهەڵاتی کوردستان، وایان دادەنا " مەترسیو هەڕەشەیە بۆ بەناو یەکێتی خاکی تورکیا" ! !، تورکیاش بەربەستێکی پتەوە بۆ رێگاگرتن لە بڵاوبوونەوەی " ڤایرۆسی کۆمۆنیزم" ! ! لە رۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا"[شم] .

سۆڤیەت لە ئیرانیەکان بەگومان بوو وەك باسمان کرد هێزێك بنێرن بۆ ئەو ناوچەیە، " خۆشیان نەیان دەویست رۆڵی پۆلیس ببینن"[له] . بۆیە داوایان لە کوردو ئازرەکان کرد کە ئیدارەی خۆیان دابمەزرێننو ئامادەی هاوکاریو پشتیوانی پێیدان، سووربوونی ئەمریکا لەسەر سەروەریو یەکێتی خاکی ئیران، کە لەناوەڕۆکدا، بەرژەوەندیە نەوتیەکانی ئەو وڵاتە " ئەمریکا" بوو، وای کرد لەگەڵ هەموو بانگەشە رواڵەتیەکانی ئەمریکا نابود ببیٚو ئەو بڕو بیانۆیانەیان ببێتە پۆشتێك دژ بەجوڵانەوەی گەلانی بن دەست لەو وڵاتەو لەهەندیٚ وڵاتانی دیکەی دەوروبەر، تورکیا، ئیران، عێراق، لەو سەردەمەدا، لەوڵاتە چالاكو بەهەندەکانی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست بوون، بەرژەوەندیو

---

(1)کریس کۆچرا، کورد لە سەدەی نوزەدەو بیستدا، ل 207.

(2) هەمان سەرچاوە، ل 200.

(3)عومەر نوەرەدین، سیستمی نویٚ جیهانیو دۆزی کورد ل 94.

(4)رۆبرت ئۆلسن، مەسەلەی کوردو پەیوەندی نێوان تورکیاو ئیران، ل 63.

(5)کریس کۆچرا، کورد لە سەدەی نوزەدەو بیستدا، ل 208.

سیاسـەتە گشـتیەکانیان جـووت بـوو لەگـەڵ ئـەمریکاو بـەریتانیا، ئـەوجا فەرەنساو وڵاتانی دیکەی بەتوانای ئەوروپا، کوردیش ململانێیەکـەی لەگـەڵ ئـەو وڵاتانـەی رۆژهـەڵاتی ناوەڕاسـت بـوو، بۆیـە بـە بـەردەوامی هـەوڵو کۆششەکانی بۆ پرۆژەی نەتەوەییو نیشتمانی کوردستان نەك هەر لە لایەن ئەو وڵاتە زلهێزانەی باسمان کرد پشتیوانی لێ نەدەکران، بەڵکو رێگریان لێ دەکرد بە ئاشکراو کراوەیی دژایەتیان لەبەرامبەر بەرێوە دەچوو.

"لـە دوازدەی کـانووی دووەمـی 1945" قـازی محەمـەد" لەمـەهاباد " کۆماری کوردستان" ی سەربەخۆی راگەیاندو لە 16ی هەمان مانگدا ئـاڵای ئێرانی هێنایە خوارەوەو ئاڵای سێ رەنگی کوردستانی لەجێیدا هەڵکرد" [1] . لە 26ی کانوونی یەکـەم 1945 کۆمـاری کرودسـتان لـە رێو رەسمێکـی قەشەنگ بە فەرمی راگەیەنرا، لـە 14ی کـانوونی دووەمـی 1946 پێشـەوا (قازی) سوێندی یاسایی خواردو کابینەی حکومەتەکەی بـە سـەرۆکایەتی " حاجی بابە شێخ" پێك هاتوو، سنوری دەسەڵاتی لەو ناوچەیە بـوو کـە پـتر دەسـەڵاتی سـۆڤیەتیەکانی بەسـەردا دەشـکا، لـە 1324/9/28هـ رۆژ لـە نەغەدەو 1324/10/7هـ رۆژ لە بۆکان ئالای کوردسـتان هـەڵکرا"[2] . لـە ماوەی (11) مانگی کۆماری دا پتر لـە 112دانـە لـە رۆژنامـەی کوردسـتان دەرچوو، لە 1325/2/10هـ رۆژ ئیستگەی مەهاباد بەرەسمی کرایـەوە،[3] . نزیکـەی 2 هـەزار پ.م. دەورەیـان دیـتو لەشـکری کوردسـتان دامـەزرا 1200 سـەربازو چـل دەرجـەدار 70 ئەفسـەر[4] . هـەوڵی پەیوەنـدی ئابووریو نیزامـیو فەرهـەنگی لەگـەڵ ئینگلسـتانو ئـەمریکش کـرا بـۆ ئـەم مەبەسـتە چـەندین دیـدارو گفـتو گـۆ ئەنجامـدرا، نوێنـەرێکی بـاکوری

---

(1)عەلائەدین سوجادی، مێژووی راپەڕینی کورد، ل 184.

(2) جەلیل گادانی، 50 ساڵ خەبات، ل 34.

(3) هەمان سەرچاوە ل 45.

(4)کریس کۆچرا، کورد لە سەدەی نوزەدەو بیستدا، ل 216.

کوردستان‌و رۆژئاوایی کوردستان سەردانی کۆماریان کردو بە دەیان رۆشنبیری کوردستانی بە تایبەتی لە باشوری کوردستان رویان لەو ناوەیە کرد، کۆماری کوردستان" لەمەهاباد بووە ئیلهام بەخشی جولانەوەی نەتەوایەتی نیشتمانی لەسەرانسەری کوردستاندا، لە راستیدا بەریتانیاو ئەمریکاو تورکیاو عێراق‌و ئێران، زۆریان پێ ناخۆش بوو بەم راگەیاندنە، هەریەك بەجۆرێك هەڵوێستی خۆی دەنواند، ئەوەی لەهەمووان پتر حەجمانی لێ هەڵگیرابوو تورکیا بوو ئەو جا بەریتانیەکان لەبەر سیاسەتە نەوتیەکانی لە ناوچەکەدا، ئەوەشیان دەزانی "سۆڤیەت تەنیا مرازی ناوچە نەوتیەکانی بەناو " باکوری ئێرانە" ئەوەبوو دوای ئەوەی " ئەحمەد قەوام ئەلسەلتەنە لە 17ی شوبات پەرلەمانی ئەوسای ئێران رەزامەندی لەسەر وەزارەتەکەی نیشان داوو لە 18ی هەمان مانگ هەڵفڕی بۆمۆسکۆ لەوێ چاوی بەستالین‌و مۆلۆتۆف‌و سادچیکۆف کەوت "[1] .

"بۆ ئەوەی پەیوەندییە بەستەلۆکەکەی نێوان ئێران‌و سۆڤیەت بێنێتەوە سەر رەواڵی خۆی‌و هەولی دا دڵی سوڤیەت رازی بکا، ئەو هەموو لاپەڕە سیاسیانە هەڵدەدایەوە هەر لە بەر نەوت بوو"[2] .

"لەسەر ئیمتیازاتی نەوت کشانەوەی لەشکری سور چونەسەر مێزی گفتو گۆی فەرمی"، [3] .، هەرچەندە لەوێندەر نەگەیشتە ئەنجامێکی ئەوتۆ، تەنیا ئەوە نەبێت گفتو گۆیەکان لە تاران درێژەی هەبێ، ئەوەبوو لە 1946/4/4 لەگەڵ سادچیکۆف باڵوێزی سۆڤیەت لە تاران وەك نوێنەری باڵای سۆڤیەت رێگای پێ درابوو رێککەوتن مۆربکات، پێش ئەو رێککەوتنەش " قەوام" کۆمەلێك هەنگاوی هەڵهێنابوو، تەواویان بەدڵی

---

(1)عەلائەدین سوجادی،مێژووی راپەڕینی کورد... ل 200.

(2)عەلائەدین سوجادی، مێژووی راپەڕینی کورد...، ل 200.

(3)موجتەبا برزوونی، بارودۆخی سیاسی کوردستان لە سالی (1880–1946) ل 450.

سۆڤیەت بوو، " 3 وەزیری مارکسی لەحکومەتەکەی بەشدار پێ کردبوو، جێگری سەرۆك وەزیرانی لە چەپڕەوانی ئێرانی دا هەڵبژاردبوو، ئەوانەی هەوادارانی رۆژئاوابوون بەشێکی زۆری گرتبوون، حزبەکەی قەوام، حیزبی دیموکراتی ئێران" لە هاوپەیمانیەتیەك دابوو لەگەڵ حزبی توودەو سۆسیالیستو جەنگەڵ...هتد"[1] . وەلانانی هەموو ژەنەڕاڵەکانی دژە سۆڤیەتو نزیك بوونەوەی لە سۆڤیەت بێ گوێدانە بەرژەوەندیەکانی رۆژئاوا ئەمانە هەمووی وای کرد کەشو هەوایەك دروست بکات بۆ سەرکەوتنی رێککەوتنەکە، لەسەر ئەوە رێککەوتن:

"ئیمتیازاتی نەوتی(باکوری ئێران) بدرێت بە سۆڤیەت لەرێگای کۆمپانیاکەی هاوبەش 51٪ بۆ سۆڤیەت 49٪ بۆ ئێران بێت لەماوەی 7 مانگدا، هەڵبژاردنێکی دیکە دەکرێ و لەپەرلەمانی نوێ دەبێ لەسەری رەزامەند بێو لە 24/ 1946/3 حساب دەکرێو سۆڤیەتیش لە باکوری ئێران پێش 1946/5/6 دا دەکشێتەوە "هەردوو لاش لەسەر ئەوە کۆك بوون کەپرسی ئازەربایجانو کوردستان گرفتێکی ناوەخۆیە دەبێ بە ئاشتیانە کۆتای پێ بێ لە رێگای گفتو گۆ بەئاشتیانە چارەسەردەکرێ لایەنی سۆڤیەتیش داوای کرد دەبێ هەڵبژاردن ئازادانە بێو دەستی بێگانەشی نەگاتێ "[2] . ئەم مانۆرانەی، " قەوام" ئەو پەڕی زیرەکیو دبلۆماسیەتی نیشانداو نەوتو ئیمتیاز بەندە بەهەڵبژاردنو پەرلەمانی داهاتوو، بڕیارێکی ئەو هاش لە پەرلەمان دەرچووە تا لەشکری بێگانە لە ئێران نەچێتە دەرەوە، هەڵبژاردن لە ئێرانو کوردستان ئەنجام نادرێ.

"لە 31ی و ئەیلولی 1945 هێزەکانی ئەمریکاو لە 1ی ئاداری 1946 هێزەکانی بەریتانیا لە ئێران کشانەوە"[3] . بە تەواوی سۆڤیەت لە لایەکی

---

(1)د. حامد محمود عیسی، المشكلة الكردية في الشرق الاوسط، ل 91

(2)عەلائەدین سوجادی، مێژووی راپەڕینی کورد..، ل 200

(3)د. حامد محمود عیسی ، المشكلة الكردية في شرق الاوسط، ل 90

دیکە رووبەری فشارێکی زۆری ئەنگلۆ–ئەمریکی "هاتو هەر لە ساڵی 1946 ستالین نامەیەکی هەڕەشە ئامێزی لە ترومانی سەرۆك كۆماری وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکاو پێ گەیشت هەڕەشەی ئەوەی لێکرد ئەگەر هاتوو هێزەکانی لە باکوری ئێران نەکێشێتەوە ئەوا ئەمریکا بە بۆمبی ئەتۆمی هێرشی دەکاتە سەر سۆڤیەت"[1] ، هەفتەیەك پێش ئەوەی قەوام سەردانە فەرمیەکی بۆ مۆسکۆ بکات، بە هاندانی ئەمریکاو بەریتانیاو فەرەنسا لە 29/ کانوونی دووەمی 1946 لەلایەن ئێران سکاڵانامەیەك ئاڕاستەی ئەنجومەنی ئاسایشی نێودەوڵەتی لە دژی سۆڤیەت کرابوو، هێشتا ئەنجومەنی ئاسایش، پەیڕەوی ناوخۆی خۆی دانەڕشت بوو"[2] . " حوسێن عەلائی" نوێنەری ئێران لە UN، ئەو سکالانامەی دایە ئەنجومەنی ئاسایش بە پشتیوانی ئەمریکاو بەریتانیاو فەڕەنسا بڕیاری لەوەوپێش ئامادەکرابوو"[3] .

فشاری ئەمریکا، هەر دوای هەفتەیەك لەسەردانەکەی، قەوام" بۆ سۆڤیەت لە ڕێگای هەمان نوێنەریان سکاڵانەمەیان کێشایەوە. ئەوەبوو گرۆمیکۆ لە رادیۆی مۆسکۆ لە 26ی ئاداری 1946 بەراشکاوی رایگەیاند کە یەکێتی سۆڤیەت لەشکری خۆی دوای 4–5 هەفتەی دیکە لە باکوری ئێران دەکێشێتەوە"[4] ، لە 9 ئەیاری هەمان ساڵ تاوەکو ئەیلول بەتەواوی لەشکری سووری لە باکوری ئێران کشایەوەو مۆسکۆش ئەم هەواڵەی بە فەرمی لە رادیۆی مۆسکۆدا راگەیاند، لە راستیدا کۆمەلێك هۆکار هەبوو وای لە سۆڤیەت کرد سوپای سوور لە ئێران بکێشێتەوەو هاوکاریو یارمەتیش لەئازەربایجانو کۆماری کوردستان ببڕێ، تەنیاش ترسی چەکی ئەتۆمی

---

(1) موجتەبا بورزوونی، بارودۆخی سیاسی کوردستان، ل 451

(2) عومەر نورەدین، سیستەمی نوێ جیهانی دۆزی کورد، ل 95

(3) موجتەبا بورزوونی، بارودۆخی سیاسی کوردستان، ل 451

(4) حامد محمود عسی، المشکلة الکردیة في شرق الاوسط، ص 91

نەبوو، چونکە ئەگەر ئەوەبوایە، ئەوا سۆڤیەت دەیتوانیٚ کۆمەلێك هـەنگاوی دیکە بهاوێژیٚو بەلانی کەم باش ئەو دووکۆمارە (کوردسـتانو ئازەربایجـان) پرچەك بکاتو رێگای بەرگریو مقاوەمەتیان لیٚ نەگریٚ!

هەنگاوەکانی "قەوام" کاریگەری خۆی هەبوو، بەتایبەتی بەڵێنی کۆمپانیای هاوبەشـی نـەوت، کەئـەو کـات سـۆڤیەت دوای کۆتـایی شـەڕ تەنگەژەیـەکی سوتەمەنی بۆ دروست بوو" دەی خواست کەلك لـەو چـاڵە نەوتانـەی ئـێران وەرگـریٚو لـە بـازاڕی جیهانیـدا بەربـەرەکانی ئینگلسـتانو ئـەمریکای پـیٚ بکات[1] .

ئـــەم رێککەوتنامەیـــەی لەگـــەڵ (قـــەوام)یان بەســـتبوو، کاردانەوەیـــەکی سۆڤیەتیەکان بوو بەرامبەر بە مەیلەکانی ئەمریکی لەئێراندا لەبارەی نەوتو سەربازییدا.

لێـرەدا زیرەکـیو کـارزانی " قـەوام" لـەو مـانۆرە سیاسـیە دەردەکـەویٚ دامەزراندنی ئـەم هەڵبژاردنـەش بـەپێی یاسـایەکی تایبـەت ئـەنجام نـادریٚ کۆمپانیای هاوبەشی نەوتی سـۆڤیەت– ئێرانـی بـە سـتبۆوە بەهەڵبـژاردنی نویٚ کەدەخوازرا ئەنجام بدریٚ تاوەکو لەشکری بێگانە" کە ئەو کات تـەنیا لەشکری سوور مابۆوە" نەچێتە دەرەوە، ئـەم لێـك بەسـتنەوەیەو پێکـەوە گرێدانەوە لێهاتوویىو توانای قەوام دەردەخات، لەراستیدا لەهـەمان کـات بچـووك کردنـەوەی مەسـەلەی هـەردوو کۆمـار (کوردسـتان–ئازربایجان)لـە کێشەی گەلێکی بن دەست کە ئەو کات سـتالین خـۆی بـە پشـتیوانی ئـەو گەلانە دادەنا، بۆ کێشەو گرفتێکی ناوخۆی، بەپێی رێسا نێو دەوڵەتیـەکانی ئەو کات، بۆ هـیچ ولاتێـك نـەبوو قسـە لەسـەر کێشـە نێـو خۆییـەکانی هـیچ وڵاتێکی دیکە بکـاتو بـە دەسـتتێوەردان لـە کاروبـاری نـاوخۆییو پێشـێل کردنی سەروەری وڵات دادەنرا، سۆڤیەت هەر بەوەنـدەش نەوەسـتا، بـەڵکو فشاری خۆی بۆ سەر هەردوو کۆمـار زیـاد کـرد تـاوەکو بکەونـە دانوسـتان

---

(1)موجتەبا بورزوونی، بارودۆخی سیاسی کوردستان، ل 446.

لەگـەڵ حکومـەتی ناوەنـدو بـە ئاشـتیانەو لـە ڕێگـای گفـتو گـۆ" خـود موختاری" لە "ناوەند" وەربگرن، لەوەش زیاتر کاتێ هەردوو کۆمار بڕیاری هاوپەیمانیـەتی سـەربازیان لەگـەڵ یەکدا بەسـتو بڕیـاری بـەرگریان دا لـە قەوارەی سیاسی خۆیان ئـەوا سۆڤیەت هەڕەشـەی لـێ کـردنو لـە لایـەکی دیکە وای تێگەیاندن ئـەم کـارەی ئـەوان دەبێتـە هـۆی ئـەوەی سـێ یـەمین شـەڕی جیهـانی ڕوودەدا!! ڕەنگـە سـۆڤیەت لـەو کاتـدا کەوتبێتـە نێـو ڕەوشێکی هەستیارو نەی توانی بێت، بەهەمان شێوە درێـژە بـە هاوکـاریەو یارمەتی دانی ئەو" دوو کۆمارە" بدات، بەڵام ئەو دەست لێ هەڵگرتنو ئـەو سازشـە، بـەو شـێوەیە، بـێ ویژدانیـەکی گـەورە بـوو کـە بـەهیچ جۆرێـك نەدەگونجا لەگەڵ ئاکارو ئەخلاقی شوعیانە، ئەوکات ستالینو سۆڤیەت نەك هەر بانگەشەیان بۆ دەکرد، بەڵکو خۆیان بە تاکە سەنتەری ئەو کۆمۆنیزمە دەزانـی لـە دونیـادا، ئەگـەر چـی وەزعـی ئـەو دوو کۆمـارەش لـە ڕاسـتیدا کەوتەحالەتێکی یەکجار "محرج" و گـەمارۆ و فشـاری زۆریـان لەسـەر بـوو، بـەڵام دارمـانو هـەرەس هێنانیـان مانـای ئەوەیـە، کـە بونیـەی سیاسـیو نیزامییـان بـێ هێـزو لاواز بـوو تەنانـەت هەنـدێ لـەو لێپرسـراوانەی ئـەرکی بـەڕێوەبردنیان پـێ سـپێردرابوو، دوور بـوون لـە لێوەشـاوەییو لـە ئاسـت ئـــەرکو لێپرســـراوەکانیان نـــەبوون، تەنانـــەت هەنـــدێك لەهـــەردوو کۆمـــار هەڵگەڕاونەوەو بوونە" شاپەرست"و ئەوەی لە هەمووی جێی سەرنجە، ئەوا پێش ئەوەی لەشکری ئێران بگاتە تەورێز جەماوەر لەدامو دەزگاکانی ئەو کۆمارە هەڵساونو هەندێك لە لێپرسراوەکانی کۆماریان شەهید کردووە!، لە کوردسـتانیش لەبـەر ئـەوەی زۆر لـەو لێپرسـراوانە عەشـایەریو فیودالسـت بـوون، پـێش ئـەوەی لەشـکر بگاتـە تخوبـەکانی ئـەو کۆمـارە لـە ژێـرەوە، دڵسۆزی خۆیان بۆ شاو دەوڵـەتی ئـێران نـوێ کردبـۆوە!، لـە ڕاسـتیدا ئـەم وەزعە ئەوە دەگەیەنێ کـە بونیـەی سیاسـی و ئیـداری ئـەم دوو کۆمارەیـە چەندە لەڕو لاوازبووە، ڕاسـتە قـازیو هەنـدێکی دیکـە ئەوپـەڕی دڵسـۆزیو لێبوردەییو قارەمانیـان نوانـد، بـەڵام لەئاسـتی سیاسـی دیـارە لاوازو کـەم

ئەزموون بوینە، دەنا بەلانی کەم، دوای فەرزبوونی " دیفاکتۆ" ی وەزعەکە بەو شێوەیە کۆماری کوردستان بەسەریەکدا دانەدەڕماو هەرەسی نەدەهێنا ناکرێ نکۆڵی لە زوڵمو غەدرو دەگەی نامەردانەی ئەوکاتی زلهێزانی بکەین،و گەلە کۆمەکیو ئابلوقەدانیان بەو شێوەیە هونەری سیاسیو دبلۆماسیەتی گەرەك بوو، **بەڵام ڕاگەیاندنی سەربەخۆیی وڵاتیش(کۆماری کوردستان)، یەکجار پیرۆز بوو لەوەش پیرۆزتر داکۆکی و نەبەردی سیاسیو پێشمەرگایەتی لێ دەخواستن، نەك وا بەزووبی هەرەسو خۆ بەدەستەوەدان.**

دیارە ئەو دووکۆمارە بای خۆیان چەنگەپڕەیان کردوە بۆ داکۆکی لەخۆو بەرگری کردن، دوای ئەوەی هەواڵو دەنگو باسی ئەو ڕێککەوتنامەو سەودایانەی سۆڤیەتو ئێرانیان پێ گەیشتووە، هەوڵی یان داوە بەیەکەوە پشتیوانی لێکترو بەرگری بکەن، دوایی ئەوەی فشاری زۆریان خراوەتەوە سەر کە بچنە تاران بۆ خودموختاریو لە 10ی نیسانی 1946 شاندێك چووەو بە سەرۆکایەتی پێشوەریو محەمەد حوسێن سیف قازی، گەیشتنە زۆرخاڵی ڕێککەوتنو لە کوردستانو ئازەربیجان، ئەنجومەنی ئەیالەی دانی پێدانراوەو دەست نیشانی پارێزگار" بۆ هەردوو ئەیالەت کراوەو بودجەو کاری دیکە بڕاوەتەوە ئەوەی لەسەری تەواو کۆك نەبووینە مەسەلەی نیزامی بوو[1] . پتریش بەلای ئەوەدا گەیشتوون ئەنجومەنی ئەیالەت دەست نیشانی فەرماندەی لەشکرو پۆلسی بکات، کەچی لە پڕێك لە سەرەتای نیسان بروسکەیەك پێیان دەگات هەردوولا، کە هەردووك"(پایە) لەدەست حکومەتی ناوەندی ئێران دەبێت"[2] . لەبروسکەیەکی دیکەشدا دەڵێ : هێزێکی سەربازی، دێتە ئازەربایجان بۆچاودێری هەڵبژاردن، نەوەك تەزویری تیا دا بکرێ" [3] .

---

(1)عەلائەدین سوجادی، مێژووی ڕاپەڕینی کورد...، ل 193.

(2) هەمان سەرچاوەی ل 193.

(3) هەمان سەرچاوە ل 203.

دیاره هەمان شتیش دەگاتە دەست قازیو هەردووك لا (كۆماری كوردستانو ئازەربایجان) لە 16ی تشرینی یەكەم، 1946 لە تەورێز كۆبوونەوەو پەیمانێكی نیزامی هاوبەش لەگەڵ یەكتر دەبەستن بۆبەرگری[1] لە 8 كانوونی یەكەم 1946، حكومەتی ئێران بە پشتیوانی هێرشی ئاسمانی ئەمریكا (فڕۆكە)، لەولاش سۆڤیەت بە جۆرێكی "توندتر لە جاران وەڵامیان بۆ پێشەوەر ناردبوو، كەنابێ بەربەرەكانی ئێران بكاو دەبێ دەست لە شەڕ هەڵگرێ بە كتو پڕی لە شەوی 11ی كانوونی یەكەم 1946 لەناكاو بەلاغی لێژنەی حیزبی دیموكراتی ئازەربایجان دەرچوو دەبێ جەنگ لەگەڵ ئێران بوەستێنرێ[2] !! ئەم بەلاغە كارێكی سەرسوڕهێنەر بوو بۆ سەركردایەتی هاوبەشو سەركردایەتی سیاسی كۆماری كوردستان، لەكاتی پەیوەندی كردن، ئەم وەڵامە هاتەوە" ئەم شەڕەی ئێمەو حكومەتی ئێران دەبێتە شەڕێكی دیكەی گشتی عالەمی"[3] .

قازی لە شەوی 12 كانوونی یەكەمی 1946 لەماڵی خۆی كۆبوونەوەیەكی فراوانی لەگەڵ هەموو وزەراو سەرۆك عەشایەرەكان كردو لەكۆتاییدا هەموو لایەك گەیشتنە ئەو باوەڕە ئەوانیش شەڕ بوستێنن"[4] .

لە 11ی كانونی یەكەمی 1946 هێزی ئێرانی چووە ناو شاری تەورێزو لە 15ی كانونی یەكەمی هەمان ساڵ نیرۆی ئێرانی چووە ناو شاری سابلاخ" مهاباد" و هەردوو كۆمار كۆتایی پێ هاتو قازی چووە پێشوازی كردنی ئەرتەشی ئێرانیو خۆییو تەواوی وزەراو كاربەدەستانی حكومەتی كوردستان خرانە زیندانو بەو پەڕی بێ رەحمانە كەوتنە گیانو وێزەی خەلكی سابلاخ"و تا سەعات سێ ی پێش بەرەبەیانی 13ی ئاداری

---

(1) هەمان سەرچاوە ل 203.

(2) هەمان سەرچاوە ل204.

(3) هەمان سەرچاوە ل204.

(4) هەمان سەرچاوە ل208.

1947دا " قازی محەمەد"و سەیفی قازیو محەمەد حوسێن سەیف قازی" لە سێدارە درانو نزیکەی 50 کەسی دیکەش بە فەرمانی عەسکەری ئیعدام کران(1) .بەم شێوەیە قازی پێشەواو یاوەرانی زوڵمێکی یەکجار گەورەیان لێ کراو بەدرێژایی تەمەنی کۆماری کوردستان، هەر زولمو دەگەی نامەردیان لە پشتەوە لێ دەدرا بۆ مەبەستی بەدەستهێنانی نەوتی تالانکراوی رۆژهەلاتی کوردستانو ئیران، لەپاش ئەوەی ئەو دووکۆمارە رووخاو کوردستان بۆ جارێکی دیکە داگیر کرایەوە، پەرلەمانی دەورە (15) هەڵبژێردراو ئیمتیازی نەوت بە روسیا خرایە بەر باس لە پەرلەمانی تازەو ئەو پەرلەمانە ئەو بڕیارەی رەت کردەوە، دیاربوو لە ژێرەوە لە گەڵ قەوام، رێککەوتنی لەسەر کرابوو، ئەگەر چی قەوام بە رواڵەت هەوڵی دەدا بەڵام لە ژێرەوە رێککەوتبوو خۆی تۆراند گوایە وەزارەتەکەی بڕوای پەرلەمانی بەدەست نەهێناوە، خۆی لە دەسەڵات کێشاندەوەو لەماڵی خۆی لێی دانیشت"(2) . بەم شێوەیە "قەوام" کڵاوی لەسەر سۆڤیەت ناو دەستی ستالین لە بنی گۆزە دەرهێنا " نە نەوت بوو، نە(باکوری ئیران) بەدەستی مایەوە بەد بەلێنی لەگەڵ هەردوو کۆمار کردو بوونە قۆچی قوربانی قازانجی خەیالاوی "نەوت" هەر چەندە پێش داگیرکردنەوەی کوردستان قازی پێشەوا هانای بردبوە بەر بەرزترین مینبەری شەرعیەتی بەناو نێو دەوڵەتی کە بڕیاری مافی چارەی خۆنوسی گەلانی وەك پرنسیپێك بڕوا پێ هێنابوو، کەچی بۆ جارێکی دیکە " جیهان چاوی لە تراژیدیایەکی دیکەی کوردستان قوچاند"(3) . لەگەڵ ئەوەشدا ناکرێ نکۆڵی لە خاڵە گەشاوەو ئیجابیەکانی ئەو کۆمارە ساوایە بپۆشین، کە تاوەکو ئێستاش ئیلهام بەخشە بۆ کوردان لەهەموو پارچەکانی کوردستانوخالێکی وەرچەرخانی لە مێژووی

---

(1) هەمان سەرچاوە ل 209.

(2) هەمان سەرچاوە ل 209.

(3)عومەر نورەدینی، سیستەمی نوێ ی جیهانیو دۆزی کورد، ل 96.

جولانەوەی نیشتیمانی کوردستان تۆمار کردو سەرکردەیەکی رۆشنبیری دوور لە هۆزایەتیو حزبێکی سیاسی مۆدێرن، کاری سیاسیو ئیداری ئەو کۆمارە بەرێوەبباتو لەدوای سیڤەری ساڵی 1920 بۆ جارێکی دیکە" مەسەلەی کورد بەرگێکی نێودەوڵەتی دەکرێتەوەبەر"[(1)] .

ئەگەر چی تورکیا بەهەرەسی کۆماری کوردستان لە خۆشیان خەنیو شاگەشکەبوو، لەگەڵ ئەوەشدا ئەو کۆمارە کاریگەری خۆی هەبوو لەسەر مێژووی تورکیاو ئیرانو عیراق، نەك هەر کاریگەری لەسەر ناوچەی رۆژهەلاتی ناوەڕاستەوە بەڵکو لەرووی نێودەوڵەتیشەوە گرنگی خۆی هەیە"و ئەم کێشەیە بە سەرەتای سەرهەڵدانی شەڕی ساردی نێوان دوو بلۆکی" سۆسیالزمو لیبرالیزم" دادەنرێو یەکەم سکالانامەش لە ئەنجومەنی ئاسایشی نێوەدەوڵەتی تۆمار کرا، بەشێکی لەسەر رۆژهەلاتی کوردستان بوو، لە راستیشدا هەرەسهێنانی کۆماری کوردستان بە تەنیا شکستی کورد نەبوو، بەڵکو شکستی سەرەکی سۆڤیەتو ستالین بوو وەك با رزانی مستەفاو قاسملۆی شەهید گوتەنی لە بەرامبەر ئەمریکاو بەریتانیاو مانۆرە دبلۆماسو سیاسیەکانی " قەوام"ی ئیران".

هەرەس ... یان سەودای ئازادی بە نەوت

کۆماری کوردستان، لە 30٪ی خاکی رۆژهەلاتی کوردستاندا دروست بوو، لە راستیدا لە پەراوێزی رەوشێکی نێودەوڵەتی دەورانی دووەمین شەڕی دونیا خولقا، نەك لە ئاکامی پێ گەیشتویی فاکتەری ناوخۆیو بەپێی بەرنامەو پلانی تایبەت بە رەوشەکە، لەدوای کشانەوەی یاخۆد دەرپەڕاندنی هێزی داگیرکەری ئیرانی لە شارەکانی رۆژهەلاتی کوردستان،

(1) رۆبرت ئولسن مەسەلەی کوردو پەیوەندییەکانی ئیرانو تورکیا ل 63.

ئەو ناوچانەی کەوتنە ژێر دەسەڵاتی سۆڤیەتی یاخود بەریتانی، هەندێك ناوچە سوپای ئەو دوو وڵاتە، نەچووە ناوی‌و میللەت بۆ خۆی سەرداری خۆی بوو، پێنج ساڵی بە فیڕۆدانی کات ئەوە دەگەیەنێ، کە فاکتەری ناوەخۆی ئامادەباشی ئەو ڕەوشە، یاخود لە ئاست ئەو هۆکارە بابەتیە نەبوو، بە درەنگەوەخت، دەست بەکارێکی قورسی یەکجار پیرۆز کراوە، دارمانی ئەو ئەرکە پیرۆزە" سەربەخۆی کوردستان" بەو خێرایەو بەو شێوەیە شلەژان‌و خۆش باوەڕی بەسۆڤیەت‌و قەوام سەلتەنە، لەرووی سیاسی بە ئاسانی قەبوڵ ناکرێ‌و قسەی زۆر هەڵدەگرێ، لەلایەکی دیکە، دلێری‌و نەبەردی‌و ئامادەی گیان فیدای هەندێکی دیکە لە سەروی هەموویانە پێشەوا قازی، روێکی دیکەی ئەو ڕووداوانەیە، بەردەوام لە مێژووی کوردستان دووبارە دەبێتەوە، قارەمانیەتی کوردستان‌و دڕاندایەتی داگیرکەران‌و غەدرو بەڵێن شکاندنی دۆستان یان بەناو دۆستان، ئەو زنجیرە تراژیدیانەیان لێ کەوتۆتەوە لە شەڕی یەکەمین شەڕی گەورە دونیا جیهانی تاوەکو ئێستا درێژەی هەیە.

"کۆماری کوردستان" ساڵی 1946، کۆمارێکی دیموکراتی سەربەخۆخوازبووە، ڕۆژی جاڕدانی کۆمار، ڕۆژی جاڕدانی سەربەخۆیی کوردستان بووەو نەك هەر لە ئاستی ڕۆژهەڵاتی کوردستان بەڵکو لەسەر ئاستی هەموو کوردستانی مەبەست بووە، دیدارو گفتوگۆکانی "قازی" لەگەڵ کاربەدەستانی ئینگلستان‌و ئەمریکاو سۆڤیەت، پێش ڕاگەیاندنی کۆمار، جەخت کردنەوە بوو لە و خاڵە حاشا هەڵنەگرە، دوای گوشاری سۆڤیەت‌و زەرف‌و هەڵ‌و مەرجی نێو دەوڵەتی‌و ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست وای لەکۆمار کرد، ڕێبازی ستراتیژیەتی خۆی بگۆڕێ، بۆ "دیموکراتی بۆ ئێران‌و خود موختاری بۆ کوردستان" ئەو دروشمەیە بۆ ماوەی پتر لە سێ چارەکە سەدە دەخزیتە نێو جوڵانەوەی سیاسی‌و نیشتیمانی کوردستان‌و زۆر بوارو دەرفەتی لە قیس کورداو زۆربەی تاوانەکانیش لە ژێر سایەی ئەو دروشمەیەوە بەرامبەر بەکوردو

كوردستانیان ئەنجام درا، بەناوی ئەوەی كێشەیەكی ناوخۆییەو خۆ تێ هەڵقورتاندنو باس كردن لە زوڵمو تاوانە، پێشێل كردنێكی راستەخۆی سەروەری وڵاتە ! ! لە لایەكی دیكە، بچوككردنەوەی كێشەی نشتیمانی داگیرو دابەشكراوی كوردستانو گەلێكی دەیان ملیۆنی وەك كوردستان، بۆ كێشەی كەمە نەتەوەیەك لەنێو جغزی ئەو وڵاتانەی كە كوردستانیان بەسەر دابەشكرابوو، سازشێكی یەكجار گەورەو مەترسی داربوو، تا ئێستاش باجی ئەو سازشو سەودایە لەخۆڕایە بەبێ بەرامبەر دەدرێ، **لەكاتێكدا كێشەی كوردستان تەنیا مەسەلەی ماف نییە، بەڵكو خاكیشە، ئەوەی جوگرافیای خۆی نەبێ، ناتوانی مێژووی خۆی تۆمار بكا،** " ئەو دروشمە سەرەتا لەو ئاڵۆزیو تێك هەڵكشانی مەسەلەی كۆمار سەری هەڵدا، بە پاڵپشتی زلهێزێكی جیهانی، بۆمرازو نیازی تایبەتی خۆی نەك وەك رێگا چارەیەك بۆ واقیعی گەلێكی بن دەستی نیشتیمان داگیر كراو، بێ ئەوەی بەناو " دەسەلاتی ناوەند" هەنگاوی ئەوتۆی بۆ بهاوێژێ، یاخود لە بەرامبەریدا بێتە پێش، كوردو شۆڕشەكانی كوردستان وەك دروشمی مەركەزی قیتیان كردبۆوە، بەبێ لێكۆڵینەوەو پێداچوونەوەیەكی ئەوتۆ، بەدرێژایی ئەو ماوەیەی دوای ئەو بەروارە، مەبەسو ئامانجو خواستو ئارەزووەكان تێك هەڵكێشرابوون، بەجۆرێك، عەقلی سیاسی كوردستانی تووشی ئیزدواجیەتێكی بێ قەیدو شەرتی حاشا هەڵنەگرانە كردووە، لە لایەك ئەو دروشمە سواوەیان، بەرزكردۆتەوە، كە تا ئێستاش لە زهنیەتی عەقلی سیاسی كوردستانی دەرنەچووە، ئەگەر چی دروشمشیان گۆڕیوە، لە پڕاكیتدا هەر لەژێر كاریگەری ئەو زهنیەتە خۆ بەبچوكزانو تەسلیم كارەن.

رەنگە ئەوەش خەباتی تایبەتی بوێ، لێرەدا ناكرێ قسەی پتری لەسەر بكەین .

سەرەتای هەرەسی كۆمار لەوە دەستی پێ كرد، كە بە خۆش باوەڕیو بەبێ زەمانەتێكی ئەو تۆ، دروشمی مەركەزی لە سەربەخۆیی بۆ خودموختاری ئاڵو وێركراو هەوڵو كۆششەكانی لەو دوایەشی بۆ ئەم

مەبەستە بەڕێوەچوو، راستە کاری سیاسیو خەباتی گەلێك بۆ سەربەخۆییو ئازادی، هاوکێشەیەکی ماتماتیکی نیە، کاتێ سەرانی کۆماری ئەو کۆدەتا فیکرییەیان ئەنجام داو سووربوون لەسەر بەرێوەبردنی لەرووی تیۆریو ئەخلاقی، کۆماری کوردستان، کۆتایی پێ هاتبوو ئەوەی مابۆوە، جولانەوەیەکی سیاسی نەبوو، بەڵکو لە چوارچێوەی کارێکی ریفۆرمخوازی فەرهەنگی نێو ولاتێکی نامۆو نادروست بە کوردستانیان گوزەر دەکرد، بۆیە ئەو تێك شکانو هەرسو داڕمانە، هی بیری سەربەخۆخوازی خاوەن رەهەندی نەتەوەییو نیشتیمانی کوردستانی نییە، بەڵکو هەرەسو تێك شکانی عەقلێکی ریفۆرمخوازیو پارچەگەری بارگرانی سەر جولانەوەی نیشتیمانی کوردستانەو تا رێرەو و میتۆد بەو زهنیەتە بێ هەمان چارەنووسو تراژیدیا دووبارە دەبێتەوە، هاوکێشەی شکستو هەڵسانەوەو شکست، درێژەی دەبێ، ئەم عەقلیەتە سیاسیە باوەی ئێستاش هێشتا خۆی لێ دەرباز نەکردووە، مەترسییەکان لەوەدایە، هەمان چارەنووسی شۆڕشو هەوڵەکانی لەوەوپێش دووبار بێتەوەو هەندێك لە هیمای رووداوەکانی ئەو ئامانجە دەپێکن.

پوختەی باس

لە پێش هەڵگیرسانی دووەمـین شـەڕی گـەورەی دونیـا، لـە ئـەوروپا، سـێ ئایدیۆلۆژیا دژ بەیەك لە ململانێی سیاسیو فیکریو بگرە ئابووری دابـوونو لەفەزای ئەوروپا دەسوڕانەوە، هەریەکـە خـەمو کێشـەو تەنگـەژەی خـۆی هەبوو، هـەر یەکـەش، بەرنامـەو پلانـی تایبـەتی خـۆی بـۆ چارەسـەرکردنی کێشەکانیانو ئاسۆی داهاتوویان، کە لەهەندێك لەو بەرنامانە دەبوایە ئـەوی دیکـە بـبڕێو قـوت بـدات، بەتایبـەت لـە بەرنامـە نـەژاد پـەرسـتو دژ بـە ئینسانیەتەکانی هیتلەردا.

کاتێ شەڕی دووەم قەوما، لە راستیدا لەنێوان دوو بلۆك بەندی ناو ئەوروپا، (سەنتەری ئەوروپا) بوو، لیبرالیزمو نازیزم، بۆیە زۆر لـە چـاودێرانی دەیـان گووت، تەواوکەری یەکەمین شەڕی گەورەی دونیـاو ئـەو مـاوەی نێـوان ئـەو دووشەڕەیەش بە ماوەی پشـوودان" نـاوزەد کـرا، لـە ئاکـامی تێـك چـوونی تەرازووی هێز لەسەر تەختەی زۆرانبازی " ئـەوروپا" هەڵگیرسـا بەتایبـەتی لە لایەن هیتلەری نوێنەری سەرمایەداری عەقل عەسکەرتاری نەژاد پـەرستی دژ بــە ئینســانیەتو ئایدیۆلۆژیایەکــەی لــە ســەر بنــەمای فراوانخــوازیو شەڕانگێزی بینا کرابـوو، دەشـی خواسـت تەرجەمـەی سـەر ئـەرزی واقیـع بکـاتو، بەڕاشـکاوی دەیگـووت، دەبـێ بینـای شارسـتانیەتەی کـە نازیـەت خوازیار بوو! ! دەبێ لەسەر حسابی رەگەزی سـلاڤو سـامیەکان" بێـت، لەهەندێ قۆناغدا دەگەیشتە لەناوبردنی بەکۆمەڵ، تـاڵیو هەسـت کـردن بـە نوقسـانی لەلایــەن جەرمانــەکان لــە ئاکـامی دۆڕانـدنی یەکـەمین شـەڕی گەورەی دونیا شەڕی ئەو مەرجـە قورسـانەی لەسـەریان سـەپێندرابوو، لـە پەیمانی ڤێرسای بۆ ناخی هەموو جەرمانیەك پێویست بوو، دەنگێکـی بـەرز هەبێ ئەو هەست کردن بەنوقسانەیە نەتەوەییە پڕ بکاتـەوەو بیـان خاتـەوە

سەر سكەی خۆیان، بۆیە غەریزەی بەدیموكراسی بوون لەنێو كۆمەڵگای جەرمەنستان بەهێزنەبوو، تەنانەت نازیەكان بە دیموكراسیەتیان دەگووت" خدعە واهیە" و شكستی جەرمانستان لەیەكەمین شەڕی گەورەی دونیاو قەیرانە ئابوری كۆمەڵایەتیەكانی كۆمەڵگەی جەرمانستانی بەدیموكراسیەت دەبەستەوە [1].

"تێكبەربوون لە ئەوڕوپا ببووە پرۆسەیەكی "حەتمی"، چونكە تەرازووی هێز یەكجار لار ببوو، كێشە ئابووریەكان قەیرانێكی كوشندەی لەنێو هەناودا دەجولاو پەنگابۆوە، بێ كاری لەسەرتاسەری ئەوروپا ببوە قەیران، لە جەرمەنستان (7) ملیۆنو لە بەریتانیا (11) ملیۆنو لە فەڕەنسا 1/2 ملیۆنو لە ئەمریكاش 7 ملیۆن هەژاری هەبوو لەهەموو ئەو وڵاتانەدا لە زێدەبووندا بوو"[2] . كار گەیشبووە ئەوەی پێیان بگوترێ، كۆمەڵگای ختم بوو لە قەیران.

لە سیەكانی سەدەی رابردوو، فەرنساو بەریتانیا لە بەرنامە كۆمەڵاتیو ئابووریەكانیان، سەركەتوو نەبوون كلاسیكیانە بیریان دەكردەوە، سیاسەتەكانیان بەرێوە دەبرد، ئەگەر چی ئەمریكا هەستی بە كەمو كوڕییەكانی دەكردو درێغی نەدەكرد لە چارەسەركردنیاندا، " دیموكراسیەت لەبواری سیاسی كەمو كوڕی كەم بوو بەڵام هەژاریو بێكاریو نایەكسانیو خۆبەلاداگرتنی چینایەتەكانی دەسەڵات، چەند هێمایەكی حاشا هەڵنەگربوون كە نەتوانین بلێین دیموكراسیەتی ئەو وڵاتانە لەبواری ئابوریو كۆمەلایەتیش بوونی هەیە"[3] .

---

(1)د. براین بوند، ترجمە سمير عبدالرحيم الچلبى، الحرب والتحول الاجتماعى ف القرن العشرين، بغداد ص 148.

(2)د. براین بوند، ترجمە سمير عبدالرحيم الچلبى، الحرب والتحول الاجتماعى ف القرن العشرين، بغداد ص 144.

(3) هەمان سەرچاوە ص 144.

هیتلەری نوێنەری سەرمایەداری عەسکەرتاریانەی نەژاد پەرستی جەرمانی بە پلەیەك دژ بە كۆمۆنیستی ئەو جا دیموكراسی لیبرالی رۆژئاوا " پێویستی بە بازاڕو كەرەسەی خاوی نوێ هەبوو".

راو بۆچوونە نازیەكانی جێگیرو بەیەكەوە بەستراو نەبوو، لەگەڵ ئەوەشدا ئەو راوبۆچوونانەیان دەوروژاند، كە كۆمەڵگای جەرمانی پشتیوانیو هاوكاری دەكردن بە فراوانی، بەتایبەتی لە لایەن ئەو چینو توێژانەی كەببونە قوربانی ئەو قەیرانە ئابووریەی ئەو كۆمەڵگایە لەو سەردەمەدا" كە نازیەكان هاتنە سەر دەسەڵات، ئەو چینو توێژانەیان قەرەبۆ كردەوەو لەو زیانانەی لەونێوەندەدا پێیان كەوتبوو، لەوەپێش هیچ حزبو لایەنێكی جەرمانیستانی بۆی نەكرابوو، بەرژەوەندی برژوای مام ناوەندیو بەرژەوەندی گوندیو كرێكاران، كە دژایەتی ئەو سەرمایەدارە گەورانەی ئەو كۆمەڵگایەیان دەكرد [1] . گۆڕانكارییە سیاسیو ئابوریو كۆمەڵایەتیەكانی " نازیزم" دوای ئەوەی خۆی لە جەرمانستان چەسپاندو ئەو كۆمەڵگایەی لەسەر ئەو بیرو باوەڕە نەژادپەرستیە رێك خست، هانیدان هەڵپەی فراوانخوازی لەسەر حیسابی خاكی غەیرە جەرمانستان بكەن، كە گوزارشت و بەرجەستە كردنی لە ئایدیۆلۆژیەتی نازیەت دەكردەوەو پێویست بوو بۆ تەكاملی ئابووری ئەو وڵاتە" جەرمەنستان" بەرجەستەی یەكێتی جەرمان زمانەكانی دەكرد كە نازیەت هەڵگری بوو دەیخواست بەرجەستەی بكات بەزەبری هێز، ئێستا لە سەرتانسەری جەرمانستان دەسەڵاتێكی بەهێزی سەنترالیزمی عەسكەرتاری بوونی هەیە، هەڵپەی خۆپرژاندنە سەر داگیركردنی ئەو وڵاتانەشی هەیە كە جەرمان زمانن بەزەبری چەك ئەو وڵاتانەش زۆریان لە رۆژهەڵاتو ناوەڕاستی ئەوروپا هەلكەووتوون لەدوای سالآنی 1938، بەپێ ئەو واقیعە ئابووریو سیاسیەو تەرازووی هێز، ئەوروپا كەوتبووە بەردەم شەڕێكیماڵوێرانكارانەی نەگریسی دیكەی

---

(1)هەمان سەرچاوە ص148.

چاوەروانکراوی، یەکەمین شەڕی دونیا تۆزی لەدوای نەدەکرد!!!.

"هیتلەر بێجگە لەوەی پشتی بە تەکنەلۆژیای نوێو ئالەتی سەربازی ئەوتۆ دەبەست کە شەڕی خێرا بکاو کتو پڕیش کۆتایی پێ بێنێ، ئەوا لە سەرەتای ئەو شەڕە، ئەوەی بۆچووە سەرو لە هێرشەکانی سەر پۆڵەندەی 1939و دانیمارکو نێرۆژی1940، داگیرکردنی 6 سالەی فەرەنسا، ساڵی 1940و وردو خاشکردنی یوگۆسلافیا لە ئادارو نیسانی 1941، پێشڕەویە سەرسوڕهێنەرەکەی بۆ نێو خاکی یەکێتی سۆڤیەت لە ساڵی 1941دا"(ت) .، ئەو راستیانەی پتر چەسپاو ئەو یوتاپاخوازیەی لا فراوانتر بوو کە دەتوانێ ئەو ئیمپراتۆریەتە جیهانەی کە جەرمانەکان دەخوازن، بۆی پێك بێت.

گەرهاتوو ئەو (صدمە)یەی شوباتی ساڵی 1943 سوپای شەشی جەرمانستان نەبوایە کە "(930) هەزار سەرباز بە سەرکردایەتی بالویس خۆیان بەدەستەوە داو"(یر) ، ئەو رۆڵەی هێزی ئاسمانی بەریتانیو ئەمریکی بینیان لە بۆردومانی ناوچە مەدەنیو سەربازیەکانی جەرمەنستان، ئەوا هیتلەر خەیاڵ بڵاوتر دەبوو، لە راستیدا وەك هیتلەر گۆتەنی ئەو دووحاڵەتە" سەرەتای کۆتایی" پێك هێناو وەرچەرخانێکی گەورە بوو لەو شەڕەدا، "ئەوە بوو تا نیسانی 1945، بەرلین لە لایەن هێزەکانی هاوپەیمانان گەمارۆ دراو لە 30ی نیسان هیتلەر لە پەناگە ژێرزەوییەکەی خۆی کۆشت لەپەڕیەکدا دوینیتز Doenitzی لە شوێنی خۆی دەست نیشان کردو ناو براویش لە 1945/4/30 بێ قەیدو شەرت خۆی دایە دەستی

---

(1)د. براین بوند، **ترجمة** سمیر عبدالرحیم الچلبی،الحرب والتحول الاجتماعی فی القرن العشرین، 1990،/ بغداد ص 153

(2)د. براین بوند، **ترجمة** سمیر **عبدالرحیم** الچلبی **موسوعة الحرب الحدیثة**، ج1، 1990، ص 566

هاوپـــەیمانانو" [1] . بـــەم شـــێوەیە ئـــەو خەونـــە پاییزیـــەی هیتلـــەر لـــە ئیمپراتۆریەتی جیهانی بەسەرکردایەتی جەرمانەکان لە گۆڕ نرا.

"نیوەی جەرمەنستانی ساڵی 1937 بووە جەرمەنستانی رۆژئـاواو لەسـاڵی 1949 بۆن بووە پایتـەختیو چوارەگێکی بـووە جەرمەنسـتانی رۆژهـەلات یان جەرمەنستانی دیموکراسی بەرلین پایتـەختو چوارەگەکەی دی بەسـەر پۆلەنداو روسیا دابەش کرا [2] .

لـەو شـەڕە گـرەو لـە سەرشـەڕی (خاطفـة)و هێـزی ئاسمـانیو زریپـۆش بەتایبەتی تانك کرا، پشتیوانی هێزی پیادە، شەڕی سەنگەرو مەیدان کەمتر بوو،" سوپای جەرمەنستان(7,85) ملیۆن، یەکێتی سـۆڤیەت" 13 ملیـۆن ئـــەمریکا (14,5) ملیـــۆن و بـــەرتیانیا 1/2 ملیـــۆن"2. جەرمەنســـتانی هیتلەری بە 3500 فرۆکەو 2474 تانكو هێزی ئاسمانی لە ساڵی 1939 بە سەرکردایەتی کۆرتگ گەیشتە 260 هەزارو 3609 فرۆکەو هاوپـەیمانان بە 3600 تانكو 1600 فرۆکە، [3] . بەشداری ئەو شەڕەیان کرد.

"کۆی کوژران خۆی لـە قـەرەی پـتر لـە(50) ملیـۆن دەداو نزیکـەی (20) ملیـــۆن ســـەرباز بـــوو، 9 ملیـــۆن لـــە ســـوپای ســـۆڤیەتو 4 ملیـــۆن لـــە جەرمانســـتانو 390 هـــەزار بـــەریتانیو 290 هـــەزار ئـــەمریکیو 80 هـــەزار ئیتاڵی[4] .، 108 هـەزار مـەدەنی فەڕەنسـیو 300 هـەزار ژاپـۆنی، 600 هـــەزار جەرمەنســـتانیو 13 ملیـــۆن روســـی (خـــەڵکی ســـۆڤیەت)، تـــەنیا لـــە ستالینگراد نزیکـەی 2 ملیـۆن کـوژرانو بـیَ سـەرو شـوێن بـوون تـا مـانگی

---

(1)د. براین بوند، ترجمة سمیر عبدالرحیم الچلبی، الموسوعة الحرب الحدیثة، ج2، 1990، ص295

(2) ارثر ماروبك، الحرب والتحول الاجتماعي في القرن العشرین، ترجمة سمیر عبدالرحیم الضلبي، 1990،/ بغداد ص 184.

(3) الموسوعة الحرب الحدیثة ج1 / ص 245

(4) هەمان سەرچاوە ص 541.

تەموزی 1943 تەنیا 600 هەزار کەس مابوونەوەو لەو شارە، لەکۆی پتر لە 3 ملیۆن کەس"[1] " نزیکەی 16 ملیۆن کەس ئاوارەبوون، لەوانە 3 ملیۆن جولەکە زۆربەیان لە پۆلنـدابوونو نزیکە 5 ملیۆن لە بەرلینو 5 ملیۆن لەناوچەکانی سۆڤیەت بوو.

44 دەولەت جاڕی شەریان بەسەر جەرمانستانو 11 دەولەت بەرسەر ئیتالی . کە دوو ولاتی تەوەر بوون راگەیاندبوو تەنیان ئیسپانیاو پورتوگالّ، ئیرلەندا، سویسرا، سوید، تورکیا، ئیران،"[2]. نەکەوتبوونە نێو شەڕ، ئەگەرچی تورکیا هاوسۆزییەکی زۆری هەبوو لەگەلّ جەرمانەکان.

"بەتەنیا پۆلندا 15٪ خەلکی خۆی لەدەست دابوو، 6 ملیۆن کەسی لێ کوژرابوو 4,5 میلۆن کەسی جولەکە بوون" [3] .

"لە ئابی 1945 یەکەم بۆمبی ئەتۆمی بەسەر هیرۆشیما هاوێژرا کە هێزی20 هەزار تۆن دەبوو لە بەرزایی 7 هەزار پێ بەسەر 300 هەزار کەس، لە بەرزایی 1850 پێ تەقیەوە، بۆمبی دووەم بەسەر ناگازاکی (230) هەزار، لەهێرشی هیرۆشیما (100) هەزار کەس دەست بەجێ مردنو پتر لە (100) هەزاریش بریندابوون، لە بۆمبی دووەمیش نزیکەی (40) هەزار مردنو 25 هەزاریش بریندار بوو، بۆ رۆژی دواتر واتە لە 7ی ئاب 1945 ژاپۆنیش خۆی دابەدەستەوە"[4] . ئەم بۆمبایەش بە یەکلاکەرەوەی کۆتایی هێنان بەدووەمین شەڕی گەورەی دونیا دادەنرێ، بڕوبیانۆی ئەمریکا لەو بەکارهێنانە ئەوەبوو ئەگەر ئەو کارەی نەکردبایە، ئەوا شەڕ وا مەزەندە دەکرا تا تشرینی یەکەمی 1946 درێژەی دەبوو و ژاپۆن نەدەهاتە بن باری خۆ بەدەستەوادان!!!؟..

---

(1) ارثر ماروبك ،الحرب والتحول الاجتماعي .....ص173.

(2) روجر باركنسن، موسوعة الحرب الحديثة، ج 2 / ص 540.

(3) هەمان سەرچاوە ص 214.

(4) موسوعة الحرب الحديثة ج1 ص 294.

لەو شەڕەدا هێزی یەکلاکەرەوە لە جەوهەردا سۆڤیەتو ئەمریکا بوون، بەتایبەت یەکێتی سۆڤیەت، ئەگەر چاو بە قوربانیو زیانە مرۆییو ئابوورییەکان دابگێڕین ئەوا ئەو راستیەمان بۆ دەسەلمێندرێ، ئەوەی سۆڤیەت لەو شەڕەدا قازانجی کرد، لە دوای کۆتایی ئەو شەڕە چەندین وڵاتی دیکەی سۆسیالیستی لە ئەوروپا بەتایبەت رۆژهەڵاتی ئەوروپا دروست بوون پاشان بلۆکی سۆسیالیزمیان پێك هێنا لە بەرامبەر لیبراڵ خوازەکان، ئەگەر چی هێزی ئاسمانی هیتلەر زۆر بەهێز تر بوو لەهێزی هاوپەیمانانو ژمارەی تانکەکانی کەمتر بوو لە ژمارەی تانکەکانی هاوپەیمانان، "کەچی بەهۆی باش مناوەرەکردنو خێراییو لێهاتوویان باڵا دەستی بەپراکتیکی نیشاندا هێزە ئاسمانیەکەشی بەهۆی ئەوەی لەئاستی پێویست نەبوو لە بواری تەکتیکیو بۆ پاڵپشت کردنی هێزەکانی پیادە دروست کرابوون هەروەها لێوەشاوەیی رادارو دژە ئاسمانیەکانی هێزەکانی هاوپەیمانانو بەخێرا" تعویض" کردنەوەی فرۆکەکانیان "(1) . وای کرد ئەو حاڵەتە بەسەر هێزی ئاسمانی جەرمەنستان بشکێتەوە" ئەگەر چی لە بواری سەربازی تا شاری لینینگراد بوردمانی ئاسمانی یەکلاکەرەی ئەو شەڕە بوون کاتێ هیتلەر لە 7ی ئەیلولی 1940 بە پتر لە 300 فرۆکە دەستی بەهێرش کرد بۆ سەر لەندەن بە(600 تۆن بۆمب) پتر لە 500 کەسی مەدەنی کوشت" (2) "بەبۆمبی سوتێنەر ئەوجا بە رۆکێت، بەو نیازەی لە رووی ئاسمانی پەکی بەرگری ئینتگلستان بخاو، ئەوجا لە "کەنال" لەرێگای پرۆسەی (Sealinone) شێری دەریا هێرشی زەمینی ئەنجام بداو"(3) ئەو وڵاتە داگیر بکا، کەچی هێرشە ئاسمانیەکانی بەریتانیاو ئەمریکاو ئەوجا سۆڤیەت، شارەکانی جەرمانستان هەراسان کرد،

---

(1) هەمان سەرچاوە ص 122.

(2) هەمان سەرچاوە ص107.

(3) ارثر ماروبك، الحرب والتحول الاجتماعي في قرن العشرين ص 168.

"پتر له 5 ملیۆن کەسی له بەرلینی پایتەخت ئاوارەبوون، شاری درسیدنی ئەلمانی کە بەجوانترین شاری ئەوروپا دادەنرا، پتر لە 35 هەزار کەس لە کۆی 140 هەزاری لێ کوژرا بە بۆمبی سوتێنەری ئەمریکیو بەریتانی، هیتلەر لەگەمارۆدانی ستالینگراد، دەیخواست (3) ملیۆن کەس لەوشارە لەبرسانو تێنان بکوژێ، کەچی دوای خۆڕاگریەکی کەم وێنە لە قارەمانیەتی پتر لە (93) هەزار سەربازی جەرمانستانی خۆی دایە دەستو تێك شكا"[1] . بەم شێوەیە :سەرەتایی کۆتایی" ئەو شەڕە خۆی دەرخستو یەکلا بۆوە.

لەبواری تەکتیکیو لۆجیستی لە راستیدا قەیرانی سوتەمەنی (نەوتو بەنزین) پشتی جەرمەنستانو هیتلەری بە زەوی دادا، نەك هەر تێك شکانی سوپایی لەسەر خاکی سوڤیەت هێزەکانی لە بەرامبەر خۆڕاگریو دژە هێرشەکانی لەشکری سوور تێك شکا، لە ئاکامی قەیرانی لێ بڕانی سوتەمەنی بوو، نەك بەزینی سوپا ئەوجا کەشو هەوای" روسیا" دەرفەتی بە شەڕی لەناکاوی هیتلەر نەدا ئەوها بەخێرایی ئەو وڵاتە پانو بەرینە بگرێو داگیر بکا بەتایبەتی لە ئاکامی پلەی نزمی گەرمای ئەو وڵاتە.

هیتلەر لەوەوپێش بەخۆی رای دەگەیاند کەناکرێ شەڕ لە دوو بەرە بکرێ، کەچی لەدوای ئەوەی بەرنامەی شەڕی سەر بەریتانیا تێك شکا لە 9 تشرینی یەکەمی 1940 دا، لە پڕێکدا لە 1941/6/4 هێرشێکی کتو پڕی کردە سەر خاکی سۆڤیەت [2] و پاشان لەهەمان ساڵ هێرشی کردە سەر هێزە دەریاییەکانی ئەمریکا، نەك دوو بەرە، سێ بەرەی لەسەر خۆی کردەوەو دوو وڵاتی لەخۆی هانداو بەردا کە هەریەکە ژمارەی دانیشتوانی لە 150 ملیۆن کەس زۆرترو خاوەن هێزی سوپایو ئابووریو پانتایی جوگرافی فراوانبوون،حیکمەت لەو کارەی هیتلەر چی بوو!؟ جگە لە ناجێگیرو

(1) روجر ثاركنسن، موسوعة الحرب الحديثة........ج2 ص 566

(2) هەمان سەرچاوە ص122.

(نزعه) کەساتیە سەیرو سەمەرەکانی هیتلەر نەبێ چی دیکە ناگەیەنێ لەپیش راگەیاندنی دووەمین شەڕی دونیا (مانگی ئەیلول)، هیتلەرو جەرمەنستانی نازی سەرداری ئەوڕوپا بوون لەناوەندی ئەوڕوپا، بەهێزترین سوپاو ئابووری هەبوو، کەس نەبوو لەبەرامبەر دەستی لەدەست هەلبداو یاخود رووی خۆی وەرگێڕی، دانەسەکناوئەو شەڕەی بەرپا کرد، بە خەیاڵی بەربلاوی خۆی ئیمپراتۆریەتی جیهانی دادەمەزرێنیۆ لاسایی، ناپلیۆن پۆناپارت" ی دەکردەوە، دڵەکەی جەرمەنستانی یەکگرتوو، بێ، لە راستیدا ئایدۆیۆلۆژیای نازیەت، کە سۆز زاڵ بوو بەسەر عەقلانیەت، پاڵی بە هیتلەر وەنا، دەیان مغامەراتی سەیر بکا لەهەموو سەیرتر ئەوەبوو لە زۆربەیان سەرکەوت بەلام کاتی هەمان مغامەرەی لەگەڵ سۆڤیەت کرد، دەرچوو هەمان هەوارە هەمان بوار نیە !!.

کوردستانی خاوەن پتر لە 500 هەزارکم2 لە ناوجەرگەی رۆژهەلاتی ناوەڕاستی خاوەن جیوپۆلیتیکیو جیۆ ئابوری بە تایبەت بە نەوتو هەلکەوتی ستراتیژی سەرەڕێ ی سێ کیشوەرە(ئەوڕوپاو ئاسیاو ئەفریکیا)تەواوی دەریا و زەریاکانی ناوچەکەیە، گرنگیەکی یەکجار زۆری هەبوو بۆ هەردوو لای شەڕەکە،هیتلەر بە نیازبوو لەدوای گرتنی سۆڤیەت بەتایبەتی ناوچە ئاسیایەکانی " (قەوقازو ناوچەی باکۆ)، ئەوجا بپرژێتە سەر ناوچەی رۆژهەلاتی ناوەڕاستو بە مەزەندەی خۆیو بە پێ ی حساباتە خەیالاوییە بلاوییەکانی لەدورایی 1400 کم لە جەرمانستان ، پلانی گرتنی بەغداو تارانی دادەڕێژاو هەلکوتەی چاڵە نەوتیەکانی ئەو ناوچانەی دەکرد، کە چاڵە نەوتیەکانی کوردستان، لە چاڵە سەرەکیەکانی ئەو ناوچەیە، گومانیشی تێدا نیە سەرکەوتنی هیتلەر ئەو سنورانەی ناوچەی رۆژهەلات گۆڕانی بەسەردا دەهات، ناشزانرێ بە قازانجی کوردستان تەواو دەبوو یان نە، لەبەر ناجێگیری کارو کردەوەو رەفتارەکانی هیتلەر!!؟ خۆشبەختانە بەشێوەك تێك شکاو بەزێنرا، هەتاهەتایە ئەو مەترسیە لەسەر مرۆڤایەتی رەوێنرایەوە، نەما.

ولاّتـانی سـەرکەوتووی دووەمـین شـەڕی گـەورەی دونیـا، بـە شـێوەیەکی سەرەکی درێژەی هەمان ولاّتـانی بـراوەی یەکـەمین شـەری گـەورەی دونیـا بوون، ئەو بەلّێنو سوێندانەی کە لـە لـۆزانی تـەمموزی 1923، لـە سـەری رێککەوتبوونو پەیمانیان بەیەکدابوو بۆ بەرژەوەندی بەرتەسکی هەریـەکێك لەو دەولّەتانە، لە بەرنامەدا نەبوو بگۆڕدریّو بگرە بە توندیش دژایەتی هەر هـەلّێکی گۆرانکـاری دەکـراو، دەبوایـە "دابەشـکردن لـەنێو دابەشـکردن" دابەشکردنی کوردستان لـەنێو رۆژهـەلاّتی دابەشـکراو، بپـارێزیّ، مەبەسـتی سـەرەکی پاراسـتنی چـالە نەوتیـەکانو سـتراتیژیەتی هەریـەك لـە سـنورە ناڕەوایانە بوو، دەسـتکاری کـردنو دەسـت بـردن بـۆی بەکابـەو سـوتاندنی پـەڕەکانی قورئـان دەزانـی، دەلـێن" لـە ئینجیـل ئـەو سـنورە دەسـکردانە نوسراوە" ! ! گرنگـی نـەوت بـۆ ئالـەی پیشەسـازی ئـەو ولاّتانـە لـە زێـدە بووندابوو، برِی نەوتو دەولّەمەندی ژێر زەوی کوردستانیش، لەرادە بـەدەر بـوو، کـە بەهـەردوو حالّەتـدا، گرنگـیو سـتراتیژییەتی ئـەو ناوچـەیەی پـتر دەسەلماند.

ئەوەی توخمی نویّ بوو، سیستەمی سۆسیالیست خـوازو خۆبـە کۆمـۆنیزم زانی یەکێتی سۆڤیەت بـوو لـەو دەورانـەدا، قورسـایی دووەمـین شـەڕی زۆر کەوتە سەرو قوربانی یەکجار زۆری داو قارەمانیەتیو نەبـەردی، بـیّ وێنـەی نواند لە شەڕەکەدا، کە پتر بۆ لێوەشاوەیی ستالینو لەخۆبردوویو دلێـریو گیانی نیشتیمانی پەروەری کۆمۆنسیتەکان دەگەڕایەوە، بیّ ئـەوەی نکـۆلّی لە گیانی نەتەوەییو نیشتیمانی روسەکان بکەین، بەلاّم کۆمۆنیستەکان لـەو شەڕە، ئەو (وتـە)ی مارکسیسـتە یـان بـەپراکتیکی سـەلماند" شـوعیەکانی لەهەسـتی نەتــەوەییو نیشـتیمانی نەشـۆڕدراینەوە لەهــەموو لایـەك پـتر نیشتمانی خۆیـان خـۆش دەویّ، چـونکە ئـەوان مرۆڤایـەتی پەیامیانـەو لـە روانگەی مرۆڤایەتیەوە سەیری دەکەن نەك لە رووی دەمارگرژی ! !

ئـەم ولاّتـە راسـتە بەتـەنیا بـوو لـەنێو ولاّتـانی هاوپـەیمانی بـراوە، بینـای سۆسیالیسـتو بانگەشـی شـوعیەتی دەکـرد، لەشـەڕدا مانـدوبوو، ئالـەتی

عەسەکەری‌و ئابووری زەرەرو زیانێکی زۆری لێ کەوتبوو، لەگەڵ ئەوەشدا دەبوایە کاروکردەوەو ڕەفتارو ئاکارەکانی یەکجار جودا بوایە لەگەڵ وڵاتانی زلهێزی سیستەمی سەرمایەداری نابەرابەر، ڕاستە بۆ زۆر لەگەڵانی ئەوروپا ڕۆژهەڵات ستالین‌و یەکێتی سۆڤیەت بوون بە فریشتەو فریادرەس، گەر ئەو وڵاتە مەزنە نەبوایە، ئەوا 30 ملیۆن سلاڤی ئەو ناوچەیە بۆ قڕکردن‌و لەناوبردن هەلبژێرداربوون‌و ئایدیۆلۆژیای نازی لەسەرئەوە بینا دەکرا، بە داخەوە بۆ گەلی کوردستان‌و نیشتمانی داگیرو دابەشکراو، شتێکی نوێی نەکردو وەك ئەوان لە بەرامبەر کێشەکەیان ڕەفتاری کردووە، نموونەیەکی یەکجار سلبی لە پەیوەندی جولانەوەی ڕزگاریخوازی نیشتیمانی کوردستان‌و یەکێتی سۆڤیەتی نیشاندا، باجەکەشی هەردوولا دایان، ئەگەر هی کوردستانیان یەکجار قورس بوو، ئەوا هی ستالین، لایەنی ئاکاریشی گرتەوە، ئەویش لە نموونەی کۆماری دیموکراتی کوردستان لە مەهاباد بوو، بەهەمان شێوە عەقلیەتی وڵاتانی سەرمایەداری، کێشەکەیان کردە کارت‌و دوایی بە خەیاڵ "مەنزل" گەیشتن لەدەریایەکی چۆڵ هۆل بەجێیان هێشتن، لە سێدارەدان بەشێوەیەکی زاڵمانە کە ئەو هەولۆێستە لە ئەفکارو ئایدیۆلۆژیایەی ستالین هەلّی گرتبوو نەدەوەشاوە، هەر بۆیەش قازی هێندە خۆشی باوەڕ بوو پێیان.

کۆماری مەهاباد، لاپەڕەیەکی پڕشنگدارە لە ژیانی سیاسی‌و خەباتی نیشتیمانی کوردستانیدا، تائێستا ئیلهام بەخشە بۆ جولانەوەی نیشتیمانی کوردستانیدا، ئەو وتە بەنرخەی پێشەوا قازی بە پراکتیکی بۆ داگیرکەران سەلمێنرا، کاتێ پەتی قەنارەی خستە ملی‌و فەرمووی "شەعبی کوردی هەریەکە قازی محەمەدێکە"[1].

لە دوای پەیمانی سیڤەری ئابی 1920، بەجۆرێك لەجۆرەکان کۆماری دیموکراتی کوردستان دووەمین هەول بوو بەرگی نێودەوڵەتی لەبەرکرا، تا

---

(1)علائەدین سەجادی، مێژووی ڕاپەڕینی کورد، ل 208.

ساڵی 1991 لە بڕیاری (686) دووبارە بۆوە، بەهۆی ئەو ئیلهامە بەخشیە کاریگەری نەك لەسەر دەوڵەتی ئێران کرد، بەڵکو کاریگەری تا ئێستا ماوە لەسەر مێژووی تورکیاو عێراقو سوریا کە چەند دەوڵەتێکی کاریگەری ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستن، هێماکانو ئاماژەکان هەموو ئەوە نیشان دەدەن، کە چارەنووسی میللەتێك، کێشەی گەلێك بە بەرژەوەندی تەسكو مەرامی تایبەت گۆڕدراوەتەوە، ئازادی بە نەوت سەودای لەسەر کراوە، بڕوبیانۆکانیان فشاری نێودەوڵەتی، پەك کەوتنی ئالەی سەربازی......هتد، ئەمانە تەواوی ئارایشێك بووە بۆ سەودایەکە، نەك هۆکارێك بێ بۆ سەوداکردن، **دیارە بەرژەوەندی هەموو دەم لەسەروی پرنسیپو ئایدیۆلۆژیاو بانگەشەکانە، تەنیا ئەو کات، مانا دەگەیەنێ، بەرجەستە دەکرێو گوزارشتی لێ دەکاتەوە، کە بەرژەوەندییەکان بیخوازێ**!!!.

پرنسیپی سیاسەت دەڵێ بەرژەوەندی بەردەوام نەك دۆستی بەردەوام، ئەوەی جودا دەبینرێ لەو نێوەندەدا رادەی ویژدانو ئاکاری دروستە، گومان لەو دوو شتە لەمارکسیەتو مارکسیزم خوازی رەسەن نییە، ئەگەر سۆڤیەت نەی دەتوانی داکۆکی راستەوخۆی لەو کۆمارە بکا، ئەوا دەیتوانی ئەو کۆمارە پڕ چەك بکاو لەژێرەوە پشتیوانی لێ بکاو ئاراستەی داخوازییەکانی لەسەر مینبەرو سەکۆ نێوەدەوڵەتیەکانیدا لەوێ لەسەر پرنسیپی مافی چارەی خۆنوسین داکۆکی لێ بکات، کەهەموو وڵاتانی دونیای ئەوسا لەسەری رێك بوونو مۆریان لەسەر کردبوو.

خوێندنەوەو هەڵهێنجاندن لە هەلسو کەوتو رەفتاری زلهێزان زۆر جار شتی گەورەی لێ بەدەست دەکەوێ، بەداخەوە لێ وەشاوەیی‌و لێزانی سەرانی کۆمار، خۆش باوەڕیان بە سۆڤیەتو حکومەتی ئێرانی جێگای قامك لەسەر دانانە، بە سلبی بۆیان لێك دەدرێتەوە، لەگەڵ ئەوەش چەند هێمایەك لەسەرەتا هەبوو، دەبوایە درکیان پێ بکردایە " فشار خستنە سەریان لەلایەن سۆڤیەت لەوڵاتێکی سەربەخۆو گێڕانەوەیان بۆ نێو ئاقارو ئامێزی ئێران (بەخود موختاری) کارێك بوو، دەبوایە لەو ساوە هەڵوەستەی لەسەر

بکەن، دەرکردنی توودەییەکان لەنێو حکومەتی " قەوام" لەساڵی 1946" دووەم زەنگی مەترسیداربوو، ئەوجا زەنگی هەرە گەورە لەمایسی 1946 و دەست بە کشانەوە کردنی هێزەکانی سۆڤیەت، دەبوایە هۆشیاری بکردانەیەوە و قسەکانی باڵیۆزی ئەمریکا لە ئارارات" جۆرج تالتن" لە 1946 /11/27 ئەمریکا پارێزگاری لەسەرانسەر خاكو سەروەری ئیران دەکات"[1].

دەبوایە کۆمار لە کەسانی بوێرو بەتوانا بونایە، قازی چەند کەسێکی دیکە نەبێ ئەوانی دیکە لە ئیدارەو حزبو زوو ورەیان بەرداو لە مەیدانەکە خۆیان کێشایەوە، تەنانەت هەندێکیان لەژێرەوە پەیوەندیان بەداگیرکەری ئێرانی کردبۆوە، لە دوای کۆمار زۆربەی سەرۆك هۆزەکان لەلای شای ئیران بانگهێشت کرانو خەلاتیان پێ دراو بونە یەکەم شاپەرست! !.

" لەکوێی هەڵسو کەوتو رەفتارەکانی سۆڤیەت لە ئاست کۆماردا، دەگەینە ئەو ئەنجامەی کە ئەو وڵاتە بە پێچەوانەی دروشمەکانی لە رزگاری گەلانو یەکسانو رێزگرتنی لە ئیرادەیان....هتد" وەك برا گەورەیەك هەڵسو کەوتی کردووە، بە وەرگرتنی ئیمتیازاتی نەوت، چارەنووسی ئەو کۆمارەی بەکارهێناوەو ئیرادەی ئەو گەلە ستەم لێکراوەو ئازدای چارەنووسی ئەو کۆمارەی کردە قۆچی قوربانی بۆ قازانجی خۆی"[2].

(1) کریس کۆچرا، کورد لە سەدەی نوزدەو بیستدا/ ل 229.

(2) موجتەبا بورزوونی بارودۆخی سیاسی کوردستان... ل 406.

سەرچاوە

1– روجر پارکنسن– سمير عبدالرحيم الچلبی، موسوعة الحرب الحديثـة/ ج1– – 1990 بغداد.
2– روجــر پارکنســن ،ترجمــة سمــير عبــدالرحيم الچــلبی، موســوعة الحــرب الحديثة/ج2– – –1990 بغداد.
3– ارثر ماروبك،ترجمة سمير عبـدالرحيم الچـلبی، الحـرب والتحـول الاجتمـاعي في القرن العشرين– 1990 بغداد.

4– بــراين بونــد ،ترجمــة سمــير عبــدالرحيم الچــلبی، الحــرب والمجتمــع فى اوروپا(1870–1970)– براين بوند– – 1990– بغداد.
5– د. محمد احسان– ، ململانيە نێو دەوڵەتیەکان لەسەدەی بیستـەم دا ئاسـۆ کریم و کامەران ئەحمەد لەعەرەبیەوەکردویانە بە کوردی – هەولێر .2001
6– د. حامـد محمـود عیسـی، المشـکلة الکردیـة في الشـرق الاوسـط– – قـاهرە– .1992
7– موجتـەبا بـورزوونی، بـاوردۆخی سیاسـی کوردسـتان1880–1946(نازنـاز محەمەد قادر و یوسف خزرچوپان و سۆران عەلی بور،) – لەفارسـیەوە کردویانـە کوردی– هەولێر.2005
8– کـریس کۆچـرا ، کـورد لـە سـەدەی نـوزدەو بیسـتدا – حەمـە کـریم عـارف، وەریگێراوەتە کوردی– 2003سولەیمانی.
9– رۆبـرت ئولسـن– مەسـەلەی کـوردو پەیوەنـدی یـەکانی ئـێرانو تورکیـا ،لـە فارسـیەوە رێبـوار کـەریم وەلـی کردوویـە بـەکوردی، – هـەولێر چـاپی یەکـەم 2002– لەبڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیژی کوردستان.
10– جـەلیل گـادانی، 50 سـاڵ خـەبات کورتـە مێژوویـەکی حیزبـی دیمـوکراتی کوردستان/ ئێران بەرگی یەکەم–.
11– عومــەر نـورەدین، سیسـتـەمی نـوێ جیهـانی دۆزی کـورد / لێکۆڵینەوەیـە شیکاری سیاسی یە – هەولێر .2003
12– دیڤید ماکداول، مێژووی هاوچەرخی کورد– ئەبوبەکر خۆشناو لەفارسـیەوە کردویەتی بەکوردی– سولەیمانی .2004
13– نەوشێراوان مستەفا ئەمین، کـوردو عەجـەم مێـژووی سیاسـی کوردەکـانی ئێران– سولەیمانی .2005
14– عەلائەدین سەجادی، مێژووی راپەرینی کورد– – سەقز 1996.

بەندی دووەم

بەشی سێیەم

ڕەنگدانەوەی ڕەهەندەکانی نەوت لەسەر کێشەی کوردستان لەکاتی شەڕی ساردا

- دەروازە" نەخشەی شوێن ئارامی بۆ سەرمایەداری نەك دیموکراسی.
- یەکەم قوربانی " سەودای ئازادی گەلان بە نەوت لەشەڕی سارد" کۆماری دیموکراسی کوردستان - مەهاباد" بوو.
- ڕێککەوتنامەی شومی جەزائیر یان پاراستنی پێگەی ستراتیژییەتی سیاسەتی نەوتی لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا.
- کۆلۆنیالیزمی عێراقیو گۆڕینی دیموگرافیای باشوری کوردستان بەهۆی نەوت.
- کارە جینۆسایدەکانی دەستی بەعس. دەرئەنجامی پاراستنی نەوتی ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست بوو
- کۆڕەو یان ڕێگاگرتن لەدەست بردن بۆ ناوچە نەوتیەکانی باشوری کوردستان.
- پوختەی باس
- سەرچاوەکان

نەخشەی شوێن ئارامی بۆ سەرمایەداری نەك دیموكراسی

بە بڕانەوەی دووەمین شەڕی گەورەی جیهانو تێك شكانی نازیەت، ڕۆژ بەڕۆژ هەردوو ئایدیۆلۆژیایەكەی دیكە (سوسیالیزمو لیبرالیزم) دەكەوتنە گرژیو تەنگەژە لەسەر زۆر لە كێشەكانی دونیا، بەتایبەتی ئەمریكاو وڵاتە سەرمایەدارە گەورەكانی دیكە دەیانخواست بیرو باوەڕو هێزی سۆسیالیستخوازی یەكێتیٚ سوڤیەت لەو چوارچێوە سیاسیەی خۆی دەرنەچیٚو ڕەنگدانەوەی نەبیٚ لەهیچ كونجێكی دیكەی ئەو دوینایەو گەمارۆدانو لەناوبردنی لەدژی بەرێوەبەرن، سیستەمی سەرمایەداری نابەرابەری لەرادە دەرچوو بوو، نەیان دەخواست چەقێك یاخود هێزێك هەبیٚ، تەبەلوری نارەزاییو هەوڵدانو خەبات لەپێناو یەكسانیو ئازدایو دادی كۆمەڵایەتی بكات، لەبەرامبەردا، شۆڕشی ئۆكتۆبەر بۆتە هێزی گەورەی سیاسیو سەربازیو لە دووەمین شەڕی گەورەی جیهان، ڕۆلێكی گەورەی بینی، لەتێكشاندنی نازیزمی دژ بە بەشەریەتو سۆڤیەت سەنگو پێگەی نوێی بۆ پەیدا بوو لەدوای شەڕو هەنگاو دەنیٚ بۆ بەرجەستە كردنی هەڵگری بیرو باوەڕو ئایدیۆلۆژیەتیەكەی نەك هەر لە نێو سنورەكانی یەكێتی سۆڤیەت، بەڵكو لەدەرەوەی سنورەكانیشی بگرە لەدەرگای چەقی ئەوروپای دەدا ئێستاو ململانیٚ لەنێوان نابەرابەری سەرمایەدارىو ئایدیۆلۆژیای سۆسیالیزمی (ئازادیو یەكسانیو دادی كۆمەڵایەتی)، نەك ئەو سیستمە نابەرابەریە بگۆڕیٚ، بەڵكو پشت بەستوو بە چەقێكی شۆڕشگێری بەرخودانی خاوەن ئایدیۆلۆژیای سۆسیالیزم، دەخوازیٚ شادەمارەكانی هێزی ئەو سیستەمە بیٚ دادو نایەكسانە لەرەگو ریشەوە هەڵ تەكێنیٚو بەیەكجاری كۆتایی پیٚ بهێنیٚو دادو یەكسانی لەنێو كۆمەڵگای مرۆڤایەتی گشتگیر بكا، سیستەمی سەرمایەداری، كەوتە

پڕوپاگەندەی ئـەوەی" سـۆڤیەتیەکان هەرهـەلێکیان بـۆ بڕەخسـێ نیـازی فراوانخوازییان هەیە"[١]. کارو خەبات لـە پێنـاو دادی کۆمەڵایـەتیو ئـازادی گەلان، بە فراوانخوازی لەلایەن سەرمایەداری جیهانی دەخوێنرایەوە، کـاتێ سۆڤیەتیەکان داخوازی پێگەیەکیان کرد لە ژاپۆن وەك پێگـەی ئـەمریکا لـە جەرمەنستان، ترومانی سەرۆك کۆماری ئەوسای ویلایەتـە یـەکگرتووەکانی ئـەمریکای لـەوەملادا گـووتی" سـۆڤیەتیەکان بـە دەرەنگـەوە گەیشـتنە ئاهەنگەکـە" بۆیـە هـیچ کـەرتێکیان پـێ نـادرێ"[٢]. ئـەم وەڵامـە بـەهۆی ئەوەبوو، کـە سۆڤیەت بـە درەنگـەوە شـەڕیان دژ بـە ژاپـۆن راگەیانـدووە، کەچی ئەوروپای رۆژهەڵات بەخوێنی سوپای سووری سوڤیەت رزگار کرابوو، ئەمریکاو وڵاتانی دیکەی سەرمایەداری مرازی پێگـەو نفـوزی زۆر بـوون لـەو ناوچانەدا، بۆیە مامەڵەی ستالین بە پێوەری رۆژهەڵاتی دوور لـە ئـەوروپایی رۆژهــەڵات بــەرێوە بــردو بــەراورد کــردو ئــەمریکاو ســەرمایەداران، ئــەم بــەراوردەی ســتالینو ســۆڤیەتیەکانیان بــە فراوانخــوازیو خــۆ دزینــەوەی ستالین لە هەڵبژاردنی ئازاد لە ئەوروپای رۆژهەڵات لەقەڵەم داو لەراستیشـدا ستالین رۆژێك لەرۆژان خۆی پێ مـژول نـەدەکردو بەرنامـەی خـۆی بـۆ ئـەو ناوچانە تێك نەدا.

"حکومەتێکی میللیو کۆمۆنیستی لە وارشۆ دامەزرا، هەر ئـەو هۆیـەش بـوو لە مایسی 1945 کتوپڕ کار بە پرۆگرامی یارمەتیەکانی خواستنو بەکرێدان وەسـتێنراو پەیوەنـدی ئـابووری لـەنێوان وڵاتـە یـەکگرتووەکانو یـەکێتی سۆڤیەت بەرەو تێکچوون چوو، لە شوباتی 1946دا، وڵاتە یـەکگرتووەکان ئـەو داوایـەی یـەکێتی سـۆڤیەتی رەتکردەوە،سـەبارەت بـە قـەرز وەرگـرتن بوون، لەمانگی تەمووزی 1945و لە کۆنگرەی پۆتسدام دا، سۆڤیەتیەکان داوای ئـەو 10 ملیـار دۆلارەیـان کـرد کەپێویسـت بـوو جەرمانسـتان لـە

---

(1) د. محەمەد ئیحسان، ململانێ ی نێودەوڵەتی لە سەدەی نوزدەو بیستدا، ل 153.

(2) هەمان سەرچاوە ل 155.

قەرەبووی شەڕدا بیداتە سۆڤیەت، کە " هاوپەیمانان" لە کۆنگرەی یالتا لە سەری ڕێك کەوتبوون سۆڤیەتیەکان لە خەزینەی جەرمەنستانی ڕۆژئاوا داوایان کردو ئەمریکاو بەریتانیاو فەرنسا، گوتیان گەر سۆڤیەتیەکان ئەو پارەیان دەوێ با لە کەرتی جەرمەنستانی ڕۆژهەڵات وەربگرنەوە"[1].

ستالین‌و سۆڤیەتیەکان ئەم هەڵوێستە نوێیانەی ئەو وڵاتانەیان بەجۆرێك لە فشاری ئابووری دووژمنکارانەیان بۆ سەر سۆڤیەت لێك دایەوەو لە ڕاستیشدا هەر وابوو، دەیان خواست شەڕی ئابووریش لەگەڵ سوڤیەت دا بکەن.

" کاتێ ئەمریکیەکان پڕۆژەی (باروخ) یان پێشکەش بە UN کرد، بۆ چاودێری کردنی چەکی ئەتۆمی لە لایەن UNوە، سۆڤیەت ئەو پڕۆژەیەی ڕەتکردەوە دەیانخواست وەڵامی ئەو نیازەی ترومان بدەنەوە، کە لە بەکارهێنانی چەکی ئەتۆمی لە هیرۆشیماو نەکازاکی بەکاری هێنابوو، ئەوانیش " بۆمبی خۆیان هەبێ‌و دروستکردنی ئەو بۆمبەش لەژێر چاودێری UN لە لای سوڤیەت، واتا لە ژێر چاودێری ئەمریکا، چونکە تەنیا ئەمریکیەکان دەیانزانی ئەو بۆمبە چۆن دروست دەکرێ‌و لە دوایشدا سۆڤیەتیەکانساڵی 1946 یەکەم بۆمبی ئەتۆمی خۆیان تەقاندەوە""[2].

یەکێ لە مەسەلە هەرەگرنگەکانی ناکۆکی نێوان سۆڤیەت‌و ئەمریکیەکان بەتایبەتی‌و بەریتانیاو فەرەنساش بەگشتی ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست‌و وردتر بەناو باکوری ئێران بوو، کە بەشێکی زۆری لە باکوری کوردستانی ڕۆژهەڵات دەگرتەوە" سۆڤیەتیەکان لە بەرامبەر ئەو بەڵێن‌و ڕێککەوتنامەی لەسەر ڕێککەوتبوون سەبارەت بە کشانەوەی هێزەکانیان لەو ناوچەیە خۆیان دەگنخاند دەشاردەوە، ئەم ناوچەیە بۆ سۆڤیەتیەکان جێگایەکی ستراتیژی‌و جیۆپۆلەتیەکی بوو، ئەمریکاو وڵاتانی دیکەش دەیان

(1) هەمان سەرچاوە ل 154.

(2) هەمان سەرچاوە ل 155.

خواست ئەو ناوچە ستراتیژیە نەکەوێتە دەست سۆڤیەتو بەناو دەیانخواست" سەروەری نیشتیمانی" بەناو ئیران بۆ ئەو ناوچانە بگەڕێنەوە، کە بەهەردوو سەر لە قازانجی وڵاتانی سەرمایەداری دابوو، دوای هەڕەشەی ئەتۆمیو یاداشت دان بە نەتەوە یەکگرتووەکان سۆڤیەتیەکان بەناچاری لەباکوری ئیران کشانەوە، وەلی بەهەست کردن بە تالْیەکی قولْەوە" کەتیایدا یەکێ لە پرۆژە نەتەوەییەکانی کوردستان لەو ئاکامەدا جوانەمەرگ کرا".

لە راستیدا سۆنگەی بارگرژیو نالەبارەیەکە لە " ئایدیۆلۆژیەت" ی هەردوولا سەرچاوەی دەگرت جیهانی کۆمۆنیزمیو جیهانی سەرمایەداری، رۆژ بە رۆژ لێکتر دوور دەکەوتنەوە، دەبوو لە بەرامبەر هەر رووداوو کێشەیەك سەری هەڵدەدا، هەر دوولا زۆر بە حەساسیەت مامەڵەیان لەگەڵ یەکتر دەکردو لە کۆی ئالۆزی ئەو کێشانەی کە باسمان کردو ئاکامو دەرهاویشتەکانی ئەو کێشانە، پانتاییو دوورایی نێوانیان فراوانتر دەبووو لێکدابڕان لە برە و دابوو، بەتایبەتی ناوەڕۆکی لێکدابڕانو گرژی نێوان هەردوو " جیهان" چەمکە ئایدیۆلۆژیەکان بوو، بەلام لە جەوهەردا، مەسەلەی رۆژهەلاتی ناوەڕاست بەتایبەتی سیاسەتی نەوتی هەردوولا ،دابین کردنی بەرژەوەندیەکان لەو ناوچەیە، ئەو ناکۆکیو جوداییانە پێشترو دواتری قولْتر کردوەوەو بەرەو ئەو ئاقارەی برد کە دوو جەمسەری دەورانی شەڕی سارد لێ دورست بێو لەنێوان هەردوولا جیهان بە شێوەیەك دابەش بکرێ، ئەم سەرەتا دانانە، جیهانی بەرەو ئاراستە برد کەململانێو پێشبڕکێ بکەوێتە نیو هەموو شتێك بەتایبەتی لەناوچە گرنگو ستراتیژیەکان، کار بگاتە ئەوەی فەرهەنگی سیاسیو دبلۆماسیو یاسا لەسەر هەموو شتێك سەر لەنوێ گۆڕانی بنچینەیی بەسەردابێتو وەك جاری جاران مانای نەبێو گەرهاتوو لە بەرژەوەندی لایەكو دژ بە لایەکی دیکە بێ چەندە رەواو یاسایی بێ، ئەوا ململانێ توندی لەسەر دروست دەبێ.

بەم شێوەیە بە بڕانەوەی دووەمین شەڕی گەوەری دونیا سیستەمی فرە

جەمسەری " لیبرالیزم، نازیزم، سۆسیالیزم" گۆڕانی بەسەر داهاتو زەمینەی دوو جەمسەری نێوان سۆسیالیزمو لیبرالیزم خوازەکان سەری هەڵداو، لە راستیدا بە چەند قۆناغێکدا رەت بوو، کە وێستگە گرنگەکانی ئەو ململانێیەی دوای سەرهەڵدانی شەڕی کۆریاو قەیرانی رۆکێتی کوبا، کە شەڕی ساردی لە سەر لێواری شەڕی گەرمی نێوان هەردوو چەقی بلۆکەکە گێڕایەوە، لە راستیدا شەڕی ئەتۆمی لیَ دەکەوتەوە ئەو جارە نەك شەڕی چەکی کلاسیکی، ئەوەی لەشەڕی گەرمی دەسەنگراندەوە، تەرازووی هێز بە تایبەتی هێزی ئەتۆمی بوو، بەشێوەیەك هاوسەنگی هێزی قەتیس هێشتبۆوە، لە دەرەوەی هێزی ئەوان زلهێزێکی دیکە بوونی نەبوو.

هەردوو زلهێز یەکێتی سۆڤیەتو ولاتەیەکگرتووەکانی ئەمریکا بڕیاردەری هەریەك جەمسەری خۆیان بوون، بەکارهێنانی هێز بۆ هەر گۆڕانکاریەك لەنێو یەکیَ لە جەمسەرەکاندا ئاستی ململانێکانی دەگەیاندە لێواری تەقینەوە، هەمیش هەردوو زلهێز لەپێناو پتر بەدەست هێنانی هێز لەپێشبرکێدا بوونو هەردوو زلهێز (سۆڤیەتو ئەمریکا) لە پێناو فراوانکردنی سنوری پاوانخوازیو بلاوکردنەوەی سایەی دەسەلاتی خۆیان زاڵبوون بەسەر دەوڵەتانی دیکەی دونیادا، دەستیان کرد بە دەستێوەردان لە کاروباری نێوەدەوڵەتیو لەئەنجامی ئەمەش روخساری دابەش بوونی جیهان بەسەر دوو جەمسەردا روونتر دەرکەوت""(1).

ئەگەرچی سیستەمی دوو جەمسەری لە دوو بلۆکی جودا لەرووی بیرو باوەڕو چەمکی ئایدیۆلۆژیەت، لایەنێك کۆمۆنیزمی لایەنی دیکەی لیبرالیزمی هەلگرتبوو، وەك باسمان کرد ململانێیەکان بە شێوەی چەمکە ئایدیۆلۆژیەکان دەجولایەوە، کە سۆڤیەتو ئەمریکا، هەریەکە چەقی یەکیَ لەو دوو بلۆکەو زلهێزو پێشکەوتووترین ولاتی هەریەك لەو دوو بلۆکە بوون، کۆمەلێك دیاردەی ئابوریو کۆمەلایەتیو فەرهەنگی" روناکبیری، لەگەلَ

---

(1) عمر نورەدینی، سیستەمی نویَ ی جیهانیو دۆزی کورد، ل 91.

دابوو لەنێو پەرەسەندنی ئاستی ئەو ململانێ یە، رەنگ بوو بەهۆی بانگەشەی فیکری بلۆکی سوسیالیزم، گۆڕانکاریە ئابووریو کۆمەڵایەتیەکان بە قازانجی رەنجدەرانو رەشو رووتی ئەو کۆمەڵگایانەی ژێرسایەی نفوزو دەسەڵاتی ئەو بلۆکە" سۆسیالیزم" دا ئیجابیانە رەنگیدابێتەوە، بە هەندێ ئەو کەمو کوڕیو هەڵەی سیاسیو پراکتیکی ئەو بانگەشانەدا، پتر ئەو بلۆکە گرەوی لەسەر گۆڕانکاریو وەرچەرخاندنی نوێ دەکرد لە چەقی ئەوڕوپا " جەرمەنستانو بەریتانیا" بەپێی پێشبینەکانی مارکسو ئەنجلزیش کاتێ سەرمایەداری درکی بەو راستیە کرد، کەوتەخۆی " راشکاوانە" جۆرج کینان" باڵوێزی ئەمریکی لە مۆسکۆ رایگەیاند گەر هاتوو ئەمریکا رێگا لەئەگەری گۆڕانکاریو فراوانبوونی بگرێ، دەروازەیەك بۆ ئایدیۆلۆژیای کۆمۆنیزم بدۆزێتەوە، ئەو کاتە بیروڕای نوێ سەر هەڵدەداو خەڵك لەوە دەگا کۆمۆنیزم وەك پێداویستیەك شەپۆلی دوا رۆژ نییە""[1].

ئەگەرچی کۆمۆنیزم چاوەڕێی ئەگەری گۆڕانکاری دەکرد لەسەر ئاستی ئەوڕوپا، ناوەندی ئەوڕوپا"، ئەوا ئابوری ئەمریکا پێویستی بە فراوانخوازی هەبوو نەك سۆڤیەت، بۆیە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا " نەخشەی بۆ ئەوە داڕشت کە جیهان بکاتە شوێنێکی ئارام بۆ سەرمایەداری نەك بۆ دیموکراسی بەهەرمێن خستنی باڵادەستی ئابوری ئەمریکی""[2]. هەردوولا سۆنگەی لێکدانەوەی خۆی لەسەر ئابووریو سەرلەنوێ دامەزراندنەوەی ئابوریەکی نوێ بینا دەکردو سەرمایەداران واشیان مەزەندە دەکرد بەهۆی ئەو زەرەرو زیانە زۆرەی بەسەر سۆڤیەت کەوت لەئاکامی شەڕ، ناتوانی سەر لەنوێ بینای ئابووریو سەربازیو ئیداری خۆی بکا، پێویستی بە هاوکاریو یارمەتی هەیە، کەچی سۆڤیەتو کۆمۆنستەکانی سۆڤیەت لەسەر ئەوە کۆك بوون، ئەو قەیرانە دوورەیەی کەرووبەرووی سەرمایەداری دەبێتە

---

(1)د. محمد ئیحسان، ململانێی نێودەوڵەتی لە سەدەی نۆزدەمو بیستدا، ل 171.

(2) هەمان سەرچاوە ل 147.

لـه (10) سـاڵەی داهاتووییـدا، پـەکییان دەخـاو سـۆڤیەتو جوڵانـەوەی کۆمۆنیزمی جیهانی توانای بردنەوەی گرەویان دەبێو ئەگەری گۆڕانکارییە چاوەڕوانکراوەی کە چاوەڕێی بون لـە هەنـدێ وڵاتـی گرنگـی سـەرمایەداری روودەدا، بــەم شــێوەیە گرەوەکــە دەبەنــەوەو نەخشــەی پلانــەکانیان سەردەکەوێ شۆڕشـی سوسیالیسـتی سـەر ئاسـتی جیهـانی ئەگـەری پـتری بەدیهێنانی بـۆ دەڕەخسـێ،و وەك باسمـان کـرد، ئەمریکاییـەکانیش بینـای خـەیاڵ بـڵاوی خۆیـان، کۆمـەكو یارمـەتی ئـابوری خۆیـان بەهەنـدێ شـت دەبەستەو، بەتایبەتی لەسەر مەسەلەی ئەتۆمی" کاتێ ترومان لـەکۆنگرەی پۆتسـدامی تـەمموزی 1945 بـە سـتالینی راگەیانـد کـە ئـەمریکا چـەکی ئەتۆمی هەیە، کەچی سـتالین لـە بەرامبـەر ئـەو هەواڵـە بـێ بـاك بـوو، وەك ئــەوەی ئــەو هەواڵــە لــە لای ئــەو هــیچ نــەبێو رووی نــەدابێ، ئــەم دان بەخۆداگرتنەی ستالین ئەمریکیەکانی تەزاند""[1]. بـەم شـێوەیە ئـابوریو بەرژەوەندی باڵای نیشتیمانی هەردوو زلهێز، شەڕی ساردی لەنێوان هەردوو بلۆك برەپێداو هەوڵ دەدرا گـرەو لـە سـەر دەسـت بەسـەرداگرتنی حـەوزە نەوتیەکانی رۆژهەڵاتی ناوەڕست بکرێ، کە کوردستان بەشێکی گرنگی ئـەو ناوچـانەو بەشـێکی سـەرەکی ئـەو نەوتـەی رۆژهـەڵاتی ناوەڕاسـت دروسـت دەکا، راسـتە سیاسـەتە نـەوتیو توانـا ئابووریـەکانی کوردسـتان لەدەسـت خۆی نییە، بەڵکو لە بەردەستی داگیرکەرانی کوردستان بووە، بۆ مەبەسـتی نەژادپەرستی خۆیان نـەوتی کوردسـتانیان بـەکارهێناوە زۆر جـار لەهەنـدێ وێسـتگەی مێـژووی ناوچـەی رۆژهـەڵاتی ناوەڕاسـت چـەکی نـەوتو داهـاتی نەوتی کوردستانیان بەکارهێناوە، بۆ سەوداکردنو پاراسـتنی بەرژەوەنـدی تایبەتی خۆیانو دژایەتی کردنـی جوڵانـەوەی نیشـتیمانی کوردسـتان، کـە وەك جوڵانەوەیـەکی بابـەتیو مێـژووکرد لــە ناوچــەکە وجــوودی بــەهێزی هەبووەو نەکرا لە نێو حساباتی کۆلۆنیالیستی وڵاتە زلهێزەکـان دەربخـرێ،

---

(1) هەمان سەرچاوە ل155 .

یاخود بەهەند هەڵنەگیرێ، لەنێو حساباتی ئاستەنگەکانی بەرژەوەندی ئەو بلۆکانە، ئەوا کێشەی کوردستان، پانتایی زۆری ئەو حساباتانەی گرتووە، لەلایەن سەرمایەداران چەندە حساب بۆ پەڕینەوەی کۆمۆنیزم کراوە، ئەوا هێندەش حساب بۆدروست نەبوونی دەوڵەتی سەربەخۆی کوردستان کردووە، کە بەپێ ی ئەو هەرێ نامەیەی لەگەڵ دەسەڵاتدارانی داگیرکەرانی کوردستان بەستیویانە لە رێککەوتنامەی لۆزان، بوونی دەوڵەتی کوردی مەترسییە بۆ سەر بەرژەوەندییە نەوتیەکانی زلهێزان لە ناوچەی رۆژهەلاتی ناوەڕاستدا.

لە راستیدا شەڕی سارد، یەکێ لە سیماکانی ئەو دەورانەی نیوەی دووەمی سەدەی بیستەمە، کە لە نیوەی یەکەمدا شەڕی گەرمی کاولکارانە" هەردوو شەڕی گەورەی جیهان"، ئەگەر چی ململانێو رکابەری زۆر توندبوو، چاوەڕوانی ئەوەی لێدەکرا، شەڕێکی مالوێنتر رووبدا، مەترسیدارو کاولکارانەتر بێ لەهەردوو شەڕی پێشتری گەورەی جیهان، کەچی رووی نەدا، نزیکەی نیوەی دووەمی سەدەی بیستەمی رابردووی گرتەوە، " 1947–1989" ململانێیەکان هێندە گرژو توند بوون، لەگەڵ ئەوەش شەڕ لەنێوان سۆڤیەتو ئەمریکا نەقەوما، پتر گرنگی بە ئایدیۆلۆژیا دراو سەروەری نشتیمانیو دەست تێوەردان لەکاروباری وڵاتان یەکێ لە کارە هەرە حەرامەکانی ئەو ماوەیە بوو هەرچی لەنێو چوارچێوەی سنوری سیاسی ئەو وڵاتانە روویبدایە، بۆ کەس نەبووە خۆی تێ هەڵقورتێنێ، یا خود باسی لێوە بکا، بەدەست تێوەردانو پێشێل کاری سەروەری نیشتیمانی ئەو وڵاتانە دادەنراو زۆر لە گەلانی بن دەستو زۆرلێکراو، بوونە قوربانی ئەم ریتمە ناڕەوایە بە رۆژی رووناك چەندین مەرگەساتو کارەساتی بەسەر هات کەچی یەك مینبەری نێودەوڵەتی نوقەیان لێ وەنەهات.

یەکەم قوربانی شەڕی سا رد کۆماری دیموکراسی کوردستان لەمهاباد بوو.

هاتنە ناوەوەی لەشکری سۆڤیەتو بەریتانیا بۆ نێو خاکی ئێران لە ئابی 1941دا ئەگەرچی لە ڕێگای ڕێککەوتنێکی فەرمی لەگەڵ ئەو وڵاتە بە رواڵەت بۆ مەرامی سەربازی بوو،، بەڵام لەناوەخندا بۆ مەبەستو مرازی ستراتیژیەتی ئەو زلهێزانە بوو لەناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا بە تایبەتی لەبواری نەوتی، دروست بوونی کۆماری کوردستان لە مەهاباد وەك یەکەیەکی سەربەخۆ لە سەرەتای جاڕدانیدا لە پەراوێزی ناوچەیەکی دەسەڵات لێکێشراوەدا، بەهۆی فاکتەری ناوەخۆیی نەهاتبووە دی، بەڵکو بەدەست لە پشتدانو تان لێدانی دەرەکی ڕاگەیەندرابوو، وەك بەشێك لەو مەرامو بەرنامەیەی سۆڤیەت هەیبوو لەناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا، کارتێکی گوشار بۆ سەر توركیا، نەك وەك بەرجەستەکردنێکی ئەخلاقیو مەبدەئیانەی بیروباوەڕی مارکیسزمو شوعیەت بێ.

ئینگلستانو ئەمریکاش، بەهەمان شێوە بۆ پاراستنی بەرژەوەندییە کۆلۆنیالیستەکانیان بوو لە ناوچەکەو ئێراندا، دەنا هەر یەك لەو دوو وڵاتە بەباشی ئاگادرای زوڵمو زۆرداری سەر گەلی کوردستان بوون، شارەزایەکی باشیان هەبوو لەسەرکێشەی کوردستان، لەگەڵ ئەوەشدا، بە توندی بەگژ هەر جۆرە هەوڵو کوششێك دەهاتنەوە، کە گەلی کوردستان ئەنجامی دەداو پشتگیری تەواویان لە داگیرکەرانی کوردستان دەکردوو هاوکاری مادیو مۆرالی یان لێ دەکردن بۆ سەرکوت کردنەوەی ئەو جوڵانەوە نیشتمانیو نەتەوایەتییەی کوردستان. بێ ئەوەی حساب بۆ پەیوەندی دیالیکتیکی نێوان ئەو بانگەشەو پرنسیپانەی کەخۆیان رایان گەیاندبوو لەگەڵ بەرژەوەندییە کۆلۆنیالیستەکانیان لەناوچەکەدا بکەن ئەوەتا

ئەمریکا لە سەرزاری کارگێری سیاسی باڵوێزخانەکەی لە مۆسکۆ" جۆرج کینان" لەوکاتاندا دەبێژێ" نابێ هیچ زلهێزێکی دەرەکی شانسی بەدەست هێنانی جێ پێ ی هەبێ لە(باکوری ئێران)"[1].

یاخود لە راگەیاندراوێکی فەرمی دەوڵەتی ئینگلستان بۆ سوپاکەی" لەنێو خاکی ئێران، (رۆژهەڵاتی کوردستان)، ئامانجی دەوڵەتی ئینگلستان پشتیوانیە لە دەوڵەتی مەرکەزی ئێران"[2]. یاخود ئەو ئاگاداریو هۆشدارییەی وەزیری دەرەوەی ئەمریکی ئەوسا داویتە بە وەزیری جەنگی ئەوسای ئەمریکی کە دەڵێ" دەبێ ئەو وڵاتە" ئێران" بەهێز بکەین تابتوانێ ئاسایشی ناوخۆی بپارێزێ"[3]. هەرچی جولەیەکی دبلۆماسی قازی محەمەدو سەرانی جوڵانەوەی کوردایەتی رۆژهەڵاتی کوردستانی ئەوسا دەیان کرد لەگەڵ بەریتانیاو ئەمریکا، بەکارێکی دبلۆماسی بۆ ترساندنی یەکێتی سۆڤیەت لێك دەدرایەوە[4]. لەنێو ئەو رەوشەدا لە 22ی کانوونی یەکەم 1946 بە پشتگیری پشتیوانی سۆڤیەت کۆماری کوردستانی سەربەخۆ لە مەهاباد راگەیەنراو بۆ ماوەی پتر لە 11 مانگ ئەو کۆمارە تەمەنی بوو، بێجگە لەوەی لە رەوشێکی نێوخۆی هەرێمیو نێودەوڵەتی دژوار لەدایك بوو، هەر لە سەرەتاوە رووبەرووی غەدرو پاشقولێ لێ گرتنێك هات چ لە لایەن ئازەرکانو چ لە لایەن سوڤیەتیەکان، تەنانەت لە لایەن هەندێ لەهۆزو خێلی بەناو کوردیدا، هەروەك لەسەرەوە باسمان کرد، راگەیاندنی لە ئاکامی پەرەگرتنی فاکتەری ناوخۆییو زاتی کوردستانی نەبوو، بەڵکو لە رێگای دەست لەپشت دانی سۆڤیەت بوو، وەك بەشێك لە دەستەبەرکردنی ستراتیژیەتی لەناوچەی رۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا بەتایبەتی

---

(1)موجتەبا بورزوونی، بارودۆخی سیاسی کوردستان 1881– 1946 ل 446.

(2)کریس کۆچرا، کورد لەسەدەی نوزدەو بیستدا ل 200.

(3)عومەر نورەدینی، سیستەمی نوێ جیهانیو دۆزی کورد، ل 94.

(4)کریس کۆچرا، کورد لە سەدەی نۆزدە و بیستدا، ل 200.

مەسەلەی نەوت، بۆیە کاتێ گەیشتن بە مەغزاو مەنزلی خۆیان پشتیان لەو کۆمارە کردو غەدرێکی گەورەیان لەگەلی کوردستان کرد، کە بەهیچ شێویەك نەدەگونجا لەگەڵ مەبدەئو ئاکاری شوعیانە، بەتایبەت ئەو کات سۆڤیەت خۆی بە تاکە سەنتەری ئەو بیرو باوەڕە دەناسیو دەی خواست سنوری سوسیالیزم بۆ دەرەوەی سنورەکانی خۆی فراوانتر بکات.

دوای ئەوەی قەوام سەلتەنە لە ئادارو نیسانی ساڵی 1946 گەیشتە ئەنجامێك لەگەڵ سوڤیەتیەکانو ئەوەی ئەوان دەیانخواست، پێی بەخشین، نەك هەر پشت لەمافی چارەی خۆنوسینی گەلی کورد لە رۆژهەلاتی کوردستان کرا، بەڵکو هۆشداری دا لەبەرامبەر هەر خۆ پچڕینەوەیەك بۆ بەرگری کردن لەکۆمار، سۆڤیەت لێیان قەبول ناکەن، ئەو هۆشداریەش کاریگەری سلبی یەکجار گەورەی کردە سەر مەعنەویاتی ئەو کۆمارەو وای کرد چارەنووسی خۆ بەدەستەوادان هەڵبژێرێ، راستە بونیەی سیاسیو سەربازیو ئیداری ئەو کۆمارە یەکجار لەڕو لاواز بوو، لەرووی سیاسیو خوێندنەوەی واقیعی ناوچەکە، ئەوەندە لەئاست پێویست نەبوون، لەگەڵ ئەوەشدا، ئامادەیی گیان سپاردن لەپێناو گەلو نیشتیمان ئەوپەڕی دلێریو دڵسۆزیو بەوەفاییەوە خەباتیان دەکرد، بەردەوامیش دڕندایەتی داگیرکەرو بەلێن شکاندنی بەناو دۆست رووبەروویان بوو کە بەردەوام لەمێژووی گەلی کوردستان دووبارە بۆتەوە.

راستە ئازدایو مافی چارەی خۆنوسین گەلی کوردستان کە یەکێ لە پرەنسیپو خاڵە سەرەکیەکانی فەلسەفەی مارکیسزمو بیرو باوەڕی شوعیەتە، کەچی لە ساڵی 1946 لەسەر گەلی کوردستان لەلایەن ئەو سوڤیەتیە خۆبە شوعی زانە، بە 50٪ی نەوتی بەناو باکوری ئێران گۆڕایەوەو هەڕەشەی بۆمبی ئەتۆمی هەلگیرسانی سێیەمین شەڕی جیهانیو ناچاربوونی سوڤیەت ئەمانە هەمووی برو بیانوی ئەو سەوداکاریەن کە لە واقیعدا جێگایان نابێتەوە، سەرەڕای ئەوەی زولمێکی گەورەی لەکوردستانیان کراو برینەکەی تا ئێستا بەسفتو سۆیە، لەگەڵ ئەوەشدا،

ئەو ئەزمونەو ئەوکۆمارە، تا ئێستا ئیلهام بەخشە بۆ خەباتی نەتەوەیی‌و نیشتیمان لەهەموو پارچەکانی کوردستان‌و رۆڵی هەیە نەك هەر لە مێژووی گەلی کوردستان، بەڵکو تا ئێستاش کاریگەری لەسەر مێژووی هەر چوار وڵاتی داگیرکەری کوردستاندا هەیە دووبارە بوونەوەی بە مەترسیەکی گەورە دەزانن بۆ سەر چارەنووسی ئەو وڵاتانە.

کلاو لەسەرنانێکی قەوامی سەلتەنە بوو، بە سەر سوڤیەتیەکان بێ ئەوەی ئاکامێکی ئەوتۆش بۆ خۆیان بەدەست بهێنن، کەچی ئەو هەڵویستە سیاسیە سلبیەیان لەسەر خۆ تۆمارکرد لە بەرامبەر گەلی کوردستان‌و گەلانی ئازادیخوازی ناوچەی رۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا، کە بەهیچ شێوەیەك برِو بیانۆی بۆ نییەو نابێ، کۆماری کوردستان لە مەهاباد هێمای دیکەی ئەوەیە، کە جولانەوەیەکی نیشتیمانی کوردستان لەو رۆژگارەدا بوونی هەبووەو ئەگەر بە درەنگە وەختیش بێ راگەیاندنی کۆماری (دوای 5 ساڵ چاوەڕوانی) ئەوا لە ناوەڕۆکدا وەرچەرخانێکی گەورەی ئەو جولانەوەیە بوو لەو پارچەیەی کوردستانداو سەرەتای گۆڕانکاری‌و قوڵبوونەوە لە " پان کوردیزم"و بەرجەستە کردنی ماف چارەی خۆنووسین بۆ گەلی بن دەستی کوردستان، لەگەڵ ئەوەی شت بە ئاکام لێك دەدرێتەوە، بەڵام قۆناغێکی نویێ ی لە پەیوەندی دۆزی کوردستان لەگەڵ وڵاتانی باڵادەست‌و زلهێزی ئەوسای دونیا هێنایە گۆڕێ‌و سەرەتای پرۆسەی بەنێو دەوڵەتی کردنی کێشەی سیاسی کوردستان بوو، جولانەوەیەکی نیشتیمانی کوردستانی ئامادەیی خۆی تۆمار کردو پرۆژەی نەتەوەیی کوردستانی خۆی پێشکەش کرد بەلام بەرژەوەندی زلهێزان پێچەوانەی خواستی کوردو ئەو برِیارو بانگەشەو پرنسیپ‌و گفتانەیان بوو، کە لەسەر بڵندگوێ بالاترین سەکۆی نێودەوڵەتی بانگەشەیان بۆ رادەگەیاند بە رواڵەت داکۆکیان لەسەر کرد، کەچی لە ناوەڕۆکدا لایەنی تیوری بەرژەوەندییە تایبەتیەکانیان بوو، مەسەلەی سیاسی کوردستان‌و جاڕدانی‌و لەناوبردنی کۆمار، نیشانەو هێمای چارەسەرنەکراوی کێشەی کوردستانە لە رۆژهەڵات‌و بایەخی نێو دەوڵەتیە

بەو شوێنە جوگرافیەی کوردستان، کە رۆلێکی گرنگی بینی لە سەرەتای لەدایك بوونی" شەڕی سارد"ی نێوان دوو بلۆك" لیبرالیزمو سۆسیالیزم" گرنگی ئەو شوێنە جوگرافیەی کوردستان، نەك لەئاکامی جیوپۆلیتیکیو ستراتیژیەت بێ بەتەنیا تاوەکو ئەو سامانە بەو شێوەیە کاریگەری هەبێ لەسەر ستراتیژیەتی ئەو زلهێزانە بۆ ناوچەکە، ئەوا چاوەڕێ ی ئاوەڕدانەوەیەکی ئیجابیانە لەرەوایی کێشەی سیاسی داگیرو دابەشکراوی کوردستان لێ ناکرێ.

رێککەوتنامەی شومی جەزائیر یان پاراستنی پێگەی ستراتیژی سیاسەتی نەوتی لە رۆژهەلاتی ناوەڕاستدا

بۆ ئەوەی لە رەهەندو پاشکۆکانی پلانی شومی جەزائیر بگەین، پێویستمان بە باگ گراوندێك دەبێ لە تیشك خستنە سەر هەندێ گۆشە، هەلوێستەکانی شۆڕشی ئەیلول چۆنیەتی رێککەوتنامەی ئاداری 1970و پەیوەندییە ئەقلیمیو دەولیەکانی شۆڕشو بارودۆخی هاتنە سەر کاری حزبی بەعس بۆسەر دەسەلات بۆ جاری دووەم 1968و پەیوەندییە ئەقلیمی نێو دەولیەکانی دوای ئاداری 1970، رەنگە ئەو کارەش کەمێك لەناوەڕۆکی خواستی ئێمە دوورمان بخاتەوە، بۆیە هێندە گرنگی بەو مەسەلانە دەدەین کە پیوەندار بێت بە نەوت کە کڕۆکی خواستی باسەکەمانە.

بەعسو چارەسەرکردنی ئاشتیانەی کێشەی باشوری کوردستان هەر لە خۆیدا لوغزێکەو ناچێتە نێو لۆژیکی سیاسی، حزبێکی نەژاد پەرست تا سەر ئێسقان، هیچ جۆرە پەیوەستداریەکی فیکریو ئاکاری بەرامبەر بەکوردو مەسەلەی نەتەوەیی دیکە نییەو نابێ، هەر لە سەرەتاوە بەتاکتیكو جۆرێك لەمانۆری سیاسی هاتە بەرچاو بەتایبەتی کە نابژیوان سوڤیەتیەکان بوون،

" مستەفا بـارزانی سـەرۆکی PDK" زوو درکـی پـێ کـردوەو کـاتێ وەفـدی بەعس هاتە گەلاڵەو گوتی" ئۆتۆنۆمی دەدەین بـەکورد "گـوتم ئەمـە فێڵـە" ...بەلام خەڵك لێ یان دەپرسیم تۆ چۆن دەتوانی ئۆتۆنۆمی بۆ گەلی کـورد رەت بکەیەوە"[1].

بەعس لەسەر ئاشتی لەکوردستان دەی خواست کات بـۆ خـۆی بەدەست بهـێنێ دوای جەولـەی شـەڕی دووەمـی لەکوردسـتانو سـەرنەکەوتنی لـە بەرەکاندا بۆ بەهێز کردنی هەڵوێستو پێگەی جـەماوەریو یەکلاکردنـەوەی ململانێی نێو باڵی عەسکەریو مەدەنیەکانی نێـو حزبـی بـەعسو راکێشـانی کـوردو شـوعیەکان بـۆ نـاو دەسـەڵاتو لەلایـەك هەڕەشـەیان لەسـەر چارەنووسی دەسـەڵاتیان نـەهێڵنو ئـەزموونی 1963 دووبـارە بێتـەوە بـە سـەریان، لـە لایـەکی دیکـە وەك دەی خواسـت بـەو تاکتیکـە لـەنێو زەیـنی خەڵکیو هەرێم بخولقێنی کە پێگەی دەسەڵاتیان فراوانـەو لەلایـەکی دیکـە رێگا لە هاوپەیمانەتی ئەو دوو هێزە(حزبی شوعی وسۆفیەت) بگرێ ،لەگـەڵ لایەنی دیکە دژ بە بەعسی نەژاد پەرستو دەسەڵاتەکەیان، هێرشـی هێـزی پێشمەرگە بۆ سەر بیرە نەوتیەکانی کەرکوك سـاڵی 1969 گرفتێکـی زۆری بـۆ دەسـەڵاتدارانی بـەعس خولقانـدو" سـەرەڕای پـتر لـە 10 ملیـۆن دۆلار زەرەرو زیانی تێکڕای بەعس لەو هێرشە قارەمانەیە کە بۆماوەی پتر لە 10 رۆژ 70٪ هەناردەی نـەوتی کـەم کـردەوە، کەئـەو کـات 70٪ی هـەناردەی نەوتی عێراق پشـتی بـە نـەوتی کـەرکوك دەبەسـت"[2]. هەڵگیرسـانی شـەڕ لەگەڵ ئێران لەسـەر لێـوارو لـە گـین بـوو، بەتایبـەتی لـە "نیسـانی 1969 رژێمی حەمە رەزا شای ئـێران یـەك لایەنـە ئـەو پەیمانـەی پەیوەسـت بـە " شەت ئەل عەرەب" هەبوو هەڵوەشـاندەوە کەلـە سـاڵی 1937 مۆرکرابـوو

(1) دیڤید ماکداول، مێژووی هاوچەرخی کورد...، ل 539

2 هەمان سەرچاوە ل 560

لەنێوان هەردوو وڵات"[1]. بەعس مەترسی و نیگەرانیەکانی لە نا جێگیری ڕژێمەکەی پاڵی بە بەعس و سەدام وەناجۆرەسازش و مانۆرێکی لەو جۆرە ئەنجام بدەن ڕێگاش لەبەردەم سەرکردایەتی کوردو شۆڕش نەبوو، ڕەتی ئەو هەنگاوە بکەنەوەو جگە لە پێشوازی کردن بە پێ ی هاوسەنگی هێزو واقیعی ئەو کاتی هەرێمی و ناوخۆیی کوردستانیدا نەبێ چی دیکە لەدەست کورد نەبوو.

لایەنی سۆڤیەتیش، وەك لایەنی سێ یەمو ناوبژیوانی هاتە مەیدانەکەو زۆری پێوست بوو سنوری نفوزی خۆی لەناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست هەم فراوان بکاو هەمیش خۆش بکا، هەروەك جۆرج لینجۆوسکی George Lenczowski دەڵێ" هیچ سیاسەتێکی دەرەکی سەنگین و پێگەیشتو ناتوانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست وکاریگەریەکانی بۆ سەر باقی شوێنەکانی جیهانی فەرامۆش بکات"[2]. بەهۆی گرنگی ئەو ناوچەیە لەرووی جیوپۆلیتیکی و جیۆ ئابووری و جیۆ ستراتیژی، بەسەرکەوتنی دانوستانی نێوان کوردو بەعس، سۆڤیەت لەسەر ئاستی نێودەوڵەتی و هەرێمی سەرکەوتنێکی سیاسی بۆ خۆی و بلۆکەکەی تۆمار کردو بەدەست هێنا.

بۆ کوردیش بەدەست هێنانی خود موختاری پێگەیەکە بۆ پرۆژەی نەتەوەیی کوردستانی و یەکجار پێویست بوو لەو قۆناغەدا، ڕاگەیاندنی بەیاننامەی ئاداری 1970، سەرکەوتنێکی گەورە بوو بۆ بەعس و کوردو سۆڤیەت، بەڵام هەریەکە ئەو سەرکەوتن و دەسکەوتەی بەجۆرێك لێکدەدایەوە، تەمەنی تەبایی و واری جێ بەجێ کردنی خاڵەکانی ئەو بەیاننامە کورت بوو، لە بەهاری 1971دا ئەو گەشبینەی نێوان کوردو بەعس کزبوو بەتایبەتی بە ئاشکرا بەدیار کەوتبوو کەبەعس خۆی لە خاڵەکان دەشارێتەوەو کات بەسەردەبا، خاڵە ناکۆکەکان پتر لەسەر ناوچە

---

(1) هەمان سەرچاوە ل 53.

(2)عمر نوردەینی، سیستەمی نوێی جیهانی و دۆزی کرود، ل 92.

نەوتیەکانو سەرژمێری دانیشتوانی ئەو ناوچانە بوو، پێداگرتنی کورد لەسەر کەرکوك بەعس سەروەشێن کردبوو.

" لەکاتێکدا پتر لە 70٪ ی نەوتی عێراق لە کوردستان دەهاتە بەرهەمو ئێستا داهاتی نەوت (10) ئەوەندەی ساڵی 1952، کورد نەك داخوازی داهاتی نەوتەکە دەکا بەڵکو داخوازی شارەکە دەکا بخرێتە سەر ناوچەی ئۆتۆنۆمی، بەعس ئەمەی بەوە لێکدەدایەوە" قەوارەیەکی ئابووریی جیا دەبێتە دەوڵەتێك لە سەروی دەوڵەتی عێراق "[1].!؟ وەك باسیشمان کرد، نەوتی کەرکوك بۆ دەوڵەتی عێراقیو دەسەڵاتدارانی بەعس" مانای ژیانە" سەرەتای تێك چوونی ململانێو ناکۆکیەکان لەسەر ناوچە نەوتیەکان سەری هەڵداو مستەفا بارزانی سەرەکی PDK رایگەیاند " دەساڵ شەڕمان بۆ ئۆتۆنۆمی کردووە گەر پێویست بێ ئەوا پێنج ساڵی دیکەش شەڕی لەسەر کەرکوك دەکەین"[2].

بەعس نەك هەر خۆی لەبەجێ گەیاندنی خاڵی (14)ی بەیاننامەی ئادار دەشاردەوە، چی لەدەسەڵات بوایە، هەوڵی دەدا دیموگرافیەی نەتەوەیی ئەو شارانە بگۆڕێ بە تایبەتی ناو شاری کەرکوك و خانەقینو شنگاڵو میسلو ناوچە نەوتیەکانی دیکەی باشوری کوردستان.

سەرۆك وەزیرانی یەکێتی سۆڤیەت " ئەلەکسی کۆسگین" لە 9ی نیسانی 1972 هاوپەیمانی دۆستایەتی سۆڤیەتو عێراقی مۆرکرد کە بەشی هەرە زۆری تایبەت بوو بە چەك وەرگرتنو چۆنیەتی رێگا گرتن لەدەست تێوەردانی ئەمریکا لە (باکوری عێراق)!!؟[3]. " ئەوەی راستی بێ سەرەتای پەیوەندی راستەخۆی شۆڕشی باشوری کوردستان(شۆرشی ئەیلول) لەگەڵ ئەمریکا بۆ ساڵی 1971 دەگەڕێتەوە ئیدارەی کۆشکی

---

(1) هەمان سەرچاوە ل 545

(2)جواد ملا، البارزاني وكسينجر" الدولة الكردية.." ص 44.

(3) هەمان سەرچاوە ص 43.

سپی له 28ی ئاداری 1972 داوایەکی دیکەی راستەخۆی لەرێگای مەلیك حوسێنی پاشای ئەردەن پێ گەیشت، دوای ئەوەی هەمان داوا لە رێگای شای ئێران له شوباتو ئاداری 1971 کرابوو هەروەها "جۆن کونالی" کە یەکێ لەو کەسایەتیاتەیە بوو دەستی لە کێشەی " ووتر گیت" بوو، توانی ئیدارەی سەرۆك نیکسۆن باوەڕپێبێنی کە هاوکاری کورد بکەن"

لەگەڵ ئەوەش باڵیۆزی ئەمریکی لە تاران " جوزیف فارلاند" هۆشداری بە وڵاتەکەی دا، کە نابێ راستەوخۆ هاوکاری کوردستان بکرێ"(1).

کەچی شای ئێران لەکاتی سەردانی " نیکسۆن" بۆ تاران هەمان شتی دووبارە کردەوەو کە لە کۆتایی مایسی 1972 ئەنجامی دابوو، هەر لەوێوە ! ! لەسەر ئەوە رێك کەوتبوون کە عێراق بۆتە هاوپەیمانیەکی تاقانەی " سۆڤیەت" لە رۆژهەڵاتی ناوەڕاستو یەکێ لەرکابەریەکانی جیو سیاسی ئەمریکایە لەو ناوچەیەو شا مەترسی خۆی نیشاندابوو لەبەرەی بەعسو کوردو شوعی بەهەڕەشە بۆ سەر وڵاتەکەی دادەنا ئەوەی لەکاتی سەردانەکەی بۆ واشنتۆن کە لە تەمموزی 1973 ئەنجامی دا لەگەڵ سەرۆکی ئەمریکا دووپات کردەوە " لەبەر ئەوەی عێراق دووەمین یەدەگی نەوتی تێدایە لە رۆژهەڵاتی ناوەڕاست لەدوای سعودیا، دەتوانێ تەرازوی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست بگۆڕێو دەبێ سنورێك بۆ موغامەراتەکانی سوڤیەتو عێراق لە ناوچەکە دابنێنو داشکانی تەرازوو بە قازانجی بلۆکی سەرمایەداریو ئەمریکا وەرچەرخاندن بوو بە بڕیاریان.

"هاوکاری کوردی بکەن بۆ راگرتنی تەرازووی هێز لە ناوچەکە" ئەگەر چی ئەمریکیەکان لەسەر زاری کیسنجر دەڵێن" ئەمریکیەکان بەهۆی ئایدیۆلۆژیو ستراتیژی بڕیاری هاوکاری کوردیان دا"(2).

رەنگە لەستراتیژیەکە راست بکەن، بەڵام مەسەلەی ئایدیۆلۆژیو

---

(1) هەمان سەرچاوە ص 44.

(2) هەمان سەرچاوە ص46.

بانگەشەی ویلسن کەپشتگیری لەمافی چارەی خۆنوسینی گەلان دەکرد، پیلانی جەزائیر ئەو بانگەشەی نابووت دەکاو ناکرێ بەراستی وەربگرین بەڵام چۆن دەکرێ ئاستی گونجاو لەنێوان داخوازی گەلی کوردو دەست گرتن بەسنوری ستراتیژی بۆ ئەو هیلالەی رۆژهەلاتی ناوەڕاستو کەنداوی فارسی دەوڵەمەند بەنەوت ئەنجام بدرێ! ؟ "[1]. لەناوەرۆکدا ئەمریکا مەسەلەی کوردی وەك کارتێکی فشار بەکار دەهێنا بۆ مەبەستە ستراتیژیەکانی لە ناوچەکەدا، بەڵام شێوەی هاوکاریەکان دەبێ بەجۆرێکی ناراستەخۆ بەنهێنی بەڕێوەبچی ؟

" لە سەرەتادا نزیکەی (1) ملیۆن دۆلار یارمەتی بۆ کورد بوو لە رێگای ئێرانو ئیسرائیلو بەریتانیاو ئوردون، لە ئابی 1972 سەرۆك نیکسۆن لەسەری مۆرکرد"[2]. ئەم هاوکاریە زیادبوو کاتێ میسر لە تەمموزی 1972 هێزەکانی سۆڤیەتی لەوڵاتەکەی دەرکردو بەم شێوەیە گرنگی عێراق بۆ سۆڤیەتیەکان زیادی کرد بۆ ئەمریکیەکانیش بووە جێگای پتر سەرئێشە، ئێرانو ئەردەنو ئیسرائیل کە هەرسێك دۆستی ئەمریکا بوون لە ناوچەکە لە سەر سنوری عێراق سنوریان هەبوو، ئیسرائیل بۆ هەموو حکومەتێکی توندڕەوی عەرەبی حیساباتی ورد دەکات بەم شێوەیە، هەردوو بلۆکی شەڕی سارد بە کەیفی خۆیان گەمەیان بە چارەنووسی گەلانی ناوچەکە دەکردو بە دڵی خۆیان دەستیان لەو وڵاتانەی ناوچە وەر دەدا، بێ ئەوەی حسابێك بۆ ئیرادەو خواستی گەلانی ناوچەکە بکەنو ئەوەی پتر جێگەی ئێشە، رەفتاری سوڤیەتی ئەو ساڵانە بوو.

داواکردنی شای ئێران لە ئەمریکا بۆ یارمەتی دانی کورد لە خۆشەویستی موسا نەبوو بەڵکو لەرقی فیرعەون بوو، تەنیا بۆ ئەوەبوو هەناوی عێراق بەرداتەوەو نەپرژێتە سەر هیچ جۆرە هەڕەشەیکی سەر ئێرانو

---

(1) هەمان سەرچاوە ص 38.

(2) هەمان سەرچاوە ص 50.

داخوازییەکانی ئێران‌و شا بەجێ بگەیەنێ، بەتایبەتی لەکەنداوی فارسیدا، ئەم راستیە شای ئێران خۆی دانی پێدا ناوە بۆ پەیامنێری لۆمۆندی فەرەنسی لە حوزەیرانی 1975" کارتی کورد دەپارێزێ تا ئەو رۆژەی دەتوانێ بیان گۆڕێتەوە بەچەك داماڵینی عەرەب کەرەوتێکی بەهێزیان هەیە دژ بە ئێران‌و زەمانەتی هاتۆ چۆی کەشتیەکانی نێو کەنداوی فارسی بۆ دەکرێت" (1).

ئەمە لایەنێکی مەسەلەکە بوو، لایەنی دووەمی‌و جەوهەری ئەوەبوو شا ویستویەتی جلەوی رووداو هاوکارییەکانی شۆڕشی باشوری کوردستان " ئەیلول" لەژێر کۆنترۆڵی خۆیدا بێ‌و باشی بەرزی کاتەوە تاوەکو باش بە ئەرزیان دادا"و مەترسی بۆ سەر خۆی‌و رژێمە نەژاد پەرستیەکەی دروست نەکات‌و هانی پتر لە (8) ملیۆن کوردی رۆژ هەلاتی کوردستان نەدات بۆ داخوازی نەتەوەیی نیشتمانی کوردستانیدا، ئەو ترسەی شا لای کیسنجەری وەزیری دەرەوەی ئەمریکای ئەوسای هەڵڕشتبوو، پێش بەجێ گەیاندنی پیلانی شومی جەزائیری 1975دا،

" لە 18ی شوباتی 1975دا شا پێ راگەیاندم، لەوەوپێش باسم لەگەڵ " فۆرد"کردووە، دەمەوێ لەگەڵ کاربەدەستانی بەهێزی عێراق" سەدام حوسێن" کۆببمەوە چونکە ناتوانی " شا" قەبولی دەوڵەتێکی کوردی خاوەن ئۆتۆنۆمی ژێر دەسەلاتی حکومەتی عێراقی شوعی بکات، بەهەلایسانی چەند رووداو لەسەر سنوری عێراق–ئێران دەبێتە هۆی ئەوەی کێشەی کورد" تەدویل ببێ‌و لەپیش نەتەوە یەکگرتووەکان دابنرێ، ئەمەش بەرای ئەو لە قازانجی ئەو (ئێراندا) نییە"(2). بەم شێوەیە شا دەیڕوانیە شۆڕشێ ئەیلول‌و لێکدانەوەی بەم جۆرە بوو، بۆیە کاتێ" سەدام حوسێن" و دەسەلاتدارانی عێراق ملیان بۆ داخوازییەکانی ئێران شۆڕ کرد،

---

(1)د. حامد محمود عيسى، القضية الكردية في العراق ص 423

(2)جواد ملا، البارزاني وكسنجير والدوله الكرديه، ص 65.

سـەودای بـە جولانـەوەی "ئـەیلول" کـردو هـەموو جـۆرە یارمەتیـەکی لـێ بڕین! ! و هەرەشەی بەگژداچوونی هەر جۆرە هەوڵێکی درێژەدان بەخـەباتی لێ کردن! ! !
سەدام حوسێنیش دوای سەرنەکەوتنی خـەیاری عەسکەریانەی دەیخواست لەنێو مانۆڕە سیاسیەکەی خۆی شۆڕشی ئەیلول لە هاوپەیمانانی دابڕێ، تا سنورێکی باش توانی یەکێتی سۆڤیەتوحزبی شیوعی عێراقـی لـە شۆڕشـی بکاو بەلای خۆیدا رایان کێشیو لەهەمان کات توانی ئوردەنو سادات سـارد کاتــەوە، ئــەوەی مــابۆوە ئــەمریکاو ئــێران بــوو، ســەرەتایی پەیوەندییــە نهێنیەکانی سەدام و شا دەگەڕێتەوە بۆ ساڵی 1971 بەهەوڵو کۆششـیو نابژیوانی تورکیـا، بـەڵام ئـەم پەیوەندیانـە گـەرم گـوڕی سـەرلەنوێ ی بـۆ دروست بۆوە لە زستانی 1974، بەتایبەتی لەو کاتانەی سوپای عێـراق لـە بەرەکانی جـەنگ بـاش شـپرزەو مانـدوو ببـوو، زیـانی مـادیو گیـانی زۆری لێکەوتبوو، بە " قسەی سالار سوپای ئیراقی ئەوسا پتر لە 1640 کـوژراو 7903 برینـداری هـەبوو لەوانـە 66 ئەفسـەری کـۆی 388 تێـدابوو،"(١).
بـەلام بـەپێی سەرچـاوەی دیکـە" هێـزی سـەربازی عێراقـی " پـتر لـە (7) هەزار" کوژراو (10) هەزار برینداری هـەبووە،و 215ملیـۆن دۆلار خـەرجی ئەو ساڵەی شەری کورد بووە" (1974-1975)" (٢).
سەدام حوسێنو سوپا بە خۆ بەعروبەزانەکـەی کەوتبوونـە دووڕیانێـك یـان دەبێ سـازشو سـەوداکاری لەگـەڵ دوژمـنی بـاوەکوژەی " عـەرەب نـەژاد" سەدام گۆتەنی بکا، یان دەبێ سەر بۆ مافە بنچینیەکانی کـورد دابنـوێنێو لەچوارچێوەی عیراقدا، ئەمەش بۆ عـەرەب نـەژادێکی وەك سـەدام حوسـێن ژەهەرە مار خۆشتر بوو، بۆیە بڕیاری مل شۆڕکردنی بـۆ مەرجـەکانی ئـیران داو دەسـتی لــە مافــە عەرەبیــەکانی کەنـداوی فارسـی هــەلگرت! ! بـۆ

---

(1)د. حامد محمود عسي، القضية الكردية في العراق،ص 375.
(2)دیڤید ماکداول، مێژووی هاوچەرخی کورد، ل 555..

تاواندنەوەو لەناو بردنی شۆڕشی ئەیلولو کورد، هەر ئەو سەر شۆڕکردنەو عینادیەی بەجێ نەگەیاندنی مافەکانی کورد بوو، سەری خۆیو رژێمەکەی لەسەر داناو نەك هەر سوپای عروبە، بەڵکو شەرمەزرایەکی گەورەشی لەساڵی 2003بۆ عەرەب لەمێژوودا تۆمار کرد".

"لە زستانی 1974 وەزیری دەرەوەی عێراقو ئێران لە جنێف کۆبوونەوەو لە ناوەڕاستی زستانی هەمان ساڵی جارێکی دیکە لە ئەستەنبوڵ یەکتریان دیتەوەو لە نیویۆرکیش هێنری کسینجری وەزیری دەرەوەی ئەمریکاو " تالیب شبیب" ی نوێنەری عێراق لە نەتەوەیەکگرتووەکان چاویان بەیەکتر کەوت، باسیان لە چاککردنی پەیوەندی نێوان هەردوو لا کردوو دوورخستنەوەی پێگەی سۆڤیەتو ئاسایشی کەنداوی فارسیو پێویستی رۆیشتنی نەوت بۆ رۆژئاواو نەرم کێشی عێراق بەرامبەر بە دۆزی فەڵەستین بەو شێوەی ئەمریکا گەرەکیەتی کردو پاشان، ئەم گفتو گۆیانە لەلایەن" غانم عبدالجلیل" سکرتێری تایبەتی سەدام حوسێن تەواوکرانو گفتوگۆی نهێنی نێوان هەردوولا بەردەوام بوو، زانیاری ئەو تۆش هەیە کە هێنری کسێنجەر لەیەکێك لەپایتەختەکانی وڵاتانی عەرەبی بۆ ماوەی 24 سەعات بەنهێنی سەردانی بەغدای کردووەو لەوێ لەگەڵ سەرکردایەتی بەعس کۆبۆتەوەو بناغەی رێککەوتنامەی جەزائیریان داڕشتووە"(1). بەم شێوە کاتێ سەدام زانی بەهێز ئەو کێشەیەی بۆ چارەنابێت، رووی لە هێزی رۆژئاوا کرد لە رێگای سەوداکاری بەخەیالی خۆی بەڕی لەبن پێ ی کورد دەرهێنا، " بەچەکی سۆڤیەتیو بەهێزی دبلۆماسی رۆژئاوا کەوتە لە باربردنی خەونی ئازادی کورد"(2). ئەوەی جێگای سەرسوڕمانە، چونەدەرو هاتنە ژوورەوەی نێو بلۆکەکانی شەڕی سارد هێندە ئاسان نەبوو، کەچی بۆ سەدامو لەوەو پێشیش بۆ مستەفا کەمالی تورك نەژداپەرست،

---

(1)عومەر نوردەینی، سیستەمی نوێ جیهانیو دۆزی کورد، ل 103.

(2) هەمان سەرچاوە ل104.

پێچەوانەکەی راست دەرچوو ئەو بەڵگەنەویستەی مارکسیزم دووبـارە بـۆوە کە دەڵێ" ئابووری بزوێنـەری مێـژووە"و لێـرەدا " بەرژەوەنـدی بزوێنـەری سیاسەتی جەمسەرەکان بوو"[1].

بـەم شـێوەیە سـەرکردایەتی سیاسـی کوردسـتان" شۆڕشـی ئـەیلول" رووبـەرووی سیاسـەتێکی ئـاڵۆزو پـاڵۆزی سـەخت ببـۆوەو خـەبات لـەپێناو ئازدای گەلو رزگـاری نیشـتیمانی لەکوردسـتاندا لـە" سروشـتی کرودسـتان دژواروترە"

"گەمـە سیاسـیەکانی دەسـکردی دوو جەمسـەری دەورانـی شـەڕی سـاردی ناوچەی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست، لە توانای کـورد گـەورەتر بـوو، ئالۆزیەکـەی لەوە چڕ تر بوو لـەو پـەراوێزە سیاسـیە بچـووکە بتـوانێ زەفـەر بـەرێ"[2].

وەك جوڵانەوەیەکی نەتـەوەیی، خـۆی بەسـەر واقیعەکـە بسـەلمێنێ رەنگـە پێکهاتەی چینایەتیو جۆری بیرکردنەوەی عەقڵی سیاسی لە ئاست رووداو تەحداکانی جوڵانـەوە نیشـتیمانیەکە نـەبووبێ، بـەڵام دەبـێ بـە ویژدانـەوە بڕیاری بدرێ، تەنیا کەمو کوڕیە زاتیەکان نەبوون کێشەی کوردسـتانی بـەو قۆناغـە دژوارە گەیانـد، بـەڵکو سـتراتیژیەتی زلهێـزان تـەنیا بەرژەوەندیـە تەسکەکانی خۆیان دەبینن، کە لەسەروی تواناو هێزی کورد بـوو خـۆی لـێ دەرباز بکاو راتەکێنێ، بۆیە بەردەوام، رووبەرووی بەڵێن شـکاندن دەبنـەوە مامەڵەکردن وەك کـارتی فشـار بـۆ دابـین کردنـی سـتراتیژیەتەکانیان کـاری لەگـەڵ کـراوە، ئـیران لـەو بـاوەڕەدابوو، شـەڕی کوردسـتان دەبێتـە هـۆی رووخـانی رژێمـی " بـەعس" لـە بەغـداو بۆیـە بـە شـێوەیەکی دیـاری کـراو هاوکاری دەکردنو بە ئاشکرا هـانی دەدان بـۆ شـەڕ ئـەم بۆچوونەشـیان لـە بۆشاییەوەنەبوو، کەوتنی حزبی بەعس لە گێن بوو، گەر هاتوو شەڕ درێژەی بدایە ئـەو سـەردانەنواندنەی بـۆ ئـیران ئـەنجام نەدابایـە، بۆیـە زوو کەوتـە

---

(1) هەمان سەرچاوە ل104.

(2) هەمان سەرچاوە ل105.

فریای خۆی، ئەوەی دوێنی بانگەشەی بۆ دەکرد، دەستی لێ هەلگرتو خەڵکی پێ تاوانبار دەکرد، ئەوا ئەو بە شێوەیەکی بێ ئابڕوویانەی زۆر ناشیرن خۆی ئەنجامی دەدا، کاتێ پەیوەندی کوردو ئەمریکا گەیشتە ئاستێکو سەرکردایەتی کورد ئومێدبڕیبوو لە چارەسەری کێشەی کورد لەسەر دەستی بەعس، ئاشتیو ڕێگای گفتو گۆ لەئاکامی ملهوڕیو عینادی دەسەڵاتدارنی حزبی بەعس گەیشتبووە بن بەستو تاکە ڕێگا شەڕبوو، بارزانی لە ئەمریکای خواست هاوکاری بکەن" لە 16ی ئاگاداری 1974 " ئەگەر هاتوو 180 ملیۆن دۆلاری بۆ دابین بکەن دەتوانی خودموختاریەکی نۆرمەل لە نێو چوارچێوەی عێراق بەدەست بهێنێو ئەگەریش 360 ملیۆن دۆلاری پێ بدەن ئەوا مسۆگەر چەند دامودەزگایەکی بەهێز دەتوانێ دروست بکا، لە داهاتووا دەتوانێ سەربەخۆ بن"[1]. مستەفا بارزانی هەموو شتێکی بەو پشتیوانیە گرێ دابوو کە ئێرانو ئەمریکاو ئیسرائیل ئەوجا بەریتانیا بەڵێینان پێ دابوو، واشی مەزەندە کردبوو" کوردستان لەنێو هاوکێشە سیاسیەکانی ڕۆژهەڵات بۆتە هۆکارێکی عەسکەری"[2].دیارە " بارزانی یەك لایەنە سەیری مەسەلەکانی کردووە"[3]. وەك کسینجر دەڵێ، دەنا نە ئێرانو نە ئەمریکا نە دۆستی کوردبوونەو نە ئامادەش بوون هاوکاری کورد بکەن بۆ خودموختاری یا خود ئاستێکی بەرزتر، ئەوەندەی کردوویانە بۆ مەرامو مەبەستی خۆیان بووەو کوردیش وەك کارتی فشاری ئەو مەبەستانە بەکارهاتووە، هەرچەندە گومان نییە بارزانی درکی بەمە کردبێ، بەڵام ویستی لەنێو گەمە سیاسیەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست شوێنی خۆی بکاتەوەو بەڵێنەکانی پێی درابوون لە زۆر وڵات فرەچەشن بوو، لە لای هەندێك وڵات بوو قەت ڕێی تێ نەدەچوو بەلێنەکەی بەجێ

(1)جواد ملا، بارزانيء كيسنجير والدولة الكردية ص 44.

(2).ديڤيد ماكداول، مێژووی هاوچەرخی کورد، ل 552.

(3)جواد ملا، بارزانيء كيسنجير والدولة الكردية، ص 57.

نەگەیـەنیٚ، بـارزانی هـەموو ئەگـەرەکانی لێـك دابـڕووەو لـەدوایین قۆناغـەدا پشـتی بـەو بەڵێنـەی ئیسـرائیل بەسـتبوو گـەرهاتوو ئـێران هاوکـاری بـڕی ئیسرائیل لـەرێگای ئاسمـانی بـۆی بـەجیٚ دەگەیـەنیٚ، کـاتیٚ لـیٚ ی قـەوما، بەدوای ئەو بەڵێنەدا چۆوە، نـەك هـەر وەڵامیـان نـەبوو، بـەڵکو ئـەو جـۆرە کارانەیان پیٚ کـارێکی عەمـەلیو راسـت نـەبوو، بـەجۆرێك ئەندێشـەیان لێـك دایەوە.!!!؟

هەڵەی دیکەی شۆڕش ئەوەبوو تەنیا پشـتی بـە شـەڕی بـەرەیی بەسـتبوو، شەڕی پارتیزانی پلانی بۆ نەبوو لە راستیدا ئەو پڕ چەکیەی سوپای عێراقو پشتیوانیە نێو دەوڵەتیەی لیٚ ی دەکرا، بەتایبەتی لەلای سـۆڤیەت لەقـەوام کورد نەبوو بەرەنگاری تاسەر بێتـەوە، ئـەوجا ئـەو یارمەتیانـەی کـە کـورد بـەلێنیٚ پـیٚ درابـوو، بەشـێکی کـەمی لـیٚ بـەجیٚ گەیـەنرابوو، بـارزانیو سەرکردایەتی سیاسی ئەوسای شۆڕشی دەیـانزانی ئـەو هاوکارییـە تـا سـەر نابیٚ، کەچی لـە جەولـەی سـێیەمی شـەڕی عێـراقو کـورد، ناوچـەیەکی بـە شـێوەی " مـانگی یـەك شـەوی" بـۆ بـەرگری دانـابوو ناوچـە نەوتیـەکانی باشوری کوردستان" کەرکوك" بەتایبەتی لـە مـەودای تۆپـەکانی بێـت" لـە هەڵگیرسانەوەی شەڕی جەولەی سێیەم لەکوردستانی عێـراق پـتر لـە (90 هەزار سەرباز رووبـەرووی شۆڕشـی کوردسـتان کردبـۆوەو نزیکـەی 1200 تانكو زرێپۆشو 200فڕۆکە"(1). لەبەرامبەر 50 هەزار پ.م. کـە زۆربـەیان چەکی سوكو دۆشکەو هاون چەکیان بـوو، لـەرووی چـەندایەتیو چۆنایەتی تەرزاوو بـەلای بـەعس دابـوو، ئـەوەی کـوردو سـەرکردایەتی سیاسـی کـورد هەیانبوو ئیرادەو بڕوابوون بەخۆو رەوایی کێشەکەیان بوو، بەعس نەك هـەر لیٚ ی هەژاربوو، بەڵکو لێی کۆڵەوار بـوو تـەنیا بـەهێزو پەیوەندییـەکانیانی خۆی دەنازی، وەك یاسیشمان کرد، **شەڕی ئازادیو رزگاری میللەتێك، تەنیا ئیرادە نییـە، بـەڵکو کەرەسـەی بەرەنگاریبوونەوەشـی دەویٚو** ئـەوەی دابـین

---

(1)دیڤید ماکداوڵ، مێژووی هاوچەرخی کورد، ل 553.

کرابوو، مسۆگەر نەبوو، یاخود تا سەر مسۆگەر نەبوو کاتێ جەماوەرو رای گشتی رۆڵی نەمێنێو کۆنترۆلکردنی بڕیاری سیاسی لەدەست چەند کەسێك یاخود تەنیا" سەرۆك" بێتو مسافە لەنێوان جەماوەرو سەرکردایەتیو ناعەدالەتی لەهەموو دەزگایەکان بوونی هەبێ، گومان تێدانیە، سەرنەکەوتنو تێك شکان چارەنووسی ئەو پرۆسەیە دەبێ.

کاتێ شەڕ هەلگیرساو مەیدانەکانی شەڕ گەرم بوون لەدوای ئاداری 1974 دا، ئەگەر چی قارەمانیەتیو دلێری هێزی پێشمەرگەی کوردستان بەراورد ناکرێو ناژمێردرێ بەتایبەتی لە شەڕەکانی دوماهیدا " شەڕی رواندوز" کەچی پلانی سەربازیو جۆری چەكو توانای مادی، یەکجار نا بەرامبەر بوو، لەگەڵ ئەوەشدا ئەگەر هاتوو ئەو دەگە نامەردانەی شای ئێران نەبوایە، بەجۆرێك سوپای عێراق ماندو شەپرزەببوون لەماوەیەکی یەکجار کەمدا نەك هەر حکومەتی عێراق تەسلیمی مافەکانی کورد دەبوو، بەڵکو ئەگەری روخانی یەکجار نزیك ببۆوە، بەلاّم حساباتە نەژادپەرستیەکانی شاو هەندێ لێکدانەوەی مەترسی کە بۆ خۆی دروستی کردبوو بە پیر ئەو سەودایەیەی کە سەدام پێشنیاری بۆ کردبوو چوو، داخوازیو مەرجەکانی ئێرانی بەدی دەهێنا.

شا لەوە دەترسا، شەڕ بگاتە بەردەرگای ماڵی" سەرسنورو ئەو کات تاکە رێگای شا ئەوەبوو، راستەوخۆی بچێتە ناو گۆنگرەی شەڕەکە، واش مەزەندە کرابوو، " دووفیرقەی ئەرتەشو بودجەیەکی 300 ملیۆن دۆلاری پێویست بوو"[1]. بەم شێوەیەك ئێران بەری شکستی شۆڕشی کوردستانی نەدەگرت سەوداکاریەکەی پێ باشتر بوو لەهەر ئەگەرێکی دیکە هەلّیشی بۆ هاتە پێشو لە هەلّەکە نەسەنگرایەوە سەوداکاریەکەی قەبوڵ کردو، نیوەی " شەت ئەلعەرەب" ی بردو سەر لە نوێ لە 6ی ئاداری 1975، هەردوو لای بەرێککەوتنامەی ساڵی 1914 رازی بوونو بەم شێوەیە، لە بەرامبەر

---

(1)جواد ملا، بارزانیو کیسنجرو والدوله الکردیه ص 66.

داننەنان بە ماف‌و داخوازی کورد سەدام لەهیچ شت نەسلایەوەو کەرامەت‌و پیرۆزی و سەروەری نیشتیمانی‌و نەتـەوەیی عـەرەبی لـەلای سـەدام تـەنیا سەری خۆی‌و دەسەلاتی حزبەکەی بوو، ئەویش لـە " تحصـیل حاصـل" ی ئەو سەودایە لەسەری دانا

ئەگەر چی کیسنجەر دەلێ"!! ئەوو ولاتەکـەی بـەهیچ شـێوەیەك ئاگـاداری یان نەبووە لەو سێن بەینەی نێوان شاو سەدام‌و تـا رۆژێکیـان لـە زیـوریخی سویسرا لە 18ی شوباتی 1975، بەبێ پێشـینەو ئاگـاداری لـەوەو پـێش" شا پێ راگەیاندووە، کە دانوستان لەگەڵ سەدام حوسـێن تـاقی دەکاتـەوە، لە وەلامی ئـەو پێشـنیارەی عێراقیـان بـە نیـازە لەگـەڵ سـەدام کوبێتـەوە، دیارە شا لەوە ترساوە بە تێکشکانی کورد لەشەڕەکەدا تەرازوی هێز بـەلای سۆڤیەت دا دەشـکێتەوەو دەرهـاتنی ئێرانـیش لەململانێکـە بـەخاڵی لاوازی رۆژئاوا حساب دەکرێ"[1]. رەنگەئەم قسەیە لەنوسـینێکی ئـەوهادا دەکـرێ بەهەند هەڵنەگیرێ، لەگەڵ ئەوەشدا لـۆژیکی سیاسـەت‌و واقیعـی ململانێکـە پێچەوانەی بەراسـتر دادەنـێ‌و هێمـاو کەناڵـە دبلۆماسـیە نهێنیـەکانی پـێش پیلانەکـەی جـەزائیر، ئەوەنیشـان دەدەن نـەك هـەر ئـەمریکا ئاگـاداربووە، بەڵکو بەشێك لـە زەمینـە خۆشـکردنی دارشـتنی ئـەو پیلانـەو سـەرکەوتنی دارشـــتنەکان بـــە فـــیتی ئـــەمریکاو راســـتەخۆی بەشـــداری کیســـنجەر بەرێوەچووە، سەدام نیازی تەنیا ئەوە نەبووە، لەگەڵ ئێران رێك کەوێتـەوە بەڵکو ئەو باز بازۆکەیـەی بـۆ ئـەوە بـووە لەمـەودوا لـە بلـۆکی سوسـیالیزم بازبداتــە بلــۆکی لیبرالیزمــی ســەرمایەداری‌و وەك لــەلای " بۆمیــدین"ی سەرۆکی کۆماری جەزائیر درکاندبوو پاشان بۆ شای ئێران کە ئەو لـەئاکامی ئابلۆقـەی رۆژئـاوا ،بلـۆکی" سۆسـیالیزمی" هەڵبـژاردبوو، نـەك بەخواسـت‌و ویست"[2].

---

(1) هەمان سەرچاوە ص 65.

(2) هەمان سەرچاوە ص68.

دیارە ناکرێ متمانە بەهیچ قسەیەکی سەدام بکرێو لەراستیشدا واقیعەکە ئەوهانەبووە، ئەم باز بازۆکانەشی لەدوای دەرکەوت، بەشێك بووە لەو مانۆرە سیاسیانەی کە لەناوڕۆکدا بەعەقلە یۆتۆپیایەکانی خۆی دەیخواست رۆڵی بسمارك لەیەکێتی نەتەوەیی عارەبی ببینێو کەلك لەهەموو جۆرە هێزو توانایەك بۆ ئەو مەبەستە وەربگرێ.

دیارە بەیاننامەی دۆستایەتی سوڤیەت– عیراقو شەڕی (6) رۆژەی عەرەب ئیسرائیلو قەیرانی پەترۆڵی ساڵی 1973و کێشەی قوبرسو تێکشانی ئەمریکا لە ڤیتنامو کەمبۆدیاو لاوسو لەسەرکار لابردنی ریتشارد نیکسۆنی سەرۆکی ئەمریکی لە ساڵی 1974، ئەمانەو چەندین رووداوی دیکە لە کۆییدا وای لە ئەمریکییەکان کردبوو، لەسەر کەنداوی فارسی"و مسۆگەربوونی نەوتی ناوچەکە بەتایبەتی نەوتی عێراقو باشوری کوردستان سەودایەکی لەو جۆرە بەرێوەبەرنو دیسان ئازادیو مافی کورد بە قوربانی خواستو بەرژەوەندییە ناڕەواکانی خۆیان بکەن کاتێ سەرکردایەتی کورد بەم کەینو بەینەی زانی دانوستانو گفتو گۆکان زۆر هەنگاوی بڕیبوو تەنیا پێویستی بە راگەیاندنو مۆرکردن بوو، کار لە کار ترازابوو" وەك بروسك ئاسا کاردانەوەی لەلای کورد هەبوو، دیارە حیسابێك بۆ رۆژێکی ئەوها نەکرابوو کە دێتە پیش، شپرزەییو تێك سوڕانی لەنێو خۆیان، دیاردەیەکەی حاشا هەڵنەگربووە راستە پیلانەکە گەورەو زۆر نامەردانەبوو، بەڵام لوژیکی سیاسی ئەو ئەگەرە چاروەڕوانکراوەی بە نۆرماڵ دەزانی سەوداکردنی ئازدای گەلان بە بەرژەوەندی زلهێزان کارێکی ئاساییە بۆ وڵاتێکی خاوەن بەرژەوەندی فراوان لە رۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا، لەگەڵ ئەوەشدا لەو کاتانەدا هەڵبژاردنی عەمەلیترینو راسترو بابەتیانەترین بڕیار کارێکی پێویستو زەحمەتە، سەرکردایەتی شۆڕش بەپێ ی وابەستەییو پێکهاتەی چینایەتی، هیچ کاتێ ناتوانێ پشت بەخۆیو میللەتەکەی بەتەنیا ببەستێو رەنگ بوو ماوەی چەند مانگێك لەخۆراگرتنو درێژەدان بە بەرگری هەموو حیساباتی شاو سەدامو ئەمریکای هەڵدەوەشاندەوە

کەچی،سەرکردایەتی سیاسی ئەو بڕیارەی هەڵبژارد، کە لەگەل ئاست خەباتی دەیان ساڵەی پارتیو شۆڕشو کەسایەتی بارزانی نەدەگونجاو ماڵئاوایی لەچەك کردو چەك فرێدانی هەڵبژاردو هەرەس بە شۆڕش هێنانی ئەنجامدا بە بیانۆی بەرگری موجازەفە کردنە بەگیانی کوردو دوا ڕۆژی خەبات، دوایش پێچەوانەکەی ڕاست دەرچوو، لە ڕاستیدا ئەم هەویرە ئاوی زۆر دەوێ ڕۆژێك دێت ڕاستو دروستی مەسەلەکان وەك خۆی هەر بەدیار دەکەوێ، ئەوەی ئێستا زوڵمی لێ دەکرێ، حەقی بدرێتەوەو، ئەوەی ڕاستیشە بە تەواوی ئاشکرا دەکرێ، هەر هێندەش دەکرێ بگوترێ، گەمە سیاسیەکانی دەورانی شەڕی سارد خوێندنەوەی هێندە ئاسان نەبووە، تەنیاش هۆکاری زاتی هۆی تێك شکاندنەکە نەبووە، ، لەگەڵ ئەوەش دەبوایە هۆکاری زاتی لەحیساباتدا نەبوایە، کەچی هەبووەو هەڵەکانیش بە ئێش بووە ! !

دیارە ئەم کارەی بۆمیدیەنو جەزائیر سپاردراوە، ناوبژیو پێناوی ڕێ ژوانی نێوان سەدامو شای ئێران بکا، کیسنجەر گۆتەنی " بۆ ئەوەی سەدام بەتەواوی بپڕژێتە سەر سوریا" "(1). (قول حق یراد به باطل). دەرفەت دان بە باز بازۆکانی سەدام بۆ دابین کردنی نەوتو ڕێگای گەیاندنی نەوت بووە لە کەنداوی فارس ئەوەی ماوە بگوترێ شاو سەدامو بومێدینو کسینجەر چی ئاوا بەیەکەوە کۆی کردنەتەوە بۆ ئەو پیلانە شومەی سەر کورد، ئەوا لەوەوپێش باسمان لە شاو سەدامو ئەمریکا کرد، بۆمەدیەنیش لە ترسی" ئەمازیغەکانی جەزائیر" هاتبووە نێو مەسەلەکەو کەوتەبەر ڕوجمی کوردانو ڕەحمەتی ئەمریکا ! !.

بەم شێوەیە " پتر لە (300) هەزار کەس لە وانە 35 هەزار پێشمەرگەی کوردستان بوون بە ناچاری ژیانی ئاوارەییو هەندەرانیان هەڵبژارد"(2).

---

(1)د. حامد محمود عیسي، القضیة الکردیة في العراق،ص 363

(2) هەمان سەرچاوە ص 376.

ئەوانەی خۆشیان دایەوە دەستی رژێمی سەدام، زۆربەیان بۆ باشوری عێراق دوور خرانەوەو ئاوارەو سەرگەردان بوون، رژێم بەو بەناو سەرکەوتنەی جۆرێك لەغروری‌و ملهوڕی گرتبووی لەماوەیەکی زۆر کەمدا پشتێنەیەکی چۆڵی لە سنوری بەناو عێراق تورکیاو ئێرانی بەپانی (10_20)کم دروست کرد، لەسەر بلّندگۆی کەناڵەکانی راگەیاندنیان دا دەیانگوت" لو تطلع نخلة براسی، ماتشوفون بعد پیشمەرگە ڤ شمال) بەڵام خۆڕاگری کوردو لەگەڵ ئەوەی پیلانەکە هەمەلایەن‌و گەرورە بوو بەهۆی دلێری خۆڕاگری کورد تەنیا دوای دوو مانگ خەبات سەرلەنوێ شۆڕشی دەستی پێ کردەوە.

گۆڕینی دیموگرافیای باشوری کوردستان بەهۆی نەوت

بەهۆی گرنگی‌و ستراتیژی بوونی ئەو شوێنە جوگرافیەی کە ئێستا پێ ی دەگوترێ کوردستان، بەدرێژایی مێژوو سنوری نەتەوەیی بەرتەسك کراوەتەوە، تەنانەت تا سەردەمێکی یەکجار نزیك گومان لەکوردستانی بوونی هەندێ شوێنی باشوری کوردستان نەبوو، کەچی ئێستا کورد خۆشی لێ کەوتۆتە گومان‌و بەشاری عارەبی دەزانێ،

"زۆربەی لێکۆڵەرەوەکان لەسەر ئەوە کۆکن، شاڵاوەکانی خشینی عارەب بۆ نێو کوردستان‌و عێراق لەدوورگەی عارەبییەوە لەژێر سایەی هێرشەکانی لەشکری ئیسلامی سەری هەڵداوە توخمی عارەبیان زاڵ کرد لەهەندێ ناوچەکانی ئەو وڵاتانە لە پەنای دینی ئیسلامیدا" (1). بە عارەبکردنی ناوچەی میسل" لە دەورانی عومەری کوڕی خەتاب دەستی پێکرد، دەنا ئەو شارە کورد بووەو بەکوردی قسەیان کردووەو تا کۆتایی هەزارەی یەکەمی زایینی" 400ھ" هەر کورد بوینەو زمانی عارەبی‌و تورکی‌و

---

(1) سیاسة التعريب في اقليم كردستان العراق اعداد ....ص 12

فارسيشيان زانيووه تەنانەت لوتگريك لە پەرتوكى" اربعە قرون فى تاريخ العراق" دەڵێ" ميسل پايتەختى هاوينەى جەزرەو بنكەى شارەكانى كوردستانى ناوەڕاست بووە" بالآدەستىو بازرگانى كەلو پەلە بەرهەمهێنراوەكان هەر لەدەستى كورد بووە"[1].

لە پێش هاتنى ئيسلام ميسل لە سێ گەڕەك پێك هاتووە" گەڕەكى زەردەشتيەكان، گەڕەكى جولەكەكان، گەڕەكى ديانەكان" لەسەردەمى عومەرى كوڕى خەتاب دا هێرشى هۆزە عارەبەكان بەسەرپەرشتى" عياز بن غەنەم ئەشقەرى" عومەر بن جوند بۆناوچەكە دەستى پێ كرد، ژمارەيەك خێزانى عارەبى هێنايە ناوچەكە...دواى شەڕو گرتنى شارەكە هۆزێكى عارەبى بە ناوى " خەزرەج" هێناوەتە ميسل يەكەم گەڕەكو مزگەوت بەناوى " خەزرەج" لەميسل دروست كراوە"[2]. بەم شێوەيە يەكەم شالاوى خزينى عارەب لەگەڵ هاتنى لەشكرى عارەبى ئيسلامى بۆ عێراقو كوردستان دەست پێ دەكا كە لە فورات پەڕينەوە، دەنا يەك عارەبيش بۆ دەرمان لەو بەرەى فورات نەبووە بەلاى ديجلە، نەزاتى ئەوەشيان دەكرد بپەڕنەوە" تا هەزارەى يەكەمى پێش زاينى هيچ بەڵگەيەك لەسەر بوونى عارەب لە عێراقدا نييە...(هەڵكشانى عارەب بۆ نێو عێراق لەگەڵ هاتنى ئيسلام لەسەدەى حەوتەمى زاينى گەورەترين رووداوە سەبارەت بە پێكهاتەى رەگەزى دانيشتوانى عێراق"[3].

ناوە رەسەنەكەى ميسل لە ميسلياى يۆنانى هاتووە نەك ناوى " موصل" شوێنى بەستنەوەى سەرە رێيەكانى ئەستانەو قەوقازو ئيرانو هيند" كە

---

(1)د. خليل اسماعيل محمد،موشرات سياسة التعريب والتهجير في اقليم كردستان العراق، ص 12

(2)غەفور مەخمورى،بە عەرەب كردنى كوردستان، ل 11.

(3) جەزا تۆفيق،بايەخى جيۆپۆليتيكى دانيشتوانى هەرێمى كوردستان، ل 177-187.

عارەب باسی لێوەدەکەن، لەسەر دەستی نێوشیروانی ساسانی دروست کراوەتەوە دوای رووخانی سەردەستی میدیەکانو هەر بە شاری نیوشیروان ناسراوە تاهاتنی لەشکری عارەبی ئیسلامیو لەیەکێك لە دانیشتنەکانی حزبە کوردستانیەکان دوای سالآنی 1996 کاك مەسعود بارزانی ئاماژەی بە کێشەی دانوستانی حکومەتی مەرکەزی لەگەڵ کورد لە سەر لامەرکەزی سالّی 1963 دا،"هیچ کێشەیەکمان نەبوو لەگەلّیان لەسەر کەرکوك ئەوەی جیٚ ی ناکۆکی بوو" لیوای میسل" بوو! ! !

ئەگەر چی لە تەعریبکردنی شاری بەغدا سەرکەوتنو توانیان پێکهاتەی توخمی عارەبی تیایدا زالّ بکەن، کەچی تا ئێستاش نەیان توانی ناوە رەسەنە کوردیەکی لەناو ببەن، سەرەڕای دڕاندیەتی زولّمی گەورەیان نە"مدینە سلام"و " مدینە الجعفر" هەولّەکانی دیکەیان نەیتوانی شوێنی ناوەڕەسەنەکەی بگریٚ، وەك هێمایەکی کورد بوونی ئێستاش ئەو ناوەی پاراستووە بەناچاری خۆی بەسەر عارەبچێتیەکان سەپاند، یان ناوی دیالی لە دیٚ یالّەو "دیٚ ی یالآ" ئەو دێیەی لەسەر بەرزاییەك بێت یاخود وەك یالّەیەك بێتە بەرچاو، یان " بەسرا" " باسەرە" ئەو هەوایە گەرمەی لەسەر ئاو (شیٚ دار) دێت، بەکوردی پیٚ ی دەگوتریٚ باسەرە، پاراستنی ئەوناوە رەسەنە کوردانەو هەولّدانی گۆڕینی عارەب وەك سیاسەتێکی ئیستایانە لە بەعارەبکردنی ناوچەکانی کوردستان هێمایەکە بۆ ئەوەی نەوەی ئێستا ئەو ناوچانە لەبیرنەکات کەرۆژێك لەرۆژان ئەو ناوچانە کوردنشینو بەشێك لەکوردستاندا بووە زولمی مێژووە بەعارەبی کراوە کردوون، پێش دروست بوونی دەولّەتی عێراقی بۆ مەبەستی کاری چاکسازی هەندیٚ شوێنی باشووری کوردستان بە عارەبکراوەو عارەبی رەوەندیان تیادا نیشتەجیٚ کردووە کە لەوەوپێش ناوجەگەری کوردستان بووە، یاخود گومان لەکوردستان بوونی نەبووە، خانەقین، مەندەلی، بەدرەو شەنگالّو زومارو مەخمور.....هتد.

لەدوای بڕاندنەوەی یەکەمین شەڕی گەورەی دونیاو لکاندنی باشوری

کوردستان به فەرمی بەدەوڵەتی تازە دامەزراوی عێراقی، وەك سیاسەتێكی زەق‌و دیاری بەئەنقەست پەیڕەوكراوی دەسەڵاتە یەك لەدوا یەكەكانی ئەو وڵاتە چ لە دەورانی " پاشایەتی‌و كۆمارییدا" بۆمەبەستی زاڵ كردنی توخمی عارەبی‌و گۆڕینی دیموگرافیای باشوری كوردستان، بۆ شەرمانە پەیڕەوی ئەو سیاسەتە نەژادپەرستیە دژ بە مرۆڤایەتی‌و سەرەتایەكان مافی مرۆڤ كرد ئەوەندەی بۆیان لواو سوڕابێ‌و بوار رێگای پێدان بەڕێوەیان بردووە بەتایبەتی لە دەورانی پتر لە 30 ساڵەی دەسەڵاتداریەتی حزبی بەعسی نەژادپەرست، تەنانەت وەك میتۆدی دەسەڵاتدارانی ئەو حكومەتانە ناسراوە یەكێ لە سیماو خەسلەتەكانیان بووە بەتایبەتی لەو ناوچانەی كەبە نەوت دەوڵەمەند بووە" كەركوك، خانەقین، مەندەلی، زومار، عین زالە، كەندێناوە..." بەزۆر راگواستنی كوردان‌و بەعارەب كردنی ئەو ناوچانە ئەوە دەگەیەنێ، حكومەتەكانی عێراقی ئەو ناوچەو ئەو سامانە بە هی كوردان نەزانیووەو كوردیشی بەهاوڵاتی خوی دانەناوە بە پێچەوانەوە، كوردی بە توخمێكی مەترسیداری سەرچارەنووسی بەناو یەكێتی خاكی عێراق زانیووەو بۆیە كورد لە زەیەن‌و ئایدیۆلۆژیای عارەبچێتی هەڕەشەن بۆ سەر دوارۆژی ئەو دەوڵەتە یەكگرتووە كەلە زهنیەتیاندایە، لەداهاتوودا دروستی بكەن بۆیە هەموو شێوازێكیان بەكارهێناوەو رەواییان پێ داوە بۆ رەوینەوەی ئەو مەترسی‌و هەڕەشانەی نێو خەیاڵیان.

خزینی شەپۆلی عارەب بۆ كوردستان‌و ناوچەكانی دیكەی دەوربەری دوورگەی عارەبی بەدرێژایی مێژووی دەسەڵاتیان درێژەی هەبوو، رەتكردنەوەی بەرەنگاربوونەوەییان هەر هەبووە، بەڵام بە حوكمی ئەوەی دەسەڵات بەلای ئەواندا بووە، سەركەوتن لەكۆتاییدا هەر بە قازانجی ئەواندا تەواو بووە.

هاتنی عارەب بۆ كوردستان لەمێژووی نزیكدا" لەسەردەمی دەسەڵاتدارانی مەمالیك(1750-1831) سەر لەنوێ پشتگیری لێكرایەوە، ژمارەیەكی زۆر

لەوخێزانــە عارەبــەکانی هــەردوو عەشــیرەتی جبــور و تــەی خزانــە ناوچەکە"(١). والـی عوسمـانی بەغـدا کـە ئـەوکات هـەموو عێراقـی ئێسـتای دەگرتەوە، هەندێ کـاری چاکسـازی بـەرێوەبرد لـە وانـە نیشـتەجێ کردنـی هەنـدێ خێڵـی بـەدوی عـارەبی لەکوردسـتاندا بەتایبـەتی لـە " 1899-1872" بـۆ کۆتـایی هێنـان بـە نفـوزو دەسـەڵاتیان" (٢). خـزینی عـارەبو هەڵکشـانیان بـۆ نێوکوردسـتان بـە پشـتیوانی دەسـەڵات وەك بەشـێك لـە سروشـتی خێڵـەکی عـارەب، سـل لـەوە ناکەنـەوە مـاڵو سـامانی خـەڵك بەرن...رزقیان لە سایەی شمیشێرەکانیدایە"(٣).

هاتنی عارەب درێژەی هـەبوو تـاوەکوو دروست بـوونی دەوڵـەتی عێراقـیو لکانـدنی باشـوری کوردسـتان بـەو دەوڵەتـە دەسـتکردە نامۆیـە بەخـەڵکی کوردستان، بەدرێژایی (80)ساڵەی ژێردەسـەڵاتی کۆلۆنیالیسـتی عێراقـی" پاشایەتیو کۆماری بەتایبەتی لە (30) ساڵەی بەعسی بەغدا، سیاسەتێکی دیارو زەقی ئەو کۆلۆنیالیستە بووەو مەترسی جدی خسـتۆتە سـەر بـوونی گەلی کوردستاندا، لە بەر ئەوسیاسەتەو میتۆدی عارەبچێتی ئـەو دەسـەڵاتە لە بەڕێوەبردنی عێراق، ئەو وڵاتـە نـائۆقرەییو نائـارامی بـەردەوامی تیـادا بەدی دەکرێ، ئاسایشـی وڵات لـە داننـان بـەمافی هـاوڵاتی بـوونی خەڵکەکـە دابــین دەکــرێ، ئــەو داننانــەو مســۆگەر کردنــە، قــەت لــە فەرهــەنگی دەسەڵاتدارانی عێراقی دانەبووەو باوەڕیش ناکرێ ببێ، چـونکە عارەبچـێتی دان بەکوردستان نانێ، کەوڵاتی کوردانە، بەڵکو بە بەشێك لە وڵاتی عارەبان دادەنێو بوونی کوردیش بەمەترسی بەردەوام " یەکێتی بـەناوخاکی عێـراق دەزانێ" !!؟.

نیشـتەجی کردنـی عـارەبی بـەدو بـە زۆر راگواسـتنی ناوچـەکانی باشـوری

---

(1)غەفور مەخموری، بەعەرەبکردنی کوردستان ل 13.

2)خليل اسماعيل محمد مؤشرات التعريب...ص 7.

(3) د. رەفیق سابیر، ئیمپراتۆریەتی لم، ل 33.

کوردستانو بەعارەبکردنی، بەپێی بەرنامەو پیلانی ئامادەکراوی سەردەستی دەسەڵاتدارێتی عارەبانەی عێراقی بەڕێوەچووە بە ئامانجی نەك هەر زاڵ کردنی توخمی ناڕەسەنی عارەبی لەکوردستاندا بەڵکو نەهێشتنی کوردو خاپورکردنی کوردستان بە تایبەتی لە ناوچە نەوتیەکانی باشوری کوردستاندا کە سیٚ تەوەری گرنگ بەخۆوە دەگریٚ کەرکوكو میسلو ناوچەی دیالەو کوت، ئەم سیاسەتە بە ئاگاییەکی زۆرو بە چڕی بەپشتیوانی توانایەکی زۆری مادیو سەربازیو ئەمنی بەرێوەچووەو سەرەتای ئەو شاڵاوە بەت و نەگریسانەی حکومەتی عێراقی لەکەرکوك را دەستی پیٚ کردووە، بەهۆی گرنگی ستراتیژی لە رووی جوگرافی بەهەڵکەوتنی لەنێوان زیٚ ی گچکەو بەرزاییەکانی چیای حەمرین کەبە دەروازیەکی گرنگی باشوری کوردستان دادەنریٚ"[1].هەر لەگەڵ لکاندنی باشوری کوردستان بەعێراق، گرنگیەکی زۆریان بەو شارەو ناوچەکانی سەر بەو شارەدا، ئەم ناوچەیە پانتایەکی فراوانی لەو پیلانو بەرنامانەی سەبارەت بە گۆڕینی واقیعی نەتەوەیی ناوچە جیاکانی باشوری کوردستان داگرتووە، تواناو ووزەو هێزی حکومەتی عێراقیو بگرە هەندیٚ وڵاتانی ئەقلیمی، لەهەندیٚ قۆناغدا نێودەوڵەتی لە پشتدا بووە بۆ گۆڕینی واقیعی نەتەوەیی کورد بەعارەب، دیارە ئەو هەموو گرنگیو پشتیوانیەیش لە بۆشاییەوە نەهاتووە، ئەم شارەو هەرێمە، لەناوڕۆکدا گرنگیەكو بایەخێکی زۆری هەیە بۆ بڕیاری سەربەخۆیی کوردستان مرخ خۆشکردنو بەعارەبکردنی، لەپێناو رەوینەوەی ئەو مەترسیو هەڕەشانەی بوونی ئەو شارە وەك بەشێکی کوردستان، فەڕی نەوتی ئەو شارە هێزی سحراوییەتی، دەسەڵاتدارانی بەناو عێراقی نوێش ناچنە بن باری ئەوەی دان بەوەبنێن ئەو شارە کوردییەو کوردستانیە.

"لە ساڵی 1921 لەگەڵ دروستبوونی دەوڵەتی بەناو عێراقدا ژمارەی

(1) سیاسة التعریب في اقلیم کردستان العراق اعداد مجموعة من اشخاص ص 111.

دانیشتوانی ئەو شارە 120 هەزار کەس دەبوو، 75 هەزار کەسی کوردو 35 هەزار تورکمانو 10 هەزار نەتەوەی دیکە، " کە پتر لە 62٪ کورد دەگەیەنێ کەچی لە ئاماری 1975، ژمارەی دانیشتوانی لیوای کەرکوك 89/ف 382 کەس بووە، رێژەی کورد بۆ 48,3٪ دابەزیووەو تورکمان بۆ 21,4٪و عارەبیش کە لەساڵی 1921، 1٪ی پێك نەدەهێنا، ئێستا بۆ 28,2٪ بەرزبۆتەوەو لە ئاماری 1977دا، رێژەی عارەب گەیشتۆتە پتر لە 44,41٪و هی کوردە 37,53٪ و تورکمان 16٪ "[1]. لوغزی ئەم دابەزینەی رێژەی کوردو بەرزبوونەوەی رێژەی عارەب لەو شارە، کارێکی میتافیزکی نییە، عارەب لە ئاسمان دابەزنو کورد لە زەوی رووبچێتە خوارێ، سحرەکە لە پیلانی گۆڕینی ئەنقەستی سیاسەتی نەژادپەرستی دەسەڵاتدارانی عێراقیە، کە بەردەوام بە بەرنامەو پلانی داڕێژراوی ئامادەکراو بۆ مەبەستی دیاریکراو، ئەو کارو سیاسەتانەیان بەڕێوە بردووە، بەتایبەتی لە ناوچە نەوتانیەکانی باشوری کوردستان، کەرکوكو خانەقینو مەندەلیو بەدرەو زورباتیەو میسلوشنگالو تەلەعفەرو عەین زالەو زمارو میشراقو کەندێناوەو قەراجو ناوچەی دوبزو بای حەسەنو توزو داقوقو کفریو جلەولاو گلەجۆ..هتد.

کۆمپانیای نەوتی تورکی (TPC) کە لە ساڵی 1914، دامەزراوە بۆ ئیستیسمار کردنی نەوتی باشوری کوردستان لەساڵی 1925 ناوی خۆی گۆڕی بۆ IPC رۆڵێکی یەکجاری کاریگەری سلبیانەی بینی لە سەرەتای شالاوی بەعارەبکردنی ئەو شارە، لەلایەك هەموو کەسێکی غەیرە کوردیان دادەمەزراند لەو دەزگایە و رێژەی دامەزراندنی کوردو خەڵکی کەرکوکیش یەکجار کەم بوو، ئەم سیاسەتە رەگەز پەرستییە دژ بەکورد، لەسەر دەستی نەك هەر لێپرسراوانی عارەبی بەڵکو ئینگلستانیشو غەیری ئەوان بەڕێوەدەچوو، ئەوەتا لە ساڵی 1921 بەفەرمی ئەو هەرێمە" ویلایەتی

(1) د. خليل اسماعيل محمد، مؤشرات سياسه التعريب والتهجير، ص39.

میسل" بە دەوڵەتی عێراق نەلکابوو کەچی پتر لە 1000 کەس عارەبیان هێنایە ئەو شارە بەناوی دامەزراندن لەو کۆمپاینیایەو لە ساڵی 1930 پتر لە (100) ماڵە عارەب(27) هەزار کەسیان لە عەشیرەتەکانی حەمدان‌و کلییات خزاندە نێو ئەو شارە بەهەماهەنگی حکومەتی عەقل عارەبچێتی عێراقی‌و کۆمپانیای نەوتی عێراق، ئەمە ئەوە دەگەیەنێ لکاندنی باشوری کوردستان بەمەرج دراوە بە عێراق‌و بەرژوەندی کۆمپانیا نەوتیەکانیش لەوەدابووە، کەنابێ دەوڵەتی کوردستانی دابمەزرێ‌و هەربنەماو هێزێك بەو رێچکەیە دادەڕواو تەکان‌و قوەت دەداتە ئەو داخوازییە بە هەماهەنگی دژی دەبن‌و ئەم ستراتیژو هەرێنامەیەی نێوان داگیرکەرانی کوردستان‌و کۆمپانیا مۆنۆپۆلخوزەکانی نەوتی لەجیهان درێژەی هەبوو، تاوەکو کۆتایی هاتن بە شەڕی ساردا، هێنانی خێڵی عارەبی دواکەوتووو دامەزراندنی عارەب بە پۆلیس‌و کرێکارو فەرمانبەر لەو کۆمپانیەو گواستنەوەی فەرمانبەرو کرێکارو پۆلیسی کورد بۆ دەرەوەی ئەوشارە، کارگەیشتە ئەوەی بەو کۆمپاینایە بگوترێ، فەرمانگەی بەعارەبکردن" لەو واقیعەدا بەو ئەرکە هەڵدەستاو دڵسۆزانە ئەم کارەی بەڕێوەدەبرد تەنانەت عاقلانە تر لە عارەبە عێراقیەکان کاری بۆ دەکردن‌و بەتوندی بەگژ ئەودا دەچۆوە " رێژەی وەچە زیاد بوونی کورد لەکەرکوك و زاوزێ کردنی کوردان بە مەترسی گەورەی دەزانی لەسەر ئەمنی قەومی عارەبی"[1].

لە راستیدا بەعارەبکردنی بەزۆر شێوازی جوداو لە قۆناغی جیاوازو بەپلان‌و بەرنامەی سەیر بەڕێوەچووە هەندێکی لەرێگای دامەزراندن وەك کارمەندو هەندێکی بەناوی کشتوکاڵ‌و ئاودێریکردنی زەوی‌و زارو هەندێکی بەناو سەربازی‌و هەندێکی بەناوی ئەمنی...هتد.

"لە نێوان ساڵانی (1918- 1942) لە تەوەری میسل نزیکەی 122,735 کەس عارەبی هێنراوەتە ئەو ناوچەیە، لەنێوان (1951-

(1) هەمان سەرچاوە ص 39.

1965) پتر له 726 مستەوتەنە دروست کراوە، لەو ناوچانەدا کە 400ی لەنێوان ناوچەکانی شنگالو حەزەرو 152ی لەناوچەی رۆژهەڵاتی شنگاڵو 174 لەناحیەی شنگالو ناحیە شیخان"

ژمارەی دانیشتوانی ئەو مستەوتەنانە 59,676 کەس دەبوون حەزەر ببووە چەقی ئەو پرۆسەی نیشتەجی کردنەو 545 گوند تاساڵی 1965 بەم شێوەیە 98 گوند لە ناحیەی بەعاج، 131 لە ناحیەی تەل عەتییەو 316 لەناحیەی مەرکەز دروستکرابوو، هەروەها 16 مستەوتەنە لە رەبیعە(12)ی دیکە لە تەلەعفەرو 15 ی دیکە لە شنگاڵو (8) دیکە لەتەل عەتیە دوای شۆڕشی تەمموزی 1958 بەناوی یاسای چاککردنی زەوی زاری ژمارە (3)ی 1958 "[1].

لە کەرکوك پرۆژەی ئاودێری حەویجە (1936–1952)(کەپتر لە (20) هەزار عارەبی تیا دا نیشتەجێ کرا، لەسەر خاکی عەشیرەتی ساڵەیی رەسەنی کوردەواری لە (1945– 1958) چەندین کەس لەخێلی عارەبی لە حەمدانو کلێبات، لە پرۆژەکانی حەویجەو شنگاڵو لەتیفییەو دوجێل دامەزران، لە چلەکاندا هەزاران کەس لە خەڵکی مەندەلیو خانەقینو قەرەخان(جلولا) بەدرەو جەسانو کوت بە بیانۆی ئێرانی بوون ئاودیوی ئێران کراون عارەبی دواکەتوویان لە شوێندا نیشتەجێ کردن" [2].

"پرۆژەی حەویجە 55 کم درێژیەتی لە زێ ی بچووکەوە ئاوی بۆ دەبردرێ کە بە بازووی زیندانیانی کەرکوك تەواوکرا لە دەورانی " یاسین الهاشمی" سەرۆك وەزیرانو مەلیك غازی دووەمین پاشای بەناو عێراق، ئەم پرۆژەیە بۆ نیشتەجێ کردنی خێلی عارەبی عوبیدو جبور، ئەلبوحەمدان " تا ساڵی 1957 ژمارەی سەرنشینی عارەبی هاوردە بۆ دەشتی ساڵەیان" حەویجە"

---

(1) سیاسە التعریب فی اقلیم کردستان دراستە و....ص 14.

(2)کاوە نادر، کۆلۆنیالیزمی عێراقو سیاسەتی بەعەربکردنی باشوری کوردستان ل13.

خۆی لە قەرەی 27,705 هەزار کەس دەدا"[1]. شایانی باسە کاتی خۆی شێخ مەحمودی نەمر سور بوو لەسەر هێنانی کەرکوك بۆ ژێر دەستەڵاتی خۆیو پاشانشینی کوردستانی خواروو.

یەکێ لە کێشەکانی لەسەر کەرکوك بوو لەگەڵ بەریتاینەکان و لە کانوونی یەکەمی 1922 دووکەسی کەرکوك زادەی کردە یاریدەدەری خۆی"، وەك هەڵوێستێك لەبەرامبەر بەریتانیا.

ئەمە خۆی لەخۆیدا مەغزاو مانای تایبەتی خۆی هەبوو، چەندین جار بڕیاری وەردەگرت کە بەهێز بچێ ئەو شارە بگرێ"[2]. و لەکاتی خۆیدا کە لەساڵی 1922 شێخ مەحمود وەك مەلیکی کوردستان ناسرا، شێخ حوسێن شێخ عەلی " ئەلعاسی سەرۆکی خێلی عوبێدی چوو بۆ پیرۆزبایی مەلیك مەحمودو لە ئەرشیفی قوتابخانەی حەوێجەدا چەند ڕێنمایەکی گشتی دۆزراوەتەوە بە ئیمزایی بەهەشتی" ڕەفیق حیلمی" پشکێنەری گشتی کوردستان کە لە موفەتشیەی عموم کوردستان دەرچووە[3].

دیارە ئەو عەشیرەتە بە پرسو رای مەلیك مەحمودو موافەقەتی ئەویان وەرگرتووە ئەوجا لەو ناوچەیە نیشتەجێ بوون چونکە ئەو کات ئەوان ناوچەکەیان بە بەشێکی کوردستان زاینوە مایەی داخە ئەو عەشیرەتە لە شاڵاوی حەرس قەومیەکانی ساڵی 1963 دا ڕۆڵێکی خراپیان بینی، ببوون بە سوارەی " خالید بن وەلید" بۆ دژایەتی کردنی جوڵانەوەی نیشتیمانی کوردستانی لە پاڵ بەناو سوارەی سەلاحەدین ئەیوبی[4].

"ئەوەی جێگای سەرنجە چاڵە نەوتیەکانی کەرکوك دەکەوێتە باکوری ڕۆژهەڵاتی پڕۆژەی " حەویجە" دەشتی ساڵەیی کوردان، ئامانج بێجگە

(1) نوری تاڵەبانی، ناوچەی کەرکوك و هەوڵی گۆرینی باری نەتەوەیی، ل 54.

(2) کریس کۆچرا، کورد لەسەدەی نۆزدەو بیستدا،ل 80.

(3) نوری تاڵەبانی، ناوچەی کەرکوك هەوڵی گۆڕینی باری نەتەوەیی، ل 55.

(4) هەمان سەرچاوە ل58.

لەوەی گۆڕینی دیموگرافیای شاری کەرکوك بوو، لە پاڵیدا زاڵ بوونو پاراستنی ئەو چاڵە نەوتیانە بوو بەو عەشیرەتە عارەبیانە کە جێگای باوەڕی دەسەلاتداران بوون، سەرەتا عەشیرەتی عوبێدو جبور لە قۆناغی یەکەم، پاشان لە قۆناخەکانی دیکە عەشیرەتی دلێمو ئەلبوحەمدانو بەنی مالیكو بەنی تمیمو ئەلرجیباتشی گرتەوە"[تر]. بەهۆی تێك دانو بەزۆر ڕاگواستنی کوردان لەو شارەیە، ژمارەی گوندەکانی بەپێی ئاماری 1975، (1372) گوند بوو کەچی لە ساڵی 1987 تەنیا(519) گوندی تیا مایەوە"[یر].

خشتەی ژمارە (37).

دانیشتوانی لیوای کەرکوك لە (1922- 1924)[*]

بەیانەکانی تورکی٪	بەیانەکانی عێراق ٪	بەیانەکانی بەریتانی٪	نەتەوە
52,7	42,5	48,9	کورد
37,5	23,4	38	تورکمان
4,4	31,9	10,9	عەرەب
5,4	2,2	2,2	ئەوانی دیکە
100	100	100	

"بەپیێ ی دەلیلی فەرمی عێراقی بۆ عەشیرەتەکانی بەناو عێراق کەلە ساڵی 1936 رای گەیاندووەوە، کەرکوك، لە 13 عاشیرەت پێك دێ 9ی کوردە، 2 عارەب و 1ی تورکمانە"[سم]

---

(1) سیاسة التعریب في اقلیم كردستان العراق ص 113.

(2)هەمان سەرچاوە ص 133.

(*) هەمان سەرچاوە ص 133.

(3) هەمان سەرچاوە ص 44.

گرنگ گومان لەسەر کوردستانیو کورد بوونی شاری کەرکوك نیە، بەلام شالآوە بەتەکانی بەعارەبکردنی 80 ساڵەی رابردوو، واقیعی نەتەوەیی شارەکەی بەتەواوی شێواندووە، بەعارەبکردنو بەزۆر راگواستنی کورد لەسەردەمی پاشایەتی لە دەرفەتی تایبەت بەرێوەیان دەبرد، ئەوا لە سایەی دەسەلاتدارانی کۆماری پەردەیان لەسەر هەموو پەناو پەسیوێك هەڵماڵی بە ئاشکراو بیٚ گوێدانە هیچ جۆرە یاساو رێسایەکی عێراقیو نێو دەوڵەتیو ئەو سیاسەتە نەژاد پەرستیە عارەبیانەیان بەفراوانی بەرێوە دەبرد بەتایبەت لەسەر دەستی بەعسی خوێنرێژ.

لەدوای سالآنی 1980و هەلگیرسانی شەڕی عێراق ئێران دیارە ئەم شالآوەش هۆکاری خۆی هەبووە، لەلایەك جولآنەوەی نیشتیمانی کوردستان قەبەی خۆی هەبوو لەهەموو لایەك حەجمانی بەفاشیستەکانی بەغدا هەلچنی بوو، لەلایەکی دیکە رژێم توانایەکی سەربازی سەیرو پەیوەندییەکی فراوانی کەوتبووە دەست، دەرفەتێکی باشو توانایەکی زۆری پەیدا کردبوو، گورزی نەژادپەرستی بوەشێنن.

بەم شێوەیە تا رووخانی ئەو رژێمە نەژاد پەرستەی هاشمی لەعێراق" 14ی تەممووزی 1958" درێژەی بە عارەب کردنی کوردستان داوە، بە رووخانی رژێمی بۆگەنی پاشایەتی هاتنە سەر کاری رژێمی کۆماریو دان نان بەکورد وەك هاوبەشێکی ئەو وڵاتە، ئومێدێك بۆ خەڵکی کوردستانی باشور پەیدابۆوەو چاوەڕوانی بڕیاری باشی دەکرد کە داخوازییە نەتەوەییەکانی بگرێتەوە، کەچی لە بڕی ئەوە بەهۆیی پێکهاتەی چینایەتی ئەو دەسەلآتە نویٚ یە" برژاوی بچووك" دوو دڵ و لێلی کە بڕیارو کردار تاسەر ئێسقان نەژادپەرست، هەر زوو راستی خۆیو ناوەڕۆکی شۆڤینیستی عارەبی خۆی راگەیاندو نەك هەر سیاسەتە رەگەزپەرستیەکانی سەردەمی رژێمی پاشایەتی هەڵنەدوەشاندەوە بەڵکو لەهەموو لایەك کەوتە پەلامارو کاری نابەجیٚ بەتایبەتی " عقید روکن" نازم تەبەقچەلی" سەرکردەی فیرقەی دووی سوپای عێراقی کە مەڵبەندەکەی کەرکوك بوو، هەموو

یەکـەکانی سـوپای عێراقـی لەوناوچـەکانی هـەولێر– سـولەیمانی، میسـل ".ناوچەکانی دیکەی باشوری کوردستان،سەر بەو بوون[1] ئەم شۆڤینیستە بەرەچەڵەك عارەبی سوریا بوو بەڵام خێزانەکەی تورکمان بوو، بۆیە تا بـۆی کـرا دووبـەرەکی خسـتە نێـوان کـوردو تورکمـان‌و کۆمـەلێك کـاری نـاڕەوای ئەنجام دا تا ئێستا شوێنەوارە سلبیەکانی هـەرماوە" لەناوچـەی قـەراجیش کوردی گوندەکانی کودیلە، کەبـەرۆك، سـەیداوە، شـێرکوژراوی، ئۆمـەراوە، خڕەبەردان، رواڵە، لاکەچە، بندیان، دۆمەو ئیـدریس، دۆرەنگیـۆ، پاشـبەند، خەرابە زەردە چەندان گوندی دیکەی راگواسـت‌و عـارەبی هێنایـە شـوێنیان هەر لە (1960–1961) دا عەبدولکەریم قاسم سەرۆك وەزیرانی ئەوسـای عێراق بڕیاری دا گوندەکانی دەوربـەری کـەرکوك راگـوێز بکـەن‌و پاشـان لـە شـوێنیاندا عـارەب نیشـین بکـەن،"[2]. بـەم شـێوەیە ناکۆکیـەکان لـەنێوان حکومەتی کۆماری عێراقی‌و خەڵکی باشوری کوردستان گەیشتە بن بەسـت‌و تاکە رێگا جاڕدانی شۆڕشێکی نەتەوەیی بوو، ئەگەرچی ئەم شۆڕشە ماوەی هەشت ساڵی پتری خایاند تابەیانی 11ی ئادار دەرچوو، زۆر لـە دەرەبەگـە کوردەکانی ئەوسای کوردستان بۆ مەرامی چینایەتی خۆیان خزاندە ناو ئەو شۆڕشە، لەگەڵ ئەوەش داکۆکی لەداخوزاییە نەتەوەیەکانی خەڵکی باشوری کوردستان کردوو شێلگیرانە لەخەباتدابوون لـەو پێنـاوە تـا تـوانی بۆیەکـەم جار لەمێژووی دەوڵەتی عێـراق بەڵگەنامەیـەکی فـەرمی بـەو دەسـەڵاتدارانە مۆربکاو بەشێکی زۆری ئەو مافانەی کەکورد دەیخواست تیایدا بهێنێتە دی، لەراستیدا بۆ ئەو کات گەورەترین دەسکەوتی کورد بوو.

"کودەتـای شـومی شـوباتی هاوبەشـی بـەعس‌و قەومیـەکان 1963 دا، کێشـەکانی ئـالۆزترو قـوڵتر کـرد، لـە حـوزەیرانی ئـەو سـاڵەدا" 1963" حـەرەس قەومیـەکانی سـەر بـەو دەسـەڵاتە بـە پشـتیوانی بـەناو سـوارەی

---

(1)د. نوری تاڵەبانی، ناوچەی کەرکوك هەوڵی گۆڕنی باری نەتەوەیی ئەم ناوچەیە " ل 56

(2)غەفور مەخموری، بە عەرەبکردنی کوردستان، ل 27

سەلاحەدین‌و سوارەی خالید بن وەلیدی عارەب نەژاد، لەگەڵ فیرقەی (2 سەر بە(فتحی عقیلی) هێرشێکی بەربڵاوییان هێنایە سەر ناوچەی کەندێناوەو پتر لە 34 گوندیان سوتاندو تالآن کرد بەخودی شارۆچەکەی دیبەگەشەوە، پاشان پتر لە (25) گوندی ئەو ناوچەیان بەعارەب کرد، بە عارەبی بەدوی شەممەری سەر بە حواس بن سەدیدی دواکەوتوو"[1].

لەئاکامی ئەو شالآوەیە یەکەیٚ لەشەڕە بەرەیی بەرایی لەو ناوچەیە روویدا کە تیایدا هێزی پێشمەرگەی کوردستان قارەمانیەتێکی بیٚ وێنەیان نواندو دەرسێکی ئەوتۆیان بەدوژمن دا، لەمێژووی خەباتی گەلەکەمان بەشەڕی" قەرەچوخ" ناسراوە، بەهەمان شێوەش هێرش کرایە سەر ناوچەکانی شوان‌و شێخ بزێنی‌و گەرمیانی کەرکوك‌و تەنانەت لەناوچەی دوبز پتر لە 220 گوند سوتێندراو پاشان بەعارەب کرا، دوای دەرپەڕاندنی بەعس لەدەسەڵات لەهەمانساڵدا، هەندیٚ لەو ناوچانە کوردی بۆ گەڕایەوە لەوانە هەر (25) گوندی دەشتی کەندێناوەی سەر بە لیوای هەولێر، دوای ئاوارەیی و تالآن‌و بڕۆیەکی زۆر زیندانکردنی پتر لە (300) جوتیاری ئەو ناوچەیە تەنیا لە بەر ئەوەی تاوانەکەیان کورد بوو بۆ ماوەی (11) مانگ گیران لە گرتووخانەکانی کەرکوك‌و موسەیەب‌و هەولێر.

تەنیا لەماوەی ساڵو نیوێکی هێرش کردنی سوپای عێراق سەرەتایی ساڵانی 1960 /300 کەس کوژران‌و کە زۆربەیان خەڵکی مەدەنی بوون، زیاتر لە 100 هەزار کەس ئاوارەبوون‌و پتر لە 150 گوند وێران کرا"[2].

لەنێوان 1963/6/11 تا وەکو 23/ 1963/7، تێکڕای 875 گوندی کوردی خاپور کرا،"[3]. لە تەوەری دیالەو کوتدا" لەخانەقین ڕێژەی کورد

---

(1)کاوە نادر، کەندێناوە لە نێوان راگواستن بە عەرەبکردندا، ل 40.

(2)تاریق عومەر گول، جینۆ ساید گەلی کورد لەبەر رۆشنایی یاسای نێودەوڵەتی،ل .23

(3)غەفور مەخموری، بەعەرەب کردنی کوردستان، 28.

له 80٪ ساڵی 1947 بۆ 58,4٪ ساڵی 1975 و 54,3٪ ساڵی 1965 و دوایی بۆ 27٪ ساڵی 1977، لەشاری مەندەلی لە 50 ٪ بۆ 20٪ لە نێوان ساڵی 1947– 1957، دوایی بۆ 10٪ بۆ سالی 1977، کەچی رێژەی عارەب لە 79،3٪ بۆ 87٪ لەنێوان 1957–1977 لەکوتیش گەیشتە 99٪ "[تر]. لە تەوەری میسل بەهەمان شێوە رێژەی عارەب لەزیادبووندا بوو تەنانەت لە نێوان (1957–1977) دا، پتر لە 341 گوندی تێکدراوە"[یر]. " ئەگەر چی بەپێ ی بەیاناتی کۆمەڵەی گەلان رێژەی کورد لە میسل تا 56٪ دەست نیشانکراوە لەکۆی شارەکە"[سم]. کەچی لە ئامارەکانی عێراقی ساڵی 1947 دابەزیو بۆ 35,4٪ و 30,1٪ لە ئاماری 1957 و 25,1٪ لە ساڵی 1965 و ساڵی 1977 گەیشتە 13,3٪ لەکۆی دانیشتوانی ئەو لیوایە، کەچی رێژەی عارەب لە 56,1٪ لەساڵی 1957 بۆ 59٪ ساڵی 1965 85,45٪ لە ساڵی 1977"[شم].

بەم شێوەیە گەر شەنو کەوی ئەو ژمارانە کەین بۆمان دەردەکەوێ ئەو رێژانە بۆکورد وا دادەبەزێو عارەب بەقودرەتی قادر دەبێ لە زیادبووندا بێت، چونکە عەقلو میتۆدی ئەو دەسەڵاتەی ئەو ئامارانەی بەجێ دەگەیاندن و وای دەخواست، لە راستیدا گەر هاتبوایە دەسەڵات لەدەست کورد بوایە گومان نییە بەو ئاقارە دا نەدەچوو و ئێستاش رێژەی کورد لەو شارانە رێژەیەکی زۆرە، بەتایبەتی گەر لەسەر دەستی بێ لایەن ئەنجام بدرێو ئەوا ئێستاش رێژەی دانیشتوانی ناو شاری میسل پتر لە 40٪ دەبێ، چونکە زۆر لە عەشیرەتە کوردەکان، گەر لە سایەی رژێمی بەعسی گۆڕ بەگۆڕ بەعارەب دانراو وەك کیکیو گەرگەریو هیسانیو یەزیدیو

(1) سیاسه التعریب فی کردستان العراق ص 253.

(2)غەفور مەخموری، بەعەرەب کردنی کوردستان،ل 18.

(3) هەمان سەرچاوە، ل54.

(4) هەمان سەرچاوە، ل30.

شەبەك..هتد.

لەشاری کەرکوك‌وخانەقینیش، ئێستاش ڕێژەی دانیشتوانی کوردان زۆرە، " سەرەرای ئەوەی عەلی کیمیاوی بێزاری خۆی دەربڕی لە 1988 دا گوتی من 60 ملیۆن دینارم خەرج کردووە کەچی هێشتا ڕێژەی کورد لە ئاستێکی بەرزدایە لە کەرکوك"[1].

بەهاتنە سەرکاری حزبی بەعسی نەژاد پەرست بۆ جاری دووەم لە کودەتای 17ی تەممووزی 1968 جارێکی دیکە وەزعی کوردی لە شارەکانی باشوری کوردستان گۆڕی بەتایبەتی دوای 1972و شالاوی دەستپێکردنەوەی بەعارەبکردنەوەی باشووریکوردستان، ئەوەی "حزبی بەعس"و سەدامیەکانی پێ ی هەڵدەستان، بۆ مەرامێکی شۆڤێنیانەی عارەبی ئاشکرا بەپێ ی بەرنامەیەکی دارێژراوی ورد، بە پشتیوانی هێزی حکومی" سەربازی، ئەمنی، پۆلیس،ئیداری، راگەیاندن، دارایی"، بەناو و شێوەو رادەی جودا، هەندێکی بەناوی ناوچەی ئەمنی‌و ناوچەی ستراتیژی‌و ناوچەی نەوتی، شوێنی سنوری‌و عەمباری ئاوو، یان بەبیانۆی شەڕی کوردستان‌و شەڕی عێراق ئیرانی ساڵی (1980– 1988)، لەقۆناخەکانی ئەنفالدا کار گەیشتە بێ سەرو شوێن کردنی بەکۆمەڵی کوردستانیان نزکیە 150 هەزار فەیلی لەنێوان ساڵانی (1980–1988) وئاوارەکردنی پتر (5000) هەزار کەس "[2]. و 8 هەزار بارزانی‌و پتر لە 200 هەزار خەڵکی ناوچەی جۆراو جۆرەکانی باشوری کوردستان لە بادینان‌و گەرمیان‌و دەشتی کۆیەو قەرەداخ" بەکارهێنانی چەکی کیمیاوی قەدەغەکراوی نێو دەوڵەتی، کە لە 40 هێرشدا بۆ سەر 200 ناوچەی کوردستاندا"[3]. تەنیا

---

(1) کاستێێکی دەنگییە (علی حسن المجید) لەگەڵ جاشەکانی کورد سازی داوە واپێ دەچێ ساڵی 1988 بێ.

(2) سیاسه التعريب ﻓﻲ اقليم كردستان العراق ص253.

(3) عێراق‌و تاوانی جینۆ سایدو شالاوی ئەنفالکردنی کورد ل 269؟

له هەڵەبجه 5 هەزار شەهیدبوون، دوو قاتی ئەو ژمارەیەش بریندار بوون کەزۆربەیان ژنو منداڵو پیروپەك کەوتەبوون.
(2980)کەس لەگەڵی بازێی بادینان بەو گازە خنکان"[1]..لە ئەیاری 1987دا، 387 برینداری هێرشی کیمیاوی " شێخ وەسانان" کۆکرانەوەو تێکڕایان ئیعدام کراونو لەسەرەتای شوباتی 1988 چوارسەدو بیستو شەش کەس لە برینداران کە بۆ چارەسەرکردن چووبوون شون بزرکرانو لە ئاداری هەمان ساڵ 400 برینداری دیکە لەوانە 150 منداڵ لە 2ی نیسانی 1988 لەدەرەوەی سولەیمانی ئیعدام کرا":[2].
"تەنیا لە شالاوە بەدناوەکانی ئەنفال 3839 گوندو 1757 خوێندگا و 2457 مزگەوتو 271 بنکەی تەندروستی وێران کراوەو سێ لە چواری گوندەکانی کوردستان خاپورکرا تەنیا 673 گوند لەسەر ئەرزی کوردستان مابۆوە 219828 خێزان و 1,5 ملیۆن کەس ئاوارەببون"[3].
"لەقۆناغی خاتم ئەنفال لە هەولێر 225کم2 لەوانە 1353 کم2 پانتایی رواندزو 1664 لە پارێزگای میسل کە 931کم2 ناحیەی ناهلەی قەزای ئاکرێو 442 کم2 ناحیەی مرێباو 291کم2 ناحیەی مزوری قەزای شێخان، پارێزگای دهۆك 4907کم2 ناحیەی دۆسکیو 420ناحیەی زاوێتەو 306 کم2 ناحیەی سمێلو 281 کم^2 ناحیەی فایدە قەزای سمێلیو 531کم2 سندیو 208کم2 گلی و 688کم^2 بەرواری بالا قەزای زاخۆ 93کم 2 مەرکەزی ئامێدی 919کم2 سەرسەنگ 1007کم2 نێرە درێکان، پانی 8824کم2 رووبەرووی ئەو شالاوە بووە ئەگەر 75هەزار کم2 پانتایی باشووری کوردستان دابنێن ئەوا ئەو پانتایە 21٪ دەکات لە کۆی پانتایی باشوری کوردستان، قۆناخەکانی دیکە زۆر لەو پانتاییە

(1) دیڤید مەکداول مێژووی هاوچەرخی کورد ل 590
(2) هەمان سەرچاوە ل 601
(3) هەمان سەرچاوە ل 602

فراوانتر بووە،[1].

ژمارەی ئاوارەکان 63736 دهۆکو 5016 میسلو 12066 هەولێر" ئەگەر ژمارەی دانیشتوانی ئەو پارێزگایانە 31840 دهۆک، 1,324,100 میسل 7121821 هەولێر ئەوا دەکاتە 20٪ ی دانیشتوانی شاری دهۆکیو (4, 0٪) میسل (7, 1٪) هەولێر " ئەگەر ئەو گوندانەی رووبەرووی شالاوی " خاتم الانفال" بە 500 گوند مەزەندە بکەین، ژمارەی دانیشتوانی 1,5 ملیۆن کەس دەکا، ئەگەر ژمارەی دانیشتوانی باشوری کودرستان بە 4,5 ملیۆن بخەملێنین، ئەوا مانای وایە 27,18٪ [2].

"لەنێوان 1970– 1988" نزیکەی 250 هەزار کەس خەڵکی باشوری کوردستان ئاوارەی ئیران بوون، لەکۆی گشتی دانیشتوان بوون 50 هەزار فەیلیو 50 هەزاری ئاوارەکانی ساڵی 1975و لە 1987 نزیکەی 50 هەزار ئاوارەبوون، لە ئابی 1988 نزیکەی 100هەزاری دیکەش هاتنە سەر ئەو ئاوارانە ئەمەو نزیکەی 60 هەزار تەنیا لە تورکیا لەکۆتایی ئابی 1988 هەبوو"[3]. ئەگەر " پانتایی باشوری کوردستان بە 75 هەزارکم 2 دابنێین ئەوا 45 هەزارکم2 ی لێ چۆڵ کرابوو یان بە عەرەب کرابوو کە دەکاتە 51٪ ئەم ئامارژەیە تا ساڵی 1990"[4].

لە راستیدا ئامارێکی دیکەمان نەکەوتە بەردەست سەبارەت بە قۆناغەکانی دیکەی ئەنفال کە (8) قۆناخ بووە، لەناوچەکانی سەرگەڵو بەرگەڵو، قەرەداخ، گەرمیان دەشتی کۆیە، بادینان، ناوچەی شەقلاوەو رواندوز" گرتەوە لەنێوان 1987 تا ئەیلۆلی 1988دا، مەبەستیش قڕانی کوردو خاپور کردنی کوردستان بووە لەبەر ئەوەی " نەوت هەیە"

---

(1)ابو کاوە(رووف کامل رووف)، حملە علی بادینان و احوال اللاجئین " ص 121

(2) هەمان سەرچاوە ل 129

(3)دیڤید ماکداول، مێژووی هاوچەری کورد، ل 593

(4) هەمان سەرچاوە ل 592

کـەرکوك لـە سـايەی دەسـەڵاتداريەتی بـەعس، وەك گرينگـرتين شـوێنی کوردستانی دەوڵەمەند بە نەوت، کە بە يەکێ لە حـەوزە نەوتيـەکانی دونيـا دادەنـرێو " باشـترين جـۆری نـەوتی تێدايـە دوای تێکسـاسو بـاکۆ"[1].
بۆگۆڕينی سيمای نەتەوايەتیو شوێنەواری کوردەواری لەو شارە، هەر دوای ماوەيـــەکی يـــەکجار کـــورتی بـــەيانی 11ی ئـــاداری 1970، کەوتـــە بـەعارەبکردنی ئـەو شـارە، دامەزرانـدی دەيـان گـەڕەکی عـارەبی بـەناوی شـۆڤينیو عـارەبی قێـزەوەن، لەسـەر زەویو مـوڵکی کـوردانو تێـك دانو خراپ کردنی دەيان شوێنی گەڕەکە کوردييەکان بە بيانۆی جيادا" گەڕەکی کەرامە لەبەرامبەر گەڕەکی ئـازادیو ئيسـکان " چـوارباغی جـاران" لەسـەر ڕێگـای سـولەيمانی کـەرکوك، لـە سـاڵی 1971 لـە دوری 1 کـم لـە " حـی الکرامە" بەلای باکور لەنێوان گەڕەکی ئيسکانی کۆنو ئـازادی نەخشـەی " حي المثني" يان کێشا کە 500 خـانوو بـووە، لـە کۆتـايی سـاڵی 1972و سەرەتای 1973 دا نەخشەکە جێ بـەجێ کـرا، لـەنێوان حـی کرامـەو حـی موسـەنا زيـاتر لـە 200 پارچـە زەوی لـە سـاڵی 1980 -1981 بـەناوی شـەهيدانی قادسـيە بەسـەر عارەبانـدا دابەشـکراوە لەبەرامبـەر گـەڕەکی ڕەحيماوەش، مستەوتەنەيەکی عارەبيان دامەزراند بە ناوی " حی الاندلس" بۆ کرێکـارە عارەبـەکانی کۆمپانيـای کۆکـا کـۆلا" لـە سـەر ڕێگـا هـەولێر- کەرکوك" [2]. دانانی ئەو ناوە، هێمای ئەوەيـە دەبـێ کـورد کـەرکوك لـەبير بکـەن وەك عـارەب ئەندەلوسـيان لـەبير چـۆتەوە"!! لـە لای ڕۆژئـاوای شارەکەدا پڕۆژەی (2000) خانوو سـاڵی 1979 لـەنزيك کـەرکوکی نـوێ، عەرەفە کە لە لايەن کەرتی کۆمپانيای مقاوەلاتی حکوميەوە بۆيان دروسـت کـراو پاشـان پـرۆژەی 4000 هـەزار خـانوو هـەر لـەو نـاوە لـە لايـەن کۆمپانيەکی بێگانە بۆ عارەبان دروست کرا، .. لەبـەری ئـەو بـەری جـادەی

(1) ئەمين قادر مينە، ئەمنی ستراتيژی عێراقی سێکوچکەی بەعس، ل246.
(2) هەمان سەرچاوە ل 246

کەرکوك دوبز پتر لە 1000 خانوی بۆ کرێکارانی دەرهێنانی گۆگرد و پالاوتنی نەوت کە هەموویان لە عارەبە هاوردەکان بوون بەم کۆمەڵە خانووە دەوترێ" گەڕەکی " العمل الشعبی" (1). ئەو کرێکارە عارەبانە لەجیاتی کرێکارە کوردە نەقل کراوەکانی ئەو دوو دەزگایە، هاتبوون لەو شوێنە نیشتەجێ کرابوون" هەر لەسەر ئەو جادەیە نزکیەی (500) خانوو بەناوی گەڕەکی ئەفسەران دروست کراوە کە لە ساحەی طیران" درێژ دەبێتەوە تادەگاتە " محطة القطار" ی کەرکوك بەشێوەی کەوانەی.......زیاتر لە 800 خانوو لە تسعینی کۆن بەناوی " حي المثني" دروست کراوەو عارەبی تیادا نیشتەجێ کراوە، لەنێوان جادەی بەغدا – تکریت بەرلەوەی بگەیتە وێستگەی تەلەفزیۆن زیاتر لە 1500 خانوو بەناوی " حي الواسطي"و هەر لەهەمان ناوچەدا نزیکەی (450) خانوو بەناوی " دور السكك"و لەسەر جادەی بەغدا کەرکوك زیاتر لە 100 خانوو بەناوی "حي الاشتراكية" " حي غرناطة"لەسەر جادەی بەغداو پردی خاسەی بەرەو تسعینی تازە هەڵکشاوە، کە نزیکەی 1600 خانوو دەبێ، لەو بەری خاسە بەلای ئێستگەی تەلەفزیۆن لە باشوری کەرکوك بەرەو قەسابخانەی تازە تا دەگاتە رێگای لەیلان– شوریجە چەندین موستەوتەنەیان دروست کردەوە تا دەگاتە " حی الكرامە" سەر جادەی سولەیمانی– کەرکوك(1000) خانوو بەناوی " حی الحجاج" سەرجادەی لەیلان (1500) خانوو نێوان قەسابخانەی تازەو " حی الحجاج" بەناوی " حی العروبە"، (300" خانوو بەناوی " حی الوحدە" لەسەروی" حی الحجاج" (150) خانوو بەناوی " حی العروبە" لای سەیتەرەی لەیلان بەرامبەر "حی الوحدە"، (220) خانوو بەناوی " دور الامن" لە حی الحریە بەرەو شۆڕیجە لە دور الامن بەرەو خوارتر " 100" خانوو بەناوی "دور الضباط الصف" " حی القتیبة" لە بەرامبەر دور الامنو دور الضباط

---

(1)د. نوری تاڵەبانی، ناوچەی کەرکوك، هەوڵی گۆڕینی باری نەتەوەیی، ل74.

الصف، 750 خانوو دەبێو " حي الشرطة" لەخوار حي القتيبة دەست پێ دەکا کە نزیکەی 1000 خانوو دەبێ لەنێوان موسەلا- قەسبخانەی تازە 400 شوقەو لە ئیمام قاسمیش300 پارچە زەوی بەسەر عارەبان دابەش کراوە" (٣). لەکاتی راپەڕینیش رژێم دەیان خانوی کوردی بەسەر یەکدا روخاندیە بە بیانوی بەشداری کردن لە راپەڕینی ئاداری 1991 دا "نزیک گەڕەکی ئەلماسو گاورباغ نزیکەی (80) ماڵ روخان" (٢).

لەدەرەوەی شار زەوییە کشتوکاڵییەکانیش بە مستەوتەنە عارەبیەکان دەدات" بڕیاری ژمارە 824 بەناو" مجلس القیادة الثورة" ی کە 1976/7/28 دەربارەی ناحیەی داقوقو بڕیاری (949)ی 1977/8/23 سەبارەت بە ناحیەکانی " پردێو دوبز" کە تیایدا هاتووە" دەست بەسەر داگرتنی زەویە کشتوکاڵییە بە بەدەلو دابەش کردنیان بەسەر جوتیاران" (٣). لێرەدا مەبەست لە جوتیارانی عارەبەو زەوی کشتوکاڵیەکانیش، مەبەست موڵکی کوردانی ئەو ناوچانەیە کە بەپارە رازی بکرێن، لە بڕیارێکی راشکاوانەتر کە لە " بەرێوەبەرایەتی کشتوکاڵی بەناو " التامیم" کەرکوک دەرچووە ئەو گرێ بەستو زەوی دابەشکردنەی دەست نیشان کردە (286) لە 1999 /10/14 " دەبێ گرێ بەست لەگەڵ عشائری ئاڵ بدیر، ئەلجبور" ئەلبو نەجاد، جماعەتی شێخ منیف" (٤). بەم شێوەیە بەدەیان هەزار خانوو بۆ عارەبی هاوردە دروست دەکرا بە تەواوی یارمەتیو هاوکاری حکومەت بەسەدان خانوی گەڕەکە کوردو تورکمانەکانیش دەروخا بەبیانوی جۆراو جۆر، ئامانجی سەرەکیش گۆڕینی سیمای نەتەوەیی ئەو شارە بەقازانجی توخمی عارەب، ئەم رەفتارانەی رژێم تەنیا لە کەرکوک

(1)ئەمین قادر مینە، ئەمنی ستراتیژی عێراقی سێکوچکەی بەعس، ل 248- 249.

(2) د. نوری تاڵەبانی، ناوچەی کەرکوکو هەوڵی گۆڕینی باری نەتەوەیی،ل 78.

(3) سیاسه التعریب فی اقلیم کردستان العراق ص 117.

(4) هەمان سەرچاوە ص117.

نـەبوو، بـەڵكو شـارەكانی دیكـەی كوردسـتانی گرتـەوە " لەسـاڵی 1975 بەناوی " سـد الصـدام" ی ئەسـتیلكی ئـاوی " سـد الموصـل" پـتر لـە 60 گونـدی كـوردی خـراپ كـردوو خسـتیە ژێـر ئـاوەوە، پاشـان راگـوێزكردنی گوندەكانی دەوربەری تەلەعفەرو 38 گوندی دەڤەری شێخانو دابەشكردنی زەویو زاری ئەو گوندانەش درایە بە عەشیرەتی" الحدید ولهیـب"، هـەر لـە 1975 دا (6) گـەرەكی لـەناو شـنگاڵ هاتـە خـراپ كـردن" بـرج، كـەلا، بەرسـی، بەربـەرۆژ، كۆراسـتی، سـەرا"[1]. هـەر لەسـاڵی 1976 دا رژێـم بەرنامـەی " حـد الممكـن" ی تەسـك كردنـەوەی باشـوری كوردسـتانی دارشـتبوو كـە ماوەكـەی (5) سـاڵ بـوو، بـریتی بـوو لەگونـد تێكـدانو راگواستنی ناوچە نەوتیەكانو ستراتیژیەكانی ناوچـەی كـەركوك، خانـەقین، مەنـدەلی، مـەخمور، شـنگال، زەمـار"[2]. ئەمـەو برِیـاری گونـد تێكـدانی ناوچـەی بـەناو سـنوریەكانی عێـراق ئـیران، عێـراق توركیـا، عێـراق–سوریابەقوڵایی (10–20كم) (872) گوند لە سولەیمانی، (148) هـەولێر، (207) دهـۆك [3]. هـەر لـەو ماوەیـەدا بـەناوی ناوچـە سـتراتیژیەكان نزیكەی 220 گوند شوێنە جیاكانی كوردستانی باشور راگـوێز كـراون"[4]. تێـك دانـی (12) كلێسـەی ئاشـوریان لەدەڤـەری بادینـانو سـەرژمێركردنی ئێزیدیو شەبەكو كاكەییو گەرگـەریو كیكـیو ئاشـووریو كلدان..هتـد بـە عـارەب كـرد[5]. بـەم شـێوەیە بـەعس دەسـتی بـە سـەرەتای شـاڵاوێكی بەعارەب كردن لـە باشـوری كوردسـتان كـرد بـەهۆی سروشـتی چینایەتیو

(1)غەفورمەخموری، بە عەرەب كردنی كوردستان، ل 36.

(2) هەمان سەرچاوە ل 36.

(3) هەمان سەرچاوە ل 37.

(4)كـاوە نـادر، كۆلۆنیالیسـتی عێراقـی و راگواسـتنو بـە عـەرەبكردنی باشـوری كوردستان، ل 17.

(5)غەفور مەخموری، بەعەرەبكردنی كوردستان، ل 37

بنەمای فیکری بەعس وەك حزبێکی نەژداپەرستی عارەبیو لە سۆنگەی ستراتیژیەتو تێگەیشتنی خۆی بۆ چارەسەرکردنی کێشەی باشوری کوردستان کەبنەمای لەسەر هێزو سەرکوتکردنو تاواندنەوەی " کوردو ئاشوریو کلدانو تورکمان" ەو لە بۆتەی چەمکی " امة" کە هەر کەسێك لەسەر خاکی عارەب بژی بە بەشێك لە "امة" ی عارەبی دادەنێتو لەو روانگەشەوە باشوری کوردستان بەشێکە لە عێراقو عێراقیش " جزء لا یتجزأ من الوطن العربي" کە بەعس پێناسەی بۆ دەکرد، بە زۆر راگواستنو بەعارەبکردنی باشوری کوردستان یەکێ لە پایە سەرەکیەکانی سیاسەتی بووە بەرامبەر بەگەلی کوردستان، بەعس لەیەك لاوە کاری بۆ بەعارەبکردنی کوردستان نەکردووە، بەڵکو لە چەند لایەکەوە ئەم کارەی کردووە.

1–بەزۆر راگواستنی خەڵکی باشوری کوردستان لەزێدی باوكو باپیرانی یان و جێ نیشین کردنی ئەو شێونانە بە عەشیرەتە عارەبانەی کە لە خزمەتی بەرنامەی بەعسدابوون.

2–ناونووس کردنو بەزۆر ناسینی هەندێ لە عەشیرەتە کوردییەکان بە عارەب " گەرگەری، کیکی، پالانی، شێخ بزێنی، شەبەك، ئێزیدی، فەلەکانی کوردستان...هتد.

3–پیادەکردنی سیاسەتی " تصحیح قومیە" لەدوای 1997 دا بەفرەوانی دژ بەخەڵکی باشوری کوردستان.

4–گواستنەوەی فەرمانبەرانی کورد لە ناوچەکانی باشوری کوردستان بۆ ناوچەکانی عێراقیو هێنانی فەرمانبەرانی فولێ رەگەز پەرستی عارەبی لە شوێنی ئەواندا.

5–گۆڕینی ناوی شارۆچکەو گوندو چیاو شاخو گەڕەكو شەقامو قوتابخانەو شوێنەگشتیەکانی دیکە بۆناوی عارەبی قێزەوەن لەرووی سایکۆلۆجی بۆ کورد"

6–گۆڕینی تەشکیلاتی ئیداری شارەکانی کوردستان باشوری بەتایبەتی

ئەوانەی ستراتیژین وەك کەرکوك، میسیل، خانەقین، مەخمور، مەندەلی، دێ یالە...هتد، بەو ئاڕاستەی تەرازووی رێژە لەنگەر بگرێ بەلای رێژەی عارەبی‌و لەرێژەی کورد لەو شارانە کەم بکاتەو کورد مافی داواکردنی نەمێنێ.

بەم شێوەیە گەر وادابنێین کوردستان 83,117کم2، ئەوا تا ساڵی 1988، 42,448کم2 لەباشوری کوردستان بەعارەب کرابوو، کە 45,41٪ی خاکی باشوری کوردستان دەکات تا ساڵی 1991، نزیکەی رێژەی 51٪ " بەعارەب کرابوو 4040 گوند لەباشوری کوردستان تەخت کرابوو لەوانە (11) شارۆچکەی تێدابوو، تەنیا (673) دێهات لە هەرسێ پارێزگای هەولێر، سولەیمانی، دهۆك، بەساغی مابۆوە و لە هەشت قواناخەکانی ئەنفالدا[*] 1200–1300 گوند خاپورکرابوو، "لە ئاکامی نەوت 800 گوندو بەهۆی شەریتی سنوری 874 گوندو بەهۆی هۆکاری بەناوی ستراتیژی 200 گوندو بەهۆی مەیدانەکانی شەڕی کوردستان 180 گوندو شەڕی عێراق – ئیران107 گوند و ئەستێلکی ئاو سەربازگە 30 گوند"[1]. " ئەو ناوچەی کەخۆی پێ ی دەگۆت "حکم زاتی" " 36,347کم2، 42٪ خاکی کوردستان دەبوو 13,100 کم2 لێ بە عارەب کرابووو کە دەکاتە 36٪ ناوچەی حوکمی زاتی‌و"[2]. پارێزگای نەینەوا 15192کم2و کە بریتیە لە تەلەعفەرو شێخان، ئاکرێ، حمدانیە، تلکیفو کەرکوك

(*) لەو ماوەیەدا پتر لە 1757 خوێندگا و 2457 مزگەوت‌و 271 نەخۆشخانە کاول کرابوو تەنیا لە شالاوی " خاتم الانفال" ی سەر بادینان 160– هەزار سەربازو جاش بەشدار بوون بۆ پتر زانیاری بڕوانە ل 535، لمحات في نضال حركة التحرية الوطني للشعب الكردي . كاظم جبيب..

(1) کاوەنادر، کۆلۆنیالیزمی عێراقی راگواستن و بەعەرەبکردنی باشوری کوردستان، ل 16

(2) کاوە نادر،کەندێناوە لەنێوان راگواستن‌و عەرەبکردندا،ل 38.

10,391كم2 "ناوەندی کەرکوك، قەرەحەسەن، شوان، حەوێجە، زاب، دوبز، پردێ، سەرگەران" قەزای دوز 4019کم2 و قەزای خانەقین 3915كم2 قەزای مەندەلی 6,586كم2 قەزای شارەبان 542كم2و قەزای کفری(8841)کم2 قەزای بەدرە 3740كم2 و عەلی غەرەبی 2224کم2 واتە دابڕینی 49,449کم2 هێشتنەوەی 36347کم2و راگوێزانی دیهاتە سنووریەکان 8 هەزار کم2 پتر لە 1250 دێهاتی گرتۆتەوە (1)......." لەساڵی 1988 دا شارۆچکەی دیبەگەو شارۆچکەی سەنگەسەرو ناودەشتو قەڵادزێو 14 گوند لە ناوچەی برادۆست بەزۆر راگوێز کرد، بەم شێوەیە بەعس قۆناخی یەکەمی ئەنفالی تەواو کردبوو گۆڕینێکی مەترسیداری کردبووە سەر پێکهاتەی نەتەوەیی کوردستانو هەرچی پێگەو بنامەیەك پشتوانی لەدرێژەدانی کۆمەڵگای کوردەواری دابوو، دەیویست لەرەگدا هەڵیتەکێنێ بەتایبەتی لەرووی ئابووریو پەیوەست بوون بەخاكو عەشیرەت.

کارە جینۆسایدەکانی دەستی بەعس دەرئەنجامی پاراستنی نەوتی ناوچەی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست بوو؟؟.

دوای ئەوەی شەڕی ئێران – عیراق، پێ نایە قۆناغێکی نوێ، قەناعەت هاتنی سەدام لەسەر حیسابە ناڕاستو خەیاڵییەکانی کەلەوەو پێش گرەوی لەسەر دەکرد، رژێمی سەدام لەو شەڕەدا کەوتە حاڵەتی داکۆکی و ئێرانیش کەوتە قۆناخی هێرش بردن، لە راستیدا،هێرشەکانی ئێرانیان تەنگی بەسەدام هەڵچنی بوو، بەغدای خستبووە نێو مەترسیەکی جیدی، ئەگەر هاوکاری رۆژئاواو سۆڤیەت نەبوایە ئەوا مسۆگەر رژێمی سەدام لە دوای

(1) عەبدوللا قەرەداغی راگوێزانی کورد لەمێژوودا، ل 49

ســالانی 1983دا دەکــەوتو بەغــداش دەگــیرا، هەرچــەندە بلــۆکی سـەرمایەداری لەسـەرەتای شـەڕەکەدا حـەزی بەلایـەنی بـراوەو دۆڕاوە نەدەکردو تەنیا ئەوەی دەخواست توانـاو هێـزی ئـەو دوو ولاتـە دادۆشـێو جارێکی دیکە زاتی ئەوە نەکەن شەڕی" نەوت بڕین" ی وەك سالّی 1973 لەگەلّ رۆژئاوا ئەنجام بدەن، بەلاّم کاتێ تای تـەرازوو بـەلای ئێرانـدا کـەوت، بە پەلەو خێرایی کاری فریا کەوتنیان پێ گەیانـد هەنـدێکی راستەوخۆ بـوو هەنــدێکی ناڕاســتەوخۆو لــەرێگای ولاّتــی ســێیەم بــوو، بــەم شــێوەیە، دەسـەلاّتدارانی بـەعس شـنگیان بـەخۆدا هاتـەوە توانایـەکی سـەربازی و دارایـی باشـیان کەوتـە بـەر دەسـتو گەیاندیانـەوە ئـەو ئاسـتەی بتـوانن بەرپەرچی هێرشەکانی یەك لەدوای یەکەکانی ئێرانیـەکانی پێـی بدەنـەوە، بە تایبەتی ئـەو هێڕشـانە راسـتەوخۆ هەڕەشـەی لـەخودی بەغدا دەکـرد، ئــەوجا بەشــەکانی دیکــەی عێــراق، ئــەو هێــزە ســەربازیو توانــا ئــابوورییو پشتیوانیە مادیو مۆراڵیانەی کەوتە دەست سەرانی بـەعس، بـۆ چاوگەشـی بەعس نەبوو، بەڵکو لە پێناوی داکۆکی کردنی نـەوتی رۆژهـەلاّت بەتایبـەتی ناوچەی کەنداوی فارسی بوو، کە رۆژئاوا نەی دەویست ئێران کۆنترۆڵی ئـەو ناوچـە گـرنگو پـڕ بایەخـە بکـات، بـۆ ئـەمریکاش بـە پـێ ی پرنسـیپەکانی مەبدەئی کارتەری سالّی 1980 "ناوچەی کەنـداوی فارسـی بـە بەشـێك لـە ئەمنی قەومی ئەمریکی دادەناو هەر مەترسیەك بۆ ئەو ناوچـەیە بەمەترسـی راستەخۆی سەر ئەمریکا دەزانـێ، لـە راسـتیدا بێجگـە لەهەڕەشـەی شـەڕی ئێران – عیراق سەر رژێم، هەڕەشەی دووەم لەلایەن جولانەوەی نیشـتیمانی کوردستان دەهاتە سەر ئەو رژێمە نەژاد پەرستیە، بەهۆی مـژولی رژێـم بـەو شــەڕە کاولکارییــەی ئــێران، شۆڕشــی کوردســتان توانیبــووی کــەلك لــەو بارودۆخە وەربگرێو ئـەمانیش ناوچـەیەکی فـراوان لـە باشـوری کوردسـتان رزگار بکەن، نموودو هیبەتی رژێم لە باشوری کوردستان ببەن، بـۆ هێزێکـی دەسەلاّتداری ملـهوڕی وەك سـەدام،هەرس کردنـی ئـەو " رەوشـە، کـارێکی یەکجار ئاستەم بـوو، خۆیـان گوتـەنی" کوردسـتانیان لـێ کرابـووە دۆزەخ"

بەهۆی چالاکیەکانی هێزی پێشمەرگەی کوردستان.

"ئەو ماوەیە گوزارشت لـەو دەسـەڵاتە رەهایـەی " عـەلی حسـن مجیـد" ی ئامۆزای سەدامی دیکتاتۆر دەکات" کە بە پێ بڕیاری 160ی بەناو "مجلس القیادة الثـورة" ی عێراقـی لـە 29/ 2/ 1987 دامـەزراو تـا 23ی نیسـانی 1989 درێژەی هەبوو، بەپێ ئەو بڕیارە تەواوی دەسەڵاتەکانی سـەدامی " سـەرۆك کۆمـار" لـە باشـوری کوردسـتان هـەبوو، بـۆ کۆتـایی پـێ هێنـانی شۆڕشی چەکداری لەباشـووری کوردسـتان "[1]. لـە راسـتیدا " علـی حسـن المجید" بەخۆیو بەرنامە نەژادپەرستیە عارەبیەکەی بە پشتیوانی هێزێکی گەورەی سەربازیو ئیستخباریو راگەیاندنو داراییو دەست بـەکار بـوو بـۆ بەجێ گەیاندنی ئەو بەرنامەیە،" شاڵاوی "الانفال" کەلـە هەشـت قۆنـاخ " بەدوای یەك خۆی نواند لـەماوەی (18) مـانگ لەسـەر یـەك، کـەبووە هـۆی ئاوارەکردنی نزیکەی 1,25ملیۆن کـەسو 27،8٪ دانیشـتوانی کوردسـتان تەنیا لە خاتم الانفالو خـاپورکردنی پـتر لـە 4040 گونـد لـە سەرانسـەری باشوری کوردستان"[2] و "بێ سەرو شوێن کردنی پتر لە 200هەزار کەسو 40 هێرشی کیمیاوی بۆ سەر 200 شوێنی جـودای کوردسـتان[*] تـەنیا لـە هەڵبجـەی شـەهید نزیکـەی (5)هـەزار کـەس بـەو گـازە خنکێنـەرە شـەهید بوونو دووقاتی ئـەو ژمارەیـەش برینـدار بـوون زۆربـەی هـەرە زۆریـان ژنو منداڵو پیرو پەککەوتە بوون،" لە بادینان 2980 کـەس "[3]. لـەکۆی پـتر

(1)کاوەنادر، کەندێناوەلەنێوان راگواستنو بەعەرەبکردنی، ل 54.

(2) ابو کاوە، حملە علی بادینان واحوال الاجئین .. ص 120.

*عێراق نزیکـەی 350 تـەن گـازی ئەعسـابو خـەردەلو 812 تـەن لـەگازی ئـایۆVX لەدەرەوە ئیستیراد کرد، ئەم گازانە لە 280 گوندی باشوری کوردستان بەکار هات کە بووە هۆی شەهید و بریندار بوونی 25 هـەزرا کـەس بۆ زیاتر بڕوانە ل 529 لمحات من نضال حرکة التحرر الوطني للشعب الکردي کازم جبیب.

(3)دیڤید ماکداول، مێژووی هاوچەرخی کورد، ل 590.

له 1500 کەسی دیکەی لەناوچە جیاجیاکانی کوردستان بەو گازە شـەهید بوون، 3870 لە شێخ وسانانو بن بزرکردنی 426 کەس دیکەی بریـنداری ئەو ناوچەیە لـە هـەولێر و 400 بریـنداری ئـەو گـازە بەهـەمان دەردبردنـی هـەولێر لـە سـولەیمانی"(١). بـە بارمتـە کردنـی بـەناو خوێنـدکارانی ئێرانـی ئەمریکیەکانی باڵوێزی خانەی ئەمریکا لـەتاران لـە 14ی تشـرینی دووەمـی 1979و گرتنی ئەفغانستان لەلایەن سۆڤیەتیەوە، وای لە ئەمریکاو رۆژئـاوا کردبوو بەرژەوەندییە نەوتیـەکانی لـە کەنـداو بکەوێتـە هەڕەشـەی جیـدیو حساباتی زۆری بۆ بکەن، ئەم مەترسیانە وای لە ئەوروپا و ئەمریکا کردبوو لەهەڵگیرسانی شەڕی ئێرانو عێراقـدا ئەگەرچـی بـەرووکارىو رواڵەتـەوە وا رابگەیەنن، کە ئەوان بێ لایەنو ناخوازن لایەنی سـەرکەوتوو بنکـەوتوو لـەو شەڕەدا هـەبێ، کەچـی لـە ناخـەوە پـتر مـەیلیان بـەلای عێـراقو سـەدام دا هەبوو، لەژێرەوەپشتیوانیان کۆمـەکیان پـێ دەکـرد" یـەکێك لـەو بوارنـەی کۆمـەك پـێ کردنـە بـریتی بـوو لـەوەی کـەکۆمپانیای بەریتانیوهوڵەنـدی و فەڕەنسـیو ئـەڵمانیو ئیتـاڵیو یابـانیو سویسـری تەکنـەلۆژیای مـادەی کیمیاوی پێویستیان دایە بەغدا،.....پتر لـە 200 کۆمپانیـای جـۆراو جـۆر زێتر لە 20 وڵات کەزۆربەیان وڵاتی ئەوروپی بوون بەشـداریان لـە پـڕ چـەك کردنو پەرە بە تواناکانی رژێمی سەدام دابوو بۆ بەرهـەمهێنانو وەدەست کـەوتنی چـەکی کیمیـاوی" (٢). "هـەناردەی بـەریتانی لـە 175 ملیـۆن پاوەندی ئستەرلینی ساڵی 1987– 1988 بەرزبۆوە بۆ 340 پاوند ساڵی 1988– 1989 هاوکاری ئەمریکا گەیشتە 800 ملیۆن دۆلاری ئـەمریکیو جەرمانسـتان بـە بـڕی 167 ملیـۆن دۆلاری ئـەمریکی هاوکـاری سـەدامی کردبـوو لـەواری بەدەسـت هێنـانو دروسـت کردنـی چـەکی کۆکـوژی

(1) هەمان سەرچاوە 601.

(2)عومەر نورەدینی، سیستەمی نوێ جیهانیو دۆزی کورد، ل 107.

کیمیاوی"[1]. بەم شێوەیە ئەم هاوکاریو بەدەست کەوتنی چەکە بەخەستی لەباشووری کوردستانی تاقی کرایەوە، ئەوجا لەبەرامبەر ئەرتەشی ئێران، بە شێوەیەکی گشتی ئەو کۆمەكو هاوکارییەی ئەمریکاو زۆربەی ولاتانی ئەوروپای رۆژئاوا، لەدژی جولانەوەی نیشتیمانی کوردستانو گەلی کوردستان لەو پارچەیە، شکایەوەو هۆکارێکی سەرەکی ئەو هاوکاریو یارمەتیەی سەدام لە لایەن ئەمریکاو ئەوروپای رۆژئاوا، دوورخستنەوەی مەترسی ئێران بوو لەکۆنترۆلکردنی کەنداوو نەوتی ناوچەی رۆژهەلاتی ناوەراست، کە عێراقو باشوری کوردستان تیادا ناوچەیەکی بایەخدارو گرنگی ئەو ناوچەیەن لەو پێناوەدا، هەردوو بلۆکەکە، رۆژهەلاتو رۆژئاوا" هەریەك بە جیا بۆ مەبەستی تایبەتی خۆیان، هاوکاریوکۆمەکی سەدام حوسێنیان کرد، [2]. بۆ رێگاگرتن لە ئێرانو داگیرکردنی عێراق و باشوری کوردستان، کەچی بە شێوەیەکی راستەخۆ ئەو کۆمەکە بەسەر شورشی رزگاریخوازی کوردستان لەوپارچەیەدا، داشکایەوەو چەندین تاوانی دژ بەو گەلە کرا کەلەبنەرەتدا تاوان بوو دژ بەهەموو مرۆڤایەتی بێ ئەوەی سەکۆی نێو دەولەتیو چەقەکانی مافی مرۆڤ و دیموکراتخوازانو بەرەی سوسیالیزم خوازان نوقەیان لەبەر وەبێ، بەم شێوەیە داگیرکەری عێراقی کەلکی لە بارودۆخی شەری ساردو تواناکانی هەردوو جەمسەرەکە وەرگرت بۆ سەرکوت کردنو لەناوبردنو جینۆساید کردنی خەلکی کوردستان، بێ ئەوەی رەواییو دادوەری کێشەی ئەو گەلە بن دەستو نیشتمان دابەش کراوە شتێکی بۆ بکرێو بەرژەوەند پەرستیو بردنەوەی گرەو لەنێو شەری ساردا بەجارێك بەری چاوی هەردوو بلۆکی داپۆشی بوو، هیچ جۆرە بەراوردێکی بۆ شورشێکی رزگاریخوازی کوردستانی نهێشتبۆوە کە تیایدا بسەلمێنێ، سەرداری نیشتیمانی " سیادة الوطینة" بەجۆرێك ریگاکانی

---

(1)دیڤید ماکداول، مێژووی هاوچەرخی کورد،ل 603.

(2)کاظم حبیب، لمحات من نضال حرکة التحرر الوطني للشعب الکوردي،ل 537

داخستبوو، هیچ لایەنو وڵاتێك دەرفەتی نەبوو، نەك پشتیوانی بـەڵكو بـاس
لە كێشەیەكی رەواو عادیلانەی كوردستان ئاسا بكات.

کۆڕەو یان ڕێگا گرتن لەدەست بردن بۆ نەوتی باشووری کوردستان

ئەگـەر چـی ململانێکـانی شـەڕی سـاردی نێـوان هـەردوو بلـۆك بەتـەواوی خاوبۆوە، بەجۆریك لەجۆرەکانی لەدوایین ئاوزینگی دابوو، لەگەڵ ئەوەش، لەدرێـژەی راپەڕینـە پـڕ شـکۆدارەکەی ئـادرای 1991، خـەڵکی راپـەڕیوی باشوری کوردستان توانیان شاری کەرکوکی دەوڵەمەند بە نەوت کەیەکێ لە حەوزە هەرە گرنگەکانی ناوچـەی رۆژهـەلاّتی ناوەڕاسـتو دونیـای تێدایـە، لـەدوای 19ی ئـاداری 1991 دا کەوتـە بەردەسـتی جـەماوەری راپـەڕیوو هێزی پێشـمەرگەی کوردسـتان، لـە راسـتیدا ئـەو سـەرکەوتنەی جـەماوەرو هێزی پێشـمەرگەی کوردسـتان، نـەك گـورزێکی کەمەرشـکێن لـە جەسـتەی بوودەڵی سوپای عروبەی عێراقو بەعسـی نـەژاد پـەرسـتی لەبەغـدا ، بـەڵکو گورزێك ،بوو بەو ستراتیژیەی کە لە ئاکامدا کوردستانی کردە چوار پارچـەو بۆ ماوەی نزیکەی 80 ساڵ دەبوو ئەو ولاّتەی داگیرو دابەش کردوە، ئەگەر چی لەسەرو بەندی سەرلەنوێ داڕشـتنەوەو پێداچـوونەوەی ئـەو سـتراتیژیە دابوون، زلهێزانـی نـوێ لەسـەرویانەوە " ئـەمریکا" لەگـەڵ ئـەوەش کـارتی سـووری تـورکیو سـعودی، کـە لەسـەر ئـەو مەسـەلەیە راکێشـرابوو، لـە ناسەقامگیریو نا جێگیری هەرێمی ئاکامی رووخانی رژێمی سـەدام حوسـێن لەبەغـداو فشـاری هەنـدێك ولاّتـی هـەرێمی بەتایبـەتی تورکیـاو نـەبوونی سیاسەتێکی روونو بەرنامـە ڕێـژکراوی ئـەمریکا بـۆ دوای روخـانی سـەدام، "ئەمریکا، رێگای بە سوپای عێـراقو سـەدام دا، بـۆ جـارێکی دیکـە هێـرش بکەنە سەر ناوچە ئازادکراوەکانی باشوری کوردستانو داگیری بکەنەوەو لـە 26/ ئاداری 1991 کۆشکی سپی لەواشنتۆن بڕیاری دا رێ بە سەدام بدرێ

راپەڕینەکەی ناوخۆی وڵاتەکەی دامرکێنێتەوە..."[1]. ئەم هەڵوێستە نوێیەی ئەمریکاو گۆڕینی هەڵوێستی لە پرێکدا، سیمای دوو فاقی سیاسەتەکانی ئەمریکای نیشان داو لەبڕی هاوکاریو هاریکاری، ئەوا پشتی لەو راپەڕینە کردوو دەرفەتی گونجاوی خولقاند بۆ سەرکوت کردنو دامرکاندنەوەی ئەو راپەڕینە لە لایەن داگیرکەری عێراقی، لەوەش پتر ئەگەر چی لە 29ی شوباتی 1991 جۆرج بۆشی باوك لە زۆربەی کەناڵەکان رایگەیاند،،، داوای لە خەڵکی باشوری کوردستانو عێراق کرد، لە سەدام حوسێن راپەڕنو رژێمەکەی سەرنگوم بکەن"[2]. کەچی لەپرێکدا کەوتە هاوکاری کردنو هاندانی ئەو رژێمە بۆ سەرکوت کردنی راپەڕینی شکۆداری خەڵکی باشوری کوردستانو خەڵکی باشوری عێراق، ئەم هەڵوێستەی " حاجی بۆش" دوو روویی وڵاتەکەیو سیستەمی سەرمایەدارییو گرنگی نەدان بە چارەنووسی گەلانی بن دەستی سەلماندەوە، " ئەم سەربردەیەش بەیەکێ لە شەرمەزارترین سەربردە دادەنرێ کە ئەمریکا بەرامبەر ئەو جاڕنامەو بانگەشەی کەخۆی باسی لێوەدەکرد" رەفتاری فاشیو هوڤیانەی لەوەوپێشی رژێم لەگەڵ خەڵکو کۆمەڵانی کوردستانو شێوازی سەرکوتکردنی راپەڕینی باشوری عێراق هێچ متمانەیەکی لەنێوان خەڵكو حکومەتی داگیرکەری عێراق نەهێشتبۆوە، سەرەڕای دژواری بارودۆخی کۆڕەو،بەڵام لەسەرە نێزەو چەپۆکی ژێر پۆستاڵی رەشی بەعس پەسەندتربوو، کۆڕەو یان مردنێکی ئازدانە باشترە لە ژیانێکی پڕ کۆیلایەتی" بەو نیازو نیەتە خەڵکی بەشەڕەف کوردستان کۆڕەویان ئەنجامدا، کەتیایدا یەك بڕیارو هەڵوێستو چارەنووسیان هەڵبژاردو دیمەنە تراژیدیایەکانی ئەو کۆڕەوە دونیای هەژاندو

---

(1)عومەر نورەدینی، سیستەمی نوێ جیهانیو دۆزی کورد، ل 357

(2)کاوەنادر، لە دەورانی جیهانگەریدا چارەسەر کوردستانی بوونە، نەك بەعێراقی کردنەوە، ل40.

شـەرمەزارییەکی گـەورەی بـۆ هاوپـەیمانانو ئـەمریکا دروسـت کـرد، بۆیـە هەموو لایەك بەپەلە کەوتنـەخۆی بـۆ دۆزینـەوەی رێگـا چـارەیەکی گونجـاو چـاککردنەوەی رەوشـەکە، ئـەوەبوو برِیـاری 688 ئەنجومـەنی ئاسـایش کەتیایدا لە پرۆسەی پرۆڤاید کۆمفۆرت" provide comfort" بە برِیارێکی نێـو دەوڵـەتی کـە پـتر لایـەنی مرۆڤـی بەخۆیـەوە دەگـرت لـەوەی لایـەنی سیاسی،بەڵام بەگشتی بۆ هەر مەبەستێك بێ کێشەی کوردستان بۆ جارێکی دیکـە بـەرگێکی نێـو دەوڵـەتی لەبـەر خـۆی دیـوو ئاسـۆیەکی نـوێ لـەنێو بارودوخێکی نوێی دونیا سەری هەڵداوە.

پوختەی بەش

هەڵگیرسانی شەڕی سارد بەهۆی کۆمەڵێك ناکۆکی نێوان هەردوو زلهێز(ئەمریکاو سۆڤیەت)، دوای بڕانەوەی دووەمین شەڕی گەورەی دونیا، عەقلمەندێتی بوو لەلایەك لەرێگا گرتنی هەڵگیرسانی سێیەمین شەڕی گەورەی جیهان، لە لایەکی دیکە نیشانەی پاوانکردنی دونیا بۆ دوو زلهێزو ئەوانەی دیکە کە لە سایەی ئەو پاوانکارییە بوون هەریەکە پشکی تێدا هەبوو، ئەو بیرو باوەڕو بانگەشانەی لێرەو لەوێ بەرێوەدەبران بەتایبەتی دیموکراسیو ئازادیو مافی مرۆڤ لەلایەن سەرمایەداری هیچ مانایەکی نەدەما لەبەردەم بەرژەوەندی و خواستەکانی سەرمایەداری، بلۆکی سۆسیالیزم نەی توانی ناوەڕۆکی مرۆڤ دۆستانەی کۆمۆنیزمی تەرجەمەی واقیع بکات، بەتەواوی ئەویش لەهەندێ حاڵەتو شوێن بەرژەوەندپەرست دەرچوو نەشیانتوانی گوزارشت لە ناوڕۆکی مەبدەئی شوعیەت بکەنەوەو بەرەو شمولیەتو دیکتاتۆر خوازی چوون، لەگەڵ ئەوەشدا،ناکرێ هەردووك سیستەم وەك یەك دابنێینو جوادیی زۆر لەنێوانیان هەیە، یەکەم قوربانی ئەو بەرژەوەند پەرستیەی بلۆکی سۆسیالیزم کۆماری کوردستان لە مەهاباد بوو، ئەو پشت تێکردنو هێشتنەوەی بەتەنیا لەگۆڕەپانەکەدا لەلایەن سۆڤیەت، کارێکی بەدی سوڤیەتیەکان بوو، بەهیچ شێوەیەك نەدەگونجاو نەدەگونجێش لەگەڵ پشتگیریو داننان بەمافی چارەی خۆنووسینی گەلانی بن دەست، ئەو ئەزموونەی کە لە مەهابادی کوردستانی رۆژهەڵات رووی دا، برینەکانی شێخ سەعیدو کۆماری ئاراراتو شۆڕشی دەرسیم بەسفتو سۆتر کردو رەنگە لەئاست ئەو هەقە نەبێ، کەدەبوایە سۆڤیەتیەکان گەرهاتوو لەتواناشیاندا نەبوایە هاوکاری پشتگیری کورد بکەن بەو شێوەیە نەیکەنە قوربانی بەرژەوەندییەکانی خۆیان.

رژێمی سەرمایەدرای رژێمی نابەرابەریو هیچی پێ نیە بۆ رزگاریو ئازادی گەلان جگە لەزیادکردنی ئێشو ئازارەکانیان نەبێ، بۆیە گۆمانی تێدانییە،

دادوەری مێژوو بەیەك چاو سەیری هەردوو بلۆك ناکاو هەر لە سەرەتاوە سیستەمی سەرمایەداری تاوانبارە، ئەوەی جێگای تاوانبارکردنە، ئازدای گەلانو چارەنووسیان بکرێتە داشی دامەی بەرژەوەندی تایبەتو هەڵکراندنی قازانج لەسەر حیسابی گەلانو گۆڕینەوەی ئازدای بەنەوت.

لە راستیدا ئەوەی ئاقلمەندێتی دابووە شەڕی ساردو سەنگراوەیان لەشەڕی گەرم، تەرازووی هێزو چەکی ئەتۆمی بوو، کە زۆر جار ململانێیەکان لەلێواری تەقاندنەوە دەگێڕایەوە، بەشێکی ئەو ململانێیە لەسەر نەوتی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست بوو، نەوتی کوردستان پتر لە 20 ٪ی ئەو نەوتە بەرهەمهێنراوە پێك دەهێنێ، بۆیە گرنگیو ستراتیژیەتی نەك مادەکە(نەوت) بەڵکو شوێنی ئەو مادەیە، " خاك" ی ئەومادەیەش گرنگی خۆی هەبوو، ئەگەر گەلانی ناوچە بەجۆرێك لەجۆران دەیانتوانی کەلك لەو مادە ستراتیژیە وەربگرنو بەشداری لەو گەمە سیاسیانەی پێ بکەن، کە لە ناوچەکەیە بەرێوە دەچوو ئەوا ئەو مادە ستراتیژیە بۆ کوردستان لەو شەڕەشدا بەلایەکی گەورە بوو بەسەر گەلەکەیو کێشە رەواکەیدا، بەردەوام قوتی سەوداکاری نێوان زلهێزانو درامەتو بودجەی توانای سەربازی داگیرکەرانی کوردستان بوو، بۆ هەق زەوت کردنو درێژەدان بە داگیرکردنی کوردستان پاراستنی بەرژەوەندییەکانیان لەگەڵ ئەوەشدا، لە لایەن سیستەمی سەرمایەداری بەهۆی چڕبوونی بەرژەوەندییەکانیان لە عێراق و ئێرانو تورکیادا چەند حساب بۆ رێگا گرتن لە کۆمۆنیزم کراوە، بەشێوەیەکی ریژەیش لەو وڵاتانە بەرنامەرێژی ئەوەکراوە دژ بە دروست بوونی دەوڵەتی کوردستانو گەیشتنی گەلی کوردستان بە مافە نیشتیمانیەکانیان، هێزی مادیو مۆراڵیو سەربازی لەپشت داگیرکەرانی کوردستان زلهێزانی دونیا بەهەردوو بلۆکەکە بوو، ترسی شۆڕشگێڕانی رۆژهەڵاتی کوردستان ساڵی 1969و خۆدزینەوەی حکومەتی عێراقی لەجێ بەجێ کردنی بەیاننامەی 11ی ئاداری 1970 ورێککەوتنامە شومەکەی جەزائیر تێك شکاندنی دانوستانی PUK وحکومەتی عێراقی ساڵی 1984

چەند نموونەیەکی حاشا هەڵنەگری ئەو راستیەن، بەرژەوەندی هەردوو چەقی بلۆکەکانی شەڕی سارد، وای لە چارەنووسی گەلی کوردستان کرد کە لە درێژەی ئەو ماوانەدا تاوەکو ئێستاش بیٚ بەش بن لەمافی نەتەوەییو نیشتمانیان.

ئەگەرچی لەو ماوانەدا(1947–1989) تەمەنی شەری ساردە لە باشوری کوردستان جولاٚنەوەی چەکداری و پێشمەرگانە لەیەك ئاستدا نەبووە، بەلاٚم هەربوونی هەبووە،، رەنگە ئاستەنگی بوونی نەوت لەژێر خاکی کوردستان نەبوایە، پشتیوانی دەرەکی بۆ داگیر کەرانی باشوری کوردستان بەو رادە نەبوایە، قوربانیو خەباتی گەلی کوردستان لەو ئاستە دابوو بگاتە ئامانجە نەتەواتیەکانو مسۆگەر ئەم گەلەش بەشداری لەکاروانی مرۆڤایەتی دەکردو بەهرەمەندیو توانای مرۆڤی کوردستانیان بخستبایە سەر ئەو کاروانە ئەبەدیە، لەگەڵ ئەوەش راستیەکانی ناو مێژوو ناتوانریٚ تاسەر گۆزە بە دەرخۆنە بکریٚو سەرهەڵدەداو بە بابەت بوونو مێژوو کردی خۆی، ناتوانریٚ لە حسابات دەربخریٚو مێژووی خەباتی گەلی کوردستان، لەراستیدا تەنیا مێژووی ململانیٚ نیە لەگەڵ داگیرکەران، بەڵکو ئەوەی بخوازیٚ لەمێژووی ئەو گەلەو گەلانی ناوچەکە بگاو هەڵی سەنگێنیٚ دەبیٚ لە راستی ململانیٚ ی زلهێزان بۆ " نەوت" و شوێنی هەناردەی نەوت لەناوچەکە بگاو مێژووی تێگەیشتنی ناوچەی رۆژهەلاٚتی ناوەڕاست مێژووی تێگەیشتنە لە دۆزینەوەو بەرهەمهێنانو هەنارەدی، ئەو مادە ستراتیژیە.

سەرچاوەکان

1- د. محەمەد ئیحسان، ململانێی نێو دەوڵەتی لەسەدەی نۆزدەو بیستدا وەرگێرانی بۆ کوردی ئاسۆ کەریم- کامەران ئەحمەد، چاپی یەکەم -2001 هەولێر.

2- عومەر نورەدینی، سیستەمی نوێی جیهانی و دۆزی کورد، (کوردستانی عێراق وەك نمونە لێکۆڵینەوەیەکی شیکاری سیاسیە، کوردستان2003 هەولێر.

3-موجتەبا بورزوونی بارودۆخی سیاسی کوردستان (1880-1946) بورزوونی لەفارسیەوە (نازناز محمد قادر و یوسف خزر (چویان و سۆران علیپور) کردویانە بەکوردی - هەولێر 2000، دەزگای چاپو بڵاوکردنەوەی موکریان.

4- کریس کۆچێرا، حمە کەریم عارف، کورد لەسەدەی نۆزدەوبیستدا ،وەرگێرانی حمە کەریم عارف، ساڵی 2003، سولیمانی.

5- دیڤید ماکداول، مێژووی هاوچەرخی کورد وەرگێرانی لەفارسیەوە ئەبوبەکر خوشناو، چاپی دووەم هەولێر- .2005

6- د. حامد محمود عیسى، القضية الكردية في العراق من الاحتلال البريطاني الى الغزو الامريكى (1914-2004)- مكتبة مدبولى الطبعة الاولى - .2005

7- جواد ملا، البارزاني وكيسنجر والدولة الكردية -مأساة الكرد/ من مذكرات هنري كيسنجر، سنوات الجديدة.

8- Years 5f Renewal- Henry Kissinger- Foreword by Jawad Malea

9- اعداد (د. خليل اسماعيل)، محمد عبدالله عمر، سيروان كاكەيى، محمود حاجى، سياسه التعريب في اقليم كوردستان العراق - دراسة وثائيقية دار اراس- هەولێر- .2004

10- غەفوور مەخموری، بەعەرەبکردنی کوردستان مەترسیەکانی بەرەنگاربوونەوەی، لەبڵاوکراوەکانی رۆژنامەی میدیا (23) - هەولێر.2002

11- خليل اسماعيل محمد، مؤشرات سياسة التعريب والتهجير في اقليم كردستان العراق، اربيل -2001 - مطبعة جامعة صلاح الدين.

12- د. رفیق سابیر، ئیمپراتۆریەتی لم، سوید .1998

13– جەزا تۆفیق، بایەخی جیوپۆلیتکی دانیشتوانی هەرێمی کوردستان عێراق سلێمانی 1999
14– د. نوری تاڵەبانی، ناوچەی کەرکوك هەوڵی گۆرینی باری نەتەوەیی ئەم ناوچەیە، وەرگێرانی بۆ کوردی مەحمود مەلا کەریم _ئاراس– چاپی دووەم 2004.
15– د. مارف عمر گول، جینوسایدی گەلی کورد لەبەر رۆشنایی یاسای تازەی نیودەولەتی چاپی دووەم ساڵێ 2002 سەنتەری لیکۆڵینەوەی ستراتیجی کوردستان.
16– م. کاوە (رؤوف کامل رؤوف)، حملة علی بادینان واوضاع اللاجئین 1991. الطبعة الثانیة قسم اعلام منظمة (تێکوشانی رەنجدەرانی) الکوردستانیە.
17– ئەمین قادر مینە، ئەمنی ستراتیژی عێراق سێکوچکەی بەعسیان تەرحیل تەعریب تەبعیس چاپی دووەم سولەیمانی 1999.
18– کاوە نادر، کۆلۆنیالیستی عێراقی و راگواستن وبەعەربکردنی باشووری کوردستان، رێکخراوی تێکۆشانی رەنجدەرانی کوردستان، ناوەندی راگەیاندن/ 2001.
19– کاوە نادر، کەندێناوە لەنێوان راگوستنو بەعەرەبەکردندا– هەولێر – لەبڵاکراوەکانی رۆژنامەی میدیا. 2001
20– عەبدوڵڵا قەرەداغی، راگوێزانی کوردلەمێژوودا–سولیمانی–2004
21– ،کاوە نادر، لەدەروانی جیهانگەرییدا چارەسەر کوردستانی بوونە نەك بەعێراقی کردنەوە، 2004.
22– د. کاظم حبیب، لمحات من نضال حرکة التحرر الوطني للشعب الکوردي في کوردستان العراق– الطبعة الثانیة–ئاراس –2005.
23– د. جەبار قادر، چەندبابەتێکی مێژووی کورد سولەیمانی 1999 –چاپی یەکەم – دەزگای چاپو پەخشی سەردەم.
24– عێراقو تاوانی جینۆساید شاڵاوی ئەنفالی دژی کورد وەرگێرانی لەئینگلیزیەوە جەمال میرزا عەزیز:، رێکخراوی چاودێری مافی مرۆڤ/ خۆرهەڵاتی

ناوەڕاست.

بەندی سێیەم

بەشی یەکەم

- نەمانی شەڕی ساردو سەرهەڵدانی سیستەمی نـوێ ی جیهانی.
- بڕیاری 688ی ئە نجومەنی ئاسایش یان میّرابی سیستەمی نوێ ی جیهانیو سیاسەتە نوێیـەکانی ئەمریکا.
- روخانی رژێـم یـان هـەنگاونان لـە پیـادەکردنی سیاسەتی نەوتی ئەمریکی لە ناوچەکەدا.
- پوختەی باس
- سەرچاوە

نەمانی شەڕی ساردو
سەرهەڵدانی سیستەمی نویّ ی جیهانی

لە دوای خاوبوونەوەی شەڕی ساردی نێوان بلۆکی رۆژهەڵاتو رۆژئاوادا لە ناوەڕاستی ساڵانی هەشتای سەدەی بیستەمدا، دوایین ساڵانی ئەو دەیەدا، بەهۆی پتر سەرقاڵی سۆڤیەت بە کێشەکانی نێوخۆیدا، بەتایبەتی کێشە ئابوورییەکان، تای تەرازووی هێز بەتەواوی بەلای بلۆکی سەرمایەداری داکەوتو لە زۆربەی شوێنەکانی ململانیّ یان رێککەوتن لەنێوان سوڤیەتو ئەمریکا ئەنجامدەدرا یاخود بەخشکەیی سۆڤیەت خۆی لیّ دەکێشایەوە، ئەم رەوشە بووە هۆی ئەوەی لە ساڵی 1989 دا دیواری بەرلین، کەیەکیّ لەدیاردەکانی شەڕی ساردبوو، رووخاو زۆربەی وڵاتانی سوسیالیستی لە ئەوروپای رۆژهەڵات، یەك لەدوای یەك لە رێگای راپەڕینێکی جەماوەرییەوە رووخان، بەم شێوەیە کۆمەلێك سیماو خەسلەتی شەڕی سارد نەماو کۆمەلێك لە سیماو خەسلەتی سیستەمی نویّ سەری هەڵداو بناغەی دامەزراند، وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا خۆی رەپێش کرد وەك زلهێزی ئەو سیستەمە بەتایبەتی لە دووەمین شەڕی کەنداو، کە شاوێستەگەی هاتنە ئارای سیستەمی نویّ ی جیهانی بوو، هەر لەو تەنگەژەیە ئەوە سەلمێنرا کەتەنگەژەی هەرێمیش تەنگەژەو کێشەی هەموو دونیایەو وەك جاری جاران لەچوارچێوەی کێشەی یەك دەوڵەتو یەك ناوچەدا جغز ناخواتەوەو سەروەری نیشتیمانی هەمان مانای جارانی نەماوەو بەها مرۆڤییەکانی لەنێو کێشەکان حسابی پتری لە جاران بۆ دەکریّو یاخود لەکاتی بەرژەوەند پەرستی، رەچاوی بەها مرۆڤیەکانی کێشەکە دەکریّ، ئەمەش ئەگەر چی بانێكو دوو هەوایە" لەگەڵ ئەوەشدا گۆڕانکارییەکی ژیرانەیە بەرەو چەسپاندی دادپەروەریو یەکسانیو حەرام کردنی توندیو تیژیو برەودان بە دانیشتنو لێکتر حاڵی بوونی دژەکان، پێوەری ئازادیو

دیموکراسیەتو مافی مرۆڤ لەو نێوەندەدا رەواجی پێ درا ئەم چەمکانە زۆر لەو جولانەوە نیشتیمانیو رزگاریخوازانەی دونیای لەگەمارۆو بەستەلەکی وای دەرخستو لەو بازنە داخراوانە دەرهێناو هێنایە نێو بازنەی رەوای خۆیو خستیە نێو گۆرەپانی داکۆکی کردن لەمافوخواستەکانو رەهەند وەرگرتنی بە نێودەولەتی بوونی کێشە هەرێمیو نێو خۆییەکان لە هەر شوێنێکی ئەو دونیایە، لەبەرکردنی بەرگێکی نێودەولەتی بۆ هەموو خەمەکانی دونیا، هێمای پێشکەوتنو پەرەسەندنی هۆشیاریو زالبوونی لۆژیکی عەقلانیەت بەسەر پاوانخوازی هەرێمیو نەتەوەییو ئێستا بەها مرۆییەکانو فراوانێتی مەسەلەکان زالبوونی عەقلانیەت خۆی پتر نیشان دەدا بانگەشەی بۆ دەکرێ، جۆرە سیستەمێك دێتە پێش، یاسا نێو دەولەتیەکانو پرنسیپو رێساکان بەهەند هەلبگیرێو بریارەکان لە بالاترین سەکۆی نێودەولەتی"نەتەوە یەککگرتووەکان" وەربگیرێو توندو تیژیو لۆژیکی هێز رێگا لە کۆمەل کوژی بگرێو حوکمە شمولیو تولیتاریو مۆنارشیزمو پاتریکیەکانی دونیا نەك بەرتەسك کراوەتەوە، بگرە بەجۆرێك لەجۆرەکان شەری لەدژ راگەیەنراوەو یەك لەدوای یەك وەك بتەکانی کۆن دەخرێنە خوارەو برەو بە ئازادیوخواستی گشتی دەدرێو تەکنەلۆژیاو شۆرشی راگەیاندن خراونەتە راژەی مرۆڤایەتیو مرۆڤپەروەری، ئەم وەرچەرخانانە لە گۆرەپانی سیاسی نێودەولەتی، لە لایەك بە قازانجی گەلانی بندەست داشکایەوە ئەگەر بتوانن ئاقلمەندانە تەرحی کێشەکانی خۆیان بکەن بەپێ ی ئەو چەمكو لێکدانەوەو دیاردە نوێیانەی کە لە گۆرەپانی نێو دەولەتی سەری هەلداوە لە لایەکی دیکە بۆ ئەوانەی خەبات لەپێناو گۆرانکاری کۆمەلایەتیو چەسپاندنی دیموکراسیەتو پێشکەوتنی مرۆڤایەتی دەکەن لەپێناو نەهێشتنی چەوسانەوەی مرۆڤ لەلایەن مرۆڤ نەتەوە لە لایەن نەتەوە چەندین بلندگۆو سەکۆی نێودەولەتی یان بەدەست کەوتووە بۆ ئەوەی داخوازیو مەرامە سیاسیو کۆمەلایەتیەکانیان تیادا بەرزبکەنەوەو لە ئاستی ناوخۆشدا، رای گشتی هێزێکی بزوێنەری گۆرانکاریو بریار دەرە بەتایبەتی برەو دان بەهەلبژاردنو ئازادییە گشتیو

تاکـەکان، کـاری داهێنــەرن بـۆ ئـەو خواسـتانەو ئـەو مەرامـە سیاسـیو کۆمەڵاتیانە، تەنیا ئەوەندەیە شێوەو میکـانزمی داخوازیـەکانو داواکردنـی گـۆڕاوە، کـاتێ تـاجی بڕیـارو هەڵوێسـت وەرگـرتن، رای گشـتیوخەڵك بـێو نەفرەت ترین دیـاردە بـەکارهێنانی هێـزو تونـدو تیـژی بـێو خواسـتراوترین شێوە دانیشتنو لەگەڵ یەك حاڵی بوونو تێگەیشتن بێ ئەوا خـۆی لەخۆیـدا رێگا بەرەو شۆڕشێکی ئەخلاقیانـەو ئاقلمەندیانـەی مرۆیـی دروسـت دەبـێو ئـەو رێگەیـە لـە بەهرەمەنـدیو ئافراندنانـە لەسـەر خـودی کۆمـەڵگا کـە دەمێنێتــەوە، نــەك وەك لــەوەوپێش لەســەر تــەرازووی هێــز، ئێســتا دبلۆماسیەتی نهێنیو لە قاڵبدان لەنێو ئایدیۆلۆژیەتی نێو هەردوو بلۆکەکـە" سوسیالیزمو لیبرالیزم" یەکجار بـێ فـەڕە، نییومارکسـیزمو نییـولیبرالیزمی ئێسـتا لـەخۆ ئیسـپات کـردن دان، کـە بـە هـەردووك حاڵـەت نیشـانەی گۆڕانکاریو هەریەکە لە پێشبڕکێ دان لەپێناو داکۆکی کردن بـە جۆرێـك لـە جۆرەکان لە بەها مرۆییو عەدالـەتو یەکسـانی مرڤایەتیـدا، رەنگـە هێشـتا وەك رەوتێکی کزو کپ دێنە بەرچاو، بـەلآم ئـەوەی جێگـای دڵخۆشـیە هـەر جولآنەوەو رەوتێك کە خۆی نـوێ دەکاتـەوە یـا خـود هـەموار دەکـا ئەگـەر لەگەڵ دیاردەو تایبەتمەندیەکانی سیستەمی نوێ جیهانی نەبێ ناتوانێ پـێ ی لەسەر گۆڕەپانی واقیعدا دابنێ، گەر خـەمی هـەموودونیای لەبـەر نـەبێو لەرەهەنـدی جیهـانی تێـڕوانینی نـەبێ بـۆ کێشـەو مەسـەلە تایبەتیـەکانو چارەسەرو ریفۆرمی یەکلاکەرەوەی لـەو قولآیانـە پـێ نـەبێ نـاتوانی بـژیو درێژە بە تەمەنی خـوێ بـدا، دیـارە هەمووکارێکیشـی لـەو نێوەنـدە هێنـدە ئاسـان نیـە لـە پراکیتیکـداو رەنگدانـەوەو شـوێنەواری نەتـەوە پەرسـتیو عەقلی تەسکبینی دەورانی شەڕ هێشتا وەك " مێخی نەوازە"، بێ ئـەنجامو بێهودەیی بوونی هەیە، لەگـەڵ ئەوەشـدا گردبوونـەوەو هەماهـەنگی لەسـەر ئاستی جیهانیو ناوچـەیی لـە برەودایـەو دوایـین بڕیـار بـۆ خەڵکـەو ئـازادی گشتیو تاك حەتمیەتی درێژەدان بە ژیانی سیاسییە وەك پەیوەستدار بوون بە ئەخلاقیەتی سیستەمو رێزگرتن لە دیموکراسیو مافی مرۆڤە.

بڕیاری 688 ی ئه نجومەنی ئاسایش
یان مێرابی سیستەمی نوێ جیهانیو سیاسەتە نەوتیەکانی ئەمریکا لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست

کاتی راپەڕینی ئاداری 1991ی خەڵکی باشوری کوردستان رووی دا، لە ئاکامی چەند هۆکارێکی خودیو بابەتی، رووبەرووی شکستی کاتی بۆوە، بەتایبەتی پشت تێ کردنی ئەمریکاو رۆژئاوا لەو راپەڕینە لەسەر ناڕەزایی تورکیاو سعودیا، یەکەم لە ترسی پەرەسەندنی ڕاپەرینو کێشە نانەوە بۆ نێو باکوری کوردستانو دووهەمیش لە ترس جوڵاندنی هەستی مەزهەبی شیعەکانی سعودیاو بەرزکردنەوەی دروشمی " لا شرقية لا غربية، جمهورية اسلامية"و گرتنو رزگار کردنی شاری کەرکوك، هۆکارێکی گرنگی ئەو تێکشاندنەبوو کە لە ناوەخندا گوزارشتی لە مەترسی لەسەر بەرژەوندی نەوتی زلهێزانی وەك ئەمریکا لە ناوچەکە دەکرد، بە تایبەتی پاراستنی بەرژوەندییە نەوتیەکانی وڵاتانی زلهێز لە لایەن هەندێ وڵات لە ناوچەکان بەرێوە دەچوونو لە بەرامبەردا زلهێزان ئاسایشی نەتەوەیی ئەو وڵاتانەیان دەپاراست لەبەردەم هەر هەڕەشەو مەترسیەك، کە دەهاتە سەریان، ئەم حاڵەتە رێك لەکاتی راپەڕین هاتە سەر تورکیاو سعودیا بۆیە ئەگەر " حاجی بۆش" لە شوبات داوای لەخەڵکی باشوری کوردستانو عێراق کرد لە سەدام حوسێن راپەڕن، ئەوا ئێستا لە ئاکامی ئاڕاستەی رووداوەکانی راپەڕینی باشووری کوردستانو باشوری عێراقی شیعەگەری، نەك هاوکاریو یارمەتی ئەو راپەڕینانە ناکاو پشتی تێ کردون، ئەوا هاوکاری سەدام دەکاو یارمەتی دەدا بۆ سەرکوتکردنیان، ئەم رەوشەو کۆمەڵێك هۆکاری دیکە، وای لە خەڵکی باشوری کوردستان کرد کۆڕەوێکی چەند ملیۆنی ئەنجام بدەن لەکاتی گەڕانەوەی رژێمی داگیر کەری بەعس بۆ باشوری کوردستان، چارەنووسی نادیاریان پێ باشتربوو لەژێر دەسەڵاتی رژێمی ئەنفالو

کیمیاباران، ئەو کۆڕەوە چەند ملیۆنە بۆ چارەنووسێکی نادیاری ژێر باروودۆخی یەکجار دژوارو سەخت لەکۆتایی ئاداری 1991دا، مەرگەساتو کارەساتی زۆری لێکەوتەوە، دیمەنە تراژیدییەکانی ئەو کۆڕەوە کاتێ لە رێگای کامێرای تەلەفزیۆنیو راپۆرتی رۆژنامەکان بۆ ئەوروپاو هەموو دونیا گوزرایەوەو لەهەموو لایەك نارەزاییو بێزاری ئەو دیمەنە تراژیدیانەی کۆڕەو دیمەنەکانی مەرگی بە کۆمەڵێ میللەتێكو بێ نەوایی بەکۆمەڵو چارەنووس نادیاری چەند ملیۆن کەسی، رای گشتی دونیای، بەتایبەتی رای گشتی ئەوروپا فشاری خستە سەر بڕیار بەدەستو لێپرسراوانی وڵاتەکەیان کە کارێك بکەن ئەو چەند ملیۆن کەسە لەمەرگی بەکۆمەڵی مسۆگەر رزگار بکەنو جیهانو وڵاتانی دەستەڕۆ لەبەردەم ئەرکو لێپرسراوەتیەکانیان بە ئاگاو لەسەرپێ بن. لەکاتێکدا وڵاتانی هاوپەیمانان" ئەمریکا، بەریتانیا، فەرەنسا، جەرمانستان، بانگەشەی نەزمێکی نوێ ی جیهانیان دەکردو ئاسایشی دونیایان بەخەمی هاوبەش دەزانیو وایان نیشان دەدا کە لەمەودوا مرۆڤایەتی لەسەرووی هەموو ئیعتبارێك دەبێت، ئێستا ئەو رەفتارو هەڵوێستەیان لە بەرامبەر خەڵکی باشوری کوردستان ئەوپەڕی بێ ئەخلاقیو بەدڕەوشتی دەگەیەنێ، نەك ئەو سیستەمە تازە راگەیانراوە لەکەدار کرد، بەڵکو راستگۆیی تەواوی ئەو بانگەشانەی لەناو دەبرد، گەر هاتوو ئەو رەوشەی خەڵکی باشوری کوردستان درێژەی هەبوایەو هەڵوێستێکی راستی لەبەرامبەر وەرنەگیرابوایە، " ئەبرومومینز" کە یەکێك بوو لە دۆستەکانی گەلی کوردستانو باڵوێزی ئەمریکی لەتورکیا، لەو چەند رۆژانەدا چالاکیەکی یەکجار چڕو خەستی کرد چ لەگەڵ لێپرسراوانی وڵاتەکەیو چ لەگەڵ لێپرسراوانی تورکیاو دۆستو لایەنگرانی کورد لە وڵاتە ئەوروپیو دونیادا کە هاوکاریو یارمەتی بدەن بۆ کارێکی فریادرەس رەوشی ئەو چەند ملیۆنە بێ نەواو چارەنووس نادیارەی باشوری کوردستان. هەروەك راوێژکاری ئاسایشی نەتەوەیی ئەمریکی" برنت سکوکروفت" دەڵێ " باڵوێز ئەبروفێنر دەیزانی کە لەسەر وڵاتەکەیو

تورکیــا پێویســت بــوو شــتێك بکــەن، ئــەگینا کارەســاتێکی گــەورە دەقەومێ"[1]. ئەوەبوو لەسەرەتای نیسان، فەرەنساو تورکیاو بەریتانیا، هەریەکە بەجیا داوایان کرد لەئەنجومەنی ئاسایشی نێو نەتەوەیی، کارێك بکەن بۆ پاراستنی هاولاتیانی باشوری کوردستانو سنوردانانێك بۆ سەرکوت کردنو لەناوبردنی خەڵکی سڤیلی ئەو ناوچەیە لە لایەن رژێمی نەژادپەرستی بەعسو سەدام حوسێن، ئەوەبوو دوایی کرایە پرۆژەیەکی گەڵاڵە کراوو پێشکەش بەو ئەنجومەنە کرا بۆ بڕیار وەرگرتن لەسەری، ئەوەبوو بڕیاری 688ی 5ی نیسانی سالی 1991ی لیٚ کەوتەوە، کە لە راستیدا بووە هۆکاری وەرچەرخانێکی گەورە لە سیاسەتی ئەمریکا نەك هەر لە باشوری کوردستان، بەڵکو لە ناوچەکەو پاشان دونیا بەگشتی، بەم شێوەیە ئەم بڕیارە بووە مێرابی پرەنسیپەکانی نەزمی نویٚ ی جیهانیو سەرەتایی گەڵاڵەبوونی سیاسەتە نەوتیەکانی ئەمریکا لە ناوچەی رۆژهەلاتی ناوەڕاست، لە باشوری کوردستان هەڵنراو پیادەکرا، راستە بڕیارەکە ناوەڕۆکێکی مرۆیی هەبوو بۆ کارێکی دیاریکراو لە پرۆسەی" پرۆڤاید کۆمفۆرت" دا کە پاشان بوو بە هێزی" چەکوچی ئامادە"، ئەم بڕیارە ئەگەر بە جوانی لێك بدرێتەوەو شی بکرێتەوە، مەغزایەکی سیاسیو ستراتیژی لە ناوچەکەدا لەپشتدا هەبوو، ئەڵقەی یەکەمی پرۆسەی روخاندنی رژێمی" سەدام حوسێن" بوو، رووخاندنی رژێمی سەدام حوسێنیش ئەڵقەی یەکەمی ئەو پرۆژەیە بوو کە ئەمریکا بە نیاز بوو لە رۆژهەلاتی ناوەڕاستدا پیادەی بکات بەناوی پرۆژەی رۆژهەلاتی ناوەڕاستی گەورە" (BMO) بۆ بنبڕکردنی مەکۆکانی تیرۆرو تیرۆریزم لەو ناوچەیەدا، بەلام لە راستیدا مەبەست داگیرکردنو کۆنترۆڵ کردنی ئەو سەرچاوەو حەوزە نەوتیانەی رۆژهەلاتی ناوەڕاستەو بەکارهێنانی ئەو مادەیە بۆ بیناکردنو درێژەدان بەو سیاسەتە ستراتیژیو هەڕەشانەی کە ئەمریکا

(1) **عومەر نورەدینی، سیستەمی نوێی جیهانیو دۆزی کورد، ل** 361.

دەخوازێ لە سیستەمی تاك جەمسەریدا، تاکە زلهێزی دونیابێو خوی ئیملای ئەو سیاسەتانە بکات کە ئەو مەبەستە دەپارێزێو برەوی پێ دەدا.
گرنگی بڕیاری 688 بۆ خەڵکی کوردستان بەگشتی لەوەدابوو، ئەو بڕیارە سەرەتاییەکی گرنگی دروست کرد بۆگرنگی نەدان بە سەروەری رەهای هەر وڵاتێك، بە کێشەی ناوخۆییو دەرفەت نەدان بە دەست تێوەردانی دەرەکی، ئیدی بە دەرچوونی ئەو بڕیارەو بەکارهێنانی هێز بۆ پاراستنی مرۆیی وەك پاساو، ئەو ئابلۆقە سیاسیەی سەر کێشەی نیشتیمانی داگیرو دابەشکراوی کوردستانی هەڵگرتوو، دەروازەی گەورەی بەسەردا کردووە، لە ئایندەدا بنکەیەکی بەهێزی بۆ داخوازیو مافەکانی خەڵکی کوردستان پێك هێناو لێ کەوتەوە، ئەم نموونەش پاشان بەسەر هەموو دونیا تەعمیم کرا، ئەوەی لەکۆسۆفۆو تەیموری رۆژهەڵات روویان دا، ئەو ئەزموونەی باشوری کوردستان بوو لەگەڵ کەمێك هەموارکردنی، بۆ خەڵکی کوردستان رابوونێکی سیاسیو جەماورەی لێ کەوتەوە ئەوەیان لەلا بەرجەستە بوو، کە خەڵکێك هەیە لە ئێشو ئازارو کارەساتو مەرگەساتەکانی ئاگادارەو لە سەریان هەڵدەدا، لەمەکۆو سەکۆ نێودەوڵەتیەکاندا.
گرنگی دووەمیش ئەوەبوو، ئەگەرچی ئەو بڕیارە مەرامێکی مرۆیی بەخۆیەوە گرتبوو بەناو دوور لە لایەنی سیاسی، لەگەڵ ئەوەشدا وەك باسمان کرد، لە مەغزا دا رەهەندێکی سیاسیو ستراتیژی هەبوو، بووە پێگەیەكو هەنگاوی ئایندەی پێ هاوێژراو لێ کەوتەوەو بەرگێکی نێو دەوڵەتی وەبەرکێشەی کوردستان کردەوە، کە دەمێك بوو خنکێنرابوو لەنێو کێشەی ناوخۆیی ئەووڵاتانەی کە کوردستانیان بەسەردا دابەشکرابوو.
لێرەشدا دەگەیەنە ئەوەی ئەگەر ئەمریکا رەزامەندی لەسەر دەرچوونی ئەو بڕیارە نەبوایە، ئەوا مەحاڵ بوو ئەو بڕیارە بەو شێوە عەمەلیە دەربچووبایەو پیادە بکرایە، رەزامەندی ئەمریکا کۆکی لەگەڵ بەرژەندیو سیاسەتە ستراتیژیەکانی نەبوایە مسۆگەر ئەمریکا نەك هەر رەزامەندی لەسەر نەدەدا، بەڵکو بە پانو پۆڕی دژایەتی دەکرد، هەرچەندە ئەمریکا لە

ئەنگاوتنی نیشانەکەی 100٪ سەرکەوتوو نەبوو، لەگەڵ ئەوەشدا پرۆسـەی سیاسی بەئاکامو دوایین ئاکام لێك دەدرێتەوە، ئەوەی ئەمریکا ویستی بۆی بەجێ گەیەنراو ئێستا کـۆنترۆڵی عێراقـی کـردووەو هـەنگاو هەڵـدەهێنی بـۆ داهاتووو خاڵەکانی دوای ئەو پێواژۆیە، ئەو عێـراقو باشـوری کوردسـتانەی کە یەدەگی نەوتی بەدووەمین یەدەگی نەوتی دونیا دادەنـرێو تـاوەکو 80 ساڵی دیکە نەوتی تێدا چك ناکات، ئێستا نەك هـەر ئـەو سەرچـاوە نـەوتیو شـوێنە سـتراتیژیە لـەژێر کـۆنترۆڵی دایـە، بـەڵکو بـەهۆی ئەوکۆنترۆڵـەوە دەتـوانێ کـۆنترۆڵی رکابـەرەکانی بکـاو هەڕەشـەو مەترسـیەکانی یـان لـە داهاتوودا نەك هەر بڕەوێنێتەوەو لەخۆی دوور بخاتەوە بەڵکو سـەرکەوتوانە ئەوەی ئەمریکا بخوازێ دەبێ بۆی بەجێ بگەیەنرێ.

ڕووداوەکـانی کارەسـاتی 11ی ئـەیلۆلی 2001 ئەگـەر بـۆ ئەمریکیـەکان ڕووداوێکی جەرگ بڕ و کارەسات بوو، ئـەوا بـۆ گـەلانی ناوچـەی ڕۆژهـەڵاتی ناوەڕاسـت وەرچـەرخانێکی گـەورە بـوو، داهـاتوویێکی باشـیان بـۆ دابـین دەکات" مصائب قوم عند قوم فوائد" ئیتر ولایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بڕیـاری جـاڕدانی شـەڕی دژە تـیرۆری لـە هـەموو سوچـێکی ئـەم دونیایـە ڕاگەیانـدو لـە سـەر ڕووپێـوی ڕۆژنامـەکانی ئـەوروپاش بەمانشـێتی گـەورە نووسرا " لە بەرامبەر تیرۆر هەموومان ئـەمریکین"، ئـیتر ئـەو ڕۆژە ڕۆیشـت چەقێکی تیرۆریزمی وەکو سەدام، مەرگەساتو کارەسات لەعێراقو باشوری کوردسـتانو ڕۆژهـەڵاتی ناوەڕاسـت دروسـت بکـاتو بـەردەوام بێـت لـە هەڕەشەکانی بۆ سەر دونیاو ناوچەدا، ئیتر ئـەمریکاو هاوپـەیمانان بڕیاریـان دا ئەو مەترسیە لەو شوێنەو پێگە ستراتیژیە لەناو بەرنو لە ئاداری 2003 " پرۆسـەی ئـازادکردنی عێـراق" دەسـتی پـێ کـردوو لـە مـاوەی چـەند هەفتەیەك دا نەك هەر ئەو ڕژێمە لەسەر کار لادراو هەڕەشـەکانی لـەناوبران، ئـەوا حکومـەتی عێـراق بەهـەموو دامو دەزگاکانیـەوە هەڵوەشـێندرایەوەو عێراق داگیرکرا بـە گۆتـەی خـودی ئەمریکیـەکان، کەچـی خـەڵکی باشـوری کوردستان وەك ڕزگارکەرو فریادڕەس سەیرو مامەڵەیان لەگەڵدا دەکەن.

گومانی تێدانیە تـەواوی هـەوڵو کۆششـەکانی ئـەمریکا، بـۆ ئـەو سـتراتیژیە نەوتیەیە، کە دەبێ کلیلی ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست لەگیرفانی ئـەمریکا دابێو نابێ کەسێکی دیکە رکابـەری بکـات بـە چـەکی نـەوتو ئـەو هەوڵـەی ئەمریکا ئەگەر چی بە پاساوی دژە تیرۆرو چەکی کۆکوژی پێچرابۆوە بـەلام ئەمانە تەنیا بیانگەی رواڵەتی بوونو راستی مەسەلەکان لەوەدابوو کە دەبێ ئـــەمریکا بـــەهێز ئـــەو سەرچـــاوە نەوتیانـــەی لەبەردەســـت دابـــێ، ئـــەم قسانەشمان پاکانە نیە بـۆ فاشـیەتو نەژادپـەرسـتی سـەدام، بـەڵام راسـتی مەسەلەکانو حەقیقەتی ململانێکان ئەوە دەردەخەنو ئەوها دەڵێن.

رووخانی رژێم یان هەنگاونان لە پیادەکردنی سیاسەتی نەوتی ئەمریکی لە ناوچەکەدا

دەوڵەتی عێراق لەبەر ئەوەی دەوڵەتێکی خۆرسك نییەو قوڵاییەکی مێـژووی ئەوتۆی نییەو بۆبەرژەوەنـدی بـەریتانیاو بینـاکراوەو هاتۆتـە ئـاراوە، بۆیـە وڵاتێکی نا ئۆقرەی شڕووڕەو بەردەوام لە نێو ئـەژوارو تەنگـەژەی قوڵدایـە، لەبەر ئەوەی بە سروشتی نەهاتۆتە دامەرزاندن، بـە ناچـاری بـەردەوام هێـز ئـــەو قـــەوارەو بچمەیپاراســـتووە، ئـــازادیو دیموکراســـیو رای گشـــتی، گـەورەترین مەترسـیو هەڕەشـە بـووە بـۆ سـەر ئـەو قـەوارە سیاسـیە، بـەردەوام حـوکمی شمـولیو سـەرکوت کـردنو بـەکارهێنانی هێـزو یـەکێ لەخەسلەتو سیمای دەسەڵاتدارانی عێراق لە دەورانی پاشـایەتیو کۆمـاری بووە، بەکارهێنانی ئـەو هێـزەش لـە لایـەن وڵاتـە زلهێـزە بـاڵا دەسـتەکانی دونیا، دەست خۆشیو ئافەرینیان لێ کراوەو گەر هاتوو خاویو کپیان تێـدا پەیـدابووە، ئـەوە راسـتەوخۆ هاتوونەتـە نێـو رەوشـەکەو، دەسـتەوتاقمی توندڕەویان بەسەردا سـەپاندووە ئـەوەش بـەپێی ئـەو رەوشـە هـاتووە کـە دەبێ ئەو قەوارە پارێزراو بێ، بەو سنورە دەسـتکردەیە لـە لایـەن وڵاتـانی باڵادەستو دەسەلاتدارانی عێراقیش بەرژەوەندییەکانی ئەو وڵاتانە بپـارێزێ

لەناوچــەکە لەبەرامبــەر هــەر هەڕەشــەو مەترســیەك دەکەوێتــە پێشــیان، هاوکێشەکان بەم شێوە دارێژراوەو پێکهاتووە، هاتنــە ســەر حــوکمی حزبــی بەعسی رەفتار فاشیو سەدام حوسێنی نەژادپەرست، هەر بۆ ئەو مەبەسـتە بووە، بە سواری قیتاری ئەمریکیو بەریتانی هەر بەهەمان قیتاریش لەسـەر دەسەڵات لادرا، ئەگەر چی پاساو بڕو بیانوی دیکەی لەگـەڵ تێکـەڵ کـراوە. لەهەردوو حاڵەتدا بۆ مەبەستی سیاسەتە نەوتیەکان ئەنجامدراوە.

لەفەزای ئازادیو دیموکراسیدا، نە دەتوانرێ کورد لە نێو بەودەقەی عێراقی بتاوێنرێتەوەو نەدەشتوانرێ بەو شێوەیە باشوری کوردسـتان بـە دەوڵـەتی دەستکردی عێراقی بلکێندرێ، گەر نەوتو ستراتیژیەتی کوردستان نەبوایە، ئــەو وڵاتــە نــە بــەو شــێوەیە دەتوانــێ خــۆی لەســەر پــێ رابگــرێو نەبەوڵاتانیش دەچیێ، هەر بۆیـە گـەورەترین کێشـە لـە سـەرەتای دروست بوونی ئەو وڵاتە تاوەکو هەڵوەشانەوەی بەناو عێراقی کۆن بەپلـەی یەکـەم، کێشەی باشوری کوردستان بووە، تەواوی تواناو هێزی ئابووریو سەربازیو سیاسیو پەیوەندییەکانیان لەخزمەت ئەوەدا داناوە، ئـەو کێشـەیەخۆی بـە دونیا نەناسێو نەبێتە کێشەیەکی سیاسـی لـەنێو ئـەو قەوارەیـەو لەسایەی سەدام حوسێنیش دا، ئەوا جاڕی شەڕی لەناوبردنی بەپێی بەرنامەو یاسـای تایبەت راگەیـەنراوەو توانـای سـەربازیو مـادیو راگەیانـدنو دبلۆماسـیەتی زۆری بـۆ خراوەتـە گـەڕ لـەدوایین ئاکامـدا سـەری کـورد بخـۆنو باشـوری کوردستان لەسەر نەخشەو بووندا رەش بکەنەوە لە بڕی ئەوە، ئایەتەکە بـە بەرەواژی دەرچوو، کورد نـەك هـەر سـەری ئـەو رژێمـەی خـوارد کـە جـاڕی شەڕی لەناوبردنی دابـوو، بـەڵکو سـەری ئـەو وڵاتەشـی خـوارد کـە توانـاو هێزی بەدرێژایی مێژووی دامەزراندنی بۆ لەناوبردنی کورد تـەرخان کردبوو، ئێستا لە ئاکـامی شـەڕی کوردسـتانو دەرهاویشـتەو دەرئەنجامـەکانی ئـەو شەڕە، بەرەو چارەنوسێکی یەکجار نادیار هەنگاو دەنێ.

رژێمــی بــەعسو ســەدام ســڕینەوەی ســیمای نەتــەوەیو نیشــتیمانی کوردستانو شەڕی جینۆسایدوکاولکردنو خاپورکردنی کوردستانی گەیانـدە

لوتکه، ڕەنگە ملهوڕی سەدام نەبوایە، حالەتەکەی گەیشتبووە قۆناغێکی مەترسیدار، جگە لەوەی سەدام حوسێن هەڕەشەو مەترسیەی بۆ سەر باشوری کوردستانو عێراق دروست دەکرد ئەوا لە ساڵی 1980دا شەڕێکی ناڕەوای هەشت ساڵەی لەگەڵ ئێران هەڵگیرساند". لە کۆتاییدا عێراق بە(40)ملیار دۆلار قەرزار دەرچوو ئەو (30) ملیارەی وڵاتانی عەرەبی پێیان دابوو"[1] لەئاکامدا پەڕی دایە دەوڵەتی کوێتو لە ساڵی 1990 بەختو خۆڕایی داگیری کردو حسابی بۆ هیچ بەهاو یاساو ڕێسایەك دانەناو ئەو پشتیوانیەی ئەو وڵاتە لەکاتی شەڕی عێراق– ئێران بۆ سەدامی کردبوو بەهێچی حساب نەکرد بەهێڕشو پەلامار چاکەکەی دایەوەو هەڕەشەی لە عارەبستانی سعودیو تەنانەت سوریاش دەکردەوە ئەو ئەندێشەییەی کەوتبووە مێشکی سەدام دەتوانێ شارستانەیتی باوكو باپیرانی " ئەمەویو عەباسیەکان" بەزەبری هێزی سەرلەنوێ بینا بکاتەوەو یاخود بەبێ بە بسمارکی عارەبو بەزەبری هێز یەکیان بخا، ئەگەر بهاتایە سعودیاشی بگرتایە ئەوا 40٪ هەناردەی نەوتی دونیا دەکەوتە دەستی سەدامو بەتەواوی دەبووە مەترسیو مەکۆی هەڕەشە نەك لەناوخۆو هەرێمەکەو پەلامارو هەڕەشەی دیکەی لێ چاوەڕوان دەکرا، ئەمریکاش لەنێو سیاسەتە نەوتیەکانی خۆیدا، ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست گرنگیو بایەخی زۆری پێ داوە، چەرچەل گوتەنی، ئەوەی نەوتی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستی لەدەست بێ یانی هەموو دونیا هی ئەوە"، ئەمریکاش نەك دەخوازێ ئەو نەوتەی بکەوێتە دەست بۆ مەرامە ئابووریەکانی، بەڵکو دەخوازێ ئەو نەوتەو کۆنترۆڵ کردنی ئەو ناوچەیە تەوزیف بکا بۆسیاسەتە ستراتیژییەکانی، کە دەخوازێ بینای ئەو زلهێزیو تاکە هێزی دونیا گەشە پێ بداو لە ئایندەدا پەرە بسێنێو کۆنترۆڵی پتری دونیای پێ بکاو بەپێی مەبدەئی کارتەر کە لە مانگی تشرینی دووەمی 1980 رای گەیاندووە

---

(1) **عومەر نورەدینی، سیستەمی نوێی جیانیو دۆزی کورد**، ل 361.

ناوچەی رۆژهەڵاتی ناوەراست بە ناوچەیەکی گرنگی داناوەو هەر هەڕەشەیەك بۆ سەر ئەو ناوچەیە ئەوا بە هەڕەشە بۆ سەر ئاسایشی نەتەوەیی ئەمریکیو بەرژەوەندییە حەیەویەکانی ئەمریکا داناوە، وە ئەگەر ئەو هەڕەشەیە رویدا ئەوا ئامادەن بەهەموو جۆرێك بەرپەرچی بدەنەوە و تەنانەت گەر پێویست بوو هێزو سوپای تێدا بەکار بهێنن، کەچی سەدام نەك ببووە بەڵا بەسەر گەلی عێراقو خەڵکی باشوری کوردستانو مەترسیو هەڕەشە بەسەر ناوچەکەداو زەمانو ئەمانی نەبوو لە هەر کاتێکدا هێرش بکاتە سەر هەلایەك بەدوور نەدەزانراو دەیخواست دەست بەسەر تەواوی سەرچاوەی نەوتی ناوچەکە دابگرێو سەر لەنوێ ئیمپراتۆریەتی عەرەبی کە بینای لەسەر هێز کردبۆوە سەر لەنوێ دابمەزرێنێتەوە بەگژ وڵاتانی ئەوروپاو ئەمریکا دابچێت، ئەم بیرکردنە نالۆژیك دوور لە واقیعیانە، پەلکێشی چارەنووسێکی ئەوتۆی کرد کەس ئیرەیی پێ نەباو نەخوازێ بەو چارەنووسەی بگا.

لەدوای شەڕی کەنداو رزگارکردنی کوێت، عێراقو ئەوشوێنانەی لەژێر دەسەڵاتی سەدام بوو، ببوە حەشارگەو مەکۆی تیرۆرستانو کاری تیرۆری، کە دونیا دەمێك بوو جاڕی شەڕی لەسەر دابوو، بەهەڕەشەو مەترسی بۆ سەر شارستانیەتی لیبرالیزمو مرۆڤایەتی دەزانیو دادەنا، وڵاتێك دووەمین یەدەگی نەوتی دونیای تێدابێو مەزەندەش دەکرێ دوایین پیپی نەوت" لە دونیا دا نەوتی باشوری کوردستان بێ"(*) ئێستا پێگەی لە هەناردەی نەوتی دونیا لە رێزی پێشەوە بێو رۆلێکی گرنگی هەبێ لە سیاسەتەکانی ئۆپیکدا، کە ئەمریکا بەشێوەیەکی شەرمنانە، کە بە گومانەوە سەیری سیاسەتی ئەو ولاتە خاوەن نەوتیانە دەکات تەنیا لە حەوزی بابەگوڕگوڕی کەرکوکی باشوری کوردستان 7,8 ملیار پیپ یەدەگی نەوتی عێراقەو ئەو

(*) لەوێ باس لەنەوتی عێراق دەکا، بەڵام لەراستیدا یەدەگی نەوتی عێراقیش کەخۆی پێ بادەدا 64٪ یەدەگی نەوتی باشوری کوردستانە.

حەوزە توانای 900 هەزار پیپ لە رۆژێکدا هەبیٌو بەرهەمهێنانی یەك پیپ نەوت لەو ناوچەیە (1) دۆلاری بێ، پێداویستی ئەمریکی بۆ نەوتی دەرەوەی ئەمریکا بەرێژەی 17٪ لەزیاد بووندابیٌو رەنگە لە چەند ساڵی داهاتوو دا ئەو رێژەیە لە هەڵکشان دابێ بۆیە ناکرێ ئەو هەوڵانەی ئەمریکا لە مەرامە نەوتیەکانی لە ناوچەدا بە دووربگرینو لەو چوارچێوەی ستراتیژیەتی سەبارەت بە وزە ودەربخەن.

ئامانجەکە هەر چۆنێك بێ، ئەوا پرۆسەی ئازادی عێراقو رووخاندنی رژێمی سەدام حوسێن لە بەغدا بۆ خەڵکی باشوری کوردستان گەورەترین سەرکەوتن بوو باشترین دەسکەوتەو بەرهەمی ئەوسەرکەوتنەی لە داهاتوو دا بەدەست دەکەوێ رەنگدانەوەی دەبێ لەسەر چارەسەری عادیلانەی کێشەی کوردستانو زەمینەی ئامادەبوونی کورد لەنێو پێکهاتە سیاسیو سەربازییەکانی ناوچە بەو شێوە چالاکیە، ئاسۆو ئایندەی پرشنگداری لێ چاوەروان دەکرێو ئەوەی لە هەموو لایەك قازانجی پتر کردبێ لە رووخانی رژێمی سەدام حوسێن کوردەو کوردیش لە کۆتاییدا گرەوەکەی بردەوەو هێزی بیناکراو لەسەر ناحەقو نادادوەرییش بە ئەرز کەوتو دۆراندی.

پوختەی بەش

لـە کۆتـایی سـاڵانی هەشـتاو سـەرەتای نـەوەدەکانی سـەدەی رابـردوو کۆمەڵێك رووداو دیاردە سەریان هەڵدا، بەتایبەتی روخـانی دیـواری بـەرلین‌و پاشـان لەسـەر کـار لابردنـی حزبـە شـیوعیەکانی وڵاتـانی سۆسیالیسـتی ئـــەوروپایی رۆژهـــەڵاتو پاشـــان هەڵوەشـــاندنەوەی خـــودی " یـــەکێتی سۆڤیەت"و هەڵبژاردنی سیستەمی بازاڕی ئازاد لەو وڵاتانەدا، شـەڕی سـارد کۆتایی پێهاتو کۆمەڵێك گۆڕانکاری‌و پرۆسەی نوێ پێشـتر جـودای زۆریـان لـەنێوان داهـەبوو، ئـەم دەیـە بـە سـەرهەڵدانی سیسـتەمی نـوێی جیهـانی دادەنرێ، پـتر ئـەو گۆڕانکـاری‌و میکـانیزمی پەیوەندییـە نێـو دەوڵەتیـەکان لـەکاتی تەنگـەژەو دووەمـین شـەڕی کەنـداو سـەری هەڵـدا، مێرابـی ئـەو سیسـتەمە رەونەقـدار تربـوو، لـەکاتی تـاوتوێکردن‌و چارەسـەری ئـەو تەنگەژەیە، بەرەوایی بەدەرکەوت کە ئەمریکا زلهێزی هەموو دونیایە ئێسـتا لە رووی ئابووری‌و سەربازی‌و سیاسی تاکـە هێـزی دونیایـەو سـەرکردایەتی ئەو سیستەمە نوێ یە دەکا، بە پرنسیپو یاساو رێسـای نـوێ، لـە سـەروی هەمووشیانەوە، سەروەری نیشتمانی بەو شێوە مانـای نـەماو بـەو رەهایـە لەنێو فەرهەنگی نێودەوڵەتی مامەڵەی لەگەڵ ناکرێ‌و ئەمن‌و ئاسایشـی نێـو هەر سوچێکی ئەو دونیا، رەهەنـدێکی نێودەوڵـەتی بـە خـۆوە گـرتو بـووە ئەرك‌و لێپرسراوەتی‌و خەمی هاوبەش‌و نەتەوە یەکگرتووەکان بووە باڵاترین مەکۆی بریاردەری دونیاو دیموکراسی‌و لیبرالیزمی نوێ" نیولیبرالیزم" مـاڤی مرۆڤو ئـازادی گـەلان پـەرەی سـەندو جیهـانی لەسـەر بنـەمای رۆشـنبیری‌و شارسـتانیەت دابەشـکردەوە نـەك لەسـەر بنـەمای ئایـدیۆلۆژی‌و پێـوەری هاوسەنگی، کـە لـە دەورانـی شـەری سـاردا گـرەوی لەسـەر دەکـرا، تونـدو تیژی‌و هێز بەکارهێنان لە یەکلاکردنەوەی کێشەکان تورِی تێدا هەڵدراو پـتر دانیشتن‌و دیالۆگو لیکتر حاڵی بوون بـووە مۆدەیـەکی سـەردەم بەتایبـەتی لەنێوان دژەکان‌و راو رای بەرامبەرو لێکدانەوەی هەمە جۆرو رەنگـاو رەنـگ لەنێو زۆربەی کۆمەڵگاکانی جودا لـە ئاسـتی کـەلتوری‌و پێشـکەوتندا، هاتـە پێش‌و تیرۆرو تیرۆریزم کە لە لایەن هێزە ئیسـلامیە سیاسـیە تونـدڕەوەکان بەتایبەتی رێکخراوی " ئەلقاعیدە" بەرێوەچوو، بووە ترسناکترین هەڕەشـە

بۆ سەر شارستانیەتی نییولیبرالیزمی ئەو سیستەمەو کارە تیرۆرستیەکەی 11ی سێپتێمبەری 2001 ئەمریکا وەرچەرخانێکی گەورەی لە سیاسەتو هەڵسوکەوتی ئەمریکا دروست کردو وای لێ کردن جاڕی شەڕێکی سەرتاسەری جیهانی بدەنو لە هەر شوێنێك پێگەیەکیان هەبێو مەکۆی ئەو هەڕەشە بن، ئەمریکا راستەوخۆی بچیێتە سەریانو بە زەبری هێزی سەربازی لەناویان ببات، لەنێو خۆشدا گرنگی بە ئازادیەکانی تاكو کۆبدریێو هەڵبژاردنو دەزگاکانی دیموکراسی بڕیار بەدەستیو دەست بژێرکردنی دەسەڵاتو بڕیاری سیاسیو رای گشتیو دەسەڵاتی چوارەم" راگەیاندن" پێگەی نوێ ی لەنێو نەخشەو کاریگەری بڕیاردان هەیەو تولیتاریەتو پتریاتیکیو مۆنارشیزمیو هەموو جۆرەکانی دیکەی دەسەڵاتە شمولیەکان جاڕی شەڕیان لەسەردا راگەیەنراوەو هەندێکی زوو سازشو ریفۆرمی بەسەر خۆیدا هێناو لەگەڵ ئاراستەی رەوتەکە کەوتو ئەوانی دیکە لە رێگای راپەڕینی جەماوەریو کاری سیاسی گرەویان لێ برایەوەو شار بە دەرکران!، لەنێو تەنگەژەو کێشەکاندا لۆژیكو ئەقڵمەندی برەوی پێ دەدریێو بەرژەوەندی پەرستی ئاستی کزو لاواز بووەو لایەنی مرۆڤ دۆستیو مرۆڤپەروەریەکەی پلانسو کێرڤی لە بەرزبوونەوە دایە، شۆڕشی تەکنەلۆژیو زانیاریو راگەیاندن، گەیشتۆتە ئاستێك، لە راژەی مرۆڤایەتی دایەو دونیای ئەوها بچووك کردۆتە وای لێهاتووە بەو گێتیە گەورەو گرانە بگوترێ "گوندە بچووکەکە"، ئابوروی نیشتیمانیو رۆڵی دەوڵەتو میکانیزمی کارەکانی بە شێوەیەك گۆڕیووە، تەنیابە" تەیرە عەجیبەکە" دەچیێو ئابوری جیهانی بەشێوەیەك کاریگەری لەسەر ئابووری وڵاتان هەیەو روپێوی گرنگی پێ بەخشیوە ئابوری نیشتیمانی بۆتە پەراوێزی نا سەرەکی لە ژیانی سیاسیو کۆمەڵایەتیدا.

ئەم گۆڕانکاریانەی دونیا، بوارێکی باشی بۆ جوڵانەوەی نیشتیمانی رزگاری خوازی گەلانی دونیا پەیدا کردووە، ئەو ئابلوقە سیاسیو راگەیاندنەی دەورانی شەڕی سارد، ئەگەر بە تەواوی نەرووخابێ ئەوا دەروازەیەکی گەوەریان بۆ بۆتەوە، بە راحەت تەڕاتێنی تیا بکەنو رەوایی کێشەکانی خۆیان بە دونیا بناسێننو لە دەرگای هەموو سەکۆو مەکۆیەکی نێو دەوڵەتی بدەنو سکاڵای خۆیان بگەیەنە ئەو شوێنانە.

ئـــەمریکای ســـەردەمی تـــاك جەمســـەریو نـــەزمی نـــوێ ی جیهـــانی سیاسەتەکانی لە ناوچـەی ڕۆژهـەڵات دا بـەلانی کـەم، گۆڕانکـاری بەسـەردا هاتووە، لەبەر ئەوەی ئەو ناوچەیە پتر لـە 65٪ی یـەدەگی نـەوتی دونیـای تێدایـەو بەتـەنیا ئـەمریکا پـتر لـە 25٪ لـە نـەوتی ئـەو ناوچـەیە بـۆ خـۆی دەکـڕێو وڵاتـانی ڕکابـەری ئـەمریکی ئـەوڕوپا و ژاپـۆنو چـینی میللـی، بەڕێژەیـەکی زۆر پشـت بەنـەوتی ئـەو ناوچـەیە دەبەسـتنو تەوەربەنـدی سیاسەتی زاڵدەستیو یەکـەم هێـزی دونیـا لەسـەر بنـەمای دەست گـرتنو کۆنترۆل کردنـی سەرچـاوەی نـەوت خـۆی دەبەسـتێو بینـا دەکـا جـاڕدانی شەڕی تیرۆر بۆ یەکێ لەو مەبەستەیەیە کە هەڕەشەی تـیرۆر لەسەرچـاوەی بەرهەمهێنانی نەوتی لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا دوور بخرێتەوە، بۆیە ئەمریکا لە سیاسەتە نوێیەکەی خۆیـدا، بڕیـاری داوە ڕاسـتەوخۆی بێتـە مەیـدان بـە پێچەوانەی دەورانی شەڕی سارد بەدیلی بۆ خۆی دانابوو، ئەوەش بۆ گـەلی کوردسـتان گۆڕانکارییـەکی چەشـنی (نـوعی) دروسـت کـرد لـە بـواری هـەل ڕەخساندنو مامەڵە کردن لەگەڵ ئەمریکا ئاسانو لە بارترە، لـەوەی لەگـەڵ داگیرکـەرێکی خـتم بـوو لـە نەژادپەرسـتیو عـەقل خێڵـەکی دواکـەوتوودا، لەلایەکی دیکە ئەگەر ئەمریکا 5٪ی ڕێژەی دانیشتوانی دونیا پێك دەهـێنێ، کەچـی پـتر لـە 25٪ نـەوتی دونیـا سـەرف دەکـا، واش مەزەنـدە دەکـرێ تاوەکو 80 ساڵی دیکە پێداویسـتی بـە نـەوت پـتر دەبـێو سـاڵ بەسـاڵیش ڕێژەی پێداویستی لە زیاد بووندایـە، لـە هـەمان کاتـدا بەرهـەمی نـەوتی لـە چاڵە نەوتیەکانی ئەمریکا لە کەم بونەوەدایـە، بـەم شـێوەیە ئەمریکیـەکان لـــەوە گەیشـــتن ئـــەوەی بخـــوازێ زلهێـــزی دونیـــای لەدەســـت نەچـــێو سیاسـەتەکانی بـەبێ ئـەوەی تووشـی هەڕەشـەی ئەوتۆبێتـەوە ئـەوا دەبـێ کلیلـی کـۆنترۆلکردنی ئـەو ناوچـانە لـە گیرفـانی دابـێو چـەکەکە کـە ئیمپراتۆریەتی نەوتی پێ دورست دەکرێ لە بن سەری خۆیاندا بێ.

ئەگـەر ڕۆژهـەڵات مەجەریـەکی " کـون"ی بـێ، سروشـت بـە مرۆڤایـەتی بەخشـی بـێ، ئـەو دڵو جـەرگی ئەومەجەرەیـە، کوردسـتانە کـەپتر لـە 57 حـەوزی نـەوتی تێدایـە، ڕۆژانـە پـتر لـە 4 ملیـۆن پیـپ نـەوتی خـاوی لـێ دەنێرێتە بازاڕەکانی نەوت، نـەوتی کوردسـتان نـەك هەریـەکێ لـە باشـترین جۆری نەوتە، ئەوا نرخی دەرهێنانیشی یەکجار کەمەو کێشەی جیۆلۆجیشی

نییە.
بەم شێوەیە پێگەی نەوتی کوردستان لەنێو پەیڕەی کردنی نەوتی رۆژهەڵات لەسەرەوەدایەو شوێنێکی دیارو بەبایەخی هەیە لەنێو سیاسەتە ستراتیژیەکانی ئەمریکاو ئەم بڕە نەوتە زۆرە گومانی تێدا نابێ لە داهاتوودا ئیجابیانە رەنگدانەوەی دەبێ بەسەر چارەنووسی گەلەکەی ئەگەر هاتوو فاکتەرە ناوخۆییەکان لەئاست لانی کەمی ململانێو رووداوەکان بێ، ئاکامی باشی لێ دەکەوێتەوە.
زۆر لەو رووداوانەی کە مێرابو بنەمای ئەو دەسکەوتانەی بۆ کورد هێنایەدی پتر لانی سیاسییە بە رواڵەت، بەڵام گەر لێکدانەوەو شیکردنەوەی قوڵی بکەین ئەو رووداوانە بکەینەوە، دەبینین، بەرژەوەندی نەوتو سیاسەتی نەوتی ئەمریکا لە ناوچەکە، ناوەڕۆكو مەبەستە.
بڕیاری (688) بەمانا مرۆییەکەی، مێراب بوو بۆ پرۆسەی رووخاندنی رژێمی بەعسو پرۆسەی ئازادی عێراق، ئەڵقەی یەکەمی ئەو پرۆژەیە کە ئەمریکا بۆ ناوچەی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست ئامادەی کردوەو پێ ی دەگوترێ" پرۆژەی رۆژهەڵاتی ناوەڕاستی گەورە GMO"، بە کورتی دەمەوێ بڵێم:
1-سیماو خەسلەتەکانی سیستەمی نوێ ی جیهانی لەئاکامی تەنگەژەی دووەمین شەڕی کەنداو سەری هەڵداو بڕیاری کۆتایی پێهێنانی سیستەمی دوو جەمسەری تیادا درا ئەویش لە ناوەڕۆکدا لە ئاکامی کێشەی کوردستان بوو.
2-یەکەم بڕیار کە گوزارشتی لە سیستەمی نوێی جیهانی کردەوەو بە پێ ی پرنسیپەکانی ئەم سیستەمە هەم دەرچووەو هەم پیادە کرا ئەویش بڕیاری 688، لەسەر کێشەی کوردستانو چەوسانەوەی خەڵکی کورد بووە.
3-گۆڕینی ساسیەتو پاراستنی نەوتو سەرچاوەکانی لە لایەن خودی هێزەکانی ئەمریکا یەکەمین گەل قازانجی لێ کردووە گەلی کوردستان بووە.
4- کلیلی ناوچەکەو چەکی نەوت گرەوەی لەسەر دەکرێ نەك بە تەنیا بڕی نەوتەکەو داهاتەکەی.

سەرچاوەکان

1- عومەر نورەدینی، سیستەمی نویێ جیهانیو دۆزی کورد،" کوردستانی عێراق وەك نموونە" لێکۆڵینەوەیەکی شیکاری سیاسیە/. چاپی یەکەم ساڵی 2003-هەولێر.
2- د. سمير صارم،انه النفط يا(...) الابعاد النفطية في الحرب الامريكية على العراق. الطبعة الاولي، شباط 2003 دار الفكر، دمشق،.
3- کاوە نادر، کەندێناوە لەنێوان راگواستنو بەعەرەب کردندا، هەولێر ئابی 2003 لە بلاوکراوەکانی رۆژنامەی میدیا ژمارە (21) چاپخانەی هەردی.
4- Chine today رۆژی 2003/2/7 لەئەنتەرنێت وەرگیراوە

بەندی سێیەم

بەشی دووەم

-بەرهەمهێنانی نەوت لەسەر ئاستی دونیا
-یەدەگی نەوتی لە جیهاندا
-داخوازی نەوت لەسەر ئاستی جیهاندا
-کۆمپانیاکانی نەوت لە جیهاندا.
-نەوت لەنێوان بازرگانیو سیاسەتدا
-نرخو دەرئە نجامەکانی نەوت
-رۆلی نەوت لەنێو پەیوەندییە نێو دەوڵەتیەکاندا.
- پۆختەی بەش
-سەرچاوەکان

بەرهەمهێنانی نەوت لەسەر ئاستی دونیادا

ئاشنایی مرۆڤ بۆ نەوت، بۆ چەندین هەزار ساڵ پێش زاین دەگەڕێتەوە، ئەگەر چی ئەو بڕە نەوتەو بواری بەکارهێنانی یەکجار تەسك بووە، بۆ چەند مەبەستێکی دیاریکراو بەکارهاتووە، لە کوردستانو میزۆپۆتامیا بۆ بیناکردنو سواقدانی خانوو هەڵنانی جۆگەلەو روناکیو ئاگرکردنەوە وەك نەریتێکی زەردەشتیو لە چین لەسەدەی چوارەمی بە بۆڕی خەیزەران گوازراوەتەوە سەر زۆنگاوەکان بۆ بە هەڵم کردنی ئاوی سوێرو بەرهەمهێنانی خوی.

"لە مێژووی تازەدا یەکەم جار لە بۆریکای خواروی پۆڵەندا لە لایەن زانای پۆڵەندی" ئەجناس لۆکاسفیر" بەکار هاتووە بۆ "تەقتیر" کردن ساڵی 1853[1].

" لە ئەمریکا کۆلۆنیل ئەیدوین دریك Drake ساڵی 1859 یەکەم بیری نەوتی لە ئەمریکا هەڵکەند لەنیتۆزفیل لە ولایەتی بنسلڤانیا ئەمریکا، نەوتی تەقتیر کردوە بۆ گیرۆسین" نەوتی سپی"[2]. پاشان هەڵکەندی چاڵەنەوت، هەموو دونیای گرتووە (لە رۆمانیا لە دوایین ساڵەکانی سەدەی نۆزدەمو لە سەرەتایی سەدەی بیستەم (1910) لە کەنداو لە دوورگەی هیندو ئەمریکای خوارووو" بیرەکانی ئەرژەنتنو ئەکوادۆرو پیرۆو فەنزەویلاو لەرۆژهەلاتی ناوەڕاست کوردستانو میسرو ئەفریکای باکور (جەزائیر)و ژاپۆنو ئەندەنوسیاو رۆژهەلاتی دوور"[3].

---

(1) وتارێك لەئینتەرنێت ورەگیراوە بەناو (البترول) رۆژی 2005/8/27 بڵاوکراوەتەوە لە **about wikipedia**.

(2) د. محمد ازهر السماك اقتصاديات النفط، – طبعة اولى 1980 ص 5

(3) هەمان سەرچاوە ل 75.

" له ساڵی 1861 میرزوف کارگەیەکی تـەقتیری لـە بـاکۆ دامەزرانـدن"[1].

بەرهەمهێنانی نەوتی لە دونیا بەرەو زیاد بوون چوو، لـەدوای سـاڵی 1861 دا گەیشتە 211 ملیۆن پیپ لە رۆژێکدا، کـە پـێش سـالێك (1860) تـەنیا 508 هەزار پیپ بوو لە رۆژێکدا، ئەم زیاد بوونەش لە لایـەن ئـەمریکا بـوو، لە لای ولاّتانی دیکە بەرهەمهێنان یەکجار کەم بووە"[2].

جغـزی بـەکارهێنانی نـەوت فراوانبـوو، لەسـەرەتای سـەدەی بیسـتدا لـە روناکیو بەکارهێنانی ناو ماڵو رۆنو گریزو بەنزین لـەجیاتی خـەڵوزی بـەرد بەتایبەتی لەپێش یەکەمین شەڕی گەورەی دونیـادا، ئـەو کـات ئـەمریکا بـە پلەیەكو روسیا بە پلە دوو دەهات.

"ونستن چەرچل لەکاتی خۆی کەلۆردی هێزی دەریایی بەریتانی بوو، یەکەم کـەس بـووە لەسـاڵی 1911 دا فـەرمانی داوە سـووتەمەنی کەشـتیەکانی هێزی دەریایی بەریتانی لەبەردە خەڵوزەوە بکات بە نەوت"[3].

لەماوەی نێوانی هەردوو شەڕی گەورەی دونیا، پیشەسازی نەوت بـەخێرایی پێشکەوتو بازی گـەورەی دا، بـەهۆی زەرفی شـەڕو کاریگـەری قەیرانـەکانی ئابووری جیهـانی ئەوسـا کـە لـە 1929 دا رووی دا، "لـە مـاوەی یەکـەمین شەڕی گەورەدا، بەرهەمی نەوت لە 407,5 ملیـۆن پیـپ سـاڵی 1914 بـۆ 503 ملیۆن پیپ ساڵی 1918 زیـادی کـرد بـە رێـژەی 20٪، ئـەمریکا بـە پلەیەكو لەدواییدا مەکسیكو ئیرانو رۆژ هەڵاتی کوردستان– ك.ن" رێژەیان بەرزبۆوە.

لە ساڵانی (1919– 1923) لە 556 ملیۆن پیپ بۆ 1016 ملیـۆن پیـپ یانی دووقاتی جـاران زیـادی کـرد بەرهـەمی ئـەمریکا لـە (388) بـۆ (732) ملیـۆن پیـپ"[4]. بـەم شـێوەیە بەرهـەمهێنانی نـەوت لـە بەشـی رۆژئـاواو

(1) وتارێك ئەنتەرنێتی، النفط– aboutwikipedia

(2) د. محمد ازهر السماك، اقتصادیات النفط – ص 75

(3) ئەوان . و. ئەندرسن عێراقو بەردەوامی قەیرانی خۆڕهەڵاتی ناوەڕاست، ص6

(4) د. محمد ازهر السماك، اقتصادیات النفط، ص 76

رۆژهـەڵاتی رووی زەوی لەزیادبووندا بـوو، ئـەم زیـاد بەرهەمهێنانـە بـۆ دوو هۆکاری سەرەکی دەگەڕێتەوە، یەکەمیان ئەو خێرایی پێشکەوتنەی ئابوری جیهـانیو بـووە هـۆی داخـوازی بـڕی زۆرتـرو گەشەسـەندنو فراوانبـوونی پیشەسازی سەربازی لەئاکامی بارگرژی نێوان وڵاتانی تەوەرو هاوپـەیمانان، زەرفێکی خولَقاند نەوت پتر بخوازن"[1].

"لە دواین ساڵەکانی شێستی سەدەی رابردوو(20)ەم، تێکڕای دۆزینەوەی نەوت 20 ملیۆن پیپ/ساڵێکدا بووەو دەرهێنانیشی زۆر لەوە کـەمتر بـووە، لە سـەدەی نۆزدەمـدا 1000 بلیـۆن پیـپ لەنـەوتی خـاو دۆزرایـەوە تـەنیا 400 بلیــۆن پیــپ دەرهێنــراوە، 200 بلیــۆنی لــە دە ســاڵەی دواییــدا ئەنجامدرا"[2].

بـڕی بەرهــەمهێنانی نــەوت لــە پــێش دووەمــین شــەڕی گــەوەری دونیــا لەزیادبووندا بـووو لـەکاتی شـەڕیش رێـژەی هـەوراز چـوو بـوو" بەتایبـەتی لەوناوچانەی شەڕ نەیگرتبۆوە، سـاڵی 1938 بـڕی نـەوتی جیهـانی 1988 میلۆن پیپ بۆ 2595 ملیـۆن پیـپ سـاڵی 1945 دا، بەتایبـەتی بەرهـەمی ئەمریکی لەنەوت کێرڤی هەورازی هەبووەو بەهۆی ئـابووری گەشەسـەندنیو دووره دەسـتی لەشـەڕەکاندا، لـە رۆژهـەڵاتی ناوەڕاسـتدا میسـرو"عێراق+ باشـووری کوردسـتان/ك.ن" و بـەحرەینو عارەبسـتانی سـعودیاو ئـێران + رۆژهـەڵاتی کوردسـتان (ك. ن) بەرهـەمی ئـەو ولاتانـەی لـە سـاڵی 1938 نزیکەی 121 ملیـۆن پیپ بـوو، دوایـی بـە رێـژەی 69٪ زیـاد بووەـ بـەم شـێوەیە گەیشـتە 203,6 ملیـۆن پیـپ سـاڵی 1945 زۆربـەش لـەئێرانو میسر زیادی کرد. [3].

ئەگەرچی باس لە بوونی نەوتی کوردستان ناکرێت بـەڵام نـەوتی کوردسـتان

(1) هەمان سەرچاوە، ص 77

(2) بعض مسائل النفط والطاقة، مرکز العالم الثالث للدراسات اوالنشرلندن، ص18.

(3) د. محمد ازهر السماك، اقتصاد النفط، ص77

له ساڵی 1908 دۆزراوەتەوەو ساڵی 1911 یەکەم باری نەوتی ڕەوانەی دەرەوە کراوە کاتێ باس لە نەوتی عێراقو ئێران دەکرێ لەو ساڵانەدا لەناوەڕۆکدا یانی نەوتی کوردستان چونکە ئەو کات هەردوو وولات هێشتا نەوتیان تیادا بەرهەم نەهێنرابوو.

لەدوای تەواوبوونی دووەمین شەڕی گەورەی دونیا، ئاوەدانکردنەوەی کاولکاریەنی شەڕ، دونیای پیشەسازی، نەوتی پتری لێ دەخوازراو بۆیە رووی ڕۆژئاوای زەوی پێ ڕانەگەیشت ئەو بڕە نەوتە خوازیارە دابین بکا، نەوتی رووی ڕۆژهەڵاتی زەوی بەتایبەتی ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست بەخێرایی هاتە پێش بۆ دابین کردنی پێداویستیەکانی نەوت لەجیهاندا بەگشتی بەرهەمی نەوتی خاوی جیهانی لە 2745هەزار پیپ ساڵی 1946 بۆ 121811 پیپ ساڵی 1967و 59518 هەزار پیپ لە ڕۆژێکدا لەساڵی 1977"[1].

لە سەرەتای سەدەی بیستەم تاوەکو ساڵی 1947، ئەمریکا ڕێژەی یەکەمی بەرهەمهێنانی نەوتی هەبوو لەنێوان 60–70٪، پاش ئەو ساڵە لە کورتی دا تاوەکو ساڵی 1952دا گەیشتە 50٪و ساڵی 1978 بۆ پێنجێك، بەم شێوەیە لەدوای ساڵی 1977 یەکەم پلەی لەدەست دا بۆ قازانجی یەکێتی سۆڤیەت"[2].

ئیستسمار کردنی نەوت بە شێوەی بازرگانی پێش 40 ساڵ لەمەوبەر". لەشەستەکان، دەستی پێکرد"[3] لە حەفتاکان کۆی بەرهەمهێنانی نەوتی جیهانی(200 بلیۆن پیپ کەمتر بۆوە هەر ساڵەی 10بلیون پیپ

---

(1) هەمان سەرچاوە ص 78.

(2) هەمان سەرچاوە ص 79.

(3) د. سمیر صارم، انه النفط یا(...)!! الابعاد النفطیة في الحرب الامریکیة علی العراق، سمیر صارم ص 31.

دابەزی"[تر].

***خشتەی ژمارە (38)**

دابەشبوونی بەرهەمهێنانی نەوتی خاو 1977- 1978[*]

شوێن	بڕ/ هەزار پیپ/ ڕۆژێکدا		ڕێژە	
	1977	**1978**	**1977**	**1978**
ئەمریکای باکور	10.590	11.830	17.8	18.2
ئەمریکای لاتین	3 ,569	4.965	6.0	8.1
ئەوروپای ڕۆژئاوا	1.367	1.820	2.3	2.9
ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست	21.856	21.290	36.7	34.1
ئاسیاو ڕۆژهەڵاتی دوور	2.335	2.090	3.9	3.2
ئەفریکیا	6.206	6.115	10.4	9.8
ئوکیانوس	0.454	0.400	0.8	0.7
دونیا بێ وڵاتانی سوسیالیزم	46.358	48.900	77.5	77.6
وڵاتانی سوسیالیزم	13.150	14.065	22.1	22.4
کۆی جیهان	59.518	62.965	100	100

"کۆی بەرهەمی نەوتی جیهان ساڵی 2002 گەیشتە 82 ملیۆن پیپ،

---

(1) حسين اغا، احمد سامح الخالدي قاسم جعفر، بعض مسائل النفط والطاقة، ص19.

(*) د. محمد ازهر السماك ئەم خشتەیە ص80ی / اقتصاديات النفط، وەرگیراوە

ساڵی 2005 گەیشتە 89,5 ملیۆن پیپو واش مەزەندە دەکرێ ساڵی 2020 بگاتە 116,4 ملیۆن پیپ لە ڕۆژێکدا"[1].

خشتەی (39)

گۆڕانی تواناى بەرهەمهێنانی نەوتی خەملێنراو لەجیهان ملیۆن/پ/ڕ[*]

کۆمەڵ	2000	2005	2010	2020
وڵاتانی ئۆپیک	35,1	42,4 –40,6	–40,3 45,1	59,8 –45
وڵاتانی دەرەوەی ئۆپیک	46,7	47,1 –45,3	45,6051,5	–42,1 56,6
کۆی جیهانی	81,8	88,5–85,9	96,6–86,1	–87,1 116,4

لەم دواییانەدا، بەتایبەتی دوای ئەوەی ئەڵتەرناتیڤی نەوت بۆ وزە بەهەمووجۆرەکانی سەرکەوتوونەبوو،نەوت بەکار هات بۆ پیشەسازیو پترۆکیمیاویو کیمیاوییدا، بایەخی ئەو مادەیە زیادی کردو دوای ئەوەی هەموو لایەك گەیشتنە ئەو قەناعەتەی تا نیو سەدەی دیکەش نەوت ڕۆڵی سەرەکی دەبینێ لەبواری وزە، بۆیە جگە لە بەها و نرخی ئابوری نرخی سیاسیشی بۆ پەیدا بوو، نەوت جگە لەوەی شادەماری سەرەکی ئابووریو هەڵسوڕێنەریەتی، ئێستا هەڵسوڕینەرو بزوێنەری پەیوەندییە سیاسیەکانی نێو دەوڵەتی جیهانیە، " هێنری کیسنجر لە وتەیەکی دا ڕۆژی 14ی تشرینی دووەمی 1974 نەوتی بەکاڵای هەرە گرنگی جیهانی دا" [2]. یاخود جودیس میلەرو لۆری مایلۆبی لەکتێبی سەدام حوسێنو قەیرانی

---

(1) د. سمير صارم، انه النفط يا(...)!، الابعاد النفطية في الحرب الامريكية على العراق ص 33

(*)ئەم خشتەیە هەمان سەرچاوەی پێشوو، لاپەرەوە 33 وەرگیراوە

(2) د. ئەوانو ئەندرسن، عێراقو بەردەوامی قەیرانی خۆرهەڵاتی ناوەڕاست، نووسینی ل109.

کەنــداودا نووســیویانە" نــەوت هێرویــنی نــوێی جیهانــە"، خۆشــیەکەی سوتەمەنیەو هیچ سەرچاوەیەکی دیکەی وەز نییە وا هەرزان بێت"[1].

ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست لە سـەدەی نۆزدەمـەوە نـەوتی تیـادا دۆزراەوەتـەوەو لەسەرەتای سەدەی بیستەم تیایدا بەرهەم هێنراوە" لـە چـلەکانی سـەدەی رابـردوو تـەنیا 5٪ و سـاڵی 1960 بـووە 25٪و سـاڵی 1979 گەیشـتە سەدی39٪ و ئێستا لەسـاڵانی 2000 دا 30٪ ی تـەواوی نـەوتی جیهـانی پێك دەهێنێ[2].

خشتەی (40)

بەرهەمی نەوتی جیهانی 1989(*)

ولات	مليۆن تۆن	٪بەشی جیهانی	٪ گۆڕاو 1988
ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا	433,8	14	6,3–
یەکێتی سۆڤیەت	607,5	19,7	2,6–
کەنداوی فارسی	814	26,3	10,3+
مەکسیکۆ	141,2	4,6	0,2+
فەنزەوێلا	909,2	3,2	3,1
لیبیا	54,8	1,6	7,0+
نێجیریا	79,1	2,6	17+
جەزائیر	50,4	1,6	7+
چین	138,3	4,5	0,9

(1). هەمان سەرچاوە ل181.

(2) هەمان سەرچاوە ل 111.

(*) ئەم خشتەیە لە پەرتوکی عێراق و بەردەوامی قەیرانی خۆرهەڵاتی ناوەڕاست ل 125 وەرگیراوە .

ئەگەر چی پێداویستی جیهانی لە نەوت لەزیاد بووندایە بەهۆی کۆمەڵێك هۆکار، لەبەرامبەر دا، کەمبوونەوەی نەوت لەچاڵەکان دا، یەکێ لەکێشەکانەو ئەوجا وڵاتانی بەرهەمهێنەر دوای ئەوەی توانیان خۆیان لەکۆنترۆڵی "حەوت دەستە خوشکەکە" حەوت کۆمپانیاکەی ئەمریکاو ئەوروپای رۆژئاوا کە کۆنترۆڵی پیشەسازی نەوتیان لەجیهاندا کردبوو تاوەکو شەستەکانی سەدەی رابردوو، ئێستا بە تاکو کۆ ئەو وڵاتانە سیاسەتی تایبەت کە بگونجێ لەگەڵ پلانو خواستی گەلانی ناوچەکە بەرێوەدەبنو ئەوکۆمپانیانە دەستیان واڵا نییە، واش مەزەندە دەکرێ دونیا پێداویستی بۆ نەوت لەمەودوا ساڵانە زیاد دەکات بەرێژەی 2ر2٪، رەنگە ئەمریکا لەو رێژەیەش پتری بوێ لەگەڵ ئەوەشدا بەرهەمهێنانی نەوت لەزیاد بووندا دەبێت، ئەوەی ئەو بەرهەمهێنانە رێك دەخاو لەمەو دوا کلیلی دەرگاکانی سەرچاوەی نەوتی دەکەوێتە دەست ئەمریکایە.

یەدەگی نەوت لە جیهاندا

مەبەست لە یەدەگی نەوت لە جیهاندا "Petrolum Reserve" ئەو برە نەوتەی لە ژێر زەویدا بوونی هەیەو دەتوانرێ بە شێوەیەکی ئابووری دەربهێنرێ بە شێوەیەکی تەکنیکیو زانستی کە لە رووی نرخو تێچووندا ئابووری بێ، کەچی داکراوی نەوت Storage Petroleum، ئەو برە نەوتەی کە بوونی هەیە لەنێو کونو کەلبەرەکانی ژێر زەوی رەنگە هەمووی لە توانادانەبێ، یاخود ئابوری نەبێ دەربهێنرێ"[1].

"یەدەگی نەوتی جیهانی مسۆگەر (1064)ملیار پیپ بەپێ ی مەزەندەکانی " اویل گازگۆرنالو تی ای ئەی، ساڵی 2001 بەپێی زۆربەی

(1)د. محمد احمد الدوري، مباديء اقتصاد البترول -1980 ص 110

دیراسەتەکانی نەوت، یەکەم یەدەگی نەوت لە سعودیادا بوونی هەیە کەبە 263,5 ملیار پیپ دەخەملێنرێ کە دەکاتە 24,9٪ یەدەگی دونیاو دووەمین وڵات عێراق+ باشوری کورستان بە 112,5 ملیار پیپ دەخەملێنرێ کە 10,7 یەدەگی تەواوی دونیا پێك دەهێنێ"[1]. ئەگەر کوردستان بەرێژەی 64٪ لە یەدەگی عێراق بەشداربێ ئەوا لەو بڕەیدا 73,61 ملیار پیپ بەتەنیا لەباشوری کوردستاندایە کە دەکاتە6٪ یەدەگی دونیا، ئەگەر بڕی نەوتی رۆژهەڵاتو رۆژئاواو باکوری کوردستانی بخەینە سەر ئەوا مسۆگەر کوردستان بەدووەمین یەدەگ لەدونیادێت 13٪ دوای عارەبستانی سعودیا ئەوەی جێگای سەرەنجە. بەپێ ی دوایین توێژینەکان رەنگە یەدەگی نەوتی عێراقی بگاتە 300 ملیار پیپ، کە دەکاتە پتر لە 16٪ نەوتی یەدەگی هەموو دونیا"[2]. لە لایەکی دیکە وامەزەندە دەکرێ کە بڕی یەدەگی نەوتی عارەبستانی سعودی لە کەم بوونەوەدا بێو دوای 25 ساڵی دیکە پێگەی بێتە خوارێ بە شێوەیەکی سەرسوڕهێنەر، عێراقو باشوری کوردستان بە هەمان رێژە بەسەر بکەون، ناوچەی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست یەکێ لەو شوێنە جوگرافیە نەوتیانەیە کە مەزەندەی 65٪ یەدەگی نەوتی دونیای تێدا دەکرێ"[3]. روسیا کە یەکێ لە وڵاتە نەوتدارەکانی دونیایە ئەگەر چی ژمارەیەکی دیاریکراوی فەرمی لەدەست دانیەو" تەنیا دەخەملێنرێ بە (150) ملیار پیپ بەڵام یەکێ لە توێژەرەوەکان بە 120 ملیار پیپ مەزەندەی دەکات، " پال وولن لە وود ماکنزی "[4]. رەنگە لە راستی نزیك بێت" کەچی (7) کۆمپانیا زلەکانی نەوتی روسی 70 ملیار پیپ یان ژێر کۆنترۆلی خۆیان لەم وڵاتە

---

(1) د. سمیر صارم انه النفط یا (...)!ص 38.

(2). رۆژنامەی برایەتی ژمارە 1566.

(3) د. کمال مظهر احمد، تاریخ العراق المعاصر ص 15.

(4) د. سمیر صارم، انه النفط یا (...)!، ص 25.

داناوه"[1].ولاّتانی ناوچەی قەزوین (260) ملیار پیپ بە تایبەتی ولاّتانی قەوقازی سەر ئەو دەریایە " ئازربایجان، کازاخستان، ترکمانستان خاوەن 178 ملیار پیپن کە دەکاتە 6٪ یەدەگی دونیا، ئازربێجان بە 17ملیارو کازاخستان (10) ملیارو ترکمانستان بە 6 ملیار دەخەملێنرێ [2].

ئەمریکای باکور" ئەمریکاو کەنەداو مەکسیك" مەزەندەی 32 ملیار پیپ تێدا دەکرێ، کەنەدا بەتەنیا 6 ملیار پیپ کەزۆربەی لە هەرێمی ئەلبرناو ساسکانشوانو کۆلۆمبیاو ما نیتو با دایە"[3].

بەم شێوەیە بەشی ئەمریکا 26 ملیار پیپ دەکات، کە ئێستا تەنیا 25٪ لێ بەرهەم دەهێنرێ، ئەوروپاش بەگشتی بە روسیاو بەشی ئاسیاشەوە 9,245 ملیار پیپ تێدا مەزەندە دەکرێ لە ئەوروپای رۆژهەلاّت 59 ملیار پیپ لە ئەوروپای رۆژئاوا 1816 ملیۆن پیپ کە زۆربەی لەسەر دەریای باکور " بەریتانیا– نەرویج" [4]. ئەمریکا، لیبیا، جەزائیر، میسرو تونس، نێجیریا، مۆریتانیا، سودان...هتد" مەزەندەی 59 ملیار پیپ تێدادەکرێ، لیبیا بە تەنیا 23 ملیار نایجیریا 16 ملیار پیپ هەروەها لە چین ساڵی 1974 یەدەگی نەوتی بە 25 بلیون پیپ مەزەندە دەکراو لەهەندێ سەرچاوەی ئەمریکی" 110 بلیۆن پ" هەیە، ئەندۆنسیا 8 ملیار پیپ کە بە دووەمین ولاّتی رۆژهەلاّتی دوور دادەنرێ، ئوسترالیا 2,5 ملیار پیپ [5].

لە نیوزلنداو بابوا غینیا نوێ 200 ملیۆن پیپ و تەواوی ئەو ولاّتە جۆراو جۆرانە 5٪ تەواوی یەدەگی نەوتی دونیا پێك دەهێنێ"[6].

(1) هەمان سەرچاوە، ص85.

(2) هەمان سەچاوەی، ص56.

(3) هەمان سەچاوەی، ص56.

(4) هەمان سەچاوەی، ص56

(5) هەمان سەچاوەی، ص61

(6) هەمان سەچاوەی، ص64

خشتە ژمارە(41)

یەدەگی نەوتی دونیا (*)

ڕێژە	شوێنە جوگرافیەکان
٪80,14	ئۆپیک
٪5,4	کۆمۆنویلس
٪5,1	ئەمریکای باشور
٪9,1	وڵاتانی تری دونیا

خشتەی ژمارە (41)

وڵاتانی خاوەن یەدەگی نەوتی گەورە(**)

	ڕێژە ٪	بڕی نەوت ملیار / پیپ	ناوی وڵات
یەکەم یەدەگی دونیا	24,9	263,5	سعودیا
لەکۆی نەوتی 64٪ یەدەگی نەوتی عێراقیو 68٪ نەوتی ئیران دەرهێنراوە دووەمین یەدەگی دونیایە	12,7	135,6	کوردستان
دوای دەرهێنانی یەدەگی نەوتی باشوری کوردستان	3,9	42,0	عێراق
	9,3	97,8	ئیمارات
	9,2	96,5	کوێت
دوای دەرهێنانی یەدەگی بەشی ڕۆژهەڵاتی کوردستان	2,5	27,1	ئیران
	7,4	72,6	فەنزویلا
	4,6	48,6	روسیا
	3	29,5	لیبیا
	2,9	28,4	مەکسیك
	2,3	24,0	چین
	2,9	28,4	ئەمریکا
	2,3		وڵاتانی دیکە

(*) لەزانیارەکانی نێو لاپەڕەی 31(هەمان سەرچاوە) وەرگیراوە

(**) ئەو خشتەیە لە هەمان سەرچاوە ص 38 وەرگیراوە

گێرفی (2)

یەدەگی نەوتی خاو لەدونیا(*).

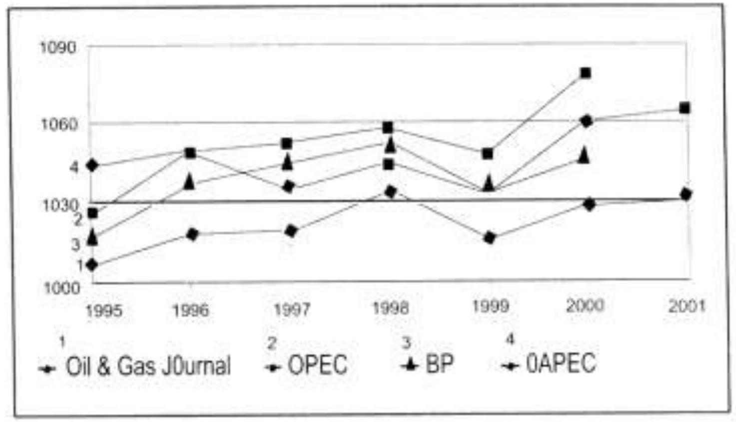

خشەی ژمارە (43)

گۆڕانی یەدەگی نەوت دونیا(**)

ملیۆن پیپ

شوێن	1963	1967	1971	1975	1980	1982	1984
ئەمریکا باکور	39 ,947	46 ,409	45 ,698	40 ,100	32 ,800	36 ,805	34 ,400
ئەمەریکای لاتین	24 ,305	26 ,907	31 ,420	31 ,452	71 ,069	78 ,482	75 ,800
ئەوروپای رۆژ ئاوا	2 ,275	2 ,767	14 ,802	25 ,594	23 ,195	23 ,203	21 ,900

(*) هەمان سەرچاوە، ص21.

(**)د. محمد احمد الدوري، مبادیء اقتصاد البترول –1980 ص111.

ئەوروپا رۆژهەڵات	29 ,200	35 ,433	78 ,500	83 ,400	65 ,800	65 ,630	63 ,000
رۆژهەڵاتی ناوەڕاست	,018 207	,459 248	.806 366	,303 368	,961 361	,005 387	.900 401
ئەفریکا	16 ,375	42 ,285	56 ,471	65 ,085	55 ,148	58 .346	–
رۆژهەڵاتی دوور	11 ,761	11 ,639	32 ,383	39 ,634	37 ,597	37 ,450	–
ناوچەکانی دیکەی دونیا	160	466	3 ,121	7 ,775	2 ,533	1 ,791	–
دونیا	,042 331	,340 414	,308 629	,958 659	650 ,40	,714 688	,200 719
کۆی ئۆپێک	,125 248	,275 310	,845 430	,568 450	,935 435	,157 463	,100 397
٪ ئۆپێک لەدنیا	٪75	٪74	٪68 ,5	٪68 ,3	٪67 ,1	٪67 ,2	٪69 ,1

داخوازی نەوت لەسەرئاستی جیهاندا

گرنگی نەوت وەك کالایەکی ستراتیژی، لەسەر دوو سەرچاوە بنەما دەگریَ، یەکێکیان وەك سەرچاوەیەکی وزەو ئەوی دیکە وەك کەرەسەی خاوی ناو پیشەسازی پترۆکیمیاو کیمیاوی دا. ئەم کاڵایە بەهایەکی سیاسی وەرگرت، دوای ئەوەی سەرچاوەکانی دیکەی وزە سەرکەوتوونەبوو لە بوونە ئەلتەرناتیڤی‌و پێداویستی دونیا بۆ وزە لەزیادبووندا بوو مەترسی کەم بوونەوەی بڕی نەوتی دونیا فراوانتر بوو. نەوت وەك سەرچاوەیەکی "وزە شوێنێکی گرنگی گرت لەم بوارەدا بەهۆی بڕی سوتانی زۆریو بەرهەمهێنانی کەلەری زۆر" ا تۆن دیزل 1,5 – 7 تۆن لە کەلەری نەوت

(40) سنت دەبیٚ لەبەرامبەر یەك دۆلار بۆ هەمان برِ لەبەردی خەلوز"[تر].

ئەگەر چی لەوەوپێش نەوت وەك سەرچاوەی ووزە بەكار دەهات" بەلاّم لە ساڵی 1929 دا تەنیا 16٪ لەكۆی بەرهەمی وزە بەكار دەهاتو خەلوزی بەردی 19٪ لەدوای سالاّنی پەنجای سەدەی رابردوو، گرنگی نەوت 3 جاران زیادی كردو گرنگی بەردی خەلوزیش بۆ نیوە دابەزی وە ئەگەر گازی سروشتیش بخەینەسەر نەوت، ئەوا 64٪ نەوتو 6,4٪ كارەباو 0,2٪ ئەتۆمی ساڵی 1965 دا وەك وزە بووە[یر].

نەوت 50,6٪و گاز 18,9٪، بەردی خەلوزی دابەزی بۆ 21,15٪ ...لە ئەمریكا 57٪و لە ئەوروپای رۆژئاوا 46,8٪و لە ژاپۆن 72٪ پێك دەهێنا"[سم]. بەم شێوە گرنگی نەوت وەك سەرچاوەی وزە لە دونیا بەدیار كەوت.

***خشتەی ژمارە(44)**

رێژەی بەشداری نەوت(*) وەك وزە لە دونیا ٪

سەرچاوەی ووزە	1965	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1990
نەوت	31.3	48.2	59.89		43.9			53,1	40,6
غازی سروشتی	15,8	18,7	18,8		18			18,4	22,8
خەڵوزی بەرد	41.3	29,8	21,13		30,7			18,0	23

---

* هەمان سەرچاوە ص 37

(2) محمد ازهر السماك، اقتصاديات النفط- ص 28

(3)هەمان سەرچاوە ص30

(*) د. محمد ازهر سماك ئەم خشتەیە لە لاپەرە 28ی هەمان سەرچاوە وەرگیراوە

11,8	7,6					6,13	3,1	5,4	کارەبا
1,8	3					1,05	0,2	0,2	ووزەی دیکە
100	100					100	100	100	

خشتەی ژمارە (45)

ڕێژەی نەوت و گاز لە وزەی دونیا(*) ٪

هەرێم	1965		1975		1978	
	گاز	نەوت	گاز	نەوت	گاز	نەوت
ئەمریکا	32,3	41,1	29,7	44	27	46,8
ئەورووپای ڕۆژئاوا	2.3	46,1	13	56,3	14	57
ژاپۆن	1,2	57,8	2,3	59,5	5	72
کەنەدا	17,5	43,1	22,6	41,6	21,5	40
وڵاتانی پیشەسازی ڕۆژئاوا	19,3	43,9	20,8	50,5		
سۆڤیەت	18,3	37,8	22,6	35,9	27	38
چین	3	4,5	1,2	14,4	6,5	17
وڵاتانی ئەورووپای ڕۆژئاوا	6,8	11,5	12,3	21	15	23
کۆی وڵاتانی سوسیالیست	12	19,3	15,8	28		
وڵاتانی دیکەی دونیا	6,7	46	11,4	51		
دونیا بەبێ سوسیالیست	17,2	44,3	18,8	50,6	19,5	54
دونیا	15,8	37,3	18	43,9	19	46

ئەوەی زیاتر نەوتی بەکارهێنا بۆ وزە ئەمریکا بوو ئەوجا ئەورووپای ڕۆژئاواو ژاپون، ساڵی 1970 ئەمریکا 28٪ نەوتی لە دەرەوە دەهێنا ئەویدیکەی

(*) ئەم خشتەیە لە بەستنەوەی خشتەی (2-3)ی هەمان سەرچاوە لاپەرە 31و لاپەرە 33ی اقتصاد النفط محمد ازهر السماك وەرگیراوە.

له ناوەخۆ بەرهەم دەهێنا، لە ساڵی 1973 لەسەردەستی" نیکسۆن" پرۆژەی وزەی داهاتوو تا ساڵی 1980 بە پشت بەستوو بە نەوتی دەرەوەی دارشت لە راستیدا ئەم پرۆژەیە سیاسی بوو بە قەد ئەوەی ئابووری بوو، قەیرانی وزە لەو ساڵانەدا ئیدارەی ئەمریکی ماندوو کردبوو، بۆیە کارتەر بڕیاری دا لە ساڵی 1979 کەمتر پشت بە نەوتی دەرەوە ببەستێ، لەئاکامی شۆڕشی ئێران"(1). ئەوەی جێگای ئاماژەیە، ئەمریکا لە ساڵی 1948 گرنگی بە نەوتی دەرەوەی دا، بەهۆی هەرزانی کەوتنی بە بەراورد لەگەڵ نەوتی ناوخۆیدا، ئەورووپای رۆژئاوا لە ساڵی 1950دا 45 ملیۆن / تەن/ ساڵێکدا بەکار دەهێنا کەچی 1960 گەیشتە 220 ملیۆن /تەن/ لە ساڵێکداو لە ساڵی 1973 گەیشتە 945 م/ت/ لە ساڵێکدا " 5,94 ملیار پیپ لە ساڵیٚ 1950 تەنیا 10 ٪ نەوت لەنێو بەکارهێنانی نەوت لەبواری وزە بەکار دەهات کەچی ساڵی 1965 گەیتشە 45٪، لەپێش دووەمین شەڕی گەورەی دونیا 74٪ خەلوزی بەرد وزە بەکار دەهات، لە ساڵی 1965 گەیشتە 38٪ لە فەرەنسا 50٪و بە بەریتانیا 45٪و جەرمانستان 25٪ کشایەوە دواوە"(2).

بەهۆی پێشکەوتنی تەکنەلۆژ باو زیادبوونی ژمارەی دانیشتوانی دونیاو خۆشگوزەرانیانو فەڕی بەکارهێنانی نەوت لەبواری جودادا، داخوازی نەوتی خاو لە دونیادا لە زیادبووندایە بەتایبەتی لە لای ئەمریکاو ئەوڕوپای رۆژئاواو ژاپۆنو چینی میللی ئەم وڵاتەی دوایی لە وڵاتی هەناردە دەرەوەی نەوت بوو کەچی ئێستا بۆتە وڵاتی داخوازیو بڕی زۆری نەوت لەدەرەوە دەکرێ.

---

(1) د. محمد الرميحي، النفط والعلاقات الدولية" وجهة نظرية العربية، ص 57

(2) هەمان سەرچاوە ص 108- 109.

خشتەی (46)

بڕی داخوازی نەوت لەسەر ئاستی دونیا[*] **میلۆن/ پیپ/ رۆژێکدا**

سالْ	بڕی نەوت ملیۆن پیپ/ رۆژێکدا		
1996	17,500	2001	2010
1997	73,400	2002	76,4
1998	73,10	2006	81,1
1999	74,900	1987	14
2002	76,400	1982	15
1990	61		

خشتەی ژمارە (47)

داخوازی دونیا تاوەکو سالْی 2010[*]

داخوازی نەوت	1995		2000		2010	
	CGES	IEA	CEGS	IEA	CGES	IEA
رێکخراوی هاوکاریو نشونما	40	41,9	43,1	44,9	46,1	49,2
ولاتانی رۆژهەلاتی ئەوروپا	9,4	9,4	10,3	10,8	14,1	15
ولاتانی دیکەی دونیا	2,4	18,8	25,2	21,7	30,0	30,6
کۆ	70,1	70,1	78,6	77,4	90,5	94,8

IEA: ئاژانسی وزەی نێو دەولەتی

CGES: سەنتەری دیراساتی ووزەی جیهانی

(*)ئەم رێژەیە لە پەرتووکی **انه النفط یا** (...) **د. سمیر صارم**... لە لاپەرەکانی 62- 66 وەرگیراوە

(*)ئەم خشتەیە لە لاپەڕەی (65) هەمان سەرچاوە وەرگیراوە

ژاپـۆن بـەهۆی نـەوت تـوانی لـەوڵاتێکی دۆڕاو هەسـتێتەوەو ببێتـەوە سـێ یـەمین وڵاتـی پیشەسـازی دونیـا لـەو (60) سـاڵەی دواییـدا بـێ ئـەوەی توانایەکی سەربازی هەبێ‌و زۆربەی کەرەسە خاوەکان لە دەرەوە دەهـێنێ، بەتایبەت نەوت بەرێژەی 97٪.

"رێـژەی بـەکارهێنانی نـەوت لـە ژاپـۆن 15٪ سـاڵانە زیـادی دەکـرد لـە سەرەتایی پەنجاکانداو لەسەرەتای هەفتاکان گەیشتە 25٪و ساڵی 1963 تەنیا 52٪ پشتی نەوت دەبەست ساڵی 1970 گەیشـتە 70٪و سـاڵی 1976 گەیشتە 70٪، بەم شـێوەیە بـووە دووەمـین وڵات لـە بـەکارهێنانی نەوت لەبواری وزەدا"(1).

چینی میللی ئێستا پشکێکی زۆری نەوت لە دەرەوە دەهێنێ بە تایبەتی لـە رۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا 6,6٪، بـە دوای ئـەوەی پیشەسـازی پێشـکەوتووەو داخوازی نەوتیەکانی نەوتی ناوەخۆی دابینی ناکات، یەکێ لە مەترسیەکانی ئـــەمریکا لەداخوازییـــەکانی رێگـــا گرتنیـــەتی لـــە هـــاوردەی رۆژهـــەڵاتی ناوەڕاستدا.

کۆمپانیاکانی نەوتی لە جیهاندا

لەگـەڵ پەیـدابوون‌و پێـك هـاتنی پیشەسـازی نـەوتی‌و بـازاڕە نـاوخۆی‌و دەرەکیەکانیـدا، ژمارەیـەکی زۆری کۆمپانیـای نـەوتی دروسـت بـوون بـۆ ئیسـتغلال کردنـی سـامانی نـەوتی، بەشـێکیان کۆمپانیـای بچـووك بـوون‌و بەشەکەی دیکەیان زەبەلاح بوون، بەهۆی مونافەسەی توندی نێوانیان ئەو ژمارە زۆرە نەماو بووە ژمارەیـەکی کـەمی دیـاریکراو خـاوەن نفـوزو توانـاو کۆنترۆلی زۆر، ئەو کۆمپانیایە بچووکانە قـووت دران‌و بەخۆشـی‌و نـاخۆش‌و

---

(1)هەمان سەرچاوە، ل 127.

بەشـێوەی راسـتەخۆو ناراسـتەوخۆ بـەنهێنیو ئاشـکرا لـەنێو کۆمپانیـا گەورەکان.
ئەوەتا لە ئەمریکا ساڵی 1911 سێ کۆمپانیـای نـەوتی گـەورەی ئـەمریکی هـەبوون، کـە لـە بنەڕەتـدا لـەکۆمپانیای سـتاندارد ئـەویل ئـۆف ئۆهـایو جیاببونەوە، لە دوای یەکگرتنەوەی 30کۆمپانیای بچووک لـە سـەر ئاسـتی بازاڕەکانی ئەمریکا ئەو سێ کۆمپانیای لێ کەوتبووە.

1–کۆمپانیای ستاندارد ئۆف نیوجەرسی.

2–کۆمپانیای سوکونی موبیل.

3–کۆمپانیای کالیفۆرنیا.

کۆمپانیا نەوتیە زلەکانی ئـەمریکیو ئـۆروپی نزیکـە نیـو سـەدە کـۆنترۆلی گۆڕەپانی پیشەسازی نەوتی هەموو دونیایان کردبوو تەنانەت دوای ئـەوەی کۆنترۆلیشیان کەم ببۆوە، لەدوای حەفتاکاندا، لەگەڵ ئەوەش بەتایبەتی لـە ناوچـەی رۆژهـەڵاتی ناوەڕاسـت هێشـتا، کاریگـەری زۆریـان لەسـەر بـازاڕو چالاکیەکانی نەوتی لەو ناوچانەدا مابوو.

1- قۆناغی یەکەم:

لە سالانی 1858تاوەکو 1911 سێ کۆمپانیای سەرەکی پترۆلـی چـالاکیە پیشەسازییەکانی نەوتی بەڕێوەدەبرد لەو دونیادا.

1–کۆمپانیای ستاندار ئۆیل ئۆف ئۆهایۆ Standard Oil Of Ohaio.

2–کۆمپانیـای رۆیـال دەچ شـێل Shell کـە کۆمپانیایـەکی هاوبەشـی ئەوروپیەکان بووە، هۆڵەندیو ئینگلستانی.

3–کۆمپانیای نـەوتی بـەریتانی British Petroleum BP، کـە کۆمپانیـەکی ئینگلستانیە. (1).

---

(1) د. محمد احمد الدوري، مباديء اقتصاد البترول، ص168.

2- **قۆناغی دووەم:**

لە ساڵانی 1911 دەست پێ دەکا تاوەکوو دووەمین شەڕی گەورەی دونیا،" لەو ماوەیەدا پێنچ کۆمپانیای نەوتی گەورە زاڵ بوو بەسەر بازاڕو پیشەسازی نەوتی دونیا.

1- ستاندارد ئۆیل ئۆف نیوجرسی Standard Oil of New Jersey.

کە بە ئیسو Esso و ئەکسن Exonو لەناو ئەمریکاش بەهامبل ئۆیل Humbel oil، ناسرابوو، پاشان لەساڵی 1972، بڕیاردرا ناوە نێوخۆو دەرەکیەکان یەکبخرێ لەژێر ناوی Exon Corproration "[1].

2-کۆمپانیای ستاندار ئۆیل ئۆف کالیفورنیا Standard Oil of California ساڵانێکی دوور درێژ لە دەرەوەی ئەمریکا لەگەڵ کۆمپانیای دیکە هاوکاریو هاوبەشی دەکردو پاشان خۆی جودا کردەوە لەژێر ناوی گۆلف ئۆیل Gulf Oil"[2].

3-ستاندارد ئۆیل مۆبایل Standard Oil of Mobile.

4-شیل ئۆیل Shell oil.

5- بریتیش پترۆلیۆم B.P- British Petroleum.

3- **قۆناغی سێیەم:**

لە دووەمین شەڕی گەورەی دونیا تاوەکو شەستەکانی سەدەی رابردوو دەگرێتەوە کە ژمارە فرەیی‌و فەڕی خاوەنداریەتی سیمایەتی لەوانە (5) یان ئەمریکین‌و سێ یانیشیان ئەوروپین.

1-ستاندار ئۆیل نیوجرسی

2-ستاندار ئۆیل ئۆف کالیفۆرنیا

---

(1) د. محمد الرميحي، النفط والعلاقات الدولية، ص17.

(2) د. ئەوان. و. ئەندرسن عێراق و بەردەوامی قەبرانی خۆرهەڵاتی ناوەڕاست، ل112.

3–مۆبیـل ئۆیـل کـه خـاوەنی بنـەڕەتی کۆمپانیـای سـتاندار ئۆیـل ئـۆف نیۆیۆرک" ە
5–کۆمپانیای تکسکۆ Texaco Oil company، ناوەکەی ئـەوە دەگەیـەنێ کە لـە تێکسـاس دروسـت بـووەو بەرژەوەنـدی زۆری لـە دورگـەی کـاریبیو ئەمریکای لاتینی هەیەو لەهەندێ ناوچەی رۆژهـەڵاتی ناوەڕاسـتیش شـوێنی دیارە"[1]. لەگەڵ سێ کۆمپانیای ئەوروپی
1–کۆمپانیـای رویـل دەچ شـیل 2–بـرتیش پترۆلیـوم 3– فـرانیس دەس پـەترۆلیس Companie Francaise du petrole CF.P، هـەروەها لـەم دوایانەدا E.N.I – ENTE.Nazionele I docardune.
لەگەڵ چەند کۆمپانیایەکی بچوکتر کەبە Independent پـێ دەوتـرا فلیـپس پەترۆلیۆم، گەتی، ئەنتی نازیۆنالد ئیدرۆکاربۆی ENI" [2].
ئەگەر چی ئەو کۆمپانیایە بەناوی جودا کاریان دەکرد، بـەڵام تـەواویان ئـەو " حـەوت دەسـتە خوشـکە" نزیکـەی 75٪ بەرهـەمی نـەوتی دونیـاو 80٪ رۆژهەڵاتی ناوەڕاستو 70٪ پیشەسازی تەکریرو، زۆربەیان گرێبەسـتی 75 ساڵیان لەگەڵ وڵاتانی خاوەن نەوتدا هەبوو، پێکهاتەکانیان ئاڵۆزە، مەودای کـارو داهـاتی فرەیـە، وەك حکومـەتێکی جیهـانی کاردەکـەن، فەرمانبـەرو کارمەندی وڵاتی جودایان لەگەڵدایە، ئەو کارمەندانە بە ئاسانی لەنێو وڵاتـان جولە دەکەن، هەروەك لەنێو وڵاتەکەی خۆیان بن. زۆربەیان" کۆمپانیاکان" تەمەنیان لە 50 ساڵی پترە خاوەن ئەزموونو زانیاری زۆرن، نە ئەو وڵاتەی نـەوتی لـێ دەردەهێـننو نـە ئـەوروپاو ئـەمریکاش ئـەو زانیاریانـەی لەبـەر دەستدایە نیە، ئەگـەر وا خۆنیشـاندەدەن کـە لـە دەرەوەی نەتـەوەیین کـە چـی لـە ناوەڕۆکـدا بەهەویـە ئـەمریکین ئـەو جـا بـەریتانی کاردەکـەنو

---

(1) د. محمد رميحي، النفط والعلاقات الدولية، ص18
(2) د. ئـەوان. د. ئەندرسـن، عێـراقو بـەردەوامی قـەیرانی خۆرهـەڵاتی ناوەراسـت. ل 112.

بەرژەوەندی ئەو وڵاتانە لەسەروی هەموو ئیعتبارێکی دیکە دادەنێن‌و پەیوەستداری هێڵە سەرەکیەکانی مەرکەزی ئەو وڵاتانەن" ئەمریکا- بەریتانیا" بۆ نموونە کۆمپانیای اسوکل" شیفرون" ئاکسۆنی کۆن 14.2 هەزار کەس تیادا کار دەکات لە سەر ئاستی هەموو جیهان، مولکایەتی 50٪ ئەو کۆمپانیانە دەکات کە لێ بۆتەوەو مەزەندەی (275) کۆمپانیانە لە 52 وڵات، بەهای ئیستسماراتی ساڵی " 1962 دەگاتە 11 ملیار دۆلاری ئەمریکی داهاتی 10,5 ملیار دولاری ئەمریکی یە لەهەموو کات‌و شوێندا هەر ئەمریکیە"(١). تەرکیزی قۆرخ بوونی ئەو کۆمپانیا نەوتیانە، بە شێوەیەکی سروشتی‌و بابەتیانە بەرێوە چووە، چونکە پیشەسازی پترۆل لەو کاتەدا گەشەی کرد، کەسیستەمی سەرمایەداری لە قۆناغی " منافسە الحرە" هەنگاوی نا بەرەو قۆناغی سەرمایەداری " احتکاری" یانی خەست بوونی سەرمایەو یەکبوونی سەرمایەی مەسەرەفی لەگەڵ سەرمایەی پیشەسازی بەم شێوە کۆمپانیای ئیحتیکاری گەورەی بەهەمووجۆرەکانیەوە هێنایە کایەوە" لەو کاتانەدا زۆر لە کۆمپانیای، ئیحتیکاری دیکە بۆ هەندێ کەرەسە داهاتی سروشتی‌و خزمەتی هاتە مەیدان لە ناوچە جۆراو جۆرەکانی دونیادا لە داهاتی مەعدەنیەکان" بەردە خەلوز، ئاسن، سفر، پترۆل..هتد" یان داهاتی کشتوکاڵی، شەکر، قاوە، پەمۆ، مانگا، مەڕوماڵات..هتد" یان لەبواری راژەی وەك شێوازو هۆکارەکانی گواستنەوە، سەرزەمینی‌و ئاسمانی‌و دەریایی، یاخود ئوتێل، خواردنگا، بازاڕ دابەشکردن. (٢).

بەم شێوەیە گەشەسەندنی پیشەسازی پترۆڵی، ئامانج‌و مرازی ئیستغلالیەت‌و فراوانخوازی کۆلۆنیالیزمی پێکا چەند کۆمپانیایەکی کە بەپەنجەی دەست دەژمێردرێن، ئیحتیکاری پیشەسازی نەوتی لەدەرهێنان‌و

---

(1) د. محمد احمد الدوري المبادي اقتصاد البترول، ص 153.

(2) هەمان سەرچاوە، ص 152.

هەناردنە دەرەوەو تەکریرو فرۆشتن‌و ساغ کردنەوەی لە بازاڕەکان لەدەست دایە. لە ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا، دوای ئەوەی لە ساڵی 1871 شاندێکی جەرمانی لەدواییدا لە ساڵی 1901 لەویلایەتی میسل‌و بەغدا بەدوای نەوتدا گەڕاو هەرچەندە نەگەیشتنە ئەو قەناعەتی کە نەوت بە شێوەیەکی بازرگای هەیە لەگەڵ ئەوەشدا گەیشتنە ئەو باوەڕەی کە نەوت لەو ناوچانە بوونی هەیە، هێلی ئاسنی بەرلین،–بەغدا، هەر بۆ ئەو مەبەستە بوو، لە ساڵی 1901 مستەر دارسی Darcy بەریتانی هەوڵی دا کە جیاوکی نەوتی‌و گەڕان بەدوایدا لەسەر خاکی ئێراندا (ڕۆژهەڵاتی کوردستان) بەدەست بهێنێ، بەڵام لەبەردەم نفوزی جەرمانی سەرکەوتوو نەبوو، لە ساڵی 1904 لە ڕێگای کۆلبنکیاندا بانکی جەرمانستانی توانی ئیمتیازاتی گەڕان بەدوای نەوت لەو شوێنانە بەدەست بهێنێت [1]. هەوڵەکانی بەریتانی– کۆمپانیای نەوتی عوسمانی – هەر بەردەوام بوو بۆ ئیمتیازاتی نەوتی لەهەردوو ویلایەتی میسل‌و بەغدا، دوای کودەتای لاوانی تورك ساڵی 1908 گفتوگۆ لەسەر نەوت وەستا لەنێوانیان، " تا ساڵی 1910 بەنکی ئەهلی تورکی بەسەرمایەکی ئینگلستانی بۆ پەرەپێدانی پڕۆژەکانیان لە تورکیا دەست بەکار بوو، توانی پشکێکی زۆر لەو ئیمتیازە بۆ ئەو بانکە بە دەست بهێنێ لەو ولایەتانەدا"[2].

لە پڕێکدا ئەمریکا هاتە ئەو نێوەندەدا بۆ ڕکابەرایەتی جەرمەنستان‌و ئینگلستان لەسەر نەوتی ویلایەتی میسل"باشوری کوردستان" لە ڕێگای نێردراوی جەستەرChester کە توانی ڕەزامەندی سوڵتان بۆ ئەو مەبەستە بەدەست بهێنێ" بەم شێوەیە لە بەرامبەر ئەو پەرەگرتنەی ئەمریکی، هەردوو بانکی جەرمانی‌و بانکی ئەهلی تورکی" بەریتانی" لە 31 کانوونی دووەم 1911 بڕیاریان دا کۆمپانیایەکی هاوبەش دروست بکەن بەناوی

---

(1) محمد ازهر السماك اقتصاديات، النفط د. ص 107.

(2) هەمان سەرچاوە ص 108.

کۆمپانیای ئیمتیازاتی ئەفریکیو رۆژهەڵاتی دیاریکراو لە 23 ی تشرینی دووەمی 1912 جارێکی دیکە دارێژرایەوە لە رێگای کۆلیبی Colby سیمای کۆمپانیای هاوبەش پێدرابوو سەنتەرەکەی لە لەندەن بێ، بە سەرمایەی 80 هەزار جونەیهی ئەسترلینیو ناوی نرا" کۆمپانیای نەوتی تورکی دیاریکراو" پشکەکانی بەم شێوەیە دابەشکرا، 25٪ بۆ کۆمپانیای نەوتی ئینگلستانی" کۆمپانیای رۆیال شل"ی بەریتانی – هۆڵەندی"[1]. لە ئاداری 1914 حکومەتی بەریتانیو جەرمەنستانیو بەنکی ئەهلی تورکیو کۆمپانیای شلو کۆمپانیای ئینگلستانی – ف گەیشتە هەموار کردنی پشکەکانی کۆمپانیای نەوتی تورکی بەو شێوەی 50٪ بۆ کۆمپانیای ئینگلستانی– فارسی (دارس) 25٪ بۆ بانکی جەرمەنستانی، 25٪ بۆ کۆمپانیای ئینگلستانی ساکسونی کە لقێکی کۆمپانیای رۆیاڵ دوتیش شل، 60٪، 40٪ بۆ هەریەکەکیان"[2].

یەکەمین شەڕی گەورەی دونیا، پەیوەندیە نەوتیەکانی نێوان عوسمانیو ئەمریکی ئینگلستان راگرت، بە کۆتایی هاتنی شەڕەکە، جەرمەنستان لە هاوکێشەکە دەرچووو ململانێ کەوتە نێوان بەریتانیاو فەڕەنسا لە لایەکو ئەمریکا لەلایەکی دیکە، وڵاتانی براوە ویستیان ئەمریکا دوور بخەنەوە لە مەسەلەی نەوتی ویلایەتی میسل، ئەمریکاش هەوڵویستی توندی گرتەبەر بە تایبەتی ئینگلستان لەوە ترسا ئەمریکا پشتیوانی تورکیا بکات لەسەر مەسەلەی ململانێی ویلایەتی میسل" دوای ئەوەی هەر دوو لا کەوتنە گفتوگۆ لەگەڵ یەکتر کۆمەلی کۆمپانیایەکانی ئەمریکا لە نەوتی میسل "23،75٪ یان پێ درا بەم شێوەیە رێککەوتن کەوتە نێوان کۆمپانیەکانی ئەمریکی ئینگلستانی، لە 30ی حوزەیرانی 1928 بەم شێوەیە پشکەکانی لەنیوانیاندا دابەشکرا:

---

(1). هەمان سەرچاوە ص 108.

(2). هەمان سەرچاوە ص 109.

1–کۆمپانیای نەوتی ئینگلستانی– فارسی " دارس" 23.75٪.
2–کۆمپانیای نەوتی ئەنگلۆ– ساکسۆنی رویال شیل .23,75٪
3–کۆمپانیـای، ئیستسـماری رۆژهـەلاتی نزیك"کۆمەلـەی" ئەمریکیـەکان، 23،75٪
4–کۆمپانیای نەوتی فەرەنسی 75، 23 ٪
5–کۆمپانیای هاوکاریو ئیستسماری دیاریکراو" کۆلبنکیان" 5٪"[1].

بەم شێوەیە ئەم کۆمپانیانە بیانیانە، جگە لەوەی پیشەسازی نـەوتیان بـۆ خـۆ کـۆنترۆل کردبـوو، ئـەوا پشـکی ئـەو ولاتانـەیان یەکجارکـەم دانـابوو، تەنانەت لەیەك تۆن نەوتی خاو رێژەیەکی یـەکجار کـەم دەدرایـە" عێـراق 4 شلنات بۆ ماوەی (20) ساڵ بڕانەوەی دووەمین شـەڕی گـەورەی دونیـا لـە لایەك هۆشیاری نەتـەوەییو خوازیـاری سـەربەخۆی ولاتـان لـە بـن دەسـتی کۆلۆنیالسـتان پـەرەی سـەندو لـە لایـەکی دیکـەی هۆشـیاریو شـارەزایی لەبواری پیشەسازی نەوتی لەولاتانە رووچووبووە خواریٚ! زۆر ولات هەلٚپـەو هـەولی خۆڕاتەکانـدنی دەدا لــە نێــو ژیــانی کۆیلایــەتی ئــەو کۆمپانیــە ئیحتیکاریانە" هەولیٚ دامەزراندنی کۆمپانیای نیشـتیمانی دامـەزرێنن لەوانـە مەکسیك " کۆمپانیای نەوتی نیشتیمانی pemex 1948و کۆمپانیای Nioc ئێرانــی 1951، کۆمپانیــای cvp فــەنزویلا نیســانی 1960و کۆمپانیــای KNPC کـوێتی تشـرینی یەکـەم 1960و کۆمپانیــای pertamin permin ئەندەنووســـی" 1957– 1968" کۆمپانیـــای petromin ی ســـعودی 1961و کۆمپانیــای sonattarchی جــەزائیری کــانوونی یەکــەمی 1962و کۆمپانیــای INOC عێراقــی 1964و کۆمپانیــای لــیبی 1968"[2].، ئــەم کۆمپانیاو سیاسەتە نوێیانـە زۆر دەسـکەوتی گرنگیـان بۆخۆیـان بەدەسـت هێنا هەر لە گەڕان بەدوای نـەوتو بەشـداری لـە نـرخ دانـانی نـەوتو بـازاڕو

(1) هەمان سەرچاوە ص 112.
(2) هەمان سەرچاوە ص 144.

شوێنە فرۆشەکانی نەوت کە لـەوەو پـێش 100٪ لەدەسـتی کۆمپانیـەکانی بیانی بوو لەوەش پتر دەستی لە سیاسەتی نـاوخۆی ئـەو وڵاتانـە وەردەداو دەستی باڵای هەبوو لە داڕشتنی سیاسەتی ئەو وڵاتانە.

سەرەتای ئەو خۆڕاتەکاندنە لە ئەمریکای لاتـین دەسـتی پـێ کـرد" شـیلی، بەرازیل، ئەرژەنتین" ئەگەر چی ئەو وڵاتانە لەپێش دووەمـین شـەڕی دونیـا لـەرووی سیاسـیەوە بـەناو رزگـار ببـون، بـەڵام لـەبواری نـەوتی هـەر لـەژێر دەستی کۆلۆنیالیستی ئەمریکای بوون، دوای برانەوەی شـەڕ هەسـتیان بـەو واقیعە کرد، هەوڵییان دا، زوڵمو زۆرداری ئەو کۆمپانیانە گـەمارۆ بـدەن"[1].

هەر بەم جۆرەش لـە ئاسـیاو ئـەفریکیا، لـەم جـۆرە هەوڵانـە بـەرێوە چـوو بەتایبەتی لە رۆژهەڵاتی ناوەڕاست لە ئێران لە 15ی ئاداری 1951 هـەولێ خۆماڵی کردنـی نـەوت درا، هـەروەها کۆمـەلێك لـە پـەرلـەمانتارانی ئەوسـای عێراق لە 25ی ئاداری 1951 داوای خۆماڵی کردنی نەوتیان لە عێراق کـرد لەسەر شێوەی خۆماڵی نەوتی ئێرانداو بەشـێکی دیکـە داوای یاسـای بـاجی زیادەیان کرد وەك هی فەنزویلا کە 50٪ی داهـاتی نـەوتی بـۆ ئـەو وڵاتـەی دەگێڕایەوە هەر ئەو هەوڵانەش بوو، رێککەوتن لەنێوان حکومەتی عێراقـیو کۆمپانیا نەوتیەکان کرا لەسەر ئەوەی حکومەتی عێراقی بەروبوومی نـەوتی کۆمپانیای خانەقین بەخۆی بفرۆشێو پاڵاوگەی ئەلوەندی لە دەستی خۆیان بێت، 2 ملیۆن تۆن نەوتیش ساڵانە زیاد بکرێتو قازانج بەنیوەی بێت"[2].

نەوت لەنێوان بازرگانیو سیاسەتدا

لــە رۆژی ســەرهەڵدانی پیشەســازی نــەوت تــاوەکو ئێســتا، نــەوت وەك

---

(1).هەمان سەرچاوە ص 121

(2) د. محمد الرميحي، النفط والعلاقات الدولية، ص 24

ماددەیـەکی خـاوی ئۆرگـانی رووە سیاسـیەکانی گرنگـی پـتری هەیـە لـە رووەئابوورییەکانی، برۆ نرخی نـەوت پـەیوەنـدی بـە بڕیـاری سیاسـی هەیـە زێتر لەوەی پەیوەندی بە میکانیزمی یاساکانی بازاڕی باوو کلاسیکییدا، برۆ نرخی نەوت، تەنیا پـەیوەستداری بە " عرض و طلب" نییە، بەڵکو هۆکـاری سیاسـیش پـەیوەنـداره لـەم نێوەنـدەدا، بـرۆ نـرخ ئێسـتا لەململانێکدایـە لـەنێوانو وڵاتـانی بەرهەمهێنـەرو وڵاتـانی خوازیـاری نـەوت، لەناوەڕۆکـدا شەڕێکی شراوەو بەخشکەیی لەنێوانیاندا گەیشتن بە رێککەوتن لەسـەر ئـەو مەسەلەیە دەروازەیەکە بۆ چارەسەرکردنی کێشەکانی دونیای پیشەسـازیو ئەگەرچـی لەسـەرەتای سـەرهەڵدانی پیشەسـازیو پـترۆل کارەکـان بـەو شێوەیە نـەبوو، هـەر لەگـەڕانو دۆزینـەوەو بەرهـەمهێنانو رەوانـەکردن بـۆ بازاڕەکـانیو تــەکریر کردنــیو دابەشــکردنی...هتد. هــەمووی لەدەســت کۆمپانیا گەورەکانی دونیا بوو کە پیێ ی دەوترا کارتەڵاتی نەوت.
دوای سـەرهەڵدانی پرۆسـەی بـەناو" قـەیرانی وزە" سـەرەتایی حـەفتاکانی سـەدەی رابـردوو، چـەند گۆڕانکـاری لەسـەر بـازاڕی جیهـانیو بازرگـانی نێودەوڵـەتی بـەو مـادە سـتراتیژیەدا" 20٪ لەهـەناردەی دونیـاو 50٪ لـە مادەخاوەکانی دونیا پێك دەهێنێ، کەچی پێش حەفتاکان تەنیا 10٪ بوو، بارسـتایی نـەوتی هـەناردە لـە56٪ لـە سـاڵی 1970 بەرهـەمی دونیـای سەرمایەداری زیادی کرد بۆ 62٪ی ساڵی 1975"[1].
ساڵی 1970 وڵاتـانی سـەرمایەداری 1107 ملیـۆن تـۆنی نـەوتی ئیسـتراد کـردوە، ژاپـۆن 170 ملیـۆن تـۆن 10٪و ئیتالیـا 112ملیـۆن تـۆن 1٪و بـەریتانیا 103 ملیـۆن تـۆن 9٪و ئـەمریکا 64,5 ملیـۆن تـۆن 7,6٪ لـە رێـژەی بـازاڕی نـەوتی دونیا....بـەم شـێوەیە ئـەم وڵاتانـە نزیکـەی 4/3ی نـەوتی هـاوردەی دونیـا پێـك دەهێـنن"[2]. پێداویسـتی دونیـا بـە نـەوت و

(1) د. محمد ازهر السماك، **اقتصاديات النفط**، ص 161
(2).هەمان سەرچاوە ص 166

هۆشیاری بە ئاگایی وڵاتانی بەرهەمهێنەری نەوت بە بایەخی نەوت، سەرەتای ململانێکی نوێ ی دەست پێ کرد، کە لە کۆتاییدا رزگار بوون بوو لە کۆتو بەندی کارتەلاتی نەوتی لە سەر ئاستی چەند پێگەیەکی جوگرافیو وڵاتانی دونیا کە بە سەرچاوەی سەرەکی نەوت دادەنرێن، وەستانی لەیەکێ یاخود چەند لەو سەرچاوانە، دەبێتە هۆی قەیرانی گەورەی راستەقینە، هەروەك لە ساڵی 1973 لە ناوچەی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست روویدا لەبەرامبەر وڵاتانی رۆژئاوادا.

یەکێ لەو سەرچاوانەی نەوت لەدونیا، ناوچەی رۆژهەڵاتی ناوەڕاستە، کە پتر 30٪ نەوتی هەناردەی دونیا دەکات 25٪ ی بۆ ئەمریکا دەچێتو 22٪ بۆ ژاپۆن 10٪ بۆ ئەوروپاو 6,6٪ بۆ چینی میللی دەچێت بەپێی ئامارەکانی ساڵی 2005دا، رەنگە رێژەی زیادبوونی ساڵانە 3,3٪ زیاد بکات"[1]. لە نێو رۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا سێ وڵاتی سەرەکی هەن سەرچاوەی نەوتی گەورەن " سعودیا، (ئێران) رۆژهەڵاتی کوردستان)، (عێراق+ باشوری کوردستان" کە پشکی 28٪ نەوتی بەرهەمهێنراوی دونیا پێك دەهێنن و 3/2ی یەدەگی نەوتی دونیای تێدایە سەرەتای ساڵی 2002 بەرهەمی رۆژانەی ئەو سێ وڵاتە 22,7 ملیۆن / پیپ بووە کە 27٪ لەکۆی بەرهەمی نەوتی جیهانی یە" [2].

16,8 ملیۆن/ پیپ لە رۆژێکدا بڕی هەناردەی نەوتی ئەو ناوچەیە" کەنداو ساڵی 2001" رێژەی عارەبستانی سعودی 44٪ و ئێران 15٪، عێراقیش بە 2 ملیۆن پیپ 7ر11٪ بەپێی زانیاریەکانی سەنتەری وزەی نێودەوڵەتی دا مەزەندە دەکەن کە " ناوچەی کەنداو لەساڵی 2002، 23 ملیۆن پیپ نەوتەکەی هەناردەی دەگاتە 30 ملیۆن پیپ لە رۆژێکدا"[3] عێراقو

---

(1) د. منذر عمر، حقائق عن النفط ، انترنیت -2005/4/17 سایتی ئیسلام ئۆنلاین

(2) د. سمیر صارم، انه النفط یا (...)!ص 248

(3) د. سمیر صارم، انه النفط یا (...)!ص 51

باشوری کوردستان" ساڵی 1950 گەیشتوتە 140 هەزار پیپ لە رۆژێکدا، لە ساڵی 1955 گەیشتە 700 هەزار پیپ لـە رۆژێکدا لـە 1960 گەیتشـە یـەك میلـون پیـپ لـە رۆژێکـداو لـە 1965 ملیـۆنو نیوێـك پیـپو 1970 گەیشـتە 1,750 ملیـۆن پیـپ رۆژێکـدا، زۆربـەی داهـاتی ئـەو نەوتـە لـە 1944– 1970 بۆ مەسروفاتی تەحویلیو بەردەست بەکاردەهات(70٪)، پشـکی هێزەکـانی بـەرگری نیـوەی ئـەو رێژەیـە بـو بـواری خـەدەماتو چواریەکی بۆ نەفەقاتی ئینشائی 30٪ بوو.

لە داهاتی نەوتی عێراق"[1]. ئـیرانو رۆژهـەڵاتی کوردسـتان" لـە سـەرەتای ساڵانی سەدەی رابردوو رۆڵێکی گرنگیان هـەبووە هـەتاوەکو سـاڵی 1978 ئێرانو رۆژهەڵاتی کوردستان بە دووەم پلە دەهـاتن دوای سـعودیا 6ملیـۆن پیپ رۆژێکدا بەرهـەمهێنان دەهێنـا"[2]. " لـە سـاڵی 1939 نزیکـەی 10 ملیۆن تۆن لە ساڵێکدا (62,)) ملیۆن پیپ/ ساڵێکدا"[3].

روسیا کە لە سەرەتای ساڵانی (20)ی سەدە بیستدا لە ژێـر نـاوی یـەکێتی سۆڤیەتدا بوو " لەپێش دووەمین شـەڕی گـەورەی دونیـا 15٪ بازاڕەکـانی ئەوڕوپای رۆژئاوای بە بەرکەوتبوو، لە دوای ئەمریکا دووەمین وڵاتی نەوتدار بوو کە نـەوتی بـە ئـەوڕوپا دەدا"[4].و دووەمـین شـەڕی دونیـا پیشەسـازی سۆڤیەتی پەکخستبوو، زۆر لە دامو دەزاگاکانی نەوتی تێك شکاندبوو، بەلام هەر بەدوای شەڕ راگرتندا بەپێی پیلانو بەرنامەیەکی نویێ، سۆڤیەت تـوانی ئـابووری خـۆی هەڵسـێنێتەوەو گەشـە بکـا، " لـە ماوەیـەکی کەمـدا تـوانی هـەمان توانـای بەرهـەمهێنانی نـەوتی بهێنێتـەوە دۆخـی جـارانو لـەنێوان (1955–1961) هەناردەی نەوتی سۆڤیەت لەزیادبووندابوو، لە 8 ملیـۆن

---

(1) د. محمد الرميحي النفط والعلاقات الدولية ص 178.

(2).هەمان سەرچاوە ص .172

(3) هەمان سەرچاوە ص162.

(4) د. محمد الرميحي النفط والعلاقات الدولية...ص 79.

تۆن (50,32 ملیۆن / پیپ" بۆ 40 ملیـۆن تـۆن (251,6 ملیـۆن پیـپ – سالێکدا"[1].

" لە ساڵی 1985 گەیشتە 12,5 ملیۆن پیپ/ ڕۆژێکداو لەساڵی 1989 دا دابەزی بۆ 7 ملیۆن/ پیپ لە ڕۆژێکداو لە نەوەتەکانی دابەزی یـە 6 ملیـۆن/ پیپ لە ڕۆژێکداو لە تشرینی دووەمـی 2002 بەرهـەمی روسـیا گەیشـتە 8 ملیۆن/ پیپ لەرۆژێکدا(3 ملیار پیپ لە سالێکدا) لە ماوەی دەساڵدا، روسیا 4/3 بەرهەمی نەوتی دەنرێتە دەرەوەو چوڕاوگەکەی دیکـە وەك بەرهـەمی نـاوخۆ"[2]. بـەم شـێوەیە دووەم وڵاتـی دونیـا دوای عارەبسـتانی سـعودی 112، روسیا 10٪ نەوتی ئەمریکا دابـین دەکـا، سـالیَ 2005 نزیکـەی 4 ملیۆنو 300 هەزار پیپ لە ڕۆژێکدا دەنرێیتە دەریَ"[3].

وڵاتانی حەوزی قەزوین، " ئازربایجان، کازاخسـتان، ترکمانسـتان" نزیکـەی نیـو ملیـۆن پیـپ لـە ڕۆژێکـدا دەنێرێتـە دەرەوەو " بـەپیَ ی زانیاریـەکانی ئەمریکا لە ساڵی 2010، هەناردەی نەوتی ئەو وڵاتانە گەیشتە 3,5 ملیۆن پیپ لە ڕۆژێکدا"[4].

ئەمریکای باکور" ئەمریکا + کەندا" مەکسیك یەکیَ لـەو ناوچـانەن نـەوتیان هەناردۆتە دەرەوە، بۆ ماوەیەکی دوورو درێژ، ئـەمریکا پشـکی هـەرە زۆری ئـەوروپای ڕۆژئـاوای دابـین دەکـرد، سـاڵی 1950 نزیکـەی 52٪ کـۆی بەرهەمی نەوتی دونیا بەرهەمدەهێنا.

" کەنـەدا تـا ئێسـتاش 7٪ نـەوتی پێداویسـتی ئـەمریکی دابـین دەکـات، ئەمریکا ساڵی 1999 پێداویستی 19,5 ملیۆن پیپ لە ڕۆژێکدا پێدوایسـتی

---

(1) هەمان سەرچاوە ص 81.

(2) د. سمیر صارم، انه النفط یا (...)!ص 57.

(3) هەمان سەرچاوەی ص 58.

(4)هەمان سەرچاوە ص 59.

نەوتی بوو" [1]. کە چی تا ئێستاش 9,5 ملیۆن پیپ / لە رۆژێکدا، 48٪ لەناوەخۆدا بەرهەم دەهێنێ، " ساڵی 1991، 10٪ ساڵی 2003، 11٪و 7,7 ملیۆن پیپ لە رۆژێکدا، لە بەرهەمی نەوتی دونیای بەرهەمهێناوە، [2].
هەروەها ئەفریکیا، لیبیا (1,3 م. پ. ر) جەزائیر (1,2 م. پ. ر) میسر، تونس، نێجریا، 1,9م. ب. ر ..هتد بەشدارن لە بەرهەمهێنانی نەوتیو سەرچاوەیەکی نەوتی دونیا"[3].

وڵاتانی ئەمریکای لاتینی بەتایبەتی فەنزەویلاو مەکسیكو ئەکوادۆر، یەکێ لەسەرچاوەکانی نەوتی دونیان، فەنزویلا ئێستاش بەرێژەیەکی باش بەشداری بەرهەمهێنان دەکاو لەسەر نەوت لە ململانێکی سەخت دایە لەگەڵ ئەمریکاو یەکێ لە وڵاتە کاریگەریەکانی نێو ئۆپیکە، (ساڵی 1937، 20 ملیۆن تۆن نەوتو ساڵی 1941 30 ملیۆن تۆن 12518 ملیۆن پیپ/ رۆژێکدا ساڵی 1946 گەیشتە 90 ملیۆن تۆن....ساڵی 1958 گەیشتە 2,6 ملیون/ پیپ/ رۆژێکداو ساڵی 1965 بەرزبۆوە بۆ 3,5 ملیۆن پیپ/ رۆژێکدا.[4].

"ساڵی 2000 بڕی نەوتی هەناردەی بۆ دەرەوە، گەیشتە 2,7 ملیۆن/ پیپ/ لەرۆژێکداو هی مەکسیك 14/م.ب.ر"[5]. ئەوروپا بەتایبەتی وڵاتانی دەریای باکور"نێروێژ"و ئەوجا بەریتانیا، نێرویژ ساڵی 2000، 3,3 م. پ.ر، نزیکەی 3,1 م.پ.ر ناردۆتە دەرەوەو بەریتانیا 2,8 م. پ. ر بەرهەمهێناوەو 1,1 م. پ. ر هەناردۆتە دەرەوە"[6]. ئەوجا چەندین وڵاتی

---

(1).هەمان سەرچاوە ص 55.

(2).هەمان سەرچاوە ص 53.

(3) هەمان سەرچاوە ص .61

(4) د. محمد الرميحي، النفط والعلاقات الدولية ص 149-155.

(5) د. سمير صارم، انه النفط يا (...)!ص 61.

(6) هەمان سەرچاوە ص 61.

دیکە هەیە وەك ئەندەنوسیاو چین‌و ئوستراليا، نیوزەلندا، بابواگینیا...هتد، چەند ولاّتێکن لە بەرهەمهێنانی نەوتی دونیـا پشـکدارن‌و یـەدەگێکی نـەوتی زۆریان تێدایە هەیە، بۆ زیاتر سەیری نەخشەی ژمارە (52)بکە.

***خشتەی ژمارە (48)**

بەرهەمهێنان و بەکارهێنانی نەوت لە جیهاندا ساڵی 1989(*)

	ملیۆن تۆن بەرهەم هێنان	لە جیهاندا٪	بەکارهێنانی ملیۆن/ تۆن	لە جیهاند٪
وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا	433,8	14	792,6	25,6
یەکێتی سۆڤیەت	607,5	19,7	434,7	14
کەنداوی فارس	814	26,3	14,3	4,5
مەکسیکۆ	141,2	4,6	–	–
فەنزویلا	99,2	3,2	–	–
لیبیا	54,8	1,6	–	–
نێجیریا	79,1	2,6	–	–
جەزائر	50,4	1,6	–	–
چین	138,3	4,5	117,1	3,8
ژاپۆن	–	–	232,8	7,5

(*)ئەم خشتەیە لە ل 125، 127 لە پەرتووکی عێراق و بەردەوامی قەیرانی خۆرهەڵاتی ناوەڕاست د. ئەوان. و. ئەندروسن وەرگیراوە

خشتەی ژمارە (49)

گەورە وڵاتانی هەناردەی نەوتی دونیا ساڵی 2000(**)

ملیۆن ب.ر.

ز	وڵات	بەرهەم	لەکارهێنان	هەناردە	
1	عارەبستانی سعودیا	9,1	1,3	7,8	
2	کۆماری روسیای فیدرال	6,7	2,4	4,3	
3	نێرویژ	3,3	0,2	3,1	
4	فەنزوێلا	3,1	0,5	2,7	
5	ئێران	3,8	1,2	2,6	
6	میرنشینەکانی عارەبی	2,5	0,3	2,2	
7	عێراق	2,6	0,5	2,1	
8	کوێت	2,2	0,2	2,1	
9	نێجیریا	2,1	0,3	1,9	
10	مەکسیک	3,5	2	1,4	
11	لیبیا	1,5	0,2	1,3	
12	جەزائر	1,4	0,2	1,2	
13	بەریتانیا	2,8	1,7	1,1	

ئـەو وڵاتانــەی نــەوتیان زۆر پێویســتە بــە تایبــەتی وڵاتــانی رۆژئــاوای سـەرمایەداری، ئـەوروپای رۆژئـاوا، ئـەمریکا، ژاپـۆنو ئـەوجا چـین، چـەند بازارێکی سەرەکی ساغ کردنەوەی نەوتن لە جیهاندا، ئەگـەر چـی ئـەوروپاو

(*)ئەم خشتەیە لە ، انه النفط یا (...)! د. سمیر صارم ص 61، وەرگیراوە.

ئـەمریکا لـەوەوپێش لـەڕێگای دەسـت بەسـەرداگرتنی سـەربازی یـا دانـانی پاسـەوان لـەجیاتی خۆیـان، نـەوتییان بـۆ خـو دابـین دەکـردو هـەر ئـەو هۆکـارەش بـوو جیهانیـان لـە یەکـەمین شـەڕی گـەوەری دونیـا بەتایبـەتی ڕۆژهـەڵاتی ناوەڕاسـت لـەنێو خۆیـان دابەشـکرد یـەکێ لـە قوربانیـانی ئـەو بەرژوەندیە تەسکە یان، گەلی کوردسـتان بـوو لـەدوای بڕانـەوەی دووەمـین شەڕی گەورەی دونیا، تەرازووی هێز گۆڕانی بەسـەر داهـاتو دوای ئـەوەی ئەورووپای ڕۆژئاوا تاکە هێزی سەربازی ئابووری‌و سیاسی دونیـا بـوو ئێسـتا بووەتە بەشێك لە تەوەری سیسـتەمی نـوێ ی جیهـانی" دوو جەمسـەری"، پاشەکشەی کـرد بـۆ قـازانجی ئـەمریکا، ژاپـۆن یـەکێ لـەو وڵاتانـە بـوو کـە ڕۆڵێکـی سیاسـی‌و سـەربازی دیـاری هـەبوو، ئێسـتا ئـەویش پاشەکشـەی کـردووە، هەڵسـانەوەو گەشـەکردنی پیشەسـازی پشـت بەسـتوو بەنـەوت، ئەوانەی خستە نێو پەیوەندێکی نـوێ لەلایـەك لەگـەڵ زلهێـزانو لـە لایـەکی دیکـە لەگـەڵ وڵاتـانی بەرهەمهێنـەری نـەوت، بەتایبـەتی لـە ڕۆژهـەڵاتی ناوەڕاستو ئەفریکیاو ئەمریکای لاتین.

بازاڕەکانی فەرەنسا، بـەریتانیا، جەرمانسـتانی ڕۆژئـاوا، هۆڵەنـدا گـرنگترین بازاڕی لـەکارهاتوی نـەوت بـوون لەئـەورووپای ڕۆژئـاوادا، لـەدوای بڕانـەوەی دووەمین شەڕی گەوەری دونیا، نەوتی ئەوڕوپای ڕۆژئاوا زۆربەی لە ئەمریکا بەشێوەی " تەکریر" ساف کـراوی دەهـات" سـاڵی 1950/ 455 ملیـۆن/ تۆن لەساڵێکداو 1960/ 220 ملیۆن/ تۆن لە سـاڵێکدا، 1973/ 945 م. تۆن/ سالێکدا بەکارهاتووە"[1].

(فەرەنسا ساڵی 1977 یانی 13,9٪ لێ کەم کراوەتـەوە لـە ئیتالیـا 20٪ کەم کراوەتەوە بە بەراورد لەگەڵ ساڵی 1973"[2].

بەریتانیا کەمتر پشتی بە نەوتی ڕۆژهەڵاتو ئەمریکا بەستو دەستی کرد بە

---

(1) محمد الرميحي، النفط والعلاقات الدولية، ص 106.

(2) د.محمد ازهر السماك، اقتصاديات النفط،، ص 171.

پشت بەستن بە نەوتی ناوچەکانی دەریای باکور ساڵی 1976/ 20 تۆن/ ساڵێکداو 1977/ 40 ملیۆن تۆن/ ساڵێکداو ساڵی 1978/ 60 ملیۆن تۆن/ ساڵێکدا، جەرمانستانی رۆژئاوا بەهەمان شێوە پشتی بە نەوتی دەریای باکور بەستو ساڵی 1976 نزیکەی 5 ملیۆن/ پیپ/ ساڵێکداو لەو شوێنە هاوردو هۆڵەندا 18٪ هاوردەی نەوتی خۆی کەم کردەوە ساڵێ 1977 بە بەراورد لەگەڵ ساڵێ 1973"[1].

ژاپۆن پشتی بە بازاڕی جۆراو جۆر بەستووە، نەك یەك بازاڕ، لەیەك کاتدا، بەتایبەتی رۆژهەڵاتی ناوەڕاستو ئێران، سعودیا، ئەندەنوسیا، ئیمارات، عێراق" ئێران ساڵی 1970/ 43٪ پێداویستەیە نەوتیەکانی دابین دەکرد ساڵی 1975 دابەزی بۆ 25٪، سعودیا 33,3٪ عێراق 3٪ بۆدابین دەکرد"[2]. لە ساڵانی 1977–1980 بەم شێوەیە بوو سعودیا" 30٪ و کوێت 3,6٪ قەتەر 1,6٪و چین 2,9٪و رۆژهەڵاتی ئاسیا 4,9٪و هی دیکە 0,9٪"[3].

ساڵی 1989، 232,8 ملیۆن تۆن لەساڵێکدا کەدەکاتە 7,5٪ هاوردەی نەوتی دونیا بەر ژاپۆن کەوتووە"[4] ژاپۆن 75٪ ی پشت بەووزەی نەوت دەبەستێو لە ساڵی 1981، 5٪ی پێداویستی نەوتی لەچین دەهێنا، هەورەها رێککەوتنێکی لەبارەی نەوت لەگەڵ مەکسیك کرد ساڵی 1980"[5]. " ئەگەر ساڵانە داخوازی نەوتی دونیا 59,8– 60,4 ملیۆن پیپ/ رۆژێکدا بێ، ئەوا ژاپۆن 6,3– 6,9 ملیۆن پیپ/رۆژێکدا بووە"[6].

---

(1).هەمان سەرچاوە ص 172

(2) د. محمد ازهر السماك،اقتصاديات النفط ل 168

(3)د. محمد الرميحي، النفط والعلاقات الدولية ص 143

(4)د. ئەوان. و. ئەندروسن، عێراقو قەیرانی خۆرهەڵاتی ناوەڕاست ل .127

(5).محمد الرميحي،النفط والعلاقات الدولية، ص 132

(6) هەمان سەرچاوە ص .134

بەم شێوەیە ژاپۆن بە دووەمین بازاڕی نەوت لەدوای ئەمریکا دادەنرێ.

رووی رۆژئاوای زەوی سەرچاوەی سەرەکی نەوت فرۆشی لەئەمریکا بوو، بەتایبەتی کەندا تاحەفتاکانی سەدەی رابردوو بەڵام لەدوای ئەو ساڵاندا ئەم مەسەلە گۆڕانی بەسەردا هات" نێجیریاو سعودیاو ئەندەنوسیا لەو دەماندا، سەرچاوەی سەرەکی بوون لە فرۆشتنی نەوت بە ئەمریکا، 45٪ لە پێداویستی ئەمریکایان پێك دەهێنا، لەدوای ساڵانی 1980 بەم شێوەیە بوو، لە نیوەی رووی زەوی 25٪و 18٪ ی لە وڵاتانی ئەفریکیو 36٪ لە وڵاتانی عەرەب" ئاسیاو ئەفریکا"[1].

ئێستا ئەمریکا 52٪ی لە پێداویستیەکانی نەوتی خاوی لە دەرەوە بۆ دێت، مەزەندەی ئەوەشی لێ دەکرێ ساڵی 2020 بگاتە (63– 65٪) و ئێستا 19,300 ملیۆن پیپ/ رۆژێکدا پێداویستیەیەتی کەچی 10,300 لە دەرەوە بۆ دێت، 25٪ لە رۆژهەڵاتی ناوەڕاست 18٪ لە مەکسیكو 14٪ لە فەنزویلا 7٪ لە کەنەداو 5–6٪ لە قەوقاس بەپێی ئامادەکانی ساڵی 2000"[2]." بەرهەمهێنانی خۆماڵی دادەبەزی رەنگە ساڵی 2009 بگاتە 6,2 م. ب. ر ساڵی 2025 بگاتە 4,7 م.ب.ر کەچی پێداویستی بگاتە 25 ملیۆن ب.ر. "[3].، ئەمریکا سەخلەتە لەکەم بوونەوەی نەوتی خۆیو زیاد بوونی پێداویستی نەوتی وای لێ کردووە لە ئێستاوە پلانی تایبەتی هەبێ.

چینی میللی لەوەوپێش نەوتی دەدایە وڵاتانی دیکە، کەچی ئێستا لەبەردەم پێشکەوتنی ئابووریدا *، ئالەی پیشەسازی پێداویستی زۆری بە نەوت

---

(1) د. محمد ازهر السماك، اقتصاديات النفط ص 167

(2) گۆڤاری china today.2/7 /4..2بەناوی نەوتی ئەمریکا"

(3) د. سمير صارم، انه النفط يا (...)،ص72+ وتاریَك فؤاد ملحم لە ئەنتەرنێت بەناوی اقتصاديات السعودى.

(*)ساڵی 2005 بەرهەمی ناوخۆی چین 180 ملیۆن /تۆن، نەوت بوو، ساڵی 2004، 175 ملیۆن تۆن بەرهەمی هێنابوو 117 تۆنی ئیستراد کردبوو.

هەیە" ئێستا 2و46 ملیۆن/ پ/ر رەنگە ئەم برە ساڵی 2025 بگاتە 9,2 م.پ. ر"[1] ئەم پێداویستیی زۆرەی چینی میللیو کرینە زۆرە ئەمریکای ترساندوەو لەبەردەم پێداوێستیەکانی ئەوروپاو ژاپۆنو چین کەوتۆتە خۆو بڕیاری داوە کۆنتڕۆلی سەرچاوەکانی نەوتی سەرەکی بەدەست خۆی بێت.
یەکێ لەئامانجە لەپێشنیەکانی داناوەو گەیشتن بە سەرچاوەی نەوتی رۆژهەلاّت لەستراتیژیەکانی ئەمریکا دایە بەتایبەتی یەک بیری نەوتی رۆژهەلاّت" عێراق 1318 هەزار پ. ر و سعودیا (8) هەزار پ. ر ئێران 2100 هەزار پ. ر 55 پیپ بیرەکانی کەنەدا 15 پیپ ئەمریکا ئەوجا نەوتی رۆژهەلاّت لەجۆری باشو تێ چۆی دەرهێنانی پارەیەکی یەکجار کەمی دەوێ لە دۆلارێك تا دوو دۆلارە لەباشوری کوردستان 70–80 سنتەو لە ئەمریکا 15 دۆلاری تێ دەچێ"[2].

نرخی نەوتو دەرئەنجامەکانی نرخ لە پیشەسازی نەوتیدا..

نرخی هەر کالایەك لەئاکامی کارلێکردنی، " عرض وطلب" ئەو کالایە دەست نیشان دەکات، کەپێ ی دەگوترێ" نرخی بازار" ئەم نرخە بەردەوام دەبێ، تاوەکو شێوەی ئەو " عرض و طلب" ە دەگۆڕدرێ، بەم شێویە سەرلەنوێ هاوکێشەی نوێ دروست دەبێتەوە.
نەوتی خاو گەر وەك کالاّیەك سەیری بکەین، دەبینین تایبەتمەندێتی خۆی هەیە و بە کۆمەلێك زەرفی غەریبو دەگمەن دەورە دراوە، تاوەکوو دوای ساڵی 1970 ناکرێ جۆری بازاڕو نرخ دەست نیشان بکرێ، لەلایەك کارتەلاتی نەوتیەکان هەموو شتێك لەو پیشەسازیەدا بەتایبەتی کە تفاعلاتی " عرض و طلب" رۆلی نەبوو لە دەست نیشانکردنی نرخدا،

---

(1) مؤاد ملحم، اقتصاد سعودي، انترنيت
(2) د. سمير صارم، انه نفط يا(...)، ص 82

ئەوەی رۆلی هەبوو بەرژەوەندی ئـەو کۆمپانیـە نەوتیـە مۆنۆپۆلیـەکان بـوو دەوڵەتە کۆلۆنیالیسـتەکان، بـە درێـژایی مێـژووی سـەرهەڵدانو پەیـدابوونی نەوتی خاو لەنێو پیشەسازی نەوتیدا تـاوەکو سـالآنی 1970 یـەك نـرخ بـۆ نەوت نەبوو چەند نرخێك هەبوو، هەریەکەو بۆ خزمەتی یـەکێ لـە کۆمپانیـە نەوتیە مۆنۆپۆلییەکان بوو، کە چواریان ئەمریکی (3) یان ئـەوروپی بـوون، بە کارتەلی نەوت ناوزەد کرابوو، لەنێو نێوەندی ئەو بـازاڕەدا، دواکـەوتووی ئـەو وڵاتانـەی کـە نـەوتی تێـدابوو یـاخود سەرچـاوەی ئـەو ماددەیـە بـوو، داگیرکردنی لەلایەن وڵاتانی کۆمپانیا نەوتیەکان، هاوکـاریو یارمـەتی دەری زۆربوون بۆ ئەو کۆمپانیانە کە ببنە خاوەن نفوزی بـەهێز لـەو مەیدانـەدا، " لەسەرەتادا نرخی یەك پیپ نەوت 2 دۆلار بوو، بەلام دوای ئەوەی نەوت لـە ئەمریکا بە فەڕی دۆزرایـەوە نرخـی دابـەزی لـە دەیـەی شەشـەمی سـەدەی نۆزدە گەیشتە 10 سەنتو لەساڵی 1913، نرخی یەك پیپ لە نـەوتی پلـە 24 لە کەنداوی مەکسیك بووە 80 سەنت ولە 1914 گەیشتە 40 سەنتو لەساڵی 1921 بۆوە (1) دۆلارو چارەگ"[(1)]. بەم شێوەیە نرخی نـەوت لـە هەر سوچێکی ئەو دونیایە بـەپێی نرخـی نـەوتی کەنـداوی مەکسـیك پێـوەر دەکرا، دوای ئەوەی داهاتی گواستنەوی دەهاتە سەر، ئەم پێوەرە درێـژەی هەبوو تاوەکوو بڕانەوەی دووەمین شەڕی گەورەی دونیاو بەتایبەتی لەدوای ئەوەی قورسایی نـەوتی هـەناردەی ئـەوروپا کەوتـە رۆژهـەڵاتی ناوەڕاسـت، ئەوەبوولە ساڵی 1947 گەیشتە ئەوەی کە نەوتی کەنـداوی فـارس بکرێتـە پێوەری نەوتی رۆژهەڵاتی ناوڕاست.

لە سەرەتای 1948 نرخـی نـەوتی کەنـداوی مەکسـیك بۆیـەك پیـپ 1,70 دۆلار بوو کەچی هی کەنداوی فارسـی 1,17 دۆلار بـوو، 53 سـنت جـودای لـەنێوانیان هـەبوو، بـەم شـێوەیە ئـەوروپای رۆژئـاوا پـتر پشـتی بەنـەوتی کەنداوی فارس بەستو نەوتی هاوردەی ئەمریکا لە کـەمی دا سـاڵی 1948 تەنیا 3 ملیۆن تۆنی نەوتی خاوی هەناردە ئەوروپا هەر لەو سـاڵەدا بـە پـێ

(1) د. محمد ازهر السماك اقتصاديات النفط ص 184.

ئامارەکـان ئـەوەی نیشـان دا، کـە ئـەمریکا لـەبڕی هـەناردە ئێسـتا لـەنێو وڵاتانی هاوردەی نەوت دادەنرێ"[1].

***خشتەی ژمارە (50)**

بەرهەمی نەوتی خاو لە ساڵانی(*) 1950

بەرهەمی دونیا	516 م. تۆن
بەرهەمی ئەمریکا	282 م. تۆن
رێژەی ئەمریکا لەنێو	٪52
هاوردەی نەوتی	759 هەزار پیپ/ رۆژێکدا
رۆژهەلاتی ناوەراست	643 هەزار پیپ / رۆژێکدا
٪نەوتی رۆژهەلات لەنێو دونیا	٪84

" لـــەنێوان ســـاڵانی 1948 – 1949 کۆمپانیـــە نەوتیـــەکانی گـــەورەی مۆنۆپۆلی دونیا، بە ئەنقەست هـەوڵییان دا نرخـی نـەوتی غـەیرە ئـەمریکی دابەزێنین، نرخی نـەوتی عـارەبی سـوکی 36پلـە" رأس تنـورە، لـە 2/22 دۆلار ساڵی 1947 بوو بە2,03 دۆلار ساڵی 1948 بـۆ 1,88 لـە ئـەیاری ساڵی 1949و بۆ 1,75 دۆلار لە تەمموزی 1949 دا"[2].

بەم شێوەیە ئەو کۆمپانیە مۆنۆپۆلیانە، درێـژەیان دا بـە دابەزانـدنی نـەوتی رۆژهەلاتی ناوەڕاست، لـە سـاڵانی 1948– 1949–1959– 1960، لـە سـاڵی 1947 جـودایی نێـوان هـەردوو جـۆری نـەوتی خـاو" ئـەمریکیو رۆژهەلاتی ناوەڕاست" 50 سنت بوو، لە ساڵی 1950 گەیشتە 97 سـنتو

---

(1) محمد ازهر السماك، اقتصاديات النفط د. ص 187.

(*)ئەم ئامارانە لەدوو خشتەی پـەرتووکی " مبـادي اقتصـاد البترول،" محمد احمد الدوري" ص 272 –282

(2).هەمان سەرچاوە ص 281

دۆلارێك 1965و 1,20 دۆلار ساڵی 1959"(١). بەم شێوەیە ئەو کۆمپانیە نەوتیانە درێژەیان دەدا بە دابەزاندنی نرخی رۆژهەلاتی ناوەڕاست، لەگەڵ ئەوەشدا هوشیاریەکی نەتەوەییو شارەزایی نەوتی لەلای وڵاتانی بەرهەمهێنەری نەوتی بەقوڵی پەیدابوو، لە ساڵانی پەنجاکاندا، شۆڕشی(مصدق)و خۆماڵی کردنی نەوتی " ئیران" و رێککەوتنی سعودیاو کۆمپانیەکانو 1950 شۆڕشی میسری 1952و لە وەو پێشیش رێککەوتنی کۆمپانیەکان 1948، مەبدەئی نیوەی هێنابووە گۆڕێ، لەگەڵ ئەوەشدا ئەو کۆمپانیانە بەوە نەوەستانو " لە سەرەتای 1960 جارێکی دیکە 18٪ نرخی نەوتی خاوی رۆژهەلاتیان دابەزاند، لە ساڵی 1960 دا دوو جار کۆمپانیە زلەکان نرخی نەوتیان دابەزاندو لە ئابی 1960 کۆمپانیای " ئاسۆ" نرخی نەوتی رۆژهەلاتی راگەیاند"(٢). پریشکی گڕەکە بەربووو ئاگرەکە هەلگیرسا دوای یەك مانگ لەراگەیاندنی ئەو نرخە، لە 10ی ئەیلولی 1960، پینج ولات" عێراق، کوێت، سعودیا، فەنزویلا" دوای کۆبوونەوەیان لە بەغدا جاڕی رێکخراوای وڵاتانی هەناردەی دەرەوەی نەوتی یان دا کە دوایی بە OPEC ناسرا" Organization of the petroleum Exporting countries" دەرگا بەواڵایی هێلرایەوە بۆ وڵاتانی هەناردەی نەوتی سەرەکی، لەساڵی 1967 (قەتەرو لیبیاو ئەندەنوسیاو ئەبو زەبیو نایجیریاو ئەکوادۆرو گابۆن" هاتنەنێو ئەو رێکخراوە بەهەر حاڵ کۆیان 44,4٪ لەبەرهەمو 71.6٪ لەیەدەك 84,7٪ لە هەناردەی نەوتی، دونیا پێك دەهێنا"(٣).

بەم شێوەیە ژمارەی وڵاتان لەزیاد بووندا بوو تاوەکو گەیشتە 13 وڵات، لەراستیدا دروست بوونی ئەو رێکخراوە لە ئاکامی ململانێو بێ موبالاتی نابەرابەری کۆمپانیا نەوتیەکانی دونیا هاتە کایەوەو لەرەوشێك دا بێجگە

(1). د. محمد احمد الدوري، مبادیء اقتصاد البترول، ص 286

(2) هەمان سەرچاوە، ص 189

(3) هەمان سەرچاوە، ص 189.

لــەوەی هۆشــیاری نەتــەوەیی لەبەرزبوونــەوە دابــوو لەناوچــەکەویەکێتی سۆڤیەت لەمەیدانی نـەوت هـاتبووە پـێشو چـەندین کۆمپانیـای بچـووکتر لەوەی هەبوو دروست ببوو، لە 28 کۆمپانیای بچووکی سـەربەخۆی سـاڵی 1945، گەیشتە 190 کۆمپانیا لەو جۆرە ساڵی 1958 دا.

چەندین کۆمپانیای دیکەی ئەوروپایی ڕۆژئاوایی" ئیڤی ئیتاڵی، فەرەنسـی و ژاپۆنیو ...هتد"[1].

خشتەی ژمارە (51)

نرخی پترولی راگەیەنراو لە 1949- 1960 (*)

نرخ دۆلاری ئەمریکی پیپ

ساڵ	پترولی ئەمریکی	پترۆلی فەنزوێلی	پترۆلی ڕۆژهەلات سعودیا
1949	2,75	2,65	1,88
1950	2,75	2,65	1,81
1951	2,75	2,65	1,71
1952	2,75	2,65	1,71
1953 نیسان	2,75	2,65	1,75
1953 حوزەیران	3	2,60	1,97
1955	3	2,82	1,97
1957 حوزەیران	3,25	3,07	2,12
1959شوبات	3,14	2,92	1,94
1959 نیسان	3,14	2,82	1,94
1960 اب	3,14	2,82	1,84
1961	3,28	–	1,80
1970	3,40	–	1,80

(1). د.محمد احمد الدوری مبادیو البترول، ص 289

(*)ئـەم خشـتەیە ئامارەکـانی لـە پـەرتووکی مبـادیء و اقتصـاد الـبترول وەرگـیراوە ص292

له شەستەکان" ی سەدەی بیستەمدا، ئۆپێك هاتە مەیدانو توانی سنورێك بۆ دەسەڵاتی رەهای کۆمپاینە مۆنۆپۆلیەکانی نەوتی دابنێ، ئەگەرچی دانوستان بۆزیاد کردنی نرخ سیمای ئەو دەورانە بوو، بەلام توانرا سنورێك بۆ دەسەڵاتیان دابنرێ لەبواری پیشەسازی نەوتیدا نرخیش چیدیکە دانەبەزێندرێ، ئەوەبوو لە چوارەم کۆبوونەوەی ئەو رێکخراوە کەلە حوزەیرانی ساڵی 1962 بەسترا دانوستان کرا لەگەڵ کۆمپانیەکان لەپێناو دەستەبەر کردنی نرخێکی گونجاو

لەدوای ساڵانی شەستو سەرەتایی ساڵانی حەفتا ئەم قۆناغە یەکجار بەبایەخو هەستیارە لەمێژووی گەشەسەندنو پەرەگرتنی پیشەسازی نەوتیدا بۆولاتانی نەوت خوازو ولاتانی بەرهەمهێنەر بەتایبەتی ولاتانی رۆژهەلاتی ناوەڕاست دا، بەپێ ی ئەو هەڵوێستو سیاسەتە نەوتیانەی لەو ماوانەدا نواندیانو سەرلەنوێ هاوکێشەیەکی لەبواری پیشەسازی نەوتی سەقامگیر بوو لەسەر ئاستی دونیادا.

کە بەقۆناغی داکۆکی کردن لە مافو خواستەکانی نەتەوەیی لەبواری نەوتی دەکاتەوە، ئەگەر لەدەیەی شەستەکان داکۆکی کردن بوو، ئەوا لە حەفتاکان، قۆناغی هێرشو وەرگرتنەوەی مافەکان دەستی پێکرد، شۆڕشێك بوو لەو بوارەدا، ئەوەی زەمینەی ئەو شۆڕشەی خۆش کرد، بێجگە لە زوڵمی بێ سنوری کۆمپانیاکان" داخوازی نەوتی خاو بۆ ئالەتی پیشەسازی سەرمایەداری زیادی کرد ساڵی 1960 ئەوروپای رۆژئاوا پێویستی بە 3,6 ملیۆن پیپ لە رۆژێکدا بوو کەچی 1970 پێویستی بە 12،8 م. پ. ر، ژاپۆن 6و م. پ. ر ساڵی 1960، لە 1970 پێویستی بە 4,2 م. پ. ر هەیە"(1). لەهەمان کاتدا توانای هەناردەی نەوتی ئەمریکی بۆ دەرەوە بەتایبەتی لە فەنزویلاو هەندێ ولاتانی رۆژهەلاتی ناوەڕاست

---

(1) د. محمد ازهر السماك، اقتصاديات النفط ، ص 194

بەتایبەتی لە نەوتی سعودیو لیبیاو کوێت، ڕاگرتنی هێڵی بۆڕیەکان تایلاین

خشتە (52)

بڕی پشت بەستوو بەنەوت 1960-1970(*)

ناوچە	1960		1970	
	بارستای م.پ.ر	ڕێژەی سەدەی	بارستایی م.پ.ر	ڕێژە
وولاتانی هاوکاریو نشونما" "	0,4	32,6	12,4	59,6
ئەمریکای باکور	10,2	32,6	15,3	43,3
ژاپۆن	0,6	36,4	3,8	71,1
ولاتانی دیکەی دونیا	5,5	22,4	10,7	31,8
بەکارهێنانی جیهانی	20,3	33,2	42,2	43,9

بەم شێوەیە بۆ یەکەم جار لەمێژووی پیشەسازی نەوتدا، توانای فشارەکانی داخوازی نەوتی نەبیّو کەم کردنەوەی لە کارهێناوەی لەدەست دەرچووبیّ، ولاتانی سەرچاوەی نەوت" بەرهەمهێنەر لەوەزعێکدابن نەك بتوانن کەلك لەو وەزعە وەربگرن، بەڵکو کۆنترۆل لەدەست خۆیاندا بێت سیاسەتی نەوتی بەخۆیان بەڕێوە بەرن.

" لەرێکەوتنی تارانی نێوان" عێراق ـکوێت، سعودیە، ئەبوزەبی، قەتەر، ئێران" 14ی شوباتی 1971 لە نێوان ئەو ولاتانە وکۆمپانیاکان ئەنجامدارو پەیوەستدار بوو بەهەناردەی نەوت بۆ پێنج ساڵ لە کەنداو لە 2ی نیسانی 1971 دا کە پەیوەستدار بوو بە نەوتی هەناردەی دەریای ناوەڕاست"(1).

ئەم دوو ڕێککەوتنە لەسەر بنەماکانی کۆنگرەی کاراکاس پێك هاتبوو،

(*) ئەم خشتەیە لە اقتصادیات النفط، د. محمد ازهر السماك، ص198.

(1) د. محمد ازهر السماك اقتصادیات النفط، ص 198

جودایی خاڵەکانی ڕێککەوتنەکان تەنیا لە جودایی جوگرافیو چەشنی نەوت بوو.

لە کۆبوونەوەی تاران (33) سنت بۆ هەر پیپێکی نەوت زیادی کرد بۆنەوتی کەنداوی فارسیو بۆ نەوتی دەریای ناوەڕاست 43 سنت، لەو ئەنجامەدا نێجیریاو عێراق لەگەڵ کۆمپانیاکان ڕێککەوتنو سعودیا لەگەڵ ئارامکۆو جەزائیر لەگەڵ کۆمپانیای" ئیراب" ی فەرنسی"[1].

"لە شوباتی 1971 جەزایر 51٪ نەوتی خۆی خۆماڵی کردو لە کانوونی یەکەم 1971 لیبیاو لە حوزەیرانی 1972 عێراقو نەوتی خۆیان خۆماڵی کرد"[2]. لە 15–16/ 7/1973 دا ئۆپیك داوای لە کۆمپانیا مۆنۆپۆلیەکان کرد بۆ دانوسان بۆزیاد کردنی نرخی نەوت، کەچی کۆمپانیاکان ئامادە نەبوون بۆ دانوستانو ئەوەبوو لە 16 کانوونی یەکەمی 1973 لە بڕیارێکی مێژووی 70٪ نەوتی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست زێدەی کرد[3]. بەم شێوەیە ڕێککەوتنە پترۆلیەکانی دیکەیان " تاران، تەرابلس، بەیروت، لاگوس، جنیف...هتد" هەڵوەشاندەوەو پتر جەخت لە ڕۆڵی ئۆپیكو بەدوور خستنەوەی کۆمپانیە نەوتیەکان کرایەوەو مەسەلەی بڕیاری سەربەخۆ لەنرخو بڕی دەرهێنانیو بازاڕەکان لە لایەن وڵاتانی بەرهەمهێنەری بوو، هەر بەوەندەش نەوەستان لە 12/22/ 1973 دا لەتاران بڕیاری دیکەیان دا بە زیاد کردنی نرخی نەوت 130٪ لە بەرواری 1974/1/1 دەست پێ بکرێت"[4]. ئەگەرچی بە درێژایی ساڵانی حەفتاکان ئاڵۆزیو یەکناگیری لە نێوان وڵاتانی بەرهەمهێنەری نەوت بەتایبەتی ئۆپێك دا هەبوو، لەگەڵ

---

(1) د. محمد ازهر السماك اقتصاديات النفط، ص 198.

(2) د.محمد احمد الدوري، مبادیء اقتصاد البترول، ص 200.

(3) هەمان سەرچاوەی ص 304.

(4) هەمان سەرچاوە،ص 31.

ئەوەشـدا وڵاتـانی نەوتـدار توانیـان بازاڕیـان لەدەسـتدابێ، کەلـەوەپێش لەدەست وڵاتانی کڕیار دابوو،" ژمارەی ولاتـانی فرۆشـیاری نـەوت لـە 35 دەوڵەتی ساڵی 1973 زیادی کـرد تـاوەکو لـە سـاڵی 1983 گەیشـتە 75 دەوڵەت لە هەمووکیشوەرەکاندا"[1].

"بەرهەمهێنانی نەوتی دونیا لە 1973 دا بەرێژەی 9,3٪ زیادی کـردوو لـە ساڵی 1974 دا 1,3٪ لە کەمی داو لە 1975 دا 5,3٪ لەدابەزیندابوو لـە چاو 1974"[2]. لەو ماوەیەدا چەندین کۆنگرەی نەوتی بەسـترا، کـۆنگرەی (جنیـف 7–9 کـانوونی دووەمـی 1974 و 15–17 حـوزەیرانی 1974و دیسان کیتۆ" نائاسـایی" 12–13ی ئـەیلول 1974 وئـەبوزەبی 9–10 تشرینی دووەمی 1974و کۆنگرەی ڤیینا 12–13 کانوونی یەکەم 1974 24–27 ئەیولی 1975 و ساڵی 27–28 ی ئایار 1976و دەوحـە 15–17 کـانونی یەکـەم 1976و سـتۆکهۆلم 11–12 تـەمموزی 1977و کاراکـاس 20–22 کـانوونی یەکـەمی 1977"[3].ئـەم دە کۆنگرەیـە لـەو ماوانەدا زۆربەی بۆ ڕێکخستنی نـرخو بـڕی نـەوتی بەرهـەمهێنانو بـازاڕ بـوو لەنێو وڵاتانی فرۆشیارو کڕیاری نەوتیدا.

لەسەر داوای ئەمریکا لە 15ی تشرنی دووەمی 1974 وەکالەتی وزەی نێو دەوڵەتی دامەزرا(IEA) لە شازدە وڵاتی نێو 24 وڵاتی ڕێکخـراوی هاوکـاری ئـابووریو نشـونما (OECD) " نەمسـا، بەلـژیکا، کەنـدا، دانیمـارکو جەرمەنسـتانی ڕۆژئـاوا، ئێرلەنـدا، ئیتاڵیـا، ژاپـۆن، لۆکسـمبورکو هۆڵەنـداو ئیسـپانیاو سـویدو سویسـراو تورکیـاو ئینگلسـتانو ئـەمریکا پاشـانیش نیوزیلاندو نێرویژو یۆنانستانیش هاتنە نێوی"[4].

---

(1) هەمان سەرچاوە ص 327.

(2) د.محمد ازهر السماك اقتصادیات النفط د. ص 213

(3) هەمان سەرچاوە ص 204–212.

(4) د.محمد ازهر السماك، اقتصادیات النفط ص 151.

لەراستیدا ئەو ڕێکخراوە سیمایەکی مۆنۆپۆلیەتی بوو، لەبەرامبەر ئۆپیک دروست کرا، یانی ڕێکخراوێك بوو لە پێناو داکۆکی کردنی زوڵمو زۆرداری وڵاتانی کڕیاری نەوت لەسەر وڵاتانی فرۆشیاری نەوت، لەبواری نەوتیشداو بەهێز کردنی هەڵوێستی وڵاتانی کڕیارو وەکارهێنەری نەوتیو بێ هێزکردنی شوێنپێگەی بەرهەمهێنەرو فرۆشیاری نەوت بەتایبەتی لەدەست نیشانکردنی نرخو بارستایی بەرهەمهێنانی نەوتی.

لە لایەن وڵاتانی کڕیاری سەرەکی پێویستیان بە نەوتی خاو زیاتر هەبوو، لە دوایین ساڵانی حەفتاکانداو سەرەتای ساڵانی هەشتاکان بڕی بەرهەمی نەوتی خاو بەتایبەتی لەناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست دا توانای لەزیاد بووندا بوو.

بەرهەمی نەوتی جیهانی ساڵانی 1980 دا بە 32,7 ملیۆن پیپ/ ڕۆژێکدا کە 57 ٪ بەرهەمی نەوتی جیهانی ساڵی 1973 پێك دەهێنێ هەر لەو ساڵە توانای بەرهەم گەیشتە 62 م. پ.ر.و 18 م.پ.ر. لەزیاد بووندا دەمینێتەوە"(1). لەگەڵ ئەوەشدا لەساڵی 1980 تاوەکوو ناوەڕاستەکانی هەشتاکان نرخی نەوتی خاو لە ڕۆژهەلاتی ناوەڕاستدا پشێویو سەرگەردانی زۆری تێدا کەوتو شپرێوی بازاڕەکانو ئاڕاستەکانی لە لایەن ئۆپیکدا یەکگرتووی لەدەست دابوو ناجێگیری وای لێکردبوو جارێکی دیکە وڵاتانی کڕیار زاڵبوونەوە لە بازاڕەکانی نەوتیدا" ئێرانو نێجیریا پەیوەستداری خۆیان بە نرخی نەوتی ئۆپیکدا نەناو لە لایەن خۆیانەوە 4–5,5 دۆلاریان لە نرخی هەر پیپێك نەوت دابەزاندو ئینگلستانو نێرویژ خۆیان بەدوو دەوڵەتی نەوتی دەرەوەی ئۆپیك دادەنا 3 دۆلاریان دابەزاند، ئەم مەسەلەیە درێژەی بوو تاوەکو لە 15/ 1983/3 لەنێو ئۆپیك لەسەری ڕێك کەوتن هەموو لایەك 5 دۆلار لەنرخی هەر پیپێك نەوت دابەزێنن لە 32–34 دۆلار ببێتە 29 دۆلار، هەر ساڵێکی نەبرد کە بەریتانیاو نیرویژ 2 دۆلاری

---

(1)د. محمد احمد الدوري، مباديء اقتصاد البترول، ص 332

دیكەیان لەنرخی یەك پیپ دابەزاندو لەدوای ئەواندا نێجیریا هەمان هەنگاوی نا بێ ئەوەی پرس بە ئۆپێك بكات"[1].

بۆیە جارێكی دیكە ئۆپیك لەجنیف 1984/10/29 كۆبووونـەوەو بڕیاریـان دا بڕی بەرهەمی نەوتی خۆیان لە 17,5 م. پ. دابـەزێنن بـۆ 16 م.پ.ر. و لــە 1985/1/30 كۆبوونــەوەی وەزیرانــی ئۆپیــك دوو دۆلاری دیكــەیان دابەزانـدو لـە 29 دۆلارەوە بـووە 27 دۆلار"[2]. لـەو ئاسـتەدا نەوەسـتاو نرخی نەوتی خـاو بـەرەو لێـژی شـۆڕبۆوە لـە 3 مـانگی یەكـەمی 1986 دا 50٪ نرخی یەك پیپی نەوتی خاو دابەزیو گەیشـتە 12 دۆلار، لـە دەریـای بـاكور 30,7 دۆلارەوە لـەمانگی تشـرینی دووەم بـۆ 20 دۆلارو لـە ئـادارو نیسانی 1987 گەیشـتە 12–10 دۆلار"[3]. لـە نێـو ئـەو وەزعـەی نرخـی نەوت دا، ئۆپیك لە 3ی شوبات لە ڤیەناو 16ی ئادارو 15ی نیسان دووجار لەجنێف بۆ مـاوەی یـەك هەفتـە كۆبوونـەوەو گەیشـتنە ئـەو بڕیـارەی بـڕی نەوت لە 14 م. پ. ر پتر نەبێت، لەنیوەی دووەمی ساڵی 1986 دا 17,7 م.پ.ر "[4]. بەم شـێوەیە لـە سـاڵی 1986 دا ئۆپیـك 55ملیـار دۆلاری لـە ئاكامی دابەزاندنی نرخ زەرەر كرد"[5].

دوای مشور خواردنێكی زۆری نێـوان وڵاتـانی ئۆپیـكو دەرەوەی ئۆپیـك بـۆ جێگیركردنی نرخو ڕێككەوتن لەسەرچـارە سـەرێك كـە بەرژەوەنـدی هـەموو لایەك دەستەبەر بكات، لەكۆتاییـدا گەیشـتنە ئـەنجامو یـەك هەلوێسـتی لـە كۆتاییدا.

---

(1) هەمان سەرچاوە، ص 214.

(2) هەمان سەرچاوە، ص 167.

(3) هەمان سەرچاوە، ص 167.

(4) هەمان سەرچاوە، ص 167.

(5) هەمان سەرچاوە، ص 167.

نەوتو پەیوەندییە نێودەڵەتیەکان

نــەوت کاریگــەری زۆری هــەبووە لەســەر سیاســەتو پەیوەندییــە نێــو دەوڵەتیەکان بەقەد ئەوەی سیاسـەت کاریگـەری کردۆتـە سـەر پیشەسـازی نەوت، ئەوەندەش نەوت بزوێنەری سیاسەتی نێودەوڵەتی بووەو گرنگیـەکی ئابوری جیهانی هەیەو کاری کردۆتە سەر پەیوەندی نێوان گـەلانو وڵاتـانی دونیا، لەسـەرهەڵدانی قـەیرانی نرخـی سـەردەمی سـاڵانی شەست ئـەمریکا ویسـتی کـەلکی لـێ وەربگـرێ بـۆ قـازانجی تایبـەتی خـۆی دابشـکێنێتەوەو کەچی پێچەوانەی راست دەرچوو، کار گەیشتە ئەوەی ئەمریکا هەڕەشە لـە سەرچاوە نەوتیەکانی دونیا بکاو خـۆ ئامادەبکـا بـەهێز ئـەو ناوچـانە داگیر بکـا، بەتایبـەتی دوای سـاڵانی 1973و قـەیرانی وزەی جیهـانو نـاوخۆیی ئەمریکا، کێشەی ووزە بوە کێشەیەکی سیاسی گەرم.

ئـەمریکا سـەرەتا هـەوڵی دا کودەتایـەکی نـاوەخۆیی لـە ئۆپیـك بکـاو ئـەو گۆرانکاریـە بـە قـازانجی خۆیـدا بشـکێنێتەوە، ئەگـەر چـی بـۆ ماوەیـەکی دیاریکراو سەرکەوتوو بوو یاخود بەشێوەیەکی رێـژەیی ئاکـامی هـەبوو، لـە کۆتایدا وڵاتانی ئۆپیك سـەرەڕای بـێ بەرنامـەییانو نـاڕێکیو شـپرێویان لـە ئاراسـتەکردنی نـرخو بـازاڕو بـڕی نـەوت، کەچـی بونـە واقیعێکـی حاشـا هەڵنەگری وڵاتانی بەرهەمهێنەر، مادەیەکی خاوی ستراتیژیان هەیـە، ئالـەی پەیدابوو هی کۆنی هەڵوەشاندەوە بەهۆی نەوتەوەو لەچەندین شوێنی دونیا سەرکێشی زۆر بەهۆی نەوتەوەو لەچەندین یاسای دەریای نێودەوڵەتی کـرا، تـا ئێسـتا کێشـەی دەریـایی لـە ئـەمریکای خـوارو ئـەوروپاو رۆژهـەڵاتی ناوەڕاسـت هەیـە یـاخود لەسـەر " وشـکایی وەك نێـوان تـونسو جـەزائیر، تــونسو لیبیــا، نێــوان میرنشــینەکانی کەنــداوی فارس...هتــد. یــاخود هاوپەیمانیەتی نوێ هاتە گۆڕێ بەهۆی نەوتەوە.

ئۆپیـك "IEA"و بـازاڕی هاوبـەش ئـۆروپی " OECD"و یانـەی دەوڵـەتانی گەورە...هتد." (1).

---

(1) د. محمد الرميحي النفط والعلاقات الدولية، د. ص 243

دەکرێ نەوت وەك چەك بەکاربهێرنی بۆ فشارو هێنانەدی بەرژوەندیو رۆژ بەرۆژیش ئەم خالە جێگیر تر دەبێ لەگۆڕەپانی نێو دەوڵەتیدا، بوونی نەوت لەولاتانەداو پێداویستی ئالەی پیشەسازی سەرمایەداریو جیهانی بۆ ئەو مادە ستراتیژیە بۆ ماوەیەکی دوورو درێژو فەڕی بەکارهێنانی ئەو مادەیە لەبوارە جودایەکاندا، ئەوە دەبەخشێ کە هێزو توانایەکی دبلۆماسیو سیاسیشی هەیەو دەتوانرێ بۆ هەندێ مەبەستی پەیوەندی سیاسیو دۆستایەتی گەلانی دونیاو هەرێمی بەکاربهێنرێ، یاخود بەرژەوەندی ئۆرگانیەکانی ولاتانی سەربەخۆو گەلانی ئاشتیخوازی دونیا بە ئاشتایانە بەرجەستە بکەن. پیشەسازی سەرمایەداریو جیهانی، بەپێ ی ئەو مادەیە هەڵسوڕاندنی ئاستەمە، بۆیە ئەو ولاتانە بەپێی هێزی سەربازیو سیاسیدا، لە رێگای ئەو مادە ستراتیژیەدا خۆی بباتە پێشو پێگەی بەهێزی سیاسی بۆ خۆی دابین بکات بەم شێوەیە پەیوەندیو تەرازووی هێز گۆڕانی بەسەردا هاتو مانای دیکەی بۆ دروست بوو، کەلەوەو پیش ئەو جۆرە هێزانە نەدەهاتنە نێو هاوکێشەی هێزو پێگە.

هەر ئەو مەترسیەبوو ولاتانی هاوکاریو نشونمای ئابوری OECD و ئەوروپای رۆژئاوا، ئەمریکای باکوورو ژاپۆن، " یا وەك بەرهەڵست کردنی فەرزکردنی نرخی نەوتی خاو لە لایەن ولاتانی فرۆشیار بەسەر ولاتانی کڕیاری نەوت دروست کردو پاشان یانەی دە ولاتە گەورەکەیان هێنایە گۆڕێ کەبۆمەبەستی وزە لەنێوان خۆیان هاوکاریو هاریکاری یەکدیان دەکرد.

نەوت پەیوەندی نێوان ئەمریکاو هەندێ ولاتانی ئەمریکای لاتینی گۆڕی لە ئاکامی خۆماڵی کردنی نەوت لە ولاتانەدا، کە کاریگەری کردە سەر گۆڕانکاری ناوەخۆیی وەك لە مەکسیك 1938، کوبا 1961و فەنزەویلا 1976 ئەنجامی دا، ئەوەی لەئەرژەنتین ساڵی 1955 روی دا هەر لە ئاکامی نەوت بوو.

نەوت پەیوەندی نێوەدەوڵەتیو یاساکانی گۆڕی زۆر لەململانێو کودەتاو شۆڕش ناوخۆیی هاوپەیمانەتی نوێی لێ کەوتەوە.

پوختەی بەش

ئاشنای مرۆڤ لەگەڵ نەوتی خاو بۆ چەندین هەزارساڵ پێش زایین دەگەڕێتەوە، بەکارهێنان لەچوار چێوەو جغزێکی دیاریکراوی یەکجار داخراودا، لەگەڵ فراوانبوونی جغزی بیرکردنەوەی مرۆڤ بەکارهێنانی ئەو مادەخاوەش فراوانتر بوو لەمێژووی نوێدا سەرەتای پیشەسازی نەوت لە ئەمریکا دەستی پێ کرد لەسەدەی نۆزدەمداو لە سەرەتای سەدەی بیستەمدا، پانتایی جوگرافی ئەو پیشەسازییە پەڕیەوە هەموو کێشوەرەکان " ئاسیاو ئەفریکیاو ئەمریکای لاتین" و بەکارهێنانی نەوت چووە چەندین بوار بەتایبەتی بواری ووزە، لەسەر دەستی چرچلی بەریتانی ساڵی 1911، بەم شێوەیە بڕی نەوت بۆ بازرگانی کردن دەستی پێ کردبووە مادەیەکی خاوی گرنگو ستراتیژی بەهاتنە مەیدانی نەوتی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست، لەلایەك بەفرەیی بوونیو باشترین جۆری، وای کرد هاوکێشەی لەوەوپێش بگۆڕێو لەبڕی پشت بەستن بەنەوتی بەشی رووی رۆژئاوای زەوی" ئەمریکای باکور"، وای لێهات بەشی رۆژهەڵاتیش نەك هەر گرنگی هەبێ، بەڵکو گرەو لەسەر نەوتی ئەودیوەی زەوی بکرێو سەرچاوەکانی ئەو دیوی زەوی هۆکاری سەرەکی دارشتنی سیاسەتی نەوتی بن لە دونیادا، لەدوای دووەمین شەڕی گەورەی دونیاو فراوانبوونی پیشەسازی سەرمایەداری پێویستی بە ووزە لەزیادبووندا بوو، بۆیە داخوازی بۆ نەوتو بەرهەمهێنانی لەو شوێنانەی کە سەرچاوەی بوون ئەویش بەرەو زیاد بووندا چوو، لەسەرەتای سەرهەڵدانی بەکارهێنانی نەوت لە مێژووی تازەدا تاوەکو ساڵانی شەستەکاندا، کۆمپانیا گەورەکان کە حەوت دانە بوو بازاڕو دەرهێنانو گەڕانو تەکریرو هەناردنە دەرەوەو نرخ...هتد لەدەست خۆیاندابوو، زۆربەش بۆ بەرژەوەندی تایبەتی خۆیان دایان دەڕشت بەتایبەتی لەو ماوانەدا، ولاتانی بەرهەمێنەری نەوت مستەعمەرەکرابوون لەلایەن وڵاتانی دایکی ئەوکۆمپانیانەو دواکەوتووی کۆمەڵگای ئەو وڵاتە

بەرهەمهێنەرانــە، زەمینــەو بــواری بــۆ دابــوون درێــژە بــەو سیاســەتە قۆرخکراوەیــان بــدەنو کێشــەو نــاڕازی بــوونێکی ئــەوتۆیان رووبەبــەروو نەبێتەوەلــە پیــادەکردنو بەرجەســتە کردنــی سیاســەتەکانیان، ئــەمریکا لەدوای قەیرانی وزەی ساڵی 1973 دا، ویستی گەمەیەکی سیاسـی بکـا بـە نەوت لەگەڵ دۆستو دوژمنەکانی لەسەر زیاد کردنـی نرخـی نـەوت، کەچـی ئایەتەکە هەڵگەڕایەوە سـەرخودی خۆیوکـار گەیشـتە ئـەوەی ئـەمریکا بـیر لەداگیرکردنی سەرچاوە نەوتیەکانی گرنگی دونیا بکاتـەوە بەتایبـەتی دوای دامەزرانـدنی رێکخـراوی ئۆپێـکو هەوڵـدان بـۆ جێگیرکردنــی مافــەکانیان درەفــەت نــەدان لەمــە زیـاتر لــە بــەتاڵان بردنــی ئــەو سـامانە سـتراتیژیە نەتەوەییە، ئەم ململانێ یە لەو پێناوەدا، دەرئەنجامو رەنگدانەوەی فراوانی بوو بەسەر ژیـانی ئـەو کۆمەڵگایانـەی ئـەو وڵاتانـەی کـە نـەوتیان دەکـڕیو دەفرۆشتو قەیرانی راستەقینەی لـێ کەوتـەوە، تـاوەکو لەدواییـدا، تـوانرا، کۆنترۆلی ئەو وەزعە بکرێو خاوەن پترۆل بتـوانێ سـامانی خـۆی لەدەسـت خۆیـدا بـێو خـۆی بـازاڕو بـڕو بەرهــەمهێنانی ئـەو مادەییــە هەڵســوڕێنیو چیدیکە لێ ی بەفیڕۆ نەدرێ.

سەرچاوەکان

– الدكتور: محمد الرميحي، النفط والعلاقات الدولية وجهة نظر عربية / نيسان 1982– كويت.

– د. سمير صارم، انه النفط يا(...)!! الابعاد النفطية في الحرب الامريكية على العراق ، دار الفكر –شوبات 2003

– محمد ازهر السماك، اقتصاديات النفط د. – الطبعة الاولى– جامعة الموصل 1980– 1981.

– د. ئەوان و. ئەندرسن، د. خەليل هـ. رەشيديان ، عێراقو بەردەوامی قەيرانی خۆرهەڵاتی ناوەراست، نووسنی ، وەرگێرانی فوئادی تاهيری سادق لە ئينگليزيەوە، چاپخانەی روون / سلێمانی 2004

د.محمد احمد الدوري، مباديء اقتصاد البترول – جامعة المستنصرية 1987

– د. كمال مظهر احمد، صفحات من تأريخ العراق المعاصر" دراسة تحليلية منشورات مكتبة البدليسى 1987

– حسين اغا، احمد سماح الخالدي،قاسم الجعفري، بعض مسائل النفظ والطاقة– " مؤسة العربية للدراسات والنشر، مركز العالم الثالث للدراسات والنشر–لندن.

–رۆژنامەی برايەتی 2004/9/20 ژمارە 1566 لاپەرە 7

–اسلام اونلاين – النفط والعقود الاميريكيه 2003/5/3 مقالة من انترنيت

–گۆڤاری صين الجديده" China today" 2004/2/7نفط امريكا مقالة من انترنيت

– د.منذر احمد، حقائق عن نفط 2005/4/17 مقالة من انترنيت

– فؤاد ملحم، اقتصاد سعودي /–مقالة من الانترنيت.

–wikipedia موسوعة –البترول– تاريخ 2005/8/27.

بەندی سێیەم

بەشی سێیەم

- ئەمریکا لەنێوان تواناو پێداویستیە نەوتیەکاندا
- رۆڵی کۆمپانیا نەوتیەکان لەداڕشتن و ئاراستە کردنی سیاسەتە ستراتیژیەکانی ئەمریکادا.
- سیاسەتە نەوتیەکانی ئەمریکا پێش تاك جەمسەری
- ناوچەی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست لەنێو سیاسەتە نەوتیەکانی ئەمریکادا.
- ئەمریکا وەك زلهێزی دونیا لە رێگای نەوتەوە.
- سەرچاوەکان

ئەمریکا لەنێوان تواناو پێداویستیە نەوتیداکاندا

یەکەم بیری نەوت لەئەمریکا ساڵی 1859 داهەڵکەنرا لە " نیتۆزفیل" ویلایەتی بنسلڤانیا لە لایەن کۆلۆنیل یدارك، لەبەر ئەوەی یەکەم جار پیشەسازی تەقتیرکردنی نەوتو پەرەپێدانی پیشەسازی نەوت لە ئەمریکاوە سەری هەڵداو گەشەی کرد، تاوەکوو وای لێهاتووە لە زگە بگوترێ پیشەسازی نەوت" ئافراندنێکی ئەمریکیە"، ئەم پیشەسازە بۆتە دیاردەیەکی نەتەوەییو نیشتیمانی بۆ ئەمریکاو لەهەموو وڵاتێکی دونیا ئەم پیشەسازییە بە ئەمریکاوە پەیوەستدارە بەتایبەتی لەسەدەکانی (19-20)ی رابردوو کە تیایدا زۆربەی کۆمپانیاکانی ئەمریکی سەرکەوتنی گەورەیان لەم بارەوە بەدەست هێنا، لە دەورانێك کە سەرمایەداری لە گەشەسەندن دابوو بۆ قۆناخی قۆرخکردن، ئەوەندەی قازانجو داهات لە پیشەسازی نەوت بەدەست کەوتووە لەهیچ پیشەسازیەکی دیکە بەدەست نەدەکەوت، هەر بۆیە ئەمریکیەکان گرنگیو بایەخێکی زۆریان داوە بەو پیشەسازیەوە، پسپۆڕیو شارەزایی زۆریان لێ بەدەست هێناوەو ئێستاش بەبێ تەکنەلۆژیاو ئالەتی پیشەسازیو جۆری رێکخستنیو شارەزایی ئەمریکی محالە ئەو پیشەسازیە لە هەر چوار سوچی دونیا گەشە بکا، ئەمریکیەکانیش ئەم کارە بەبەشێك لە خزمەتەکانی خۆیان دادەنێن، کە پیشکەش بە کۆمەڵگای نێو دەوڵەتیان کردووە بە خۆڕایی! ! لە راستیدا هەندێك لەوڵاتانی دونیا وای لێ تێدەگەن بەبێ هاوکاریو یارمەتی ئەمریکایەکان لەبواری نەوت، نەدەکرا ئەو مادەیە بەوفراوانو فەڕییە بدۆزرایەوەو بەرهەم بهێنرایە، لە بەرامبەردا رای واش هەیە کە ئەمریکیەکان لەو رێگایەوە" جۆرە کۆلۆنیالیزمێکی نوێیان داهێناوە ئیمپریالیزمێکی ئەمریکیە، لەلایەك کۆمپانیەکانی نەوتی تەنیا گرنگی

بـــەقازانجو بەرژەوەندییـــەکانی خۆیـــان دەدەنو پێشـــکەوتنی وڵاتـــانی بەرهەمهێنەر لەلایان گرنگ نیەو ئەو شارەزایەی هەیانە نـەیان داوە بـە هـیچ وڵاتێك"[1]. ئەمریکا تاوەکو ساڵانی 1948 یەکێ لەوڵاتانی ریزی پێشەوەی هەناردنە دەرەوەی نەوت بـووە، ئەگـەر بـڕی نـەوتی بەرهـەمهێنراوی دونیـا ساڵی 1860 تەنیا 508 هەزار/ پیپ/ رۆژێکدا بێ، ئـەوا لـە سـاڵی 1861 /2,1 م. پ.ر بوو، پشکی هەرە زۆری لە ئەمریکا بەرهەم دەهێنـراو پشـکی وڵاتانی دیکە هێندە کەم بووە دەکرێ بەنەبوون دابنرێ!"[2].

" ساڵی 1914 بەرهەمی نەوت 307,5 ملیۆن/ پیپ/ ساڵێکدا بوو ئەوا لـە ساڵی 1918 گەیشتە 503,5 م. پ. ساڵێکدا لە 1919 گەیشتە 556م. پ. تەنیا 388 م. پ هی ئەمریکا بوو و ساڵی 1923 بڕی بەرهـەمی دونیـا 1016م. پ. بوو 732م. پ دیسان بەتەنیا نـەوتی ئـەمریکا بـوو"[3]. کـە دەکاتـە پـتر لـە 62٪ بەرهـەمی هـەموو دونیـا، تـاوەکوو بەرهـەمی نـەوتی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست نەهاتە مەیدانی نەوتی کە نەوتی کوردسـتان تیـادا بـۆ مـاوەی پـتر لـە 15 سـاڵ تاقانـەی بـووە، هـەر رووی رۆژئـاوای زەوی " ئەمریکای باکور" بەتەنیا بارستایی نەوتی دونیای پێـك دەهێنـا، ئەگـەر لـە ساڵانی پێش یەکەمین شـەڕی گـەورەی دونیـا، بـڕی نـەوتی بەرهـەمهێنراوو لەکارهێنراو لەزیاد بوندابوو، ئەوا لە ساڵانی پێش دووەمین شـەری گـەورەی دونیا رێژەی زۆر هەورازتر چووبوو ساڵی 1938 لە 1988 م. پ. بـوو لـە ساڵی 1945 گەیشتە 2595م. پ. دیسـان بەشـی هـەرە زۆری بـۆ نـەوتی ئەمریکی بوو[4]. ئەم رێژە زۆرەی نەوت بۆ پێشکەوتنی پیشەسازی دونیـا و ئـــەمریکا بەتایبـــەتیو دوورە دەســـتی ئـــەمریکا لەبـــەرەکانی شـــەڕەدا

---

(1) د.محمد الرميحي، النفط والعلاقات الدولية ص 39

(2) د. محمد ازهر السماك، اقتصاديات النفط،ص 75

(3) د.محمد ازهر السماك، اقتصاديات النفط، ص 76

(4).هەمان سەرچاوە ص 77

دەگەڕێتەوە.

بـەم شـێوەیە لـە سـاڵانی سـەرەتای سـەدەی بیسـتەمدا تـاوەکو سـاڵانی 1947، ئەمریکا ڕێژەی یەکەمی بەرهەمهێنەری نەوتی بـووە ڕێـژەی 60-70٪ ی پێك هێناوە، تاوەکو ساڵی 1952 دابەزی بۆ 50٪"(1).

بەم شێوەیە تـاوەکو 1948 لەگـەڵ دەسـپێکی شـەڕی ساردا، هـەناردەی نەوتی ئەمریکا کەوتـە دابـەزینی خێـرا " ئـەوجا لـە بەرهەمهێنانیشـدا رووی لـــەکورتی کـــردووە ســـاڵی 1978، 20 ٪و ســـاڵی 1991 ڕێـــژەی بەرهەمهێنانی 10٪ی دونیا پێك هێناوەو ساڵی 2002 گەیشتە 11٪"(2).

لەو کاتەی ئەمریکا کەوتۆتە کڕینی نەوت لـە دەرەوەدا لـە 1948-1957 پتر پشتی بە نـەوتی فـەنزویلا، ئـەوجا مەکسیك لەپاشـاندا نیجیریـاو ئێـران بەستووە ئەوکاتەش دەستی کردووە بە کڕینی نەوت لە دەرەوەی فـەنزویلا کاتێ ئەو وڵاتە لـە توانایـدا نـەبووە ئـەو داخوازیـەی بـەجێ بگەیـەنێو ئـەو بڕەی بۆ دابـین بکـات تـاوەکو سـاڵی 1974، دوای قـەیرانی وزەی 1973 ئەمریکا، بێجگە لەوەی لـە بـڕی کـڕینی نـەوتی زیـاد کـرد، ئـەوا هـەوڵی دا سەرچاوەی کڕینی نەوت فرەو هەمەجۆر بکا.

لـەدوای حەفتاکانـدا سـعودیا، نێجیریـا، ئەندەنوسـیا سـێ بـازاڕی نـەوتی سـەرەکی ئـەمریکا بـوون، 45٪ بـڕی نـەوتی هـاوردەی لـێ دەهـات، 25٪ لـــەرووی ڕۆژئـــاوای زەوی‌و 36٪ لـــە وڵاتـــانی عـــارەبی‌و 18٪ لـــەوڵاتانی ئەفریکی‌و 15٪ لەوڵاتانی ئاسیایی"(3).

"ئەگەرچی ئەمریکا 32 ملیار / پیپ یەدەگی نەوتی هەیە، کـە دەکاتـە 3٪ سەرجەم یـەدەگی دونیـا"(4). کەچـی بـەهۆی پێداویسـتی زۆری بـۆ نـەوتو

(1) هەمان سەرچاوە، ص79.

(2) د. سمير صارم، انه النفط يا(.........)،ص 52

(3) د. محمد ازهر السماك اقتصاديات النفط،ص167

(4) د. سمير صارم، انه النفط يا(...)ص 56

هەرزانی نەوتی دەرەوە لەچاو نەوتی ناوخۆیدا پتر پشتی بە نەوتی دەرەکی بەستووە " تەنیا دووجار لە یەدەگی نەوتی فرۆشتووە ساڵی 1990– 21 م. پ.و ساڵی 1996– 28 م.پ. بۆ مەبەستی جێگیری نرخی نەوت"[1].

بڕی لەکارهێنانی نـەوت لـە ئـەمریکا سـاڵی 1999– 19,5 م. پ. ر تـەنیا 9,3 م. پ. لە ناوخۆ بەرهەمهێناوە، ئەوەی دیکەی لـەدەرەوە کڕیـوە کـە دەکاتە 52٪ پێدوایستەکانی"[2].

ڕۆڵی کۆمپانیە نەوتیەکان لە داڕشتن و ئاراستە کردنی سیاسەتە ستراتیژیەکانی ئەمریکادا

هەروەك باسمان کرد نەوت سیمایەکی ئـەمریکی لـێ کەوتـەوەو پیشەسـازی نـەوتیش لەهـەموو وڵاتـان پـتر بـە ئـەمریکا پەیوەسـتدار بـوو بەتایبـەتی لەسەدەی 19–20دا و مەسەلەی نەوت بـووە مەسـەلەیەکی گـەرمو گـوڕی ڕۆژانەی ژیانی ئەمریکیـەکان لـە ئاکـامی قـازانجی سەرسـوڕهێنەرو قـەلۆش بوونی لـە هەنـدێك کۆمپانیاکـان، ئـەوەی بـواری نـەوتیو پیشەسـازییەکەی بەرجەستە دەکرد، کۆمپانیا نەوتیەکانی ئەمریکا بوو " بەتایبەتی ئەکسون، تێکساس اویـلو موبیـل اویـلو گولـف اویـلو سـتاندەر اویـل کۆمپـەنی اوف کالیفۆرنیـا" تـەنیا ئەکسـون خـاوەن سـەرمایەی 31,3 ملیـار دۆلار بـووەو بەتەواوی کۆمپانیە نەوتیەکانی ئەمریکا 125 ملیار دۆلاریان بـووەو لەسـەر نیو ملیۆن بیر کـە سـاڵانە 450 ملیـۆن تـۆن نـەوتی خاویـان دەردەهێنـاو نزیکـەی یـەك ملیـۆن ئـەمریکی لـەبواری نـەوتی تیایـدا کـار دەکـات، ئـەو کۆمپانیانەی کەسەرمایەیان لە 4 ملیار زیاترە 11 کۆمپانیا دەبنو نزیکـەی

(1).هەمان سەرچاوە ص 54.

(2).هەمان سەرچاوە ص 55.

11 هەزار کۆمپانیای بچووكو مام ناوەندیش هەن کە مـەوجوداتیان لـە 3- 4 ملیار دۆلار کەمترە"(٣).

بۆ ئەوەی بتوانین لە پێگەی ئەو کۆمپانیە بگـەین لـەنێو هەیکـەلی ئـابووری ئەمریکیدا گومانی تێدانیە پێویستمان بە زمانی ئامارو ژمـارە هەیـە، لەگـەڵ ئەوەشدا ئەوەی لەبەردەستماندایە ئامارەکان زۆر کۆنن بـۆ سـاڵانی پـەنجاو شەستەکان دەگەڕێتەوە، کە ناکرێ لە دەیـەی یەکـەمی هـەزارەی سـێیەمدا گرەوی لەسەر بکەین تەنیا ئەوەندەیە "کۆی داهاتی نەوتی ئـەو کۆمپانیانـە بۆ بەرهـەمی نەتـەوەیی 10٪ی و 4٪ لەمیزانیـەی فیـدرالی ئـەمریکی پێـك دەهێنا ساڵی 1972"(٤). گۆمانی تێدا نیە لە رۆژگارێکی وەك ئێستا دا زۆر لەو رێژەیە پێك دەهێنێ، ئەگەر چی سەرەتا ئەو کۆمپانیا گەورانە بەتەواوی قۆرخی نەوتیان کردبـوو، کەچـی بـە هـەوڵی حکومـەتو هەنـدێ کۆمپانیـای لەخۆیان گچکە تر، توانیان ئەو قۆرخە رەهایـە هـەڵگرنو لەگـەڵیان بگەنـە" چارەسەرێکی مامناوەندی" ئەویش بە" داڕشتنی سیاسەتێکی یەکگرتوانەی بەرنامەرێـژ بـەهاوکاریو هاریکـاری لەگـەڵ ئیـدارەی حکومـەتی ئـەمریکی لـەناوەوەو دەرەوەدا"(٥). دەتـوانرێ لەسـەر ئـەو بنەمایـە دەسـت نیشـانی بکـەین"قازانجو بەرژەوەندییـەکانی کۆمپانیـا نەوتیـەکان بـە قـازانجیو بەرژەوەندی هەموو ئەمریکیەکان دادەنرێ":

هـەر ئـەو هۆکارەشـە حکومـەتی ئـەمریکی بـە ئـەرکی خـۆی دەزانـێ ئـەو کۆمپانیانەو بەرژەوەندییەنیانە بپارێزێو بـە هێـزی سـەربازی لەخزمـەتیان دابێ.

"ژمارەی یەکێتی پیشەسازییە زلـەکانی ئـەمریکا (100) دانەیـە لەنێویانـدا کۆمپانیەکانی نەوتیشە، ئەو یەکێتیە پیشەسازیانەی کە سـەرمایەیان لـە 6 ملیار دۆلار زێترە (16) یەکێتین هەشـتانیان لـە کۆمپانیـە نەوتیـەکان پێـك

---

(1) د. كمال مظهر احمد، صفحات من تاريخ العراق المعاصر، ص 148

(2) هەمان سەرچاوە ص148

(3) د. محمد الرميحي، النفط والعلاقات الدولية ص 38.

هاتووه یەکەم کۆمەڵیش" ئەکسون" ە کە خاوەنی 31,3 ملیار دۆلارە لەدووەمین کۆمەڵی پیشەسازی ئەمریکی" جەنرال مۆتۆرس" بە 10 ملیار سەرمایەی زێترە ئەوجا بێجگە لە پایەی یەکەمو سێیەمو پێنجەمو حەوتەمو هەشتەم لەنێو لیستی کۆمەڵەی پیشەسازیەکانی ئەمریکا دێن"[تر]. " کۆمپانیا نەوتیەکانی ئەمریکی بۆ کۆمەڵی رۆکفلر دەگەڕێتەوە کە سەرمایەی لەشەستەکان لە 124 ملیار دۆلار تێ پەڕی بوو،
ئەو کۆمەڵە چاودێری " ئەکسونو موبیل ئۆیل و ستاندر ئۆیل ئۆف کالیفۆرنیا" دەکات لەبواری نەوتیدا لەپاڵ بەرهەمو دەسکردە جەنگیەکانو مەسرەفیەکانو وزەو پیشەسازی ئۆتۆمبیلو ..هتدو پەیوەندی بە بانکی مەسرەفی گەورەی ئەمریکا هەیە کەلەساڵی 1974 دا 42 ملیار دۆلار بوو"[یر].
"قازانجی سافی ئەو کۆمپانیا نەوتیانە ساڵی 1954، 1,4 ملیار دۆلارو ساڵی 1970 – 3,6 ملیار و 1973 –6,3 ملیارو 1974 – 8,6 ملیار دۆلار بووە...ساڵی1975 ئەو پێنج کۆمپانیا گەورەیەی ئەمریکی 495 ملیۆن تۆن نەوتی خاویان دەرهێناوە کە 280 میلۆنی هی وولاتانی ئۆپیك بووە 68ملیۆن تۆنی لەئەمریکا سەرف کراوەو 25 ملیۆن لە کەنداوو ئەوروپای رۆژئاوا 4–2 ملیۆن تۆنو ژاپۆن 78 ملیۆن تۆنو ولاتانی دیکە 120 ملیۆن تۆن بەکارهاتووە، نیوەی ئەو نەوتە لە دەرەوەی ئەمریکای دەرهێناوەو 7/6ی سەرفکردنیشی دیسان لە دەرەوەی ئەمریکا بووە"[سم].
تاوەکو ساڵی 1974 " ئەکسون" سێ یەکی نەوتەکەی کە دەری دەهێنا لە رۆژهەلاتی ناوەڕاستو نزیك بوو، هەر یەك لەو لایەنانە مابۆوە چوار کۆمپانیە زلەکانی ئەمریکا" نیوەی نەوتی لەو ولاتانە بووە، 60٪

---

(1) د. کمال مظهر احمد، صفحات من تاریخ العراق المعاصر/ ص 148

(2) هەمان سەرچاوە ص ،148.

(3) هەمان سەرچاوە ص، 149.

قازانجەکانیان لە نەوتی دەرەوەی ئەمریکا هاتووە"[1].

***خشتە(53)**

چالاکیەکانی (کۆمپانیانیە زلەکانی)ی ئەمریکی سالی 1973

رێژەی سەدی فرۆشتنەکانیان لە دەرەوە	رێژەی سەدی قازانجەکانی دەرەوەیان لەکۆی قازانجە گشتیەکان	تەواوی قازانجەکانیان لەکارەکانی دەروەیان ملیۆن / دۆلار	کۆمپانیا
54,4	78,1	658,8	ستاندارد ئۆیل
54,1	71,8	574	گولف ئۆیل
67,6	65,8	574	مۆبیل ئۆیل
–	65,7	16,6	ئەکسون
–	64,9	838	تکساس ئۆیل

کۆی قازانجەکانیان سالی 1974– 35,5 هەزار ملیۆن دۆلار بووە، 1,8 هەزار ملیۆن لە ولاتانی پێشکەوتوو لە ئەمریکای لاتین 761 ملیۆن و لە ئەفریکا 915ملیۆنو 814 هەزار ملیۆن لە رۆژهەلاتی نزیكو ناوەڕاست بووە...تەنیا ئەکسون لەو سالەدا 3,1 ملیار دۆلاری قازانج کردووە بۆ بیر هێنانەوە ئەو پێنج کۆمپانیایە ئەمریکیە زلە لە 40 ولات بەرهەم دەهێنێو 100 ولاتیش سەرف دەکاو 100٪ بەرهەمی نەوتی ئەمریکاو 15٪ دونیای سەرمایەداری پێك دەهێنێ بای 161 ملیۆن دۆلار سالی 1961, 209 ملیۆن دۆلار 1972 سوتەمەنی داوەتە بنتاگۆن لەکاتی شەڕی ڤێتنام

(1) هەمان سەرچاوە ص، 149.

بەرزبووە بۆ 290 ملیۆن دۆلار"(١).

ئەم کارتلە نەوتیانەی ئەمریکا، گوێ بەرای گشتی نادەن‌و پەیوەندی ڕاستەخۆی خۆیان لەگەڵ وەزارەتەکان‌و پنتاگۆن‌و کۆشکی سپی هەیە، لێدوانەکانی، (جیمس شلیزنگری وەزیری بەرگری زەمانی نیسکۆن سەرەتایی ساڵی 1970، (بروانی) دەورانی کارتەرو کاسبێر وارییندبرغ)ی دەورانی ڕێگان، ئەوە دەسەلمێنن کەپەیوەندی ئیدارەو کۆمپانیاکان زۆر بەهێزەو ئامادەن لەسەریان هێزی سەربازی بەکاربهێنن"(٢).

بەردەوام بەرژوەندییە نەوتیەکان لەلایەن هێزو بنکەکانی هێزی ئەمریکی دەپارێزرا بەتایبەتی گەر هاتوو مەترسی بهاتبوایە سەر بەپێ ی بنەمای مەبدەئی(ترومان) مەسەلەی پاراستنی بەرژەوەندیە نەوتیەکانی زیادی کرد پاش ئەوەی پێداویستی بە نەوت زیادی بوو نەك وەك کاڵایەکی قازانج بەخش بەڵکو وەك کاڵایەکی ستراتیژی ئۆرگانی بۆمانەوەی ئەمریکا، لەدوای حەفتاکانی سەدەی بیستەم کەخۆماڵی نەوتی وڵاتانی بەرهەمهێنەری نەوت لە برەودابوو ساڵی 1973دا ئەو برە پارەیەی کەلە ئاکامی پیشەسازی نەوت دەسکەوتبوو 2500 ملیۆن/ دۆلار بوو، کەچی تەنیا 500 ملیۆن بەزیادی مابۆوە"(٣).

بەپێی بەرژەوەندییە گەورەکانی ئەو کۆمپانیە مۆنۆپۆلیانەی ئەمریکی بەتایبەتی لەرۆژهەڵاتی نزیك‌و ناوەڕاستدا بۆیە شێوازی جدی‌و بە بایەخی بەخۆیەوە دیت، هەر یەك لەو دوو حزبە گەورەی ئەمریکی بهاتبونایە سەر دەسەڵات، ئەوا سیاسەتی ئەمریکی لە ناوچەی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست‌و نزیك بەشێوەیەکی ڕێژەیی گۆڕانی بەسەردا دەهات"(٤).

---

(1) كمال مظهر احمد، الصفحات من تاريخ العراق المعاصر / ص 151

(2) محمد الرميحي النفط والعلاقات الدولية، ص 41.

(3) هەمان سەرچاوە، ص 43.

(4) د. كمال مظهر احمد، صفحات من تاريخ العراق المعاصر، ص 151.

چونکه هەردووك حزب" دیموکراتو کۆماری" هەردووك لا لە راستیدا گوزارشت لە بەرژەوەندیەکانی مۆنۆپۆلیە نەوتیەکانی ئەمریکا دەکەن، بۆ نمونە دەبینن جودایەکی ئەوتۆ لەنێوان سیاسەتەکانی ترومانی کۆتایی پەنجاکانی (دیموکرات)و ئایزنهاور(1953)و کۆماریو کینددیو جۆنسون (دیموکراتی)و نیکسۆنی (کۆماری) کۆتایی شەستەکانو سەرەتایی حەفتاکان، بەتایبەتی لەو رۆژە سەختانەی کە رووبەڕووی ئەمریکا دەبێتەوە، وەك لەخۆماڵی کردنی سوێس 1956و هێرشکردنە سەر لوبنان 1956و شەڕی عەرەبو ئیسرائیل 1973....هتد[1]. ئەوەی لە سەری کۆکن مەسەلە ستراتیژیو گرنگەکانەو ئەم قسەیەش ئەوە ناگەیێنێ کەلێکدانەوەو شیکردنەوەی جودایان نەبێ بۆ مەسەلە ستراتیژیەکان بەتایبەتی لەسەر جۆری پەیوەندی ئەو حیزبە بەناوەندە نەوتیەکانی ئەمریکی.

"حزبی کۆماری پەیوەندیەکانی بەتین ترە لەحزبی دیموکرات لەگەڵ گەورە ناوەندەکانی نەوتی لە ئەمریکا حزبی کۆماری پەیوەندی بەهێزترە لەگەڵ کۆمەڵی پیشەسازی رولفلرو میلون کە ئیستسماری نەوتی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست دەکەن، بە سەیریش نابینرێ نوێنەرانی رولفلر لەنێو سەرکردایەتی حزبی کۆماری دابن"[2].وەکو ئێستا کەزۆربەی ئیدارەی نویێ ی بۆشی کوڕ بە خۆیو کاربەدەستە سەرەکیەکان لە ئیدارەکەی زۆربەیان لە کۆمپانیە نەوتیەکان پێگەیان بەرزە" جۆرج دەبلیو بۆش(*)، دیك شینی،

---

(1) هەمان سەرچاوە ص 152.

(2) هەمان سەرچاوە ص 153.

(*) پۆشی کوڕ خاوەن بڕوانامەیەکی زانستیە لەبواری " کارگێری کار" لەوەوپێش لە کۆمپانیایەك کاری کردووە کەبەدوای نەوت گەڕاوە لە تکساس، پەیوەندی باشە لەگەڵ ناوەندە نەوتیەکانی ئەمریکا دیك شینی جێگری سەرۆك کۆمار بە هەمان شێوە لەنێو ئیدارەی کۆمپانیە نەوتیەکان کاری کردووە، لە کۆمپانیا هالیبورتن بۆ

کۆندالیزرایس‌و رۆنالد رامسفیلد....هتد"، بۆ هەڵمـەتی هەڵبـژاردن کۆمپانیـا نەوتیەکان پارەیەکی زۆر تەرخان دەکەن " سـاڵی 1952 بـۆ کاندیـدکراوی کۆمـاری ئایزنهـاور 50٪ ئـەو هەڵمەتـە لەسـەر کۆمپانیـا نەوتیـەکان بـووە کەخۆی لەقـەرەی 100 ملیـۆن دۆلار داوە لـە سـاڵی 1968 بـۆ نیکسـۆنی "کۆماری" 1,4 ملیۆن دۆلاریان بۆ تەرخان کرد لەکۆی 150 ملیۆن"[1].

نەوتی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست لە زیادبووندا بوو، ساڵی 1938، 16,1 ملیۆن تـۆن 1950 – 88,6 م. تـۆن و 1966– 466,4 ملیـۆن تـۆن‌و 701 ملیـۆن تـۆن سـاڵی 1970و 1087 ملیـۆن تـۆن سـاڵی 1974و 1977– 11,6 ملیۆن تۆن بوو"[2]. ئەگەر چی تـەواوی ئـەو بـڕە نەوتانـە کۆمپانیـە نەوتیـەکانی ئـەمریکا دەریـان نـەهێناوە لەگـەڵ ئەوەشـدا " سـاڵی 1973 نزیکـــەی 63٪ نـــەوتی رۆژهـــەڵاتی ناوەڕاســـت واریـــداتی بازاڕەکـــانی سـەرمایەداری پێـك دەهێنـا سـاڵی 1946 کۆمپانیاکـانی ئـەمریکی 30٪ی نەوتی ناوچـەی دەردەهێنـا لەسـەرەتای حـەفتاکان گەیشـتە 60٪و سـاڵی 1955 نزیکەی 351م. دۆلاری لە نەوتی ناوچەی رۆژهەڵاتی قازانج کردبوو لە 1970 گەیشتە 1200 ملیۆن دۆلار 1972 بـۆ 1358و سـاڵی 1973

نەوت‌و کۆمپانیای " ئارسر ئەندروسون" بۆ ژمێریاری کەلهەڵدەستا بە ووردبوونەوە لە حساباتی هالیبرتو، هەروەها کۆندەلیزا رایس وەزیری دەرەوەی ئێستا ی ئەمریکا، کاتی خۆی خولی راهێنانی لە کۆمپانیا کردووە کە بنەماڵەکەی بۆش بەرێوەیان بردووە و زمانی رووسی بەباشی دەزانیٚ، بۆ ئەوەی لەگەل سەرۆکەکانی ئاسیا ناوەڕاست قسان بەرەوانی پێ بکا رونالد رامسفیلد وەزیری بەرگری ئیدارەی بۆشی کوڕ کاتی خۆی هاوکارو بەشداری کوڕ بووە لە کۆمپانیای " ئەنرون" نەوتی، ئیدارەی سیاسی ئەمریکی دەورانی بۆش کوڕ، ئیدارەکە بە عەقلی بازرگانی ئیستیشاری کاردەکا هەموو شێوازێکی هێز بەکار دەهێنیٚ بۆ باڵادەستی‌و تاك هێزی ئەمریکی.

(1) **هەمان سەرچاوە ص** 153.

(2) **هەمان سەرچاوەی ص** 158.

بۆ 2157 و 1974 بۆ 8455 ملیۆن دۆلار "[1].

(1) هەمان سەرچاوە ص 158.

خشتەی ژمارە(54)

قازانجەکانی ئەمریکا لەنەوت ساڵی 1974[*]

ناوچە	سەرمایەی بەکارهاتوو م. د.	قازانجی سافی ملیۆن دۆلار
رۆژهەڵاتی نزیکو ناوەڕاست	1618	8455
ئەوروپای رۆژئاوا	9994	780
ئەمریکای لاتین	3557	761
ئەفریکا	1340	915
کەنەدا	5716	772

نەوتی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست بۆیە قازانجێکی زۆر دەدا چونکە هێزی کار هەرزانەو هەر بیرێکی 16 هەزار پیپ نەوت لە رۆژێکدا دەدا، کەچی لە ئەمریکا 19 پیپ دەدات، تێچوونی دەرهێنانی هەر بیرێك 015, 0 دۆلار لەرۆژهەڵاتی ناوەڕاست، کەچی لە ئەمریکا 1,5 دۆلارە،ئەوجا نەوتی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست لەجۆری نەوتی هەرە چاکەو پنتاگۆن ساڵی 1956 بای 36 ملیۆن دۆلاری لە نەوتی خاوی رۆژهەڵاتی کڕیوە"[1]. ئەگەر چی کۆمپانیە نەوتیەکان بەرەهایی زاڵ نەبوون، لەگەڵ ئەوەشدا هێشتا رۆڵی زۆریان مابوو لە بەرهەمهێنانو پیشەسازی نەوتی ناوچەکە پەیوەندی نێوان کۆمپانیەکانو ئیدارەی ئەمریکا بەهێز ترببوو بەپێ ی ئەو رەوشە نەوتیە تازانەی کە لە ناوچەی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست رویان دابوو، بۆ ئەوەی چیدیکە گۆڕانکاری رادیکاڵی لە ژیانی ئابووری کۆمەڵایەتیو سیاسی لەو ناوچەیە روونەدات، مرونەت ببووە سیمایەکی نوێ ی سیاسەتی ئەمریکاو کۆمپانیاکان لەبەرامبەر خۆماڵی نەوتیدا "کە لەوەو پێش" لە فەنزەویلا

(*) هەمان سەرچاوە، ل158

(1).هەمان سەرچاوە ص 160

کۆتایی چلەکان سەرەتایی پەنجاکان لە ئێران ئەنجامیان دا، جێگای قـەبول کـردن نـەبوو بـەهیچ جۆرێك، بۆیـە کەوتنـە بـەهێزکردنی ئـەو رژێمـە کـۆن پارێزانەی کەبەرژوەندیە نەوتیەکانیان لـە ناوچـەدا دەپاراسـتو دەرفـەتیان دەرەخساند بـە ئاسـانی بـێ کێشـە نـەوت بـۆ رۆژئـاوا بچێتو چیتر بـەلای تونـدڕەوی ئـەو رژێمـە رادیکاڵـە سـەرهەڵداوە تازانـە نەشـکێتەوەو رۆڵـی ناوەندە نەوتیەکانی ئەمریکا لە نێو (CIA) دا، پەیوەندییان تێك هـەڵکێش بـوو نوێنـەری (روکفـار ئـاڵان دالـس" لـە مـاوەی 1953 تـاوەکو 1961 سەرۆکی ئەو دەزگایە بوو، ئەویەکێ لە بەشداربووانی کۆمپانیای" سـتاندەر ئۆیـل" لـە دوای ئەمـەدا ج. مـاکون بەڕێوەبـەری کۆمپانیـای نـاوبراو بـووە سەرۆکی ئەو دەزگایە"[1]. دوای ئـەوەی ململانـێ لـەنێوان ئۆپێـكو وڵاتـانی کڕیاری نەوت لەرۆژئاوا توندبوو، وڵاتانی ئۆپیك هەوڵی رزگاریو سەربەخۆی ئیـدارەی نـەوتیان دەدا ئـەمریکاش لـەلای خـۆی، دەیخواسـت رابەرایـەتی وڵاتانی کڕیاری نەوت بکەن دژ بە ئۆپیكو لەباربردنی ئۆپیك لـەنێوخۆدا، لـە لایەکی دیکە لە رێگای حکومەتی کۆنپارێزەکانی ناوچە، سەرمایەکی زۆریان خستە نێو ئابوری ئەووڵاتانە بۆ ئەوەی هەڵپەی خـۆ راتەکانـدن لـە فەلـەکی ئەمریکاو هاوبەرژەوەندیەکانیان نەکەن، دوای ماوەیـەك دوودڵـیو چـاودێری کـردن لـە سـاڵانی حەفتاکانـدا، هـەوڵی بەسـتنەوەی مەڵبەنـدو سەرچـاوە نەوتیەکانی ناوچەکە بەخۆیانەوە داو دواین کارت کەئەمریکا بەکاری دەهێنا چاوسۆرکردنەو هەڕەشە کردن بوو. لەرێگای بەکارهێنانی هێزو داگیرکردنـی ناوچە نەوتیەکانی ناوچە بەدرێـژایی مـاوەی خۆڕاتەکانـدنی وڵاتـانی ئۆپیـك لەنێو خەڵکی رەهای کۆمپانیـە نەوتیـەکان، ئیـدارەی ئـەمریکا هـەوڵی داوە پشتیوانی لـە کۆمپانیـەکان بکـاتو کۆمپانیـە نەوتیـەکانیش پشـتیوانی بـێ هودەیـان دەکـرد لەهەڵمەتـەکانی هەڵبـژاردن بەتایبـەتی بـۆ " پـارتی کۆمـاری"و هـەوڵیان دەدا بـە یەکـەوە کـونو کەلەبـەری لـێ بدۆزنـەوە بـۆ

---

(1).هەمان سەرچاوە ص 165.

ئەوەی، ئەوەی لەدەرگا خراوەتە دەر جارێکی دیکەلەپەنجەرەکاندا بێنەوە ژوورەوە و بەشـێوەیەکی کۆلۆنیـالیزمی نوێـدا بەرژەندییـە نەوتیـەکان لەناوچەی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست بپارێزنو تەنانەت هێزی سـەربازی ئـەمریکا ئامادەی هەموو ئەگەرەکان بوو کاتێ پێویست بێ، بە ئاشـکراش کـونترۆڵی ناوچەی کەنداوی فارسی کردو بەریتانیا بۆهاوبەرژەوەندەکەی لەو ناوچـەیە کشایەوە ئەمریکاش بەخشکەیی شوێنی گرتەوە.

سیاسەتە نەوتیەکانی ئەمریکا پێش تاك جەمسەری

لـە سـەرەتای سـەرهەڵدانو پەیـدابوونی پیشەسـازی نـەوتی کۆمپانیـا نەوتیەکانی سەرمایەداری کە بـە " حـەوت دەسـتە خوشـکەکە" ناسـرابوو، بەشێوەیەکی رەها کۆنترۆڵێ ئـەو پیشەسـازیەیان کردبـوو تـاوەکو کۆتـایی پـەنجاکانو سـەرەتایی شەسـتەکان وشـیاری نەتـەوەییو شـارەزابوون لـەو پیشەسازییە لەلایـەن وڵاتـانی بەرهەمهێنـەری نـەوتی لـە ئـەمریکای لاتـینو ئاسـیاو ئـەفریکادا، مەبـدەئی" بەشـداریو هاوبەشـیو بـەنیوەیی دەسـتی پێکرد، کە دیسان هەر کۆنترۆڵو زاڵبوون بـۆ لابردنـی کۆمپانیـا نەوتیـەکان بوو.

دوایی ساڵانی 1973و قەیرانی وزە، کەگۆڕانکاری گەورە لەبواری ئابووریو سیاسیو کۆمەڵایەتی ئەو وڵاتە روی دابوو،دەرفـەتی ئیمتیـازاتو هاوبەشـی ئەسـتەم بـوو، گـەلانی دونیـاو وڵاتـانی نەوتـدار دەیانخواسـت سـامانی نەتەوەییو ستراتیژی خۆیان، بەخۆیان ئیدارە بکەن، چـیدیکە دەرفـەت بـە کۆمپانیا زلهێزەکان نەدەن بە تالانی ببات. لەو دەمانەدا ئەمریکا سیاسەتی هەڕەشـەو دەسـت تێـوەردانی دەسـت لـێ هـەلگرتبوو هـەروەك لەسـالانی چـلەکان دژ بـە فەنزویلاوسـالانی سـەرەتای پـەنجاکانی دژ بـە حکومـەتی (مصدق)ی ئیران بەڕێوەی بردبوو.

بەهۆی ئـەوەی چـیدیکە کودەتـا سـەربازیەکان هەنـدە بـۆ ئـەمریکا هاسـان نەبوو، ئەوجا پێداویستی نەوت بۆ ئالەتی سـەرمایەداری شـتێکی حەیـەوی‌و مان‌و نەمان بوو، بەرهەمهێنان‌و بەردەست کـەوتنی نـەوت گـرنگ بـوو نـەك لایەنی بازرگانی‌و قازانجەکانی نەوت، دوای ئەوەی ولاّتانی ئۆپیـك ویسـتیان ئیرادەی سەربەخۆی خۆیان بپارێزن لە واری نەوتیـدا، ئـەمریکاش خواسـتی سەرچاوەی دیکە بەدەست بهێنێ بۆ هاوردەی نەوتی لە شوێنەکانی دیکـەی دونیادا بەتایبەتی " لـەدەریای بـاکورو ئەندەنوسـیاو ئۆسـترالیاو نایجیریـاو گابون‌و مەکسیك، گواتیمالا، پـیرۆو شـیلی‌و زائـیر، ئـەنگۆلا، تـونس، هینـد، بۆرما، بـەنگلادیش، مالیزیـا، برۆنیـە، تایلانـد، تـایوان، میسـر.....هتد"(1).

لەگەلّ ئەوەشدا هەولّێکی زۆریان خستە گەڕو برێکی بای خۆیان لیّ دەست کـەوت بـەلاّم ئـەو بـڕە نەوتـە نـەبوو کەئالـّەتی پیشەسـازی ولاّتـانی سەرمایەداری تێر بکات بەو مادە خاوە.

ئەمریکاو ولاّتانی سەرمایەدارە گەورەکان گەیشـتنە ئـەو بـاوەڕەی چـیدیکە شێوازە کلاسیکیەکە لە مەیداندا گرەوی لەسەر ناکریّ تـەوژمی جولاّنـەوەی رزگاریخوازی نیشتیمانی بـۆ گـەلانی ژێـر دەسـت یـەکجار بـەهێزەو جێگـای گەمە نییە، جگـە لەوەنـەبیّ سیاسـەتێکی ژیرانـەو فـرە مەبەسـت‌و ئامـانج پیادە بکەن، لە مانۆرو سـازش‌و سـەودا، بـۆ ئامـانجی گـەورەتر" بەدەست هێنانی بڕی زۆرتری نەوت بەنرخێکی گونجاو، رەنگە ئەمەش کارێکی هێندە ئاسـان‌و سـادە نـەبیّ لەرۆژهـەلاّتی ناوەڕاسـتدا بـۆ ئـەو ولاّت‌و کۆمپانیـا نەوتیانەی لەوەوپێش چیان بۆ کرابیّ‌و لوابیّ بەشێوازی کۆلۆنیالیستی کـۆن لەلایـەك سـامانی سـتراتیژی ولاّتیـان تـالاّن کـردووەو بـۆ مەبەسـت‌و بەرژەوەنـدی‌و قـازانجی تایبـەتی‌و تەسـکی خۆیـان بـەکارهێناوەبیّ ئـەوەی بەشـێکی لەپەرەپێدان‌و پێشـکەوتنی ئـەو گەلاّنـە سـەرف بکـریّ، بۆیـە لـە سالاّنی دوایی حەفتاکان تـاوەکوو سـەرەتایی نەوەتـەکان، گـرنگ بەدەست کـەوتنی نـەوت بـوو بـۆ ئـەمریکاو ولاّتـانی سـەرمایەداری دیکـە ئـەوروپای

---

(1).هەمان سەرچاوە ص 169

ڕۆژئاواو ژاپۆن بەو بڕەی کەپێداویستیەکانو داخوازیەکانیان پتر دەکات.

ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست لەنێو سیاسەتە نەوتیەکانی ئەمریکادا؟

دوای پەرەسەندنی پیشەسازی لەوڵاتانی ڕۆژئاوای ئەوروپاو ئەمریکا، پێداویستی ئەو پەرەسەندنە وای دەخواست ئەلتەرناتیڤێکی وزە لەجیاتی خەڵوزی بەرد" بدۆزنەوەو لەئاست ئەو گەشەکردنەی دابێت ئەوەبوو لە دوای ساڵانی 1911 دا، ئەم ووزە تازەیە" پترۆل" هاتەنێو پیشەسازیو پاڵی بە وڵاتە پێشکەوتوەکانی ڕۆژئاواو ئەمریکا نا بەدوای ئەو وزەیە بگەڕێن لە دونیادا، یەکێ لەو ناوچانەی کە ئەو مادە ستراتیژیە" نەوت" ی لێ بوو، ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست بوو، ئەگەرچی لەوەوپێش زۆر لێکۆلینەوەو توێژینەوەیان لەسەر بوونی ئەو مادەیە لەو ناوچەیە کردبوو، لەسەدەی هەژدەو نۆزدە لەرێگای گەریدەو شاندی تایبەت بۆ ئەو ناوچەیە لەلایەن، جەرمەنستانو ئینگلستانو فەرەنساو ئەمریکا...هتد" هەموو لایەك بەپێی ئەو لێکۆلێنەوانە گەیشتبوونە ئەو ڕاستیەی کە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست خەزینەیەکی یەکجار گەورەی نەوتە، هەریەکە لەو وڵاتانە بەپێی پلانو بەرنامەی تایبەت بەخۆی کەدەگونجا لەگەڵ واقیعی سیاسیو ئابوری ئەو وڵاتە، هەوڵی دەست بەسەرداگرتنی ئەو نەوتەیەی دەدا، بەتایبەتی لەپێش هەڵگیرساندنی یەکەمین شەڕی گەورەی دونیاو لەڕو لاوازی هەردوو ئیمپراتۆریەتی " عوسمانیو قاجاری" لە نێو نەوتی دونیاش، نەوتی ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست گرنگیو بایەخی خۆی هەبوو، تەنانەت بیرکردنەوەی لە گەشەپێدانی ئیمپراتۆریەت لەهەر سوچێکی ئەوروپا بەبێ دەست بەسەرداگرتنی ڕۆژهەڵات، مومکین نەبوو، هەر بۆیە ئیمپراتۆریەتی جەرمانی هەوڵی دا، هێلی ئاسنی لەنێو بەرلین– بەغدا دروست بکات، کە

تـاوەكو بەسـرا درێـژ دەبـۆوە، كەچـی هـەرزوو فەرەنسـاو ئینگلسـتان ئـەو پرۆژەیان بە مەترسیەكی گـەورە بـۆ سـەر بەرژوەندییـەكانی خۆیـان زانـیو كەوتنە دژایەتی كردنـی لـە لایـەكو لـە لایـەكی دیكـە نفـوزی خۆیـان بـەكار دەهێنا، ئەوەندەی هەیانبوو لـەنێو ئـەو ئیمپراتۆریەتـە بـۆ مـاڤ ئیستسـمار كردنی نەوت، تەنانەت یەكێ لە هۆكارەكانی هەڵگیرساندنی یەكەمین شـەڕی گەورەی دونیا لەسەر ئەو پرۆژەیە تەوەر بەندە بوو.

بن كەوتنو تێك شكانی جەرمانستان لەیەكەمین شەڕی گـەورەی دونیـا ئـەو هەولآنەی نابوود كـردەوەو ولآتـانی بـراوەی شـەڕ" ئینگلسـتانو فەرەنسـاو ئەمریكا" بەتایبەتی بواریان بۆ رەخسا، هەوڵەكانیان فراوانترو بەگوڕتر كەن بـۆ ئـەو مەبەسـتەو لـەو ناوچـەیە بەتایبـەتی ئـەو ململانێیـە لـەنێوان ئەوروپیەكان بەتایبەتی بەریتانیا لەگەڵ ئەمریكا توندبوو، لـەكاتی بەسـتنی كۆنگرەی سان ریمۆی ساڵ 1920 سەرۆكی ئەمریكی ئەوسا" ودرو ولسن" هۆشداری دایە بەریتانیا و لۆید جۆرج، دەبـێ بـواری باشـتر بڕەخسـێنن بـۆ بەرژەوەندییە نەوتیەكانی ئـەمریكی لـە رۆژهـەلآتی ناوەڕاسـت، هـەروەها " ناوبراو" نامەیـەكی رەخنـە ئـامێزی تونـدی ئاڕاسـتەی سـەرۆكی حكومـەتی بەریتانی (لویرجۆرج) ئەوسـا كـردو وتبـووی " ئێـوە دەخـوازن پراكتیـزەی جۆرێك لە مۆدیل بەسەرچووی كۆلۆنیالیزمی كۆن بكەن..." (1).

تـەواوی كـۆنگرەو كـۆنفرانسو ئـەو هـەرێ نامانـەی" سـان ریمـو، سـیڤەر، لۆزان" لەپەراوێزیاندا رێككەوتنی نەوتی لـەنێوان ئـەو ولآتانەئـەنجام دەدرا، ئەوجا ئەو رێككەوتنانە رادەگەیەنرا، ئەو ململانێیـە لـەنێوان ئەوروپیـەكانو ئەمریكیەكان درێژەی هەبوو، تەنانـەت لـەنێوان ولآتـانی ئـەوروپیش بـوونی هـەبوو، كوشـتنی غـازی كـوڕی فەیسـەلی یەكـەمی پاشـای عێـراقو تێـك شكاندنی جولآنـەوەی رەشـید عـالی گـەیلان لـە سـالآنی چلەكان لەبەغداو لەسەر كار لادانـی لـەوەپیش رەزا شـای ئـێران، پـەیوەنـدی بـەوەوە هـەبوو

---

(1)د. سمير صارم، انه النفط يا(...)ص159.

ئەوانەدەستیان بۆ جەرمەنستان برد بۆ هاوکاریو یارمەتی وڵاتەکەیانو بەریتانیاو وڵاتی دیکەی هاوپەیمانی لە بەر نەوتی ئەو وڵاتە، بە توندی بەگژیان چوونەوەو دەرفەتیان نەدا نەبەوانو نەبە جەرمەنستان دەست بەسەر نەوتی ئێران و رۆژهەڵاتی کوردستان و عێراقو باشوری کوردستان دابگرێ، بەرژەوەندییە نەوتیەکانیو ئابووریو سیاسیەکانی دیکەی لە ناوچەکەدا نەکەوێتە بەر هەڕەشە، بەتایبەتی کەنداوی فارس سەرەڕێ بوو بۆ موستەعمەرەکەی لەنێو دورگەی هیند بۆ ئەوەی مەترسی فەرەنسیو یەکێتی سۆڤیەت لەو ناوچەیە دوور بخاتەوە، هەر ئەو هۆیە بوو میسری گرت، بەکەناڵی سوێسیشیەوە پاشان بەشێك لە ئەفریکاو دەربەندی هورمزو عەدەنو قوبرسو چەند بنکەی سەربازی ستراتیژی مەحکەمی تیادا دامەزراند، ناوچەی کەنداو بووە دەریایەکی بەریتانی دوای ئەوەی بەو سیستەمە بەرگرییە ستراتیژیەی خوارووی ئاسیا کە بەریتانیەکان بۆ پاراستنی وڵاتە کۆلۆنیال کراوەکانی سەر بەخۆیان دایان مەزراندبوو، دوای سەربەخۆیی هیند لەساڵی 1947دا، ئەو پاراستنەی بەریتانیای پێویست نەما، بەڵام پاراستنی بەرژەوەندییەکانیان لەکەنداوی فارس تا ساڵی 1971 درێژەی هەبوو، مەسەلەی کۆماری مهابادو تێك شکاندنیو کۆدەتاکردنی ئەرتەشی ئێران بەسەر " مصدق" لە 1953و پاشان کودەتا شوومە هاوبەشەکەی قەومیو بەعسیەکانی عێراق بەسەر عەبدولکەریم قاسمو شۆرشی (14) تەمموزی 1958 لە 8 شوباتی 1963، تەواویان پەیوەندی بەو ستراتیژییە هەبوو کەبەرژەوەندییە نەوتیەکانی وڵاتانی پیشەسازی ئەوروپیو ئەمریکای دەپاراستو دابین دەکردو تەنانەت سەرۆك وەزیرانی بەریتانی " ئایدن" راشکاوانە دەڵی" تاکە شێواز بتوانین بەرژەوەندییە نەوتیەکانمان لە کەنداو بپارێزین، هێزی سەربازیە"(1).
دوای ئەوەی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکی سیاسەتەکانی خۆی دەربارەی

---

(1) سمير صارم، انه النفط يا(...)!، ص 83

ناوچەی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست راگەیاند، دوای برانەوەی دووەمین شەڕی گەورەی دونیا، ناوچەی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست بووە یەکێ لە پایەسەرەکیەکانی ئەو سیاسەتەو بە توند بەگژداچوونی کۆماری مەهابادو یەکێتی سۆڤیەت لە ساڵی 1947 دا لەو ترسە بوو، نەوەکوو سۆڤیەت شۆڕبێتەوە کەنداو ئەو ناوچە نەوتیە ستراتیژیەش بخاتە بن کۆنتڕۆڵی خۆی، دوای کشانەوەی بەریتانی لەو ناوچەیە بەخشکەیی ئەمریکیەکان ناوەندێکی سەرکردایەتیان دروست کرد بۆ ئەوەی بەرپرسیاریەتی بکا لە هەر هێرشێکی سۆڤیەتی بۆ سەر ئیرانو ئابادانو کوێت، دوای روخانی رەزا شای ئیران 1978 شەڕی کەنداوی یەکەم یەکێ لەو تەنگەژانە بوو، بواری فراوانی دا بە ئەمریکیەکان بۆ هاتنەوەیان بۆ ئەو ناوچەیە و لەشەڕی کەنداوی دووەمدا بەتەواوی دەرگای راستەوخۆی گەورە کرایەوە بۆهاتنی هێزی سوپای ئەمریکی بۆ ناوچەکە، کەرێك کۆك بوو لەگەڵ خواستەکانی ئەمریکی،وەك سەرۆك وەزیرانی بەریتانی" چرچل" ووتویەتی" ئەوەی نەوتی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست لەدەست بێ ئەوا دونیا هەموو موڵکەیەتی"[١]. ئەمریکاش بەو مەبەدەئە کاری کردووەو هەوڵی داوە ناوچەی کەنداو دوای ئەو شەڕەو دەرپەڕاندنی عێراق لەکوێت، هەبوونیان لەو ناوچەیە بووە کارێکی فیعلی (9) هەزار سەرباز لە عارەبستانی سعودیو 15 هەزار هێزی دەریایی" مارینز" لەسەر پشتی (20) کەشتی دەریایی لەکەنداوو کەشتیگەلی پێنجەمی ئەمریکی کەسەرکرداتیەکەی لە بەحرێنە 100 فرۆکەی سەر بە هێزی ئاسمانی ئەمریکا زۆربەیان لە عارەبستانی سعودیو کوێت بەحرینە..."[٢]. ئەمە رێگای بۆ پرۆژەی ئەمریکی خۆش کرد بەتایبەتی ناوچەی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست پتر لە 671 ملیار / پیپ یەدەگی نەوتی تێدایە کە دەکاتە 64٪ نەوتی دونیا، تەنیا لە

(**1**) هەمان سەرچاوە، ص 87

(**2**).هەمان سەرچاوە ص 85

عێراقو باشوری کوردستان مەزندەی 115 ملیار پیپ دەکرێ لەکۆی 1278 ملیار پیپ یەدەکی جیهانی، تەنیا ئەستێلکی بابەگوڕ گوڕ 8, 7 ملیار پیپ تێدایە"[1]. " ئەگەر نەوتی هەناردە بۆ دەرەوە مەزەندەی 85-92 ملیۆن / پیپ/ رۆژێکدا بکەین ساڵی 2005 و دوایش مەزەندە دەکرێ لە ساڵی 2010 بگاتە 110 ملیۆن / پیپ لە رۆژیکدا، ئەوا 30٪ ئەو نەوتە لە ناوچەی رۆژهەڵاتی ناوین دەچێت، ئەمریکا بەتەنیا ئێستا 10,4 میلۆن/ پیپ لە دەرەوە دەهێنێ"[2]. کە 25٪ ئەمریکا. 10٪ ژاپۆنو 22٪ ئەوروپاو چینی میللی 6,6٪ لەنەوتی هاوردەی لە رۆژهەڵاتی ناوینەو واش مەزەندە دەکرێ پێداویستی نەوت لەو وڵاتانە لە زیادبووندا بێ بەرادەی پتر لە 14٪ لە چەند ساڵی داهاتوو لە ئەمریکا لە گینە بگاتە 17٪ ئەو زیادەیە"[3]. ئەم پێداویستیە زۆرەو لەزیاد بوونداو کەمبوونەوەی نەوت لەدونیاو لەئەمریکا بەتایبەتیو بەرزبوونەوەی نرخی نەوت لەدونیا، وای لەئەمریکا کردووە گرنگی بداتە ئەو شوێنانەی کەنەوتی تێداییەو راستەخۆ بیانخاتە ژێر کۆنترۆلی خۆیو چەکی نەوت بەکاربهێنێ بۆ سیاسەتە زلهێزیەکی خۆی لە بەرامبەر ئەوانەی ململانێی لەگەڵدا دەکەن چ ئەوانەی ئێستا دۆستن یاخود دوژمنی ئەمریکان، ئەو ناوچەی کە هەرە گرنگە لەدونیاو لە داهاتوودا نەوتی تێدا دەمێنێتەوە، ناوچەی رۆژهەڵاتی ناوەڕاستە بۆیە لەنێو بەرنامەی خۆیدا ئەمریکیەکان گرنگی زۆری پێ دەدەن بەنەمانی شەڕی ساردو هاتنە مەیدانی تاك جەمسەریو سیستەمی نوێی جیهانی کەئێستا ئەمریکا رێبەرایەتی دەکاو وەك باسیشمان کرد، نەوت گرنگی زۆرتری پەیداکرد لەنێو پەرەسەندنی پیشەسازی ئێستا نەك هەر سەرچاوەی وزەیە بەڵکو ئێستا چۆتە نێو پیشەسازی پترۆکیمیاویو

(1) د. منذر عمران، حقائق عن النفط، نشرة انترنیَت 2005/4/17
(2) اسلام ئۆنلاین، النفط والعقود الامیریکیة 27 /2003/5
(3) د. منذر عمران، حائق عن النفط/،شرة انترنیَت 2005/4/17

کیمیـــاوییو ســـەرەڕای پێشـــکەوتنی زانســـت لـــەدونیادا، کەچـــی سەرکەوتوونەبووە لەدۆزینەوەی ئەلتـەرناتیڤی نـەوتو مەزەنـدەش دەکـرێ بۆپتر لە (50–80) ساڵی دیکە نەوت رۆڵی بمـێنێ لـەو بوارانـەدا، بۆیـە لـە نێو سیستـەمی نـوێی جیهانیـدا، پێگـەی رۆژهـەڵاتی نـاوین شـوێنی گرنگـی گرتـووەو قسـەکەی چرچـل بەعەمـەلی پراکتیـك دەکـەن " ئـەوەی نـەوتی رۆژهەڵاتی ناوەڕاستی لەدەست بێ، دنیا موڵکیەتی"

ئەگـەر چـی لـەوەوپێش مەترسـی سـۆڤیەتو بڵاوبوونـەوەی کۆمۆنیسـتی پاساوی بوونی سەربازی بوو لە ناوچەکە، ئەوا ئێستا بەناوی شەڕی تیرۆرو تیرۆریـزم، کەسەرچـاوەکەی لـە رۆژهـەڵاتی ناوەڕاسـتە باشـترین هەنجەتـە لەدەسـت ولاتەیـەکگرتووەکانی ئـەمریکی بـۆ بـەکار هێنـانی سـوپاو هێـز داوەرندانەوەی لەو ناوچەیەدا.

لەلایـەکی دیکـە بـۆ ئـەوەی رێگـا لـە رکابـەرەکانی خـۆی چ ئـەوروپیو چ ئاسیای"ژاپۆنو چـین" بگـرێ، ئـەوا چـەکی نـەوت لـەدژیان بـەکاردەهێنیو کلیلـی ئـەو چـەکەش لەناوچـەی رۆژهـەڵاتی ناوەڕاسـتە، چـونکە تـاوەکوو ساڵانی 2005 پتر لە 30٪ هەناردەی نەوتی دونیای پێك هێنـاوە، ئـەوجا دەرهێنانی نەوتی لەرۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا یەکجار نرخی کەمە لە چاو نرخی وڵاتــانو شــوێنی دیکــە بەتایبــەتی لــە باشــوری کوردســتان" حــەوزی بابەگوڕگوڕ" ناگاتە یەك دۆلار" 70 سەنت"ە، بۆیـە لـەداهاتوویێکی نزیکدا وا مەزەندە دەکرێ بێجگـە لـە گرنگیـە سـتراتیژیو جیوپۆلیتکـەی ناوچـەی رۆژهەڵات، گرنگیـە ئابووریەکـەی بەتایبـەتی "نـەوت" گرنگیـەکی پـتری بـۆ دەبـێو لەرەهەنـدە هەرێمەکـەی دەربـاز دەبـێو پـێ دەنێتـە رەهەنـدە نێودەوڵەتیەکەی و دەبێتە یەکێ لە جومگە ئابووریەکانی نێودەوڵەتی، بۆیە ئەمریکا بەتوندی ئەو ناوچەیە دەست بەسەردا دەگرێو بەسەر هەموو لایەك بەتایبەتی ئەوروپیەکانو ژاپۆندا دای دەخاتو ئەوەندەی دەرفەت دەدا کـە بەرژەوەندیو سیاسەتەکانی خۆی رێگای پێ دەدا.

خشتەی ژمارە(55)*

نرخی دەرهێنانی یەك پیپ نەوت

ز	ناوی وڵات	بڕی پارە بە دۆلار	ز	ناوی وڵات	بڕی پارە دۆلار
1	باشوری کوردستانو عێراق	,70–0,5 0	12	مەکسیك	4,8–2,6
2	سعودیا	0 ,40	13	مالیزیا	5,2 –3,3
3	ئێرانو رۆژهەڵاتی کوردستان	5 –0,5	14	ئالاسکا	7–5,5
4	کوێت	2–1	15	عومان	5,7–4,4
5	قەتەر	4–2	16	روسیا	8,9 – 4,8
6	جەزائیر	5 –3	17	میسر	13 – 9,4
7	ئیمارات	10– 2,5	18	دەریای باکوری بەریتانیا	–11,8 15,8
8	لیبیا	5 –3	19	نەرویج	17– 12,5
9	فەنزویلا	5–3	20	وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا	21 –16,6
10	نێجیریا	6 –3	21	کەنەدا	25–20
11	ئەندەنوسیا	8,5–5	22	ئەمریکا وشکای	–24,12 32,6

بەم شێوەیە دەستگرتن بەسەر رۆژهەڵاتی ناوەڕاست بۆ یەك مەبەست نییە، بەڵکو چەند ئامانجێکی سیاسیو ئابوریو سەربازی هەیە کەهەموویان بەیەکەوەتێك هەڵکێشراوە سیاسەتەکانی ئەمریکای لەسەر بینا کراوە، ئێستا بۆشی کوڕ بە پراکتیکی بەرجەستەی دەکات، لەرووی ستراتیژیو عەسکەرییەوە، رۆژهەڵاتی ناوین ئەڵقەیەکی گرنگی بەستنەوەی کیشوەرەکانی ئەوروپاو ئاسیاو ئەفریکایە لەبواری ئاسمانیو

دەریاییدا،بەتایبەتی لە ڕێگای دەریایی ناوەڕاستو ئۆقۆیانووسی هێمنو بەپێی بۆچوونەکانی وەزارەتی بەرگری ئەمریکی ئەلقەی ڕۆژهەڵاتی ناوین دەتوانێ کۆنترۆڵی بکاتە سەر" تحکم" بەپێنج ئەلقەی دیکە کە دەبێتە پشتیوانی گەورە بۆ بەهێز کردنی بازرگانیو ڕێ خۆشکردنی لۆجستی سەربازیو ئەویش تەنگەی " جەبەل تاریق، سقیلیە، کەناڵی سوێس، بابولمەندەبو تەنگەی هورمز" و لەرووی جیوئابووریو جیۆپۆلیتیکی بەفراوانی لەوەوپێش باسمان لێ کردو ئاماژەمان پێ کرد، لەدەرهاویشتەو دەرئەنجامی تێکەڵاوی ئەو هەموو خاڵانە، ئەمریکا بڕیاری پراکتیزەکردنی سیاستەکانی لە ناوچەکەدا کردووەو پیادەی دەکات بەهێز، ئەمریکا ئێستا کار دەکا بۆ ئەوەی سەدەی (21) ببێتەسەدەی ئەمریکیو ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستیش لەنێو جوگرافیای سیاسی جیهانی شوێنێکی گرنگی هەیە لە پاراستنی پێگەی جیهانی ئەمریکی، وەك بەهێزترین تاکە هێزی دونیا بۆیە ئەمریکا بەتەنیا لەرووی ئابووری گرنگی نەوتی سەیری ڕۆژهەڵاتی ناوین ناکات، بەڵکو بۆ ئەوەی پێگەی تاك جەمسەریەکەی کەخۆی سەرکردایەتی دەکات لەدەست نەدات هەروەك میسال کرال لە پەرتووکەکەی" شەڕی داهاتەکان–Resource Wars" ڕاشکاوانە ڕای دەگەیەنێ.

"کۆنترۆڵکردنی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست یانی کۆنترۆلکردنی ئەوروپاو ژاپۆنو چینە"(1). بەکارهێنانی نەوت وەك چەکێك لەدورستکردنی ئەو ئیمپراتۆریەتەی کە ئەمریکا خوازیاریەتیو دووبارە تەوزیف کردنی ئەو چەکە لەنێو ستراتیژیەکانیدا وەك چەکی بەرپەرچدانەوە(رادع) لەبەرامبەر هەر ئەگەرێکیئەوروپیو ژاپۆنیو فراوان خوازی ئابوری چینی هەروەك لە مەبدەئی کارتر هاتووە کە جیمی کارتەر سەرۆکی پێشووی ئەمریکا لە 23ی کانوونی دووەمی 1980 ڕایگەیاند هەر جۆرە هەولێك یاخود هەڕەشەیەك بۆ کۆنترۆلکردنی ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست" کەنداو"

---

(1) اسلام اونلاین، النفط والعقود الامريكية مقالة الانترنيت 3/5/ 2003

ولاّتەیەکگرتووەکانی ئەمریکی وای دادەنیّ کە هیّرشی راستەخۆیە بۆ سەر بەرژەوەندییە ئۆرگانیەکان ولاّتەکەی‌و بەهەمووو شیّوازیّك رەتی دەکاتەوە تەنانەت گەر هاتوو هیّزی سەربازیشی گەرەك بیّ" بەتایبەتی بە تیّڕوانینی ئەمریکی رۆژهەلاّتی ناوەڕاست مەجەرەیەکی کەونی گەورەیە لە چالّگە نەوتیەکانی دونیادا هاوتای نیە"[1]. هەروەك " هارولّد ئیّکس" بالویّزی ئەمریکی لە سعودیا بۆ سەرۆکی ولاّتەکەی ئەوسای نووسیوە.

ئەمریکا دوای نەمانی شەڕ بەپیّ ی ئەو پرنسیپە کاردەکات کەکاتی خۆی رۆزفلت رای لەسەر بوو، کاتیّ وەزیری دەرەوەی "جمیس بیّرز" لیّ پرسیبوو" دەبیّ پشکی ئەمریکی لە نەوتی رۆژهەلاّتی ناوین چەند بیّ! !و چەندی دەست بەسەر دابگریّ ... وتی نابیّ لە100٪ کەمتر بیّ "[2].ئەمریکا لەلایەك دەخوازیّ ئەو برە نەوتەی خۆی لە رۆژهەلاّت بەبیّ ئاستەنگ بەدەستی کەویّ‌و لەلایەکی دیکەش پیّش تا بەری بەسەر خۆدادا"و بوار بەهیچ هیّزیّکی دیکە نەدا ئاستەنگی بۆ دروست بکاو بەو شیّوەیە یەك دلّۆپە نەوت وەك دلّۆپە خویّنی لیّ هاتووە، لە رووی ئابووری‌و سیاسی‌و سەربازی نەوت پیّگەی گرنگی گرتووە لەدریّژەدان بەسیاسەتە ستراتیژیەکانی ئەمریکی وەك بالاّترین هیّزی سیستەمی نویّ جیهانی، گەر بەوردی سەیری سیاسەتەکانی ئەمریکی بکەین دەبینین:

1-نەوتی رۆژهەلاّتی ناوەڕاست بۆ بازاڕەکانی ولاتەیەکگرتووەکانی ئەمریکی بەبیّ ئاستەنگ بگات‌و برو شیّوەکانی لە ژیّر کۆنترۆلّی خۆی بیّ.

2-ریّگانەدان بە کۆنترۆل کردنی رۆژهەلاّتی ناوەڕاست لەلایەن هیچ هیّزیّکی دیکە یارونەیار.

3-بەکارهیّنانی چەکی نەوت بۆ سیاسەتە ستراتیژیەکی ئەمریکی دوای

---

(1) **انه النفط یا(.....). سمیر صارم ص**160

(2)**هەمان سەرچاوەی ص** 160.

نەمانی شەڕی ساردو دەورانی تاك جەمسەری‌و سیستەمی نوێی جیهانی.

4-دابەشکردنەوەی ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناوەراست بەپێ ی بەرژەوەندییە ستراتیژیەکانی ئەمریکی کە دابینی باڵاترین هێزی دەورانی سیستەمی نوێ جیهانی‌و تاك جەمسەری خۆی دەکات.

5-بەکار هێنانی هێزو سوپا بۆ کۆنترۆلکردنی ناوچە نەوتیەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستو پاراستنی لەهەمووجۆرە هەڕەشەیەك بە پاساوی شەڕی تیرۆر بەپێ ی ئەو وتەیەی کەیەکێ لە وەزیرە ناوخۆییەکانی ئەمریکی لەو ساڵانەدا گوتەنی " بەبێ نەوت ولاتە یەکرگرتووەکانی ئەمریکی بە شێوەی ئێستا نامێنێ!)[1].

11ی ئەیلولی 2001، هەموو یاساو ڕێسایەکی لەبەردەم ئەمریکا نەهێشت بۆ بەجێ گەیاندنی ئەو پرۆژەی خۆی لە ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست کاتێ تیرۆرستان دەستیان گەیاندە هەردوو بوورجو تەلاری پنتاگۆن، ئەوروپیەکان لەسەر رووی ڕۆژنامەکانیان بەمانشێتی گەورە نووسییان "هەمووماں لەبەرامبەر تیرۆر ئەمریکین"، دەستی ئەمریکای واڵا کردو دەرفەتی باشی بۆ رەخساند کە گوێ بەهیچ نەدات بۆ شەڕکردنی تیرۆریزمو تیرۆر، ئەوەبوو سەرەتا گورزی کەمەر شکێن لەتیرۆرستان لەئەفغانستان وەشێندراو پاشان بۆ تێك شکاندنی پێگەی تیرۆرستان گورج برترین گورزیان پێ کەوت، کاتێ رژێمی نەژاد پەرستی سەدام حوسێن لەبەغدا لەسەر کارلابراو هێزەکانی تێك شکێندرا

راگەیاندنی پرۆژەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستی گەورە GMO [*] لە 8 -10ی

---

(1) جريدة الصباح العراقية -23/ايول/ 2005 انترنيت

(*) پرۆژەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست(GMO) لە لایەن ستافێکی تایبەتی بۆشی کوڕ راگەیەنرا، لە پەراوێزی لوتکەی باڵای هەشت وڵاتانی پیشەسازی، " کەنەدا روسیا، جەرمەنستان، ئیتالیا، ژاپۆن، ئینگلستان، فەرەنساو وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکاو روسیای فیدڕاڵ" کە لە ویلایەتی جۆرجیای ئەمیریکی لە 8-10 ی ساڵی 2001

حوزیرانی (یۆنیۆ/ 2004) لەدوورگەی سی ئسلاند" لە جۆرجیا لەپەراوێزی کۆبوونەوەی لوتکەی بالاَی هەشت وڵاتە G8" کەنەدا، جەرمەنستان، فەرەنسا، ئیتاڵیا، ژاپۆن، ئینگلستان، وڵاتە یەکگرتەوەکانی ئەمریکی روسیای فیدرالی"، پشتیوانیان لێ کرد وەك لەو پڕۆژیە دا هاتووە کە لە رۆژنامەی ئەلحیاتی لەندەنی رۆژی 19ی شوباتی 2004 بڵاوکراوەتەوە بە

بەستراو، ئەو پرۆژەیە لە پێشەکی سێ سەردێر پێك هاتووە رەوشی ژیانی کۆمەڵگای عەرەبی و ئیسلامی بەکارەسات ناوەزەد کردووە، لەپێناسەی چەمکی رۆژهەڵاتی فراوان بیجگە لەوڵاتانی عەرەبی و ئەفغانستان و ئیران و پاکستان و تورکیاو ئیسرائیل" کەتیایدا هاتووە.

–تێکڕای داهاتی خۆجێی لە وڵاتانی عەرەبی لە ئیسپانیا بەتەنیا کەمترە.

–40٪ عەرەب نەخوێندەوارن و ژنانی عەرەب دوو لەسەر سێ ئەو رەوەندە نەخوێندەوارە پێك دەهێنێ.

–مەزەندە دەکرێ لە ساڵی 2010 پتر لە 25 ملیۆن بێ کار هەبێ

–عەرەبەکان داهاتیان لە 2 دۆلار لە رۆژێکدا کەمترە.

– 1,6 ٪ لە دانیشتوانی ئەو ناوچەیە ئینتەرنێت بەکار دەهێنن کە کەمترە لە هەر شوێنێکی دیکەی دونیا.

–ژنانی عەرەبی تەنیا 3,5٪ لە کورسیەکانی پەرلەمان پێك دەهێن

–15٪ لاوانی ئەو ناوچەیە ئارەزویانە کۆچ بکەنە ئەوڕوپا.

بەپێ ئەو راپۆرتەی un بۆ نشونماکردنی مرۆیی عەرەبی بوسێ سەردێرە: پشتوانی لە دیموکراسەیەت، چاکسازی دەسەڵات و بیناکردنی کۆمەڵگای مەدەنی و فراوانکردنی بواری ئابوری ئازاد، ئەم پرۆژەیە لەلایەن ریتشارد ئەرمینتاج و بەرێوەبەری ئۆفیسی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست، " ئەلیزابیس نستن" کچی دیك چینی بەرێوە دەچێ وساڵی 2004 نزیکەی (100) ملیۆن دۆلاری بۆ تەرخان کراوە، 4 ملیۆن لێی تەنیا بۆ جەزائیر دانراوە، لە ساڵی 2003 (139) ملیۆن دۆلاری بۆ تەرخان کرابوو کە بۆ کاری ریفۆرم و چاکسازی ئابوری و کۆمەڵایەتی و دەسەڵات و بواری پەروەردەو لەو وڵاتانەبەکار هێنراوە، ئەم پرۆژەیەش بۆ کۆتایی هێنان بەمەکۆی تیرۆر کەسەرچاوەکانی تیرۆریزم لەو وڵاتانەدا سەری هەڵداوە، ئەمریکا و وڵاتانی پیشەسازی گەورەی دونیا (8 وڵاتەکە) پشتیوانی لێ دەکەن و چاودێرن لەسەری"

سەردێری هاوبەش لەگەڵ هەشت وڵات سەبارەت بە رۆژهەڵاتی ناوەڕاستی گەورە" وەك پڕۆژەی وەزارەتی دەرەوەی ئەمریکی رایگەیاندو سەرپەرشتی کردووە بەناوی ئەوەی وەك جیمس ولسن" سەرۆکی CIA پێشوو لە رۆژنامەی Lemond ی فەرنسی بەرەواجی بەربڵاو لە وتار ئامێزێکدا، ساڵی 2004 بڵاوی کردۆتەوە دەڵێ"وڵاتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا بۆ فراوانکردنی روپێوی دیموکراسی شەڕی تیرۆریزم دەکات لەنێو جیهانی عەرەبیو ئیسلامی کە هەرەشە لە کۆمەڵگای لیبرالی دەکەن... لەسەر ئەو بنەمایە پڕۆژەی رۆژهەڵاتی ناوەڕاستی راگەیاندوە(1). ئەم پڕۆژەیە بەوە دانراوە کە زۆر گرنگە بۆ ئەمنی قەومی ئەمریکیو گەشەسەندنی رۆژهەڵاتی ناوەڕاستو کۆمەڵگای ئیسلامی کۆتایی بە تیرۆر دەهێنی لەسەرئاستی نێو دەوڵەتیدا، روخانی رژێمی نەژادپەرستی سەدام حوسێن لەبەغدا یەکەم ئەلقەی ئەو پڕۆژە گەورەیەیە کە ئامانجی چاکسازی ئابووریو سیاسیو پەروەردەو باری ژیانی ژنانی تێدایە لە بینا کردنی کۆمەڵگەی مەعریفی و فراوانکردنی بواری ئابووریی (ئازاد)و فراواونکردنی بواری مافەکانی ژنان، بەو پاساوەی کە ئامانجی مرۆڤایەتی تەواوی لە پشتدایەو پشتی بەو ژمارەو ئامارانە بەستووە کە راپۆرتی Development ی UNدەری دەکات، ئەم پڕۆژیە بینای لەسەر هەردوو تیورستی ئەمریکی " مایکل دۆینو فرانسیس فۆکۆیاما دەکات کە دەڵێن" هۆکاری شەڕانگیزی و بڵاوبوونەوەی تیرۆرو توندو تیژی لە دونیای عارەبو ئیسلام لە بنەرەتدا هۆکاری نەبوونی دیموکراسیەتە لەو وڵاتانەدا"(2).

ئەم پڕۆژەیەش بۆ ئەوە بوو بەناوی چاکسازی و دیموکراسی بینای

---

(1) سمير صارم، انه النفط يا(...). ص36

(2). د. عبدالقادر رزيف المحارص، مشروع شرق الاوسط،، ص17

*

کۆمەڵگای مەعریفیو بازاڕی ئازادو ڕێزگرتن لە مافەکانی ژنان،، پرۆژەکەی نەوتی ئەمریکی باشتر بچێتە پێشو ڕێگای بۆکراوەتر بێ لەو ناوچەیەی کە پێ دەگوترێ ڕۆژهەڵاتی ناوینی..

ئەمریکا وەك زلهێزی دونیا لەڕێگای نەوتەوە

ئەمریکا پێش 500 ساڵ لەمەوبەر لەلایەن دەریاوانی ئیتاڵی " ئەمریکۆ فیسبوتشی" دۆزراوەتەوە، پێکهاتەی کۆمەڵایەتی لە کۆمەلێك ڕەگەزی جۆراو جۆر پێك هاتووە تەنیا هیندە پێست سورەکان نەبێ باقیەکەی دیکە دانیشتوانی ڕەسەنی ئەو وڵاتە نین لە ئیسپانیو ئیتاڵیو ژاپۆنو چینیو جولەکەو..هتد پێك هاتووە، سەرۆکی فەرەنسی پێشو" شارل دیگۆل" دەڵێ: "ئەمریکا هەڵەیەکی جوگرافیە لە دیوی دیکەی ئۆقیانوس"[1].

لێرەدا مەبەست لەوەدایە، ئەمریکا لە پڕێکدا بووە بە وڵاتێکی بەهێز بەخێرایی هاتە پێش لەنێو وڵاتاندا"

بیرۆکەی دەست بەسەراگرتنی دونیاو ستراتیژیەتی تاکە زلهێزی لە دونیادا لەنێو عەقلیەتی دەسەڵاتدارانی ئەمریکی مێژوویەکی بایی خۆی هەیە، "سەرەتا پرنسیپی (مۆنرۆ)ی ساڵی 1823 دا، کە بەپێ ئەوپرنسیپە نابێ لە بەشی ڕۆژئاوای دنیادا هێزیکی دیکە هەبێ مونافەسەی ئەمریکا بکات"[2]. بیرۆکەی زاڵ بوون لە ڕێگای هێز لەلایەن ئیدارەی ترومان، ئایزنهاوەر، جۆنسون، نیکسۆن، ڕێگان، بۆشی باوكو کوڕ هەبووە، هەر ئەو لۆژیکە بوو توشی شەڕی کۆریاو ڤێتنامی کردنو دورشمی گۆچانی ئەستور" عصا الغليظة" ی جۆرج بۆشی باوك بنەمای لەو لۆژیکە هەڵچینی

---

(1) د.سمير صارم، انه النفط يا(.....). ص124

(2)هەمان سەرچاوە ص 128.

بوو"[1]. ئـەم سـتراتیژەی ئـەمریکا رووی لـەفراوانبوونی روپێـوو چۆنایەتی لەگەڵ رۆژگاردا دەکرد، تا لە کۆتایی دووەمین شەڕی گـەوەری دونیـا، وەك هێزێکی ئابوریو سوپاییو سیاسی دەرچوو، بەتایبەتی هێزەکانی دەریایو ئاسمـانی زلـەکانی بـواری بـۆ ئـەو سـتراتیژیە پـتر رەخسـاند، وڵاتـە یەکگرتوەکانی ئەمریکا توانی خۆی زاڵ بکا لەدەرەوەی وڵاتە شـوعیەکاندا، بەم شێوەیە لەدوای دووەمین شەڕی دونیـا ئـەمریکا بیروبـاوەڕو سیاسـەتو پلانو شێوازی کاری تایبەت بەخۆی هەبووە، ئەمریکا جگـە لـەوەی 70٪ی یـەدەگی زێـڕی دونیـا کەوتـە ئـەو وڵاتـەو لەگـەڵ هێزێکـی ئـەتۆمی گـەورە کەگرەوی لەسەر دەکرا، وای لە ئەمریکیەکان کرد مەزەنـدەی ئـەوە بکـەن دەبێ قیتاری ئەمریکی فەرگۆنەکانی دونیا بەدوای خـۆی رابکێشـێو بگەنـە ئەو قەناعەتەی" بەزاڵ بوونی ئـەمریکا بەسـەر دونیـا کۆتـایی بـە سروشـتی مێژوو دێت"[2].

بەم شێوەیە ئاکامو دەرهاویشتەکانی دووەمین شەڕی گـەورەی دونیـا، ئـەو سـتراتیژیەتە خواسـتراوەی ئـەمریکای بـردە پـێش بەچـەند هـەنگاوێکو داهاتووێکی ئیجابیانەی بەسەردا ئەنجام داوە.

ئێستا ئەمریکیەکان دەخوازن سەدەی بیستو یەك ببێتە سەدەی ئـەمریکی هەروەك سەدەی حەڤدە هی فەڕەنسا بوو، نۆزدەهی بەریتانیا بوو، واقیعـی دەولـی ئێسـتا داکـۆکی لـەو داخوازیـەی ئـەمریکا دەکـاتو وا پـێ دەچـێ خەونەکانیان بێتە دیو ببن بە تاکە هێزی سەر ڕووی زەوی بەبێ رکابەر.

"ئەگەر چی ژمارەی دانیشتوانی ئەمریکا ئێستا لە (273) ملیۆن کەس تـێ پەڕناکا"[3]. کە 5٪ دانیشتوانی دونیا پێـك دەهـێنی کەچـی 25 ٪ نـەوتی دونیای پێویستە" لەگەڵ ئەوەشدا خاوەن ئابووریەکی بەهێزە،کە بـەهێترین

---

(1)**هەمان سەرچاوە ص** 134.

(2)هەمان سەرچاوە ص 128

(3)ستراتیژیەتی ئاسایشی نەتەوەیی، ل239.

ئابوری دونیایە وەك باوە، "ئەگەر چی (9) تریلیۆن دۆلار كۆی بارستایی بەرهەمهێنانی ئەو وڵاتەیە كە دەكات 38٪ كۆی بارستایی بەرهەمهێنانی دونیا گەورترین وڵاتی دونیا لە هاوردە[1].

سەرەڕای ئەو هەموو قەیرانەی تووشی ئابووریەكەی بووە، كەچی تا ئێستا كراوەترینو زیندوتروین بازاڕی دونیایە، واش مەزەندە دەكرێ لەسەدەی داهاتوودا ببێتە گەورەترین ئابوری جیهانی"[2]. ئێستا ئابوری ژاپۆنو ئەوروپاو چینی میللی، لە زۆر رووەوە خۆی لە قەرەی ئابوری ئەمریكا دەدا، لە هەندێ رووی دیكە بەتواناترە لە ئابوری ئەمریكی، ئەوەی جودایی نێوان ئەو سێ ركابەرە ئابورییەی ئەمریكایە، چینی میللی 80٪ نەوت لە دەرەوە بۆ دێتو تەنانەت ئەوروپاو ژاپۆن لە چین پتر نەوت لە دەرەوە دەهێنن، كەچی ئەمریكا 52٪ لەپێداویستیەكانی پشت بەنەوتی دەرەوە دەبەستێ"[3]. ئەم پێداویستی زۆرەی نەوتی دەرەوەی ئەو وڵاتانە بۆتە خاڵی لاوازی ئابوری ئەو وڵاتانە، بۆیە ئەمریكا هەر ناخوازێ ببێتە زل هێزترین وڵاتی دونیا لەبواری ئابوریو سەربازیو سیاسی، بەڵكو دەخوازی چەكی بەردەوامبوونی ئەو زلهێزە لەدەست خۆیدا بێتو یاخود بەشێوەی سەرەكی لەژێر كۆنترۆلێ راستەوخۆی بێت، بەتایبەتی ناوچەی رۆژهەلاتی ناوەراست كە پتر لە 98٪ نەوتی هەناردەی بۆ ژاپۆنو 22٪ بۆ ئەوروپاو 80٪ نەوتی چینی میللی پێك دەهێنێ،ئەم سێ ناوچەیەش ئەگەری ئەوەیان لێ دەكرێ كە ركابەری ئابوری ئەمریكا بكەن، هەوڵ بدەن لە زلهێزی ئەمریكی كەم بكەنەوە.

رۆلێ بێ ركابەری كردن پترول لە بواری "وزە" دەمێكە بۆ سەرمایەدارانی رۆژئاوا ساغ بۆتەوە، بەتایبەتی دوای ئەوەی ئەلتەرناتیڤی لەو بوارەدا

---

(1) د.سمیر صارم انه نفط يا (...)!، ص125.

(2) هەمان سەرچاوە، ص72

(3) هەمان سەرچاوە ص 126

بەعەمەلی دەرنەچوو، یاخود سەرکەوتوو نەبوو، ئەویش بێجگە لەبواری ووزە، بۆ پیشەسازی پترۆکیمیاوی بەکارهێنراوە، تەنانەت بۆ ملیۆن مەبەست لە بەرژەوەندی مرۆڤایەتیدا، تاوەکو کار گەیشتە ئەوەی بڵێن " ئەگەر ژیانی مرۆڤ بەبێ هەوا نابێ، ئەوا پێشکەوتنیش بەبێ پەترۆل نایەتەدی"[1]. بەم شێویە ئەمریکیەکان بیریان لەزاڵ بوونو زلهێزی کردەوە لەرێگای ئەوەی دەست بەسەر سەرچاوەکانی نەوتو رێگای هێنانو بردنی نەوت دابگرنو لەژێر کۆنترۆلی راستەخۆی خۆیان بێت، ئەوەی چەکی نەوت لەدەست دابێت، کۆنترۆلی دونیای دەکەوێتە دەستو ئامارو هێماکان ئەوە نیشان دەدەن، کە نەوت تاوەکو (80) ساڵی دیکەش گرنگی خۆی دەمێنێو ئەو بایەخە ستراتیژیە لە دەست نادات، بۆیە ئەمریکا هەوڵی سەرەکی خۆی خستە گەڕ بۆ ئەوەی دەست بەسەر سەرچاوەکانی نەوت لەجیهاندا بگرێت بەتایبەتی لە رۆژهەڵاتی ناوەڕاست کەنەوتی دونیا لەو ناوچەیەش دێتە بەرهەم هێنان.

"بەتەنیا 7٪ لەو نەوتە هاوردەی ئەمریکا لە کەنداو پشکی پتر 18٪ لە ناوچەی رۆژهەڵاتی ناوەڕاستو نزیکەی 5–6٪ لە ناوچەی قەوقاس بۆ دێت"[2]. واش مەزەندە دەکرێ پێداویستی ئەمریکی بۆ سوتەمەنی لەزیادبووندا بێت، تاوەکو ساڵی 2020 بگاتە 25 ملیۆن پیپ لەرۆژێکدا" بەرهەمی نەوتی ئەمریکی دابەزی لە 9 ملیۆن/ پیپ /رۆژێکدا بۆ 6,2 ملیۆن لە رۆژێکدا لە ساڵی 2009 بگاتە 4,7 بلیۆن پیپ ساڵی 2025 بەم شێوەیە ساڵانە 1,5 ملیۆن پیپ لەبەرهەمی نەوتی ئەمریکی لە کورتی دەدا"[3]. لەهەمان کاتدا پێداویستی چینی میللی بۆ نەوت لەزیاد بووندا دەبێت بە تێکڕای 600 هەزار پیپ / رۆژێکدا لەنێوان ساڵی 2005–

(1) د. صالح زهيرالدين، المشروع اسرائيل الكبرى ص 110

(2) گۆڤاری **China today** 2003/2/7

(3) فؤاد ملحم، اقتصاد سعودي / مقالة انترنيتَ

2006 دا 2,46 م . پیپ کە دەکاتە 40٪ داوای هەموو دونیا لەگینە بگاتە 9,2 ملیۆن پیپ[1]. هەورەها ژاپۆنو ئەورووپا بەهەمان شێوە کە وایێ دەچێ پێداویستی نەوتیان یەکجار زۆرتر بێ لەوەی ئێستادا، بەهۆی زیادبوونی ژمارەی دانیشتوانو خۆش گوزەرانیو فەرِی بەکارهێنانی نەوت لەبوارە جیاکاندا،واش مەزەندە دەکرێ ساڵانە پێداویستی جیهانی بۆ نەوت 3,3٪ یان 75 ملیۆن پیپ لە ساڵێکدا زیاد بکات لەدەساڵەی داهاتوودا ئەم ژمارەیە هەورازتر بروا بۆ100 ملیۆن پیپ لەلایەکی دیکە یەدەگی نەوتی دونیا لەکەم بووندایە بەرێژەی 5٪ لەسالێکدا یانی ساڵانە 40 ملیۆن پیپ لەرۆژێکدا رەنگە بگاتە 60 ملیۆن پیپ/ رۆژێکدا[2]. بەرهەمی رۆژانەی نەوت لەدونیا 72,8 ملیۆن پیپ بوو ساڵی 2002، لەوبەرهەمەدا 25,6 ملیۆن پیپ پشکی ئۆپیک بووە باقی دیکە پشکی ئەوانی دیکە بووە.

خشتەی ژمارە (56)

بەرهەمی نەوت لە دونیا ساڵی 2002(*)

ملیۆن پیپ رۆژ

ولات	**2002**	**رێژە بەپێی گشت**
ئوپیك	25,6	35,2٪
روسیا	7,3	100٪
مەكسیك	3	4,1٪
نەرویج	3,5	4,8٪
چینی میللی	3,3	4,5

(1) **ملتقى بحريني** 2005/9/6 **مقالة من انترنيت**

(2) **جريدة " الزمان" العراقية** 200/3/5

(*)ئەم خشتەیە دەست بژێرێكە لەیەكێ لەخشتەكانی پەرتوكی " **انه نفط يا**(...) ص 32 رێكخراوە

100	72,8	كۆ

خشتەی (57)

بەرهەمهێنانی نەوت لەدونیا(*)

ملیۆن پیپ/ لەرۆژێکدا

شوێن بەرهەم	2000ز	2005ز	2010ز	2020ز
وڵاتانی ئۆپیك	35,1	40,6 42,4	40,5– 45,1	45–59,8
وڵاتانی دەرەوەی ئۆپیك	46,7	45,3– 51,5	45,6– 51,5	42,10– 56,6
کۆ	81,8	85,9– 89,5	86,1– 96,1	87,1– 116,4

خەرج کردنی نەوت لەدونیا بەم شێوەیە:

ئـەمریکا 25٪و ئـەوروپا 22٪ ژاپـۆن 7٪ چـینی میللـی 6,6٪ و روسـیا 3,5٪ ئـەم لەکارهێنانەیـەی نـەوت لـە دونیـا لـەنێوان 1991– 2001 بـە 14٪ زیادی کردووە لەئەمریکا 17٪ و لە جەرمەنستانو فەرەنسا ژاپـۆنو ئیتالیا 1٪"(1).

بەهۆی ئـەو هـەموو هۆکـارە نـاوەخۆو دەرەکییانـە، ئـەمریکا گەیشـتە ئـەو واقیعەی ئەوەی چەکی نەوتی لەدەسـت دابـێ، دەتوانـێ مەرجـەکانی خـۆی بەسەر دونیا بسەپێنێ، ئەو چەکە بەکار بهێنێ لەبەرامبەر هەر سەرکێشیەك ژاپۆن یاخود هەندێ وڵاتانی ئەورووپی بەنیازن لـە داهاتوودائـەنجامی بـدەن، تەنانەت لەبەردەم ئەو فراوانخوازیەی چینی میللی لە بـواری ئـابوری ئێسـتا بەرێوەی دەبا، ئەمریکیـەکان لـە بایـەخی سیاسـی پـترۆل گەیشـتن، ئـەو چەکە " نەوت" بەکاردەهێنێ بۆ پێگەی جیهانیو کلیلی ئـەو زلهێزیـەی کـە

(*)د. سمیر صارم، انه النفط یا(......) !، ص 33

(1) د. منذر عمران، حقائق عن نقط.. مقالة انترنیت 2005/4/17

خۆی گەرەکیەتی، بەم شێوەیە کار دەکا سەرچاوەکان دەست بەسەر دابگریٚو بە ئاسانیش ئەو نەوتە بچێتە بازاڕەکان لەژێر کۆنتڕۆلی ئەمریکی بیٚ، هەر ئەو هۆکارە بوو وەك فاکتەرێکی سەرەکی لە گرتنی ئەفغانستانو پرۆسەی ئازادی عێراق، بەم جۆرە ئەمریکا خوازیارە بەردەوام بیٚ لە بەهێزترین ولاٚت لەبواری سەربازیو ئابووری و لەو تێڕوانینەی گۆڕەپانی نێودەولەتی گۆڕەپانی ململانێیە مانەوەشی بۆ ئەوەیە سەرچاوەی ئەو هێزە مادییەی لەدەست دابیٚ (نەوت) ئەوا بەهێزترین ولاٚتانی دونیا دەبیٚ وەك یەکیٚ لە سەرۆکەکانی CIA دەلیٚ:"ئەگەر دونیا بخوازیٚ وەلاٚمدەرەوە بن، ئەوا دەبیٚ بەرژەوەندیەکانمانو تێڕوانینمان رێز بگرنو بپارێزن"[1].

هەر بۆیە تەنیا لێکدانەوەی خۆی بەراست دەزانیو یەك لایەنی سەیری مەسەلەکان دەکاو" دونیاش هەمووی تاوانبارە تاوەکو بەرائەتی دەسەلمێنریٚو ئەمریکاش خۆی بە حاکم پۆلیسو خاوەن زیندان(سجان) دادەنیٚ"[2].

---

(1) د. سمير صارم، انه النفط يا(.....)!، ص140

(2).هەمان سەرچاوە، ص 92

سەرچاوەکان

1– د. محمد الرميحي، النفط والعلاقات الدولية، وجهة نظر عربية الكويت، 1982
2– د. محمــد ازهــر الســماك، اقتصــاديات الــنفط 1980–=1981 جامعــة الموصل– طبعة الاولى
3– د. سمير صارم، انه نفط يا(...)!! الابعاد النفطيـة في الحـرب الامريكيـة علـى العراق، دار الفكر – دمشق شباط 2003 الطبعة الاولى– دمشق.
4 د. كمال مظهر احمد، صـفحات مـن تـاريخ العـراق المعاصـر– دراسـات تحليليـة 1987 بغداد –منشورات مكتبة البدليسي طبعة الاولى.
5– د. صالح زهرالدين، مشروع اسرائيل الكبرى بين الديمغرافيا والنفط والميـاه – بيروت لبنان– الطبعة الاولى .1996
6– ، ســتراتيژيەتی ئاسایشــی نەتــەوەیی ئــەمریکا لەســەدەی بیســتو یەکــدا، ئامادەکردنی " ئەنجومەنی دارشتنی ستراتیژیەتی ئاسایشی نەتەوەیی ئـەمریکا" وەرگێرانی " دلاوەر عەبدوللا،مجیـد سـالح، تـارا شـێخ عوسمـان " چـاپی یەکـەم 2005 –سلێمانی.
7– عبدالقادر زريف المحارص، مشروع الشـرق الاوسـط الكـبرى الحقـائق الاهـداف والتداعيات – الطبعة الاولى– بيروت لبنان 1996

چەند وتارێك لە ئەنتەرنێت دەرخراوە

1–2003/2/7 China today – گۆڤار
2–اقتصاد سعودي بقلم فؤاد ملحم– مقالة
3–ملتقى بحرين 2005/9/6مقالة
4–جريدة الصباح العراقية 2003/3/5 و 2005/9/23مقالة
5– حقائق عن النفط د. منذر عمران 2005/4/17– مقالة
6.ئيسلام اونلاين النفط والوقود والامبرالية والامريكية 2003/5/27– مقالة

بەندی سێیەم

بەشی چوارەم

- نـــەوتی کوردســـــتان لــــەنێو سیاســـەتەکانی رۆژهـــەڵاتی ناوەڕاستی ئەمریکا.
- سەربەخۆیی کوردستان لەنێو ستراتیژیەتی نەوتی ئەمریکا
- رۆڵـــی نـــەوت لەســـەر داهـــاتووی کوردســـــتان لــــەدەورانی جیهانگیریدا
- سەرچاوەکان

نەوتی كوردستان
لەنێو سیاسەتەكانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستی ئەمریكا

ئەگەر ڕۆژهەڵاتی ناوەڕست یەكێ لەو ناوچە بە بایەخانەی خاوەن نەوت بێو پتر لە 60٪ هەناردەی نەوتی دونیا پێك بهێنێ، وڵاتانی ئەوروپاو ئەمریكاو ژاپۆنو چینی میللی كەچوار وڵاتو لایەنی كڕیاری نەوتی گەورەی دەرەوەن، واش مەزەندە دەكرێ تا سالی 2010 ڕێژەی داخوازو پێویستیان بۆ نەوت لەزیاد بووندا بێت، 17٪ بۆ وڵاتە یەكگرتووەكانی ئەمریكا مەزەندە دەكرێو كێشەی چك بوونی نەوت لە زۆر حەوزو ناوچەكانی دونیاو پێداویستی نەوتی خاوی پتربۆ پیشەسازیو پێداویستیەكانی خەڵكو سیاسەتە ستراتیژیە زلەكانی دونیا هێمای ئەوە دەكەن كە ڕۆژهەڵاتی ناوین گرنگی پتری پێ دەدرێو نەوتەكەی جێی بایەخی زۆریان دەبێ، كوردستان گەرچی دەوڵەتی سەربەخۆ نیە و نەوتەكەشی لەبن دەستی خۆیدانیەو سیاسەتی نەوتیو بڕی نەوتەكەی لە لایەن داگیركەرانی باوەكوژی خەڵكی كوردستان دادەڕێژرێتو ئەوان تەخشانو پەخشانی پێ دەكەن بۆ مرازو مەرامەكانی خۆیانو تەنانەت داهاتی نەوتی كوردستان بەتاڵان چوو، دەبێتە دەرامەتی بەڕێوەبردنی ئەوشەڕە ناڕەواو ناهاوسەنگەی نێوان گەلی كوردستانو داگیركەرانی كوردستان" ئێران –ئێراق" بە تایبەتی چونكە حەوزە نەوتیەكانی كوردستان زۆربەی لەو دوو وڵاتە جێی بایەخی بازرگانیە" لەسوریاو توركیا" لەو ئاستە دانین، ئەوا جگە لەوەی كوردستان دڵی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستەو نەوتی كوردستان بەپێی هەناردەی نەوتی سالانە 20٪ی پتر لەنەوتی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست پێك دەهێنێ و لە جۆرە نەوتە هەرەباشەكانی دنیایەو تێچووی دەرهێنانی نەوتی كوردستان پارەیەكی

یەکجار کەمی تێدا دەچێت بەبەراورد لەگەڵ حەوزە نەوتیەکانی دونیاو هیچ جۆرە کێشەیەکی جیۆلۆجی لەدەرهێنانی نەوتی کوردستان نایەتە پێش بێجگە لەمەسەلە ئەمنیەکانی ئاکامی شەڕی سەپێنراوی سەر گەلی کوردستان نەبێ‌و لەهەندێ بواریشدا لە گواستنەوەی نەوت بەهۆی باری تۆپۆگرافیای کوردستان‌و پێویستی بە تەکنیکی تایبەت هەیە.

ئەگەر بڕی نەوتی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست (35 ملیۆن پیپ /ڕۆژێکدا) مەزندە بکرێ ئەوا ساڵی 1996- 23٪ ئەو هەناردەی نەوتە بەرهەمهێنراوە لەکوردستان بووە(باشوری کوردستان+ ڕۆژهەڵاتی کوردستان) ئەوروپای ڕۆژئاوا هاوردەی نەوتی 22٪ لە نەوتی ڕۆژهەڵاتەو ئەمریکاش 25٪ لەو ناوچەیە هاوردووەو بە تەنیا عێراق 10٪ لەو 25٪ دروست دەکا، نەوتی باشوری کوردستان 64٪ هەناردەی نەوتی عێراق پێك دەهێنێ کە زۆر ساڵ‌و کات هەیە هەناردەی نەوتی عێراق تەنیا لە باشوری کوردستان بەرهەمهێنراوە بەتەنیاش هەناردەی دەرەوەی نەوتی عێراق پێك هێناوە، ژاپۆن 10٪ بەتەنیا لە عێراق و کوێت‌و جەرمانستان 4٪ لە نەوتی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست دەکڕێ، ئەگەر سەیری بەرهەمهێنانی نەوت لەئیران بکەین 69٪ نەوتی بەناو ئیران لە ڕۆژهەلاتی کوردستان دا بەرهەم دەهێنرێ وهەمان ڕێژەش لە هەناردەی نەوتی دەرەرەوە پێك دەهێنی، ئەگەر نەوتی کوردستان نەوتی ئێران‌و عێراق دەربخەین، دەبینین ئەو وڵاتانە پێگەیان زۆر لە دواوەیە لەنێو وڵاتانی خاوەن نەوتدا،لەبەرهەمهێنان‌و هەناردنە دەروەی نەوتدا، لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا تەنیا عارەبستانی سعودی لە پێش کوردستانەو کوردستان دووەمین وڵاتەو لەپێش کوێت‌و پازدە وڵاتی دیکە دایەو نەوتی کوردستان لە ڕێگای عێراق‌و ئیران" چوارەمین بڕی نەوتی ئۆپیك پێك دەهێنێ کەڕێژەکەی نزیکەی 10٪ ی هەناردەی نەوتی ئۆپیکە، لەسەر ئاستی هەموو جیهانیشدا نزیکەی 4,6٪ هەموو جیهانە، ئەگەر یەدەگی نەوتی عێراق بە 115 ملیار پیپ مەزەندە بکەین ئەوا 73,6 ملیار پیپ لەباشوری کوردستاندایە، ئەگەر یەدەگی دونیا بە 1064 ملیار بەرمیل دانێین ئەوا پتر لە 12٪ ئەو یەدەگە

لەکوردستاندایە، ئەگەر هەناردەی نـەوتی دونیـا بـە 82 ملیـۆن پیـپ /رۆژ دانێین کە ساڵی 2002 بڕی کوردستان خۆی لە قەرەی (4) ملیـۆن پیـپ /رۆژێکـدا دەداو لـەنێو بازاڕەکـانی نـاوخۆی رۆژهـەڵاتی ناوەڕاسـتدا نـەوتی کوردستان پێگەیەکی زۆری هەیـەوە تەنانـەت پـتر 77,88٪ بـۆ پـاڵاوتنی نەوتی عێراق دەچێت لەسوریاو تورکیا پتر لە 86٪ لە نـەوتی ئـەو وڵاتانـە پێك دەهێنێ.

خشتەی (58)(*)

ساڵ	بارستای نەوتی کوردستان/ ملیۆن/پ.ر	بارستانی نەوتی جیهانی م.پ/	رێژە٪
1992	1,655	29,78	٪5,7
1993	1,681	30,396	٪5,8
1994	1,855	31,413	٪5,9
1995	1,665	32,244	٪6
1996	1,776	33,245	٪9,8

خشتەی ژمارە (59)

شوێن پێگەی نەوتی خاوی کوردستان لەنێو نێوەندەکانی نەوتدا(**)

شوێن	ساڵ	رێژە٪	تێبینی
رۆژهەڵاتی ناوەراست	1996	٪19,8	تەنیا نەوتی
ئۆپیك	1996	٪11,3	(رۆژهەڵاتو
جیهان	1996	٪4,6	باشور)ی

(*) ئەم خشتەی ل 195ی نەفت لە کوردستان دەست بژێر کراوەو سەر لـەنوێ رێك خراوەتەوە.

(*) ئـەم خشـتەیە لەلایـەن نووسـەر رێـك خـراوە بـەپێی ئـەو زانیارانـەی کەلەپـەرتوکی نەوفت لەکوردستاندا وەرگرتووە.

ئەمریکا	1996	٪1	کوردستان

خشتەی ژمارە (60)

ڕێژەی نەوتی عێراق‌و ئیران بەبێ نەوتی کوردستان لەسەر ئاستی جیهان(*)

شوێن	ڕێژە لەسەر ئاستی جیهاندا٪
کوردستان	٪4,6
عێراق	٪0,6
ئیران	٪1,9

خشتەی ژمارە (61)

بازاڕەکانی نەوتی کوردستان(**)

ز	ناوی وڵات	ساڵ	ڕێژە٪
1	هۆڵەندا	1990	٪14,3
2	فەرەنسا	1990	٪13,1
3	ئیتالیا	1994	٪11,5
4	جەرمانستان	1994	٪3,4
5	ژاپۆن	1994	٪38
6	45 وڵاتی ئەمریکای لاتین	–	٪2
7	56 وڵاتی ئەمریکی	–	٪2
8	ئەمریکای باکور	–	٪1
9	29 دورگەی ئۆقیانوس		٪1
10	بەریتانیا	–	٪2,2

(*) ئەم خشتەیە بەپێی زانیاریەکانی نووسەرێك خراوە کە لە پەرتوکی نەفت لەکوردستاندا. د. عەبدوڵڵا غەفور، ل191.

(**) ئەم خشتەیە لەپەرتووکی نەفت لەکوردستاندا. د. عەبدوڵڵا غەفور وەرگیراوە، ل187–189.

خشتەی ژمارە (62)

نەوتی کوردستان لەنێو وڵاتانی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست(*)

هەزار/پ/ر

ز	وڵات	1992	1993	1994	1995	1996	٪
1	عارەبستانی سعودیا	6582	6292	6234	6291	6109	44
2	کوردستان	2952	2981	3164	3222	3227	,2 23
3	کوێت	2060	1970	1955	1925	1943	14
4	میرنشینەکانی یەکگرتوو	696	1440	1264	1186	1258	,1 9
5	ئێران	548	666	531	522	570	,1 4
6	قەتەر	262	341	323	333	367	,6 2
7	عێراق	13	15	12	13	19	,1 0
	سوریا	–	–	–	–	–	–
	هیدیکە	209	272	358	385	405	.9 2
	رۆژهەڵاتی ناوەڕاست	13422	13977	13851	13877	13898	100
	ئۆپێک	17661	18270	18018	18084	18288	0
	جیهان	29078	30936	31413	22244	32245	

(*) ئەم خشتەیە لەل192 نەفت لەکوردستاندا

خشتەی ژمارە(63)

نەوتی خاوی کوردستان لەئۆپێکدا(**)

هەزار/ب/ر

ز	ولات	سالی 1996	ڕێژە٪	تێبینی
1	عارەبستانی سعودی	6109	33 ,4	
2	ڤنزولا	1976	10 ,8	
3	ئیماراتی عەرەبی	1943	10 ,6	
4	کوردستان	1776	9 ,7	
5	نیجیریا	1699	9 ,3	
6	کوێت	1258	6 ,9	
7	لیبیا	1119	6 ,1	
8	ئێران	707	3 ,9	
9	ئێراق	19	0 ,1	
	ئۆپێك	18 ,288		
	ڕۆژهەلاتی ناوەڕاست	13898		
	جیهان	33245		

بەپێ ی ئەو ئامارو خشتەیانەی کەدەست نیشانمان کردووە، تەنیا کەرکوك" حەوزی بابەگوڕ گوڕ" 8 ,7 ملیار پیپ یەدەگیەتی تێداو تەواوی کوردستان 58 فیتە حەوزی گەورەی تیا هەڵکەوتووە تەنیا لە حەوزی بابە گوڕ گوڕ، کە بەیەکێ لە حەوزە هەرەگەورەکانی دونیا دادەنرێ لەرووی

(**) د. عەبدوڵلا غەفوور – نەفت لەکوردستاندا ل194..

رووپێویدا، رۆژانە 900 هەزار پیپ لە رۆژێکدا لێ بەرهەم دەهێندرێ، گومانی تێدانیە گەر هاتوو واقیعی نەوت لەکوردستان بەتایبەتی لە باشوری کوردستانو رۆژهەلاتی کوردستان بەو شێوەیە بێ کەباسمان لێوەکردو ئەمریکاش وا دادەنێ ئەوەی نەوتی رۆژهەلاتی ناوەڕاستی لەمست دابێ یانی خاوەنی مولکی هەموو دونیایە"

بەم شێوەی نەوتی رۆژهەلاتی ناوەڕاست پێگەی لەسەر ئاستی ململانێ ی نێودەولەتی هەیە، گرنگو بەبایەخە ئاخۆ دەبێ ئەو رێژە زۆرەو ئەو شوێنە جیوپۆلتیکیو ستراتیژیەتی کوردستان هەیەتی لەسەر ئاستی رۆژهەلاتی ناوەڕاستدا دەبێ چ گرینگیەکی هەبێ لەنێو پرۆژەی ئەمریکیو ناوچەکەداو دەبێ چ دەرهاویشتەو ئاکامی لێ بکەوێتەوە؟! چ کاریگەریەك دەبێ بۆ رزگاربوونی یەکجارەکیودامەزراندنی دەولەتی سەربەخۆیی نەتەوەیی کوردستانی؟! رەنگە لەنێو تێکەلاوبوونی ئەو هەموو ململانێیەو دەرهاویشتەکانی ئەو ململانێیە لەو ناوچەیەدا، بەخێرایی نەکرێ وەلامی ئەو پرسیارە تەمەن درێژە بدرێتەوەو وانەو پەندی لێ هەلبهێنجرێو جگە لە هێلە گشتیەکانی سیاسەتە ستراتیژیەکانی ئەمریکی بە ئاشکرا شتێکی تێدا دیار نییەو ئەوەندەی هەیە، ئەمریکا بەپێی هەلسو کەوتو رەفتارەکانی لەناوچەداو ئەو ریژەی خەزینەیە نەتەوەیی کوردستان هەیەتی، ئەمریکیەکان رێگر نابن لەبەردەم پرۆژەی نەتەوەیی ونشتیمانی کوردستان وەك دەورانی پێشو" یەکەمینو دووەمین شەڕی گەورەی دونیاوشەڕی سارد"و بگرە هەندێ لەهێماکان ئەوە نیشان دەدەن کەئەمریکیەکان ئیجابیانە کاردەکەن لەگەل پرۆژەی نەتەویی کوردستان و جۆرێك لە جۆرەکانی هاوکاریو رێنمایی دەدەن بەو پرۆژەیەو بەشێوەیەکی رێژەی پشتوانی مۆڕالی خەلکی کوردستانو ئەگەر چی لۆژیکی سیاسەت وا دەلێ دۆستو دوژمن تا سەر لە سیاسەت دا نیە، لەگەل ئەوەشدا ئەرکو کاری هاوبەش هەیە لەنێوان ئەمریکاو جولانەوەی نیشتیمانی کوردستانی بۆ ماوەیەکی چەند سالی دیکەو لەگەل ئەوەی کێشەی کوردستان وەك

نشـتیمانێکی داگـیرو دابەشـکراوی گـەلێکی بـن دەسـتدا لـەنێوان چـەندین ولآتانی ناوچەی رۆژهەلآتی ناوەڕاستدا، کارێکی هێندە ئاسـان نیـە لـەبواری مەیدانیـدا بەتایبـەتی هـەر چـوار ولآتـی داگیرکـەری کوردسـتان، کۆمـەلێك بەرژەوەندی تایبەتی نێودەولەتیو هەرێمیان هەیەو رەهەنـدی نەتـەوەییان هەیە لەناوچەکەو دەرەوەی ناوچەکەداو ئەمریکاش بەرژەوەنـدی پێویسـتی بـە دۆسـتایەتی زۆربـەیان هەیەبـەلآم بـوونی ئـەو خەزینـە نەوتیـە زۆرە لەکوردستاندا، وا لە ئەمریکا دەکا هەندێك دۆستایەتی لەدواییـدا بـەقوربانی هەندێکی دیکە بکاو دەست بە" الاهم" بگرێو"مهم" دەسـت بـەرداری بـێ، بەدرێـژایی مێـژووش هـەر کـوردو کێشـەی کوردسـتان بۆتـە مـادەی ئـەو سەوداکاریەو بەرژەوەندییانە، بەلآم (**لە دەورانی سیستەمی نوێ ی جیهانیو جیهانگەریدا، هێماکان وا دەلێن هاوکێشەی هەرێمیو نێو دەولەتیەکان، وەك جاری جاران نەماوەو کێشەی کوردستان لـە پـەراوێزی گەمەکانـدا نیـە، بەلکو لـەنێو خـودی هاوکێشـەکان ژمارەیـەو ئـەو ژمارەیـە قـەبارەی چـەندەو چـەندە کاریگـەرەو قورسـایی لـەلای ئـەمریکا چـەندەو پێگـەی لـەنێو سیاسـەتە ستراتیژیەکان لەناوچەکەدا لەکوێ یە، ئەمە مەسەلەیەکی دیکەن**)، لێرە ناکرێ قسەی لەسەر بکرێ بەلآم ئەوەندەی هەست پـێ دەکـرێ، ئـەمریکا بـەپێی پرۆژەیـەکی لەسـەرەخۆی بەخشـکەیی هاتووچـۆی پـێ دەکـاو بـەنیازە سـەرلەنوێ ناوچـەکە دابـەش بکاتـەوەو یـاخود رێکـی بخاتـەوە بـەپێ ی بەرژەوەندیو سیاسەتە سـتراتیژییە نوێیـەکانی ئـەمریکی، کوردسـتان لـەو نێوەندەدا واپێ ناچی لەوە خـراپتری بەسـەربێ کـە لـەوەو پـێش بەسـەری هاتوە گەرهاتوو فاکتەرە زاتیەکان باشتر گەمە بکەن، دەسکەوتی مێـژووی لەو بوارە ئەلماسیەی لێ بکەوێتەوە .

سەربەخۆیی کوردستان لەنێو ستراتیژیەتی نەوتی ئەمریکا لەناوچەکەدا

کێشەی کوردستان وەك کێشەی نیشتیمانی داگیرو دابەش کراوی گەلێکی بن دەستی نێوان چەند وڵاتێکی ناوچەکە، کە هەریەکە خاوەن رەهەندێکی نەتەوەیی قوڵن لەناوچەکەو دەرەوەی ناوچەکە، خاوەن بەرژەوەندو پەیوەندی تایبەتن لەگەڵ چەندین وڵاتو مەکۆو گردبوونەوەی سیاسیو ئابوریو بگرە سەربازی، ئەگەر چی کێشەی کوردستان کێشەیەکی بابەت مێژوو کردە، لەگەڵ ئەوەشدا، بەپێی هەڵکەوتی لە رۆژهەڵاتی ناوەڕاستو کەوتنەوە نێو ئەو هەموو ململانە جۆراو جۆرو کێشانەی کەلە ناوچەکە بەڕێوەدەچیو دابەش بوونی بەسەر چوار دەوڵەتی ناوچە، کێشەکەی ئاڵۆزو سەخت کردووەو خەبات لەپێناو ئازادیو سەربەخۆییو یەکگرتنەوەی، کارێکی هێندە ئاسانو سادە نیە لەماوەیەکی کەمدا بەدەست بێت، یاخود هەنگاوی خێرای بۆبهاوێژرێ، لەگەڵ ئەوەشدا هەموو شتێك بەیەکەم هەنگاو دەست پێ دەکاو ئامادەیی جوڵانەوەی نیشتیمانی کوردستان لە گۆڕەپانی ناوچەکەو قوربانی دان بۆ ئازادیو سەربەخۆی نرخەکەی هەرچەندێك بێ، ئەوەی سەلماندوە،کە کێشەی کوردستان نەك هەر ئامادەیی هەیە بیداتو بەڵکو ئێستا خۆی سەپاندوە وەك کێشەیەکی سیاسی لەناوچەکەو بۆ تەواوی هاوکێشە سیاسیو عەسکەریو ئابورویەکان، ناتوانن بەبێ حیساب کردن بۆ ئەو کێشەیە بینینیان هەبێ لەناوچەکەو ئەمەش زیندویو حەیەوی کێشەی کورد نیشان دەدا.

سەرەتای سەرهەڵدانی جوڵانەوەی رزگاریخوازی نیشتیمانی کوردستان بەو شێوەیە مۆدێرنە دەگەڕێتەوە بۆ سەرەتای سەدەی بیست، بێ ئەوەی نکوڵی لەوە بکرێ کە لەوەوپێش بناغەو بوونی هەبووە، لەگەڵ بڕانەوەی یەکەمین شەڕی گەورەی دونیا، بە فەڕی ئامادەی خۆی نیشانداو لێبڕانەوە

هاتــه مەیدانەکــەو فــایلی کێشــەکەی خســتە ســەر مێــزی زۆربــەی کــۆنگرە نێودەوڵەتیەکانی ئەوسـا" فەرسـای، سـان ڕێمـو، سـیڤەر، لۆزان،...هتـد"، وەك هەر گەلێکی زوڵم لێکراوی بـن دەسـتی عوسمـانیو موسـتەعمەریەك هاتـە نێـو باسـان "سـوریاو فەلەسـتینو ئەرمەنسـتانو دورگـەی عـەرەبی" ئاسا، گەر بهاتایە جۆری بەرژوەندییەکان گۆڕانی خێـرای بەسـەردانەهاتایەو هەنـدێ ڕووداوی کـتو پـڕ کـە لـە حیسـابات دانـەبوو، ڕووی نەدایـە وەك شۆڕشی بەلشەفیکی ڕوسیاو جوڵانەوەی کـەمالیزمی تورکیـاو یـاخی بـوونی شـیعەگەرایی باشـوری عێـراق، ڕەنگـە چەنسـی کوردسـتانیانو ئاڕاسـتەی ڕووداوەکان بەو ئاقارە دانەدەچوو وەك ئێستا لێـی کەوتۆتـەوە، فاکتـەرە ناوخۆیو زاتیەکان، چەندەش بێ هێز لەئاست ڕووداوەکـانو ململانـێ کـان نەبوایـە، بـەرەو قەوارەیـەکی سیاسـی کوردسـتانی دەبـرد، ئەگـەر لەسـەر تــەواوی خــاکی کوردســتانیش نەبوایــە، ئــەوا لەســەر بەشــێکی فراوانــی کوردستان دەهاتـە دیو مێـژووی ناوچـەکەی بـەجۆرێکی دیکـە دەنووسـیو **ئەوەی بشیەوێ لە مێژووی کوردستان بگاتو حاڵی بێ، ئەوا مەحاڵە بەبێ مێـژووی ململانێـی وڵاتـە بڕیـار بەدەسـتە گـەورەکانی دونیـا لەسـەر نـەوتی ناوچـەکە، بتـوانێ ئـەو مێـژووە بخوێنێتـەوەو لـە مـەغزاو مەبەسـتی ئـەو چارەنووسە بگا کە گەلی کوردستان تیایدا کەوتو بە نەسیبی بوو**، ئەگەر بە دیقەتیش ڕووداوەکانی سەدەی ڕابردوو لێك بدەینەوە، دەبینین سەرچەلەی ئــەو ڕووداوانــە بــۆ بــوونی کێشــەی کوردســتان دەگەڕێتــەوە، بایــەخی کوردستان (کرۆکی زۆربەی ململانێیـە گرنگـەکانی ڕۆژهـەڵاتی نـاوین بـوو... هەر ململانێیەك لەئارادا بوایە ئەوا کوردستانی دەگرتـەوە)[1] و بزووێنـەری مەسەلەکانیش نەوتو جیوپۆلیتکی کوردستان بووە لەناوچەکەدا.

دوای ئەوەی بڕیار بەدەستان لەسەر ستراتیژی نـەوتی لـەکۆنگرەی لـۆزانی 1923 بــۆ ناوچــەی ڕۆژهــەڵاتی ناوەڕاســت ڕێــك کــەوتن، ســتراتیژی

(1)کامەران مەنتك، کوردستان لەنێو ململانێی نێودەوڵەتیو ناوچییەدا، ل176.

ناوچـــەکەیان دارِشـــت، ئـــەوا دابەشـــبوونی کوردســـتان لـــەنێو ئـــەو دابەشبوونەوەی ناوچەکە روویداو پاراستنی ئەو ستراتیژە لەلایـەن وڵاتـانی کۆلۆنیالیست و پاسەوانە گۆپاڵ بەدەستەکانیان (داگیرکەران) لەناوچـەکەدا درێژەی هەبوو، تاوەکوو نەمانی شەڕی ساردو سەرهەڵدانی سیستەمی نوێ جیهانیو تاك جەمسـەری، کەتیایـدا سـتراتیژیەتی وڵاتـانی باڵادەسـت گـۆڕا بەشێوەیەکی دیکە بۆ ناوچەکە دارێژراویەوە تیایـدا **کێشـەی کوردسـتان ئـەو ڤیتۆیەی لەسەر نەماو کەوتە دەرەوەی ئەو هێلە سوورەی کەجاران بەفشارەوە خرابووە نێو ئەو چوار چێوەو جغزەدا، ئێستا ئەگەر کەمێك بەوردی دیقەتی بکـەین نـەبوونی کوردسـتانێکی سـەربەخۆ هێلـی سـورە نـەك پێچـەوانەکەی، کەهەندێك وای بۆ تەنزیر دەکەن.**

بەم شێوەیە بەرژەوەندی نەوتی بەریتانیان لە باشـوری کوردسـتان (پـترۆلی باشـور بـۆ کەشـتیگەلی دەریـای ناوەڕاسـت)[1] و سـەوداکانی بـەریتانیا بەنەوتو خاکی. کوردسـتان، **بەشـەکانی دیکـەی کوردستان بوونـە قوربـانی ئەو پارچەیە" باشوری کوردستان" لـەر استیشـدا باشوری کوردستان بووە قوربـانی بەرژەوەندییـە نـەوتیو سـتراتیژییەکانی بـەریتانیا لـەمیزوپۆتامیای خواروو کە دوایی بە " عێراق" ناوەزەد کرا**، لکاندنی باشوری کوردستان بە دەوڵـــەتی دەســـکردی عێـــراق لـــەکۆتایی ســـاڵی 1925دا ســـەرەتای کارەساتەکان لێرەدا دەست پێ دەکاتو دەستی پێ کردو ئەو حاڵەتـە، بـێ بەش کرد لە رزگاریو سەربەخۆیی کورستان، کەلە زۆر رێککەوتنامەو هەرێ نامەی نێـوان بڕیاربەدەسـتان لەسـەری رێککـەوتبوون، بـوونی سەرچـاوەی نەوتی گەورە لەژێر خاکی باشوری کوردستان ستراتیژیەتی ئـەو پێگەیـە بـۆ رێگای هیندو سـەوداو سازشـەکانی بـەریتانی لەناوچـەکە دەرگـای داخسـت لەســەر دروســت بــوونی قەوارەیــەکی سیاســی نەتــەوەیی لــە باشــوری کوردستان، دروست بـوونی کوردسـتانی سـەربەخۆ بـە بـوونی ئـەو خەزینـە نەوتیە لە ژێر خاکیدا وەك قەوارەیەکی سەربەخۆ، رەهەندەکانی نەتـەوەیی

---

(1) سەرچاوەی پێشوو، ل165.

فراوانتر دەکرد لەسنوری ئەو پارچەیەو بۆ پارچەکانی دیکەشی دەگواستراوەو داخوازیە نەتەوەیی‌و پڕۆژەی نەتەوەیی بەو دەوڵەمەندییە، ئاڵۆزی‌و کێشەی زۆرتری بۆ بەریتانیا دروست دەکردو لە لایەکی دیکە، بەهۆی ئەو قولایە نەتەوەیەو ئەو خەزینە زۆرەی نەوت لە باشوری کوردستاندا، بەریتانیەکان ترسی ئەوەیان لێ نیشت لە درێژەی ململانێ بۆ گێڕانەوەی بەشەکانی دیکەی خاکی کوردستان بەتایبەتی‌و" باکورو ڕۆژئاوا" ئەو قەوارەیە سیاسیە لەژێر نفوزی بەریتانی دەربچێ‌و لەنفوزی بەلشەفییەکانی رووسی‌و کمالیزمەکانی تورکیا نزیك ببێتەوە، بەریتانیەکان ئەوکات رەنج بەخەسار دەردەچوون‌و کارەساتێکی نیشتیمانی بۆ دروست دەکردن، بۆیە لەدوای هەرێ نامەی لۆزانی نێوان بەریتانیاو تورکیای کەمالی‌و فەرەنساو ئیتالیاو یۆنانستان،..هتد، لەوێوە ستراتیژیەتی ئەو سنورە دەستکردانە بەتەواوی بەسەر خاکی کوردستان وەك سنوری نێودەوڵەتی سەپێنران‌و بەڵکو لەدرێژەی ململانێ نێوان هەردوو بلۆکی دوو جەمسەری، ئەو سنورانە بەجۆرێکی سەیر پیرۆزیان پێ درا، لەلایەکی دیکە بەپێی ئەو سیاسەتە ستراتیژیە نەوتیەی کە بۆ ناوچەکە داڕێژرا، بەدیلی راستەوخۆی ئەو وڵاتە کۆلۆنیالیزمانە ئەو وڵاتانی داگیرکەری کوردستان راسپێردران بۆ پاراستنی بەرژوەندییە نەوتیەکانی یان لە ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستداو لەبەرامبەردا ئەو وڵاتە کۆلۆنیسالیستانە ئەمنی قەومی ئەو وڵاتانە" تورکیا، ئێران، ئێراق، سوریا" بپارێزرن‌و داکۆکی لێ بکەن‌و ئەو هەرێ نامەیە ژێربەژێرییەو مەترسیەکانی بەریتانیا لەدورست بوونی دەوڵەتی کوردستانی، خەبات لە پێناو سەربەخۆیی‌و ئازادی یەکجار سەخت‌و دژوار کردو پەراوێزێکی ئەوتۆی بۆ نەهێشتوە لەخەباتداو تەنانەت خەبات لە پێناو مافە نەتەوەیی‌و نیشتیمانیەکانی کوردستانی کردە (شکست‌و هەستانەوەو شکست) بە شێوەیەکی تراژیدی‌و درامایی، **ئەگەر گەلێکی جەسووری بەهیمەتی وەك گەلی کوردستان نەبوایە، نەی دەتوانی بەو شێوەیە خۆی بپارێزێ‌و بمێنێتەوەو بگرە بەردەوام ئامادەیی خۆی لە مەیدانی**

خەباتدا ئیسپات بکاتو بەراشکاوی دەڵێن گەر هاتوو تەنیا ململانێ لەنێوان داگیرکەرانو گەلی کوردستان بوایەو وڵاتانی دونیا بەو شێوەیە قەرەقۆشیە پشتوانیان لێ نەکردبوونایە، ئەوادەمێك بوو ئەو ململانێیە، بەقازانجی گەلی کوردستان یەکلا کرابۆوە تەنانەت لەپاڵ ئەو هاوکاریو یارمەتیە مادیو مەعنەویەشدا، شۆڕشی کوردستان تەنگی بە داگیرکەرانی هەڵچنی بوو، رۆژهەڵاتی ناوەڕاستی کردبووە بورکانێکی هەمیشەییو شاڵاوەکانی ئەنفالو کیمیاباران، نیشانەی بەهێزی داگیرکەر نیە بەڵکو هێمای ئەو پەڕی لاوازیو پەککەوتنانەیە لەبەردەم خەباتو شۆڕشی کوردستان)، سیاستە نەوتیە نوێیەکانی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لەناوچەی رۆژهەڵاتی ناوەڕاستو پرۆژەی رۆژهەڵاتی ناوەڕاستی گەورە پەکی هاوکێشە ئەقلیمیەکانی ناوچەکەی خستو جوڵانەوەی نیشتیمانی کوردستانی نەك لەئابلوقە دەرخست بەڵکو خستیە نێو هاوکێشەی سیاسیو سەربازی کەدژی تیرۆرو تیرۆرزم لەناوچەکەو دونیا ئەنجام دەدرێ، ئەو حزورەی جوڵانەوەی نیشتیمانی کوردستانی وەك هێزی سیاسیو سەربازیو رەوایی کێشەکە، دژ بوون بە تیرۆر، وای لەهێزەکانی ئەمریکا لەناوچەکەدا کردووە وەك هێزێکی هاوپەیمانو پشتیوان سەیریان بکا، هەڵوەشاندنەوەی ئەو ستراتیژیەی کە لەوەوپێش بەرێوەیان دەبرد پاسەوانکردنی بەرژەوەندییە نەوتیەکان لەلایەن وڵاتانی ناوچەو بوونی هێزی چەکداری ئەمریکی لەسەر سەرچاوە نەوتیەکان، بەبیانۆی شەڕی تیرۆرو ریفۆرمخوازی لەنێو دەسەڵاتو ئابوریو پەروەردە لەو ناوچەیە، بەجارێك هێزی بەپێگەی کوردی داو پێگەی داگیرکەرانی کوردستانی شلۆق تر کرد بەتایبەتی دەسەڵاتدارانی وڵاتە داگیرکەرەکانی کوردستان دژ بە رەوتی سەردەمنو دەسەڵاتی شمولینو کەوتونەتە بەر رقو کینەی ئەمریکاو تەنانەت " سوریاو ئیران" بوونەتە دوو وڵاتی یەکجار بێزلێکراو، ئەمریکا بە "وڵاتانی شەڕانگێز" ناوزەدی کردوون، لەسە ئەو واقیعە، ئەمریکا بە " تابعومتبوع" مامەڵە لەگەڵ کورد ناکا بەڵکو وەك هەبوونی یەك ئەرك (شەری تیرور)لەگەڵ جوڵانەوەی رزگاریخوازی نیشتیمانی کوردستانی دەجولێتەوە، ئەمریکا پێویستی بە شارەزایو خاکی

کوردان هەیەو کوردیش سێبەری ئەمریکای بۆ گرنگە لەو ڕۆژگارەداو هەردوو لا بەیەکەوە باشتر دەپڕژێنە سەرکارو چالاکیو پرۆسەکانی کەلەناوچەکە بەڕێوە دەچێ، هەردوو لا ئەرکو بەرژوەندیو دوژمنو نەیاری هاوبەشیان هەیە، هەر بۆیە داگیرکەرانو دوژمنانی کورد حەجمانیان لێ هەڵگیراوە، ئۆقرەیان لەبەر بڕاوە لە شوێن پێگەو ئامادەیی کورد بەو چالاکیو کارایییەی هەیەتی لەناوچەکەدا.

خۆشبەختانە کورد نە بەشدارە لە کاری تیرۆرو نەمێژوویێکی لەکەداری هەیە لەو بوارەدا، ئەگەر جیهانگەرایی بەمانای هەیمەنەتی ئەمریکی دەگەیەنێ،ئەوا بۆ کورد پەراوێزو فەزایەکی ئازادی بۆ رەخساندوە لەسایەی داگیرکەران نەدەبینیو نەدەستی دەکەوت! ، بۆیە پێویستە پرۆژەی نەتەوەیی کوردستانی، بەجۆرێك بێ ئەو بوارە ئەلماسیە لەدەست نەدا، وەك لەکاتی بڕانەوەی یەکەمین شەڕی گەورەی دونیا لەقیس خۆی داو، ئەوەندە بەبێ بەرنامەو شڕو وڕی هاتە مەیدان ئەو بەرنامەی کەولاتانی کۆلۆنیسالیست هەیانبوو، لەژێر واقیعی دواکەوتوویی کوردستان سازشیان لەسەر کرد یاخود هەڵیان وەشاندەوە، ئێستا لەسایەی وجودی هێزەکانی ئەمریکاو ستراتیژیەتی نەوتی ئەمریکا لە ناوچەکە، هەم خاکی کوردستان یەکێ لەو گۆڕەپانانەی نەوتی زۆری تێداو هەمیش بەشدارە لەشەری دژ بەتیرۆرو تیرۆرزم بۆیە هەلێکی مێژووی دەگمەن بۆ کورد هاتۆتە پێش، لە لایەك مەترسی گەلە کۆمەکیو فەزای لەشکرکێشی دەرەکی نەهێشتووەو لە لایەکی دیکەپاشقول گرتنو سازش لەسەر مافەکانی لە ئارادانیە وەك ئەوەی لەکۆماری مەهابادو رێککەوتنامەی شومی جەزائیر رووی دا، ئێستا لەبەرژەوەندی ئەمریکادایە نەخشەی رۆژهەلاتی ناوەڕاست هەڵبوەشێتەوەو رەنگە بەجۆرێك لەجۆرەکانی کاری بۆ دەکاو ئیشی تێدا کردبێ، باش نەخوێندنەوەی عەقلی سیاسی کوردستان بۆ رووداوەکان یاخود دواخستنی هەندێ لەمەسەلەکانی بەتایبەتی مەسەلەی کەرکوك، رەنگە بەرەو رەوشێکی مەترسیداری ببلو ئەو هەلە لەدەست بچێو بێ بەرنامەییو

شـــوێنەواری دوگمـــاتیزمیو بـــاش هەڵنەســـەنگاندنی ڕەوشـــەکەو بـــاش نەخوێندنـــەوەی ڕووداوەکـــانو دواکـــەوتنی لـــە موبـــادەرەکردن، کێشـــەکە بەلایەکیدا ببا، داخوازیو مافەکانی گەلی کوردستان تێرنـەکات، بەتایبـەتی **مەترسی لەوەدایە کە کورد نەتوانێ وەك پێویست کێشـەکەی خـۆی تـەرح بکـاو یـاخود ئـەمریکا بـەپێی کەلکـەرو کـەلتوری خـۆی بڕیـار لەسـەر داخوازییەکانی بدات کـەدوومیتودی دوورن لـێکتر، شـوێنی شایسـتەیی لـە نەخشەی سیاسـی ئـەمریکا بەگـەلی کوردسـتان نـەبڕێ، ئـەو دوو خالـەش لەسەر فاکتەرە ناوخۆیو زاتیەکان وەستاوە**، بە داخەوەش هەست بەکەمو کوڕیو کەمتەرخەمی دەکرێ لـە لایـەن کـوردو لەدەسـت چـوونی زۆر بـوار، ڕەنگە دووبارە بوونەوەی هێندە ئاسان نەبێ.

ڕۆڵی نەوت لەسەر داهاتووی کوردستاندا لەدەورانی جیهانگەریدا

نـەوت یـەکێ لـەهۆکارە سـەرەکییەکانی دابەشـکردنی کوردسـتانە لـەنێو ڕۆژهـەلاتی ناوەڕاسـتی دابەشـکراودا لـەدوای بڕانـەوەی یەکـەمین شـەڕی گەورەی دونیـادا، بەتایبـەتی دوای هـەرێ نامـەی لـۆزان، کەتیایـدا چـەندین سازشو سەودای تیایـداکراو ئـەو سـتراتیژیەی کـە بـەریتانیا خواسـتی بـۆی چووەسـەرو کوردسـتان جگـە لـەوەی دابەشـکرا، ئـەوا هاوپەیمانیەتیـەکی ناپیرۆز بەسـترا لـەنێوان ولاتـانی هاویـەیمانانو داگیرکـەرانی کوردسـتان بـۆ بەرجەسـتە کردنـی بەرژەوندییـەکانیان لـە ناوچـەکەو دژایـەتی کردنـی هـەر جۆرە هەولێك بۆ داخوازی نەتەوەییو نیشـتیمانی کوردسـتانیدا، لەراسـتیدا ئەو هاوپەیمانیەتە لە ناوەڕۆکدا دژ بـە جولانـەوەی نیشـتیمانی کوردسـتان بوو، ڤیتۆی ئەو هێزو لایەنانە بوو لەسەر سـەربەخۆیو ڕزگـاری کوردسـتان ئەو فایلـە نهێنیـەی کـە هـەموو لایـەنی بەشـداربوو لەسـەریان واژۆکردبـوو، نکوڵی کردنی مەسەلەی سەربەخۆیو مافە نەتەوەییو نشتیمانی کوردستان

بوو، **ئەم نكوڵی كردنەو ڤیتۆ بوونەو گەلەكۆمەكییە، نەیتوانی ئەو جوڵانەوە بابەتیە مێژوو كردە لەناو ببات گەلی كوردستان ئومێد بڕ بكا لەسەر خواستی نەتەوەیی و نشتیمانیەكانیاندا**، لەلایەكی دیكە ئەم ڤیتۆو نكۆڵی كردنە هۆكاری سەرەكی ئەو گرژیو نائۆقرەیە بوو كەبووە سیمایەكی حاشا هەڵنەگری ئەو ناوچەیە بەدرێژایی سەدەی رابردوو، ئەم سیماو خەسلەتەی ناوچە تا ئێستاش بەردەوامەو بەردەوام دەبێ تاوەكوو چارەسەرێكی عادیلانەی دیموكراسانەی بۆ نەدۆزرێتەوەو گەلی كوردستانیش، هەمان ئەو مافە نەتەوەیی و نیشتیمانەی نەبێ، كە گەلانی ناوچەكە هەیانە، دۆستایەتی گەلانی ناوچە بینا بكرێ لەسەر بنەمای رێزگرتن لە ئیرادەو خواستی یەك و دوودا، بینای دۆستایەتی گەلانی ناوچە جێگیری و ئۆقرەی ناوچەكە لەسەر رێزگرتن لە خواستو ویستی گەلی كوردستان دێتە دی و پرژانە سەر مەسەلەی مرۆیی و دیموكراسی و كۆمەڵگای مەدەنی لێرەدا دەست پێ دەكا ئەگەرچی لەدوای هەرێ نامەی لۆزان وە تاوەكو برانەوەی شەری سارد، دروست بوونی دەوڵەتی كوردستانی لەرۆژهەڵاتی ناوەراستدا، یەكێ لە قەدەغەكان! بوو وڵاتانی كۆلۆنیالیستی سەرمایەداری بەهەموو تواناو هێزی خۆیان نەیان دەخواست بە هێچ شێوەیەك داگیركەرانی كوردستان كزو لاواز بن و هاوكاری مادی و مەعنەوی راستەخۆو لە ژێرەوەیەیان پێ دەدان و وەك بەشێك لە ستراتیژیەتی پارێزگاری لە وڵاتانی "محافظ" كاری ناوچەكە دەكرد بۆئەوەی بێ كێشەو بێ برانەوە نەوت بگاتە وڵاتانی پیشەسازی رۆژئاوا" ئەمریكا، ئەوروپا، ژاپۆن" بەپێی میتۆدو لێكدانەوەكان، كارێكی لۆژیكی سەرمایەدارن هەوڵمان دەدا پارێزگاری لەو بونیە سیاسی و ئابوری و كۆمەڵایەتیە موحافیزكاریەی داگیركەران دەكردو دەرفەت بە گۆرانكاری شۆرشگێرو دیموكراسی نەدەن رووبدات لە ناوچەكەو لە ناوجەرگەیدا" كوردستان" ئەوەی لۆژیك قەبولی ناكات، هەڵویستە سلبیەكانی یەكێتی سۆڤیەت بوو بەدرێژایی تەمەنی سەبارەت بە كێشەی نیشتیمانی داگیرو دابەشكراوی كوردستان دا، **لەگەڵ ئەو هەموو دژایەتی و ئاستەنگەی كە هاتە پیش جوڵانەوەی نیشتیمانی كوردستانیدا، ئەو جولانەوەیە توانی بە**

سووربوون لەسەر داواکانی خۆیدا، حزوری خۆی نەك هەر بسەلمێنێ، بەڵکو چەندین سەرکەوتن‌و دەسکەوت بەسەر داگیرکەران‌و کۆنپارێزانی ناوخۆو دەرەکی بەدەست بهێنێ. ئەگەر چی کاروانی خەبات درێژەی دەبێ‌و هێشتا ئاستەنگ‌و کێشەی زۆری لەپێش ماوە، لەگەڵ ئەوەشدا رۆژگاری کۆمەلکوژی‌و نکۆڵی کردن لە بوونی کوردستانیان کۆتایی هاتووە.

بەتایبەتی دوای گۆڕانکاریەکانی سەرەتای ئەم سەدەیە"21"و سیستەمی نوێ جیهانی‌و جیهانگەرایی هێماکان ئاماژەی بەوە دەکەن کەرۆژی رزگاری سەربەخۆیی کوردستان، سەری هەڵداوە ئەگەر لەوەوپیش زلهێزانی دونیا پاراستنی ئەمنیەتی نەوتی لەناوچەکە بەداگیرکەرانی کوردستانی سپارد بوو بۆ ئەو مەبەستە تەڕوو وشکی بەیەکەوە دەسوتاند، ئێستا ئەو هاوکێشەیە رێك پێچەوانەی دەرکەوتووەو لەکاتێکدا ئەمریکا وەك زلهێزی سەرتاسەری دونیا جاڕی شەڕی دژە تیرۆریان داوەو لەمەیداندا بۆ بنبڕکردنی ئەوشەڕە نەگریسە، ئامادەبوونی راستەخۆی هەیە لە رۆژهەلاتی ناوەڕاست وەك هێزێکی سەربازی، لەلایەك داگیرکەران یەکێ لە سەرچاوەو هاندەری ئەو تیرۆرستانەن‌و کوردستانیانیش بەهەموو تواناو هێزو بوونی خۆیان لەخزمەت دژایەتی کردنی ئەو شەڕە نەگریسە دژ بە مرۆڤایەتیەن لۆژیکی سیاسی ئەوە دەسەلمێنن، مەحاڵە ئەو میتۆدە نەژادپەرستەی داگیرکەرانی هەر چوار پارچەی کوردستان درێژەی هەبێ، بتوانێ لەمەودوا سەربگرێ‌و لەوە زیاتر تەمەن درێژتربێ!

لەوەش زیاتر هۆکارە خودیەکانی کوردستانی ئەوە دەسەلمێنن، کوردستانیان توانیوویانە ئەو گۆڕانکاریانەی سەردەم بقۆزنەوەو درك بەوە بکەن کە دیموکراسیەت‌و بنەماکانی کۆمەڵگای مەدەنی هێزە بۆ وەرچەرخانی چارەنووسی گەلێك کەمێژوویێکە لەسادەترین مافی نەتەوەیی‌و نیشتیمانی بێ بەش کراوەو بەهۆڤترین شێواز دەچەوسێتەوە تێزە فیکری‌و بانگەشکانی سیستەمی نوێ جیهانی‌و گۆڕانکاریەکانی ئاکامی پرۆسەی جیهانگەرایی ئەوە دەسەلمێنن، گەلێکی بن دەست‌و نیشتمان داگیرکراوە لەو دەورانە، رێز لەخواست‌و ویست‌و داهاتووی بگیرێ‌و لەسەر بنەمای بەرژەوەندی مرۆڤایەتی گشتی چارەنووسی سیاسی خۆی بۆ خۆی دیار بکا، ئەوەش رەنگە کارێکی

هێنده ئاسانو ساکار نەبێ، لەلایەك خەباتو خوێندنەوەو هەڵوێستی ژیرانەی دەوێو لەلایەکی دیکە ئامادەکردنی جەماوەری پێویستە، بۆ بەڕێوەبردنی چالاکی سیاسیو دیموکراسیانەو مۆدێرنانە، بۆ ئەوەی داهاتوو چارەنووسی کوردستانیان بەرەو ئەو ئاقارە ببا کە دەمێکە خەباتی بۆ دەکرێ، لەدەست نەدانی ئەو دەرفەتە ئەڵماسیەو ئەو زروفە بابەتیو خۆیەی کە ئێستا لەدەست کوردستانیان دایە، رەنگە بە ئاوابوونی بۆ ماوەیەکی دوورو درێژ دووبارە نەبێتەوەو سەرهەڵنەداتەوە. خۆ مژول کردنو سەرف کردنی توانای سیاسیو دبلۆماسی کوردستان بۆ دەرەوەی کێشەکەی لەداهاتوودا ئەزیەتێکی زۆری دەداو ئەمەش جگە لەوەی نایگەیەنێتە ئەو " وێستەگەیە" پارێزراو مسۆگەرەی کە خۆی خەباتی لەپێناو دەکا بەلاڕێ بردنی کێشەکەو باش نەخوێندنەوەی رووداوە گەرمو کاریگەریەکانی ناوچە و بەهەند هەڵنەگرتنی هۆکاری نەوت لەپرۆسەی ئازادی لەداهاتوودا، جگە لەوەی دەسکەوتەکان گچکە تر دەکات، ئەوا رەنگە قوربانیو رێگای خەبات درێژ تر بکاتەوەو لەدەورانی جیهانگەراییو شۆڕشی راگەیاندنو تەکنۆلۆژیادا، نەهاتنە مەیدان بە وتاری سیاسی کوردستانیو خۆخەریك کردن بە وتاری پارچەگەریو نامۆیی بەخەڵکی کوردستان هەندێ شەڕو کێشەو ئاستەنگ هەن هی کوردستانیان نینو رووبەڕوویان دەبنەوەو لەلایەکی دیکە وەخت بەزەیی بەکەس نایەتەوە.

سەرچاوەکان

2- د. عەبدوللا غەفور، جوگرافیای ئابوری- نەفت لەکوردستاندا، - سلێمانی - چاپی دووەم .1999

2- النفظ وتأثير على عمليات التهجير والتعريب في كوردستان العراق مشروع البحث مجموعة من طلبة شهادة البكالوريوس في كلية الاداب- قسم الجغرافيا- جامعة صلاح الدين. بحث تقدم به كل من: شيلان محمود، روز طه، رائدة عدنان ، جوانيفا نوزاد، حمزة احمد. وباشراف الاستاذ/ سليمان عبدالله.، 1999-2000 دەستنووس.

3- کامەران ئەحمەد محمد امين (کامەران منتك)، کوردستان لەنێوان ململانێی نێودەوڵەتیی و ناوچەییدا (1890-1932)، دەزگای چاپو پەخشی سەردەم -سلێمانی 2000.

ئەنجـــام

سەرهەڵدانی ناسیۆنالیزمی کوردی بەشـێوەیەکی مـۆدێرن لـە دەسـپێکی سـەدەی بیسـتەمدا، لەسـەر دەسـتی کـوڕە ڕۆشـنبیرو ئاغـا زادەو سـەرۆك هۆزەکانی کوردی، نێو ..." ئیتحادو تەرقی " عوسمانییداو لەژێر کاریگەری ناسیۆنالیسـتی ئـەورووپی" شۆرشـی فەرەنسـی" خـاوەن جووتـە پـەیامی" دیموکراسیو قەوارەی نەتەوەیی هاتە مەیدان، ناسیۆنالیزمی کوردی بەهۆی ئـەو پێکهاتـە چـینایەتییە کەلـە سـەرەوە باسمـان کـرد نـەتوانی پـەیامی دیموکراسی بەڕێوە بباو نە قەوارەی نەتەوەیی دروست بکات بەهۆی چڕیو خەستی ململانێی نێو دەوڵەتی لەسەر زەمینـەی کوردسـتان لـەو رۆژگـاردا، سەرمایەداری گەشەکردو خاوەن پیشەسازی قەبەی نەوت وەك سەرچـاوەی وزە بۆ نێو پیشەسازیو زۆریو بۆری نەوت لە رۆژهەڵاتو لە کوردستاندا لە ئاکـامی ئـەو ململانێیـەو هاوپەیمانیـەنا پـڕۆژەی وڵاتـانی " داگیرکـەری کوردسـتان + کۆنەپەرسـتان لەناوچـەکە لەگـەڵ کۆلۆنیالیسـتی جیهـانی ئەوسا" دەوڵەتی کوردستانی سەربەخۆ بووە یـەکێ لـە بڤـەکانی ناوچـەکەو گەلــە کۆمــەکیوهاوکاری مــادیو مەعنــەوەی نێــوان داگیرکــەرانو کۆلۆنیالیسـتان لەسـەر کیشـەی کوردسـتان بـووە مەسـەلەیەکی حاشـا هەڵنەگر، بۆیە جوڵانەوەی کوردایـەتی لـە مەسـەلەی قـەوارەی نەتـەوەییش سەرکەوتوو نەبوو! !

ئەو هاوپەیمانیەتیـە لـەدوای هـەرێ نامـەی لۆزانـدا لـە ناوەڕۆکدا بینـای لەسەر نەوتو نـەوتی کوردسـتان بـوو، داگیرکـەرانو کۆنپـارێزانی ناوچـەکە سـەرکاری کۆلۆنیالیسـتی جیهـانی بـۆ بەرجەسـتەکردنو پاراسـتنی بەرژەوندیـەکانیان لـە ناوچـەکە (نـەوت)و کۆلۆنیالیسـتانیش، هاوکـاریو هاریکاریـان بـێ لـە پاراسـتنی ئـەمنی قـەومیو بـەناو یـەکێتی خـاکی

ئەوولاتانەدا، باشوری کوردستان بووە قوربانی ولاتی میزۆپۆتامیای خواروو کەدوایی کرایە(عێراق)و پارچەکانی دیکەش بوونە قوربانی ئەو پارچەیە (باشور)

لێرەدا ئەوە ناگەیەنێ کە فاکتەرە ناوخۆییەکانی کوردستانی کاریگەری سلبییان نەدیوە لەو چارەنووسە، بەلام دەکرێ بگوترێ نەوت یەکێ لەو هۆکارە سەرەکیانەیە، ئەو چارەنووسەی بەنەسیبی کوردستانیان کردووە ئەوەی لەسەر عەرد بەسەر کوردستانیان داهاتووە ئاکامی سەرەکی ئەوەی بن عەردیەتی.

رەنگ بوو فاکتەرە زاتیەکان لە ئاست رووداوەکان بونایە، ئاقاری ئەو چارەنووسە ئایری دەبوو، لەگەل ئەوەشدا دەبێ ئەو راستیە بگوترێ لە زۆر ولاتانی زۆر نزیکو هاوشێوەی کوردستان، ئەگەر نەلێین فاکتەرە ناوخۆیەکانیان لەکوردستان خراپتر بوو ئەوا قەت باشتر نەبوە، کەچی قەوارەی نەتەوەییان دروست کرد(نە مەلیك فەیسەل لە شێخ مەحمودو نە رەزاشا لەخانی شکاکو نەکمال ئەتاتورك لە ئیحسان نوری گونجاوتر بوون، بەلام بەرژوەندی تەسکی کۆلۆنیالیستیان، ئەوانەی کردە مەلیكو سەرۆك کۆمارو ولاتو چارەنووسی ئەو سەرکردە کوردستانیانە لێوەشاوەو لەخۆبردوانەش بە ئاکامە گەیاند).

ململانێی نێو دەولەتیو فشاری بەرجەستە کردنی بەرژوەندییەکانی کۆلۆنیالیستیان دژوارو سەختو ئالۆزی زۆر بوو، لەراستیدا لە توانای جولانەوەی کوردایەتی نەبوو بتوانێ باش بیانخوێنێتەوەو زەفەریان پێ ببات ئەو جولانەوەیە گوشەگیر بکرێ لەنێو پەراوێزی رووداوەکاندا وەك کارتی سەوداو سازش مامەلەی لەگەلدا بکرێ بەبێ بەرامبەر.

ئەگەر چی لەدوای دووەمین شەڕی گەورەی دونیا فاکتەرە ناوخۆییەکان لەرووی چۆنایەتیو چەندایەتی لەبارتربوون لەچاو دەورانی یەکەمین شەڕی گەورەی دونیا، لەگەل ئەوەشدا هەلو مەرجە بابەتیەکانی دووەمین شەڕی دونیا دەرفەتی کەمتری دایە بە جولانەوەی کوردایەتی بۆ هاتنە مەیدانی

پرۆژەی کوردایەتیو بەڵکو پەراوێزەکان یەکجار دیاریکراو بوون، ئەو جوڵانەوەیە نەی دەتوانی گەمەیەکی سیاسی ئەوتۆ بکا، ئاکامەکانی لە هی پێشتر چاکتری لێ بکەوێتەوە.

شەڕی ساردو بلۆك بەندی پتر پاوانخوازی ناوچەییو سنوری پیرۆزی راگەیاند، جوڵانەوەی کوردایەتی یەکجار گۆشەگیرکردبوو، ئابلووقەیەکی سیاسیو راگەیاندنی مەحکەمی بەسەردا فەرزکردبوو، بەحاڵ نوقەی دەبیسترا!؟ داگیرکەران بە ئارەزووی خۆیانو بە ئاسانی بازرگانیان لەنێو جەمسەرەکان دەکردو کەڵکیان لێ وەردەگرت، کەچی سەرەڕای بانگەشەی هەردوو بلۆکی بەناو دیموکراتیخوازو کۆمۆنیزمی بەڕواڵەت دانیان بە مافی چارەی خۆنووسینی گەلان نابوو پەسندیشیان کردبوو. کەچی بۆ کوردستانیان ببووە یەکێ لە موستەحیلات!!؟؟

لەگەڵ ئەو هەموو دژواریەو رێگا سەختیەی خەباتی جوڵانەوەی کوردایەتی، ئەوا نەك ئەو جوڵانەوە ئامادەی بەردەوامی خۆی پاراست لە ناوچەکە بەزیندوویو کارامەیی، بەڵکو لەگەڵ ئەو هەموو هاوکاریو هاریکەریەی کۆلۆنیالیستانی نێو دەوڵەتی لە ناوچەیەدا، ئەوا تنگی بە داگیرکەران هەڵچنی بوو، ئەگەر تەنیا ململانێکە لە نێوان داگیرکەرانو جوڵانەوەی کوردایەتی بوایە مسۆگەر ئەو جوڵانەوەیە لەو ئاستە دابوو ململانێکە بە قازانجی خۆی دابشکێنێتەوە" کۆماری کوردستان لە ئاراراتو شۆرشی ئەیلولی 1963– 1975 ی باشوری کوردستانو سەوداکانی عێراق ئێرانو تورکی لەگەڵ یەکدا گەواهی ئەو قسانەمانن.

نەمانی شەڕی ساردو هەڵوەشانەوەی دووجەمسەری ئەو ئابلۆقە سیاسیو راگەیاندنەی کێشەی سەر کوردستانی هەڵوەشاندەوە، لەسەر ئاستی سەکۆو مەکۆکانی نێو دەوڵەتی دەرفەتی لەبار هاتە پێش بۆ خەباتی سیاسیو دبلۆماسی بۆ پرۆژەی ئازدای عێراقو وجودی ئەمریکا لە ناوچەی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست ئیتر ئەو هاوکێشە هەرێمایەتی لەوەپێش لەباریەك هەڵوەشایەوەو ئەگەر لەوەوپێش ئەمریکاو زلهێزان بەراوێژکردن

لەگـەڵ داگیرکـەران سیاسـەتو بەرنامەیـەیان بـۆ رۆژهـەڵاتی ناوەڕاسـت دادەڕشت، ئەوا ئێستا بەلایەنی کەم ئەو راوێژ کردنە بەو سەرکارانە ! ! نەما خۆ ئەگەر بڵێین ئێستا راوێژ لەگەڵ کورد دەکا رەنگە شتێکی هێنـدە سـەیر نەبێ ! ! ؟

دژایەتی کردنی جوڵانەوەی کوردایەتی بۆ تیرۆرو خـاکی کوردسـتان وەك پێگەیـەك لـە شـەڕی دژە تـیرۆرو دەرگـاو بـواری نـوێ ی بـۆ جوڵانـەوەی کوردایەتی کردۆتەوەو مەترسی گەلەکۆمەکیو تراژیدیای، کۆمـاری ئـارارات، کۆمـاری مهابـاد، شۆڕشـی ئـەیلولو کـۆڕەو لـەگۆڕی دانەهێشـتوە، ئـەوەی مەترسییە لەو نێوەندەدا، بێ توانـای عـەقڵی سیاسـی کوردسـتانیە لـەباش تـــەرح نـــەکردنی کێشـــەی کوردســـتان وەك کێشـــەیەکی نیشـــتیمانی داگیرودابەشکراو گەلێکی بـن دەسـت، ئـەوا تێـڕوانینی ئـەمریکا بـە پێـوەرو کەلکەری خۆی بۆ کێشـەکان، هـەردووکیش لەسـەر فاکتـەری کوردسـتانیان دەوەسـتێ کـە لەراسـتیدا لەبـەردەم ئـەزموونێکی مێـژوودان ئایـا هـەمان مێژووی کۆن دووبارە دەکەنـەوە، یـاخود مێژوویـەکی نـوێ دەنوسـنەوە ! ؟ مەحـەکیش رۆژگـارەو داهـاتوو سـاغی دەکاتـەوە کـام لـەو دوو پرۆسـەیە هەڵدەبژێرێ.

فەرهەنگۆك

ئایری : جیا

ئەژوار: كێشە

ئەنگاوتن: پێكاندن

ئۆلسات: رەشەوڵاخ

بارتەقا: لەجیاتی، هاوتای

بەرانگژ: بەگژدا

بیانگە: بیانۆ

بەرەواژی: پێچەوانە

پەناو پەسیو: سوچ

پیپ: بەرمیل

پێكۆر: هەولێ دەدا

پێواژۆ: قۆناغ

چەنگەپڕە: هەوڵدان

جیاوك: ئیمتیاز

چك: قەتیس

دانەسەكنا: رانەوەستا

دەگنخاند: خۆی لێ دەشاردەوە

داوەراندنەوە: داسەكناندن، دانان

دەوور: قاپ: لگەن

حەجمان: ئۆقرە

هەرێ نامە: پەیماننامە

هاوكوف: هاوتا

هەنجەت: بیانۆ

هەڕمێن: رەواج

توخون: نزیك

ترمينال: گەراج

سەینو بەین: نێوەند

سەنگرانەوە: وەستان :ساردبوونەوە

کوور: لەڕو لاواز

گڕناتکە: مەراق

گۆنگرە: کێشە، هەلآ

گیلّەوەژە: کێشەیەکی ئالۆز

مرخ: تەماح: چاو

مێراب: سەرەتای دارِشتن: هێلّی بناغە

خەنی: شاد

نموود: هەیبەت

قان: پارچە: بەش: چین

قەوام: توانا

قۆمەت: کۆمەڵ

قەلۆش: موفلیس: بیّ پارە: نابود

قەبە: گەورە

قیت: بەرز

فرچك: یەکەم جاری شیری دایك

لەترازە: لەگژە: خەریکە

لە گژە: خەریکە

لەزگە: رەنگە

لەگینە: رەنگە

لەقیس: لەکیس

رەپێش: هێناپێشەوە

وقفة مع الماضي

تجربة للمستقبل

دور النفط

في مصير شعب كوردستان

(تحليل سياسي لبعض جوانب التأريخ الكردستانى بعد الحرب العالمية الأولى من خلال دراسة السياسات النفطية للدول العظمى في منطقة الشرق الأوسط)

كاوه نادر قادر

2007 م 2707 ك

هه ولير– كوردستان

ملخـــص

إن اصل كلمة البترول لاتينية، متكونـة مـن مقطعـين Petro الصـخرة و Oleum الدهن او الزيوت، Petrolum يعـني ((زيـت الصـخرة)) والـبترول مـن الناحية الكيمياوية مادة بسيطة و مركبة، بسيطة لكونهـا تتكـون مـن مـادتين (C + H) ومركبة لكونها تتكون من مجموعة سلاسل ألكانية مختلفـة، تكـوّن مشتقات نفطية مختلفة .

تعرّف البشرية على الـنفط منـذ قـديم الزمـان وقبـل 5 – 6 آلاف سـنة ونتيجة كون معرفة الانسانية محدودة و ضئيلة حوله آنـذاك، فـأن اسـتعمالاته كانت محدودة ايضاً . تعود معرفة الإنسان الكوردستانى بـالنفط الى (3) آلاف سنة ق . م.، حيث استعمل الجير في أقامة الأبنية والجداول الأروائيـة وتثبيـت اطراف الأدوات الزراعية والقلادات النسوية للزينة وكذلك اسـتعماله في الشـؤون العسكرية على شكل كرات جيرية نارية تقذف على جهـة الأعـداء بالاضـافة الى الشـؤون الدينيـة في (النـار المقدسـة) عنـد الزردشـتيين أو لأجـل الترحيـب بالضيوف وكبار الشخصيات وقد دونـت مثـل هـذه الأمـور مـن جانـب بعـض المؤرخين القدماء مـن أمثـال هيرودتـس و زينفـون او عثـرت علـى بعضـها في حفريات المناطق الأثرية، كـبرج بابـل وشـوارع اور ولگـش السـومرية المبلطـة بجير كوردستان .

وقد تم استعمال النفط ونقلـه عـبر الأنابيـب الخيزرانيـة في القـرن الرابـع الميلادي لأجـل تـبخير الميـاه المالحـة وذلـك في الصـين، واسـتعمل في القـرن الثامن الميلادي لأجل الأنارة في بغداد وفي باكو وقد استعمل لنفس الغـرض في القرن التاسع المـيلادي وفي العصـور الحديثـة تم تقطـير الـنفط الخـام في سـنة 1853 في جنوب بولندا من قبل العالم البولندي ((اجنـاس لوكـا سـيفز)) وفي عـام 1856 في نيتوسـفيل في ولايـة بنسـلفانيا مـن قبـل العـالم الروسـي ((ميزروف)) في باكو، في بداية القرن العشرين تم العثور على الآبـار النفطيـة في

كندا و المكسيك و فنزويلا و جزر الهند الشرقية والشرق الأوسط ((كوردستان الشرقية)) .

وجرى خلال تلك الفترة صراع دولي شديد من قبل بريطانيا و المانيا و روسيا و فرنسا و امريكا، على المناطق المتواجدة فيها النفط في منطقة الشرق الأوسط ولأجل الحصول على امتيازات استخراجه وبناء خط السكك الحديدية برلين – بغداد، ما هو إلا جزءاً منها والتي حصل عليها المانيا من الدولة العثمانية والتي يحتوي من ضمنها امكان اجراء تنقيبات عن النفط في منطقة عرضها 20 كم عن ذلك الخط .

وقد تم احتلال البصرة، عنق الخليج الفارسي في بداية الحرب العالمية الأولى وكذلك احتلال عبادان والمناطق المتاخمة للخليج، أثناء الحرب العالمية الثانية، من قبل القوات البريطانية لاجل النفط، قبل الهدف العسكري. اتسعت الصراعات الدولية والأقليمية، بعد ان ازدادت المعونة البشرية حول علوم الكيمياء والجيولوجيا والأقتصاد . . . . الخ . خصوصاً حول الصناعات الكيمياوية والبتروكيمياوية وبعد ان فشلت جميع بدائل الطاقة الأخرى (النووية و الشمسية والهيدروجينية وثلج النارية . . . . الخ). اصبح للنفط قيمته السياسية اضافة الى القيمة الأقتصادية وخصوصاً بعد ازمة الطاقة في أعوام 1973 – 1979 وكان النفط سبباً من اسباب نشوب العديد من الحروب خصوصاً في بداية هذا القرن الحالي كحرب افغانستان ضد سلطة طالبان وحرب تحرير العراق ضد النظام الصدامي الشوفيني .

إذ كان انتاج النفط العالمي قد بلغ 85 مليون برميل يومياً عام 2005، فأن منطقة الشرق الأوسط تشارك ب 35 م.ب. منه وإذاً كان احتياطي النفط العالمي قد بلغ 1150 مليار برميل فأن 65 ٪ منه يتواجد في هذه المنطقة خصوصاً في السعودية و كوردستان وإذا كان للشرق الأوسط هذا الموقع المهم من الناحية النفطية فأن كوردستان هي قلب هذه المنطقة، حيث تشارك بحوالي اكثر من(4) ملايين برميل يومياً اي بنسبة 20 ٪ من انتاج نفط منطقة الشرق الأوسط . وفيها احتياطيات نفطية هائلة تصل الى

13 ٪ مـن احتياطـات المنطقـة . وحسـب المعلومـات والمؤشـرات تتوقـع ان تكون أخر برميل نفطي عالمي من كردستان، ومن المتوقع ان تبقـى احتيـاط النفط مستمرة لغايـة اكثـر مـن 80 سـنة اخـرى في حـين انـه مـن الممكـن ان ينضب في الدول الأخرى في الفترات القريبة الأخرى .

ولا شك ان سبب الأهتمامات الأمريكيـة وتواجـدها العسـكري في منطقـة الشرق الأوسـط يعـود الى ان المنطقـة سـتراتيجية و حيويـة مـن حيـث وجـود البترول ومن يسيطر على هذه المنطقة و حقولها النفطيـة يسـتطيع ان يـتحكم بالسياسات العالميـة و خصوصـاً بالنسـبة للـدول الأوربيـة واليابـان والصـين والـتي تعتمـد بشـكل اساسـي علـى نفـط هـذه المنطقـة . وتؤكـد المؤشـرات الأقتصـادية ان أهميـة الـنفط في تزايـد مسـتمر لأجـل الطاقـة والصـناعات الكيمياوية الأخرى، وان كميات البترول في أبار و حقـول العديـد مـن الـدول في تناقص ملفت للنظـر وان احتياجـات الـدول الصـناعية والعالميـة الأخـرى في تزايد مستمر، وخصوصـاً في الولايـات المتحـدة الأمريكيـة، حيـث ان انتاجهـا الداخلي من البترول في تناقص و حاجياتها للنفط في تزايد مستمر، فلأجل ان تحـافظ علـى مكانتهـا واقتصـادها المتطـور، فـأن عليهـا ان تـؤمن الكميـات المطلوبة من النفط من خلال السيطرة على بعض الحقول النفطيـة في العـالم و خصوصا في الشرق الأوسط، هذا ما تتبناه امريكـا دون تـردد و مـا تواجـدها في المنطقة إلا لأجل ذلك .

يتكون هذا الكتاب ((دور النفط في مصير شعب كوردسـتان)) مـن ثلاثـة فصول و يشـمل كـل فصـل عـدة اقسـام و يتضـمن الكتـاب تحلـيلاً سياسـياً لتأريخ شعبنا الكوردستاني وحرمانه و معاناته من الـويلات والانتكاسـات مـن جراء الصراعات الدولية في المنطقة و بضمنها كوردستان، نتيجة للسـتراتيجية النفطيـة يبحـث الفصـل الأول تـأريخ اسـتغلال الـنفط في الشـرق الاوسـط و كوردستان و طبيعة الصناعات النفطيـة الكوردسـتانية تحـت سـيطرة محتلـي كوردستان، أمـا الفصـل الثـاني وبأقسـامه الثلاثـة تحلـل مـا آل اليـه الشـعب الكوردستاني بعد الحرب العالمية الأولى و الثانية وفي السنوات الحرب البـاردة،

كـذلك حرمـان شـعبنا الكوردسـتاني مـن دولتـه القوميـة المسـتقلة بسـبب السياسات و اسـتراتيجية الـنفط للـدول العظمـى الصـناعية آنـذاك ومـا عانـاه شعبنا من الـويلات الأبـادة الجماعيـة والأنتكاسـات علـى أيـدي انظمـة الـدول المحتلة لكوردستان ويبحث الفصل الأخير للكتاب سياسات الولايـات المتحـدة واستراتيجيتها النفطية و خصوصاً في منطقة الشرق الأوسط، في ظروف تواجد القطب الواحد وفي ظل النظام العالمي الجديد والعولمة وانعكاساتها على مصير شعبنا الكوردستاني ونضاله لنيل استقلاله، ويلاحظ ان دور الـدول الاقليميـة والمحتلـة لكوردسـتان بـدأ بالتضـاؤل وان منـاطق كوردسـتان اصـبحت مـن المواقع المهمة والأستراتيجية في محاربة الأرهاب اكثر في ايـة بقعـة مـن عالمنـا من جانب الولايات المتحدة والمجتمع الدولي .

وتؤكـد المؤشـرات والأحـداث اسـتحداث آفـاق جديـدة أمـام شـعب كوردستان نحو تحقيق آماله في تشكيل دولته المستقلة وتلعب ثرواته النفطية إيجابياً و عاملاً هاماً لتحقيق هـذا الهـدف علـى عكـس مـا حـدث لـه في القـرن العشرين .

ويبـدو ان الأبـواب مشـرعة في الظـروف الراهنـة وبدرجـة ملحوظـة امـام تحقيق آمال الشعب الكوردستاني في نيـل اسـتقلاله الـوطني و تشـكيل كيانـه القومي وأقامة دولته المستقلة كي يحتل موقعـه المناسـب في قافلـة الإنسـانية للسير نحو التقدم الحضاري في ظـل السـلام و الديمقراطيـة في هـذا الأقلـيم وفي العالم .

A look on the past
An outline of the future

The role of Oil in self- determination of people of Kurdistan

(Kurdistan's history after First World War through the study of oil policies of super powers in the Middle East)

By: Kawa Nadir Kadir
hewler-Kurdistan
2007

Summary

Humankind knows of oil since ancient times, as long as five to six thousand years ago oil had been used in construction of buildings, irrigation channels, women face makeup, as well as for the military purposes in the form of fire balls thrown against enemy. Zarathustians used it in religious ceremonies; as maintaining holy fire, welcoming ceremonies of guests and senior persons. Herodotus and Xenophon have written records on the issue. Archaeological finds in the Babylon tower and Sumerian buildings indicated that they had been using oil as impregnation material.

In the fourth century the oil was used and transported by Bamboo pipeline for steaming salty water in China. It was used for lighting in Baghdad and Baku in the eighth and ninth century respectively. Crude oil was distilled in 1853 by Polish scientist Luke Sives, and in 1856 in Nitosevel/Pennsylvania by Russian scientist Mizrov. At the beginning of the 20th century oil wells was drilled in Canada, Mexico, Venezuela, East Indian islands and in the Middle East (specifically eastern Kurdistan).

During that period the serious international conflict occurred between UK, Germany, Russia, France & USA on supremacy over the oil producing countries in the Middle East and the privilege of controlling extraction of this commodity. Construction of Berlin-

Baghdad railway was a part of that benefit which Germany obtained from the Ottoman Empire performing exploration on oil in the area its width 20 km from that line.

Basra was occupied at the beginning of the First World War, as well as Abadan and adjacent areas during Second World War by the British forces aiming its oil resources rather than its military strategic position.

Oil gained political value in addition to economical values especially after the energy crisis in 1973-1979 and it was one of the reasons for the outbreak of many wars especially at the beginning of this century such as: Afghanistan, Kuwait, and the Iraq liberation war against the regime of Saddam Hussein.

As the world oil production reached 85 million barrels per day in 2005, the Middle East region accounted for 35% of that production. The world oil reserves amounts to 1150 billion barrels, of which 65% is located in this region especially in Saudi Arabia, Southern Iraq & Kurdistan. Kurdistan is at the heart of this region and can produce 5 million barrels per day (20% of the oil production of the region).

It is no doubt that the reason behind the American concern and military presence in the middle east is the region's strategic and vital oil resources, and control of the oil fields which will enable USA to play a vital role in the global policy, especially toward Europe, Japan

and China, whom depend largely on oil from the region.

While the supply of oil is diminishing, industrialised world's demand for oil is increasing, especially in China and USA. Since USA's domestic production of oil is declining, the required oil quantity must be secured from somewhere else.

This book comprises of three chapters, each of which includes several sections and the book contains a political analysis of the history of our Kurdistani people in terms of deprivation and suffering from the ravages and setbacks as a result of international conflicts in the region.

The first chapter examines the history of Oil in Middle East and Kurdistan and nature of the oil industry under the control of Kurdistan's occupants. The second chapter analyses the status of people of Kurdistan after the first and Second World War as well as deprivation of the people of Kurdistan from their own national independent as consequences of the policies and strategic interests of industrial economies. It also deals with suffering of our people from the ravages of genocide and setbacks by regimes occupied Kurdistan.

The last chapter of the book reviews policies of the united states of America and it's oil strategy especially in the middle east, the new world order, globalization and consequences the struggle of our people for independence. It seems that the role of regional powers

and those occupied Kurdistan started to be diminished and Kurdistan became a strategic location in the fight against terrorism.

The events confirm new horizons for the people of Kurdistan and their hopes in the formation of an independent state with oil resources to play a positive and important roll in achieving this goal. It appears that the doors are being open in the current circumstances for the people of Kurdistan in gaining national independence and formation of an independent state, as well as obtaining peace and democracy in the region.

ناوەرۆك

بەندی یەكەم	
بەشی یەكەم	
* مانای وشەی پترۆل و نەوت	
* چۆنیەتی دروست بوونی نەوت !؟	14
* تایبە تمەندبتی نەوت	16
* پەیدابوونی نەوت لە كوردستاند	19
*ئاشنابوونی خەلكی كوردستانا بە نەوت	
	20
	21
* گەران بە دوای نەوتی كوردستان ، لە سەدەی هەژدەمەوە تا یەكەمین شەری گـەورەی دونیا	
* گەران بۆ دۆزینەوەی نەوت بە شێوەی بازرگانی لە كوردستاندا	
* سەرچاوەكان	
بەشی دووەم	
- دۆزینەوەی نەوت بەئەندازەی بازرگانی لەكوردستاندا.	
- قۆناغەكانی بەرهەمهێنانی نەوتی خاو لە كوردستاندا.	
- جوگرافیای مەیدانەكانی نەوتی خاولەكوردستان.	24
* مەیدانەكانی نەوت خاوی هەرێمی رۆژهەلاتی كوردستان.	
* مەیدانەكانی نەوتی خاوی هەرێمی باشووری كوردستان.	32
* مەیدانەكانی نەوتی خاوی هەرێمی باكوری كوردستان.	
* مەیدانەنەكانی نەوتی خاوی رۆژئاوای كوردستان.	34

- بەرهـەمهێنانی نـەوت خـاو لەکوردسـتان بەبـەروارد لەگـەڵ وڵاتـانی داگیرکـەری کوردستان.	
- پێگەی نەوتی خاوی کوردستان لەنێو بەرهەمی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست	37
- پێگەی نەوتی خاوی کوردستان لەئۆپێکدا.	
- پێگەی نەوتی خاوی کوردستان لەسەرئاستی جیهانیدا.	44
- پوختەی بەش	54
- سەرچاوەکان	55
بەشی سێیەم	
پرۆسەی گواستنەوەی نەوتی خاو لە کوردستاندا .	
ئەو بەندەرانەی نەوتی خاوی کوردستانی پیادا دەنێردرێتە بازاڕەکانی دەرەوە.	58
گواستنەوەی نەوتی خاوی کوردستان بۆ بازاڕەکانی داگیرکەرانی کوردستان ((عێراق، ئێران، سوریا، تورکیا)) .	72
بازاڕەکانی فرۆشتنی نەوتی خاوی کوردستان .	77
شوێنی نەوتی خاوی کوردستان لە هەناردەی نەوتی خاوی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست .	
شوێنی نەوتی خاوی کوردستان لە ئۆپیکدا .	
پایەی نەوتی خاوی کوردستان لە هەناردەی جیهاندا .	
پیشەسازی پاڵاوتنی نەوتی خاویکوردستان .	
پاڵاوگەکانی نەوتی خاو لە کوردستاندا .	82
بەروبومی نەوتی پارزنراوی کوردستان لە سەرئاستی ناوەندە نەوتییەکان .	92
شوێنی نەوتی کوردستان لەسەر ئاستی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست .	
شوێنی نەوتی کورستان لە ئوپییکدا .	
شوێنی نەوتی کوردستان لەسەر ئاستی جیهاندا .	95
سەرچاوەکان	98
بەندی دووەم	105
بەشی یەکەم	
- کاریگەری نەوت لەسەر مافی چارەی خۆنوسینی کوردستان لەدەورانی یەکەمین شەڕی	

گەورەی دونیا	
- پاشانشینی کوردستانی خواروو	
-باروودوخی باشوریکوردستان بارودۆخ پێش دامەزراندن	107
- شێخ مەحمودی حەفید وەك حاکمداری باشوری کوردستان	113
- هۆکارەکانی تێك هەڵچونی شێخ مەحمود لەگەڵ بەریتانیا	116
- ستراتیژیەتی ئینگلستان کەوتۆتە تەنگەژە لەرۆژهەلاتی ناوەڕاستدا	
- جاڕدانی پاشانشینی کوردستانی خوارو دامەزراندنی کابینەی حکومی	
- هەوڵەکانی مەلیکی کوردستان بەردەوامە	117
- گورانی هەلویستی هاوپەیمانان	
دابەشکردنی کوردستان لە نێو دابەش کردنی رۆژهەلاتی ناوەڕاستدا	118
-کۆنگرەی سان ریمو و سەرەتای هەڵوێست گۆڕین سەبارەت بە کوردستان	120
-زینده بەچالکردنی سیفەر یان	122
دابەشکردنی کوردستان لە نێو ولاتانی رۆژهەلاتی ناوەڕاستدا	
- " کێشەی ویلایەتی موسل"لکاندنی باشوری کوردستان بە دەوڵەتی تازە دامەزراوی عێراقدا	123
- کۆماری کوردستان ئارارات	126
- دامەزراندنی خۆیبوون و ئامادەکاری بۆ شوڕش هەڵگیرساندن	129
- هۆیەکانی تێك شکانی کۆماری ئارارات	129
- خاڵە لاوازەکانی جولانەوەی کوردایەتی لەدوای یەکەمین شەری گەوەری دونیا .	
- پوختەی باس	
- سەرچاوەکان	131
بەشی دووەم	132
* شەڕانگێزی هیتلر یان لاسەنگی هێزی لەئەوروپا	133
*کاریگەری رەهەندەکانی نەوت لەنێو دووەمین شەڕی گەورەی دونیادا .	
*کاریگەری نەوتی کوردستان لە دروست نەبوونی دەوڵەتی کوردستانی لە کاتی دوومین شەڕی گەورەی دونیا .	

*کۆماری مەهاباد...یان یەکەی نێو پەراوێزی ململانێی وڵاتە زلهێزەکان...؟!!	
هەرەس یان سەودا بە ئازاد	
* پوختەی باس	
* سەرچاوەکان	137
بەشی سێیەم	148
ڕەنگدانەوەی ڕەهەندەکانی نەوت لەسەر کێشەی کوردستان	152
لەکاتی شەڕی ساردا	
*دەروازە" نەخشەی شوێن ئارامی بۆ سەرمایەداری نەك دیموکراسی.	154
*یەکەم قوربانی " سەودای ئازادی گەلان بە نەوت لەشەڕی سارد" کۆماری	157
دیموکراسی کوردستان - مەهاباد مەهاباد" بوو.	
*ڕێککەوتنامەی شومی جەزائیر یان پاراستنی پێگەی ستراتیژییەتی سیاسەتی	161
نەوتی لە ڕۆژهەلاتی ناوەڕاستدا.	164
*کۆلۆنیالیزمی عێراقی و گۆڕینی دیموگرافیای باشوری کوردستان بەهۆی نەوت.	
*کارە جینۆسایدەکانی دەستی بەعس. دەرئەنجامی پاراستنی نەوتی ناوچەی	
ڕۆژهەلاتی ناوەڕاست بوو	166
*کۆڕەو یان ڕێگاگرتن لەدەست بردن بۆ ناوچە نەوتیەکانی باشوری کوردستان.	169
* پوختەی باس	
* سەرچاوەکان	
بەندی سێیەم	172
بەشی یەکەم	
-نەمانی شەڕی ساردو سەرهەڵدانی سیستەمی نوێ ی جیهانی.	
-بڕیاری 688ی ئە نجومەنی ئاسایش یان مێرابی سیستەمی نوێ ی جیهانی و	179
سیاسەتە نوێیەکانی ئەمریکا.	191
-ڕوخانی ڕژێم یان هەنگاونان لە پیادەکردنی سیاسەتی نەوتی ئەمریکی لە	
ناوچەکەدا.	

- پوختەی باس	203
- سەرچاوە	205
بەندی سێیەم	
بەشی دووەم	214
- بەرهەمهێنانی نەوت لەسەر ئاستی دونیا	217
- یەدەگی نەوتی لە جیهاندا	221
- داخوازی نەوت لەسەر ئاستی جیهاندا	230
- کۆمپانیاکانی نەوت لە جیهاندا.	
- نەوت لەنێوان بازرگانیو سیاسەتدا	
- نرخو دەرئە نجامەکانی نەوت	
- ڕۆڵی نەوتو لەنێو پەیوەندییە نێو دەوڵەتیەکاندا.	234
- پۆختەی بەش	240
- سەرچاوەکان	243
بەشی سێیەم	
-ئەمریکا لەنێوان تواناو پێداویستیە نەوتیەکاندا	247
- پێگەی کۆمپانیا نەوتیەکان لەداڕشتنو ئاڕاستە کردنی سیاسـەتە سـتراتیژیەکانی ئەمریکادا.	263
-سیاسەتە نەوتیەکانی ئەمریکا پێش تاك جەمسەری	267
-ناوچەی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست لەنێو سیاسەتە نەوتیەکانی ئەمریکادا.	280
-ئەمریکا وەك زلهێزی دونیا لە رێگای نەوتەوە.	
-سەرچاوەکان	
بەشی چوارەم	
-نەوتی کوردستان لەنێو سیاسەتەکانی رۆژهەڵاتی ناوەڕاستی ئەمریکا.	

-سەربەخۆیی کوردستان لەنێو ستراتیژیەتی نەوتی ئەمریکا	
-ڕۆلی نەوت لەسەر داهاتووی کوردستان لەدەورانی جیهانگیریدا	
-سەرچاوەکان	
- ئه نجام	282
-کورتەی عارەبی	
-کورتەی ئینکلیزی	
	290
	294
	310
	334
	339
	342
	345
	349

352	
357	
362	
366	
369	
376	
381	
386	
394	
405	
416	

418	
420	
423	
426	
435	
437	
449	
456	
459	
467	
472	
477	
478	